

BUDAPEST VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁI
XXXIII

TANULMÁNYOK
BUDAPEST MÚLTJÁBÓL
XXIV

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
KIADVÁNYA

**TANULMÁNYOK
BUDAPEST MÚLTJÁBÓL**

**BUDAPEST VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁI
XXXIII**

**TANULMÁNYOK
BUDAPEST MÚLTJÁBÓL**

**A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
KIADVÁNYA**

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

**TANULMÁNYOK
BUDAPEST MÚLTJÁBÓL
XXIV**

BUDAPEST 1991

A szerkesztőbizottság elnöke: SZÉKELY GYÖRGY

A szerkesztőbizottság tagjai: GEREVICH LÁSZLÓ

KABA MELINDA

KISS JENŐ

KUBINYI ANDRÁS

MEZEY GYULA

NAGY EMESE

SÁGVÁRI ÁGNES

VÖRÖS KÁROLY

Szerkesztők:

KABA MELINDA

NAGY EMESE

ISSN 0238–55–97

Felelős kiadó: DR. SELMECZI LÁSZLÓ főigazgató

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

DÁN RÓBERT: Mikor úzte ki I. Lajos a zsidókat?	9
LÉTAY MIKLÓS: Árvíz Óbudán 1838-ban (a katasztrófa 150. évfordulójára) ..	17
VÖRÖS KÁROLY: Három vázlat Budapest társadalomtörténetéből a dualizmus korában	27
NEMES MÁRTA: Lechner Iparművészeti Múzeuma	65
GYALAY MIHÁLY – SZEKERES JÓZSEF: A Szent Margit-sziget Gyógyfürdő Részvénytársaság története	115

Közlemények

CS. LENGYEL BEATRIX: Budapest ostroma. Széchényi Viktor gróf feljegyzé- sei, 1944. december 24. – 1945. február 12.	175
--	-----

Szemle

HAULISCH LENKE: Az 1980–85 közötti új szerzemények kiállítása Kiscellben	235
KABA MELINDA: A Budapesti Történeti Múzeum évi jelentései 1981–1987 ..	241

INHALTSVERZEICHNIS

Studien

RÓBERT DÁN: Wann vertrieb Ludwig I. die Juden?	12
MIKLÓS LÉTAY: Das Hochwasser in Óbuda im Jahre 1838 (zur 150. Jahreswende der Katastrophe)	23
KÁROLY VÖRÖS: Drei Skizzen aus der Sozialgeschichte von Budapest zur Zeit des Dualismus	315
MÁRTA NEMES: Das Kunstgewerbemuseum von Ödön Lechner	86
MIHÁLY GYALAY – JÓZSEF SZEKERES: Geschichte der Heilbad-Aktiengesellschaft Sankt-Margarethen Insel	162

Mitteilungen

BEATRIX CS. LENGYEL: Die Belagerung von Budapest. Tagebuchaufzeichnungen des Grafen Viktor Széchenyi, 24. Dez. 1944 – 13. Febr. 1945	220
---	-----

Rundschau

LENKE HAULISCH: Ausstellung der Neuanschaffungen zwischen 1980–1985 in Kiscell	237
MELINDA KABA: Jahresberichte des Historischen Museums der Stadt Budapest 1981–1987	294

TANULMÁNYOK

MIKOR ÚZTE KI I. LAJOS A ZSIDÓKAT?

Pór Antal 1892-ben értekezett először az 1357-ben Budát is felkereső I. Lajossal is kapcsolatot tartó francia trónkövetelő Giannino di Guccio emlékiratában foglaltakkal. Két esztendővel később Pór a Századokban részletesen ismertette az L. Maccari szerkesztésében és kritikai apparátusával kiadott krónikaszerű életírást.¹ A magyar történeti vonatkozások miatt is figyelemreméltó mű egyik részlete új adatokkal segíti a magyar zsidók kiűzése eddig bizonytalan időpontjának meghatározását.

Kohn Sámuel 1883-ban megjelent munkájában Küküllei János krónikájának szavaiból következtetve úgy vélekedett, hogy I. Lajos az 1359-ik évben győzedelmesen lebonyolított szerbiai csaták után hitbuzgalomból akarta a zsidókat megtéríteni, majd azok kemény ellenállását követően mindannyiukat „...licentiavit”, azaz elbocsátotta védelméből. Vagyonukat azonban nem kobozta el, így a magyar zsidók a kiűzetést sértetlenül és gazdasági erejüket megőrizve élték túl, és így vonultak ki Ausztria és Csehország irányába 1360 körül.² Kohn következtetéseitől függetlenül S. Rosanes török zsidó történetíró, M. Ubcinire és F. J. Sulzerra hivatkozással 1930-ban azt állította, hogy a magyar zsidókat 1376-ban űzte ki I. Lajos király és azok egy része a moldvai vajdaságba menekült, ahol I. Dan Turnu Severinben és környékén telepítette le őket.³ Rosanes időmeghatározása kétségkívül téves. Adataiból csupán a kivonulás eddig ismeretlen útiránya érdemel figyelmet. A moldvai vajdaság ugyanis ezekben az időkben tatár vazallus és az országon keresztül bonyolódhatott a budai zsidók által is közvetített kelet–nyugati kereskedelem.

Giannino di Guccio emlékirata az időpontra és a kereskedelmi kapcsolatokra egyaránt érdekes információkkal szolgál. „...avenne, che uno, el quale aveva nome Daniello Giudeo, il quale per altre volte aveva conosciuto il detto Giovanni in atto di merchantia, ill riconobbe; et privatamente il piu celato che poté li parló, e stettero a parlare insieme soli nela cappela del papa Lisandro, la quale é nel palagio del dugio; e 'l detto Daniello si era di poco tempo fatto xpiano, et era uno savio huomo, e d'età di quaranta cinque anni, e sapeva parlare Ungharo, et tedescho e schiavo, et latino, e tartaro, e turchio, et era buono conoscitore di pietre pretiose, et di perle, et era nato in Buda; et quando lo Re d'Ongheria cacció del suo Reame tutti Giudei, allora si ridussero nele terre del ducha d'Austerlio, et di Chiarentana, et il padre di questo Daniello si redusse a stare con tutta sua famiglia ad una Cipta del duca di Sterlic, ch'è appellata Ciptá nuova presso di Vienna a quaranta miglia lattine, e 'l detto Daniello s'alevo nela Corte de Re di' Tartari, e di quello de' Turchi, e percio che 'l padre suo usava molto nelle corti de' detti signori, che vi portava da Vinegia molti belli gioielli, e poi ne rechava drappi di seta, e d' oro tartareschi; di che il detto Daniello parlo al detto Giovanni, et

disse, che bene sapeva tutto il fatto suo ordenatamente, et gia disse, come di questo n'aveva parlato con molti baroni, et grandi signori tartari, e turchi, et chol Re di Rascia, et co molti maggiori giuderi, che stanno in Austerlic, et in Chiarentana, i quali erano stati in Ongaria, i quali erano piu di treciento migliaia d'uomini senza le femine, e'fanciulli, i quali disse il detto Daniello, che si rendeva sicuro d' oparare si con questi giuderi, che essi presterebbero a usura quantita di moneta al detto Giovanni la dove esso promettesse a loro di ricevarli nelo reame di Francia, et di conservarli si, che non fussero né morti, né oltreggiati, né robbati, né maltrattati da' franceschi, come essi sono stati negli altri paesi, et di dar lo' alcuna libertá, e franchigia. Di che il detto Giovanni udendo questo molto si conforto e fu molto allegro di queste parole, et rispose al detto Daniello, che in quanto facesse, che' giuderi gli prestassero muneta per potere cominciare sua impresa, esso lo' farebbe ogni honore, e darebbeli ogni francheza, e liberta, che potesse, et quanto ne sappessero adomandare, pure che non fusse contra la nostra fede xpiana, né contra l'usanza deli antichi, e santi Re, che sono stati in Francia; et preghó il detto Daniello, che ciò oparasse, et esso rispose: „Non dubitate, che già n'ó cominciato a parlare, e se voi non fuste venuto qua, io saroi venuto colá, dove fuste stato, per dirvi ciò, che detto y'ó. Et ancho disse il detto Daniello: „E' so' qui cierti merchatanti, che sono tartari e turchi, e sono venuti qua per parte de loro signore a comprare cierti gioiegli, et io sono loro interpido, et con loro debbo ritornare in loro paese, di che io voglio che essi, vi veghino e parlino con voi, et io saró vostro interpido...”¹⁴ Majd a tatár és török „kereskedőkkel” való tárgyalás után a krónikaíró feljegyzi Giannino útját Velencétől Budáig.

Rendezve az itt kapott adatokat megállapíthatjuk, hogy az 1357. október 1-re datált a velencei San Marco székesegyházban Giannino és Daniel között lefolytatott beszélgetés feltehetően hiteles. A nevezett Daniel zsidó apja valószínűleg már a 14. század első felében bekapcsolódott a genuaiak által szervezett, a Dunán és a Fekete-tengeren folyó kereskedelembe⁵, így tatár és török kapcsolatokkal rendelkezett. Daniel a szöveg írásának idején – 1357-ben – 45 éves, tehát 1312-ben született Budán. Előbb apja, majd később ő maga is fontos szerepet játszott a Bécsből kiinduló és oda visszatérő török és tatár földre induló karavánok megszervezésében. Hihetőnek látszik, hogy a fiatal Dániel, aki 15–20 éves korában már elkísérhette apját útjaira, hosszabb időt tölthetett tatár és török területeken. Ekkor tanulhatta meg a magyar, német és latin mellé a tatár és török nyelveket. Giannino szövegéből az is következik, hogy Daniel, aki „nemrég lett keresztény”, I. Lajos kiűzetési határozata idején még zsidó volt. Hiszen ha már Budán felvette volna a keresztiséget, nem került volna sor a kiűzetésére. Arról viszont nincs konkrét adatunk, hogy a Budáról távozó Dániel bécsűjhelyi letelepedése után mikor váltott vallást, csupán annyi valószínű, hogy nem közvetlenül a kiűzetés után. A szöveg szerint Daniel már velencei beszélgetésüket megelőzően pontosan ismerte Giannino terveit és elképzeléseit a francia trón megszerzésére. Az elcsérelt gyerekeknek tartott Gianninót Cola di Rienzi bátorította fel jogai érvényesítésére. A Sienában takácsmesterséget űző Giannino 1354. szeptember 18-án kelt levélben kapott biztatást és indult el a francia királyi szék megszerzésére. Cola di Rienzit azonban 1354. október 8-án a római nép meggyilkolta és Giannino reményt veszve visszatért Sienába. Itt 1356 nyaráig meghúzta magát, majd csak ezt követően lépett fel újra. Daniel feltehetően az utóbbi alkalommal kapcsolatosan ismerhette meg Giannino ügyét. Mégpedig abból az alkalomból, hogy

Gianninónak még sienai szervező munkája idején ötvenezer forintot ajánlottak fel a zsidók, ha királyságába megtűri őket.⁶ Így nem meglepő, hogy 1357. október elseje előtt már tárgyalt ebben az ügyben sok befolyásos Magyarországról kiűzött zsidóval, akik ekkor Ausztriában és Chiarentanában⁷ éltek. Mindez összevág Küküllei információjával, miszerint Nagy Lajos a távozásuk előtt nem kobozta el vagyonukat, így módjukba állhatott anyagi támogatást ígérni Gianninónak, ha jogokat biztosít számukra megszerzendő országában. Ez a feltétel és a pénzügyi támogatás még egyszer felbukkan Giannino és Daniel kapcsolatában. Amikor a francia trónkövetelő 1359-ben Budán tartózkodott, a két tatár és török „kereskedő” társaságában őt felkereső Daniel a németországi zsidóktól hasonló feltételek mellett megszerzendő kétszázezer forintról tárgyalt.⁸ A velencei beszélgetés során Daniel azt is állította, hogy több tatár és török nagyúrral, sőt Rascia királyával is felvette a kapcsolatot Giannino érdekében. Ha állításaiból néhány dolog túlzásnak is tekinthető – pl. a 300 000 kivándorolt zsidóra való hivatkozás⁹ – annyi bizonyos, hogy a nyilvánvaló hazugság gyanúja miatt nem mert volna utalni Giannino előtt, a francia trónkövetelő számára hasznos korábbi tevékenységére. Szavai hitelét az is bizonyítja, hogy másnap, tehát 1357. október 2-án már az ügybe beavatott és konkrét – bár elfogadhatatlan – javaslatokat hozó tatár és török „kereskedők” társaságában kereste fel Gianninót. Végeredményben tehát Daniel a velencei beszélgetést megelőzően akár hónapokkal, vagy évekkel korábban megkezdhette tárgyalásait a kiűzött zsidókkal és a tatár–török körökkel. Ha figyelembe vesszük, hogy Giannino első fellépése idején Cola di Rienzi volt legfőbb támogatója 1354. október 8-ig, valószínűtlennek látszik a zsidók aktív részvétele érdekében. A római szenátor sokszor zaklatta a zsidókat, akik végtelen örömet éreztek halálakor.¹⁰ Sokkal elfogadhatóbb, ha Daniel ügyködéseit a magyar zsidók ajánlata körül Giannino második fellépésének 1356 nyaratól számított szakaszára tesszük.

Az ante quem tehát az adott 1357. október 1., de igen valószínű a fentiek alapján, hogy a valós dátumot korábban kell keresnünk. A post quem meghatározásában Hajnik Imre megfigyeléséből indulunk ki, aki jelezte, hogy 1353-ban még hiteles oklevelek említik a budai zsidókat. Frisch Ármin 1903-ban 1353. május 29-én Budán kelt forrást közölt.¹¹ *I. Lajos tehát valamikor 1353 májusát követően, de bizonyítottan 1357. október 1. előtt üzte ki a zsidókat Magyarországról. Az időpont további pontosítására újabb források előkerüléséig vármunk kell.*

JEGYZETEK

1. *Pór A.*: Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz. Budapest, 1892. – *Istoria de re Giannino di Francia*. A cura di Latino Maccari. Siena, 1893. – *Pór A.* Századok XXVIII (1894). 923–935.
2. *Kohn S.*: A zsidók története Magyarországon. A legrégibb időktől a mohácsi vészig. Budapest, 1884. 131–133. – *Küküllei J.*: Lajos királyviselt dolgai, in: A magyar középkor irodalma. Vál. és jegyzetek. V. Kovács S. Budapest, 1984. 363. – Magyar-Zsidó Oklevéltár XVIII. Szerk. Scheiber Sándor. Budapest, 1980. no. 1. p. 33. Idézi és osztja Dékán Kálmán véleménye.

nyét, aki a zsidók kiűzését kapcsolatba hozza az 1348. évi ún. fekete halál járvánnyal. Mégis a kiűzetést 1360 körülre helyezi.

3. *S. Rozanes*: Divré Jomé Jiszrael Böturgómá Tel-Aviv 1930. 8, 220–221. Idézi *F. M. Sulzer*: Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien, 1781. I. 376. 1. m. Jozsef Daát I. (1888) 3–4.
4. *Istoria* 1893. 61–63, 65. Az olasz szöveg pontos magyar fordítását Antal Lajosnak köszönöm.
5. *Tardy L.*: A tatárországi rabszolga-kereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században. Budapest, 1980. 63.
6. *Pór* 1892. 15–16.
7. Az országnevet nem tudtam azonosítani.
8. *Istoria* 1893.: *Pór* 1894. 925.
9. Maccari helyes megjegyzése 1. *Istoria* 1893. 62.
10. *E. Rodocanachi*: Cola di Rienzo. Histoire de Rome de 1542 á 1554. Paris, 1888. 385–386.
11. *Hajnik I.*: A zsidók Magyarországon a vegyes házakból királyok alatt, in: *Magyar Akadémiai Ért. V.* (1865) 203. L. m. *Magyar-Zsidó Oklevéltár. I.* Szerk: Frisch Ármán. Budapest (1903) no. 42–43, 70–76.

RÓBERT DÁN

WANN VERTRIEB LUDWIG I. DIE JUDEN?

Antal Pór schrieb erst 1892 über die Memoiren des französischen Thronanwärters Giannino di Guccio, der 1357 in Buda weilte und auch mit Lajos (Ludwig) I. in Verbindung stand. Zwei Jahre später erörterte Pór in der Zeitschrift *Századok* eingehend die von L. Maccari zusammengestellte und mit einem kritischen Apparat versehene chronikartige Bibliographie.¹ Das auch wegen seiner ungarischen Beziehungen beachtenswerte Werk liefert in einem Abschnitt neue Daten zur Bestimmung des bisher ungewissen Zeitpunktes der Vertreibung der ungarischen Juden.

Sámuel Kohn war in seiner 1883 erschienenen Arbeit – aus den Worten der Chronik von János Küküllei folgernd – der Meinung, daß Ludwig I. nach den siegreichen Kämpfen in Serbien im Jahre 1359 die Juden aus Glaubenstreue bekehren wollte, und nachdem er auf deren entschlossenen Widerstand stieß, hat er sie alle „...licentiavit“, das heißt, er entließ sie aus seiner Obhut. Er enteignete jedoch nicht ihr Vermögen, daher überlebten die ungarischen Juden die Vertreibung unversehrt und im Besitz ihrer wirtschaftlichen Kraft, und so zogen sie um 1360 nach Österreich und Böhmen.² Unabhängig von den Folgerungen Kohns behauptete 1930 der türkisch-jüdische Historiograph S. Rosanes unter Berufung auf M. Ubcini und F. J. Sulzer, daß die ungarischen Juden im Jahre 1376 von Ludwig I. vertrieben worden waren und ein Teil von ihnen in die moldauische Woiwodschaft flüchtete, wo sie I. Dan in Turnu Severin und dessen Umgebung ansiedelte.³ Die Zeitbestimmung Rosanes' beruht zweifellos auf einem Irrtum. Von seinen Angaben verdient nur die bisher unbekannte Richtung des Auszuges Beachtung. Die moldauische Woiwodschaft war nämlich zu jener Zeit Vasalle der

Tataren und der von den Budaer Juden abgewickelte Ost-West-Handel konnte nur durch dieses Land erfolgen.

Die Memoiren Giannino di Guccios liefern sowohl über den Zeitpunkt als auch über die Handelsbeziehungen interessante Informationen.

„...avenne, che uno, el quale aveva nome Daniello Giudeo, il quale per altre volte aveva conosciuto il detto Giovanni in atto di merchantia, ill riconobbe; et privatamente il piu celato che poté li parló, e stettero a parlare insieme soli nela cappela del papa Lisandro, la quale é nel palagio del dugio; e 'l detto Daniello si era di poco tempo fatto xpiano, et era uno savio huomo, e d'età di quaranta cinque anni, e sapeva parlare Ungharo, et tedesco e schiavo, et latino, e tartaro, e turchio, et era buano conoscitore di pietre pretiose, et di perle, et era nato in Buda; et quando lo Re d'Ongheria cacció del suo Reame tutti Giudei, allora si ridussero nele terre del ducha d'Austerlio, et di Chiarentana, et il padre di questo Daniello si redusse a stare con tutta sua famiglia ad una Cipta del duca di Sterlic, ch'è appellata Ciptá nuova presso di Vienna a quaranta miglia lattine, e 'l detto Daniello s'alevo nela Corte de Re di' Tartari, e di quello de' Turchi, e percio che 'l padre suo usava molto nelle corti de' detti signori, che vi portava da Vinegia molti belli gioielli, e poi ne rechava drappi di seta, e d' oro tartareschi; di che il detto Daniello parlo al detto Giovanni, et disse, che bene sapeva tutto il fatto suo ordenatamente, et gia disse, come di questo n'aveva parlato con molti baroni, et grandi signori tartari, e turchi, et chol Re di Rascia, et co molti maggiori giuderi, che stanno in Austerlic, et in Chiarentana, i quali erano stati in Ongaria, i quali erano piu di trecento migliaia d'uomini senza le femine, e' fanciulli, i quali disse il detto Daniello, che si rendeva sicuro d' oparare si con questi giuderi, che essi prestarebbero a usura quantita di moneta al detto Giovanni la dove esso promettesse a loro di riceverli nelo reame di Francia, et di conservarli si, che non fussero né morti, né oltreggiati, né robbati, né maltrattati da' franceschi, come essi sono stati negli altri paesi, et di dar lo' alcuna libertá, e franchigia. Di che il detto Giovanni udendo questo molto si conforto e fu molto allegro di queste parole, et rispose al detto Daniello, che in quanto facesse, che' giuderi gli prestassero muneta per potere cominciare sua impresa, esso lo' farebbe ogni honore, e darebbeli ogni francheza, e liberta, che potesse, et quanto ne sappessero adomandare, pure che non fusse contra la nostra fede xpiana, né contra l'usanza deli antichi, e santi Re, che sono stati in Francia; et preghó il detto Daniello, che ciò oparasse, et esso rispose: „Non dubitate, che già n'ó cominciato a parlare, e se voi non fuste venuto qua, io saroi venuto colá, dove fuste stato, per dirvi ciò, che detto y'ó. Et ancho disse il detto Daniello: „E' so' qui cierti merchatanti, che sono tartari e turchi, e sono venuti qua per parte de loro signore a comprare cierti gioiegli, et io sono loro interpido, et con loro debbo ritornare in loro paese, di che io voglio che essi, vi veghino e parlino con voi, et io saró vostro interpido...”⁴

Nach der Verhandlung mit den tatarischen und türkischen Händlern beschreibt der Chronist die Reise Gianninos von Venedig bis Buda.

Nach Ordnung der hier erhaltenen Angaben kann man feststellen, daß die für den 1. Oktober 1357 datierte Unterredung zwischen Giannino und Daniel in der San-Marco-Kathedrale zu Venedig vermutlich authentisch ist. Der Vater des Juden Daniel

schaltete sich wahrscheinlich schon in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts in den von Genuesern organisierten, über die Donau und das Schwarze Meer abgewickelten Handel ein,⁵ daher hatte er tatarische und türkische Beziehungen. Daniel war zur Zeit der Abfassung des Textes – im Jahre 1357 – 45 Jahre alt, wurde demnach 1312 in Buda geboren. Vorerst dürfte sein Vater, später dann auch er, eine wichtige Rolle in der Organisierung der von Wien ausgehenden und dorthin zurückkehrenden türkischen und tatarischen Karawanen gespielt haben. Es erscheint glaubwürdig, daß der junge Daniel seinen Vater schon mit 15–20 Jahren auf seinen Reisen begleitet haben durfte und längere Zeit auf tatarischen und türkischen Gebieten verbracht hatte. Damals erlernte er zu der ungarischen, deutschen und lateinischen Sprache die tatarische und türkische Sprache. Aus Gianninos Text geht auch hervor, daß Daniel, der „vor kurzem Christ wurde“, zur Zeit des Vertreibungsbeschlusses von Ludwig I. noch Jude war. Wäre er noch in Buda Christ geworden, hätte man ihn nicht vertrieben. Es existieren aber keine konkreten Angaben darüber, wann der Buda verlassene Daniel nach seiner Niederlassung in Wiener Neustadt seinen Glauben gewechselt hat, nur das erscheint wahrscheinlich, daß dies nicht unmittelbar nach der Vertreibung erfolgt war. Dem Text nach kannte Daniel schon vor ihrer Unterredung in Venedig genau die Pläne und Absichten Gianninos bezüglich seines Anspruchs auf den französischen Thron. Den für ein vertauschtes Kind gehaltenen Giannino ermutigte Cola di Rienzi zur Geltendmachung seiner Rechte. Der in Siena das Weberhandwerk ausübende Giannino erhielt in einem vom 18. September 1354 datierten Brief die Ermutigung und machte sich auf den Weg, um den französischen Königsthron zu besteigen. Cola di Rienzi wurde jedoch am 8. Oktober 1354 vom römischen Volk ermordet und Giannino kehrte, seiner Hoffnung verlustig, nach Siena zurück. Hierher zog er sich bis zum Sommer 1356 zurück, um später wieder in Erscheinung zu treten. Daniel hatte vermutlich bei letzterer Gelegenheit die Angelegenheiten Gianninos kennengelernt, und zwar aus jenem Anlaß, daß die Juden Giannino noch zur Zeit seiner Organisationsarbeit in Siena 50 000 Forint angeboten hatten, wenn er sie in seinem Königreich dulde.⁶ Daher kann es nicht Wunder nehmen, daß er schon vor dem 1. Oktober 1357 in dieser Angelegenheit mit vielen aus Ungarn vertriebenen einflußreichen Juden verhandelt hatte, die damals in Österreich und in Chiarentana⁷ lebten. Dies alles stimmt mit den Informationen Kükülleis überein, wonach Ludwig der Große ihr Vermögen vor ihrer Auswanderung nicht enteignet hat, sie daher in der Lage gewesen sein konnten, Giannino materielle Unterstützung zu versprechen, falls er ihnen in seinem zukünftigen Land Rechte zusichert. Diese Bedingung und die materielle Unterstützung tauchen in der Beziehung zwischen Giannino und Daniel nochmals auf. Als sich der französische Thronprätendent 1359 in Buda aufhielt, verhandelte er mit Daniel, der ihn in Gesellschaft der beiden tatarischen und türkischen „Händler“ besuchte, über eine von Juden aus Deutschland zu ähnlichen Bedingungen zu verschaffende Summe von 200 000 Forint.⁸ Im Verlauf der Unterredung in Venedig behauptete Daniel auch, daß er mit mehreren tatarischen und türkischen Aristokraten, ja sogar mit dem König von Rascia im Interesse Gianninos die Verbindung aufgenommen habe. Wenn von seinen Behauptungen manches auch als Übertreibung erscheinen mag – z. B. die Berufung auf 300 000 ausgewanderte Juden⁹ –, ist doch soviel sicher, daß er sich im Falle des Verdachtes einer offensichtlichen Lüge nicht gewagt hätte, sich vor Giannino auf

seine frühere Tätigkeit zugunsten des französischen Thronprätendenten zu berufen. Die Authentizität seiner Worte wird auch dadurch bestätigt, daß er gleich am folgenden Tag, also am 2. Oktober 1357, Giannino in Begleitung von zwei, in die Angelegenheit bereits eingeweihte tatarische und türkische „Händler“ aufsuchte, die ihm konkrete, allerdings unannehmbare Angebote stellten. Im Endergebnis konnte also Daniel schon Monate oder vielleicht auch Jahre vor der Unterredung in Venedig seine Verhandlungen mit den vertriebenen Juden und den tatarisch-türkischen Kreisen aufgenommen haben. Wenn man berücksichtigt, daß zur Zeit des ersten Auftretens von Giannino bis 8. Oktober 1354 sein bedeutendster Unterstützer Cola di Rienzi war, erscheint eine aktive Beteiligung der Juden in seinem Interesse für unwahrscheinlich. Der römische Senator belästigte häufig die Juden, die sich über seinen Tod endlos freuten.¹⁰ Weitwahrscheinlicher ist, Daniels Tätigkeit um das Angebot der ungarischen Juden in die Phase des zweiten Auftretens Gianninos im Sommer 1356 zu datieren.

Das ante quem ist daher der angegebene 1. Oktober 1357, aufgrund obigen ist es jedoch sehr wahrscheinlich, daß das reale Datum schon zu einem früheren Zeitpunkt zu suchen ist. Bei der Bestimmung des post quem gehen wir von den Beobachtungen Imre Hajniks aus, der bemerkt hat, daß die Budaer Juden 1353 auch in authentischen Urkunden noch erwähnt werden. Ármin Frisch publizierte 1983 eine in Buda am 29. Mai 1353 datierte Quelle.¹¹ Ludwig I. vertrieb also irgendwann nach Mai 1353, aber nachweisbar vor dem 1. Oktober 1357, die Juden aus Ungarn. Um den Zeitpunkt genauer feststellen zu können, müssen erst weitere neue Quellen auftauchen.

LÉTAY MIKLÓS

ÁRVÍZ ÓBUDÁN 1838-BAN (A katasztrófa 150. évfordulójára)

Az 1838. évi dunai árvíz pest-budai eseményeinek kétségtelenül tekintélyes mennyiségű írásos és ikonográfiai anyaga¹ földrajzi szempontból rendkívül aránytalanul oszlik meg; döntő többsége Pestre vonatkozik, jóval kevesebb, ami Budával foglalkozik, Óbudával kapcsolatban viszont csak négy tételt tartalmaz.

Ez utóbbi tény különösen tetszik, ha abból indulunk ki, hogy Óbuda igen közel volt, Pest és Buda után itt keletkezett a legnagyobb pénzüsszeget kitevő kár és végül, az összedőlt házak aránya csaknem megegyezett a pestivel, a megrongálódott épületek pedig a kétszeresét tette ki.

Ugyanakkor ennek éppen az ellenkezőjére, azaz a források hiányára is lehet némi magyarázatot találni, ám ennek megértéséhez előbb röviden emlékeztetnünk kell Óbuda állapotára az 1830-as évek táján. Jogállását tekintve földesúri mezővárosként húzódott meg Pest és Buda szabad királyi fővárosok szomszédságában. Lakóinak többsége földművelésre és állattartásra egyaránt kiterjedő gazdálkodást folytatott, mégpedig oly módon, hogy a mezőgazdasági termelés egész rendszerében a szőlőművelés játszotta a legfontosabb szerepet. Az össznépeesség mintegy 25%-át kézművesek alkották. Részben a helyben jelentkező, mindennapi igényeket elégítették ki, részben bér munkát végeztek. Az értelmiségi réteg elsősorban tanítókból, valamint néhány papból, orvostól, jogászból, tisztviselőből állt és számarányát tekintve a lakosságnak csupán 3%-át jelentette. A mezővárosi státusz és életmód Óbuda külső megjelenésében is tükröződött. Az utcaképet a jobbágyok és házas zsellérek vályogtéglából épült, földszintes házai uralták, joggal írhatta róla egy francia utazó, hogy az „egyenetlen, szegényes utcákkal Pesthez hasonlító valóságos falu”².

Ha életszerűen gondolkodunk, mindezekből kiindulva joggal feltételezhetjük, hogy az árvíz óbudai történetéről azért nincsenek újságcikkek, leírások, felmérések és ábrázolások, mert egyrészt a két szomszédos főváros saját bajaival küszködött s nem fordított figyelmet sem erre, sem a többi, körülötte lévő helysége, másrészt pedig Óbudán nem voltak képzőművészettel foglalkozó vagy írásból élő emberek – értve ezalatt hírlapírókat, kiadókat, ponyvaírókat, rajzolókat, rézmetszőket –, akik valamilyen formában rögzítették volna az eseményeket, a legfontosabb tényeket.

Természetesen sokféleképpen lehet okoskodni, a lényeg azonban mégiscsak az, hogy jelenleg az 1838. évi óbudai árvírről mindössze az alábbi két képpel és két leírással rendelkezünk.

1. Georg Scheth és Klette Károly „Alt Ofen. Ein Theil der Haltergasse samt Umgebung bis Kleinzell, während der Überschwemmung” című könyvmuta³ körülbelül

a mai Flórián térről nyugat felé tekintve a Vörösvári út elejének vízben álló, rombadólt házait, ladikokon menekülő óbudaiakat, illetve ladikkal menekített szarvasmarhákat, a háttérben pedig a kiscelli kolostort ábrázolja.

2. A másik kép közepén a ma is meglévő⁴, egyemeletes, árvízzel körülvett selyemgombolyító látható, melynek lépcsőjén emberek igyekeznek felfelé, míg mások az ablakokon néznek ki. Az épület felett a máriaremetei kegykép lebeg. A vízen jégtáblák és szarvasmarhát, kenyeret, zsákokat, batyukat szállító ladikok úsznak. A háttérben a kiscelli kolostor épülete magasodik. A naiv stílusú olajkép alsó egyötödén a következő négy soros, gótbetűs szöveg olvasható;

Erienerung. Ein die Schrekens Nacht, von 15ten u. 16ten März 1838 Und Verlobung, zu der Mutter Gottes Maria Einsiedel. Gewitmet von Johann und Eva Hainz.⁵

Ebből kiténik, hogy hálaképről van szó, s ezért Schoen Arnold szerint⁶ akár maga Hainz is festhette, feltételezésünk szerint még 1838-ban.

3. Az frásos források egyike úgy keletkezett, hogy az árvíz elmúltával az óbudai zsidó község előljárósága elhatározta, hogy megőrökíti a tragikus eseményeket. Felkérésük alapján Kohn József H(?), a helység izraelita német iskolájának héber nyelvtanára egy emelkedett hangvételű verses elégiában írta meg az Óbudán történeteket, mely kis füzetben, német és héber nyelven „Schilderung der Schreckenstage zu Altofen durch die verheerende Donau-Uiberschwemmung, am 13, 14, und 15 . März 1838.”⁷ címmel jelent meg 1838-ban Budán. Kár, hogy könyörgéssel, áldással, imával átszőtt dagályos szövegnek körülbelül csak a fele érdemleges adat és közlés.

4. Sokkal tárgyyszerűbb s ezért kétségtelenül értékesebb Krenn György óbudai szőlőbirtokos és pálinkafőző, valamint utódainak naplójában az 1838. év leírása, amely kizárólag az árvízzel foglalkozik. A sváb fonetikával és helyesírási hibákkal írott részből megtudhatjuk, hogyan élte át és élte meg egy parasztpolgár a kritikus napokat.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk még, hogy Trattner János összefoglaló művében szintén található több értékes adat.

Ezek, valamint az elsőként ismertetett könyvomat 150 éve és széles körben ismertek. A hálaképről 1938-ban jelent meg az első és mindmáig egyetlen ismertetés.⁸ Ekkor még magántulajdonban volt s csak 1972-ben került a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményébe.⁹

Ellentmondásos a kényelvű füzet sorsa, amely 1838-ban jelent meg, de gyakorlatilag 150 évre feledésbe merült, feltehetőleg kis példányszámban való megjelenése miatt.¹⁰ Bár 1938-ban egy rövid cikk¹¹ megemlékezett róla, ennek ellenére sem az ugyanezen évben rendezett centenárius kiállítás katalógusában, sem a Némethy Károly által szerkesztett tanulmánykötetben, sem a jó harminc évvel később megjelent hétkötetes „Budapest történetének bibliográfiájá”-ban¹² nem szerepel, hogy csak a legfontosabb lelőhelyeket említsük.

A napló 1953-ban került a Budapesti Történeti Múzeumba. Első részét 1966-ban ugyan már publikálták,¹³ de valójában sohasem dolgozták fel. Az 1838. évi árvíz óbudai történetének most *első* ízben történő *összefoglalás*akor e napló megfelelő részletét használjuk vezérfonalként.

A kedvezőtlen előjelekről, illetve a veszélyhelyzet kibontakozásáról Krenn György nem jegyzett fel semmit. Úgy tűnik, hogy egy esetleges árvíz gondolata nem keltett

különösebb aggodalmat sem benne, sem a lakosság többi tagjában, mivel a mindennapi élet elháríthatatlan jelenségének tartották, hogy a folyó időnként kilépett a medréből és ideiglenesen elborította a mezőváros kisebb-nagyobb részét. Bizonyoság erre az a két szűkszavú és szenttelen bejegyzés, mely az előző két árvízre vonatkozik;

(1811) „Február 16-án nagy vizet kaptunk, amely 28-án leapadt, tehát összesen 12 napig tartott.”

„1830. március 19-én megszűnt a jégtorlasz, ami az előző, 1829. év december 9-én állt be. Utána nagy vizet kaptunk, mely csak egy lábbal volt alacsonyabb, mint az 1811. évi.”

A földrajzi adottságok miatt Óbuda mindig is kiszolgáltatott helyzetben volt, hiszen összterületének keleti fele, azaz a Nagyszombat u. – Bécsi út – Pomázi út – Aranyhegyi út – Határ út – Kalászi út közötti rész gyakorlatilag teljesen sík és a lakott beltelkek a Dunához közel feküdtek. Az 1838. évi árvíz kialakulását egyébként elősegítette a tél erősen csapadékos időjárása is, amivel kapcsolatban a következőket olvashatjuk:

„Január 15-én, miután már korábban is nagy hó volt, az előző éjjel szakadatlanul havazott, napközben pedig rendkívül erős szél fúj, úgyhogy egyszerűen nem emlékszem ilyen nagy havazásra, Budán a gyorskocsikból ki kellett fogni a lovakat és biztos helyre szállítani őket, a kocsikat pedig csak másnap ásták ki, a saját házamból is 35 kocsi-ra való havat szállítottam el. Az utcák két napig le voltak zárva és nem lehetett rajtuk közlekedni. A hó házakat is összenyomott.

...Március kezdetén azonban megenyhült az idő, mire a víz napról-napra emelkedni kezdett, úgyhogy 12-én a borzalmas árvíz annyira megijesztett, hogy 13-án este 9 órakor minden gyerekemet összepakoltam... és megparancsoltam nagy fiamnak, Jánosnak, hogy vigye őket Kiscellbe, maradjanak ott másnapig, aztán menjenek Solymárra, a barátainkhoz. ...Sajnos két óra múlva azzal a szomorú hírral jött vissza a fiam, hogy testvérei a „Korona” fogadóban vannak, sok száz családdal együtt, akik már odamene-
kültek. Ez a hír nagy fájdalmat okozott nekem, annál is inkább, mivel hírért vettem, hogy lehetetlenség kijutni, részben a rendkívüli hó miatt, amit a víz magasba emelt, részben pedig a sok összeomlott ház miatt; a gondolat, hogy megmentsem enyéimet összezilálta értelmemet. Azonnyomban visszahoztam gyermekeimet a „Koroná”-ból és további menekülési lehetőségen gondolkodtam. Éjjel fél egyre Hazman Józseffel szereztünk egy dereglyét... gyermekeimet rögtön felébresztettem, több más gyermekkel együtt a ladikba raktam őket és háromórás nehéz munkával Kreselbauer molnár úr, Pillmayer úr és Blei órás az országúthoz¹⁵ vitte őket. ...14-én a víz egész nap azonos szinten maradt, este azonban váltakozva ismét emelkedni és apadni kezdett, 15-én, csütörtökön megint emelkedett valamit; délután 1 órakor áradni kezdett, egyre jobban emelkedett és délután 5 órakor annyira nekiindult, hogy fél óra alatt két lányit emelkedett, úgyhogy a kapumon befolyt a víz. Amikor láttam, hogy a házat körülveszi a víz és nincs remény arra, hogy a kis hely, ...ahová az állatokat menekítettem, biztonságos legyen, már csak azon voltam, hogyan menthetném meg őket, a két lovat, három tehenet és három borjút. ...Rémisztő volt a rettenetes víz és a kis szigetként összetorlódott jég látványa. Az egyre emelkedő víz mindannyiunkat azzal fenyegetett, hogy egész Óbudát elpusztítja. Ez a tény még inkább arra ösztönzött, hogy mentsem az állataimat. ...Elindultam pontosan 7 órakor, hogy a téglavetőnél¹⁶ embereket szerezzek, akik állataimat kimentik és tényleg találtam

is ilyeneket. Mivel azonban március 15-ről 16-ra virradóan nagyon sötét, ködös éjszaka volt, képtelenségnek tetszett valamit is menteni:... Ez az éjszaka az egyik legszörnyűbb volt, amit eddig átéltem, mivel a téglavetőnél oly sok ember volt, hogy ha valaki be akart menni a szobába, ott csak mozdulatlanul állhatott... 9-től 11 óráig, Pesten és Budán szünet nélkül zúgtak a harangok, amiből arra lehetett következtetni, hogy a veszély még nagyobb lesz, és Pestről, Budáról és Óbudáról mást sem lehetett hallani, mint az összeomló házak zaját és a szerencsétlenek kiáltásait, így telt el ez a szörnyű éjszaka.”

Ugyancsak drámáinak írja le az árvíz tetőzésének éjszakáját Kohn József, aki szintén szemtanú volt¹⁷. „Most tombolt ez a hátborzongató pusztítás a legrettenetesebben. A házak recsegése és összedőlése folyamatosan tartott, a szétrombolt házak robaja a csendes éj alatt megrázta a legbátrabbat is, és szívét szörnyűséggel és rettenettel töltötte el.”

A pesti megjelenése miatt külső szemlélőnek nevezhető Jelenkor 1838. március 21-i számában is azt olvashatjuk, hogy „a’ lakosok jajveszékélése egész Pestre ’s a’ budai várba hangzott által, úgy hogy összeborzadt a’ szív némely szörnyű látványokra.”¹⁸

Trattner János könyve számszerűen tájékoztat arról, hogy a domborzati viszonyokból adódóan, milyen vastag vízréteg borította Óbuda belterületének bizonyos pontjait¹⁹. A mai Lajos utcában, a helység akkori főutcájában érte el a víz szintje a legnagyobb, átlagosan 316 cm-es magasságot a járószint felett, tehát nem sokkal maradt el a pesti maximumtól. A mai Fényes Adolf utcában és a Vörösvári út elején viszont csak 60 cm körüli értékeket mértek²⁰.

A lakosság menekülése már 13-án elkezdődött. Egyesek a Bécsi úttól nyugatra emelkedő hegyoldalakra, az akkor katonai kórházként működő kiscelli kolostorba²¹, a mellette lévő téglavetőbe vagy a közeli falvakba mentek. Mások a kőből épített, magas épületekbe húzódtak. Bizonyíthatóan ez történt a selyemgombolyítónál⁴ és a zsinagógánál²². Bár ez utóbbiba március 15-én délután betört a víz, a karzatok menedéket nyújtottak az oda szorult embereknek. Ugyanakkor ennek az ellenkezője is előfordult, vagyis az emeletes házak²³ gyakorlatilag biztonságban lévő lakói közül sokan – látva a környező épületek nagyarányú károsodását – kötelek és létrák segítségével csónakokba ereszkedtek és legféltebb ingóságait is hátrahagyva, másutt kerestek menedéket.

„Különösen az izraelita Község előljárósága, ezen veszedelmes napokban... igazán felebaráti módon iparkodott, szenvedő polgártársai ínségén, és nyomorúságán vallás-különbség nélkül, a’ rendelkezésre bízott szerekkel segíteni;... Élelem bőven szereztett, és a’ szükség szenvedők közt elosztott, úgy, hogy senki egy pillanatig se szenvedett éhséget, hajókra se volt szükség... Hasonló gyorsasággal és iparkodással gondoskodtak betegekről is...”

Dicséretre méltó még Havranek Mihály, kávéház bérlő, nagylelkűsége, ki szerencsétlen enbertársai veszedelmétől megindítván, haszonkeresés nélkül lakhelyet, sok kenyeret, bort ’s a’ t. adott a’ nyomorultaknak, vallástekintet nélkül, ’s legnagyobb készséggel; 600 hajléktalannál több, nagyobbára izraelitákat fogadott be magához, kiket minden lehetséges dolgokkal ellátott, ’s némelyeket hosszabb ideig magánál tartott.

Komlós Ferencz, kamarai tisztartó, nemes lelke dicső fénnel ragyog e’ nyomorú-

ság napjaiban, mert számtalan szerencsétlent fogadott be saját lakásába, és nagylelkűek mindennemű segédelmet nyújtott nekik.”²⁴

Az emberélet megóvása mellett nagy gondot jelentett a haszonállatok biztonságba helyezése, amint erre a napló is utal. Ha szemügyre vesszük Georg Scheth és Klette Károly metszetét és Johann Hainz hálaképét, mindkettőn szarvasmarhát szállító ladikot láthatunk, ami kizárólag azért érdekes, mert lábasjóság mentése egyetlen pesti vagy budai árvízi ábrázoláson sem szerepel. Véleményünk szerint e különbség is jelzi az állattartás jelentőségét Óbudán, illetve azt, hogy ott nagyobb szerepet játszott, mint a másik két városban.

„Halálos csend uralta az elpusztult várost, amikor március 16-án hirtelen felülről segítség jött és az új remény ismét felélesztette mindenki levert hangulatát. ... A víz apadt és 17-én és 18-án teljesen eltűnt az utcákról...”²⁵

A károk felmérése meglehetősen ellentmondásos eredményt hozott. Egyrészt ugyanis a körülbelül 8 000 állandó lakosból senki sem vesztette életét az árvízben, figyelmen kívül hagyva egy vízbefulladt idegent és egy ijedtségtől szörnyethalt nőt. Másrészt viszont Pest és Buda után itt állapították meg a legnagyobb pénzüsszeget kitevő kárt, amint erre már utaltunk. Ennek 70%-a az épületekben keletkezett, mivel 52%-uk összedőlt, 19%-uk erősen, 17%-uk kismértékben megsérült, vagyis összesen 88%-uk károsodott²⁶. A jeges ár különösen a belterület nyugati peremén, nagyjából a mai Szőlő utca vonalában okozott nagy rombolást. Nemcsak itt, hanem a helység egész területén azért következhetett be ez az óriási pusztulás, mert a lakóházak legtöbbször száritott vályogtéglából épült, mely nem tudott ellenállni a víz nyomásának és a sodródó jégtáblák ütközéseinek.

Az összes kár további 20%-a a gabonában, 10%-a a bútorokban keletkezett.

Jelen pillanatban ennyit tudunk arról, hogy mi is történt Óbudán az 1838. márciusi árvíz idején. Közvetlen és közvetett adataink mindenben megerősítik, alátámasztják egymást. A most felvázolt kép, ha nem is teljes, de feltétlenül hiteles s mint jelenlegi ismereteink első összefoglalása, kiindulási alap lehet a további kutatás számára.

RÖVIDÍTÉSEK

Kohn 1838

J.Kohn: Schilderung der Schreckenstage zu Altofen durch die verheerende Donau-Uiberschwemmung, am 13, 14, und 15. März 1838. Buda 1838.

Schoen 1938

Schoen: Az 1838. évi árvíz ismeretlen ábrázolásai. Magyar Művészet 1938, 10. sz.

Trattner 1838

Trattner. Jégszakadás és Duna' Kiáradása Magyarországon 1838. évi böjtmás haván. Buda 1838.

JEGYZETEK

1. 1838–1938. A nagy pesti árvíz százados évfordulójára a Fővárosi Képtár helyiségeiben rendezett emlékkiállítás katalógusa. Budapest 1938. és „Jégszakadás és Duna’ kiáradása...” Pest-Buda 1838. Budapest 1988., melyek együttesen csaknem a teljes anyagot felsorolják.
2. *Sárváry D.*: Francia útleírások Budáról és Pestről (1838–1884). Budapest 1940.
3. Wien 1838, 38,5 × 48,7 cm, BTM ltsz. 3320.4
A cím magyarul: A Pásztor utca egy része a Kiscellig terjedő környékkel, az árvíz idején.
4. Ma Harrer Pál u. 44–46.
5. 69 × 56 cm. A szöveg magyarul: Emlékezés. 1838. március 15 és 16 borzalmas éjszakájára. És eljegyzés a Mária Remetei Szűz Máriával. Johann és Éva Hainz felajánlása.
6. *Schoen* 1938. 315–318.
7. Magyarul: Az 1838. március 13, 14 és 15-i pusztító dunai árvíz által okozott óbudai rémnapok leírása
8. *Schoen*
9. Ltsz. 72.26
10. Az általunk ismert egyetlen példány az Országos Széchenyi Könyvtárban, 232.186 ltsz. alatt
11. *Gálosi S.*: A múlt érdekességeiből. Zsidó Élet (1938) 2–3.
12. Az első kettő 1938-ban, a harmadik 1967–1974 között jelent meg.
13. *Krenn Gy.*, stb. naplója. 77 old. kézirat, BTM ltsz. 53.20.1; *Seenger E.*: Adatok Óbuda XIX. századi helytörténetéhez. (Krenn György és utódainak feljegyzései 1810–1910). TBM XVII (1966) 273–287.
14. Ma Dugovics Titusz tér 2. – Mókus u. 26. sarok
Gál É.: Óbuda helyrajza a hódoltság végétől a XIX. század közepéig. TBM XXI (1979) 126.
15. Ma Bécsi út
16. Ma Bécsi út 134., azaz a Téglá u. északi oldala
17. *Kohn* 1838. 4.
18. 1838. márc. 21., 1.
19. *Trattner* 1838. 136.
20. Egyéb, eredetileg lábban és hüvelykben megadott vízszint adatok, cm-re átszámítva;
„a’ Katona öltözet-gazdasági-Biztosság épületének éjszak nyugoti végén” (ma Hajógyár u. – Fő tér sarok) 95 cm
„a Kaszárnya végén” (ma Laktanya u.) 111 cm
„Oskola útszában” (ma Tanuló u.) 111 cm
„Pásztor útszának... a’ külső végén” (ma kb. Vörösvári út – Várad u. kereszteződés) 126 cm
„a szőlők és vizi utsza közt” (ma kb. Kiscelli u. – Szőlő u. sarok) 126 cm
„Ó-Budának nyugoti szélén” (ma Bécsi út – Szőlő u. között) 253 cm
21. *Trattner* 220. „...a’ kiss-czelli kórkatonaház Óbudánál, a’ hadi kormányzó tábornagy parancsolatjára szinte megnyitattak hajléktalanok számára... a’ hadikormányzó tábornagy budai katonák által, azonnal kenyeret küldött az oda menekvők számára.”
22. Ma Lajos u. 163.
23. 17 db. (ebből 14 a mai Lajos u.-ban) egyemeletes lakóházzal van tudomásunk.
24. *Trattner* 199., 200. A szövegben szereplő kávéház a „Korona” (ld. 14. jegyzet), a tisztartó lakása a mai Polgár u. 10. sz. alatt volt.
25. *Kohn* 1838.
26. Mi *Trattner* adatait (160–161.) közöljük, megjegyezve, hogy az idevágó statisztikák (*Faragó*

T.: Pest-budai árvíz 1838. Budapest 1988., *Galgóczy K.*: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája.I. Budapest 1876., *Verzeichniss* der in der k. Freystadt Ofen nach der letzten Uiberschwemmung vorgefundenen Hauser. 1838, 1 lap, kézirat, BTM ltsz. 1829) között eltérések tapasztalhatók.

házak száma	összedőlt	megrongálódott	ép	közli
762	397	274	91	Verzeichniss
762	397	274	91	Trattner
	392			Kohn
	419	292		Galgóczy
776	419	274	83	Faragó

MIKLÓS LÉTAY

DAS HOCHWASSER IN ÓBUDA IM JAHRE 1838 (zur 150. Jahreswende der Katastrophe)

Das zweifellos umfangreiche schriftliche und ikonographische Material über die Donauüberschwemmung von 1838 in Pest-Buda verteilt sich vom geographischen Gesichtspunkt aus überaus unproportioniert; die überwiegende Mehrheit bezieht sich auf Pest, weitaus weniger auf Buda und nur die 4 folgenden Titel befassen sich mit Óbuda (Altofen):

1. Die Lithographie von Georg Scheth und Károly Klette „Alt Ofen. Ein Theil der Haltergasse samt Umgebung bis Kleinzell, während der Überschwemmung“.
2. Ein Motivbild, das vermutlich von Johann Hainz stammt.
3. Das in deutscher und hebräischer Sprache verfaßte Heft von Jozsef Kohn H (?) „Schilderung der Schreckenstage zu Altofen durch die verheerende Donauüberschwemmung, am 13., 14. und 15. März 1838“.
4. Der entsprechende Teil des Tagebuches von György Krenn, Weinberg- und Brennereibesitzer in Óbuda, der bei der jetzt erstmals vorgenommenen Zusammenfassung der Geschichte über die Überschwemmung von 1838 in Óbuda als Leitfaden benutzt wird.

Infolge der geographischen Gegebenheiten befand sich Óbuda schon immer in einer ausgelieferten Lage, war doch die östliche Hälfte seines Gesamtgebietes praktisch völlig flach, und die bewohnten Innengrundstücke lagen nahe der Donau. Das Hochwasser im Jahre 1838 wurde übrigens auch durch das niederschlagsreiche Winterwetter gefördert.

Beide schriftlichen Quellen beschreiben die Nacht der Überschwemmung in dramatischer Weise. Das Buch von János Trattner informiert auch zahlenmäßig, wie sich

abhängig von den Geländeverhältnissen, an bestimmten Punkten im Innengebiet von Óbuda die Höhe der Wasserschicht gestaltete. In der heutigen Lajos-Gasse, der damaligen Hauptstraße der Ortschaft, war der Wasserstand am höchsten, durchschnittlich 316 cm über den Gelniveau. In der heutigen Fényes Adolf-Gasse und am Anfang der Vörösvári-Straße wurden hingegen nur Werte um 60 cm gemessen.

Die Bevölkerung begann schon am 13. März zu flüchten. Einige zogen sich auf die Bergabhänge, andere in die nahegelegenen Dörfer oder in hohe aus Stein gebaute Häuser zurück.

Neben dem Schutze des Menschenlebens verursachte auch die Bergung der Nutztiere schwere Sorgen.

Die Schadenermessung ergab ziemlich widersprechende Ergebnisse. Einerseits verlor bei der Überschwemmung von den ca. 8000 ständigen Einwohnern niemand das Leben, andererseits aber wurden nach Pest und Buda hier die höchste Summe ausmachenden Schäden festgestellt. 70% des Schaden entstand an Gebäuden, da 52% der Häuser einstürzten, 19% wurden stark, 17% in geringerem Maße beschädigt, d. h. insgesamt erlitten 88% der Häuser Schaden. Weitere 20% des Gesamtschadens machten der Getreide-, 10% der Möbelschaden aus.

Das umrissene Bild ist die erste Zusammenfassung der gegenwärtigen Kenntnisse und kann als Ausgangspunkt für weitere Forschungen dienen.

ABBILDUNGEN

Abb.1. Georg Scheth-Klette Károly: Alt Ofen. Ein Teil der Haltergasse samt Umgebung bis Kleinzell, während der Überschwemmung

Abb.2. Johann Hainz(?): Erienerung

KÉPJEGYZÉK

1. kép. Georg Scheth – Klette Károly: Alt Ofen. Ein Theil der Haltergasse samt Umgebung bis Kleinzell, während der Überschwemmung

2. kép. Johann Hainz(?): Erienerung.

1

VÖRÖS KÁROLY

HÁROM VÁZLAT BUDAPEST TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉBŐL A DUALIZMUS KORÁBAN.*

1. A SZABADKÖMŰVESSÉG

A polgári forradalom a törvény előtti egyenlőség kimondásával, és az erre épülő intézményrendszer már az abszolutizmus alatt megkezdődő kialakításával legalábbis elvileg megnyitotta az utat a társadalom részint még a feudalizmus talaján létrejött, részint már a kapitalista fejlődés gyorsulva differenciáló bontakozása során kialakult egyes osztályainak, rétegeinek, csoportjainak kölcsönösen meginduló közeledéséhez, ezen át immár egy egészében polgári társadalmi struktúra kialakításához. Valójában e folyamat a várhatónál lassabban és sokáig tökéletlenebbül is ment végbe: elsősorban a feudalizmus realitásokat már elvesztett, kiürült kategóriái bizonyultak merevebbnek, de ellenállóképesebbnek, és így tartósabbaknak is –, ugyanakkor a struktúra polgári (nemcsak közép- de nagypolgári) elemei is, bár a korszakon át végig erősödnek, alapjukban gyengéknek bizonyultak ahhoz, hogy eredményesen behatoljanak és szervesen beépüljenek a hajdani nemesi és kivált főnemesi rétegek soraiba, új, egységes, a polgári társadalom törvényei szerint létrejött feltételeknek megfelelő uralkodó osztály és középrétegek kialakulását segítve elő. A társadalom struktúrájának kettősségéből adódó nehézségek azonban nem voltak egykönnyen leküzdhetők.

Persze, bizonyos kezdemények, kísérletek minden, a polgárosodás minél gyorsabb és teljesebb kibontakozásában érdekelt társadalmi réteg, csoport szervezett összefogására már korán megindultak, mégpedig a szabadkőművesség ekkor már világszerte teljesen kifejlett szervezetének keretében. E tevékenység azonban végig csak lassan bontakozhatott ki, hiszen az így, ennek során kialakítandó szervezet újfajta, a liberális demokratizmustól a polgári radikalizmusig terjedő rétegvonalaival szinte merőlegesen kellett, hogy átvágja a társadalmi struktúra hagyományosan kialakult és, mint láttuk, szívósan meg is maradt választóvonalait épp úgy, mint az általunk meghatározott, a tradicionális politikai pártalakulásokban kifejeződő (és mint ilyenek egyre inkább divatjamúlttá váló és talajt veszítő) politikai magatartások frontjait. Egyfajta minőségileg is más rétegződés ez, még akkor is, ha az összefogás gyakorlatilag kizárta is a szervezet kereteiből a munkásságot vagy a parasztságot, és alapjukban véve társadalmilag megállt az értelmiség és általában a polgári középrétegek határainál.

* Az itt közölt három vázlat Budapest története IV., Budapest dualizmus-kori történetét tárgyaló kötete (Bp., 1978.) számára készült, – a terjedelem korlátai folytán azonban ott közlésre végül is nem kerülhetett. A szövegek ilyen eredeti rendeltetése teszi őket vázlatyszerűvé: ilyenként azonban beilleszthetők a megjelent szövegbe, egyszersmind léptékük azonossága folytán összehasonlíthatóan is a városfejlődés ott bemutatott egyéb elemeivel. – Mindhárom tanulmány közös rövidítésjegyzéke a 314. oldalon található.

Ismerve Pest-Budának a magyarországi nemzeti piac szervezésében, és magán a piacon belül gazdaságilag, társadalmilag, kulturálisan, politikailag egyaránt betöltött és rohamosan növekvő jelentőségét, nem lehet meglepő, ha e kísérletnek első lépései az abszolutizmusnak az 50-es évek végével meginduló fellazulásával kezdődve, Pest-Buda – 1872-től hivatalosan is Budapest – központtal fognak megindulni.

1849–1873.

A társadalom mély választóvonalait és a polgárosodás igenlésén belül is eltérő törekvéseit még a polgári fejlődésben érdekelt különféle társadalmi rétegeket s ekkor még a tiszta liberális ideológia égisze alatt egyesíteni kívánó szabadkőművesség pesti szervezkedésének kezdeti szakaszában is igen jellegzetesen figyelhetjük meg. Persze ezeknek az új alakulásoknak már semmi közvetlen vagy közvetett kapcsolatuk nincs a 18. századvégi és a ferenci reakció által felszámolt magyarországi szabadkőművességhez. A kezdeményezés most részint a 60-as évek elején hazatérő 48-as emigránsoktól indul ki, akik még külföldön lettek a szervezet tagjaivá –, részint (jellemző módon) ismét az arisztokrácia már régóta erős pesti kapcsolatú csoportjától. Az abszolutizmus fellazulásakor, 1861-ben, Károlyi Ede gróf (egyik nagy pártolója a Széchenyi Ödön által tervezett Kereskedelmi és Iparegyletnek, majd elnöke a Hungária Szálló Rt.-nek, feleségével pedig később a pesti jótékonycélú mozgalmakban fogunk találkozni) azonnal páholyt igyekszik alapítani Pesten Szent István neve alatt –, együttműködve Lewis Lajossal, a pesti egyetem hamburgi születésű angol nyelvtanárával. A páholy 27 tagja között két Csáky, egy Teleki és egy Esterházy gróftal találunk, egy báró Vay-t, Almásy és egyetemi tanárokat. A hamburgi páholy – melyhez nyilván Lewis kapcsolataira számítva fordultak – azonban nem adja ki az alapítóokmányt: részint a hatóságok formális engedélyének hiánya, másrészt a páholy hangsúlyozott magyarnyelvűsége miatt –, ám lehet, hogy a háttérben a grófi alapítókkal szembeni polgári bizalmatlanság is állt. A páholy így csak rövid ideig dolgozott, el nem is ismertén, 1863-ban azonban Lewis ismét kísérletezett, de ezúttal a Helytartótanács utasította el. Így már csak 1868-ban sikerült megalapítania a magyar János-rendi szabadkőművesség anyapáholyává vált, német nyelvű Einigkeit im Vaterlande, Egyesség a hazában c. páholyát.¹ 1868 októberében azonban már a kormány engedélye is megvan; a páholy élére az 1866-ban emigrációból hazatért Pulszky Ferenc kerül, s utána néhány hónap alatt megalakulnak a többi páholyok is Pesten és a vidék nagy kereskedő és iparos városaiban is. 1870-ben már Nagypáhollyá egyesülnek Pulszky Ferenc nagymestersége alatt: ezáltal a magyar szabadkőművességnek formálisan is Pest válik fővárosává.

A János-rendi páholyok társadalmi bázisában úgy látszik a helyi kereskedő közép-burzsóázia és a szabadfoglalkozású liberális értelmiség játssza a főszerepet: igen jellegzetes törekvésük a pedagógusok beszerzésére is. Ez a bázis magyarázza részint a mozgalom kezdeti erős németnyelvűségét, részint erősödő antiklerikalizmusát is; – de az a Schulhof Géza, aki az Általános Munkásegylet ügyészi teendőit vállalta és a hűtlenségi per vádlottjait is védte, szintén a János-rendi szabadkőművességhez tartozott. (Ami

azonban nem tartotta vissza attól, hogy – egy egész réteg útjára jellemzően – dombóvári előnévvel később magyar nemességet ne szerezzen.)

Ugyanakkor megkezdí működését a szabadkőművesség másik nagy ágazatának, a skót rítusnak képviselőében a hazatérő emigránsok által alapított Corvin Mátyás páholy, mely csakhamar ugyancsak kiépíti a maga országos szervezetét.² Az így alakult Nagy Oriens élére 1871-ben Joannovich György közoktatásügyi államtitkár kerül. A rítusok különbözősége a társadalmi bázis mélyebb eltéréseit sejteti. Valóban: a Corvin páholy, és a belőle később kiváló több skót rítusu páholy korszakunkban jórészt pesti érdekelt-ségű arisztokratákat (Csáky, Teleki, Vass grófot, Nyáry bárót), magas rangú állami hivatalnokokat és vezető értelmiségieket fog össze: akadémiai tagokat, egyetemi tanárokat, írókat, a Nemzeti Színház több vezető tagját, zeneművészeket, liberális politikusokat –, de idetartoznak Pest régi nagypolgárságának egyes elemei is, és a várospolitika olyan alakjai, mint Szentkirályi Mór pesti főpolgármester, vagy nagy ellenfele, Thaisz Elek, Pest korrupciója és önkényeskedése miatt később hírhedtté vált rendőrkapitánya –, itt találunk, érdekes módon, több hajóskapitányt is. A páholy anyagilag is jól áll: helyiségeit és templomát a Hungária Szállóban rendezi be évi 1100 frt. lakbérért. A páholy a francia Nagy Oriens-től szerzi meg elismertetését, ellentétben a János-rendiek német kapcsolataival.

A skót rítusú szervezet csakhamar kísérletet tett a János-rendi nagypáholyokkal való egyesülésre –, ám ez formailag a rítus különbségei, de valójában inkább a társadalmi bázis eltérése miatt is, még sokáig húzódik és korszakunkban, 1873-ig nem is történik meg. Mindössze abban állapodnak meg, hogy kölcsönösen tartózkodni fognak a polémiáktól és együttműködnek a szabadkőműves célok megvalósítása érdekében.

A kialakuló szabadkőművesség kezdeti ellentétei ellenére is már ekkor nagyban hozzájárult Pest-Buda országos vezetőszerépének erősítéséhez: éppen a polgári fejlődésben leginkább érdekelt rétegek személyi kapcsolatainak a pesti központok körül szervezeten történő szorosabbra fűzésével. Ám ugyanekkor még úgy tűnik, hogy a kialakuló fővárosi burzsoáziának, illetve egyáltalán a hazai kapitalizmus társadalmi bázisának egyes rétegei között a szorosabb társadalmi kapcsolatok kialakítása korszakunkban még a szabadkőművességben is csak lassan és akadozva indul meg. Olyan probléma ez, melynek megoldása még a várostörténet következő korszakában sem fog maradéktalanul sikerülni.

1873–1896

A szabadkőműves szervezkedés vonatkozásában a korszak – szoros összhangban a polgárosodás a gazdaság 1873 utáni hosszas válságperiódusának ellenére, ha lassan is, de erősödő és gyorsuló kibontakozásával és a társadalom szerkezetének ennek nyomán bontakozó differenciálódásával – egyrészt a két, eddig legalábbis versenyző irányzat összeolvadását, másrészt új budapesti páholyok megalakulását, végül pedig a páholyok határozottabb eszmei irányának kialakulását hozta magával. Mindez Budapest vezető szerepének további megerősödését is jelentette az egész mozgalmon belül.³

Az egyesülésre, melyet a skót rítus szervezetei – mint emlékezhetünk – már a

városegysítés előtt kezdeményeztek, de amely a János-rendiek makacs ellenállásán sokáig meghiúsult – a skót rítusú szervezetekben bekövetkezett válságok után 1886 márciusában került sor. A két rítusnak ekkor Magyarországon összesen 39 páholya volt (ebből 26 a János-rendi) összesen 1315 taggal. Közülük Budapesten csupán 7 skót és 3 János-rendi páholy működött, ezek azonban – ismét Budapest egyedülálló arányú polgárosodottságának következtében – az országos tagságnak mintegy 2/3 részét fogták össze. Az egyesülésre nyilvánvalóan a szabadkőműves mozgalom hullámvölgye készítette elő a talajt. A gazdasági válság és a nyomában következő stagnálás, mely a polgári fejlődés kibontakozását is lassította, természetesen hosszú évekre beszűkítette a páholyélet feladat- és hatókörét is. Új páholy alig alakult (a régi skót Grossmuth páholyt 1877-ben már el is altatják, s belőle 1877-ben az Eötvös páholy alakul); egy évvel az egyesülés előtt jön létre még ugyancsak skót alapon a Deák Ferenc páholy. A tagság jelentős hányadában, mely a 70-es évek elejének problémáktól és lehetőségektől pezsgő korszakában részben divatból is lépett be a szervezetbe, így megindult bizonyos demoralizálódás. Jelentős hányaduk elmaradt a páholyokból, melyekben végül még a munkához szükséges minimális létszám sem volt összegyűjthető –, hiszen a tagság alig 1/5 része élt aktív szabadkőműves életet. A hanyatlásra s az ezzel járó eszmei zűrzavarra különösen jellemző, hogy van budapesti szabadkőműves szervezet, mely a 80-as évek elejének antiszemita kampányába is bekapcsolódik.

Az egyesülés kétségtelenül fellendítette a szervezkedést: az egyesülés és az új Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy megalakulása – élén Pulszky Ferencsel és helyetteseként a skót rítusból jött Joannovics György VKM államtitkárral (felesége régi és igen gazdag pesti görög polgárcsaládból származik: Mannó lány) és a János-rendet képviselő Neuschloss Marcellel, a nagy fa- és építőipari cég egyik tulajdonosával – kétségtelenül a mozgalom sajátlagosan polgári szárnyának, a német orientációjú, elsősorban városi és polgári középrétegekre támaszkodó János-rendieknek győzelmét, túlsúlyra jutását és a skót rítus körül szervezkedő arisztokrácia és a gentry vagy gentroid elem többé-kevésbé teljes visszavonulását jelentette. A meginduló fellendülésben a döntő szerepet a 80-as évek végétől ha lassan, de már újból bontakozó gazdasági konjunktúra játszotta, mely a polgári fejlődésnek is egyre több lényeges problémáját vetette fel. Ennek megfelelően 1886 után meggyorsul a szervezkedés: 1886 és 1896 között már három új budapesti páholy alakul, köztük olyan jelentősek, mint a régi skót rítusú Könyves Kálmánból 1887-ben kivált Demokrácia páholy, 1892-ben a Reform, 1894-ben pedig a Minerva. 1888-ban páholy alakul Újpesten is, Világosság név alatt, sőt itt a városi társadalom belviszályai 1890–91-ben még egy másik páholyt is létre fognak hozni: a rövid életű Veritast. Megfelelően a polgári fejlődés igényeinek, számos eddig állam vagy főváros által meg nem oldott, elsősorban karitatív és humanitárius probléma megoldása indul ki most a budapesti páholyokból, főleg a szegény-segélyezés vonatkozásában –, de szabadkőművesek állnak a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület bölcsőjénél is.

Az így erősödő és aktivizálódó budapesti szervezetekben már a 80-as évek vége felé felvetődik az igény arra, hogy a vidéki kisebb páholyok és körök felügyeletében, felülvizsgálatában a budapesti páholyok fokozottan kapjanak szerepet, s a vidékiek budapesti ügyeiben a budapestiek segítséget nyújthassanak. Ám a 80-as évek közepétől így megélénkülő, s egyre inkább valódi polgárokra támaszkodó páholyéletben korszakunk végé-

re felhangzik a viszonyok modern kritikája is. Nem véletlen, hogy egyes konzervatív hangok már az arisztokrácia és a nagyburzsoázia visszahúzódását fájlalják a páholyokból, miközben mások a „független” polgárt hiányolva az értelmiségi, hivatalnoki elem erősödő túltengését panaszozzák. Az a körülmény, hogy a szabadkőművesség egyre inkább a polgári középrétegek és az ezek soraiban mint már láttuk egyre nagyobb számban helyet foglaló értelmiségiek és hivatalnokok szervezete lesz, a polgári fejlődés a páholyok tagsága által megoldandónak látott problémáinak körét is nagyobbra tágitja annál, melyet az immár birtokon belülrre került nagyburzsoázia vagy (az abból éppenséggel végleg kiszorított) arisztokrácia kívánatosnak talál. A szabadkőművesség támogatása a polgári viszonyok intézményes létrejötte és megszilárdulása után számukra így lassan már elvesztette jelentőségét, e viszonyok továbbfejlesztése, a feudális maradványok eltüntetése már nem állván elsőrendű érdekükben. Az új elemek beáramlásával észlelhető új igények megfogalmazása és a bíráló szempontjai így korszakunk vége felé már kezdik túllépni a szabadkőművesség körének eddig szokásos kereteit – elsősorban a budapesti páholyokban. Hiszen a budapesti Könyves Kálmán páholy már a 90-es évek elején elfogadja tárgyalási alapul a szocializmust és a kommunizmust mint a társadalmi fejlődés egy tudományos magyarázatát –, mikor a debreceni páholyban még azt hiszik, hogy a szabadkőművesség feladata az ilyen nézetek elleni erőteljes fellépés. Az 1895-ös szabadkőműves nagygyűlésen „a legprofánabb hang és modor” is szóhoz jut: a városjegyesítés korának méltóságteljes, az általános humanitást és a tiszta demokráciát: a szabadversenyos kapitalizmus illúzióját hangoztató, jótékonykodásban tevékeny nemzedékével szemben felhangzik a vád, hogy mintegy öncélnak tekintik a szabadkőművességet, hasonlóan az olyan gyárosokhoz, aki keni a gépeket, „de 2000 főnyi munkásságának nem ad feldolgozni való nyersanyagot”. A páholyok egységes működését sürgetik égető társadalmi vagy állami kérdések megoldására, önálló akciót, öntudatos egységes vezetést. S ha a bíráló szó korszakunkban még nem válik is hivatalos programmá, jelentkezése jól jelzi nemcsak a budapesti szabadkőművesség útjának új szakaszát, hanem a budapesti polgári fejlődés a millennium után kibontakozó szakaszának várható feszültségeit is.⁴

1896–1918

Mert a polgári társadalom szerkezetének kibontakozása után abban immár az első kérdőjelek megjelenése természetesen nem hagyhatta érintetlenül a szabadkőművességet sem, s kivált azokat a szervezeteit nem, melyek Budapesten éppen az ország legpolgárabb társadalmába s annak is a feudális maradványoktól, vagy befolyástól legmentesebb rétegeibe eresztették gyökereiket. Társadalmi bázisának sajátosan polgári összetétele folytán is a polgári társadalom problémái iránti különös érzékenységgel a budapesti szabadkőművesség keretében – mint láthattuk is – már a Millennium előtt megindult bizonyos erjedés: szembefordulás a polgári társadalom hagyományos eszméivel és a szabadkőműves munka még ehhez idomuló módszereivel. És akkor, mikor a századforduló gazdasági válsága világossá tette, hogy e kibontakozott polgári társadalmi szerkezet sem hibátlan, e ténynek következtetéseit a polgárságon belül elsőnek és legtöbb oldaláról nem meglepő módon éppen a szabadkőművesség kezdte meg levonni. Mert a

szabadkőművesség társadalmi bázisának kezdettől fogva meglévő erős – és mint emlékezhetünk sokak által már ekkor sem túl nagy lelkesedéssel regisztrált – értelmiségi-alkalmazotti színezete a 90-es évek elejétől elsősorban az alkalmazott értelmiség, s ezen belül is főleg a magán- és már sokkal kisebb mértékben a közhivatalnokság továbbá tanárok, újságírók beáramlásával erősödött: egyre több olyan elemmel, melynek – ellentétben a szabadkőművesség régi, és kivált a skót rítusú páholyokból ájtott, a régifajta, még a szabadversenyos kapitalizmus alapján álló és ennek megfelelően szélső liberális eszméket valló, mindenekelőtt a feudális maradványok ellen és a polgári fejlődés szabadlátételéért küzdő tagságával – éppen a tőkés rendszer korlátozása, termelési anarchiájának, nyomasztó társadalmi egyenlőtlenségeinek korlátozása, ésszerűsítése állt érdekében. A harc itt már részben a kibontakozva megmerevedni készülő polgári eszmények ellen indul meg, azoknak továbbfejlesztése érdekében.

Az átalakulás részletes lefolyásáról vonatkozó kutatások teljes hiányában nincs képünk, meglete azonban kétségtelen: irányáról legfeljebb és egyelőre a páholyok szervezetében bekövetkezett mozgás és a szabadkőművesi tevékenység körébe új problémakörök bevonása adhat némi konkrét tájékoztatást. Míg ugyanis 1896 és 1900 között még csak egy új páholyalapítást ismerünk, a század első évtizedében már 9-ről hallunk, s a gyorsuló ütemre jellemzően csaknem ugyanennyi, további 8 páholy alakul meg a következő négy év alatt is.

Az új páholyok alakulásának e folyamatát és a mögötte álló társadalmi erők és törekvések jelentkezését legjobban néhány nagy páholy útjának bemutatása érzékeltetheti.

Különösen jellemző az 1872-ben még skót rítusú páholyként alapított Könyves Kálmán osztódása. A páholy kezdettől fogva igen széles tevékenységet fejtett ki: a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület megalapításától a Szociáldemokrata Párt figyelemmel kíséréséig mindennel foglalkozott. Nem meglepő, ha belőle, ahol először hangzottak el a páholyélet megújítását követelő, sőt a szocializmus és a kommunizmus eszméit legalábbis tudományos vitaalakként elfogadó szavak, már 1887-ben kivált a Demokrácia páholy a népművelés, a polgári házasság és a munkáskérdés tanulmányozásával programjában, korszakunkban, 1902-ben viszont az Erzsébet páholy válik ki részint a közérkölcsök javításának, részint a vidéki városfejlesztésnek, részint a szociális ellentétek megszüntetésének céljával. Ugyanebben az évben azonban már a Demokráciából is történtek kiválások: kiválik részint a Nemzeti páholy, a szabadkőművesség nemzeti alapokra helyezésének és a nemzeti állam megteremtésének céljával (de a német páholyok azon vádjával is terhelve, hogy „az ún. liberális táborba tereli a szabadkőművességet, hogy a kormánypártnak pártpolitikai célokra keretül szolgáljon”). De 1908-ban kiválnak az anyapáholy radikális elemei is és Martinovics neve alatt alapítanak páholyt: ez a polgári radikalizmus műhelyeként, kifejlesztve az ott már a századelőn elhangzott gondolatokat, szociálpolitikai kör alakítására és a szocialista munkásmozgalom szerveződésének szabadabb tételére törekszik; a Társadalomtudományi Társaság, a Huszadik Század, a Társadalomtudományok Szabadiskolája, végül a Galilei kör megalakításával foglalkozik –, szöges ellentéteként a Nemzeti Páholy vonalának.

Ugyanílyen típusú folyamat figyelhető meg az 1870-ben már János-rendi páholyként megalakult Régi Hívek (nevét később a nagypáholy egyik vezetőjéről, a nagy építőiparos

Neuschloss Marcellről „Neuschloss, a Régi Hívek”-re változtató) páholyban is. A páholyból, mely a hajléktalanság elleni küzdelem, az Ingyenkenyér Egylet jellegzetesen karitatív ügyei mellett korunkra szervezi meg a Többtermelési Ligát is, már 1871-ben kiválik – egyelőre úgy látszik valóban csak a területi elkülönülés alapján – a főleg budai, s így még a századvégen is németnyelvű Galilei páholy, a szociális kérdések tárgyalásának általános igényével. 1902-ben ebből válik ki a Hajnal páholy, a budai oldalnak főleg a társadalmi békét fenyegető felekezeti érdekellentétek vonatkozásában szabadkőműves szellemű átalakítására, és hangsúlyozott magyar nyelvűséggel. A páholy főleg a pedagógusok beszerzésére törekszik: ennek megfelelően programja a népoktatás és az iparostanonc nevelés reformja – utóbbi ágat azonban 1908-ban, gyenge lévén a feladat megoldására, visszaadja a Demokrácia páholyoknak. A páholy maga is harcol a Nemzeti páholy irányzata ellen, sőt e tárgyban nagyhatású szöveget is intéz a többi páholyokhoz –, 1911-ben azonban politikai jellegű viszálykodások és a páholyélet pangása után 16-an kiválnak belőle s kifejezetten népművelési céllal a Sas páholyt alakítják meg.

Nem kevésbé tanulságos az alig néhány évvel a millennium előtt, 1892-ben alakult Reform páholy útja. A páholy már – nevének tanúsága szerint is – úgy látszik eleve a szabadkőművesség továbbfejlesztésének igényével alakulhatott. Ennek ütemét azonban nyilván lassúnak találva 1902-ben, már kifejezetten reform céljával, kiválik belőle a Madách nevét felvevő páholy. Az anyapáholy 1904-re már vállalja az I. szabadkőműves vándorgyűlés megszervezését: ennek a szabadkőművesség új feladatait megfogalmazni hivatott programjában az átalakulásra igen jellemzően a szociális kérdések, a népoktatási törvény revíziója és a népfelvilágosítás mellett helyet kap az iparvédelem, de a szabadgondolkodók szervezése is. A Madách páholy azonban maga is közben továbbfejlődik: 1910-től erősen radikális irányba fordul és messzemenően együttműködik a Martinovics páhollyal –, miközben az anyapáholyból 1906-ban kivált ugyancsak radikális Petőfi páholy a szocialista fejlődés szabadkőműves szempontú ellenőrzésére és befolyásolására vállalkozik, választójogi kérdésekkel is foglalkozva, de (jellemzően) bekapcsolódva a Neuschloss páholy kezdeményezte többtermelési mozgalomba is. Nem kevésbé lesz jellemző, hogy innen viszont 1909-re a konzervatívok fognak kiválni, megalapítva a Március páholyt.

Nagyon helytelen és indokolatlan lenne, ha a páholyok ilyen osztódása mögött minden esetben tényleges kiélestedett ellentéteket keresnénk. Volt nyilván ilyen is: hiszen 1908-ban a nagyváradi László király páholyának az Apponyi-féle népoktatási javaslatot megszavazó szabadkőműves képviselőkön át az egész magyar (ezalatt főleg a budapestieket értve) szabadkőművességet opportunizmussal vádoló felfogása körül élelednek ki az ellentétek (a budapesti páholyok egyrésze a vádakát visszautasítva a Nemzeti páholy mellé áll); – még 1911-ben is felháborodást okoznak a régi, még skót rítusúnak indult Hungária páholyának (mely a 80-as évek elején az antiszemizmussal is kacérkodott) klerikálisnak érzett irányelvei; – s ugyanebben az évben a páholyok egyrésze állást foglalt a Jászi Oszkárnak a Martinovics páholyban tartott főmesteri székfoglalójában megnyilvánuló erőteljes radikalizmussal szemben: ha egyet értenek is céljaival, de a páholyoknak tényleges politikai szervezetekké való alakítását sokan ellenzik. Ám az esetek nagyobb részében, nyilván új, a fejlődés során újonnan felmerülő problémák tanulmányozására, valóban polgári irányú befolyásolására megbízott munkacsoportok születéséről van szó.

Ez a rendkívül rugalmas szervezet lehetővé teszi azt, hogy a polgári társadalom problémáinak jelentkezését a szabadkőművesség organizációjában való tükröződésén át pontosan lemérhessük. Persze ez is elsősorban a budapesti szervezetekre érvényes: csak a nagyváros rendkívül differenciált társadalmi teremthette meg a feltételeket a problémák ilyen gyors nyomon követésére: ami korszakunkban is erőteljesen megfigyelhető a budapesti páholyok egyes vidékiek felett kialakulni kezdő patronátusában, sőt vidéki páholyok Pestről történő szervezésében. Ezt azután jellemzően egészítik ki azok, a budapesti nagyburzsoázia gazdasági expanziójával azonos irányú kezdeményezések, melyek a Balkánon is szabadkőműves páholyok szervezésére irányulnak, Belgrádban pl. tényleges eredménnyel is.

Hosszasan mutathatók még be a budapesti páholyok különböző – egyelőre inkább csak sejthető mintsem elemezhető – a millennium után kibontakozó új útjait (hogy még mást ne is említsünk mint csak a XVIII. századi Zum Grossmuth páholy neve alatt 1872-ben megalakított és 1877-ben elaltatott skót rítusú páholyból 1877-ben megalakult Eötvös és 1886-ban alapított Comenius páholyokat, majd az előbbiből 1912-re kivált és részben az újpesti Veritast is magába szívozó Budapest páholy mindvégig radikális, főleg a budapesti lakáshelyzet iránt érzékeny vonalát): a fentiek is elégségesek azonban annak érzékeltetésére, hogy e sajátlagosan polgári szervezet munkájában a századfordulótól a magyar társadalom feudális maradványai elleni harc mellett immár jelentős szerepet fognak játszani a polgári társadalom válságával kapcsolatos problémák –, sőt tulajdonképpen a szervezet profiljának erőteljes átalakulása, új tömegek bevonása keretei közé is éppen ezzel a körülménnyel állt összefüggésben. Az, hogy az egész hazai, még az első világháború vége felé is mindössze 7357 főnyi páholytagságból mintegy 3 ezer a budapesti,⁶ érthetővé teszi, hogy a budapesti polgári társadalomban észlelhető válságtünetek, e különösen fogékonyan közvetítő csatornákon keresztül oly nagy intenzitással válnak az ország polgárságának közhangulatává. Rendkívül jellemző, hogy e problémák felvetésével már a páholyélet keretein túl, tágabb keretekben is lehetővé válik a polgár mozgósítása, szervezése. S az, hogy e problémák szervezőképeseknek bizonyultak, egyaránt bizonyítja realitásukat, de a megoldásukra legalábbis kész rétegek megjelenését is a társadalomban –, az e szervezkedésben élenjáró budapesti páholyok tanulmányozásának legjelentősebb eredményeként.

Az, hogy a szabadkőművesség, társadalmilag valóban a város társadalmi átalakulásának egyik legfontosabb vonalából nő ki, jól indokolja a hatást, amit e budapesti mag elsősorban az értelmiségi-alkalmazotti rétegre a páholyok szervezetén keresztül is országosan gyakorolni képes volt.

Megemlítendő végül, hogy szervezetet Budapest elővárosi övezetében a szabadkőművesség csupán Újpesten tudott létrehozni, 1898-ban; a kispesti Türr István szabadkőműves kör csak közvetlenül a világháború előtti években alakult át páhollyá. Ez az ütem megfelelt az elővárosi övezet sajátlagosan polgári fejlődési ütemének is: ahogy Újpesten először, majd jóval később Kispesten megjelentek a szabadkőművességnek bázisul szolgálni képes társadalmi rétegek, csoportok, abban az övezet társadalmi fejlődése pontosan tükröződik.

Az újpestiek, jellemző módon, már első éveikben a főmesterükké megválasztott későbbi községi bíró, Tanos Pál révén úgy látszik teljesen belebonyolódtak Újpest

zavaros klikkharcaiba (melyeknek során átmenetileg néhány évre az ellenpárt oldalán is páholy alakult Veritas néven), – ez, majd Tanos bukása után új főmesterük törvény előtt végződő „erkölcsi összeomlása” sem hoz sok dicsőséget a páholyoknak. Nyugodtabb esztendőik csak a századforduló után következnek, együtt a páholyoknak a helyi klikk-harcokból való kikapcsolódásával és a viszonyok Újpest városi rangra emelésével megnyíló némi konszolidálásával: ezekben az években jól megfigyelhető a mintegy 50 tagú, de igen aktív páholy életében a csupán humanitárius tevékenység mellett a polgári radikalizmus jelentkezése: elsősorban a klerikalizmus elleni harc, majd főleg a Martinovics páholy által képviselt radikális politika egyre aktívabb támogatása révén.

A budapesti szabadkőművesség fejlődésének ilyen folyamata az első világháború végével bezárul. Társadalmi bázisának és differenciált, de főirányában mégis egységes eszményeinek ismeretében azonban nem csodálkozhatunk azon, hogy a szabadkőművesek jelentős szerepet játszanak a világháború csapásai alatt megrendült régi Magyarország megdöntésében: az őszirózsás forradalom előkészítésében és a polgári demokratikus forradalomban. Sőt a páholyok tagjai közül sokan –, elsősorban értelmiségiek – a Tanácsköztársaságot is támogatják (jóllehet ez bezárhatja a páholyokat és megtiltja a szabadkőműves tevékenységet), míg mások – elsősorban az öntudatosan polgári tagok – már szembefordulnak vele. Az ellenforradalom azonban nem disztinívál: már a polgári demokratikus átalakulás s annak minden liberális és még inkább radikális iránya is idegen és ellenséges számára. Első intézkedései közé fog tartozni még 1921-ben a szabadkőművesség mint szervezet likvidálása. Ám, ha Budapest szellemi térképéről a szabadkőművesség intézményesen letörlődik is, a föld alá kényszerített intézmény továbbra is őrizni fogja a liberális polgár eszményeit.

De ez már a két világháború közötti negyedszázad történetéhez tartozik.

JEGYZETEK

1. A fővárosi szabadkőművesség dualizmuskori történetének felvázolásához általános megalapozásként az A szabadkőművesség hazánkban. Történelmi és tájékoztató adatok. Budapest, 1886. c. munkára (benn az újjászervezésről 21–32. l.) támaszkodtunk. A budapesti szabadkőművesség az ország sőt az egész Monarchia szabadkőművességén belüli elhelyezkedésről, a páholytagokról, a feloszlítás alkalmából kiadott hivatalos névjegyzék (A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy főhatósága alatt dolgozó szabadkőműves páholyok tagjainak névsora. Hivatalos kiadás. Budapest, 1920.) adatait használtuk. A névsornak az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga által kiadott változata tartalmazza az egyes hazai páholyok alakulására, szétválására vagy összeolvadására vonatkozó adatokat is. Vö. még újabban L. Nagy Zs.: Szabadkőművesség a XX. században. Budapest, 1974., különösen 24–30.
2. A skót rítusra és a Corvin Mátyás páholyra: *Abafi Aigner L.*: A Corvin Mátyás, az igazságoshoz címzett budapesti szabadkőműves páholy 25 éves története 1869–1894. Budapest, 1894.
3. Az egyes páholyok (és az általuk képviselt érdekek és tendenciák) alakulásának, szerveződé-
sének vázolásánál általában a Budapest Történetének Bibliográfiája IV. által a sza-

badkőművességről, ill. az egyes páholyokról megadott (külön csak kivételesen idézett) irodalomra támaszkodtunk.

4. A Könyves Kálmán páholyra: *Koltai V.*: A Könyves Kálmán „Az előítéletek legyőzéséhez” című páholy története 1872–1916. Budapest, 1917.
5. A Martinovics páholy vonalára: *Fukász Gy.*: Szabadkőművesség, radikalizmus és szocializmus az 1918 előtti Magyarországon. Párttörténeti Közlemények 1961. 2. sz. 55–84.
6. A szabadkőművesség a polgári radikalizálódás útján: a szervezkedésre és a konfliktusokra a korszak fejlődésében adatgazdag áttekintést ad *Fukász Gy.*: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata. Budapest, 1960.

2. BUDAPEST EGYESÜLETEI

1873–1896

A polgári társadalom kibontakozásával együttjáró, a differenciálódást kísérő jelenségek sorában egyre nagyobb szerepe lesz az integrációs törekvéseknek, az emberek közötti újfajta kapcsolatok igényének is. Az egyén egyre kevésbé elégszik meg azokkal a kapcsolatokkal, melyeket pusztán a rohamosan fejlődő munkamegosztásban elfoglalt helye biztosíthat számára, már csak azért sem, mert az éppen a munkamegosztás fokozott differenciálódása folytán egyre korlátozottabbá, egyre szűkebbé válik –, belőle pontosan a humanizálódást biztosító tényezők kezdenek eltűnni. Ugyanakkor a társadalmiszervezet gyors differenciálódása ellenére csakhamar az is világossá válik, hogy a szerkezet egyes, a munkamegosztás szervezetében esetleg nagyon is távoli elemei között számos ponton és különböző szinteken is (de korszakunk végéig az osztálykorlátokon még csak igen kevésbé túllépő) alapvető érdekazonosságok is állhatnak fenn. Emberi, humanizálási igények, szakmai, kulturális társadalmi és politikai, nem utolsósorban pedig helyi, a növekvő város egy-egy kerületén belüli általános érdekek gyors összeolvadása működik közre így azután abban a folyamatban, melynek során korszakunk végére a fővárosi társadalom életében egyre nagyobb szerephez jutnak a különböző egyesületek: a munkamegosztás és az osztályellentétek révén széttagolódnak, de ugyanakkor újfajta közösségi érdekek körül csoportosulni kezdő társadalom mindennek megfelelő, új típusú kapcsolatokkal való megerősítéseként.

És valóban „az előkelő osztályok kaszinói, klubjai, a munkások egyesületei, olvasókörei, dalegyletei, tornázó és tűzoltó társaságai mind megannyi központjai a népeletnek... minden iparososztálynak van saját egyesülete, társalgáson kívül jótékony célokkal is összekötve, minden városrésznek van kaszinója,... különböző városrészek külön társaskörei s még néposztályok és foglalkozási szakmák szerint szervezett társasegyletek is. Továbbá az atléták, a tűzoltók, a mentők társulatai, az evezős egyletek... és különböző pártklubok” –, írja korszakunk végén elégedetten a jóhiszemű Jókai.¹ A fiatalabb, éles szeműbb, és cinikusabb kortárs azonban már e szervezkedésnek másik oldalát látja meg és emeli ki: az osztály-, réteg- és csoportérdek buzgó szerveződését. A budapesti társadalom majdnem kasztokra van bomolva, magyarázza Rákosi Jenő, a kasztokon belül csak a vezérek érintkeznek a rétegek maguk nem. A Nemzeti Kaszinó a főuraké, az

Országos Kaszinó a középnemességé és a főbb hivatalnokoké; a tisztviselő egyesület kaszinója a kisebb hivatalnokoké. A Lipótvárosi, a Terézvárosi, az Erzsébetvárosi, a két Józsefvárosi és a Ferencvárosi Társaskör a polgárság társalgási egyesületei: érintkeznek egymással (kivéve a Lipótvárosi Társaskört, mely a zsidó előkelőségek exkluzív klubja). De mindennek ellenére e kerületi társaskörök is „voltaképp inkább alkalmi kortestanyák semmint állandó társaskörök: e körökből tartatnak választástól választásig evidenciában a városi, a politikai pártok és töredékek, és éppen ez akadályozza meg őket abban, hogy magára a társadalomra jótékony, vonzó, egygyé olvasztó és nivelláló hatással legyenek. Így, ahol nem a különösködő hajlandóság hozza létre a kört, ott a kör csinálja meg a különösködést”.²

Integrálás és differenciálás: egységesítés és elkülönítés ilyen egyidejű, egységesítve elkülönítő, tulajdonképpen minden egyes egyesületi szervezésben dialektikusan bennerejlő tendenciáinak kibontakozását Budapest egyesületi életének alakulásában végig követni nem áll módunkban –, már csak az e tárgyban végzett bárminő előzetes történeti kutatás hiánya, de a rendelkezésünkre álló egykorú statisztikai adatok teljes megbízhatatlansága folytán sem. A városegyesítés utáni évek legutolsó közzétett adata szerint Budapesten 1877-ben, nem számítva a politikai egyesületeket, az ipartársulatokat, és a munkások induló szakszervezeteit, 229 egyesület létezett, melyek összesen mintegy 105 ezer tagot egyesítettek; ebből azonban nyilvánvalóan jelentős rész több országos hatáskörű tudományos egyesület és a 20 681 tagú Általános Munkás Betegpénztár vidéki tagságához tartozván, az egyesületekbe szervezett budapesti lakosok számát legfeljebb csak 80 ezerre tehetjük: a város népességének így is kb. 1/4 része ez.³ Korszakunk végén, 1895–96-ról, az akkor újra elkezdődő, teljességre azonban már eleve nem törekvő fővárosi statisztikai adatszolgáltatás 231 egyesületet sorol fel (ebből azonban pl. a sportegyesületek teljesen hiányzanak), – ugyanakkor mikor a budapesti cím- és lakjegyzék már több mint öt és félszáz egyesületet mutat ki a fővárosban.⁴

Bármelyik számot fogadjuk is el helyesnek, kétségtelen, hogy egyrészt Budapest egyesületi szempontból már csak a lehetséges lokális kapcsolatok legnagyobb számánál és legsokoldalúbb voltánál fogva is korunkra szükségképpen egész Magyarországon részint a legkiterjedtebb részint a legdifferenciáltabb képet mutatja –, másrészt s ugyancsak szükségszerűen Budapesten jön létre az országnak minden, a helyi kapcsolatokon túlnyúlva már országos szervezésre törekvő egyesülete. Ennek következtében a vidéken lassúbb és korlátozottabb fejlődés során kibontakozó egyesületi élet minden alakulása már budapesti modellt követhet –, az országos hatáskörű egyesületekben pedig végül is ugyancsak szükségképpen budapesti illetőségű személyek kezébe kerül a vezető – és mindenképpen a döntő – szerep. De ezen túlmenően: a vidék egyesületi életében és ezen át társadalmi szervezkedésében – többnyire még nem is mindig tudatosan s nagyon is áttételesen – de mind az egyesületek célkitűzésében, szervezésében, mind a megoldani kívánt akárcsak helyi de méginkább az országos problémák szemléletében is már a budapesti modell, vagy (országos egyesületnél) a budapesti vezetőséget körülvevő fővárosi társadalom szempontjai érvényesülnek: hiszen bármely döntés, vagy elképzelés először ennek reagálásába ütközve döntően ennek befolyása alatt jön létre. Olyan tényezők ezek, melyek Budapest és az általa képviselt városodás súlyát és jelentőségét a polgári társadalom országos formálásában tovább fogják erősíteni.

A differenciálódó társadalom szervezkedésének spontán igényei persze – mint láttuk is – igen sokfélék, és sokfélék lesznek az ennek nyomán megalakuló egyesületek is. Jelentős – számra talán legnagyobb – részük a szervezkedés hagyományos igényeit elégíti ki, és még a régi formákban: az egyén saját stabilizálását szolgáló önszegélyző és temetkezési egyesületek ezek. Róluk a szociálpolitikáról szólva lejjebb még bővebben fogunk szólni, ugyanúgy, mint az egyre inkább szaporodó, immár az egész polgári társadalomszerkezet stabilitását biztosítani kívánó különböző jótékonysági egyletekről. A városegysítés korának nagy, országos hatókörű, szaktudományos és művészeti társaságaira és a különböző, de már csupán helyi kulturális igényeket kielégítő öntevékeny művészeti, vagy művészetpártoló egyesületek történetére a kultúráról szólva kívánunk kitérni; – a sajátlagosan a munkásosztályt szervező egyesületeknek, szervezeteknek, így elsősorban a különböző szakegyleteknek működése viszont már inkább a munkásmozgalom történetének kereteibe illeszkedik bele. Kifejezetten és tudatosan csak a polgári osztályon belüli társadalmi kapcsolatok erősítésére, ill. sajátosan polgári osztályérdekekből származó feladatok megoldására korszakunkon végig az egyesületeknek csak három típusánál láthatunk határozott és eredményes törekvést: a szabadkőművesség, a társaskörök, ill. kaszinók, és végül a sportegyletek: lényegében tehát már a városegysítés előtt megindult, de most a polgári fejlődéssel együtt kibontakozó szervezkedések esetén.

Ha ezek közül a szabadkőművesség a társadalom szervezésében közvetlen hatását csak saját tagságának igen szűk körében érvényesítette is és befolyása főleg közvetetten, áttételesen érvényesült,⁵ addig a társaskörök és a kaszinók aránylag már igen széles rétegekre, tömegekre – és közvetlenül – terjesztették ki befolyásukat, ennek során valóban megindítva az érintkezést a polgári középrétegek különböző eredetű és indulású, ráadásul a munkamegosztásnak egymástól távoli pólusain elhelyezkedő csoportjai között is. A dolgok természetéből adódóan az efféle körök legszilárdabb bázisául szolgáló, leginkább közös érdek elsősorban lokális, kerületi szinten jelentkezett, ami amennyire reálisnak bizonyult, ugyanannyira nagyban hozzá is járult ahhoz, hogy e körök az ezen érdekek képviselőit bázisuk erősítése érdekében átvállaló politikai klikkeknek kezére jutva (vagy esetleg már eleve ezek által szervezve) végül is politikailag, később morálisan is korrumpálódjanak –, anélkül azonban, hogy az érdekek közössége által erősített virulenciájukat elvesztették volna. Olyan probléma ez, mely majd a budapesti várospolitika vonatkozásában fog rendkívüli szerephez jutni.

A városegysítés kora 1875-ig a Várban, valamint a VI., VII., és VIII. kerületben talált vagy hozott létre sajátlagosan kerületi alapú köröket, klubokat, kaszinókat, 1877-ig azonban ezek összes taglétszáma – még az ismeretlen taglétszámú körök feltehető tagságát beszámítva – sem igen érte el az ezret. S valóban, a kerületek nagy karriert befutó későbbi egyletei általában nem is belőlük nőttek ki.

A kerületi egyletek közül korszakunkban legnagyobb jelentőségre a városfejlődésben is élen járó V., VI., VII., VIII. kerület körei jutottak. Ezek voltak ui. a legnépesebb kerületek körei, és mert a közgyűlési helyek száma a népességszámtól függött, e kerületek adták a főváros közgyűlési tagságának nagyobbik felét is. Választójogosult polgári társadalmuk megszervezése – emlékezzünk Rákosi Jenő idézett szavaira – így a városháza feletti uralmat is jelentette. A VI. kerületben a kerület köre a Terézvárosi Kaszinó

először VI–VII. kerületi Kör név alatt alakult, és későbbi nevét csak az Erzsébetváros különválása után vette fel. A kör, a mai Divatcsarnok helyén állott –, pompás, máig meglévő tánctermet Lotz freskói díszítették, központjukban Budapest apotheozisát ábrázolva. A kerületek szétválása után a VII. kerületiek 1874 óta az Erzsébetvárosi Körben kezdtek szervezkedni. 1881-ben alakult meg az V. kerületi Polgári Kör –, a belvárosiakat az épület lebontásáig a mai Semmelweiss utcában állott Arany Sas vendéglőről, székhelyéről nevezett, s e nevet később is megtartó Sas Kör fogta össze. Budán az I. kerületnek volt jól kiépült, differenciált szervezetű, részben a roppant kiterjedésű kerület területi, részint foglalkozási differenciáltságának megfelelő szervezete a Krisztinavárosi Társaskörben és a Krisztinavárosi Kaszinóban.

E körök tagsága általában a kerület középrétegeiből és kispolgárságának felső rétegéből állt össze: hivatalnokokból, jobb kézműiparosokból, jómódú kiskereskedőkből, szabadfoglalkozású értelmiségiekből. A körök élére azonban már többnyire a nagypolgárság vagy a leggazdagabb középrétegek egy-egy tagja, jellegzetes képviselője került, – mint az V. kerületben *Hüttl Tivadar* gazdag patrícius, nagy porcelánkereskedő, a VI.-ban az épületgépészeti vállalkozó *Mendl István*, majd az építész nagyvállalkozó Pucher; – néha éppen az elnök volt az alapító is, többnyire nem is egészen önzetlenül, mint a VIII. kerületben Hűvös József, maga mögé toborozva a belvárosi dúsgazdag ékszerész Bachruchot, a szállodás Glücköt, az építész Kausert és másokat. A körök tevékenysége külsőleg bizonyos társas alkalmak: vacsorák, bálók, klubestek szervezésében állt: ennek céljára a kör mögött álló nagyburzsoák közvetlenül vagy közvetve előbb-utóbb részvénytársasággá alakulva székházat is építettek; de résztvettek a körök jótékonycélú akciókban is. Valóságban és elsősorban azonban a vezetőségükben helyetfoglaló érdekcsoportnak szolgáltak szervezett bázisul ahhoz, hogy a várospolitikában minél előnyösebb és anyagilag gyümölcsözőbb pozíciókat foglalhasson el –, aminek révén persze a kerületnek és főleg a klikk ügyeskedőinek is jutottak apróbb-nagyobb előnyök. Korszakunk végére már majd mindenhol, többnyire rutinos ügyvédek személyében, megjelennek azok az elemek is, melyek e körök aktív és politikai vezetését a kezükbe veszik: Glückstahl Samu, Eulenbergs Salamon, Radocza János, Szébeny Antal: velük és a kerületi körök tevékenységének ezzel az oldalával majd még a várospolitikáról szólva fogunk találkozni.⁶

A polgári derű kulisszái mögött kevésbé szívderítő tevékenység ez, melynek köréből és befolyása alól azonban már csak a nagyon gazdagok, vagy a város dolgaitól teljesen független, ezzel szemben érdektelen elemek vonhatják ki magukat büntetlenül, mint az 1883 óta a Lipótvárosi Kaszinóban szigorúan politikamentes alapon összegyűlő liberális nagypolgárok, vagy a Nemzeti Kaszinó arisztokratái, és az Országos Kaszinó gentryjei és magas hivatalnokai: mindezek már, ha különböző szinteken és szférákban is, de már az országos politikát csinálják, illetve sugalmazzák –, ezen keresztül s felülről igyekezve a maguk szempontjából befolyásolni Budapest várospolitikáját. Ám a kisember, de még a jómódú középpolgár is már nem igen vonulhat vissza: társadalmi és gazdasági pozíciót (amitől bizonyos szinten már nagymértékben függ vevőköre, üzletköre, klientélája) elsősorban ezek az egyesületek biztosítanak számára, ami viszont az ezekben képviselt érdekek támogatását is meg fogja követelni tőle. De ugyanúgy, mint a szabadkőműves-ségnél láthattuk: korszakunk végére már ezekkel a kerületi (és rajtuk keresztül, a kerületi

körök révén a fővárosi politikát negyedszázadon át manipuláló) klikkekkel szemben, már a következő korszak előjelzéseként majd meg fog indulni az az elkeseredett szervezkedés, mely ezúttal a politikából indulva a lokális szervezett társaséletben is az új intézmények létrejöttét fogja eredményezni.

1896–1918.

A budapesti egyleti élet alakulását a millennium után még nehezebb lesz nyomon követni. Megfelelő statisztikai adatok hiányában (a Fővárosi Statisztikai Évkönyv 1902-ben ad utoljára részletesebb statisztikát, és akkor is csak a jelentősebbeknek ítélt egyesületekről) másodlagos forrásokra, így elsősorban a fővárosi címjegyzékek adatszolgáltatására vagyunk utalva.

Maga a hivatalos egyesületi statisztika 1902–1912-ről a következő számokat adja meg:⁷

Egyesület neve	1902	1908	1912 évben
Munkásegylet	75	158	144
Ipari egyéb egylet	87	152	190
Jótékonyági egylet	297	286	279
Egyéb	328	582	858
Összesen	787	1178	1471

Az egyesületek fenti teljesen bizonytalan és ellenőrizhetetlen csoportosításán túl a hivatalos statisztikából még annyi tudható meg, hogy 1912-re az egyesületek száma a VIII. kerületben volt a legmagasabb (294), a IV–VII. kerületben 203–217 között változott, a budai oldal három kerületében 67–98-ra süllyedt, és a IX–X. kerületben összesen is csak 45 egyletet találunk. Ami részint jól mutatja az egyesületi életnek mindenekelőtt a Belvárosba, a IV. kerületbe való erős összetömörülését (hiszen a lakosság lélekszámához képest itt a legtöbb egyesület), részint azt is, hogy az egyesületi élet bázisát ekkor már erősen a legtöbb egyesületet felmutató kerületre jellemző kispolgári rétegek alkották. A sok egylet léte persze nem szükségképpen szervezkedésük erejét, mint inkább gyengeségét, szétforgácsoltságát mutatja, a csekélyebb számú, de szervezetenként erősebb, nagyobb taglétszámú munkásegységekkel szemben.

A cím- és lakjegyzékek vizsgálatának tanulsága azonban a budapesti társadalom az egyletekben tükröződő már olyan fokú differenciáltsága, mely más módon talán nem is lenne észlelhető és még kevésbé rekonstruálható. A hivatalos statisztikák a társadalmi mozgásnak legfeljebb a munkamegosztás különböző kategóriái kínálta lehetőségeiről, ill. a mozgás e kategóriák felé irányuló tendenciáiról adnak képet –, az egyesületi szervezkedések azonban egy, a már létrejött kategóriákon belüli, már a munkamegosztásnak a kategória működtetése egyszerű igényein, szabályain túlmenve kialakult szerveződési igényre világítanak rá. Az 1910. évi budapesti cím- és lakjegyzék 20 csoport-

ra bontja a város egyesületeit: ezáltal legalább 20 féle szervezkedni kívánó igényt tükrözve.

Az 1069 tételesen felsorolt budapesti egyesület bázisai vagy céljai szempontjából történő csoportosítása és elemzése szerint az egyesületek legnagyobb csoportját alkotó betegsegélyező egyesületek száma 102, – ehhez 30 nyugdíjgyelet járul; – a sajátlag gyermekvédelemmel foglalkozóké 35; – ezenkívül 71 jótékonyági és segélyüggyel általában foglalkozó egyesület működik, s a részben hasonló területeken tevékeny közegészségügyi egyesületek száma 24. Értelmiségi foglalkozás alapján 59 egyesület fogja össze a társadalmat: köztük vannak a mérnökök, orvosok, gyógyszerészek, írók, pedagógusok, ügyvédek különféle, részint szakmai, de alkalomadtán érdekképviseleti funkciókat ellátó egyesületei; – részben idesorolható 33 különböző tisztviselő egyesület is. – Budapesten emellett 101 közművelődési-kulturális egyesület működik: a címtár itt sorolja fel az országos nagy tudományos és irodalmi társaságokat is, (velük még Budapest művelődéstörténeténél fogunk találkozni) s ideszámíthatók a dal- és zeneegyesületek is. – Jellemző a különböző gazdasági alapú egyesületek nagy száma: jelentős részük nyíltan, vagy burkolt formákban már a kibontakozó osztályharcban válik fegyverré tőkéses, vagy munkások kezében. Mezőgazdák (19), ipari munkálatók (138!) egyesülete mellett ekkorra már (nem utolsósorban a lakás- és telekuzsora fenntartása érdekében) a ház- és telektulajdonosok is szervezkednek, 11 egyesületbe. Mindezekkel szemben áll a proletariátus 95 egyesülete, köztük 34 szociáldemokrata szakszervezet és 9 keresztényszocialista szervezet. A csupán szakmai alapon szervezett egyesületek között találjuk többek között az autóvezetők és -szerelők, valamint a süteménykihordók egyesületeit. A vasutasok és postások 18, szigorúan ellenőrzött politikamentes szövetség tartanak fenn. Az 54 vallási alapon szerveződött egyesület mellett (ezek maguk is a legkülönbözőbb foglalkozási profilúak) sajátlagosan és bevallottan politikai egyesületet csak 8-at találunk: ezek többnyire már országos politikai pártok kerületi klubjai. A társaskörök („kaszinók, klubok, társasegyesületek és -körök”) száma 15, de – mint már a millennium előtti korszakról szólva is láthattuk –, jelentős hányaduk (általában a legnagyobbak) a várospolitikában nagyon aktív szervezetként is tevékenykedik. Jellemző végül a Budapesten tartózkodó külföldiek egyesületeinek nemzeti profilja: lengyel, cseh, szerb, román, horvát, francia, svájci nemzetiségű és birodalmi német budapesti lakosok kívánnak valamilyen szervezetbe egyesülni: a francia egyesület fővédnöke a budapesti francia főkonzul. Az előző korszak egyesületi struktúrájához képest a nagy mennyiségi változást – s mögötte valóban új társadalmi igények megjelenését is – azonban a sportegyesületek számának hatalmas megnövekedése jelenti: 1910-ben Budapesten már 225 sportegyesület működik.⁸

Budapest egyesületeinek, egyesületeinek e most is csupán nagyon sommás bemutatása jól érzékelteti hogy e korszak rendkívüli mértékben meggyorsította a fővárosi társadalom átalakulását: egyre határozottabban az újonnan, s a polgári társadalom szabályai és ellentmondásai nyomában kialakult érdekek erővonalai szerint csoportosítva azt: részint – mint láthattuk is – új egyesületek létrehozásával – részint (de ezt már csak mélyebb vizsgálat mutathatja ki) a meglévő egyesületi típusokon belül is új konfliktusok megteremtésével, kiélezésével.

E kettős folyamatot – immár sajátlagosan a polgárság viszonylatában – a polgársághoz, ill. a városias-polgáris életmódhoz és szervezkedési igényekhez korszakunkban is

a legszorosabban kötődő egyesületi típusnak, a társaskörnek alakulásán és tevékenységén át lesz módunk a legvilágosabban megfigyelni. A polgári társadalmi szerkezet kibontakozása az ilyen típusú egyesületek taglétszámát éppen úgy megnöveli, mint tagjaik létszámát. Utóbbiban az új polgári értelmiségi–alkalmazotti–kispolgári elemek e polgári társadalmi szerkezetbe most meggyorsuló betódulása játssza a főszerepet –, előbbiben (amely csakhamar új szervezetek, ill. a régiek hálózatának kiterjedéséhez fog vezetni) a város most meggyorsuló területi terjeszkedése és az ennek nyomán keletkező új, sajátosan a kerületekhez kötött lokális igények jelentkezése, ill. az újonnan benépesülő területek lakossága megszervezésre érdemes rétegeinek megerősödése szolgál mozgatóul.

E kettős irányú fejlődés következtében 1910-re Budapesten a fővárosi címjegyzék szerint (és annak sajátos tagolásában) már a főváros majd minden kerületében találunk a szó hagyományos értelmében, tehát főleg választási kortes irodaként működő politikai társasköröket (a VI. kerületben már egy bel- és egy kültelkít, a VII. kerületben ugyanígy: ott a kültelki az akkor kiépülő Zuglóban jön létre). Lényegében ugyancsak politikai társaskörként, bár pontosan az előbb említett körök által vitt politika ellenzékeként 4, a Vázsonyi által képviselt új várospolitikát szervező Demokrata Kör is működik: a központin kívül Óbudán, a Belvárosban, és az Angyalföldön, azaz az Újlipótvárosban. A politikától legalábbis címükben mentesebbeknek látszó társaskörök ugyancsak gombamódra megszorodtak: a nagy kiterjedésű I. kerületben (ahol a budai oldalon a város beépített részének növekedése, mint láthattuk, most hoz létre új meg új településeket) a Várhegyhez és a Krisztinavároshoz kötött ilyen körök mellett már a Budahegyvidéken, a Felső-Krisztinavárosban és a Kelenföldön is találunk különféle társas köröket, egyleteket. Hosszas lenne felsorolni ezeket a leggyakrabban társaskör, kaszinó, polgári kör, olykor csak a szerény asztaltársaság formájában, ill. címe alatt szereplő különféle egyesüléseket. Számuk a címjegyzék szerint 1910-ben végül is 35 volt, s a várospolitikai és a demokrata körökkel együtt eléri az 50-et –, de a háborúig nyúló évek alatt még tovább is gyarapodik. Hogy csak a legjelentősebbeket említsük: 1914-re jön létre az Erzsébetvárosi Demokrata Kör; 1911-ben alakul a Lipótvárosi Társaskör, stb.⁹

Mindezeknek a változatos formákban szervezett egyesületeknek taglétszáma egyelőre ismeretlen –, az azonban kétségtelen, hogy számuknak ilyen növekedése, szervezkedésük területi, vagy társadalmi kiterjeszkedése végül is nem változtatott azon a helyzeten, amelyet Rákosi Jenő a millennium idejéről rajzolt. A polgári bázisú egyletek pontosan tükrözve a polgári társadalom e kiteljesedett szerkezetén belül erősödni és kiterjedni kezdő ellentmondásokat, alapjában továbbra is az elkülönülő érdekek talaján jöttek létre: ez mindenekelőtt további erőteljes elpolitizálódásukban nyilvánul meg. A sajátlagosan politikai jellegűnek jelzett polgári társaskörök most is elsősorban kortestanyák és általában annak a városi lobbynak irányító gócai, amelyekről majd később fogunk beszélni, s ami róluk szólva nem véletlenül adta az undorodó Molnár Ferenc szájába a „zseb zsebet mos”¹⁰ gyilkos jelszavát. Várospolitikával foglalkoznak azonban természetesen az ellenzéki demokrata körök is –, de a címjegyzékben immár ezektől kifejezetten elkülönített egyesületeknek a lehetőséghez képest alaposabb vizsgálata is a várospolitikához vezet vissza. Néha ez egészen nyilvánvaló, már vezetőik személyének ismeretében. A Józsefvárosi Kör 1887 óta a kerületet markában tartó Húvös-féle klikk-

nek,¹¹ a Ferencvárosi Kültelki Polgári Kör a IX. kerületben hasonló szerepet játszó Springer Ferenc, (az FTC alapítója) klikkjének eszköze. Máskor ez csak egész véletlenül válik érzékelhetővé, abban pl. hogy Budán az I. kerület 6 kisebb társaskörében egyaránt Szebeny Antal nevét találjuk meg elnöki, vagy alelnöki minőségben. Máskor azonban ha szemérmesebben is, de már beszélnek az egyesület várospolitikai céljairól, mint pl. az Erzsébetvárosi Kaszinónál, melyet 1905-ben egy fiatal energikus ügyvéd, Kovács Jenő alapít „az intelligens polgárság”, „egy előkelő modern polgári klubba” való egyesítésére az irodalomtörténész Beöthy Zsolt és egy báró Kohner vezényletével. Céljuk „törekvés társadalmi, kulturális, gazdasági kérdések haladó, a polgári egyenlőség szellemében való megoldására”. Bálók, felolvasások, képvásárlások szerepelnek programjukon, művészeti előadóik nem kisebb ember, mint Lajta Béla, a kor nagy építészé –, s szinte csak mellékesen derül ki, hogy a „községi élet” vezetésében is jelentős szerepet játszanak és Kovács doktort és másokat már be is juttattak a fővárosi közgyűlésébe.¹² Hasonló a helyzet az 1911-ben alapított Lipótvárosi Társaskör esetén, melyet az akkor kiépülő kezdő Újlipótváros modern polgársága alapít. Jellemző, ahogy egy jelentéktelen kereskedő Lipótvárosi Kereskedő és Iparoskört létrehozni akaró törekvéséből két ügyes ügyvéd bekapcsolódásával pár hónap alatt olyan egyesület lesz, melyben nagypolgárok: az ifjú Chorin, Domony Móricz, Ullmann Gyula, Láng Gusztáv, – és jónevű művészek, építésszek, festők, szobrászok (pl. Kisfaludy Stróbl Zsigmond) foglalnak helyet, s melynek berendezését Schmidt Miksa, a dúsgazdag stílbútorgyáros szállítja. A várospolitikai törekvések itt már azonnal és nyíltan megjelennek: a Lipótváros 7200 választójának csaknem felét gyorsan beszervezik a polgárság védelmének jelszavával –, s vezetőiknek ugyancsak a fővárosi közgyűlésbe juttatásával.¹³

Mindezeknek a jellegzetesen polgári köröknek, egyesületeknek tevékenységében azonban a sajátlagosan társadalmi szervezés nagyigényű céljai mellett a századfordulótól egyre nagyobb súlyhoz fog jutni az e körök kereteiben zavartalanul űzhető szerencsésjáték.¹³ A kaszinók, társaskörök fenntartása ugyanis nem olcsó dolog és a régi várospolitikai klikkek az egyre költségesebb választásoknak és az ezek bázisául szolgáló társaskörök, klubok egyre igényesebb fenntartásának költségeit szívesen hártják át másokra. Az 1910-es évekre már az Erzsébetvárosi Kaszinó, Erzsébetvárosi Kör, Józsefvárosi Kör („Józsika”, „Erzsike” – ahogy a pesti humor elnevezi őket) mintegy évi félmillió K-t szednek be csupán a pinka-pénzből: a játékbank forgalmának kb. 6%-a ez. Ezek – mint az előző korszakról szólva már láthattuk – a polgárságra, a kispolgárság felső rétegeire, az értelmiségre, alkalmazotti elemekre építő körök, – éppugy, mint a leghíresebb, de politikamentes budapesti kártyabarlang, az egymagában évi 1/4 millió K-t bevételű Karambol-Kör. A legveszedelmesebb játékuk, amit itt elsősorban játszanak, bakkarát, annak is egytablós, Marquet-féle változata. Az ovális alakú nagy asztal egyik végén a bankár, másik végén a krupié ül, kétoldalt 6-6 székkal, de ezek mögött magasított székeken további 12 ember helyezkedhet el s a székek közé beállva egy-két sorban még kb. ugyanennyien: a bankár így egyszerre 40–60 emberrel is képes játszani. A bank itt maga is tőkés vállalkozássá válik: tőkeerosz szövetkezetek állnak össze egy-egy kaszinóban a bank bérletére, vagy gyakorlatilag kézbevételeire és a statisztikai törvényszerűségek szerint még csak hamis játékokra sincs szükségük ahhoz, hogy pusztán tőkeerejükre támaszkodva megfelelő kitaratás mellett s a megszorult játékosoknak helyben gyorsan,

roppant kamatra hitelező uzsorás ügynökeik hálózata révén óriási összegeket zsebeljenek be a játékosoktól – akiket később már ügynökökkel toboroznak. E polgári kaszinók tagsága meglehetősen nyílt, de hiszen ajánlók is mindig bőven akadnak a bankhoz tartozó emberek közül: így azután egy-egy kaszinó tagságában évente 20–30 ezer ember is előfordul. A vezetőség mindezt tűri, mert a kaszinó és a hozzátartozó politikai klikk anyagi alapja nem kis mértékben ettől is függ – a hatóság pedig tűrni kénytelen, mert a kaszinók zárt körű egyleteknek számítanak, melyekre a szerencsejáték tilalma nem vonatkozik. De a szerencsejáték eltiltása érzékenyen érintené a város nagy, az uralkodó osztályt összefogó kaszinóit is, hiszen egyedül az Országos Kaszinóban közel 100 ezer K a kártyapénz évi jövedelme, nagyban megy a szerencsejáték a Lipótvárosi Kaszinóban (a „Lipótkában”), s a hasonlóan előkelő nagypolgári Hungária Klubban, ahol pl. egy erdélyi képviselő egy ültő helyben 160 ezer K-t veszít. Csupán a Nemzeti Kaszinóban, ahol elvben minden szerencsejáték tilos, nincs nagyobb játék általában 50–60 ezer K-nál – de az ifjabb Andrásynak, mint belügyminiszternek a szerencsejátékot korlátozni akaró lépéseit a Kaszinó akadályozza meg. (Igaz, a nagy urak Bécsbe járnak játszani, pl a Jockey Clubba, ahol Potoczky herceg és Szemere Miklós híres játszómájában 1 millió K a tét.) Kisemberek, középpolgárok, értelmiségi családok vagyunkája, sokszor hivatalos pénzekkel együtt éppúgy elúszik itt a kártyán, mint a gentry vagyona, vagy régi hatalmas nagypolgári vagyonok. Hiszen kártyaveszteség kergeti öngyilkosságba a század elején az 1870-ben a városegysítést javasló dúsgazdag Wahrmann Mór egyik fiát, Richárdot, vagy a dúsgazdag háztulajdonos Jakabffy Tivadart. A Budapestre már kezdettől fogva oly jellemző ellentmondást: a nagyvárosi igényeket és az ehhez szükséges anyagi alapok gyengeségét igyekszik most áthidalni az egyén síkján a kártyajáték, természetétől fogva eleve alkalmatlanul a megoldásra, ugyanakkor azonban a polgárságon belül végül is tudatosítva és elmélyítve az életmód és magatartás e válságát. Amin már az sem fog sokat segíteni, hogy a 10-es évek elején miniszteri rendelettel 5 nagy budapesti klubnak megszüntetik játékkaszinói működését.¹⁴

Ezek mellett a kifejezetten polgári, a polgári középrétegekre: értelmiségekre, hivatalnokokra támaszkodó, polgári célok szolgálatában létrejött azok vélt vagy valóságos érdekeit politikailag képviselő, a szerencsejáték révén pedig válságukat elmélyítő körök és egyletek mellett egészen sajátos, de egyre nagyobb szerepet játszanak a főleg a kispolgárságot és arészben gentry eredetű kishivatalnokság egy részét szervező felekezeti, elsősorban katolikus alapú, de már a felekezeti és társadalmi szervezést egyesítő társas egyesületek. E szervezkedés bázisai részint a kispolgárosodás illúzióira támaszkodó, s azokat ápoló legényegyletek és népkörök – de szervező munkájukban elsősorban a várost áthálózó egyházi szervezetekre, az egyházközségekre támaszkodnak. Ez pontos nyomon követésüket, számszerű felmérésüket címtáruk vagy statisztikák révén (melyekben ilyenként nem is szerepelnek) meglehetősen nehezé teszi. Sajátos módon: konkrét várospolitikai törekvéseik egyelőre kevésé vannak: maguk is érzik tömegeik gyengeségét egy várospolitikai harchoz, nem utolsósorban választójogosult tömegeik kisebb száma folytán. Annál jelentősebb viszont közvélemény- és politikai magatartásformáló szerepük, melynek jelszavai a századvég egyházpolitikai harcaiban alakulva ki, egyrészt elvileg általában a liberalizmussal fordulnak szembe, másrészt azonban és gyakorlatilag a polgári fejlődés „haszonélvezőivel”: a sikeres, vagy sikeresnek érzett nagy- és középpol-

gársággal, elsősorban azonban a zsidósággal. Ennek az antiszemitizmusnak Budapesten igen eleven társadalmi bázisáról és problémáiról már korábban szoltunk;¹⁵ szervezésében – ha kétségtelenül, egyházi vezetők szándéka nélkül is, pusztán az általuk összetoborzott társadalmi bázis természetéből következőleg – ezeknek a katolikus köröknek jelentős szerepük lett.¹⁶ Az először csupán érzelmi alapú antiliberalizmusnak a keresztényszocializmus révén a kispolgár igényének megfelelő gazdasági-társadalmi ideológiává való formálásában, szervezésében ugyancsak e körök jutottak egyre jelentősebb szerephez. De hogy végül is befolyásuk az egyházon át már igen jelentős tömegekre terjed ki, azt olyan nagyszabású tömegmegmozdulásokkal bizonyítják, mint pl. az 1909. évi katolikus nagygyűlés és azzal a készséggel és energiával, mellyel a Tanácsköztársaság leverése után a főváros vezetésébe be fognak lépni.

Amint a város belterületén is, az elsősorban társadalmi alapú szervezkedés minden formáján, kísérletén már átütnek a polgári társadalomban jelentkező ellentétek – úgy észlelünk hasonlókat –, bár természetesen a méretek kisebb, a társadalmi bázis szegényesebb és a politizálás szintjének (rt. város, vagy éppen nagyközség) alacsonyabb voltánál fogva általában kisszerűbb formákban – a peremvárosi övezetben általában csak most meginduló sajátosan polgári társadalmi egyesületi szervezkedések esetén. Egyenkénti bemutatásuk, felsorolásuk – még ha adatok egyes helységek esetén rendelkezésre állanak is – értelmetlen lenne. A fejlődés menetének általános szabályszerűségeként megállapítható azonban, hogy az egyesületalakítás, ill. az ebben kifejeződő igények jelentkezése itt, az övezetben is természetesen egyrészt a népességszám emelkedésének, másrészt az urbanizáció előrehaladásának, pontosabban: az urbanizációban is kifejeződő, annak alapjául szolgáló, egyre bonyolultabbá váló munkamegosztás kialakulásának függvénye, s nagyjából ennek helyi ütemét követi. Először tűzoltó-, azután általában különböző műkedvelő (dal-, zene-) egyletek jönnek létre – azután a jótekonysági egyleteken a sor, melyek sokszor felekezeti formákban szerveződnek, mint ahogy a társadalom erősen kispolgári jellege folytán nemegyszer még a kifejezetten polgári igényű társadalmi szerveződés is közvetlenül felekezeti formákban indul meg. A kispolgárosodásnak, majd a proletariátus megjelenésének folyamatával párhuzamosan jelennek meg az iparosegyletek, munkáskörök – s végül (amire még külön kitérünk) – a sportegyletek. Legutoljára, már a helyi középpolgári, polgári rétegek kialakulásával, a helyi kommunális, községpolitikai szervezetek jelennek meg – ami persze nem azt jelenti, hogy az eddigi szervezkedések nem igyekeztek valamilyen szerepre szert tenni a helyi községi politikában –, bár igazi nagy községpolitika híján, végül is csupán olyan klikkharcoknak váltak bázisává, mint amilyeneknek mesteri karikatúráját az éppen ekkor Rákospalotán lakó Babits hagyta ránk a Kártyavár újpesti kulcsregényében. Sajátlagosan értelmiségi igényű egyletek alapítása az elővárosi övezetben még csak a korán városiasodott Újpesten tapasztalható, de világos, hogy innen éppúgy, mint az övezet többi helységéből a csekély számú értelmiség inkább a budapesti hasonló szervezetek tevékenységébe kapcsolódott be. Jellemző, hogy – mint említők – szabadkőműves szervezkedés is csak Újpesten bontakozott ki.

Az általános folyamat fenti képe persze inkább töredékes összbenyomás, mintsem – egyelőre nehezen is végbe vihető – konkrét elemzés eredménye. Kétségtelen azonban, hogy – talán a sajátlagosan értelmiségi, tudományos jellegű és alapú egyletektől eltekint-

ve – az elővárosi övezetben végül is többé-kevésbé – de persze a már említett korlátok között – valamennyi budapesti szervezkedési tendenciának, irányzatnak megjelenik a maga megfelelője, ha összarányaiban némileg módosultan is: jeleként, de eszközöként is az övezet a nagyvárosba történő társadalmi integrációjának. Ugyanakkor azonban – megfelelően e helységek Budapesttől politikailag különválasztott helyzetének – éppen várospolitikai vonatkozásokban Budapestétől eltérő olyan konkrét helyi szervezkedések is jöhetnek és jönnek is létre, melyeknek felderítése még külön aprólékos helytörténeti részletkutatások tárgya kell hogy legyen.

JEGYZETEK

1. *Jókai M.*: Budapesti élet. Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben IX. (Magyarország III.) Budapest, 1893. 122, 157.
2. *Rákosi J.*: Budapest városrészei. Uo. 191.
3. Statisztikai Havi Füzetek. Budapest, 1878. 153, 189, 237. – *Dobrovits S.*: Budapest egyesületei. StK 74/3. Budapest, é.n. (1936) 36–41.
4. BpStÉvk II. (1895–1896) Budapest, 1898. 161, 168, 201, 326–327, 342–344. – BpCLj. Szerk. Jánszky Adolf. IX (1896–97). Budapest, é.n. 238–251.
5. A szabadkőműves páholyok számának és taglétszámának alakulására ld. a szabadkőműveségről szóló tanulmányunk vonatkozó adatait.
6. Az egyes körök szerveződésére és vezetőikre, várospolitikai tevékenységükre ld. BpTört IV. 463–464., valamint – sajtólag a Terézvárosi Kaszinóra – Guthi FALU 4 (1913–1915) Budapest, é.n. CXLVII.
7. 1902. évi adatok: BpStÉvk VII. (1904). Budapest, 1906.284. – az 1908–1912. évek: BpStÉvk XI. (1909–1912). Budapest, 1914. 441.
8. Az egyesületekre: BpCLj. Kiadja a Franklin Társulat 22 (1910). Budapest é.n. 457–498. – *Vörös K.*: Sport, városiasodás, polgárság. Testgyakorlás Budán és Pesten a múlt század derekán. História 1980. Olimpiai Különszám 9.
9. BpCLj. Kiadja a Franklin Társulat 22 (1910). Budapest, é.n. 495–498.
10. *Molnár F.*: Az éhes város. 2. kiad. Budapest, é.n. 104.
11. Guthi FALU 3 (1910–1912). Budapest, é.n. 554.
12. Erzsébetvárosi Casino Guthi FALU 3 (1910–1912). Budapest, é.n. 553–554.
13. A Lipótvárosi Társaskörre és általában a főbb társaskörök (Egyesült Lipótvárosi Polgári Kör, Lipótvárosi Társaskör, Központi Demokrata Kör, Erzsébetvárosi Kör, Erzsébetvárosi Kaszinó, Józsefvárosi Kör stb.) várospolitikai szerepére: Szilágyi H.: Budapest újkora 1906–1916. Budapest, 1916. 209–213.
14. *Tábori K.*: A kártyázó Budapest. Budapest, 1910.
15. *Vörös K.*: A budapesti zsidóság két forradalom között 1849–1918. Kortárs 1986. 12. sz.
16. Felsorolásukat ld. BpCLj. Kiadja a Franklin Társulat 22 (1910). Budapest, é.n. 465–466 – a 9 keresztényszocialista munkásegylet felsorolása uo. 485.

3. A SZEGÉNYÜGY ÉS A SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS

1849–1873

Budapest dualizmuskori városfejlődésének a társadalomra is kiható legjellegzetesebb, leghangsúlyosabb vonása, amint az már a kortársak előtt is csakhamar világossá lőn, az erős polarizáltság. Ez nem annyira a vagyonos rétegek aránylag csekély, mint inkább a proletariátus igen nagy voltának – végső fokon a középrétegek gyengeségének következménye. A proletariátus persze minden nagyvárosi fejlődés velejárója, Budapesten azonban az ellentmondások kiélezettebbek. Hiszen az 1860-as években csak a pesti *nap számosok és cselédek*: a legképzetlenebbek és a legkiszolgáltatottabbak kategóriája a lakosság 1/5-ét, a felnőtt népességnek meg éppenséggel 1/4-ét: 20, ill. 25%-át teszi ki. Bécsben ezek a rétegek a lakosságnak csak 12–13, Berlinben meg csak 8%-át jelentik, ami akkor is jelentős különbség, ha figyelembe vesszük, hogy a közép-európai nagyvárosok mellett akkor még számos, csak később odacsatolt, velük többé-kevésbé azonban már összeépült külvárosi település létezett, igen nagyszámú, de a népszámlálásokból ily módon kimaradt proletariátussal. Pesten és Budán még ehhez hozzáadva a tulajdonképeni ipari munkásságot, már a városegysítés éveiben a proletariátus aránya a kereső népességnek 75%-át éri el. Pest-Buda így az itt felhalmozódó egyre nagyobb vagyon ellenére is a városegysítés éveiben alapjában és egészében még szegény város. Olyan körülmény ez, mely még akkor is feltűnő, ha a pesti nagy vagyonok a bécsi és még inkább a párizsi, londoni vagy hamburgi nagy vagyonokhoz képest meglehetősen szerényeknek tűnnek is, de amit természetesnek kell találnunk akkor, ha még a kispolgárságnak és az alkalmazotti rétegnek is zömében csak szegényes viszonyaira emlékezünk vissza.¹

De míg a szegénység ellenére is a fiatalság, az egészség s a töretlen munkabírási legalább egyelőre még elfeledtetik a város társadalmi problémáit azzal, aki saját bőrén érzi őket – hiszen a város végül is örömeiket is kínál lakóinak –, az öregkorra, betegség esetére, s váratlan sorscsapásoknál, elsősorban a hozzátartozók halálakor, a szegénység különösen és olykor teljesen váratlanul, nagyon is érezhetővé válik. Érthető, ha a társadalom spontán szervezkedése először ezeknek a problémáknak, veszélyeknek nyomása alatt indul meg. A városegysítés éveire Pest-Budán már 157 egylet működik: jóval több, mint a felük a kisember önszegélyző és a tehetősebb polgár vagy az értelmiségi a nyomort, a szegénységet saját érdekében valahogyan enyhíteni kívánó társulása. 1873-ban ezeknek száma már 25, ill. 56.

Az önszegélyző egyletek profilja kezdetben minden esetben azonos: betegsegélyezés, temetési segélyezés: segítség a kisember életének nagy anyagi teherpróbáinál. Csak a későbbieknél, de még ott is csak igen ritkán szerepel az egylet céljai között a takarékoság, a kölcsönzés, vagy a kifejezett önszegélyezés. Az évi tagdíjak szerények: általában 2–6 forint között mozognak, van ahol a munkabér 2,5, máshol 5%-a, van ahol egynapi munkadíj; csak néhány későbbi, csaknem kizárólag zsidó egylet szab magasabb, 10–12 forintos tagdíjakat. Általában szerények a belépéskor egyszer fizetendő díjak is. Így nem meglepő, ha szerények az egyleti vagyonok is: csak 12 egyleté van felül a 10 ezer forinton. Az egyletek közül 14 még 1848 előtt alakult. A legkorábbi a Pest-terézvárosi szőlőkertészek és a hajósok betegsegélyző és temetkezési egylete. Előbbi 1777-ben, utóbbi 1793-ban

alakult és még a 70-es években is 512, ill. 380 tagot számlál. A Szent Noéről elnevezett temetkezési egyesület 1816-ban keletkezett: 57 év után 1340 tagja van még, évi bevétele 2400 forint körül mozog, vagyona 3851 forint. Az abszolutizmus alatt, 1851–60-ban jellemző módon csak 6 új egyesület alakult: de míg az előző korszak egyesületei már nevük (A Jó Pásztorhoz, Szent Rókus, Szűz Mária, Órangyal, Szent Donát, Szent János) tanúsága szerint is elsősorban egyházas jellegűek voltak (neve szerint is csupán a józsefvárosi pincérek, a szatócsok, az izr. kiskereskedők betegsegélyező és temetkezési egyesülete, valamint a gazdag kereskedők által fenntartott Kereskedelmi Betegpótló és Nyugdíjegylet világi jellegű) – addig e korszakban már egyrészt a kialakuló proletariátus, másrészt a növekvő számú zsidó kispolgárság első egyesületei is megjelennek: közülük az előbbiekkal, az első pest-budai sajátlagosan munkásszervezetekkel, még később más szempontból részletesen foglalkozunk majd.

1860 után ui. ezen a téren is nagy a fellendülés: 1873-ig bezárólag 39 újabb önszegélyező egyesület alakul, már egyre erősebb hangsúllyal a munkásság segélyezési törekvésein. Ekkor jönnek létre a nyomdászok, kovácsok, festősegédek, kávéházi alkalmazottak, szabólegények, óbudai hajógyári lakatosok, majd gépmunkások, ácsipari segédmunkások önszegélyező egyesületei, az Óbudai Munkás Segélyegylet és még később a részletesen is tárgyalandó Általános Munkás Beteg- és Rokkantszolgálat: 1873-ra már 5071 taggal. Ugyancsak új elemként jelentkezik önszegélyező egyesületeivel a szegény leendő értelmiség: az orvostanhallgatók, a joghallgatók, a műegyetemisták és a gyógyszerész-hallgatók, valamint a Kereskedelmi Akadémia növendékeinek együttesen több mint 1700 tagot számláló segélyegyleteivel. Szent József, Gábor Órangyal, Szent Teréz, Szent Erzsébet, Szent István, Szent Salvator, a Szent Háromkirály, Szent Máté, Szent Borbála, Szent László, Páduai Szent Antal, Szent Lipót, Szent György, Szent Anna, Szent Lajos örökdió a katolikus kisember továbbra is a hagyományos formák között szerveződő segélyegyleteinek bővülő sorai felett (ha a sárkányölő Szent György mindenestre csak némi nagyozással választható is éppen a hivatalos egyletnek cégérévé). Három további sajátlag izr. egyesület mellé most már olyan értelmiségi foglalkozásokat művelők is csatlakoznak a segélyegyletek népes táborához, mint a Nemzeti Színház takarékos tagjai és alkalmazottai, a magyarhoni zenészek, az országgyűlési hivatalnokok és a budapesti tanítók – a legkülönbözőbb foglalkozású és anyagi rétegek tagjai, csupán helyzetüknek azzal a közös vonásával egybekötve, hogy a társadalom átalakulásának nagy mozgásában már nekik is aggódniuk kell holnapjukért.²

Ám a nagy aggodalommal: a szegénységgel, az elnyomorodással szemben a polgári társadalom már nemcsak saját magát védi: főleg vagyonosabb rétegei – felismerve a szegénység és az anyagi bizonytalanság forradalmasító erejét is – lépéseket tesznek a társadalom egészének valamelyes egzisztenciális felemelésére is. Ilyen irányú akciókat a városi társadalom már század elején megindított: a városok és egyes egyesületek által fenntartott karitatív intézmények száma korszakunkban párhuzamosan a város fejlődésével egyre növekszik. Egyelőre még csak az önszegélyezésre eleve képtelen elemekre terjeszkednek ki: a kisgyermekekre, az öregekre, a testi hibásakra, a rokkantakra, az árvákra – később a szegény diákokra: a fellendülő kapitalista társadalom még nem hajlandó tudomásul venni, hogy a segélyezésre épkézláb, munkabíró ember is rászorulhat. Ám a filantrópiába olykor már ekkor is belekeveredik valami a polgárság jellegzetes

osztályigényeiből. S ha a kezdeményezők (az arisztokrácia és a köznemesség már említett pesti érdekeltsgű tagjai, azok feleségei és egyes pest-budai nagypolgárok) emberi tisztességét és jóindulatát nincs is okunk kétségbe vonni: kétségtelen, hogy a szegény emberből, vagy még inkább gyermekből ők a polgári társadalom alsóbb rétegeiben kívánnak a maguk szempontjából megbízható embereket kinevelni.

Persze e kezdemények igen szerényen indulnak. A pesti bölcsőde, mely 1852-ben szegény, nem otthon dolgozó „kézművesek” 4 éven aluli gyermekeinek napközi gondozására létesül, indulásakor egy Kalap (ma Irányi) utcai mindössze 3 utcai és 2 udvari szobából álló házban van elhelyezve. Később egy, a Beleznay házban lévő ugyanekkora helyiséggel bővül, de még akkor is, mikor 1868-ban – már Erzsébet királyné védnöksége alatt – a mai Baross utcában végre önálló épülethez jut, csak 100 ágygal rendelkezik, s 1852 és 1873 között, 21 év alatt is csak 6565 gyermeket tudott gondozni. Ugyanígy az 1870-ben Károlyi grófnők által alapított, de ténylegesen csak 1871-ben megnyílt gyermekmenhelyen is a városegysítésig csak 642 gyermeket ápolnak, s a gyermekhalandóság még itt is 34%.

A testvérvárosok árvaházai (a még a század elején megnyílt József Fiúárvaház, az 1861-ben pesti nagypolgárok által alapított Erzsébet Leányárvaház, a Magyar Gazdasszonyok Egyletének 1868-ban alapított árvaháza Budán, a Mayer Ferenc tábornok hagyatékából létesített és az 1859-ben létrejött Protestáns Árvaház) még a városegysítéskor is összesen csak kb. 250 árvát tudtak befogadni.

A helybeli szegényekre Pesten és Budán a városi szegényházak várnak: a saját központi épületén kívül már több bérlakásra is kiterjedő pesti szegényházban az Erdősoron a városegysítés évére már kb. 430, a budaiban, a régi János kórház épületében (később az Aszalay-féle kaszárnyában) mintegy 120–130 szegény sorsú öreget tudnak elhelyezni. A városoknak ezek fenntartására és egyes szegények nagyon szerény segélyezésére is az ún. szegényalapok állnak rendelkezésükre. Forrásukat az e célra rendelt városi jövedelmek és magánosok összesen 40 ezer forint értékű 14 alapítványa jelenti. Pest város szegényügyének kezelése (Budán ilyen szervezett szegénygondozó tevékenységről még nem tudunk) 1873-tól egy kezdetben vegyes, később egyre inkább csak hatósági személyekből álló bizottság kezében volt, a szegények készpénzbeli segélyezésére szolgáló szegényalapot pedig a többi városi alapból végérvényesen kikülönítették. A bizottságnak (melyet ekkor már szegényügyi igazgatóságnak is neveznek) tagjai között voltak egyes vagyoniilag önálló, tekintélyes polgárok is (a szegényatyák), akik a külvárosokat képviselték. Az igazgatóság határozta meg a szegényházba, ill. kényszerdolgoházba felveendő személyeket és a napi segélyek összegét: a szegényatyák ürítették ki havonként a templomi szegények perselyét s ők szolgáltatták be az igazgatóságnak a pénzt: a napi segélyek egy részét ebből fedezték. A nyújtott segélyek azonban roppant alacsonyak voltak: 1870-ben 558 személy kapott összesen 16 344 forint segélyt; túlnyomó részük (448 személy) napi 4 krajcárt: számunkra megfoghatatlan, hogy ez a csekély összeg (2 tojás ára) kit és mennyiben volt képes megsegíteni.

A városban ezen kívül még általános célú jótékony egyletek is működtek. A század elejére visszanyúlóan működik a pesti és a budai jótékony nőegylet – a 60-as években alapítják a Szent Vincéről, meg a Rudolf trónörökösről elnevezett egyleteket. A szegény középiskolai diákok segítésére alakulnak meg a pest-budai középiskolák segélyegyletei.

1871-ben egy Nőcselédképző Egylet alakul kifejezetten cselédlányok képzésére, ambicionálására s jutalmazására és arra, hogy érdekeltté tegye őket munkahelyük megtartásában. Az egyesület központi menhelyet tart fenn: innen cselédeket közvetítenek ki, s a szolgálatban jó magaviseletűeket oklevéllel és pénzzel jutalmazzák. Ám az egyesület, melyben ismét a karitatív szempontok és a nagyon is önös érdekek keveredése figyelhető meg, nem bizonyult hosszú életűnek. Nem kevésbé jellemző, hogy 1861-ben megalakul a magyar írók segélyezésére és szűkös helyzetük fellendítésére célzó egyesület is:³

A szegénységgel és nyomorúsággal szemben legszervezettebben és talán legeredményesebben is a pest-budai zsidóság veszi fel a harcot. Kétségtelenül része van ebben annak is, hogy – mint láttuk – a városi lakosságnak ekkor a zsidóság az a csoportja, melyben a polgári-kispolgári rétegek a legerőteljesebben képviselvék. De az is világos, hogy a zsidóság az, amely – évezredes, még nagyon is eleven előítéletek súlya alatt – sem a kommunális, sem a társadalmi szegénygondozástól eleve nem várhat semmit – s melynek sorai éppen ezekben az években a városi társadalom minden más csoportjánál nagyobb arányban bővülnek ki vidékről, sőt részben külföldről is érkező új meg új bevándorló, s a nagyvárosban segítségre, támogatásra szoruló elemekkel. Kétségtelen végül, hogy mindezeket túl az évezredes üldöztetés kifejlesztette szolidaritásnak – de ugyanakkor részben már a szociális gondoskodás laicizálódásának, és a kifejezetten vallási testületektől való kezdődő leválásának – is nagy szerepe lesz abban a nagy szervezésben, mely a még a messze 1848 elé visszanyúló, szigorúan egyházas pesti, budai és óbudai Chevra Kadisák mellé most létrehozza a pesti izr. hitközség fiú- és leányárvaházait, az izr. süketnémák országos intézetét, a Bikur Cholim beteglátogató és segélyező egyletet, a pesti izr. nőegyletet (ez népkonyhát is fenntart, mely a 70-es években valláskülönbség nélkül bevett gyámoltjainak napi 10 krajcárért évi 75 ezer adag ebédet szolgáltatott ki) s – bizonyosságként annak a jelentőségnek, melyet a zsidóság progresszív elemei a hazai társadalommal való kulturális összeolvadásnak (s a polgári kulturális életben elérhető érvényesülésnek is) tulajdonítottak – az Orsz. Magyar Izr. Tanítóegyletet, az Országos Magyar Izr. Ösztöndíjegyletet és ezek mellé 1872-ben egy sajátlagosan a pesti középiskolák zsidó diákjai számára alapított ösztöndíjegyletet is. 1860-tól kezdve ezeken kívül még számos kisebb önszegélyező egylet is létesült, differenciáltan megadva végül is mindazt az anyagi morális támogatást a pest-budai hittestvéreknek, mely nemcsak a legközvetlenebb nyomortól kímélhetett meg valakit, de olykor már megadta a lehetőséget képességeinek kibontakoztatására és így társadalmi felemelkedésére is.⁴

Kétségtelen erőfeszítéseik és növekvő számú létesítményeik ellenére is a városokban a 70-es évek elején kibontakozó kommunális, társadalmi vagy egyházi törekvések és kezdemények a városfejlődéssel együtt növekvő szociális problémák megoldásában már nem tudnak lépést tartani a teendőikkel. Az egyre gazdagabb városban egyre nő a szegények száma és a pesti utca rosszul öltözött emberei nem azért nem öltenek jobb ruhát, mert a pénzkeresettől nincs rá idejük – mint egy különben éles szemű külföldi utazó véli –, hanem túlnyomórészt azért is, mert valóban nincs rá pénzük. A megoldás – amennyiben egyszerűen csak a szociális gondozás körébe vágó kérdésekről volt szó – így részben a következő korszakra marad: új közületi intézmények és szervezetek megteremtésével. De ami ezen túlmenően, mint már a győzelmesen kibontakozó kapitalista fejlődés egészének egyre érezhetőbbé váló, s a pusztán népjóléti kérdéseken túlmenő,

már a társadalmi rend alapjaiban gyökerező szociális problémáit illeti: a létbizonytalanságnak már a munkaképes, felnőtt ember, sőt immár az egész osztály, a nagyváros proletariátusa előtt is ott álló kérdőjeleire a megoldást korszakunk végén már maguk a legérdekeltebbek kezdik keresni, egyre inkább függetlenül magukat minden polgári gyámkodástól és jótékonyágtól. A megoldást kutatva a kibontakozó polgári társadalom problémáira – s egyre inkább azok egészére – a 60-as évektől kezdve már a fővárosok induló munkásmozgalma is keresni kezdi, és egyre jobban meg is közelíti majd a választ.

1873–1896

A polgári társadalom kibontakozása azonban – és mint láhattuk, nem is indokolatlanul – korántsem járhatott együtt mindazoknak az aggodalmaknak megszűnésével, melyek már a városegyesítés korában is oly nyomasztóan nehezdedtek a szegény ember életére. Betegség, szerencsétlenség, öregség esetére milyen sors vár arra, aki úgy válik munkaképtelenné, hogy nem volt képes magának tőkét gyűjteni, nyugdíjjogosultságot szerezni – gondoskodni fenntartásáról tehetetlen öreg napjaira? A probléma korunkban is fennállt.

A fővárosnak ezekkel az emberekkel kapcsolatos (végül is minden helyhatóságban országosan azonos) kötelezettségeit a városegyesítést kimondó törvény is megerősítette, 105. szakaszában a főváros feladatává téve, hogy gondoskodjék mindazon fővárosi illetőségű szegényekről, akik magukat közsegély nélkül fenntartani nem bírják. A törvény azonban ezt csak akkor teszi a főváros feladatává ha „a jótékony intézetek segélye és egyének könyöradománya” a szegények ellátására nem lenne elégséges. A főváros ennek alapján 1875-ben készített szegényügyi szabályrendelete azután teljesen bürokratikus viszonylik a problémához, kimondva, hogy közsegélyben csak teljesen vagyontalan, munka- és keresetképtelen fővárosi illetőségű egyének részesíthetők és csak akkor, ha tartásra kötelezhető rokonaik nincsenek. A segélyezés lehet ideiglenes (legfeljebb egy évre szóló) vagy állandó, pénzbeli adomány vagy teljes ellátás (az előbbi címén eddig fizetett napi 3–18 krajcárokat most változtatják át havi 3–5 Ft-os segélyekre), utóbbiban azonban csak a munka- és keresetképtelen ápolásra szorulóknak részesíthetők, akiket életük fogytáig a városi aggmenházban kell elhelyezni. A szabályrendelet megszünteti a szegényügyi igazgatóságot és a szegényatyai intézményt. Az előjáróságoknál benyújtandó kérelmek felett esetenként a fővárosi tanács dönt; ha a segélyezettek viszonyai javulnak, a segély megszüntetendő, sőt esetleg vissza is térítendő. A rendelet egyidejűleg a főváros egész területére tiltotta a koldulást: a koldust le kell tartóztatni, és ha idegen, kitoloncolandó, ha helybeli és munkaképes, munkára szorítandó. Kolduláson tetten ért gyermeket, ha nincsenek szülei, gondozásba kell adni, 12. életéve után tanoncként. A visszaeső koldust 3–12 óra kényszerdologházba lehet küldeni. Ezek mellett a rendelet kimondta, hogy a városba érkező munkakeresők 24 órán belül kötelesek magukat a rendőrségen igazolni, hogy van pénzüik vagy elhelyezkedésük: tartózkodási engedélyt csak ez esetben kapnak, ha nem – hazatoloncolják őket. Tartózkodási engedély nélkül 24 órán túl bárkinek tilos szállást adni, a jövevényeket 24 óra alatt a szállásadóknak be kell jelenteni a rendőrségnél. E rendelkezések kivihetetlenségéről a kortársak kezdettől

fogva tisztában voltak. Már csak azért is, mert jól látták: az egyik napon a városból kitoloncolt ember már másnap akadálytalanul visszajön a városba, hiszen mit is tehetne mást – és ezáltal a legfenyegetőbb büntetés is teljesen értékét veszti.

A rendelet azonban azt is megmutatja, hogy a városegysítés kora még kevésbé változtatta meg azt a jellegzetesen polgári felfogást, mely még a polgárosodás kezdeteinél, a XIX. század elején alakult ki a társadalom perifériájára vetődött, munkamegosztásából kizárult elemeknek kezelésével: a szegényüggyel kapcsolatban. Megfelelően a polgári fejlődés csak fokozatos kibontakozásának, a polgár többé-kevésbé talán jóhiszeműen is, még akkor sem hajlandó tudomásul venni azt, hogy társadalmi és gazdasági rendszerében munkaképes ember is támogatásra szorulhat, és még kevésbé azt, hogy ilyen támogatásra méltó lehet. Ennek következménye az, hogy a szegénygondozás korszakunkon végig Budapesten sem terjed túl a koruknál vagy testi állapotuknál fogva munkaképtelen személyek körén.

Mert jóllehet a rendeletet a Belügyminisztérium is bürokratikusnak találta, kifogásolva, hogy csak a helyi szegényekkel, és azoknak is csak hatósági segélyezésével foglalkozik, a társadalmi jótékonyt pedig egyáltalán nem említi, sőt a kerületi szegényatyák és a központi szegényügyi igazgatás már korábban létrehozott intézményeit is megszünteti (a közsegélyezettek felett ettől kezdve kerületenként egy-egy esküdt gyakorolta a felügyeletet) – a szabályrendelet kiegészítése korszakunkban, sőt még azután sem történt meg, egészen 1905-ig. Javaslatok eközben is születtek – így 1889-ben Horváth János tanácsnok javaslata a rendelet kiegészítéséről, elsősorban a szegény sorsú gyermekek: lelencek és árvák gondozásának és a társadalmi erők bevonásának vonatkozásában –, de a helyzet nem változott.⁵ A nyilvántartott szegények száma, mely 1876-ban 1000 körül járt, 51 000 koronának megfelelő évi rendszeres segéllyel, a 90-es évek elején 2100–2500 volt: ebből kb. 2000 kapott rendszeres havi segélyt, a többiek alkalmi segélyekből részesültek. A rájuk fordított összkiadások azonban még 1896-ban is csak éppen hogy elérték az évi 100 ezer koronát, jeleként annak, hogy a város szegényügyének fejlődése még a népességszám fejlődésével is csak éppenhogy tartott lépést: a társadalomszerkezet változásait pedig még mindig csak kevésbé vette tudomásul. Csak mikor korszakunk végén, 1897-ben életbe lép a kerületi elöljáróságok átszervezéséről és hatásköreik módosításáról szóló 1893. évi 33. tc., bővülnek majd a közigazgatás szegényügyi teendői is és jönnek létre bizonyos intézményes kapcsolatok a társadalom karitatív szerveivel – ennek ismertetése azonban már következő korszakunkról szólva lesz esedékes. A törvény a szegényügy tényleges intézését (ide értve most már a szegény betegek, lelencek, gyámoltalanok orvosi ellátását, ápoltatását, kórházba utalását, eltemettetését) a kerületi elöljáróságokra ruhazza rá: a hivatalos segélyezés társadalmi ellenőrzésének és irányításának céljára pedig az elöljáróság mellett az ugyancsak ekkor megszervezett kerületi választmányának ad hatáskört: pénzsegélyeket ez engedélyez, ez javasolja a kórházi beutalást és intézkedik a közsegélyezésre szoruló árvák, lelencek stb. elhelyezése tárgyában. Most, 1893-tól kezdve indul meg az ipari fellendüléshez és nyomán a népességszám hatalmas növekedéséhez és az általuk felvetett új problémákhoz kapcsolódva a munkanélküliek átmeneti, alkalmi, azonnali segélyezése. Olyan rendelkezések és tendenciák ezek, melyek azonban csak a városfejlődés következő korszakában, nem utolsósorban az akkor kibontakozó gazdasági válság és drágulás nyomására fogják éreztetni hatásukat.⁶

Szegénygondozási feladatainak ilyen korlátozott koncepciójából következően szegényügyi intézményeit a főváros korszakunkban sem igyekezett különösebben fejleszteni. Az Erzsébet Szegényház teljes kiépítése 1877-ben, korszakunk elején fejeződik be: ekkor 708 személyt ápolnak benne, fejenként évi 126 Ft ráfordítással. A szegénység azonban nem alkalmazkodhat a kötött létszámhoz, és a város csakhamar a szegényház szárnyépületeinek fokozatos kiépítésére is rákényszerül. 1896-ra az ápoltak száma már ezer körül jár, a budai szegényházzal együtt, melyet ugyancsak éppen korszakunk végén, 1894–95-ben egészítenek ki új épületrésszel, a főváros már mintegy 1500 öreg és elaggott szegény embert ápol intézményeiben. Ezen kívül a város még árvaházat is fenntart: a már a reformkorban alapított József Fiúárvaház mellé a városegysítés évében épül fel az Erzsébet Leányárvaház (Deák Ferenc az arcképeinek sokszorosításából származó mindenkori jövedelmeket engedi át céljaikra), Budán 1896-ban építik föl a Mayer tábornok hagyatékából alapított árvaházat, a 80-as évek végén az elhagyott vagy csavargó, dologkerülő 6–16 éves gyermekek számára megépül a városi szeretetház (az itt munkával foglalkoztatott gyermekek távozásukkor takarékkönyvben kapják meg összegyűjtött keresményüket); – a Pesti Hazai Takarékpénztár 50 éves jubileumára 1893-ban alapított, és a fővárosnak átadott „Menhely a szenvedő emberiségnek” című intézet (éjjeli szállással, telenként élelemosztással) már inkább a lakásínség problémáit igyekszik enyhíteni. A már 1862-ben létrehozott és azóta is állandóan újabb adományokkal gyarapodó, fővárosi lelenház és gyermekmenhely céljára letett alapítványokból azonban maguk az intézetek még korszakunk végéig sem épültek meg. Kétségtelen azonban, hogy ugyanakkor a főváros kisebb-nagyobb segélyekkel, vagy telekadományokkal már támogatta azokat a társadalmi egyesületeket, melyek a szegénygondozás valamilyen ágazatának munkájában részt vállaltak.

A főváros közvetlen szegényügyi tevékenységének ilyen korlátozott volta mellett ugyanis korszakunkban, csatlakozva a városegysítés előtti évek kezdeményeihez, már szélesesen kibontakozik egyfajta társadalmi karitatív tevékenység is, részben (először) a gazdagodó, de morális érzékét még el nem veszített polgár rossz lelkiismeretének megnyugtására, részben (később) már a társadalmi stabilitás fenntartása érdekében is. E területen kétségtelenül jelentős szerepet játszik az arisztokrácia is, melynek főleg asz-szonyai sűrűn vállalnak védnöki, elnöki szerepet az ilyen célú egyesületekben, megadva azoknak azt a társadalmi rangot, mely alkalmas lehet a vállalkozás anyagi stabilitásának biztosítására, de a polgár jóindulatú hiúságát is értelmes célok szolgálatába állíthatja.

Ezért vagy azért: a polgári társadalomban meg is van az igény a jótékonykodásra. Jellemző erre, hogy 1896-ban a főváros csak magánszemélyektől származó jótékony célú alapítványokként óriási összegű tőkéket kezel: kb. 380 tételben közel 2 és félmillió K-t: részben ezek szolgálnak szegénygondozó és segélyező intézményeinek fenntartására is. Közük nem egy még a XVIII. századig visszanyúló alapítvány, de itt találjuk a derék Röck Szilárd hatalmas, a legkülönbözőbb célokra tett karitatív alapítványait éppúgy, mint a szellemileg visszamaradott gyermekek intézetét fenntartó Frimm Jakab dr. 120 ezer K-ás árvaházi alapítványát is. Emellett a csak a jelentékenyebb egyletekre kiterjeszkedő városi statisztika szerint is korszakunk végén, Budapesten 30 általános jótékonyági, 21 gyermekvédelmi egylet működik társadalmi kezdeményezésből: előbbiből 22, utóbbiból 10 a városegysítés utáni kor alapítása: tagjaik száma együttesen 50 ezer és

vagyonuk 5–6 millió K körül jár. (S rajtuk kívül még a temetkezési és önszegélyző egyletek is foglalkoznak – igaz, csak tagjaik számára – segélyezéssel). Nem kis számú ilyen egyesület mögött már a szabadkőműves páholyok álltak kezdeményezőként, vagy akár mecénásként.⁷

Az egyletek tevékenysége igen sokoldalú. Legnagyobb részük nem ment túl a közvetlen segélyezésen: népkonyhákat tartottak fenn, kisebb-nagyobb alkalmi segélyeket fizettek, betegápolásról gondoskodtak; egyesek kisebb-nagyobb karitatív intézményeket is működtettek: elsősorban óvodákat, menhelyeket, aggmenházakat; (e szempontból ismét a fővárosi zsidóság karitatív szervezetei érdemelnek különös említést). Jellemző, hogy közülük a legnagyobbak, legnépesebbek és legvagyonosabbak még a városegyesítés előtti korra visszanyúló alapítások. Alapjában véve azonban szétforgácsolt tevékenységük, melyben kétségtelenül nem kis szerepe volt a vezetőségben részt vevő személyek, többnyire gazdag polgárok és még inkább polgárasszonyok közéleti szereplési igényének is, a dicséretes jóindulat ellenére is a korszakunk végével meginduló nagy gazdasági fellendülés nyomán jelentkező s a társadalom ellentmondásainak kiélesedésében mutatkozó problémáknak megoldására már nem fog kielégítő megoldást jelenteni.

Szerkezetüket tekintve az egyesületek két típusúak; melyek most kezdenek élesen elválni egymástól. Vannak nagy, szélesebb társadalmi bázisú, a polgári-kispolgári rétegre építő tömegegyletek, mint a pesti nagy Zion (16 ezer tag, 261 ezer Ft vagyon) vagy a katolikus Caritas (7600 tag, 222 ezer Ft vagyon) egyletek, a pesti Izr. Nőegylet (2900 tag, félmillió Ft vagyon) stb. – a gyermekvédelem terén a Fehérkereszt lelencház egylet (5000 tag, negyedmillió Ft vagyon), a fővárosi Szegény gyermekkert (2200 tag, 111 ezer Ft vagyon). De vannak ugyanakkor csak szűk tagságú, inkább a társadalom felsőbb rétegeire támaszkodó egyletek, melyek csekély taglétszámukhoz képest is olykor igen nagy vagyont kezelnek (e vagyont jórészt államsegéllyel vagy széles társadalmi gyűjtéssel összehozott intézményeiknek épületei s a fenntartásukra tett alapítványok alkotják). 1896-ra pl. a 6 legnagyobb ilyen egylet (Pesti Bölcsőde Egylet, Budapesti Gyermekmenhely, Budapesti Protestáns Árvaház, Magyar Gazdasszonyok Egylete, Jószív, Hajléktalanok Menhelye) alig 2 ezer taggal mintegy 1 millió 800 ezer Ft vagyont kezel – többet, mint az összesen is csak kb 1 millió 400 ezer Ft vagyonú, de kb 40 ezer tagot számláló 8 legnagyobb tagságú, legszélesebb tömegbázisú egylet. Jellemző, hogy e legnagyobb egyletek közül a tömegegyleteknél korszakunkra már inkább a gyermekvédők alapítása esik; – a szűkebb bázisú nagy vagyonú egyletek közül viszont az általános jótékonyági jellegűek alakulnak korunkra: a polgárság különböző csoportjai mintha mostanra kezdenék felismerni a szegényügy oszthatatlanságát, e felismeréssel a szociális gondoskodásról való nézetek vonatkozásában is mintegy bizonyosságot téve a polgárság különböző indulású elemeinek egybeolvadásáról.

De hogy a társadalmi jótékonyág mindezen sokoldalú szervei és intézményei sem elégségesek már ahhoz, hogy az egyént megnyugtassák sorsának anyagi biztonsága felől, azt a különböző betegsegélyző, önszegélyző és temetkezési egyletek egyre növekvő elterjedtsége mutatja. Nemcsak hogy tovább élnek még a 48 előtti, még a nagyváros visszafejlődő, kiháló társadalmi típusait egyesítő temetkezési és segélyezési egyletek – de újak is alakulnak félig-meddig hasonló alapokon. Korszakunk legvégén, 1894-ben Budapesten 25 nyugdíj- és segélyegylet működik. Ebből 12 már 1873 után alakult. Betegségi és

temetkezési segélyezéssel 67 egyeslet foglalkozik: ebből 40 az 1873 utáni alapítás – a számot mindkét esetben bizonytalanak érezzük, de a főváros statisztikai hivatala mint jelentősebb ilyenfajta egyesületet, ennyit mutat ki. Igaz, túlnyomó részüknek taglétszáma jelentéktelen: a nyugdíj- és segélyegyletek közül csak 2 (a 48-as honvédek, és a MÁV nyugdíjintézetei) vannak felül a tízezres taglétszámon és még 500-on felüli taglétszámmal is csak 3 további egyeslet dicsekedhet. A betegsegélyző és temetkezési egyletekből is csak 12-nek taglétszáma van ezer fő fölött: ezek közül is a legnagyobbak kifejezetten felekezeti jellegűek. A többi kisemberek: munkások, kisiparosok, majorosok szerény igényeit szolgálja, ezeknek szerény teherbíró képességeire épülve: olyan rétegeket, akikre az 1891-ben meghozott első betegbiztosítási törvény (mely a magánvállalkozás napi 4 Ft alatti jövedelmű ipari, kereskedelmi és közlekedési munkavállalóra kötelezőleg terjed ki) még nem vonatkozott, vagy akik fenntartva itteni korábbi tagságukat is, végül ebből esetleg segélyük vagy nyugdíjuk némi kiegészítésére számíthattak. E kis egyletekben a tagság társadalmi helyzetének azonossága és nyilván a személyes ismeretség adja meg tagjainak azt a biztonságérzést és a bajban az emberi méltányosságnak azt az érzetét, amit a kerületi vagy üzemi betegsegélyző pénztárak, vagy a nagy biztosító társaságok nem tudnak megadni – még annak rovására is, hogy a csekély számú tagság esetleg kisebb anyagi segítséget tud nyújtani a nagy biztosítónál. Létjogosultságukat emellett alapvetően úgy látszik mégis az adta meg, hogy a tőkeszegény kisemberek számára a váratlanul rájuk tört baj, szerencsétlenség esetén nagyobb bürokratizmus nélkül, a személyes bizalom alapján, tekintet nélkül a baj természetére, jellegére, biztosítani tudtak némi gyorssegélyt, lehetővé téve emberibb mérlegelés érvényesülését is. Ez lesz az oka és alapja annak, hogy jóllehet a kötelező biztosítás köre következő korszakunkban még tovább fog tágulni, az igény az effajta egyesületekre nem fog megszűnni, sőt növekedni fog. Bizonyoságot téve azonban ezáltal arról is, hogy a polgári társadalm szerkezet kibontakozása a szegényügyhöz kapcsolódó társadalmi problémák terén sem jelentett – mint ahogy nem is jelenthetett – valamilyen nyugvópontot.⁸

1896–1914

A millennium után kibontakozó nagyszabású és hosszan elnyúló gazdasági válság azonban a társadalmi stabilitás biztosításának új problémáit állítja a város vezetősége elé – köztük tovább növekvő súllyal a szegényügy kérdéseit. Ha az előző korszakban a városegyesítést követő negyedszázadon át e szempontból még többé-kevésbé elégségesnek látszott is az öregek, betegek, maguktehetetlenek hatósági gondozása és az együttműködés a társadalomnak elsősorban az ugyancsak maguktehetetlenek tekintett csecsemők, gyermekek, elhagyott vagy veszélyeztetett nők védelmével foglalkozó, esetenként a szegényeket adományokkal vagy ingyen élelmiszerral, fűtőanyaggal támogató egyleteivel, – a XIX. század végére a 800 ezret meghaladó lélekszámú, gazdasági válsággal sújtott világvárosban már átfogóbb, a pusztán humanitárius szempontok által vezetettknél hatékonyabb módszerekre van szükség. Résztint magának a szegénygondozás körének is kiterjesztésére, és a gondozás rendszeresebbé tételére, résztint azonban

már a társadalom stabilitását a csupán szegényügyi problematikán túlmenő eszközökkel is szolgálni képes városi szociálpolitika megteremtésére.

Ami magát a szűkebb értelemben vett szegénygondozást, közjótékonytságot illeti: ezekre a célokra a fővárosnak korszakunkban is kétségtelenül megfelelő, sőt egyre bővülő anyagi eszközök álltak rendelkezésére. A községi szegényalap, a különböző árvaházi, lelencházi és népkonyhaalapok nagyobb részt ingatlanban fekvő tiszta összvagyonra 1897-ben 8 millió 200 ezer K körül jár és 1912-re elérte a 11 millió 700 ezer K-t. Évi bevételeik ekkor már 3 millió 400 ezer K-t tettek át – ám ezenfelül a város a községi alapból 1897 körül évi kb. 550 ezer K-t, de 1912-re ennek már kb. háromszorosát fizette jótékonytsági célokra.

Az ilyen forrásokra támaszkodó szegénygondozásnak közvetlen intézményes szerve a kerületi elöljáróságokat újjászervező 1893. évi XXXIII. tc. óta, mint emlékezhetünk, a kerületi elöljáróság lesz, mely a szegénygondozás tárgyának kiterjesztett körében fokozottan tartozott együttműködni a szegénygondozás már meglévő társadalmi szerveivel is. 1894-től kezdve az elöljáróságok a nyílt szegénygondozás keretében már rögtöni, ill. esetenkénti és állandó havi segélyekben, természetbeni (tüzelő, élelmiszer) juttatásban, népkonyhán való élelmezésben, nappali tartózkodásra szóló hajlék nyújtásában, ingyen orvoslásban és betegszállításban, ingyen szülésznői segélyben, ingyen gyógyszerben és gyógyászati segédeszközben, és ingyen temetésben is részesítették az arra rászorulókat; – egyes kerületi elöljáróságok ezenkívül a magánszemélyek által a szegények részére alkalmilag felajánlott tűzifa és szén szétosztását is vállalták. Mindebben a tevékenységben a törvény a kerületi elöljáróság mellé a kerületi választmányokat rendelte társadalmi szervként, a szegénygondozási tevékenység ellenőrzésére, javaslattetelekre stb.

A törvény végrehajtása során hosszas huzavona után s csak 1905-re megszületett a fővárosi új szegényügyi szabályrendelet is. Eszerint a szegényügy központi szerve a fővárosi tanács, amely azonban most is csak a központi intézmények kezelésével vesz közvetlenül részt a szegényügy irányításában, különben a kerületek munkáját vezeti és ellenőrzi. A közvetlen szegénygondozás zöme ugyanis továbbra is a kerületekben intéződött, ahol az elöljáróság mellett most a kerületi választmány tagjaiból alakult közjótékonytsági (1908-tól közjótékonytsági és gyermekvédelmi) bizottság látta el (a kerületben lévő lelkészek, a kerületi orvos, rendőrkapitány, iskolaszéki elnökök, gondnokok bevonásával) a szegénygondozás társadalmi feladatait. A szegények konkrét felügyelete kerületenként most már több női és férfi szegénygyám feladatává lett.

Együttal a szabályrendelet kezdeményezte egy budapesti szegénynyilvántartó megszervezését is. Ez a nyilvántartás kétségkívül hatékony eszköz a szegényügy egységes irányításában – azonban csak 1911-re állt fel: ekkor 12 ezer lapot kezelt, de a nyilvántartásbavétel alapja még nem volt egyenletes. Mindenesetre szervezett szegénygondozás általában még a lakosság 1%-ára sem terjedt ki.

A segélyezés lehetőségei azonban tovább bővültek, bár a rendelet a pénzbeli segélyezés körét erősen korlátozta. Lehetségessé vált viszont szükséglakás kiutalása és – láthatólag már a munkanélküliség növekedtén – az ipari, vagy egyéb munkaeszközök kölcsönzése, munkaadás foglalkoztató műhelyekben, természetbeni ruhajuttatás. A rendelet egyszersmind a főváros egész területére ismét eltiltotta a koldulást (emlékezhetünk: ezt már 1876-ban is megkísérelték), még a templomok előtt is. Nagyon rászorultak

esetén szigorú vizsgálat után viszont lehetséges volt a segélyek összegének emelése. A rendelet erős intézkedéseket tett lehetővé a nem budapesti illetőségű szegények támogatásának megakadályozására, s az ilyen költségeknek az illetőségi községen való utólagos behajtására.

A fővárosi előjáróságok a törvényben, majd a szabályrendeletben meghatározott körű jótékonyági tevékenységüknek azonban korszakunkra egyre kisebb részét látták el, ennek nagyobb része a századfordulótól kezdve a kerületekben hatósági kezdeményezésre egymásután megalakuló általános jótékonyági egyletek keretében folyt le. A lehetséges sokféle feladatból az előjáróságok tevékenységi körében elsősorban a szegények készpénzsegélyezése maradt. Jóllehet a fentiek értelmében a kerületi hatóságoknak már 1894 óta jelentékeny lehetőségük nyílt a szegénygondozás eddigi, hagyományos körének tágítására s így pl. az alkalmi segélyezésre is – aminek az átmenetileg, vagy tartósan munkanélküliek esetén nőtt meg a jelentősége –, a szegénygondozásnak ez a formája csak a válság kibontakozásában kezdett némileg megerősödni. Az azonnali segélyben részesültek átlagos havi száma az 1896. évi mindössze 237-ről csak a válság első évében, 1897-ben ugrott 2806-ra, 1898-ban 3846-ra, 1901-re pedig már majd 6 ezerre: e szám azután a válság oldódásával együtt csökken, 1909-től már évi 1000–1500 fő között ingadozva. Az egyszeri segélyezésre fordított évi összegek azonban ettől függetlenül fokozatosan növekednek, 1896-ban 6 ezer K-ról az 1897–98. évi 10–12 ezer K-án át a századelőtől átlag évi 60–80 ezer K körül mozgó összegekig: ám ezek túlnyomó része az előjáróságokhoz eljuttatott magánadományokból származik. Figyelembe véve az igénylők számának növekedését is, mindvégig világosnak látszott, hogy ezzel az összeggel a városnak még szűken vett szegényügyi problémáit sem lehet megoldani. Márcsak azért sem, mert a városi népességszámhoz viszonyítva a továbbra is rendszeres havi segéllyel támogatottak létszáma sem nőtt jelentősen: a századforduló körüli 2000–2100-ról az 1912. évi 3461-re – mégha kétségtelen is, hogy a számukra kifizetett összeg aránylag kétszeresére növekedett, 200–300 ezer K-ról 457 ezer K-ra. Mindennek értékét azonban a nagyarányú, éppen az alapvető élelmiszerekre kiterjedő drágulás erősen csökkentette.⁹

Az előjáróságok szegénygondozási hatáskörében a kötelező társadalombiztosítás bevezetése lecsökkentette a nekik alárendelt szegénybetegellátás jelentőségét. 1912-ben Budapesten a hatósági orvosok már csak mintegy 11 és félezer beteget kezeltek és mintegy 25 ezer receptet állítottak ki; meglepő, hogy felnőttek ingyen temetésére is mindössze csak 80 esetben volt szükség, gyermekeknél is csupán 183 esetben. A szegénybetegek közül kb. 8600, tehát a túlnyomó rész is valóban már a társadalombiztosításba be nem vont elemek, napszámosok és munkanélküliek közül került ki.

A jótékonyági bizottságok szervezésében, de döntően persze ugyancsak a főváros segítségével ellátott feladatok közül a készpénzsegélyezés mellett, a szegénygondozás társadalmilag legkiterjedtebb tevékenységi ágaként a népkonyhaakciók jutottak a legnagyobb jelentőségre. Az előjáróságok maguk már csak ott állítottak népkonyhát, ahol egyesület arra nem vállalkozott: 1906 12 népkonyhája közül, a főváros már csak a Vízivárosban és Óbudán, tehát a legszegényebbnek bizonyuló városnegyedekben üzemeltetett népkonyhát. Az előjáróságok és a jótékonyegyletek népkonyhái 1912-ben már összesen kb. 660 ezer adag ételt osztottak ki, ehhez járult négy további magánegyleti népkonyha összesen 170 ezer ebédje (ebből 130 ezer az Izr. Nőegylet konyhájáról

szármozott). 1912-ben Budapesten tehát kb. 830 ezer népkonyhai étkezés volt – s ebből csak kb. 43 ezer esetben fizették a minimális térítést. A jótékonyági egyletek által intézett ruhaszegély- és foglalkoztatási akcióknak viszont már csak csekély jelentősége volt.

A szegények esetenkénti vagy rendszeres, de mindenképpen korlátolt körű képzésszervezése, vagy a kétségtelenül kiterjedt étkeztetési, népkonyhaakciók azonban éppúgy még mindig nem jelenthették a budapesti szegényügy végleges és rendszeres megoldását, mint ahogy nem, illetve csak csekély mértékben segíthették azt egyes jótékonyági magánegyesületek. Az ilyen egyesületek száma talán a polgári társadalom a válság hatására megrendült önbizalmának, vagy erősödő szociális felelősségérzetének is eredményeképpen korszakunkban igen megnő. Az előjáróságok által úgy látszik kevésbé megbízhatóan, vagy legalábbis kevésbé tisztázott alapelvek szerint nyilvántartott jótékony célú egyesületek száma 1902 és 1912 között 260 és 400 között ingadozott. A tényleges szám ennél valószínűleg kisebb volt: egymástól független források 1913-ban 165, 1915-ben 176, 1917-ben 169 jótékony egyesületet említenek – jelentős, háborús pénzben mintegy 40 millió K-s vagyonnal és kb. 10 millió évi bevétellel és kiadással. Közülük több a jótékonyágnak különféle ágaival is foglalkozott: ételmezéssel, felruházással és foglalkoztatással. De mint már korábban is, úgy most még élesebben lett nyilvánvalóvá, hogy közülük soknak működése már csak formális, nemegyszer személyi hiúság által is vezetett. Az egyletek ui. sokszor egymással konkurálnak: 1913-ban pl. egyazon jótékony cél elérésére Budapesten 27 egylet működött. Működésük egymást keresztezte, többek szerény bevétele alig fedezte az igazgatási kiadásokat. De a nagy, s nagy hagyományú egyesületek, melyekről már a korábbi periódusok kapcsán szoltunk, továbbra is jelentős szerepet játszanak a város szegénygondozási intézményeiben. Mellettük korszakunkban jönnek létre az olyan jelentős, jellemző módon már jórészt vallási-felekezeti alapon álló jótékony intézmények, mint a Budai és az V. kerületi Izr. Nőegylet, a Budai Izr. Agg- és Menház, a Szociális Missziótársulat, az elfekvő betegek ápolására vállalkozó San Marco Egylet, az Országos Erzsébet Otthon Szövetség, a Fasori Evangélikus Nőegylet, és a Szabadkőműves Ingyen Kenyér Egylet stb. Közülük 1912-ben a főváros hosszabb időre szóló rendszeres, bár összesen is csak mintegy 135 ezer K segéllyel 16 egyesületet és intézményt támogatott: közülük 26 ezer K-t a Hajléktalanok menhelye egylet, 80 ezer K-t különböző (főleg gyermek-) kórházak és egészségügyi egyletek kaptak. Egyenkénti segélyekkel (mintegy évi 70 ezer K összegben) a főváros 38 egyesületet támogatott: ebből 18 ezret a közjótékonyági egyletek kaptak, 8400-at a szegény úrinők otthona; a többi 500–2000 K közti támogatásban részesült. Hozzáadva a két saját árvaházának az árvaházi alap jövedelmén felüli kiadásaira fizetett évi félszáz ezer K-t is, a főváros magánegyletek támogatására fordított évi mintegy negyedmillió K segélye nem mondható valami bőségesnek, főleg akkor nem, ha tudjuk, hogy Budapest saját fenntartású szegénygondozási intézményeinek viszonyai sem sokat javultak.

A város két szegényházának némi bővítésén, egy 200 személyes fiókszegényház felállításán túl nagyobb változás korszakunkban nem történt: 1912-re bennük összesen 1326 beteget gondoztak. A szegényalap vagyona ugyanekkorra 4 millió 302 ezer K-t ért el, de a szegényügyi kiadások ebből csak kb. 200 ezer K-t emésztettek fel. A három árvaházban 1912-ben 296 árvát neveltek, összesen mintegy negyedmillió K ráfordítással – az árvaházi vagyonok összvagyonára ekkor közel 6 milliót tett ki. A hajléktalanok számára

ugyanekkor 4 menhely szolgált, összesen 831 ágygal, melyeken ez évben 264 ezer ember éjszakázott – a főváros hasonló célú szükséglakásaiban további 1928 férőhely volt, ebből 315 ágy közös hálótermekben; rajtuk ugyancsak 1912-ben 43 242 személy halt.

A szegénységnek a betegség és az öregség által különösen fenyegető veszélyével szemben azonban maguk az érdekeltek is szervezkedtek. Mert túl a fővárosi hatóságok és az általuk elismert és támogatott vagy csak egyszerűen saját erőre támaszkodó magánegyletek szegénységítési tevékenységén és párhuzamosan az 1907. évi. XIX. tc.-ben kibővített körű és újjászervezett kötelező betegség- és balesetbiztosítással, korszakunkban is tovább működnek a különböző önszegélyző, temetkezési, betegségegyező és nyugdíj-, illetve nyugdíjkiegészítő egyletek. Bővebb képet róluk most már csak a budapesti címjegyzékből nyerhetünk, mely 1910-ből 102 betegségegyező és 30 nyugdíjegyletet mutat ki – köztük azonban mintegy 20 vállalati és betegpénztárat is. De maguk a kétségtelenül spontánul, az érdekeltek által szervezett egyletek is rendkívül sokfélék: legalábbis címeik szerint, hiszen bővebb vizsgálatuk külön hosszadalmas kutatásokat igényelne. Kétségtelenül betegségegyező és temetkezési segélyező tevékenység áll működésük központjában – emellett részben az önszegélyezés is; s a szervezés bázisát tekintve megtaláljuk itt az iparossegédek és munkások szakmánkénti saját szervezeteit éppúgy, mint a kisiparosokéit – sőt nemegyszer mesterek és legények közös egyleteit is. Több egylet hivatalsegédeket, szolgálkat egyesít – de találunk egyleteket modern társadalmi bázison is (pl. a vasutasok önszegélyező egyleteit), és még mindig élnek a városegyesítés korának változatos formájú, de már akkor is archaikus, szentek védnöksége alá helyezett, nemegyszer a 18. század végéig visszanyúló általános önszegélyező és temetkezési egyletei is: ezeknek elsősorban a Józsefváros és az Erzsébetváros adja a bázisát sajátos kispolgári lakosságával. A nyugdíjegyleteket jellegzetes módon elsősorban az alkalmazott elemek tartják fenn, ugyancsak cégenként, nemegyszer olyan nagytőkések elnökletével, mint (a Kereskedelmi Bank tisztviselői egyletében) Lánczy Leó. Közalkalmazottak esetén nyugdíjkiegészítő (és emellett nemegyszer ismét önszegélyező) egyletekkel találkozunk. Munkások vonatkozásában az 1893-ban alapított Munkások Rokkant- és Nyugdíjegylete látszik öregségi biztosítással törődni: ez azonban már országos hatáskörű egylet, 26 helyen van fiókjá; 88 ezer taggal, és 5 millió K tőkével működik, évi 5000 korona állami támogatást is kap, a gazdag kocsiyáros Kölber elnöksége alatt.¹⁰

A közvetlen szegénység, illetve elszegényedés – és legfőbb okai közül a betegség és az öregség anyagi következményei – elleni védekezés formáinak és forrásainak ilyen kibővülése, sőt a védekezés részben állami feladattá tétele már önmagában is mutatta az imperializmus korába lépő gazdasági fejlődés társadalmi problémáinak megsűrűsödését és kiéleződését – és természetesen elsősorban abban a nagyvárosban, melyben a fejlődés legelőször és a legteljesebben bontakozott ki. Ez a kiélezett helyzet azonban csakhamar bebizonyította azt is, hogy a társadalmi stabilitás biztosítása a közvetlen szegénységgel szembeni karitatív védelmen túl már szélesebb, strukturális reformokat is megkövetel. Már a részleges kötelező társadalombiztosítás bevezetése és kibővítése egy lépés volt ebben az irányban – s a századforduló éveire így a főváros is fel kellett hogy ismerje: a polgári társadalmi szerkezeten belüli ellentmondások tompítása elsősorban éppen Budapesten, immár az eddigiekénél szélesebb körű intézkedéseket is követel: a pusztá szegénygondozás még ilyen kiterjedt formáin túl is immár átgondolt, részben

preventív célú szociálpolitikát. Ezt indokolja az is, hogy a szociálpolitika számbajöhető területein a társadalom több oldaláról is, a századforduló óta, a problémákat s igényeket jól és frissen megérező, figyelemreméltó és nem is hatástalan kezdeményezések indultak meg. Indításukat illetőleg azonban már sajátlag a politika szféráiba nyúlva vissza – bemutatásuk is így már a várospolitika tárgyalásánál kell, hogy esedékes legyen.

RÖVIDÍTÉSEK

BpCLj	Budapesti Cím- és Lakjegyzék
BpStÉvk	Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve
BpTört	Budapest Története IV. k. Bp., 1978.
<i>Gerlóczy – Dulácska</i> 1879	<i>Gerlóczy – Dulácska</i> : Budapest és környéke természetrajzi, orvosi, közművelődési leírása. 2. rész. Bp., 1879.
Guthi FALU <i>Kőrösy XXXVII</i>	Guthi Imre (szerk.): Fővárosi Almanach, Lexikon és Útmutató. Bp., <i>Kőrösy J.</i> : Budapest székesfőváros szegényügye az 1900 – 1902. években. StKBp XXXVII. Bp., 1905.
StK	Statisztikai Közlemények. Szerk. Dr. Illyefalvi Lajos. Kiadja Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Bp., é.n. 54/1 – 95. sz.
StKBp	Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei, 1 – 53. sz.
<i>Venczell – Medriczky</i> 1930	<i>Venczell G. – Medriczky L.</i> : Budapest Székesfőváros szociálpolitikai, közjótékonyági és közművelődési közigazgatásának kézikönyve. Bp., é.n. 1930.

JEGYZETEK

1. A városegysítés éveinek budapesti proletariátusára és a társadalom polarizálódására: BpTört IV. 231 – 233., 245 – 246.
2. A városegysítés korának szociális és jótékony egyleteire: *Gerlóczy – Dulácska* 1879. 290 – 309. Az egyletek további alakulására: BpStÉvk I. (1894) Budapest, 1896. 292 – 295.
3. Az árvaházak, a lelencügy, a szegénygondozás intézményei: *Gerlóczy – Dulácska* 1879. 261 – 281. – *Kőrösy XXXVII* 15.
4. A pest-budai zsidóság szociális intézményei: *Gerlóczy – Dulácska* 1879. 271 – 273., 284., 292., 296 – 299.
5. A szabályrendelet: A szegényügy rendezését tárgyaló rendszabály. 1875. Budapest szabályrendeletei I. Budapest, 1888. – A további fejlődésre és a szabályozás kritikájára: Barth L.: Budapest főváros szegényügye. Budapest, 1877. – Horváth János tanácsnok Előadói javaslata a fővárosi szegényügy rendezése ügyében. Budapest, 1889. – *Venczell – Medriczky* 1930. 40 – 43.
6. Az 1893. évi XXXIII. tc. ilyen vonatkozásaira: *Venczell – Medriczky* 1930. 43 – 44.
7. Az intézmények (szegényházak) történetére és fejlődésére: *Kőrösy XXXVII* 29 – 39. – BpStÉvk I. (1894) Budapest, 1896. – BpStÉvk III. (1897 – 1898). Budapest, 1901. 373 – 392., az alapítványok teljes jegyzékével.

8. A jótékony egyletekre: BpStÉvk II. (1895–1896). Budapest, 1898. 324. – uo. az önszegélyző egyletekre. Ld. még BpCLj 1896.
9. Az 1905. évi 944. sz. szegényügyi szabályrendeletre: Venczell–Medriczky 48–49. – Az előjáróság szerepéről a szegénygondozásban: *Flaxmayer J.* – *Medriczky A.*: A kerületi előjáróságok szerepe Budapest székesfőváros közigazgatásában. Stk 64/3. Budapest, é.n. [1929] – *Schuler D.*: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten Stk 75/1. Budapest, é.n. 6–12. – A Bárczy-korszak szociálpolitikájának intézményeiről, tendenciájáról jó összefoglalás: *Bolgár E.*: A szociálpolitika. In: A negyvenéves Budapest, Budapest, 1913. 611–614 (a szegényügyi nyilvántartásra 612.). – A szegénygondozásra 1912-ben fordított összegek (egybevetve az 1874. éveikkel s beállítva a fővárosi költségvetés egész rendszerébe): *Rácz Gy.*: A pénzügyek. In: A negyvenéves Budapest. Budapest, 1913, 296–302. Vö. még *Csorna K.*: Szegénygondozás Budapesten. Stk 62/1 Budapest, é.n. [1929] 159. a szegényalap 1906–1911. évi bevételeinek, kiadásainak és vagyonának alakulásával.
10. A főváros közjótékonsági kiadásainak, szervezetének, intézményeinek és azok helyzetének alakulását és tevékenységét 1894–1912-ben a BpStÉvk évről évre haladó köteteinek a Közjótékonság cím alatt rendszeresen közölt gazdag adatsoraiból lehet nyomon követni. – Az egyesületekre (köztük a magánegyesületekre) emellett még a BpCLj kötetei szolgáltatnak gazdag és rendszeres adatokat.

KÁROLY VÖRÖS

DREI SKIZZEN AUS DER SOZIALGESCHICHTE VON BUDAPEST ZUR ZEIT DES DUALISMUS

Die hier besprochenen drei Skizzen wurden ursprünglich für Band IV der Geschichte von Budapest (Budapest, 1978), der die Geschichte von Budapest zur Zeit des Dualismus behandelt, geschrieben. Infolge des beschränkten Umfanges konnten sie jedoch dort nicht veröffentlicht werden. Durch ihre ursprüngliche Bestimmung sind sie skizzenartig gehalten und passen sich so dem Band IV an. Alle drei Studien sind chronologisch (der Gliederung des Bandes entsprechend) in drei Perioden gegliedert (1849–1873, 1873–1896, 1896–1918).

Die erste Studie behandelt die Budapester Freimaurerei. Die Meilensteine der Geschichte sind hierbei folgende: 1861, als der erste Versuch einer Pester Logen Gründung von der Hamburger Loge abgewiesen wurde; 1868, die Gründung der ersten Pester Loge des Johannisordens; 1871, Erscheinen der Organisation nach schottischen Ritus; 1886, Zustandekommen der zwei bis dahin im Gegensatz stehenden Organisationen. Dies alles ging mit einer steigenden Zahl von Logen und den Mitgliedern einher. 1886 betätigten sich in 39 ungarischen Logen 1215, im Jahr 1915 schon 7357 Mitglieder. Das Zentrum war Budapest, wo sich mindestens die Hälfte der Mitgliedschaft des Landes, später ein noch größerer Anteil wohnte. Die großstädtische Entwicklung wirkte sich hier auf die Freimaurerei aus, die sich mit der bürgerlichen Entwicklung, deren Widersprüche und Probleme befaßte, obwohl einzelne Gruppen zeigten auch ein konservativ-na-

tionalistisches Verhalten. Im Laufe der Zeit veränderte sich die soziale Zusammensetzung der Logen: Die Aristokratie, Gentry und das Staatsbeamtenum wurden in einem Großteil der Logen, vor allem in Budapest, von den bürgerlichen, um die Jahrhundertwende sich vielfach radikalierenden Angestellten und intellektuellen Elementen in den Hintergrund gedrängt. Diese Entwicklung und Umgestaltung veranschaulicht die Studie am Beispiel einiger großer Logen in Budapest.

Die zweite Studie behandelt die Vereine von Budapest, wobei sie eingangs die vielseitige Gliederung und Differenziertheit der Budapester Gesellschaft und sämtliche Elemente der großstädtischen Lebensweise und Existenz beleuchtet, die die zu neuen Stadtbewohnern Gewordenen teils vereinsamen lassen, teils – als dessen Gegengewicht – die Vereinigungsansprüche entwickeln. Zu deren Befriedigung entsteht eine ganze Reihe von Vereinen mit verschiedenen bestimmten oder unbestimmten Profilen (Sport-, Wohltätigkeits-, Fach-, Kultur-, wissenschaftliche, Arbeiter-Krankenversicherungs-, Bestattungsvereine usw.); bei den überwiegenden Teil dieser Vereine dienten organisatorisch, oder zumindest was die Verhaltensideale betrifft, auf Landesebene die Budapester Vereine als Vorbild bzw. als Modell. Die Studie befaßt sich daher – ihren Themenkreis einengend – nur mit den allgemeinen, einfach das Zusammensein der Leuten organisierenden Vereinsarten (Kasinos, Gesellschaftszirkel, Clubs – ihre Anzahl betrug 1910 bereits an die 50). Derartige Vereinigungen wurden nach den hauptstädtischen Bezirke organisiert, doch ihrer Tätigkeit drückte nur allzubald die Politik ihren Stempel auf. Sie dienten als Organisationsbasis verschiedener stadtpolitischer Cliques, Lobbies. Die Mitgliedschaft derartiger Kasinos setzte sich aus der Mittelschicht und der oberen Schicht des Kleinbürgertums der einzelnen Bezirke zusammen, an der Spitze stand aber immer ein Vertreter des Großbürgertums. Diesem Organisationsmodell folgten dann die nach der Jahrhundertwende entstandenen neuen, moderneren Vereine, die dann früher oder später ebenfalls mit der stadtpolitische Organisation begannen.

Dadurch, daß sich die Stadt vergrößerte, differenzierten sich auch ihre Vereine und steigerte sich ihre Anzahl. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts erschienen bereits die ersten auf konfessioneller Grundlage organisierten katholischen Vereine. 1910 dienten die 1069 Vereine der Stadt der Befriedigung von mindestens 20 verschiedenen Ansprüchen. Die Vereine, Gesellschaftszirkel bedeuteten durch die Einnahmen der in ihren Lokalitäten üblichen Glücksspiele die finanzielle Basis der stadtpolitischen Cliques.

Die dritte Studie befaßt sich den Fragen des Armenwesens und der sozialen Fürsorge. Für das Ausmaß der Aufgaben ist kennzeichnend, daß schon in den sechziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts etwa 75% der erwerbstätigen Bevölkerung das Proletariat ausmachte, dessen Anzahl bis zum Weltkrieg ständig stieg, wodurch sich auch die Aufgaben des Armenwesens und der sozialen Fürsorge ständig steigerten. Diese Aufgaben versahen anfangs fast ausschließlich die Selbsthilfvereine, vor allem die Bestattungs- und Pensionsvereine. Die Studie deckt auf, wie sich in deren Arbeit die Stadtverwaltung (lange Zeit mit sehr bescheidenen, später aber mit größeren materiellen Mitteln) und zahlreichen Wohltätigkeits-, Armenfürsorge- und charitativen Vereine der Privatwohlthatigkeit eingeschalteten: In letzteren spielten die Frauen des Großbürgertums und der Aristokratie eine führende Rolle. Es kamen speziellen Institutionen der Armenfürsorge zustande: Waisenhäuser, Kinderfürsorgevereine, Armenhäuser,

Altersheime. Für deren Inbetriebhaltung sorgten Stiftungen in Höhe von mehreren Millionen, die Stadtverwaltung unterstützte regelmäßig die „registrierten Armen“. Eine sehr ausgedehnte und abwechslungsreiche charitative Organisation gestaltete das Budaer Judentum aus. Die Studie legt die Institutionen der Wohltätigkeitsorganisation bzw. den sozialen Fürsorgeapparat des städtischen Armenwesens sowie die Grundsätze und Regeln deren Tätigkeit eingehend dar.

NEMES MÁRTA

LECHNER ÖDÖN IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMA

Az Iparművészeti Múzeum alapítását Römer Flóris kezdeményezte 1864-ben, miután 1857-ben létrejött a londoni South Kensington (ma Viktória és Albert) Múzeum, ill. 1864-ben a bécsi Österreichisches Museum für Kunst und Industrie. Az 1872-es országgyűlés 50 000 forintot szavazott meg iparművészeti tárgyak vásárlására, amelyből az 1873-mas bécsi világkiállításon megkezdett gyűjtéssel létrehozták a múzeumi gyűjtemények alapjait. A műtárgyakat 1877-ig, a Régi Műcsarnok (ma Budapest, VI., Népköztársaság útja 69.) felépültéig a Nemzeti Múzeumban helyezték el. Az 1878. évi XVIII. törvény, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe utalva, kimondta az Iparművészeti Múzeum önálló múzeummá alakulását. Egyre gyarapodó anyaga azonban 1896-ig a Régi Műcsarnokban maradt.

Szintén a Régi Műcsarnok adott otthont az 1880-ban egy tanárral és szakosztállyal megnyílt Iparművészeti Iskolának, mely rövidesen újabb négy szakosztállyal bővülve négy különböző épületben szétszórva volt kénytelen tovább működni.

E két, gyakorlatilag összetartozó intézmény gondjainak megoldására határoztak az Iparművészeti Múzeum és Iskola felépítéséről, melyhez 1890. április 14-én az Üllői út Kinizsi és (akkor) Rákos utca között lévő telkének 1552 négyszögölnyi részét megvásárolták¹.

1. A pályázat

A múzeum és iskola terveit a minisztérium pályázat útján kívánta beszerezni, s 1890. november 23-án ilyenirányú felhívást tettek közzé². A beküldési határidőt 1891. május 15-re tűzték ki.

Az épületet 400 000 forintot meg nem haladó költségiránnyal, 1 : 50 léptékű alap- és 1 : 100-as homlokzati rajzokkal, metszetekkel kellett megtervezni. A program előírásai között az alábbi helyigényű terek szerepeltek: 200 m²-es előcsarnok, 800 m²-es fedett udvar, 600 m²-es időszakos kiállítási tér, 200 m²-es díszterem, 500 m² a néprajzi múzeumi részlegnek, fa-, csontfaragások kiállítására 500, fegyverekére 100, ötvösművekére 260, textileknek 300, dekoratív rajzoknak 100, kerámia és porcelánok számára 500, üvegeknek 150, bőr és könyvművészeti tárgyaknak 60 m². Az iskola és múzeum helyiségei mellett mindkét intézmény igazgatói és gondnoki lakását is el kellett helyezni. Szándékuk szerint az első díj maga a megbízás, a második díj 1500 Ft, a harmadik pedig 1200 Ft lett volna. Minthogy azonban a bíráló bizottság a beérkezett 12 pályamű egyikét sem találta

változtatás nélkül kivitelezhetőnek, az 1891. július 1-jén, ill. július 8-án közzétett bírálati jegyzőkönyv az alábbi eredményeket hozta nyilvánosságra³.

A beérkezett 12 műből az I. díjat (1500 Ft) a „Keletre magyar”, a II. díjat (1200 Ft) az „Artibus” (1. kép), a III. díjat (1000 Ft) a „Per artem ad astra” jeligéjű tervek nyerték. Ezenkívül megvételre érdemesnek minősítettek további két művet, „IM” és „Észak AB” jeligével (2–3. kép). Dicséretben részesült a „Kultúránk érdekében” és a piros körben fekete háromszög jeligéjű terv.

A jeligék feloldása után kitűnt, hogy az I. díjas pályamű szerzői Lechner Ödön–Pártos Gyula, a másodiké Tandor Ottó, a harmadiké pedig Schickedanz Albert és Freund Vilmos voltak. Az „IM” jeligéjű tervet Hauszmann Alajos, az „Észak AB” jeligéjét Quittner Zsigmond készítette. A dicséretet kapott, ill. az elmarasztalt művek szerzőinek kilétét a bírálati jegyzőkönyv nem oldja fel.

A 12 tervsorozat közül négynek sikerült a nyomára bukkannunk: a II. díjasnak, a két megvétel nyertnek és a „Sirius” jeligéjűnek. Noha a kiírás szerint a díjnyertes művek az Iparművészeti Múzeum tulajdonába kerültek, a meglévők közül egyiket sem az Iparművészeti Múzeum őrzi⁴.

A bíráló bizottság véleménye a beérkezett művekről: „Keletre magyar” (I. díj, Lechner–Pártos) jelige tervének alaprajzi elrendezése szép és célszerű, bár a fedett udvar 165, a néprajzi rész pedig 95 m²-rel kisebb a megkövetelt méretnél. Ezzel szemben az egyes gyűjtemények termei tágasabbak. A múzeumi közlekedés megoldása nagyszerű, de kevés a mellékhelyiségek száma, és a dekoratív festészet terme nem északi tájolású. Az architektúra tekintetében elismerést érdemel, hogy nem valamely történelmi stílus merev szabályait alkalmazta, hanem „szabad, egyéni felfogást mutat”, az épület jellegéhez nagyon is illő, fejlett magyar színes agyagipar gyártmányainak hasznosításával. A pályázat magas művészi színvonalú, objektív értékelését mindazonáltal megnehezíti a zsűrorok egyéni ízlése.

„Artibus” (II. díj, Tandor Ottó) terv szerzője a programban megkívánt három bejárat, ill. a nagycsarnokba vezető kocsibehajtás követelményét úgy oldotta meg, hogy a főhomlokzati középrizalit öt nyílása közül a közbelső három erre alkalmas. Ez azonban nem helyes, hiszen a főbejárat és teherszállítási funkció nem eshet egybe. Az alaprajzi elrendezés egyébként szabályos, de a belső udvarok csekély méretei miatt az olvasóteremhez tartozó rajzterem, a gipszmásolatok, az ötvösmunkák, a porcelán, a galvanoplasztika és a néprajzi rész egy terme sötétek. A könyvtár elhelyezése a II. emeleten, a múzeumigazgatói lakás az Üllői úti szárny első emeletén kedvezőtlen. Az alagsor túlságosan mély ahhoz, hogy benne lakásokat lehetne elhelyezni, az alakrajzoló osztlály terme északi helyett déli tájolású. De a gót stílusban tervezett architektúra „méltó ízlésről és művészi készületségről” tanúskodik.

„Per artem ad astra” (III. díj, Schickedanz Albert és Freund Vilmos) tervén szembevetendő, hogy a múzeum az udvari és mellékkutcai, az iskola pedig az Üllői úti szárnyban kapott helyet. Ez az elrendezés nemcsak az intézmények tekintélyét nem tükrözi, de a nagy forgalom és zaj miatt a tanítást is veszélyezteti. A belső udvarok terjedelme is kifogásolható, mert az igazgatók lakásai, a néprajzi részleg, az időszakos és szakkiállítások egyes termei, valamint a díszterem nem kapnak elegendő fényt. A lépcsők elhelyezése nem szerencsés, a jó közlekedést nem biztosítják: a múzeumi főlépcső lehetetlenné teszi

a körüljárást, az iskolának csak egy lépcsője van, a lakásokhoz vezetők pedig közvetlenül az utcáról közelíthetők meg. A földszintre helyezett díszterem megszakítja a kiállító helyiségek sorát, a múzeumigazgató lakásának konyhája sincs, a ládaraktárnak nincs mit keresnie az I. emeleten, a kocsibejáró mellől hiányzik a melléklépcső. Szerkezetileg kifogásolhatók a csekély falvastagságok, az architektúrában – noha arányai szépek – az egyöntetű stílus hiánya.

„Észak” jelige (megvétel, Quittner Zsigmond) tervezője A és B változatban oldotta meg a feladatot, alaprajzilag mindkét változatban sikeresebben, mint a homlokzatok alakításában. Mindkét változat hibája, hogy a könyvtár a III. emeletre került, az alagsor túl mélyen fekszik, a mellékhelyiségek elhelyezése nem kielégítő. Ezen felül az A változat további hibája, hogy a fedett udvar és az épület monumentalitása nincsenek arányban, épületszerkezeti költségesebbek. Az alaprajzi megoldásnál sokkal bizonytalanabb az architektúra megoldása. A korai reneszánsz stílusban tervezett homlokzatrajzok az alkalmazott majolika díszítésekről tájékoztatást nem nyújtanak, a tömegek elosztásában nincs kellő egyensúly, a főhomlokzati középrizalit függőleges hangsúlya nem igazán sikerült.

Vörös körben fekete „IM” jelige (megvétel, Hauszmann Alajos) alaprajzi elrendezése világos és áttekinthető, a hozzátartozó architektúra annak ellenére, hogy konvencionális, az épület „emlékszerű jellegét” maradéktalanul kifejezésre juttatja. A fedett udvar és a díszterem sikerült belső kiképzése ellenére nem díjazható, mert a program előírásait önkényesen figyelmen kívül hagyta. Az összterület így 13,5%-kal kisebb lett a megengedett minimumnál.

Minthogy ránk maradt a terv, nézzük meg még milyen bírálatot kapott „Sirius” jelige (4.kép). Noha a beépítésben minden talpalatnyi helyet felhasznált, a követelt helyigénytől 500 m²-nyivel maradt el. A túlzott beépítés következtében sok helyiség világítása elégtelen. Az Üllői úti szárnyat a két oldalszárny között homorú ívben vezeti, ami egyáltalán nem indokolt. Az igazgatók lakásainak elhelyezése az Üllői úti szárny I. emeletén elhibázott, a homlokzatok kevésbé konvencionális kiképzése kívánatos lett volna.

Mit fűzhetünk a bizottság véleményéhez egy évszázadnyi távlatból hozzá? Mindezekelőtt leszögezhetjük, hogy részrehajlás nem mutatható ki a bírálatokban. És hogy a négy rendelkezésre álló tervsorozat megoldásai nem csak a konvencionális architektúra alkalmazása miatt – mely végülis kortünet – hanem effektív megoldásaikkal maradnak el a felépült változat mögött. Mert pl. Tandor Ottó nagyon is Steindl architektúrájára emlékeztető főhomlokzati tervén – a Lechneréhez hasonló „sarokcsukló” beiktatása ellenére – sem volt képes elszakadni a klasszikus fő- és szélsőrizalitos felépítéstől, amelyhez képtelen volt szervesen csatolni a saroktoronyt.

Hasonló problémával küzdött Quittner, Hauszmann és Sirius jeligéjű mű készítője is, legsikeresebben talán Hauszmann, minthogy nála konkurál a legkevésbé a „csukló” a szélsőrizalittal. A többieknek egyszerűen nem sikerült a homlokzati egyensúlyt megteremtteni (Quittner), vagy a főhomlokzat szimmetriája az oldalhomlokzati architektúra rovására bontakozik ki.

Külön ki kell emelnünk azt a bírálati tendenciát, amely az egyéni architektúra alakítási törekvéseket támogatta. Ezzel szemben nem maradhat észrevétlen az a tény sem, hogy – noha a végső döntés Lechner elsőbbségét a 12 pályázó között nem tehetta

kétségessé – az I. díj helyett járó kiviteli megbízás (átmeneti) elmaradása mégis a konvencionális erők jelentős befolyását bizonyítja.

2. Az építés

A pályázat eredményhirdetése és a kivitelezés megkezdése között eltelt két esztendő küzdelmei nagyrészt a „kulisszák mögött” zajlottak, és nehezen körvonalazhatók. Hogy mégis voltak, arra bizonyíték Steindlnek 1893-ban publikált cikke⁵, amelynek mellékleteként a II. díjas Tandor Ottó terveit közli. Steindl az 1890-es pályázatot meddőnek nevezi, minthogy a kiviteli megbízást egyik pályázó sem nyerte el. Ezért legközelebbi munkatársának (Tandor Steindl tanítványa, később az Országház építésénél munkatársa, majd irodájának vezetője volt) tervét az illetékesek figyelmébe ajánlja, nehogy „feledésbe merüljön”. A bíráló bizottság tagjaként Steindl nyilvánvalóan nem indulhatott a pályázaton. Tandor tervein azonban szembevetendő a steindli formanyelv, s a további Steindl, ill. Tandor kutatás feladata lesz kideríteni, mennyi belőle Steindl és mennyi Tandor munkája. Bármekkora volt is a budapesti Országház tervezőjének tekintélye, a századforduló felé haladó idő Lechnernek kedvezett. S ha 1891-ben Steindl és hívei meg is tudták akadályozni, hogy Lechner az I. díjjal együtt a megbízást is megkapja, 1893-ban, Victor Horta Tassel házának elkészültekor⁶, már nem. Lechner pályázati terveinek eltűnését főleg emiatt fájjalhatjuk, hogy nem bizonyítható be velük: a Lechner életművében kibontakozó magyar szecessziós építészet mennyire az európaival egyidejűleg született.

Vigaszul szolgálhat azonban az a páratlanul gazdag tervanyag, ami az Iparművészeti Múzeum épületének kiviteléhez készült, és amelynek 300-nál több darabja – valószínűleg véletlen folytán – a múzeum adattárában fennmaradt⁷.

Lechner munkásságából egyetlen épületre még nem került elő ilyen gazdag anyag, s ez lehetővé teszi nemcsak a munkák menetének, de munkamódszerének (ami jelenleg a magyar stílus megalkotási törekvéseivel esik egybe) követését, sőt Pártossal való munkamegosztásának pontosítását is.

Alig van épület, amellyel a szakirodalom többet foglalkozott, mint az Iparművészeti Múzeum, s ez már önmagában is jelzi, mennyire rendkívüli műről van szó. Eddig mégis csak – mai szóhasználatnál élve – az engedélyezési dokumentáció 1 : 100 és 1 : 200-as léptékű, 1893-ban kelt lapjait ismertük, amelyek több példányban, Klösz sokszorosításában maradtak több gyűjteményben is fenn⁸ (5–6. kép). Rajtuk még a teljes körülépített udvaros, zártosú beépítés van feltüntetve, amelyből később anyagi nehézségek, ill. néprajzi múzeumi részleg megépítési szándékának elejtése miatt csak a Hőgyes utcai teherbejáratig tartó rész és a hátsó udvari keresztzárnyak kb. a fele valósult meg.

A kiviteli terv mintegy ezer négyszögöllel nagyobb telekre készülhetett, mint a pályázati⁹. Ezért a korábban 730 000 forintos építési költség helyett Lechner a végső változatot 888 000 forintos előirányzattal rajzolhatta meg.

A kiviteli munkák 1893 őszén indultak meg (8. kép), s az első 168 napról még az építés napi jelentései is fennmaradtak¹⁰. Innen tudjuk, hogy nem egyszer éjszaka is dolgoztak. Már az alapozásnál a tervezettnél mintegy másfél méterrel mélyebbre kellett

ásni a teherbíró talajig, de sok gondot okozott az állandó visszaszivattyúzás szükségessége is.

A fennmaradt 345 db egykorú rajzból kilencvenkettőn van eredeti Pártos–Lechner aláírás¹¹, és 200 darabon van teljes keltezés, vagy legalább évszám. Nagyonbbszük tehát datált, így ha pusztán ezeket tekintjük is, az építés részletei kirajzolódnak.

A datált kiviteli tervek zöme (120 db) 1894-ben készült, párhuzamosan a munkák előrehaladtával. Egy-egy teljes alaprajzi szint elkészítését értelemszerűen ugyanannak a szintnek a részletrajzai követték. A statikai tervek még az építészeti rajzoknál is pontosabban mutatják a szerkezet épülésének menetét. 1894 februárjában már megvolt a főkupola, a nagycsarnok és előcsarnok szegecselt tartóinak mérekszámítása, áprilisban az előcsarnok és nagycsarnok függőleges és vízszintes tartóinak részletrajzai. A földszint feletti födémekhez 1894 nyarán fogtak hozzá, és szeptemberre már a díszterem födémterve, decemberre pedig a főkupola részletrajzai is elkészültek¹².

1895 nemcsak a falazott architektónikus részletek megépítésének éve, hanem velük egyidejűleg a nyílászárók tervezése is megkezdődött¹³. A burkolat és kerámiadíszítmények elemeinek megrendelési tervei 1895/1896-ban folyamatosan készültek, és az asztalosmunkák mellett talán ezek a legmutatósbab rajzok (7. kép). Sőt, a legnagyobb meglepetést is ezek jelentették. A pirogránit burkolat és díszítmények elemeit a pécsi Zsolnay-gyár készítette, nemcsak az Iparművészeti Múzeum¹⁴, de a korábbi és későbbi Lechner épületek számára is. De csak az Iparművészeti Múzeum terveinek feltárása során derült fény arra, hogy Lechner ezeket az épületrészeket nemcsak füzetlapnyi vázlatokon, hanem 1 : 1-es léptékű, több négyzetméteres, hatalmas lapokon is megrajzolta! Nemcsak a gerinc- és csúcsdíszeket, de az ablakkereteket, párkányokat is. Sajnos éppen ezek a nagyméretű, skiccpauszra készült tervek mentek a legjobban tönkre¹⁵.

Az Iparművészeti Múzeum építő bizottsága nagy hangsúlyt helyezett a szakipari munkák és a belső berendezés kivitelezésére is. Még 1895 júliusában megküldték erre szóló felhívásukat az Építő Iparnak, ill. a Vállalkozók Lapjának¹⁶. A beérkezett ajánlatok közül a legnagyobb igényességgel válogattak. Az üveges munkára például kilenc vállalkozó küldte be pályázatát. Közülük Forgó és Társa kapta meg a nagycsarnok tetejére, Schwarz pedig a síküvegezésre szóló megbízást¹⁷.

A linóleumburkolatok elkészítésére két angol, Maple ang Co. és Hampton and Sons céggel szerződtek¹⁸, a villanyvilágításra hét pályázó közül végül három cég is dolgozott az épületen¹⁹. A melegvíz-szolgáltatás berendezései ugyancsak kooprodukcióban készültek, Körting és Társa mellett Fletcher Russel and Co. szállított vízmelegítőket Galacon keresztül²⁰. A lakatosmunkákért Chubb and Sons és Jungfer Gyula nyújtotta be számláit²¹, az asztalosmunkákat Michl Alajos és Thék Endre (berendezés) végezte²².

Az épület a tervezett nagyszabású ünnepélyes felavatás idejére nem készült el teljesen. Eredetileg az 1896. május 2-án elkezdődött millenniumi ünnepek mintegy záróakkordjaként, megnyitását 1896. október 11-re tűzték ki²³, de betartani nem tudták. Mivel a millenniumi ünnepeksorozat október 31-én lezárult, 1896. október 25-én Ferenc József császár mégis felavatta az épületet, noha – mint azt a tervek és iratok adataiból láttuk, és mint ahogyan azt Weinwurm Antalnak²⁴ a megnyitás alkalmából készített fotói is tanúsítják – a villanyszerelés, a belső festés és a berendezés még hiányzott (10–11. kép).

A belső festést Scholtz Róbert vállalta el, de mind a tervezést, mind a kivitelezést

munkatársára Reissmann Károly Miksára²⁵ bízta. Reissmannak 47 vázlatkönyve maradt fenn, közülük egy az Iparművészeti Múzeum adattárában is²⁶. Ennek lapjai félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a munkát valóban ő tervezte. Nem is akárhogyan, hanem megelőzően motívumgyűjtést végzett az Iparművészeti Múzeum tulajdonában akkor már meglévő kazettás mennyezetek és Huszka népművészeti anyagának, valamint az épületben már elkészült stukkódíszek felhasználásával. Ezekből és hozzájuk illeszkedve tervezte meg az előcsarnokot, a főlépcsőházak, a nagy kiállítási csarnok és az oldalszárnyak kiállító tereinek belső festését. A főbájarati szélfogó boltvállnál induló dekorációja azonos a vázlatkönyv 38. lapjának rajzával, a díszterem mennyezetfestési szegélyének vonalvezetése pedig a vázlatkönyv 50. oldalán lévő népi motívumainak kontúrjából eredeztethető. És minthogy a belső festés nem korlátozódott kizárólag a mennyezetre, hanem a függőleges falak architektúráját is festett szegélyek emelték ki, a díszítőszegély kontúrja az asztalosmunkák faragásának vonalvezetésével összecseng.

Mind a mennyezet, mind a függőleges falak festése Lechner későbbi Földtani Intézetének ill. Postatakarék-pénztárának rendszere szerint készült. A Földtani Intézet nagy tanácstermének és II. emeleti egykori múzeumi belsőinek mennyezetdekorációja hasonlóan vezetett indákból épül fel, a falmezők szegélye ugyanolyan „hurkos-farkasfogas” elemmel zárul, akár az Iparművészeti Múzeum ívezeteinek karéjos mezői (15. kép). Reissmann K. Miksa csak 1897. november 20-ára készült el a díszítő festéssel, amikor is az épületet a közönség végleg birtokba vehette.

Az Iparművészeti Múzeum külső megjelenésével az átadásokat követően (és azóta is) igen heves érzelmeket kavart (16–28. kép).

Zsolnay-majolikával burkolt csodálatos épülete mellett érzéketlenül elmenni nem lehetett. Eredeti formájában sajnos alig három évtizednyit maradhatott csak fenn. Az első világháború után a szecesszió és a magyar formatörekvéseken győzedelmeskedett a modern építészet. Egyre több támadás érte Lechner stílusalkotó célkitűzéseit, és a vele szemben táplált ellenérzés odáig fajult, hogy az 1920-as évek végén az Iparművészeti Múzeum belső festését (két terem és a szélfogó kivételével) egyszerűen elpusztították.

A második világháborúban súlyosan károsodott a főbájarati nyitott előcsarnok, a főkupola és pártázata. Elpusztult a nagy kiállítási csarnok üvegteteje és a Hőgyes utca felőli sarokkupola²⁷. 1949-re a nagycsarnokot ugyan helyreállították²⁸, de nem az eredeti színes üveg-ornamentikával, és padlóburkolata sem lett a régi virágmustrás terazzó. Fehéren maradtak a falak és csupaszon a második emeleti kupolaterem. 1957–1962 között nagyoobb léleketű helyreállítás folyt Kismarty-Lechner Lóránd vezetése alatt²⁹, de fenti munkák továbbra is elvégezetlenül maradtak. Közben egyre szaporodtak az udvari homlokzatokhoz toldott sufnik, raktárak, s a szükségletek változása a belső tereket sem hagyta érintetlenül. A fűtési rendszer korszerűsítései, az adattár és a metró építése, az egyes kiállító terek és az előcsarnok belsőépítészeti átalakítása, de az apróbb funkcionális változások is egyre több nyomot hagytak az épületen.

A külső tömegeket és formákat, ill. a belső tereket ért változásokon túlmenően az épület állagában bekövetkezett romlás valójában sokkal kétségbeejtőbb. A kívülálló nem láthatja a metróépítés következtében megemelkedett talajvíz okozta pusztítást, a megfelelő karbantartás elmulasztása miatt elgombásodott fedélszerkezetet, vagy a korom alatt lappangó burkolati károsodást. Ezek azonban olymértékben veszélyeztetik az

épület eredeti állapotban való megmaradását, amelyet tétlenül nézni műemléki védettséget nem élvező épület esetében sem lehetne, legyen még oly súlyos is gazdasági helyzetünk.

Az Iparművészeti Múzeum azonban nemcsak első rendű műemlék, de a magyar századforduló építésze, a magyar kultúra egyik legjelentősebb periódusának – ezúttal a feltárt terveken látható tényekkel is bizonyított – legfontosabb megvalósult alkotása, mely nemcsak Lechner, hanem a magyar építészeti helyét is meghatározza az egyetemes építészettörténetben. Noha ez a megállapítás nem újkeletű, az értékek mibenlétének tisztázatlansága miatt az elméleti védelemnél messzebbmenő, széleskörű gyakorlati intézkedéseket nem igazán eredményezett. Ez az állapot tarthatatlan, ezért az említett értékek ismertetésétől és kontextusainak bemutatásától ezúttal nem tekinthetünk el. Potosan kell ismernünk miért jelentős az épület az európai szecesszió, az egyetemes építészettörténet és a magyar kultúra szempontjából külön-külön és együtt is. Ehhez nemcsak az európai szecesszió, de az építőanyagok és épületszerkezetek fejlődésének együttes szemléletére van szükség. Ennek tanulságait az Iparművészeti Múzeum eddig ismeretlen, de most előkerült terveinek adataival és a speciális magyar viszonyok összefüggésében vizsgálva, véglegesen lezárható a Lechner építésze körül 90 év óta szünni nem akaró vita. És még talán azt is elérhetjük, hogy a részleteket és helyi jellegzetességeket a mi hibánkból nem ismerő külföldi szakirodalom – melynek képviselői többnyire hamarabb veszik észre kiemelkedő alkotóinkat és műveiket, mint mi magyarok – ezentúl ne pusztán a külsőben feltáruló, de a valódi belső értékeket is megismerhesse.

3. A szecesszió szemlélete és a nemzeti öntudat erősödésének formái Európában és Magyarországon

A nemrég még mélységesen megvetett szecesszió az utóbbi időben ugrásszerűen megnövekedett az irodalma. Az átfogó munkák³⁰ mellett egyre szaporodnak a részletkérdésekkel foglalkozó tanulmányok, mégis távolról sem tarthatjuk kielégítőnek a korszak feltárását. Magyar vonatkozásban semmi esetre sem, mert az általános munkákban³¹ túl kevés a hely a mélyreható elemzéshez, az egyes alkotók és művek egyenkénti monográfiáit tekintve pedig túlságosan sok a feldolgozatlan életmű és épület ahhoz, hogy a két világháború között, vagy azóta keletkezett lekcisnylő és téves ítéleteket érzelmi túlfűtöttség és sablonos automatizmusok átvétele nélkül objektíven és sokoldalúan láthassuk. A hiányosságok ellenére is elmondhatjuk azonban, hogy ha nehezen is, de az 1980-as évekre lassan eljutottunk a századforduló korának egységesebb szemléletéhez. Minden munka újabb eredményt hoz, és egyre pontosabban ítélnélhetjük meg a közelmúltat is, újabb nézőpontok szemszögéből.

1936-ban Pevsner, az európai építészettörténet legnevesebb kutatója még szabadosságának nevezte az Art Nouveau „szabadságát”. Kifinomultnak és mesterkéltnak találta, de nem forradalminak, mert „hiányzott belőle a társadalmi lelkiismeret”³². Ezért elhárította az Arts and Crafts mozgalomtól is. Gaudit említésre sem méltatta.

Az európai építészeti áttekintő művében³³ már úgy teszi fel a kérdést, hogy vajon miért kellett száz évnek eltelnie, mire a valódi „modern” stílust elfogadták? Hogyan

érhette be a 19. század a kényelmes utánzással? A modern építészet előzményeit tehát már az egész 19. században látja.

E logikus és önmagában helytálló magyarázatot a későbbi kutatások továbbfejlesztették.

Hitchcock 1958-ban megjelent könyvében Durandtól a 20. század közepéig hatalmas anyagot mutat be, időrendi és földrajzi helyhez kötődő csoportosításban. Kötetének majd 700 oldalassá bővített újabb kiadásában az emlékek adatai mellett a szellemi áramlatok és az építőanyagok tárgyalása is bővebb teret nyer. A 18. század második felében kibontakozó ipari forradalom a következő századra valóban olyan változásokat okozott, hogy az építészettörténetben az addig bevált, klasszikus szemléletű módszerek már nem voltak elegendőek a jelenségek maradéktalan megértéséhez.

Ezt érzékeli Pevsner 1936-ban megírt könyvének 1974-es átdolgozásakor, amikor az Art Nouveau közvetlen előzményeit két, egymástól független, egymással „kibékíthetetlen” ellentétben levő jelenségben látja: az Arts and Crafts megkövült retrospektív szemléletmódjában és a mérnökök művészettel szemben közömbös magatartásában. Ez az ellentmondás – írja – az Art Nouveauban oldódott fel, mert a mozgalom tervezői közös nevezőre tudták hozni az új anyagokat az új szemléletmóddal³⁵.

Ezzel szemben – mint említettük – egy fejezettel korábban az Art Nouveauról azt írta, hogy túlhajtott, l'art pour l'art irányzat, amelyből tökéletesen hiányzott a társadalmi lelkiismeret³⁶.

Ezt az eltérő értékelést egyazon szerző, ugyanabban a könyvben jelentette meg 37 éves intervallum utáni átdolgozásakor, 37 oldalnyi távolságban egymástól.

Mindezt azért volt érdemes idézni, mert a legpregnansabban illusztrálja azt a bonyolult helyzetet, amely az ipari forradalom után a „nagy architektúra” és a mérnöki építészet szétválásában, és ezáltal a klasszikus művészetszemlélet elbizonytalanodásában is jelentkezett. Ebben rejlik tudnillik sok-sok megnem- és félreértés oka, amely betegnek és ellentmondásokkal terheltnek bélyegezte a századforduló, ill. az egész megelőző század építőművészetét, elvitatva tőle a haladást, a modern építészet kibontakoztatásának fejlődési stádiumait. Itt kell keresnünk nem egy zseniális alkotót, köztük éppen Lechner kigúnyolásának okát, megítélésének szélsőségeit.

A 19. század és a szecesszió építészetének értékelése tekintetében a külföldihez hasonló volt a helyzet a magyar művészettörténeti irodalomban is. A háború előtti művészettörténeti összefoglalások általában csak néhány mondatban foglalkoznak a századforduló művészetével, mialatt a napi sajtó elragadtatott indulatok hevében védelmezi vagy támadja a szecesszió, ill. a magyar formanyelv törekvéseit. De míg Lechner megítélésében akadt zseniálisan jó szemű kortárs kritikus is, addig a 19. század második felének művészetét kortársak és utódok egyaránt sokáig, az egyes alkotók vagy alkotások értékeinek elismerése mellett, általában az önmagát túlélő formák halódásának tekintették.

Nem véletlen, hogy az eklektika pozitív szemlélete szakírói tevékenységet is kifejtő alkotó építészek³⁷ származik. Elsőként még az 1950-es évek elején hívta fel a figyelmet Gerő László a magyar historizmus értékeire; majd Rados Jenő mutatott rá, hogy Magyarország sajátos történelmi helyzetében különleges elbírálás illeti a kiegyezés és az első világháború közötti építőművészetet. 1962-ben Kubinszky Mihály fogalmazta meg az

építészettörténeti hozzáállás régi felfogásának megújulási szükségességét, amely csak évtizedek fejlődése után válhatta fel a szerkezettől elvonatkoztatott stílusfejlődési szemléletet. Ezalatt Kubinszky nemcsak a tartószerkezetek kialakulását, hanem az építéstechnológiát, az épületgépészetet és az épületszerkezetek komplex együttesét értette. Külföldi példák alapján igen szemléletesen körvonalazta az ipari forradalommal megindult, és főleg a vas megmunkálásán alapuló változásokat, melyek a rideg öntött- és a rugalmas hengerelt vastól a vasbeton ideálisan alakítható, húzó- és nyomó feszültségén alapuló konstrukciós gyakorlatáig vezettek.

Ennek, az egész évszázadot átfogó szemléletmódnak az eredményességét igazolta a közelmúltban megjelent nagy áttekintő munkájában Szentkirályi Zoltán³⁸ is, aki más oldalról közelítve már a klasszicizmusban a szerkezetszerűség jelentkezését figyelte meg. Úgy tűnik tehát, hogy kellő távlatból majd az ipari forradalommal kezdődő és a szecesszióval záródó kor a modern építészet átmeneti korának lesz tekinthető, amelyben az antiktól a rokokóig valamennyi stíluskorszak imitációját megtaláljuk: klasszicizmus (az antik), romantika (román és gótikus), neoreneszánsz, neobarokk, neorokokó. Az imitáción nem szolgai utánzást értünk, hanem valahogyan az emberi fejlődéssel analóg módon értelmezhetnénk. A gyermek ugrásszerű testi fejlődése korában a szellemi a visszafogottabb és fordítva. Tehát az építészetben az erőteljes szerkezeti fejlődés periódusaiban a külső megformálás átmenetileg kevésbé fontos, majd a szerkezet tökéletesítése után a hozzájuk tartozó formák kristályosodnak ki. A kő és téglá évezredek átfogó prioritása idején az antik oszlop és gerenda konstrukció, majd a román és gótikus boltozástechnika kifejlesztése jelentette a szerkezetbeni változás csúcsait. E „testi” fejlődés elérése után tulajdonképpen már a reneszánszsal kezdődően a szellem erőteljes kibontakozásának lehetünk tanúi, miközben a konstrukciós újítások „takarékon” bontakoznak ki tovább. A reneszánszban először elméletben (az épület, mint egység, várossá fejlesztett koncepcióban, ha úgy tetszik mennyiségi csoportosításban), a barokkban pedig már megvalósult formában (Róma). A szellemi fejlődés csúcsa az egész társadalmat megváltoztató, képletesen a francia forradalommal jelzett robbanás, amely olyannyira előremutató volt, hogy az „infrastruktúra” csak egy évszázad múltán tudta követni. Ezért nem valósulhattak meg a francia ún. forradalmi építészek (Boullée, Ledoux, Durand) – csakis a modern építéstechnológiával, acél és vasbeton héjszerkezetekkel kivitelezhető – tervei. S hogy Pevsner felvetett kérdését ne feledjük, többek között az idea megvalósításához szükséges anyagok és technológiák kifejlesztése miatt kellett a modern „stílus”-nak száz évig várnia arra, míg elfogadták.

Ez az évszázad ismét a „testi” fejlődés kora, amikor a megszokott stílusok köntöse alatt lappangva érlelődik az új anyag, szerkezet, technológia. Először a kő tulajdonságaival bíró öntöttvas kezdi átvenni a nyomott szerkezetek helyét (oszlopok, konzolok, mérművek, balusztrádok), majd – a vonórúd szerepét betöltő kovácsoltvassal kombinált szerkesztésben – egyre nagyobb fesztávú terek áthidalását teszi lehetővé (fedélszékek). Ahol a faragott követ helyettesítheti, ott „őszintén” megmutatkozik, ahol csupán szerkezetileg van jelen, ott a „nagy architektúra” álarca mögé rejtőzik. És ez nem csak az eklektika idején volt így, hanem már a klasszicizmus is „élt” az ilyen lehetőségekkel³⁹. Kendőzés nélkül csak az ideiglenes vagy alárendelt funkciójú, tehát nem lakó- vagy

középületeken jelenhetett meg az új építőanyag, de a század közepére így is diadalra vitte a benne rejlő lehetőségeket (Kristálypalota).

Amikor az öntöttvasat már olyan biztonsággal kezelték, hogy bátran meg lehetett mutatni lakóületen is, a hengerelt szelvényeket még mindig rabciköpenyek burkolták. A rugalmas fához hasonló, nagy fesztávok áthidalására alkalmas hengerelt szelvények szabadabb térformálást tettek lehetővé, az előállítási technológia azonban megakadályozta ezek díszíthetőségét, „szalonképessé”, bemutathatóvá tételét. Ez a magyarázata annak, hogy a koraelektika már magabiztosan megmutatkozó karcsú öntöttvas szerkezeteit a késő eklektika (hengerelt acél tartóinak rabcik mögé bújtatott) robusztusabb formái váltják fel. Ezt a „kendőzést” semmiképpen sem értékelhetjük visszaesésnek, hiszen fontos fejlődési stádiumot „takart”, amelyen az egész modern építészet nyugszik. Ezt bizonyítja az Art Nouveau, az előrelépés következő szakasza, amikor a hengerelt szerkezeti konstrukciók esztétikai formálása is elérte a bemutatathóság szintjét (Horta)⁴⁰.

És közben megszületett korunk legfontosabb matériája, a húzó-nyomó feszültségek felvételének ideális anyaga, a merev kő, ill. öntöttvas és a rugalmas fa, ill. hengerelt acél tulajdonságait egyesítő vasbeton, Boullée száz évvel korábbi álmai valóráváltásának lehetősége.

A „nagy architektúrában” természetesen ez is csak fokozatosan hódított teret. Előbb a hengerelt tartók közötti vasalatlan, később nagyobb fesztávon a huzalbetétes beton, a szegecselt tartók közötti különböző típusú megoldások, majd a vasbeton bordáslemezek terjedtek el, hogy csak a fejlődés korai állomásait említsük. Ebben a szakaszban a szerkezet „őszinte” bemutatása átélte ugyanazokat a nehézségeket, amelyeket annakidején az öntött-, majd a hengerelt vas is. Nervi konstrukciónak kialakulásáig megannyi „próbát kellett kiállnia” a vasbetonnak is.

A 19. század valamennyi jelentős épületének pontosan ismernünk kellene a szerkezeti felépítését, fűdém megoldásait, gépészeti berendezéseit. Ez az egyik fontos kiinduló pont Lechner építészetének megértéséhez is, amelyet nemcsak sok kortársa, de nem egy mai méltatója is figyelmen kívül hagy⁴¹.

Az anyagok és szerkezetek mellett Lechner építészetét meghatározó legfontosabb tényező a nemzeti stílus keresése, amelynek az új konstrukciókkal létrehozott tömegek és formák lebontásában, az architektúra külső alakításában szánt jelentőségteljes szerepet a mester. A nemzeti stílus keresésének ugyanolyan mélyen gyökerező európai hagyományai és a szerkezetek fejlődéséhez hasonló összefüggései vannak, bár a külföldi szakirodalomban sokkal kevesebb szó esik róla, mint Magyarországon. Ez érthető, hiszen a nagy és zökkenőmentesen egységessé vált nemzetek esetében a nemzeti identitás kialakulásának folyamata is magától érthetődőbben zajlott le. Mégsem mondhatjuk, hogy ennek a törekvésnek a jelei kis és nagy nemzeteknél egyaránt meg nem találhatók. Tulajdonképpen már az emlékművek állításának szokása is hasonló tőről fakad, ha még nem is a nemzet, csak egy hadvezér, egy-egy monarcha nagyságának megőrkötését szolgálja (piramisok, Róma diadalívei, Trajanus oszlopa vagy a reneszánsz lovasszobrai). Emlékművek állítása egy egész nemzet nagyságának szimbolizálására azonban jellege-

tesen 19. századi tünet, amely ugyanúgy a 18. század végének szellemi sodrából bontakozott ki, akár az ipari forradalom.

Rousseau (Ermenonvillei emlékhely 1778) és Newton kultusza, (Boullée terve 1784), a Nagy Frigyes emlékmű terve (1787), Kant (1808) és Napóleon (1813) emlékművei már egy egész nemzet nagyságát kifejezésre akarták juttatni. Napóleon a jénai és austerlitz csata győzelmének emlékére építtette a francia hadsereg emlékművét, a Madeleine templomot (1806). Egyidejűleg felállította a Vendôme oszlopot, és két diadalív, a Carrousel és a l'Etoile építését is elrendelte.

A trafalgari győzelem emlékműve az edinburghi (1805) és a dublini (1808) Nelson oszlop. Washington elnök 1799-ben bekövetkezett halála után több terv (Dance 1800) és emlékmű készült (Baltimore 1815/29, Washington 1848) Amerikában is.

De nemzeti emlékművé alakították 1791-ben az 1757-ben megkezdett párizsi Pantheont, és Schinkel berlini Altes Museumának (1835) kolonnádjá is prominens személyiségek szoborgalériájának gondolatával készült.

Valamennyi közül a legnagyobb szabású I. Lajos bajor király regensburgi Walhallája (1831/42), Klenze elgondolása szerint. Ugyanő tervezte a kelheimi Befreiungshalle-t (1842/63), a Napóleon felett 1813-ban aratott győzelem emlékére. A nemzet géniuszainak megörökítésén túl a legtöbb emlékmű felállítása az egyes nemzetek önállóvá válásának eseményéhez kötődött – ilyen Viktor Emanuel római emlékműve (1885) is – vagy a függetlenné válás évfordulója alkalmából emelték őket. Utóbbira példa Amerika függetlenségének centenáriumára (1876) felállított obeliszk és a New York-i szabadságszobor.

A sort még folytathatnánk, de talán ennyi példából is meggyőző következtetésre jutunk. Megfigyelhető ugyanis, hogy Boullée Newton emlékmű-tervétől Viktor Emanuel ma is álló emlékéig, valamennyi külföldi példa a 19. század stílusáramlatain belül mindig az aktuális, „divatban levő” stílusváltozat formanyelvén készült, és csak egy speciálisan a század második felében kialakuló új épületfajta, a világiállítások nemzeti csarnokainak építésénél törekedtek az egyes országok jellegzetesen nemzeti külsővel is megkülönböztetni magukat egymástól⁴².

A magyar nemzeti forma megalkotásának első kísérletei ugyanígy a felvilágosodás koráig vezethetők vissza, és kiteljesedésük a millenniumi időktől az első világháború okozta cezuráig tart. E kezdetben naív, de mindenképpen jószándékú és hazafias, sőt haladó törekvéseket ma már meglehetősen nehéz a 20. század 30/40-es éveinek hisztériába átcsapó, eltorzult, szélsőséges eseményeitől függetlenül szemlélni. Pedig Lechner építészetének objektív megítéléséhez elengedhetetlen annak a tudomásul vétele, hogy a nemzeti formanyelv minden erőszaktól mentes, művészi keresése az építészetben nem nacionalizmus, nem hozható kapcsolatba annak a történelem során brutálissá fajult szörnyűségeivel.

A nemzeti formák tudatos akarása – eddigi ismereteink szerint – Magyarországon is a felvilágosodás éveiben fogalmazódott meg, Schauff János pozsonyi rajztanár magyar oszloprendet, ill. „ízlést” kialakító szándékában. Első könyvében⁴³ II. József török háborúinak diadalán felbuzdulva, antik oszloprendek mintái után olyan magyar oszloptípust javasolt, amelynek lábazata a megvert török turbánjának, fejezete pedig a győzelmes magyar huszár csákójának motívuma. A főpárkány frízét pedig a magyar korona és kettős

kereszt díszíti. Pár évvel később egy másik, gyakorlati kézikönyvben⁴⁴ a nemzeti ízlés formálását elősegítő hasznos tudnivalókat foglalta össze.

A reformkorban felerősödtek a nemzeti önállóságra irányuló törekvések. Ezeket az építészetben elsősorban a nemzet nagyságát ill. függetlenségét szimbolizáló monumentális alkotások megépítése, vagy építési szándéka szemlélteti: a Nemzeti Színház, Nemzeti Múzeum, vagy a pesti Országháza⁴⁵ építésének, ill. tervpályázatának 1830-tól zajló eseményei, és később a Magyar Tudományos Akadémia palotája stílusának megválasztása, majd az elkészült Vigadó körül kialakult heves vita⁴⁶.

A Nemzeti Színház és Nemzeti Múzeum esetében az épület tervezési megbízását a nádor maga adta ki, az Országházra az izmosodó demokratizmus jegyében 1844-ben már tervpályázatot hirdettek, de az épület stílusának megválasztását még a tervezőre hagyták. Érdeemes megjegyezni, hogy az első díjat Feszl Frigyes romantikus terve nyerte, diadalmaskodva így Pollack Mihály korábbi, megbízás alapján készült klasszicista megoldása felett.

Az akadémia pályázatának kiírásakor már nemcsak a megbízás demokratikus odaítélését tartották fontosnak, hanem – okulva a Német Színház helyreállítására kiírt nemzetközi pályázat tanulságain, ahol az első díjat külföldi építész nyerte el, a kiírás titkosságának és követelményei többszörös megsértésének dacára⁴⁷ – a magyar építészek számára kívántak *hazai* elismerést szerezni⁴⁸. Az épületre közadakozást kezdeményeztek, és a befolyt összeg tekintélyessége jelezte, hogy a vállalkozás immár nemzeti ügy. Az épület választandó stílusának vitájában azonban az események végül is oda vezettek, hogy a tervezési megbízást mégiscsak külföldi építész nyerte el. Anélkül, hogy ennek tárgyalásába elmélyülnénk, ki kell emelnünk néhány fontos mozzanatot a vitából, mert a nemzeti stílustörekvések szempontjából nem hagyhatók figyelmen kívül.

Az épület stílusa megválasztásának dilemmájában merült fel ugyanis a nemzeti stílus alkalmazásának kérdése. De mit tekinthettek nemzeti stílusnak? Henszlmann a középkori Magyarország erényeire hivatkozva a gótikus stílust tartotta leginkább nemzetinek, ezért nemcsak a Gerster és Frey építészek segítségével megalkotott saját pályatervét készítette csúcsíves stílusban, hanem a másik két meghívott építész (Ferstelt és Yblt) is rávette e stílus alkalmazására. E lépés nyilvánosságra jutása miatt a bíráló bizottság, noha kifizette Henszlmannak az első díjat, egyikőjüket sem bízta meg a kivitellel (Ybl időközben vissza is lépett), hanem Klenzét és Stülert hívta meg új tervek készítésére. És a belföldi építészek tiltakozása ellenére, végül az utóbbi neoreneszánsz (Ybléhez hasonló) terve épült meg. Az esemény nemcsak a magyar stílus mibenlétének tisztázatlanságát példázza – képtelenek voltak dönteni, hogy a történelmi stílusok kelléktárában melyik a leginkább magyar (a népi formakincs felé fordulás ekkor még nem merült fel) – hanem egyben a neoreneszánsz (eklektika) győzelmét is a romantika felett.

Ez ásta alá tulajdonképpen az 1865-re elkészült Vigadó sikerét, s vele egyidejűleg Feszl nemzeti formanyelv kialakítására irányuló fáradozásait is. Mert bár a Vigadón alkalmazott keleties és népi motívumok a hagyományok felhasználásának nem helyteleníthető irányába mutattak, a romantika időszerűtlenségének nevében a kortársak „a fürdővízzel a gyermeket is kiöntötték”. Feszlt pedig – aki nem volt hajlandó tágítani a magyar stílus kialakításának rögeszméjétől – gúny tárgyává tették, és 19 évvel a halála előtt megfosztották a további nagy megbízások lehetőségétől.

Szinte ugyanez történt később Lechnerrel is, pedig a magyar formatörekvések a kiegyezés utáni időkben sokkal kedvezőbb talajon értek be.

4. Lechner „szecessziója” és magyar formanyelvtörekvése

Lechner Ödön⁴⁹ pályája kezdetén éppúgy az „árral” haladt, mint a legtöbb kollegája. A Vigadó felavatása után négy évvel induló praxisának termékei olasz és francia reneszánsz remimeszcenciákat tükröző városi bérházak. Ifjú feleségének tragikus elvesztése azonban a szokványos építészpálya megszakításához sodorta, s néhány évvel megtoldotta a tanulmányok sorát. Párizsi tartózkodása után építészete jelentős fordulatot vett, és ebben több, eddig kellőképpen nem méltatott tényező is szerepet játszott. Az egyik legfontosabbnak az új szerkezeti anyagokkal való közvetlen ismeretségét minősíthetjük. Monier 1867-es szabadalma, ill. az 1867-es párizsi világkiállítás nyomán megindult továbbfejlesztése; ugyanennek a világkiállításnak első, egy darabból álló tíz méter hosszúságú hengerelt acélgerendája jelzi, hogy ezidőtájt Franciaország ragadta magához a szerkezetek fejlesztésében a kezdeményező szerepet. A másik, szintén nem elhanyagolható hatás, az ún. domestic revival egyre nagyobb létjogosultságot nyerő terjedése, amelynek következtében Lechner – szemben Feszllei – szilárdabb alapokra helyezhette a népi motívumkincs felhasználásának elméletét.

A „domestic revival” szintén az ipari forradalom következménye. A gyári szériaárak iránt érzett ellenszenv a kézműves termékek, és így a népművészet „tisztá” forrásaihoz akarta visszavezetni az iparost. Innen ered Morris egész elmélete és az Arts and Crafts mozgalom. Az 1851-es londoni világkiállítás óta napirenden volt a művészi ipar felvirágoztatásának gondolata, hogy a gyári produktumokat iparművészeti alkotások válthassák fel. A háziipar „felfedezése” a világkiállítások szervezéséhez kapcsolódik, nem utolsósorban az egyes kiállítók nemzeti jellegének, sajátosságainak, megkülönböztethetőségének, feltűnési vágyának hangsúlyosan jelentkező igénye miatt. Egyes kutatók véleménye szerint a történeti stílusok „elfogyása” is hozzájárult a népművészet felé forduláshoz, mert a klasszicizmus, romantika, neoreneszánsz, neobarokk után ugyan mihez lehetett volna még visszanyúlni?

Valójában ez a visszanyúlás egy hosszú folyamat végső szakasza, azé a folyamaté, amelyet az új anyagok kipróbálása szempontjából már érintettünk, s amelyben a nemzeti identitás keresése is kiteljesedett.

És hogy miért pont Magyarországon tudott a szecesszió olyan kimagasló eredményeket elérni, amelyeket ma már a külföldi szakirodalom is az európai élvonalba sorol, az bizonyos körülmények szerencsés egybeesésének következménye. Mindenekelőtt szükség volt az eszmei indíttatás és a kéznél lévő új építőanyagok kifejlődésének időbeni összeesésére. De nem hanyagolható el az a körülmény sem, hogy a keleti művészet felé Európászerte kibontakozó érdeklődés a magyarok számára nemcsak a dekorativitást jelentette. Kelet nekünk egyidejűleg az őshaza szimbóluma is volt. S hogy a Lechnerék családi tulajdonában működő téglagyár nemcsak falazóelemeket és majolika medallionokat gyártott, mint korábban, az annak is köszönhető, hogy a magyarság eredetének kutatása nyomán kelet építőanyaga, az agyag, a mázas kerámia építészeti alkalmazása

már önmagában is szimbolikus jelentésűvé lehetett, népi formák nélkül is ősi kultúránkra utalt.

Ezt már csak erősítette a magyar népművészet kutatására szervezett mozgalom, a „domestic revival” hazai megnyilvánulása. A Közoktatásügyi Minisztérium 1872-ben Rómert és Xantust bízta meg anyaggyűjtéssel⁵⁰. Munkájuk eredményét 1873-ban nemcsak a Köztelek épületében mutatták be, de a bécsi világkiállításon⁵¹ is. Ez a gyűjtés döbbsentette rá Pulszkyt, hogy nem ismert a motívumok eredete és elterjedési területe. Mielőtt tisztázhatnánk, hogy mennyire sajtóságosan mienk az ún. magyar styl – írja⁵² – meg kell vizsgálni, hogy mennyi a közös vonás benne más országokéval. Huszka első munkájában így már tudatosan egy viszonylag zárt és egységes terület, a Székelyföld művészetét vizsgálta⁵³. Következő könyvében⁵⁴ már növényi ornamentika és mértani díszítések szerint csoportosított, s a motívumok eredetét is kutatta. Ugyanabban az évben Réthy László a korábbi véleményekkel ellentétben már kimondta: „... van magyar styl, mert van magyar nemzet”⁵⁵.

Az iparművészet támogatására 1885-től indult útjára a Művészi Ipar c. folyóirat, amelynek hasábjain 1891-ben Szendrei János, a szórványos és datálatlan gyűjtésekkel szemben, keltezett oklevelek iniciáléinak és díszítéseinek ornamentikáját mutatta be, amelyek közül néhány megdöbbsentő asszociációkat kelt Lechner Iparművészeti Múzeuma pártázatának formájával⁵⁶. Ez azt bizonyítja, hogy mennyire közvetlen befolyással voltak e megnyilvánulások mesterünkre, nemcsak a motívumok tekintetében, de abbeli igyekvésében is, hogy az „alsóbbrendű” síkdíszítést domborúvá, sőt térbelivé fejlessze.

Közben lázas készülődés folyt a millenniumra, ezeréves állami létünk nagyszabású bemutatójára. Ilyen körülmények között jött létre az Iparművészeti Múzeum, zajlott le pályázatának, tervezésének és építésének folyamata, amelyet most már az anyagok és szerkezetek fejlődésének és alkalmazásának, ill. a formák alakítását befolyásoló eszmei indíttatásnak együttes ismeretében szemlélhetünk. Így szinte maguktól tárulkoznak fel az összefüggések, akár egészében, akár ízekre szedve tekintjük is az épületet.

5. Az Iparművészeti Múzeum értékelése

A hatalmas, szabálytalan telektömböt Lechner úgy építette be, hogy az asszimetrikus Üllői úti épületszárnyak közötti főtengely nem a homlokzat közepén van, mégsem hat zavarólag, hanem a Hőgyes utcai „csukló tag” őszinte megmutatása által magától értetődővé lesz (5., 9., 19., 21. kép). Olyannyira, hogy legádázabb kritikusa sem vetette soha a szemére. A szabálytalan adottságú telek ellenére a múzeumi belső tereket tökéletes egyensúlyban sikerült egymáshoz kapcsolnia függőleges és vízszintes dimenzióban egyaránt. Az Üllői úti középrizalit hangsúlyosan előugratott tömegének földszinti árkádjai alá szinte becsalogatja a látogatót az épület legdíszesebb tere. A magasbatörő, gazdagon díszített kupola pedig a város távolabbi pontjairól is arra készíti a szemlélődőket, hogy megnézzék, mi az az épület, amit ilyen lanterna koronáz?! Közelebb érve aztán senki előtt sem maradhat kétséges, hogy rendkívüli épület vonzotta magához. A robusztus lábakon álló díszes középrizalit különleges belső tereket ígér. Első emeletének rózsablakkal megvilágított díszterme a főbejárati nyitott előcsarnoknál tágasabb, a

karcsú oszlopok révén hozzácsatolt környező terek már a II. emeleti kupolaterem hármás, felülvilágító ikerablakkal is jelzett, teljes kibontakozását sejteti. (A kupolaterem mai, lecsupaszított állapota illúzióromboló, de ezért már Lechner nem tehető felelőssé.)

A középrizalit mögött szerényebben meghúzódó oldalszárnyak homlokzati architektúrája (19–21. kép) világosan tükrözi a funkciót: a kevésbé díszes földszinti ablakok irodahelyiségeket, a díszes keretű nagy, összefüggő felületű I. emeleti ablakok kiállítótereket rejtenek maguk mögött, míg a sűrűn egymás mellett sorakozó II. emeleti kettes és hármás ikerablakok az egykori iskola termeit árasztották el fénnel.

Az oldalszárnyak felépítése nem kevesebb logikát tükröz (5., 22–25. kép). A Hőgyes utcai középrizalitról nyúló kapualj az időszaki kiállítások egykori terméhez, ill. a múzeumigazgató lakásához vezetett. A Kinizsi utcai főtengelyhez viszont önálló lépcsőház csatlakozik, ahogyan azt az Iparművészeti Iskola önálló, mégis szorosan kapcsolódó intézménye megkívánja. Említésre méltó a két mellékutcai oldalszárny rafinált felépítése, mely felületes szemlélő elől az oldalszárnyak méretkülönbségeit elrejt. A Hőgyes utcai három tengelyes középrizalithoz 5–5+1 travé, a Kinizsi utcai egytengelyeshez pedig 6–6 travé csatlakozik.

A belső legnagyobb térélménye az udvar egy részét elfoglaló nagy kiállítási csarnok, amelynek földszinten és emeleten körbefutó galériái egy 18x27 m-es, két szintet átfogó, acélszerkezetű üvegtetővel fedett teret öveznek. A nagy kiállítási csarnok ornamentális dísszé formált acéltartóinak szerkezeti erőnyeit és szépségét még Lechner ellenségei is elismerték, s hogy itt most mégis megemlítsük, annak más oka van. A konzolos tartókra szeretnék felhívni a figyelmet. Rámutatni arra, hogy Lechner – akárcsak Horta – képes volt acélszerkezeteinek olyan formát adni, amely egy ilyen igényes belső térben is kendőzetlenül bemutatható. S ha ugyanezt az előcsarnokban nem tette meg, arra más a magyarázat (10–11. kép).

Az előcsarnok három „hajós”, „főhajója” síkmennyezetű és valamivel keskenyebb az üvegtető részénél. Három szintet átfogó magasságú szegecselts oszlopai és konzolos tartói középen a színes üvegfelülvilágító fényeit beengedő opeion szegélyét tartják. Az előcsarnoknak ez a felépítése (több szintes keret, a szerkezet belseje felé nyúló konzollokkal) ugyanazt az eszmei szerepet tölti be, mint a főbejárati árkádok és nyitott előcsarnok vagy a lanterna csalogató dísze. Mintegy jelzi a látogatónak, hogy ha már betelt a nagycsarnok élményével, akkor meg kell tekintenie azt is, ami a felső szinteken van.

Ha bárki valódi érvekkel támadta volna Lechnert, azt kellett volna szemére vetnie, miért nem mutatta meg az előcsarnok architektúrájában az acélszerkezetet ugyanúgy, mint a nagycsarnok esetében? De senki sem ezt kérte tőle számon. Egész életművének értékelése a külsőségek, s azon belül is a részletformák boncolgatásában rekedt meg. Aki felfedezte ennek az architektúrának valódi értékeit, az sem indokolta meg pozitív véleményét, nem ismertette érveit. Így valódi vitára nem is kerülhetett sor, mindenki mondta a magáét, az óvatosabbak pedig több véleményt együtt.

Az előcsarnoknak részben funkciója, részben pedig a hozzácsatlakozó főlépcsőházak hagyományos épületszerkezetet követelték meg, hogy konzolos acélrudak segítségével kialakított terét hagyományosabb plasztikai eszközökkel bontsa kisebb formákra, alakítsa emberi léptékűvé a mester. A szélső „hajók” boltszakaszai mintegy rávezetnek

a hagyományos szerkezetű, méltóságteljesen terpeszkedő fölépcsőházakra, de a „főhajó” födémeinek osztóbordái pontosan jelzik a tartókat, a karéjos ívezetek mögött a bordákat tartó könyökös konzolok húzódnak (10. kép).

Lechner az épületnek minden részén a legmegfelelőbb és Magyarországon akkor rendelkezésre álló legkorszerűbb szerkezetet alkalmazta. Ezért zárulnak szegmensíves boltozattal az oldalszárnyak folyosói, I gerendák közötti síkmenyezettel a szárnyépületek utcai traktusai és acélszerkezetű kupolával a főrizalit. Funkcionális követelmények tették lehetővé a nagycsarnok tartóinak bemutatását és szükségessé az előcsarnok többszintes keretének „elrejtését”.

Az előcsarnokból szemben és kétoldalt feltáruló kiállítóterek forgalma tökéletes. A külső tömegek és a belső terek felépítésében nincs ellentmondás. A felhasznált anyagok és szerkezetek alkalmazkodnak a létrehozott belső terek funkcióihoz és külső tömegek méreteihez, az esztétikusan alakított acéltartók, ha szükség volt rá, akár Horta házain, bátran megmutatkoztak.

Egyedül a magyar stílus létrejöttének sikerességén lehet vitatkozni. Az épület stílusának kritikáját azonban már maga Lechner elvégezte (túláságosan „indusnak” érezte az elkészült múzeum díszítését), így sok értelme nincsen. Valóban átvett az indiai és keleti művészetben alkalmazott formai elemeket, mint pl. a karéjos ívezetek, vagy az íves mezőkben levő buja csipkészerű stukkó díszítések. Ennek köszönhetően az Iparművészeti Múzeum épülete külföldön mint az „indiai stílus” magyarországi példája, a calcuttai és bombayi pályaudvarok távoli hatása, vagy a velencei gótika reprezentása lett ismert⁵⁷. De ez végülis nem jelenti azt, hogy az épület nem áll a századforduló európai vagy magyarországi építészetének élvonalában. Hanem inkább azt, hogy ismét elmulasztottuk architektúránk igazi értékeit a külföld előtt is feltárni. Így, ha egy rendkívüli épület egy idegen érdeklődését felkelti, az – a feltáratlan források hiányában – a pusztá szemlélődésre van utalva. Sok esetben sajnos nemcsak a külföldi.

Amit ebben a plasztikában és ornamentikában az eszmei célkitűzés helyességének vagy sikerességének vitatása helyett nekünk kellett volna észrevennünk, az elsősorban az, hogy mennyire tudta betölteni szerepét mint múzeum és iskola eszmeileg és funkcionálisan, szerkezeti és gyakorlati korszerűségben, tömegek, formák és architektónikus részletek összefüggéseiben. Hatalmas tömegű épületről van szó, melynek formai tagolása is példás. Hossz-főfalas utcai szárnyainak fekvő hasábját függőleges rizalitek és a „csuklótag” önálló, ill. kiemelkedő tetőidomokkal lezárt tömege ritmikusan tagolja (9., 19., 22., 24. kép). Az így „szelídebbé” tett formákat térbeli plasztika bontja le tovább az ablakkeretelés és a főpárkány elemeinek felhasználásával, ill. a tetőgerincek „csipkéknek” és a tetőcsúcsok végződéseinek díszével (20., 23., 25. kép). A tömegek lebontása a síkok tagolásával folytatódik. Az alkalmazott kerámia burkolat szerteágazó virágmotívumai nemcsak a történelmi formáktól való elszakadást teszik lehetővé, hanem éppen arra utalnak, hogy mögöttük szerkezetileg is valami új, nem szokványos keresendő (16–18. kép). Ebben a minőségben tökéletesen betöltik szerepüket.

A belső terek plasztikai és sajnos csaknem teljesen elpusztult síkdíszítése ugyanerre a funkcióra hivatott. A szegceselt tartókat rejtő pillérkötegekről induló ívezetek éppen karéjos kiképzésükkel „vallják be”, hogy nem falazott kivitelben készültek (10. kép). A nagy ívezetek karéjokra, majd a mellvéd és törpegaléria apró árkádjaira bontva úgy

változtatja emberi léptékűvé a hatalmas méretű csarnokot, hogy látványa élmény (11. kép), pedig a plasztikus formákhoz csatlakozó síkdíszítmény, a színes üvegszegélyek és a belső festés már nincs is meg.

Ebből az aspektusból tekintve az alkalmazott díszítmények eredete lehet hun vagy indiai, az architektúrát harmónikusan egészíti ki. Nem az a lényeg, hogy Huszka gyűjtése vagy a South Kensington múzeum anyaga ihlette a mestert, hanem az, ahogyan felhasználta őket az acélszerkezetből „kihozható” ornamentikától az asztalosmunka borításának faragásával összeecsengő belső festéséig, vagy a tetőgerinc nagyobb, gömbölyű, ill. kisebb, hegyes elemeinek és a falfestés körök, ill. háromszögek váltakozásából felépített szegélye összhangjának a megtervezéséig (15–16. kép).

Ezért csúcsteljesítmény Lechner építésze a szerkezettől a formáig, az alkalmazott anyagoktól az ornamentikáig, a funkciótól az eszmei tartalomig. Zseniális egyéni teljesítmény, amelyben mind a szerkezet, mind az eszmei tartalom gyökerei a felvilágosodás koráig visszanyúló fejlődés (ipari forradalom: öntött és hengerelt vas, beton, acél, vasbeton, ill. nemzeti identitás) szervesen európai, de ugyanakkor a kiegyezés után kibontakozó Magyarország jellegzetesen hazai eredményei, és amelynek sajátos megjelenési formáját magyar föld és magyar találmány (pirogránit) határozta meg.

Ebben a minőségében az Iparművészeti Múzeum épülete kiemelkedő nemzeti érték, az európai kultúra egy szakaszának élvonalbeli reprezentánsa, amely az egyetemes építészettörténetben kijelöli a magyar építészet helyét és meghatározó a magyar kultúra külföldi presztízsében, ami sem az egyén, sem a nemzet számára nem lehet közömbös.

RÖVIDÍTÉSEK

Doc. Ethn.	Documentatio Ethnographica (4) Bp. 1973
ÉÉT	Építés – Építészettudomány
Hitchcock 1958	H. R. Hitchcock: Architecture Nineteenth and Twentieth Centuries, New York 1958
IMA	Iparművészeti Múzeum Adattára
IM iratok	Az Iparművészeti Múzeum építési iratai
Kiscelli Múzeum	Budapest Történeti Múzeum Várostartó Osztálya
KRTF	Kézirajz, terv, festmény
MÉ	Művészettörténeti Értesítő
OMF	Országos Műemléki Felügyelőség
Pevsner 1974	Pevsner N.: Az európai építészet története Bp., 1974. Első kiadása 1943.
Pevsner 1977	Pevsner N.: A modern formatervezés úttörői. Bp., 1977. Első kiadása 1936-ban látott napvilágot. A fordítás az 1974-es, bővített változat alapján készült.
Szentkirályi 1980	Szentkirályi Z.: Az építészet világtörténete II. Bp., 1980

JEGYZETEK

1. Iparművészeti Múzeum Adattára (a továbbiakban IMA): az Iparművészeti Múzeum építési iratai, a telekkönyvi kivonat és az adásvételi szerződés másolata (leltározatlan).
2. Az iparművészeti múzeum új épülete, *Építő Ipar* 1890. 492.
3. *Építő Ipar* 1891. 234., 243.
4. A Tandor Ottó megjelent az *Építő Iparban* (1893. 27–29. melléklet), az IM és Észak AB jeligés sorozatokat az Országos Műemléki Felügyelőség (a továbbiakban OMF) tervtára őrzi 14 781–14 804 ltsz. alatt. Sirius jelige tervei a Budapest Történeti Múzeum Várostarténeti Osztályának tervtárában (Kiscelli Múzeum) 71. 25. 1–9 ltsz. a. vannak.
5. St., Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és Iskola, tervezte Tandor Ottó. *Építő Ipar* 1893. 65.
6. Victor Horta (1861–1947) Tassel-háza (épült 1892/93-ban) az a mérőöldkő, amelyet a szakirodalom az Art Nouveau építészetének kezdeteként, a historizmus lezárulásaként fogad el. (Hortára I. Pámer N., *Art Nouveau a belga építészetben*, Bp., 1979. 60–120.) A Tassel-ház felépülte és Lechner megbízása között természetesen nincs közvetlen kapcsolat, mint ahogy építészetük is legalább annyira különbözik egymástól, mint amennyire pl. a Gaudiétól.
7. Az Iparművészeti Múzeum műemléki helyreállításához szükséges tudományos dokumentáció készítésére a megbízást 1987 májusában kaptam. Az anyaggyűjtést természetesen az Iparművészeti Múzeum Adattárában kezdtem meg. A teljes katalógus átnézése azonban meglehetősen lehangoló volt. A 20 vonatkozó leltári számból csak 5 tartott eredeti építési tervet, a többi későbbi átalakításoké volt. Minthogy az egykorú iratok tanúsága szerint az összes terv annak idején az Iparművészeti Múzeum tulajdonába ment át, nem maradt más hátra, mint az anyag eltűnéséről a teljes tervállomány egyenkénti átnézésével megbizonyosodni. A 12 adattári szekrényből június 26-ra 307 db beleltározatlan eredeti kiviteli terv került elő! Ezek feldolgozása nélkül gondolni sem lehetett a kutatás folytatására. A rendszerezés és leltározás munkája az augusztus 15-én megindult adattári revízió miatt is elkerülhetetlen volt, amelyre a megbízást 1987. október 15-én kaptam meg. Ennek eredményeként összesen 249 építészeti, 46 statikai és 25 gépészeti tervet dolgoztam fel az eredeti építési periódusból, ami 320 féle, de 345 db rajz, mert közöttük duplumok és triplumok is előfordulnak (KRTF 2608. ltsz.).
8. OMF tervtár 11 338–11 342 ill. 43 546–43 550. ltsz. a. és IMA, KRTF 2608–É/12 abc ill. 2608–É/15, 16 ab, 17
9. IMA, az Iparművészeti Múzeum építési iratai (a továbbiakban IM iratok): Végh Gyula 1929. jan. 8-án kelt leírása, p. 6. (leltározatlan).
10. Uo., napi jelentések 1893. nov. 13–1894. szept. 17.
11. Megfigyelhető, hogy a Lechner–Pártos forma csak azokon a rajzokon fordul elő, amelyek kifejezetten az architektúrára vonatkoznak. Pl. KRTF 2608–É/14–15., egyébként Pártos–Lechnerként írtak alá.
12. IMA, KRTF 2608–S/1., 17–19., 21–23., 27., 37., 41–43.
13. 32 db rajzon összesen 1–51 jelű asztalosmunka tervének elkészülését lehet igazolni, amelyből mindössze 5 rajz hiányzik. A nyílászárók tervei 1895 februárja és 1896 szeptembere között készültek: KRTF 2608–É/158–164.
14. Pécs, Zsolnay-gyár mintakönyvei: V/1600–1604., VI/1761b–1765., 1915. és 2141M–2221M.
15. IMA, KRTF 2608–É/186., 203., 213–215., 218., 220., 221., 223–225., 234., 237.
16. IMA, IM iratok: 122/1895

17. Uo., 238/1895, 42., 48., 54., 235/1896 és 185/1897
18. Uo., 109., 215., 227., 237/1895 és 5., 25., 104., 107., 114/1896
19. Uo., 146., 149., 152–154., 156., 237/1895, 157/1896, 7., 189., 225., 376., 386/1897
20. Uo., 88., 93., 137., 141–143., 213., 219/1896
21. Uo., 216/1895, 134., 191., 240., 241., 314/1896
22. Uo., 145., 150., 151., 238/1895, 133., 218/1896, 54/1897
23. A Pallas Nagy Lexikona XII. Bp., 1896. 670–671 közötti II. betétlap. Az ezredéves kiállítás kiemelkedő fővárosi eseményei közé tartozott a Kúria (ma Néprajzi Múzeum) aug. 23-ra, a Ferenc József (ma Szabadság)-híd okt. 4-re és az Iparművészeti Múzeum okt. 11-re kitűzött megnyitása.
24. *Weinwurm Antal* a századforduló jelentős fotóművésze, munkássága feldolgozatlan. Az Iparművészeti Múzeum építő bizottsága 1894-ben felajánlotta neki a Hőgyes utcai szárny tetőterében épülő műterem bérletét. Ezért Weinwurm 2000 korona megfizetését vállalta (IMA, IM iratok 152/1894). Neki köszönhetjük, hogy e mintaszerű építkezés különböző fázisairól, a megnyitóról és az azt követő eseményekről dokumentumképek maradtak ránk. Felvételeinek 50 × 60 cm-es üveglemezei a múzeum tulajdonába kerültek (IMA, IM iratok 58/1897), ma is az adattári gyűjtemények legbecsesebb darabjait képezik.
25. *Reissmann Károly Miksa* (1856–1917) neve elsősorban tájképfestőként ismert. Díszítő festőként végzett tevékenységére I. Reissmann K. Miksa dekorációs terveiből – az OMF Építészeti Múzeumának kiállítása 1982/83. Bp., 1983
26. IMA, KRTF 230. Itt jegyezzük meg, hogy az adattár KRTF 220–229. ltsz. alatt Reissmannak állítólag az Iparművészeti Múzeumhoz készült mennyezetdekorációs terveit őrzi. A belső festésről fennmaradt fotók az örökösöknek (akiktől a KRTF 220–229. alatti anyag származik) ezt az állítását nem igazolták. A Magyar Építészeti Múzeum is vásárolt a Reissmann örökösöktől (Barabás Gizella, Bp., XI., Bartók B. út 78.) mennyezetfestési terveket, amelyeknek 73. 09. 1–13. ltsz. darabjai szintén, mint az Iparművészeti Múzeumhoz készített rajzok kerültek állományba (előző jegyzetben idézett katalógus, p. 13–14.) Ezekről ugyanúgy nem bizonyítható, hogy bármely részletük is egyezne az archív fotókon látható belső festéssel, vagy töredékeivel.
27. *Schoen A. – Kardos Gy. – Zakariás G. Sándor*, Budapest műemléki kárai 1944/45-ben. Kézirat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében, Bp., 1950. 173.
28. A helyreállítás terveit I. Budapest Főváros Levéltárának tervtára, XXXII. 351/4361–27.
29. Ebből az alkalmából készültek a Zsolnay mintalapokról rajzolt kerámiadíszek, amelyeknek fénymásolatai az adattárban KRTF 882/1–104. sz. a. található, valamint a KRTF 883. alatti héjazat-minta rajz, a Hőgyes utcai középírzalitról, ill. a főbejárati nyitott előcsarnok elpusztult kandeláberei helyére készített új lámpák tervei: KRTF 886.
30. *Tschudi Madsen*: Sources of Art Nouveau, Oslo 1956 – *H. R. Hitchcock*: 1958. *Tschudi Madsen*: Art Nouveau, New York – Toronto 1967. *G. Evers*: Vom Historismus zum Funktionalismus, Baden-Baden 1967. – *N. Pevsner*: The Sources of Modern Architecture and Design, London 1968. – *Benevolo*: History of Modern Architecture I–II. Cambridge–Mass. 1971. – *B. Champigneulle*: L'Art Nouveau, Paris, 1972. – *F. Russel*: Art Nouveau Architecture, London 1979. –
31. *Bierbauer V.*: A magyar építészet története, Bp., 1937. – *Lyka K.*: A művészetek története I. Bp., é. n. 338. – *Fülep L. – Dercsényi D. – Zádor A.*: A magyarországi művészet története Bp., 1958, 1962, 1964, 1970, 1973. – *Major M.*: Építészettörténet III. Bp., 1960. – *Rados J.*: Magyar építészettörténet, Bp., 1961, 1971. – *Merényi F.*: A magyar építészet 1867–1967. Bp., 1969. – *Szentkirályi* 1980. *Németh L.* (szerk.): Magyar művészet 1890–1919. Bp., 1981.
32. *N. Pevsner* 1977. 108.

33. *N. Pevsner: Az európai építészet története, Bp., 1974. 380. Első kiadása 1943.*
34. *Hitchcock 1958*
35. *Pevsner 1977. 145 – 146.*
36. *Pevsner 1977. 108.*
37. *Gerő L.: Az építészet koraeklektikus stílusa, Művészettörténeti Értesítő 1952. és Rados J.: Magyar építésztörténet, Bp., 1971. 288., Dr. Kubinszky M.: Szerkezeti vívmányok a 19. század építészetében, Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1962. 129.*
38. *Szentkirályi 1980. II. 299.*
39. Pollack Mihály Nemzeti Múzeumának oszlopfői ebben a tekintetben épp oly kevésbé „őszinték”, mint az egykori Sugár út (ma a Népköztársaság útja) rabc atlaszai, mégsem jutott senkinek eszébe Pollackot emiatt elmarasztalni.
40. Érvelésünk alátámasztására íme a legfontosabb adatok a szerkezeti vas és acél történetéből, *G. Kohlmeier és B. von Sartory: Das Glashaus (München, 1981) c. könyve alapján. Zárójelben a hivatkozott oldalszámot tüntetjük fel.*
- 1801 alul íves öntöttvas tartó gyárépületen (144)
 - 1811 a párizsi Halle au Blé utólag épített kupolája 38,8 m ø (158)
 - 1818 hengerelt laposvas készítése (200)
 - 1823 hengerelt szögvas készítése (200)
 - 1830 hengerelt T-szelvény készítése (200)
 - 1838 kovácsolt vonóvasas tetőszerkezet 12 m-es fesztávon (151)
 - 1847 hengerelt szelvények szegecselt összeépítése (200)
 - 1849 az első 14 cm magas francia gyártmányú hengerelt I tartó 5,4 m fesztávon (200)
 - 1851–54 szegecselt rácsostartók elterjedése (202–203)
 - 1852 hengerelt U-profil gyártásának kezdete (200)
 - 1857 az első hengerelt német gyártmányú I-tartó (200)
 - 1867 az első 10 m hosszú, 1 m magas, *egy darabból álló* tartó a párizsi világkiállításon (201)
 - 1860-as évektől hajlított övű rácsostartók alkalmazása (203)
 - 1863 háromcsuklós ívtartók használata (206)
 - 1877 térbeli rácsostartók kifejlesztése, Eiffel (207)
- A magyarországi szerkezetek fejlődésére lásd Császár L.: Korai vas- és vasbeton építésze-
tünk. Bp., 1978
41. A vasbeton technológia fejlődésének főbb állomásai Császár előbb említett könyve alapján:
- 1867 Monier szabadalma
 - 1892 Hennebique szabadalma
 - 1903 Perret saját háza
- Magyar vasbeton szerkezetek az 1900-as párizsi kiállítás után terjedtek el:
- „Magyar – Monier” vasszál-hálóval I gerendák között, íves görbülettel, tudatosan számított statikai szerep nélkül;
 - Wunsch Róbert-féle merev vasbetétes szerkezet (alul homorúíves merev szegecselt szögvastartó közötti, statikailag figyelembe nem vett betonmezőkkel).
 - Hennebique-féle monolitikus, méretezett, együttműködő lemez és gerenda 1900 után terjedt el (Zielinsky Szilárd) E magyar vasbeton szerkezetek első felhasználási helyét és idejét nem mérnöki építménynél a könyv sajnos nem tartalmazza. A Wunsch-féle rendszer ma is álló példája a városligeti, egykori kisköfalatti vasút gyalogos felüljárója 1894/96-ból. A vasút három és fél kilométer hosszú földemét is Wunsch készítette.
42. Egy kevésbé közismert példa erre az orosz Iván P. Petrov (1845–1905) több kiállítási pavilonja. *Merényi F.: Romantikus és eklektikus építészet. Bp., 1959. 38.*

43. *J. Schauff*: Theorie der Säulenordnungen samt einer ungarischen Nationalsäulenordnung. Pressburg, 1790
44. Allgemeine Begriffe von Künsten und Künstlern, angewendet auf die bildenden Künste zur Beförderung des nationalen Geschmaches. Pressburg, 1794. *Idézi Zádor A.* – *Rados J.*: A klasszicizmus építészete Magyarországon. Bp., 1943. 21. Schauffra l. még *Ligethi P.*: Felelet Vámos Ferencnek. Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye 1929. 117; *Bierbauer V.*: Magyar nemzeti építésképviselők. Építés – Építészet 1950. 623 – 633; *Kathy I.*: Népi és hagyomány? Magyar Építőművészet 1961/1. 47 – 49. (Schauff magyar oszloprendjének képevel); *Szabolcsi H.*: Magyarországi bútorművészet a 18 – 19. század fordulóján. Bp., 1972. 39., 47 – 48; *Bibó I.*: Európai hatások és helyi fejlődés az 1800 körüli magyar építészetben. Építés – Építészettudomány 1972. 160 – 162.
45. *Vámos F.*: Az első pesti országház tervezésének előkészületei 1835 – 1844. Művészettörténeti Értesítő 1962. 38. és *Bibó I.*: Pollack Mihály országháza terve. Művészettörténeti Értesítő 1973. 22.
46. *Hajnóczy G.*: Nemzeti építészetünk stíluskérdései az Akadémia székházára kiírt pályázat körüli vitában. Építés – Építészettudomány 1985. 81 – 98., ill. *Komárik D.*: A romantika építészete Magyarországon. Kandidátusi disszertáció (kézirat a MTA könyvtárában) Bp., 1978. 157 – 169.
47. *Nemes M.*: Die unbekanntenen Pläne von Carl Roesner zum Wiederaufbau des Pester Deutschen Theaters im Jahre 1847/48. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 1985. 99 – 104.
48. *Szkalniczky A.*: Az akadémiai épület ügyében. Vasárnapi Újság 1860. 116.
49. *Lechner Ödön* (Pest, 1845 – Bp. 1914) egy Magyarországon Budavár visszafoglalása után letelepedett bajor nemesi család leszármazottja. Ősei között többen városi szolgálatban álltak. Édesapja ügyvéd volt, édesanyja az osztrák származású Schuymayer Teréz. Ödön szüleinek negyedik gyermeke volt, és Károly fivérével együtt a piaristák Reáltanoda utcai gimnáziumába járt. 1865/66-ban Szkalniczky tanítványaként a József-műegyetemet látogatta. 1866 – 1868 között Pártos Gyulával és Hauszmann Alajossal a berlini Bauakademien tanultak. Ezidő alatt megfordult Párizsban és Dániában is. 1868 októberében hazajött és feleségül vette nagy szerelmét, Primayer Irmát. Itáliai nászút után Pártossal közösen irodát nyitottak. Ifjú felesége halálát követően hosszabb időre Franciaországba utazott, ahol Clement Parent munkatársa lett. 1878-ban hazatérve szüleihez költözött, akik örökség révén a kőbányai téglagyár tulajdonosai lettek. Ismét Pártossal társult, majd 1889-ben Zsolnay Vilmosmal együtt utazott Londonba, hogy a South Kensington múzeum gyűjteményeit tanulmányozzák. Az Iparművészeti Múzeum felépülte után nem dolgozott többet Pártossal, csak alkalmanként társult egy-egy építéssel. Művei a magyar századforduló legjelentősebb alkotójává tették. Fő célkitűzése egy sajátosan magyar stílus megteremtése volt. E bevallott törekvés megvalósíthatósága körül zajló viták, a személyes indulatok és nem utolsósorban az anyagok és szerkezetek fejlődésének és európai összefüggéseinek hiányos ismerete, építészetének értékelését mellékvágányra terelte, és a pusztán külsőségek vizsgálatánál megrekedt. Ezért már életében kigúnyolták, és kevés pozitív méltatójának sem sikerült értékelését kellőképpen és egyértelműen alátámasztani. (Irod.: *Bakonyi – Kubinszky*: Lechner Ödön Bp., 1981)
50. *Pulszky K.*: A magyar háziipar díszítményei. Bp., 1879. Rövidített újraközlés: Documentatio Ethnographica 4. Bp., 1973. 45 – 52.
51. *Rómer F.*: Die nationale Haus-industrie auf der Wiener Weltausstellung 1873. Bp., 1875. Szemelvények újraközlése ebből Kresz M. fordításában: Doc. Ethn. 4. Bp., 1973. 19 – 23.

52. *Pulszky K.*: A magyar agyagművesség történetére vonatkozó kérdések. *Archeológiai Értesítő* 1882. 254–270. Szemelvények újraközlése: *Doc. Ethn.* 4. Bp., 1973. 60–66
53. *Huszka J.*: Magyar díszítési motívumok a Székelyföldön. *Sepsiszentgyörgy*, 1883.
54. *Huszka J.*: Magyar díszítő stíl. Bp., 1885.
55. *Réthy L.*: A magyar stíl. Bp., 1885. 31–32.
56. *Szendrei J.*: Magyar díszítmények. *Művészi Ipar* 1891. 73–96. *Szendrei J.*: A keleti és nyugati művészet hatása a magyar díszítményekre. *Művészi Ipar* 1892. 13–34. Mindkettőből szemelvények: *Doc. Ethn.* 4. Bp., 1973. 133–164.
57. *R. Head*: *The Indian Style*, London, 1986. 90–93.

MÁRTA NEMES

DAS KUNSTGEWERBEMUSEUM VON ÖDÖN LECHNER

Die Gründung des Kunstgewerbemuseums wurde von Flóris Rómer im Jahre 1864 angeregt. Die Parlamentssession von 1872 votierte 50 000 Forint zum Ankauf von kunstgewerblichen Gegenständen, womit einschließlich der gelegentlich der Wiener Weltausstellung 1873 begonnenen Sammlung die Grundlage der musealen Sammlungen geschaffen wurde. Die Kunstgegenstände wurden bis 1877, bis zur Errichtung der Alten Kunsthalle (heute Budapest VI., Népköztársaság útja 69.), im Nationalmuseum aufbewahrt. Indem der Gesetzartikel XVIII vom Jahre 1878 die Angelegenheit dem Wirkungsbereich des Kultus und Unterrichtsministeriums zuwies, erklärte er das Kunstgewerbemuseum zu einer selbständigen Institution. Sein sich stets vermehrendes Material konnte aber nicht in einem eigenen Gebäude ausgestellt werden.

Die Alte Kunsthalle beherbergte auch die im Jahre 1880 mit einem einzigen Lehrer und einer Fachklasse eröffnete Kunstgewerbeschule, die durch vier neue Fachklassen erweitert, bald gezwungen war, ihre Tätigkeit in vier verschiedenen Gebäuden auszuüben.

Zur Lösung der Probleme der beiden, praktisch zusammengehörenden Institutionen wurde der Bau des Königlich Ungarischen Landeskunstgewerbemuseums und der Schule beschlossen und zu diesem Zweck im Jahre 1890 das 1552 Quadratklaster große Grundstück zwischen der Üllői-Strasse, der Kinizsi- und der Rákos- /heute Hógyes E./ Gasse gekauft. Zu den Plänen des Gebäudes wollte das Ministerium durch einen Wettbewerb gelangen, daher veröffentlichte es am 23. November 1890 einen Aufruf, als Einreichungstermin wurde der 15. Mai 1891 angegeben.

Zu dem geheimen Wettbewerb liefen 12 Planserien ein. Den ersten Preis erhielten Ödön Lechner und Gyula Pártos, den zweiten Otto Tandor, den dritten Albert Schickedanz und Vilmos Freund. Zwei weitere Planserien, die Alajos Hauszmann bzw. Zsigmond Quittner angefertigt hatten, wurden angekauft. Das Bewertungsprotokoll hob die außerordentliche Leistung der Erstprämiierten besonders hervor, da sie nicht straffe Normen irgendeines historischen Stils angewendet hatten, sondern sich dem Charakter

des Gebäudes wohl anpassend, eine „in freier, individueller Auffassung“ gestaltete Architektur, unter Verwendung der Produkte der entwickelten ungarischen farbigen Keramikindustrie. Der zweitprämierte Entwurf spiegelte die starke Wirkung der Formsprache Steindls wider, beim dritten wurde gerade der Mangel an einem einheitlichen Stil beanstandet.

Der ursprünglichen Konzeption gemäß sollte der erste Preis der Auftrag selbst sein, doch konnte mit der Fertigung des Ausführungspläne nicht sofort begonnen werden, da sich im Laufe des Wettbewerbs herausstellte, daß das zur Verfügung stehende Grundstück nicht genügend groß war. Der Ankauf von weiteren 1000 Quadratklaftern wurde erforderlich. Den Auftrag zur Anfertigung der Bebauungspläne für das so entstandene mächtige Grundstück erhielten nach einigem Hin und Her die Verfertiger des mit dem ersten Preis ausgezeichneten Entwurfs. Die Genehmigungszeichnungen blieben in der Verfielfältigung von György Klösz erhalten. Der dort dargestellte Zustand entspricht im wesentlichen dem Bild des heutigen Gebäudes. Aus materiellen Gründen entfiel nur der Bau des Flügelendes in der Hógyes-Gasse und eines Teils des Querflügels im hinteren Hof.

In der Geschichte des Gebäudes bedeutet das Auftauchen von 345 Stücken der ursprünglichen Ausführungspläne im Sommer 1987 ein außerordentliches Ereignis, wofür es im Zusammenhang mit Lechners Bauten bisher kein Beispiel gab. Die in den verschiedenen Schränken des Museumsarchivs 90 Jahre hindurch nicht inventarisiert aufbewahrten Pläne unterrichten jetzt authentisch über fast alle Einzelheiten der Ausführung. Mit den Arbeiten wurde im Herbst 1893 begonnen, und von den ersten 168 Tagen sind sogar die Tagesberichte der Bauarbeiten erhalten geblieben, und so ist bekannt, daß bei der Fundamentierung tiefer gegraben werden mußte als geplant und daß die dauernd nötige Grundwasserabführung viele Sorgen bereitete. Es wurde möglichst auch in der Nacht gearbeitet, um den vorgesehenen Übergabetermin im Herbst 1896, als Schlußakt der Millenniumsfeiern, einhalten zu können.

Die Detailpläne der Ausführung wurden vom Büro Pártos, gleichzeitig mit dem Fortgang der Bauarbeiten, fortlaufend geliefert. Ende 1894 waren die Tragkonstruktion und das Dach des gewaltigen Gebäudes fertiggestellt. Auch die Auftragszeichnungen für die Fassadenverkleidungselemente und die Dachschalung waren schon 1894 fertig, und zwar im Maßstab 1 : 20 bzw. 1 : 1 (!). Das größte Interesse dürfte den erhaltengebliebenen 46 statischen Plänen und Berechnungen zuteil werden. Die zu einer ornamentalen Verzierung geformte Tragkonstruktion der großen Halle ließ auch bisher keinen Zweifel darüber, daß Lechner ebenso wie Horta zu der modernsten Konstruktion die ausdrucksvollste Form gefunden hatte. Obwohl die Literatur über das Gebäude bzw. die Architektur Lechners schon eine Bibliothek füllen könnte, ist über die drei Stockwerke umfassende Vorhalle mit räumlicher Rahmenkonstruktion und Konsolen aus genietetem Stahl nirgends ein Wort zu lesen.

Es ist klar, daß in Unkenntnis der Ausführungspläne die Zusammenhänge zwischen Inhalt, Struktur und Form nicht erschlossen werden konnten. Wir sind jetzt erstmals in der Lage alle drei Aspekte gleichzeitig prüfen und auch erstmals mit Dokumenten nachweisen zu können, daß das Gebäude *von der ideellen Formulierung des Inhaltes* (Museum: mit seiner emporstrebenden, auch von entfernten Punkten der Stadt Aufse-

hen erregenden Majolikalaterne, mit der attraktiv verzierten Ausgestaltung der offenen Vorhalle des Haupteinganges, die den Passanten fast unwillkürlich anzieht, oder mit dem zur völligen Entdeckung des Inneren anspornende Opeion) *bis zur vollkommenen Organisierung der Funktion* (die einfache Begehbarkeit der Ausstellungsräume, die gute Beleuchtung, daneben die Anordnung der Büro- und Lehrräume und die gute Veranschaulichung ihrer untergeordneten, also von den Ausstellungsräumen differenzierte Anordnung an der Fassade, die fehlerlose Lösung der Personen- und Frachtbeförderung), bzw. *von der Anwendung zeitgemäßen Materials und Strukturen* (mehrgeschossige räumliche Skelettbau mit Konsolen und Kuppel aus genietetem Stahl, die mit gemusterter Keramik verkleidete Fassade aus Pyrogranit, das eine ungarische Erfindung, eine Arbeit Vince Warthas ist), *bis zur Auflösung des gewaltigen Gebäudekomplexes auf menschlichen Maßstab* (Gliederung der Gebäudeflügel durch Risalite, Gelenkwerk und Dachform, die durch die Attika- und Gratspitzenplastik in eine flache, farbige Ornamentik führt), ein harmonischer, einheitlicher, moderner, künstlerischer Bau ist. Schon aufgrund dieser Kriterien ist das Kunstgewerbemuseum ein bedeutender Repräsentant der europäischen Architekturgeschichte, wie dies ausländische Experten auch ohne jedwede Forschung entdeckt haben. Das charakteristische Bestreben des Millenniums, das Lechner zur Schöpfung eines eigenartigen ungarischen Stils anspornte, führte in seiner Architektur zu einem Übermaß, dank dessen der Name Lechner neben Gaudi (N. Pevsner) gestellt werden konnte und dessen Ausgangsmeilenstein gerade das Gebäude des Kunstgewerbemuseums war.

ABBILDUNGEN

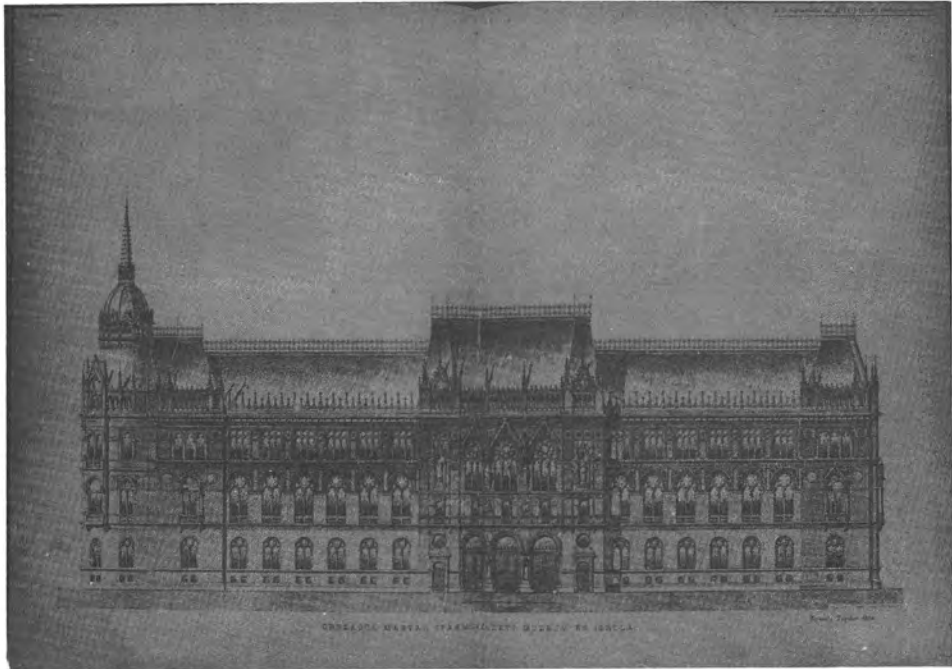
- Abb. 1. Die mit dem zweiten Preis ausgezeichnete Bewerbung von Otto Tandor: Hauptfassade, 1891
- Abb. 2. Angekaufter Entwurf von Zsigmond Quittner: Variante der Hauptfassade, 1891. OMF Planarchiv Inv. Nr. 14 803.
- Abb. 3. Angekaufter Entwurf von Alajos Hauszmann: Hauptfassade, 1891. Planarchiv des Kisceller Museums Inv. Nr. 71. 25. 2.
- Abb. 4. Unbesoldeter Entwurf unter dem Motto Sirius: Hauptfassade, 1891. Planarchiv des Kisceller Museums Inv. Nr. 71. 25. 2.
- Abb. 5. Plan von Ödön Lechner: Grundriss des Erdgeschosses, OMF Planarchiv Inv. Nr. 17 174
- Abb. 6. Plan von Ödön Lechner: Querschnitt, OMF Planarchiv Inv. Nr. 47 917
- Abb. 7. Plan der Attikaverzierung des Mittelrisalits der Hauptfassade, 1894. Pécs, Zsolnay Fabrik, Muster Nr. M 2204.
- Abb. 8. Flügel in der Üllői út (Üllői-Strasse): Bau des Kellergeschosses der Halle. Foto Weinwurm 1894. IMA Inv. Nr. 1054-C
- Abb. 9. Strassenfassade anlässlich der Übergabe, Foto Klösz (?) IMA ohne Inv. Nr., 1896
- Abb. 10. Vestibül im ersten Stock anlässlich der Übergabe. Foto Weinwurm 1896. IMA Flt 4897.
- Abb. 11. Glasdecke mit gemustertem Rand der grossen Ausstellungshalle bei der Übergabe. Foto Weinwurm 1896. IMA Flt 4896.
- Abb. 12. Die Parterregalerie der grossen Ausstellungshalle anlässlich der Weihnachtsausstellung 1899 der Gesellschaft für Kunstgewerbe, IMA Flt 5206

- Abb. 13. Hinterhoffassade der Grossen Halle und des Flügels in der Hőgyes utca (Hőgyes Gasse), 1904. Schroll: Budapest új épületei II. 35. (Neubauten in Budapest II. 35.)
- Abb. 14. Teilansicht der offenen Halle des Hauptportals, 1904. Schroll: Budapest új épületei (Neubauten in Budapest II. 32.)
- Abb. 15. Teilansicht der inneren Malerei des Vestibüls im ersten Stock, 1904. Schroll: Budapest új épületei (Neubauten in Budapest) II. 31.
- Abb. 16. Attika der Hauptkuppel, 1987
- Abb. 17. Laterne der Hauptkuppel, 1986
- Abb. 18. Teilansicht der Hauptkuppelattika, 1986
- Abb. 19. Strassenfassade des Flügels in der Üllői út (Üllői-Strasse), 1987
- Abb. 20. Teilansicht des zweiten Stockwerkes des linken Flügels in der Üllői út (Üllői-Strasse), 1986
- Abb. 21. Fassade des rechten Flügels in der Üllői út (Üllői-Strasse), 1987
- Abb. 22. Fassade des Flügels in der Kinizsi utca (Kinizsi Gasse), 1987
- Abb. 23. Teilansicht vom Mittelrisalit in der Kinizsi utca (Kinizsi-Gasse), 1987
- Abb. 24. Fassade in der Hőgyes utca (Hőgyes-Gasse), 1987
- Abb. 25. Fenster im Mittelrisalit in der Hőgyes utca (Hőgyes-Gasse), 1987
- Abb. 26. Teilansicht der Hoffassade des Flügels in der Hőgyes utca (Hőgyes-Gasse), 1987
- Abb. 27. Querflügel im Hinterhof: Turm der Nebentreppe, 1986
- Abb. 28. Teilansicht der Deckenmalerei im Festsaal im ersten Stock, 1987

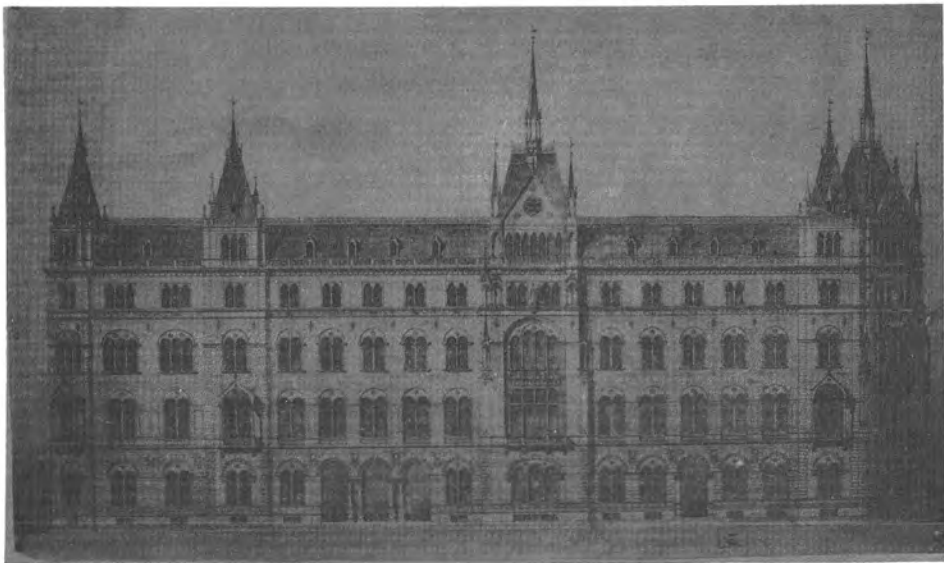
KÉPJEGYZÉK

1. kép. Tandor Ottó II. díjas pályaterve: főhomlokzat 1891. Építő Ipar 1893. 27. melléklet
2. kép. Quittner Zsigmond megvételt nyert pályaterve: főhomlokzat változat, 1891. OMF Tervtára 14 803. ltsz.
3. kép. Hauszmann Alajos megvételt nyert pályaterve: főhomlokzat, 1891. OMF Tervtára 14 793. ltsz.
4. kép. Sirius jelige díjazatlan pályaterve: főhomlokzat, 1891. Kiscelli Múzeum Tervtára 71. 25. 2. ltsz.
5. kép. Lechner Ödön terve: földszint alaprajz, OMF Tervtára 17 174 ltsz.
6. kép. Lechner Ödön terve: keresztmetszet, OMF Tervtára 47917 ltsz.
7. kép. Főhomlokzati középizalit attika díszének terve, 1894. Pécs, Zsolnay-gyár M 2204 sz. mintalap
8. kép. Üllői úti szárny: az előcsarnok alagsorának építése. Fotó Weinwurm 1894. IMA 1054 – C ltsz.
9. kép. Utcai homlokzatok az átadáskor. Fotó Klősz (?) 1896. IMA ltsz. nélkül
10. kép. Az I. emeleti előcsarnok az átadáskor. Fotó Weinwurm 1896. IMA Flt 4897.
11. kép. A nagy kiállítási csarnok mintás szegélyű üvegfedése az átadáskor. Fotó Weinwurm 1896. IMA Flt. 4896.
12. kép. A nagy kiállítási csarnok galériája az Iparművészeti Társulat 1899. évi karácsonyi kiállításán. IMA Flt. 5206.
13. kép. Nagy csarnok és Hőgyes utcai szárny hátsó udvari homlokzata, 1904. Schroll: Budapest új épületei II. 35.
14. kép. A főbejárati nyitott előcsarnok részlete, 1904. Schroll: Budapest új épületei II. 32.
15. kép. Az I. emeleti előcsarnok belső festésének részlete, 1904. Schroll: Budapest új épületei II. 31.

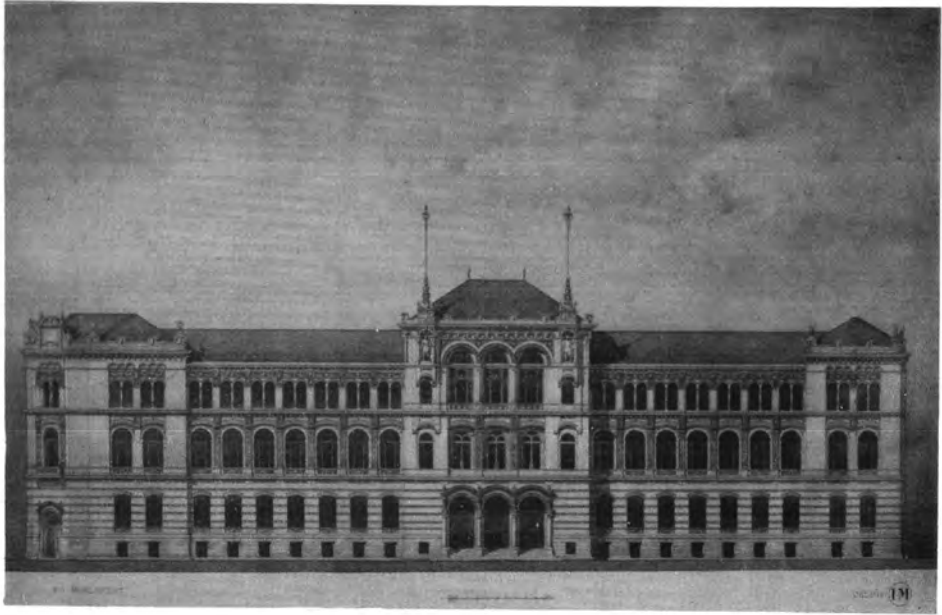
16. kép. A főkupola pártázata, 1987
17. kép. A főkupola lanternája, 1986
18. kép. A főkupola pártázatának részlete, 1986
19. kép. Üllői úti balszárny utcai homlokzata, 1987
20. kép. Üllői úti balszárny II. emeleti részlete, 1986
21. kép. Üllői úti jobbszárny homlokzata, 1987
22. kép. Kinizsi utcai szárny homlokzata, 1987
23. kép. Kinizsi utcai középrizalit részlete, 1987
24. kép. Hőgyes utcai homlokzat, 1987
25. kép. Hőgyes utcai középrizalit ablaka, 1987
26. kép. Hőgyes utcai szárny udvari homlokzat részlete, 1987
27. kép. Hátsó udvari keresztszárny: melléklépcsőházi torony, 1986
28. kép. Az I. emeleti díszterem mennyezetfestésének részlete, 1987

1

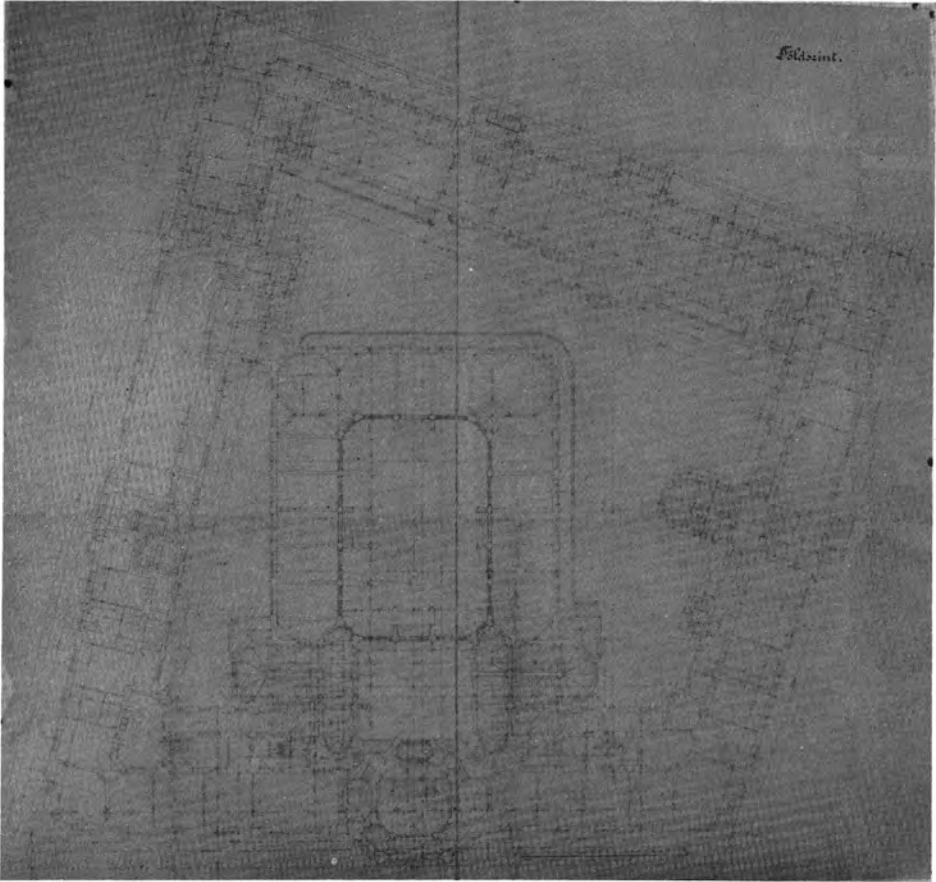
2

3

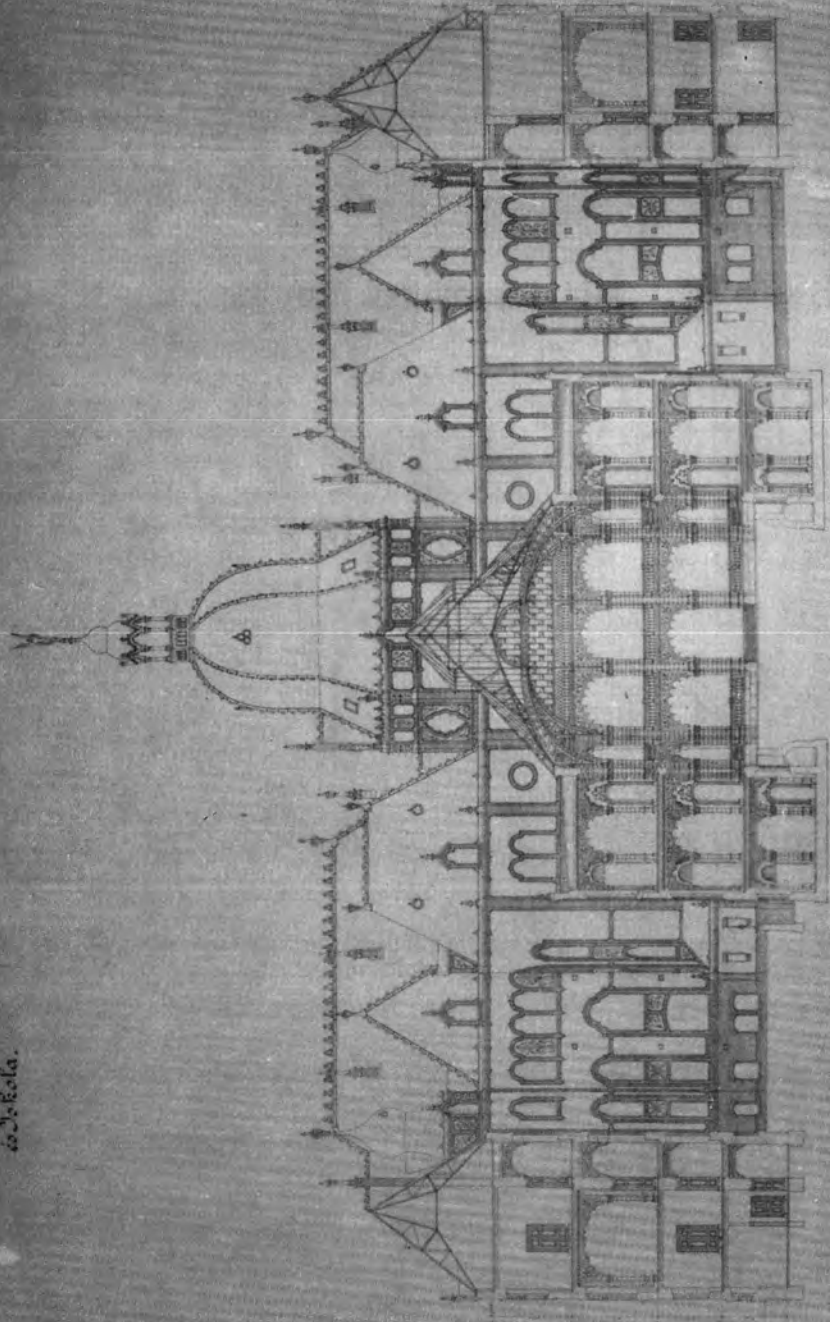
4

5

சென்னை சிவசுந்தரி அம்மன் கோயிலின்
கட்டிட வரைபடம்.

சென்னை.

Handwritten notes:
1917 VII/16

Museum
2204. M.

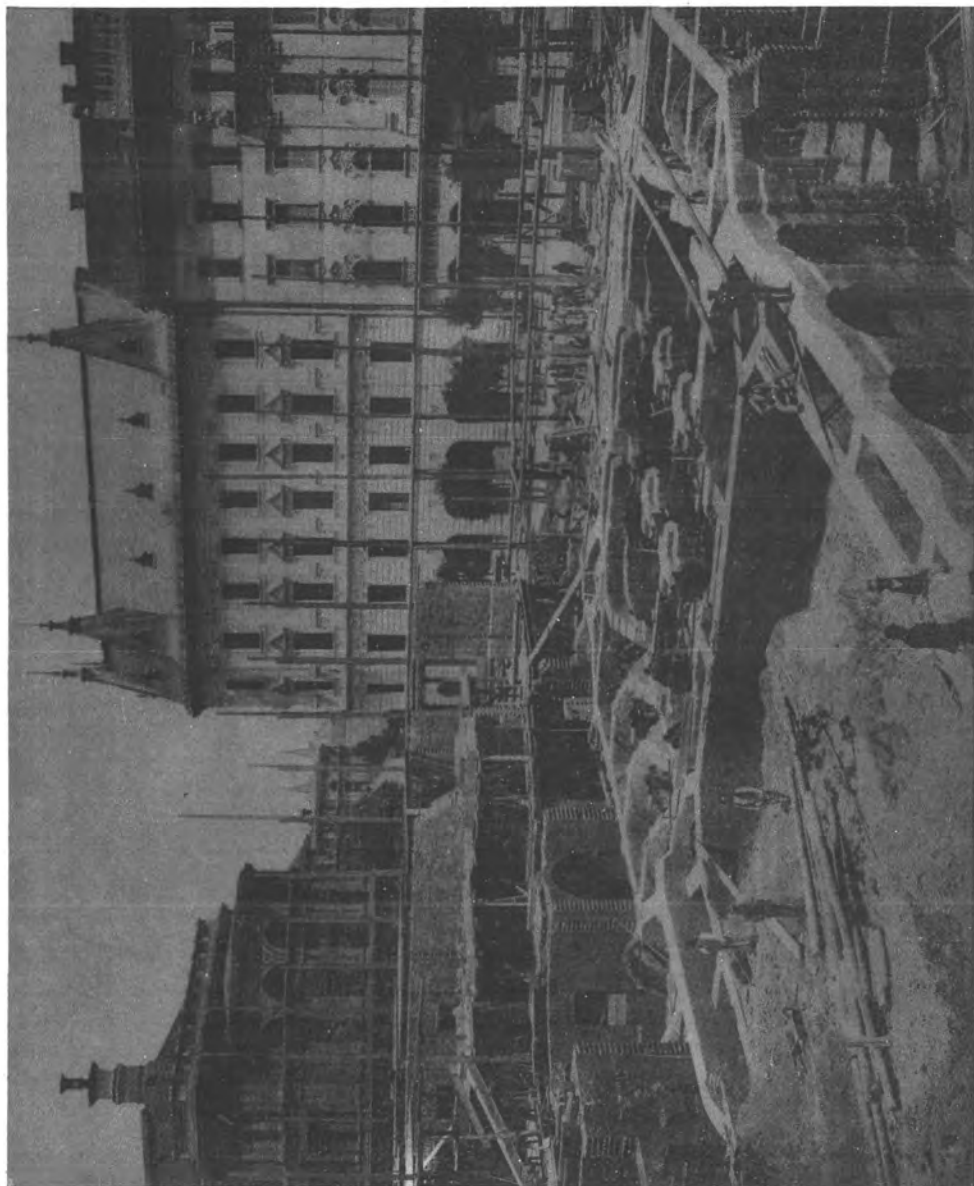
Concept S. Rau. 87100.

Handwritten notes:
1917 VII/16

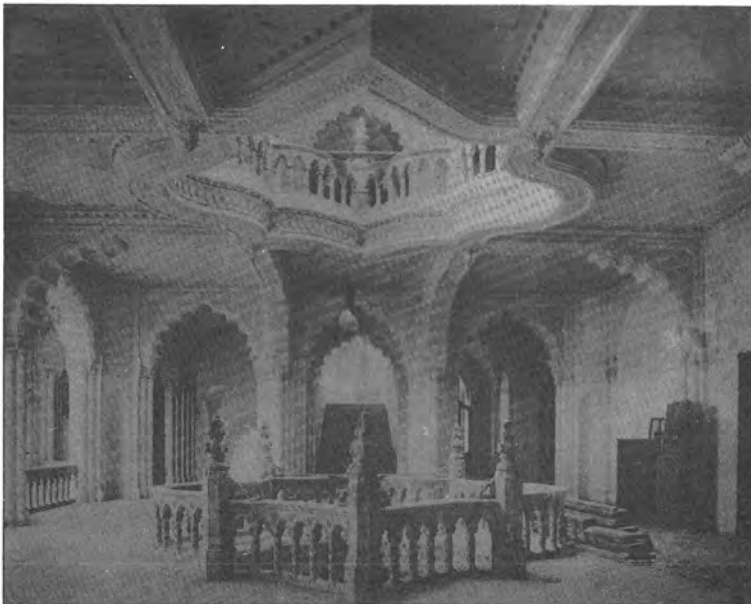
Handwritten number:
532

Handwritten number:
104

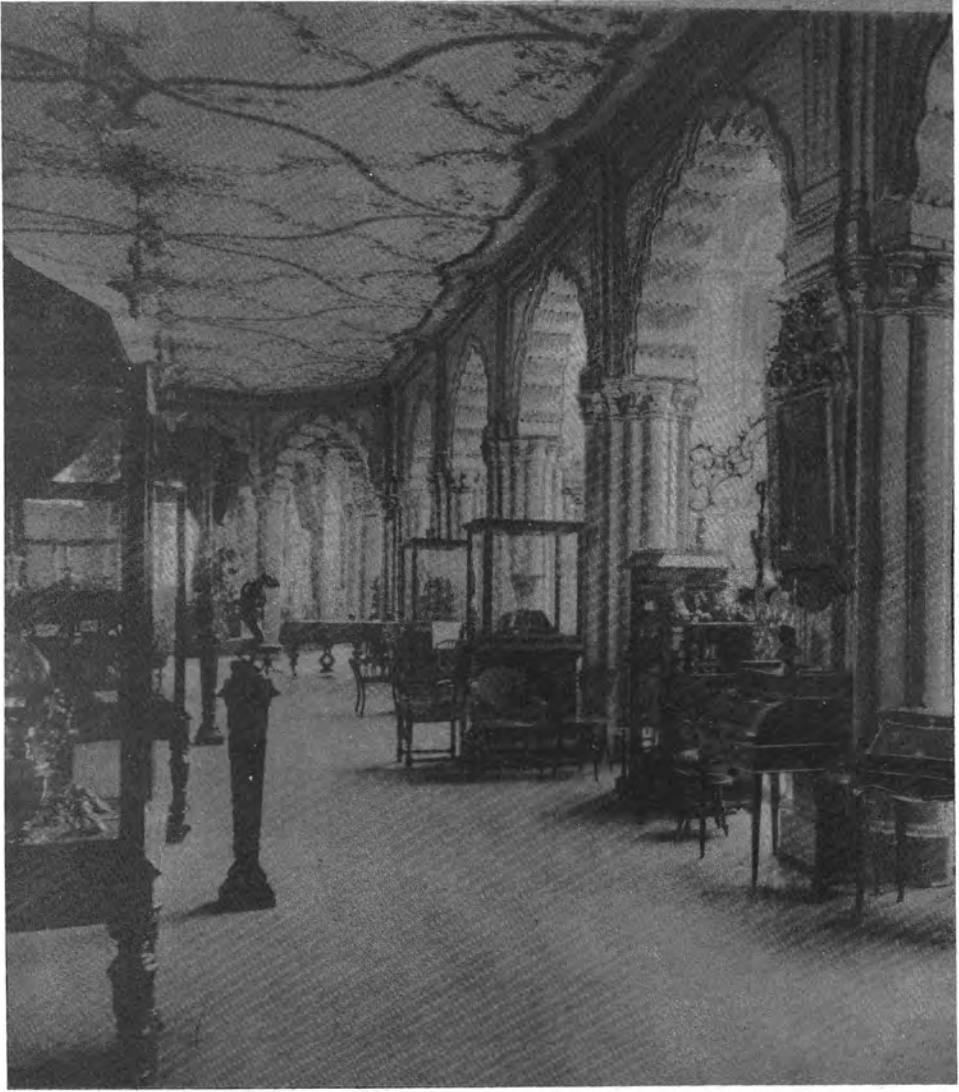
9

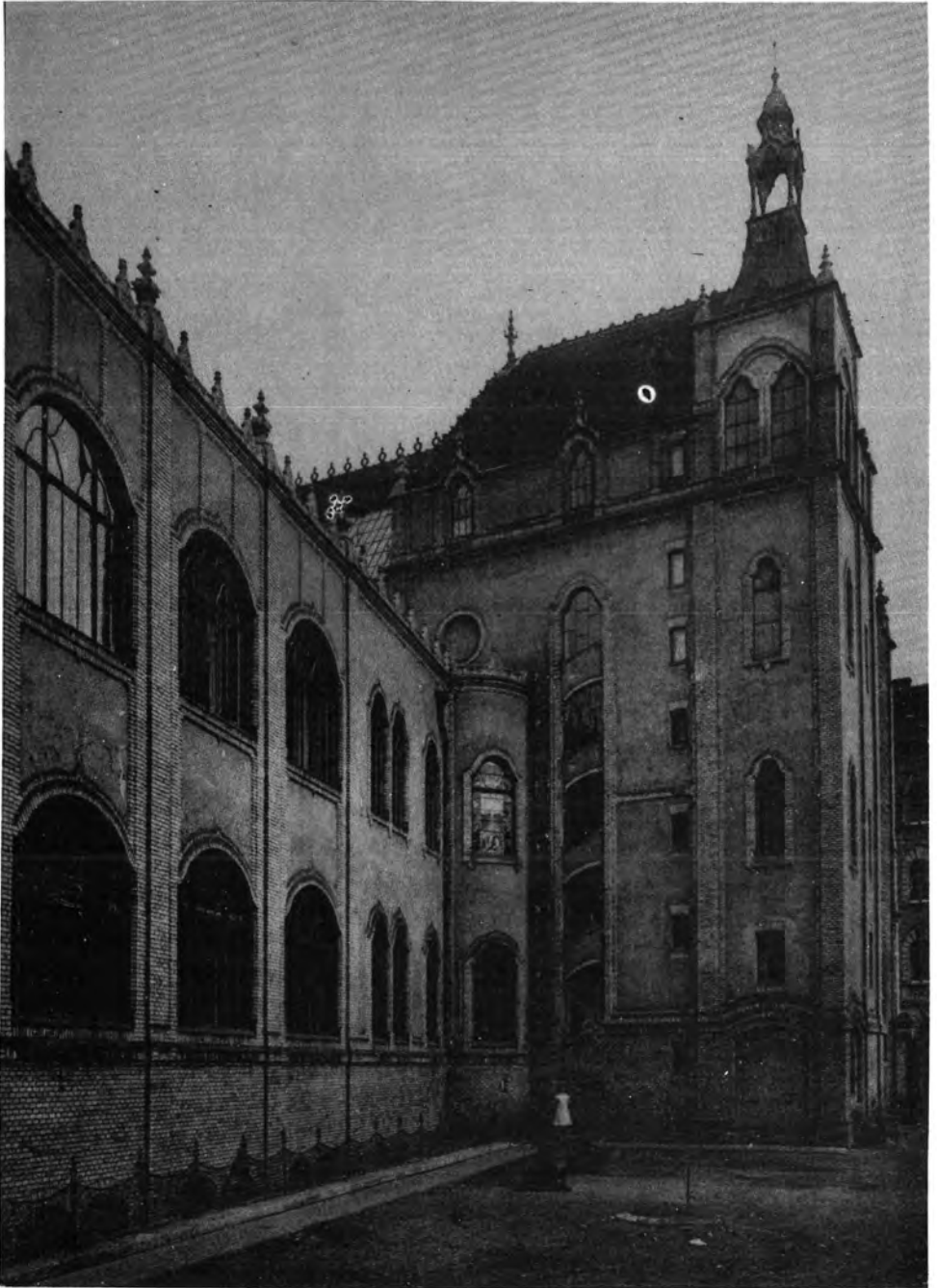
10

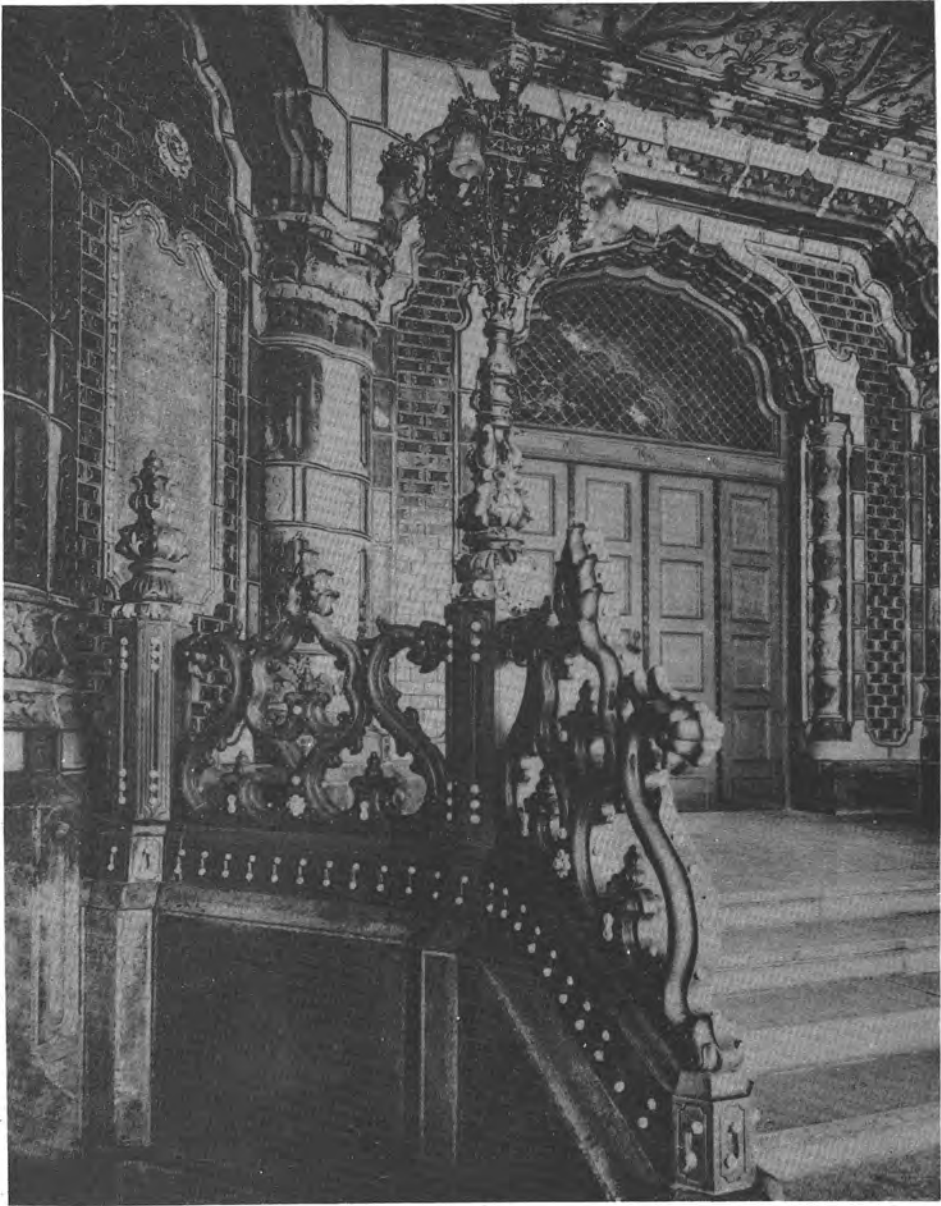

11

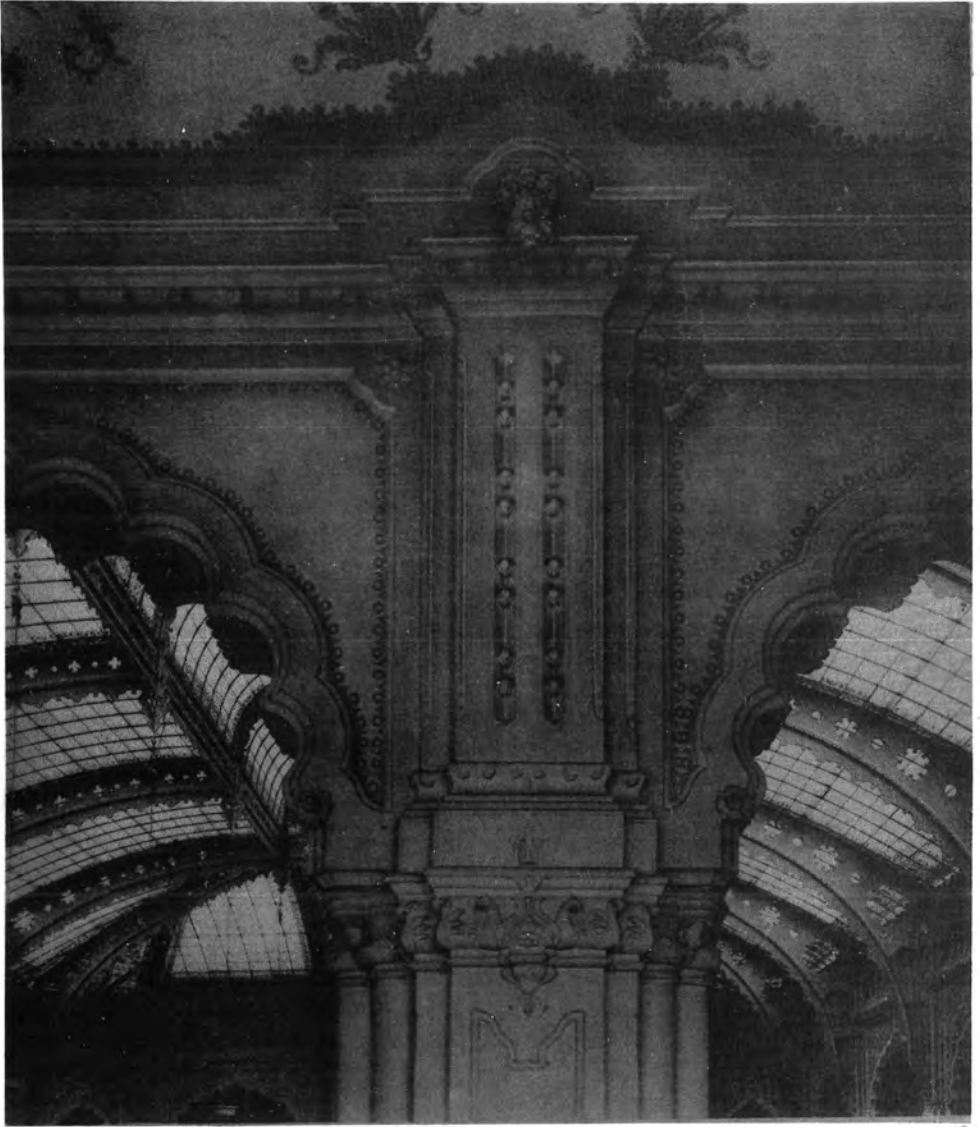
12

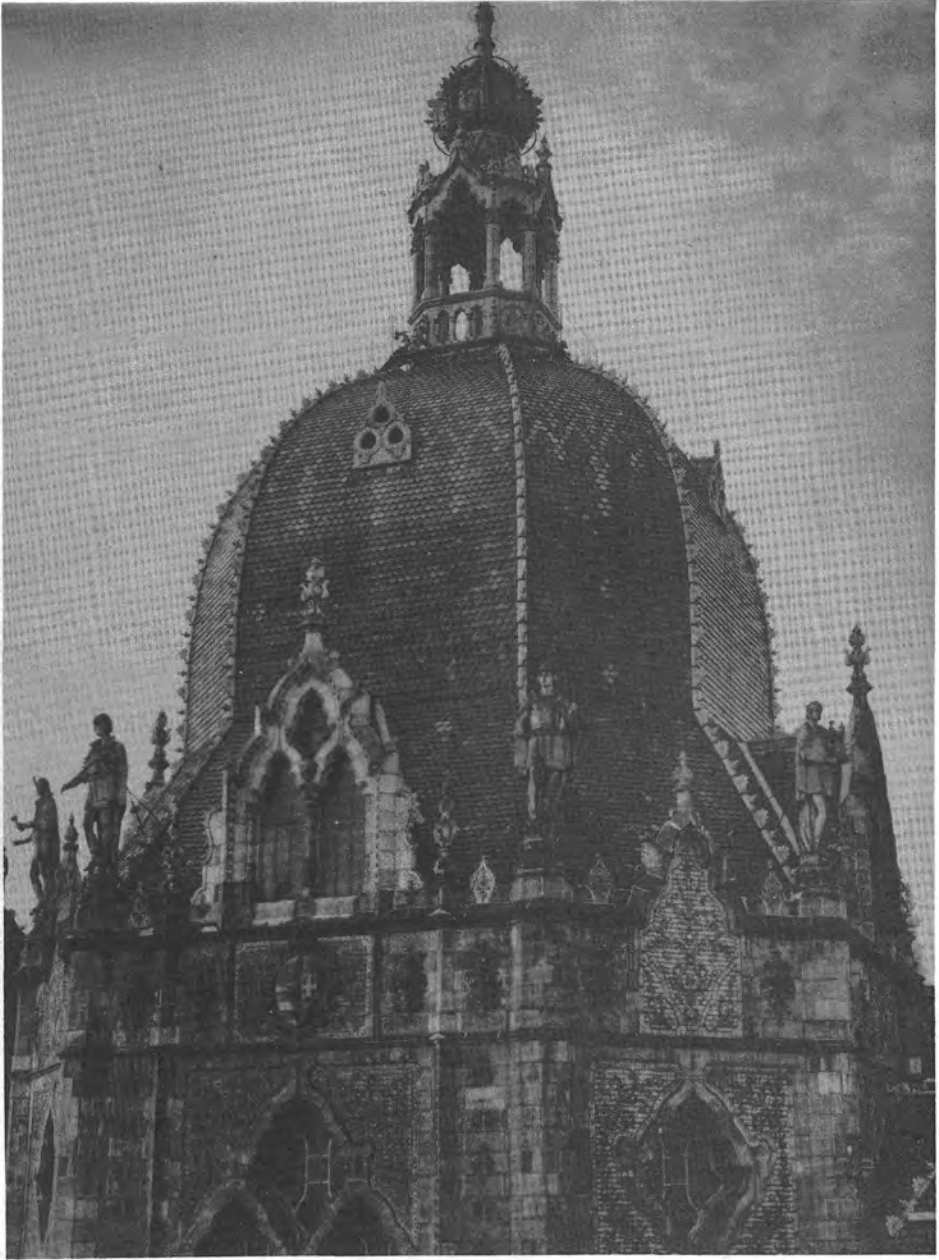

14

101

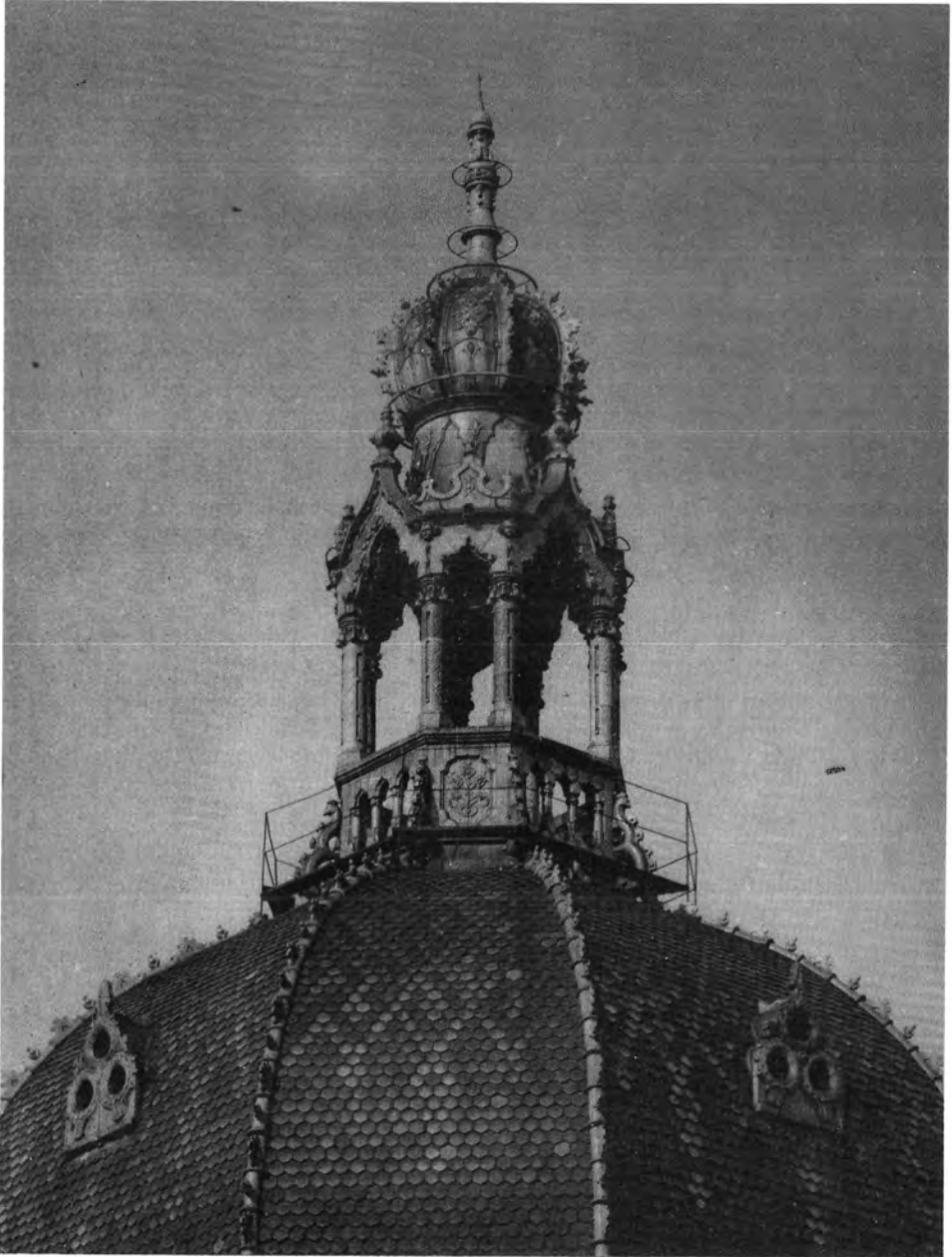

15

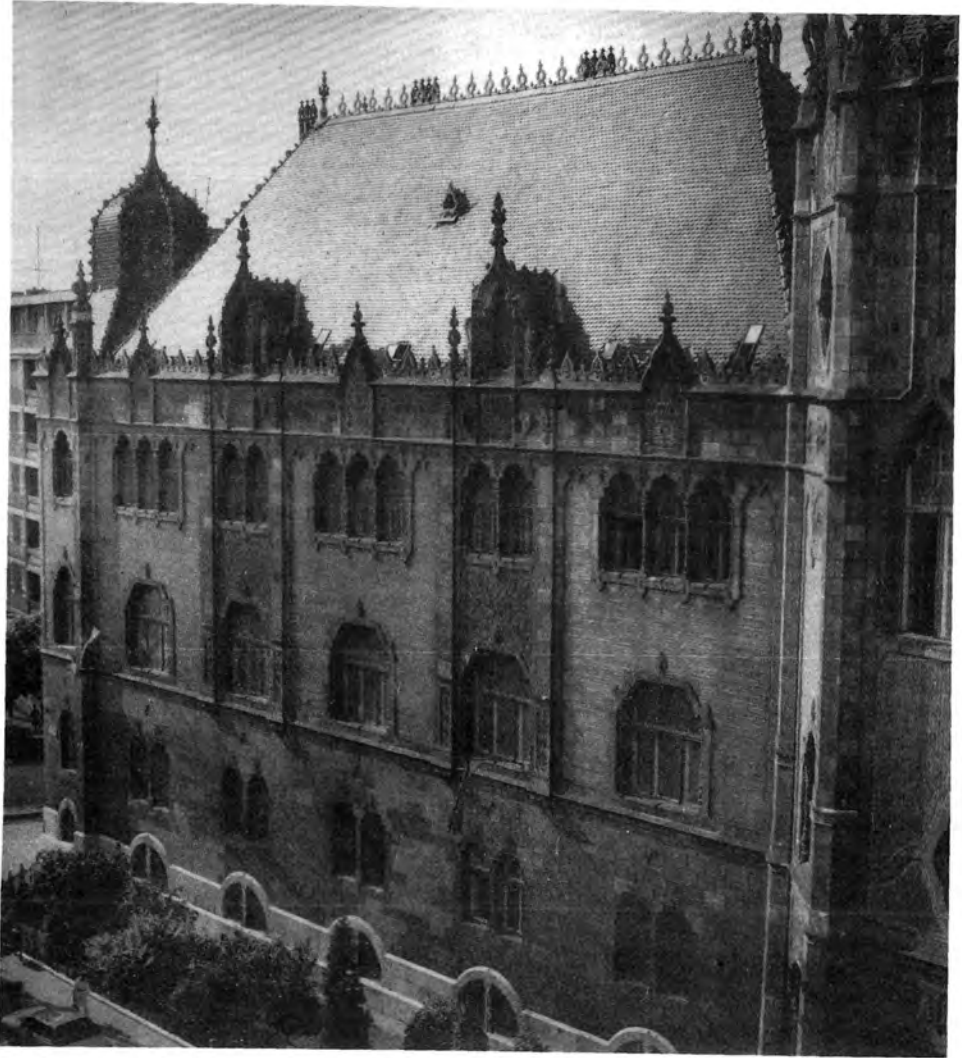
16

103

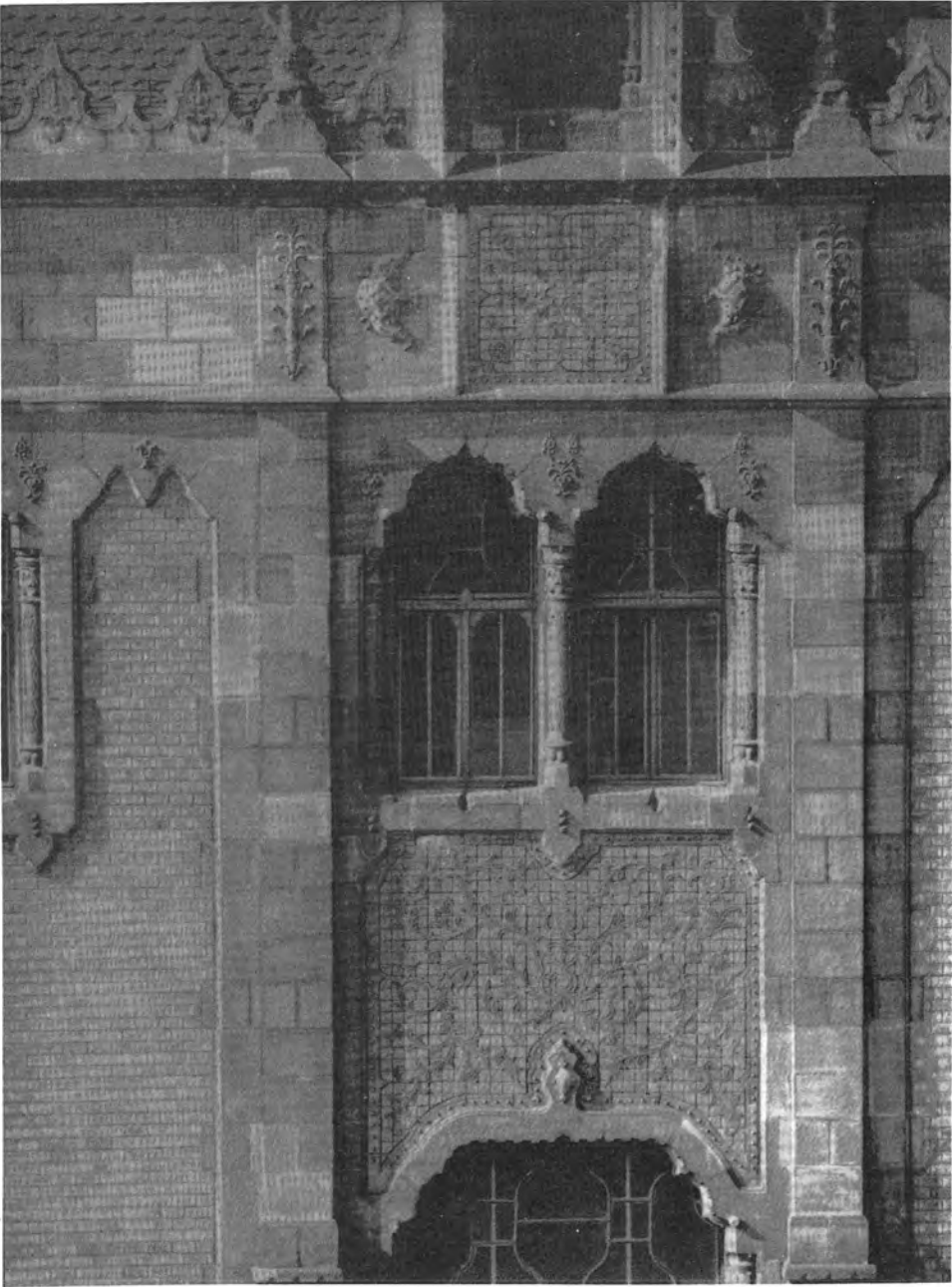

18

19

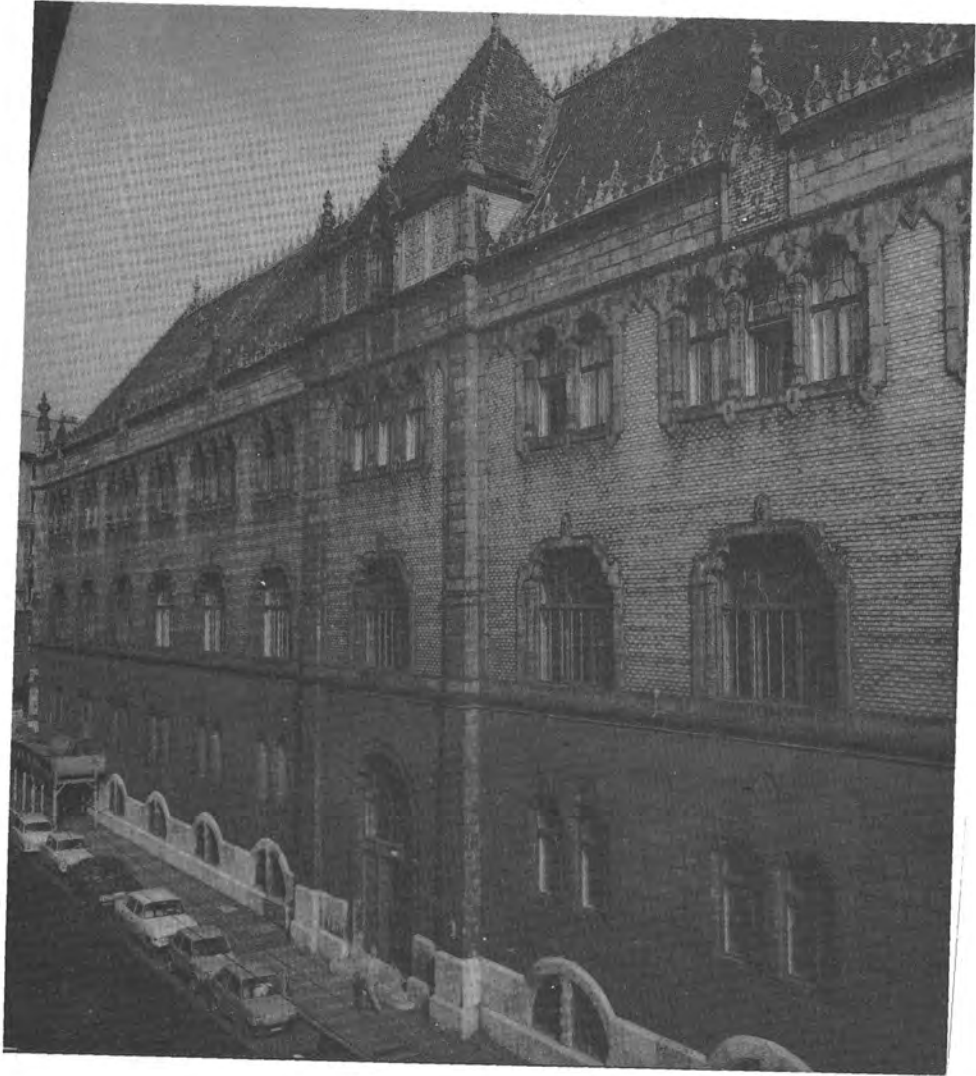

20

107

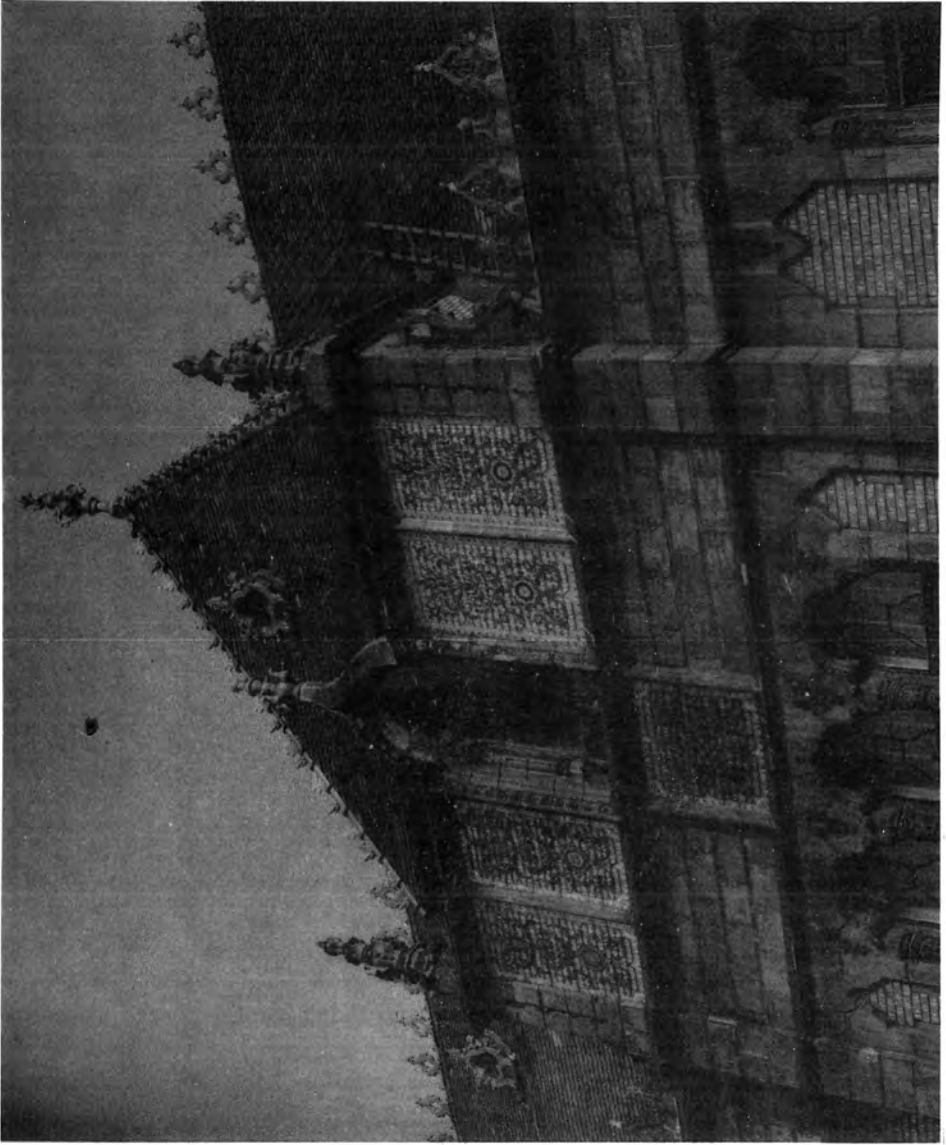

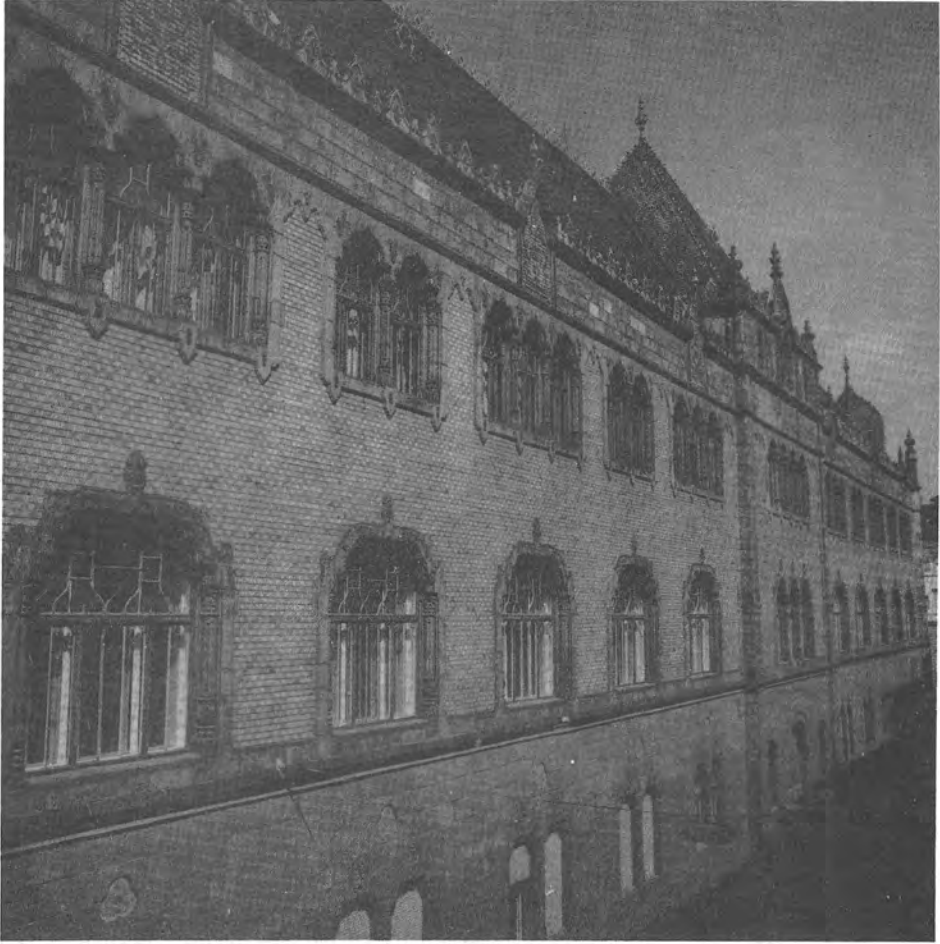
21

22

109

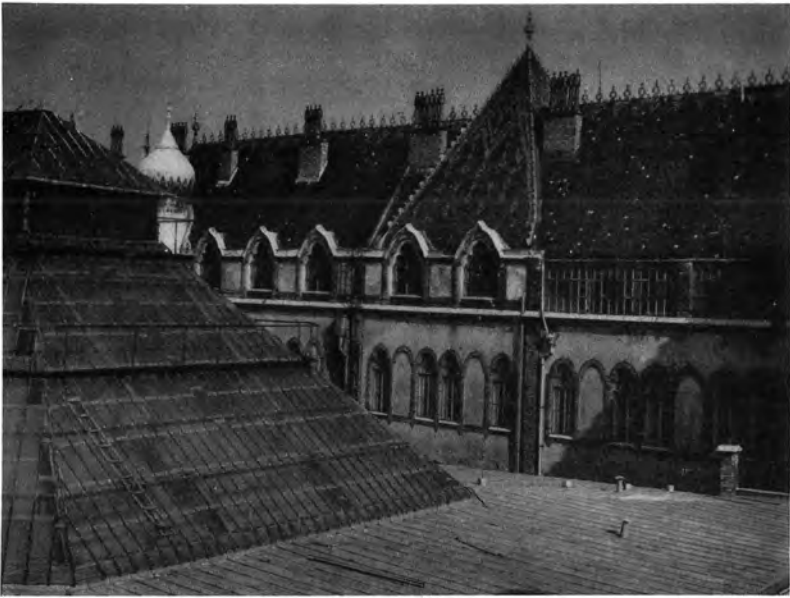

24

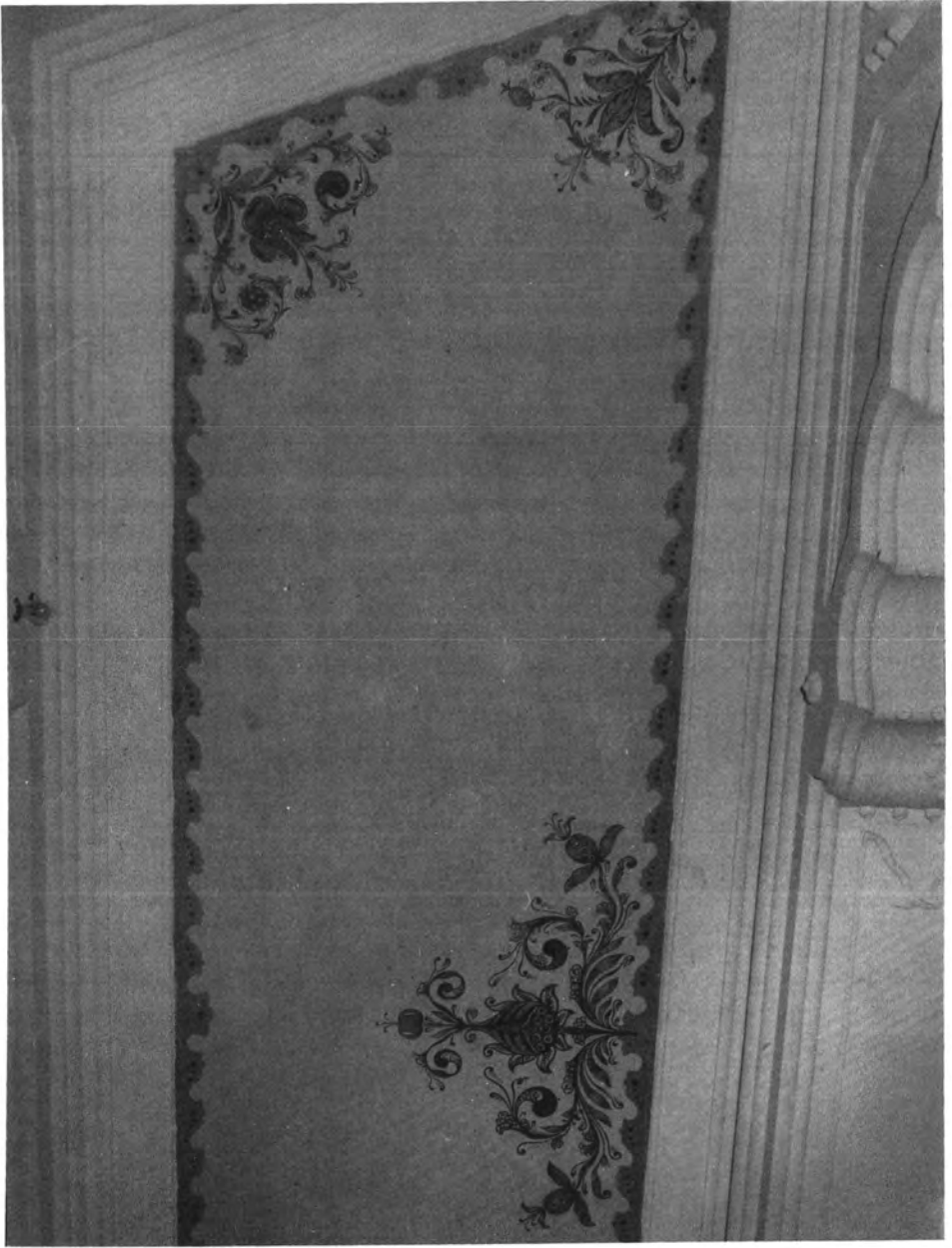
25

26

27

A SZENT MARGITSZIGET GYÓGYFÜRDŐ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG TÖRTÉNETE

Néhány adat a sziget előtörténetéhez

Birodalmuk bukásával a rómaiak Közép-Kelet-Európából is eltűntek, s a sziget népvándorlás korabeli múltját teljes homály fedi. A magyar honfoglalást követő legkorábbi időkben, a 11. és 12. században itt Árpád-házi királyainknak volt vadaskertje. Innen nyerte akkori nevét, s lett a Nyulak szigete (insula leporum).¹ A szigetet később Urak szigete vagy Úrsziget és Duna szigete néven is emlegették. Arról is tudunk, hogy elvétve Budai szigetnek mondták. A sziget 1252. esztendőől fogva fonódik egybe Margit magyar királylány személyével, akinek anyja a szigeten a domonkos rendi zárdát építette fel. Az igénytelen kis monostort Szűz Máriáról nevezték el, mások Szent András szigeteként emlegetik.² A kiszolgáló cselédség a sziget északnyugati részén települt kicsiny Szentpál falut lakta. A 16. század elejére kialakult s az 1515-ben felszentelt templomuk és a monostor a megejtő hangulatú környezetben aztán ismert zárandokhelyé emelkedett; de folyt itt betegápolás, sőt az akkori idők leánynevelő intézetének szerepét is betöltötte. Az 1526. évi mohácsi csata-vesztés hírére a szerzetesrend odahagyta a szigetet. Már a 17. századra magából Margitból is csak a legenda maradt meg.³

A győztes szultán elfoglalva Budát, a szigeten át veretett hidat. A Dunának évszázadonként legalább kétszer megismétlődő nagy árvizei a pusztulást fokozták. Talán az egykori zárdaszüzekről, más vélemény szerint az állítólag itt a festői környezet ölén meghitten megbúvó háremek szépei után a törökök Kisasszonyok vagy Lányok (Kizlاردasi) szigetének nevezték.⁴ 1686. augusztus 12-én a törökök kiverését követően a zárdáról is fennmaradt egy rajz, amelyet az ostromlók tábornokai irodájának egy tagja, Fontana készített (1. kép). Erről tudjuk, hogy a szigetre mindkét irányból híd vezetett.⁵ Magát a Margitszigetet I. Lipót a Szent Klára rendi apácák birtokába adta, míg az ott lévő Szent Mihály apátságot – amelynek utolsó birtokosa Don Thomas Arsenius volt – Pedemonte Ferenc Károlynak adományozta.⁶ Új birtokosok Karch Krisztián, majd Petrőczy Tamás németi plébános.⁷ III. Károly 1714-ben Kesselőközi Majthényi Imre kanonoknak adományozta.⁸ Majd újabb királyi kegy Kovács Pál csanádi kanonoknak,⁹ végül 1740-ben Pöstyényi Mihály veszprémi kanonoknak juttatta.¹⁰

A mostoha századokban jelentőségében eltörpült szigetet – miután a felvilágosodott II. József számos renddel egyetemben a klarisszákat is megszüntette – visszacsatolta a pilicsabai vallásalapítványi uradalomhoz. II. Lipót 1790 őszén fiát, Sándor Lipót főherceget nádorrá választatta. Mivel a nádornak immár Budán kellett laknia, a Margitszigetet „mulatóhely gyanánt” (Magyar Schönbrunnként) jelölték ki számára. 1795-ben Sándor Lipót meghalt. Ekkor I. Ferenc király a saját negyedik öccsét (II. Lipót hetedik fiát), József Antal János főherceget tette meg magyarországi helytartójává, akit a rendek egy évre rá nádorrá választottak. József megszerette a szigetet, amely aztán (püspökladányi uradalmáért cserébe) 1799-ben az osztrák főhercegi család birtokába jutott. 1867-ben a főherceg meghalt.

Táncsis Mihály a kiegészítés évében Budapest fejlesztésére számos tervet vetett fel.¹¹ Már ő gondolt a születendő nagyváros levegőjének tisztaságára, s a fásítást ajánlotta. A folyampartok szabályozása mellett előtérbe állította egy korszerű kikötő létesítését, majd a fürdőket tárgyalva javasolta a kisebb, akkor még különálló szigettel való egyesítést, s a mai Margit hídnak a szigeti szárnnyal együtt leendő megépítését.¹² Zsigmondy Vilmos mérnök 1866. évi szigeti hévízfúrásai is eredménnyel jártak (2. kép). Ezt követően pedig, az 1867-ben Ybl Miklós megálmodta fürdőpalota terveit fogadták el. 1871-ben, a növekvő látogatottság hatására a sziget nyugati partja mentén lóvasutat építettek ki.¹³ Ekkoriban a szigetet gőzhajóval, kompon vagy

csónakon lehetett elérni. A Margitszigetet részvénytársasági alapon bérelték ki, s a közönségtől ekkor kezdtek el belépődíjat szedni. 1872-ben már hatalmas ütemben folyt a Duna-parti gátak kiépítése a szigettől Csepelig. Ekkor kotorták el a kicsiny Fürdőszigetet is; sajnos félszáznyi 35–40 °C-os hőforrásával együtt.

A Margit-híd építése 1873-ban vette kezdetét, amikor hazánk egyesített új fővárosa, Budapest megszületett. 1900-ban elkészült a szigetre vezető szárnyhíd is.¹⁴ Ezzel a Margitsziget idegenforgalmi nevezetesség lett. A főherceg a Margitszigetet a Székesfővárosnak megvételre ajánlotta fel. A sziget értékét az Ybl-fürdő is nagyban emelte. A meg-megújuló alkudozások során a főváros a szükséges 11 millió korona vételárat végül is 1908-ban előteremtette. Óriási összeg volt ez akkoriban, ha figyelembe vesszük, hogy Budapest évi költségvetése 1906-ban 40,8 millió K-t tett ki; s a város 12 537 alkalmazottjának évi összilletménye pedig 24 millió K. A fiatal magyar főváros a vétel időpontjában szinte elmerült adósságainak özönében – a tartozások 1910-ben elérték a 184 810 654 koronát.

A főváros urai 1913-ban átadják a szigetet a svájci–angol tőkések részvételével alapított társaságnak.

A Margitsziget megvásárlásakor a főváros vezetői előtt a sziget üdülő,¹⁵ szórakozási, gyógyhelyi és idegenforgalmi szempontokból történő jobb hasznosítási lehetőségeinek célja állt.¹⁶ A vételt követően kívánták megoldani a sziget tovább már nem halasztható fejlesztésének feladatát is.¹⁷ A legfontosabb teendők voltak: a két részből álló sziget egyesítése, árvédelmi célzatú feltöltések és a partvédelem kiépítése, utak, csatorna- és vízhálózat létesítése, más közművesítések, mint pl. a közvilágítás korszerűsítése és bővítése, a közlekedési kapcsolatok rendszerének kiépítése stb.¹⁸ A főváros anyagi lehetőségeit azonban a vétel egymagában is kimerítette. A nagyszemű infrastrukturális beruházásokhoz hiányzott a kellő pénzügyi fedezet.

A Margitsziget jövője körül támadt bizonytalanságban a külföldi tőke számos üzleti lehetőséget vélt felfedezni. A sajtó nyomban felfigyelt ezekre a jelenségekre, és különféle álláspontra helyezkedett. Volt orgánus, amely és közíró, aki nem idegenkedett a külföldi tőke bevonásának gondolatától, és nem látott abban mást, mint az ország, a város felvirágoztatását. A sajtó jó része a pillanatnyi érdekek szolgálatába szegődött, és arról írt, amiért megfizették. Akadtak azonban, akik a Margitsziget jobb kihasználásának jelszavai mögött felismerték a külföldi ajánlatok igazi célját, a profitszerzést.¹⁹ Ezek kitartottak amellett, hogy minden körülmények között magunk fejlesszünk és építkezünk. Tekintettel azonban arra, miszerint a hazai idegen arisztokráciának és tőkéseknek az érdekei távolról sem voltak azonosak a köz érdekeivel, a sziget urai szélesre tárták a kapukat a nyugati tőke előtt. A sziget hasznára pályázó tőkéseknek készségesen siettek segítségére a pénzhiány miatt kényszerhelyzetben lévő Budapest Székesfőváros vezetői is.

A szigetet kezelő Fővárosi Pénzalapot gyakorlatilag a Fővárosi Közmunkatanács képviselte. A sziget felhasználására és fejlesztésére vonatkozóan olyan elhatározás született, hogy arra egy külön bérleti részvénytársaságot kell alakítani, s a Közmunkatanács majd e társaságnak fogja a bérletet átadni. A részvénytársaságot óvadék letételére kötelezték, amely visszalépés esetén odavész.

A Közmunkatanács és a főváros vezetőinek elhatározását követően megindultak a puhatólódzó megbeszélések a létrehozandó bérlőtársaság körül. Rövidesen kiderült,

hogy a hazai pénzemberek akkor hajlandók a pénzüket a Margitsziget fejlesztésébe befektetni, ha megbízható külföldi, hasonló ágazatban már működő tőkés csoportok is érdekeltséget vállalnak. Az előkészítő tárgyalások nyomán kitűnt, hogy a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-nak sikerül angol, svájci és fiumei-abbáziai, az üdülő-, gyógyfürdő és szállodai ágazatban már érdekeltségekkel és tapasztalatokkal – s nem utolsósorban – gyümölcsözőnek ígérkező beruházásokhoz pénzzel is rendelkező csoportokat a bérlőtársaság eszméjének megnyerni. Az alapítási tervzetnek sikerült megnyerni névadóul a Ritz Hotel Development Company londoni cégét és csatlakozott társait, a már említett svájci és osztrák–magyar tengerparti pénzcsoportokat, amelyek végül a részvénytőke 27,5%-át jegyezték. E lépést követően néhány nap alatt lejegyezték a részvényeket (3–5. kép).

A részvénytársaság alakuló közgyűlésére 1912. november 18-án került sor. Ezen a következő, egyidejűleg megválasztott igazgatósági tagok vettek részt: Bakos János miniszteri tanácsos, Garancsy Mihály miniszteri tanácsos a Fővárosi Közmunkák Tanácsa részéről, dr. Lipmann Frigyes gyáros, gróf Zichy Géza Lipót bankigazgató, Czákó Emil bankigazgató, gróf Korniss Károly földbirtokos, Szél Árpád közúti vasútigazgató, Gerbeaud Emil gyáros, Burcher Frigyes szállodaigazgató (Genf) az ún. svájci csoport képviselői, és a Ritz Hotels Development Company Ltd. londoni cég megbízottai: báró Hans Pfyffer von Altishofen (Luzern) és dr. Mayer Lajos (Luzern), a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. képviselői; dr. Mayer Lajos ügyvéd győri, Kállay Frigyes földbirtokos galántai magyar részvényesek; dr. Fodor Géza orvos abbáziai, Zimonyi Schwartz Mihály mérnök fiumei az Általános Forgalmi Rt. képviselői; Spahlinger Hermann szállodás, genfi lakosok. A 10 000 db egyenként 400 K névértékű részvénytőke megoszlása a következő volt: az angol csoport 700 db (7%), a svájci csoport 1250 db (12,5%), az Általános Forgalmi Rt., a fiumei–abbáziai pénzemberek csoportja 800 db (8%), a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. csoportja 1000 db (10%). Érdekes megemlíteni, hogy Krausz Simon, a korszak legismertebb tőkés spekulánása 500-at jegyzett a részvényekből. A többi részvényes az arisztokraták és más hazai pénzemberek köréből került ki.

A társaság cíge: „Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársaság” lett. A társaság célja: a Margitszigetnek, valamint összes tartozékainak és a hozzá még ezután a Duna medréből feltöltés útján csatolandó területnek bérbevétele és mindezen területeknek, mint közkerteknek, üdülő- és szórakozóhelynek a hasonló rendeltetésű és a világhírű elsőrendű helyek színvonalára való emelése; a szigeten létező vagy később létesítendő vállalatok kezelése; végül – a Fővárosi Közmunkák Tanácsának előzetes hozzájárulásától függően – hasonló vállalatok létesítése, vagy az ilyen vállalatokban való részesedés. A bérlet 1913. január elsejei hatállyal kezdődött és 1973-ig tartott – volna. A társaság alaptőkéjét az alakuló közgyűlés 4 millió K-ban állapította meg, amely tízezer darab, egyenként 400 K névértékű bemutatóra szóló részvényre oszlott. A részvények hatvan szelvénnel voltak ellátva, amelyek 1973-ig évi 6%-os osztalék és az ezen felüli nyereségrészesedés felvételére jogosítottak. A részvényesek a megalakuláskor kötelesek voltak a részvények névértékének 30%-át készpénzben befizetni, a hátralevő 70%-ra vonatkozóan a közgyűlés négy éven belül bármikor határozhatott. A rendes közgyűlést az üzleti év leteltét követő első hat hónapban Budapesten kellett megtartani. Szükség esetén rendkívüli közgyűlést is lehetett egybehívni. A közgyűlés hatáskörébe tartozott az igazgatóság

és a felügyelő bizottság megválasztása, elmozdítása és felmentése; a számadások megvizsgálása és a nyereség felosztása; más társasággal való egyesülés felett való döntés; oly kartellszerződések megkötése, amelyek minden társasági ügyletnek közös haszonra vezetését célozták; az alaptőke leszállítása vagy felemelése; a társaság feloszlata, a felszámoló kirendelése; végül pedig az alapszabályok módosítása. A közgyűlésen csak az a részvényes vehetett részt, aki a részvényeit a szelvényekkel együtt a közgyűlést megelőzően a megjelölt helyen letette. Az igazgatóság tagjai a tiszta nyereség után 10% igazgatói jutalékban részesültek, míg az alapítók az alapítói igazolványaik alapján külön 20%-os alapítói osztalékban is.²⁰ Az igazgatóságba kötelesek voltak a Fővárosi Közmunkák Tanácsa két kijelölt megbízottját is beválasztani. (Ezek Garancsy Mihály és Bakos János voltak.)

Az alakuló közgyűlés a Közmunkatanács Döbrentey tér 4. szám alatti helyiségében zajlott le. Az ott jelen voltak: Gálos Kálmán 50 db, gróf Hardegg János 500, Zimonyi Schwartz Mihály 50, dr. Fodor Géza 200, Tomasic Ricardo 100, Kóbor Tamás 100, Czákó Emil 300, Tibor Róbert 300, Horánszky Lajos 200, Virág Jenő 100, dr. Jakobi Olivér 100, Hosszú István 100, dr. Cerver Gyuró 100, Molitorisz Gyula 50, ifj. Tolnai Lajos 100, dr. Lipmann Frigyes 500, dr. Mayer Ödön 500, Székely József 250, Kállay Frigyes 100, Mécs János 100, Gerbeaud Emil 418, Sindweiss Lipót 100, Spahlinger Hermann 248, Burcher Ferenc 277, dr. Elischer Vilmos 250, Szász József 100, dr. Polonyi Dezső 200 darab, összesen 2 697 200 koronát kitévő 6743 darab részvénnyel rendelkeztek. A külföldi részvényesek közül Ormond Jaques és Pfyffer von Altishofen János számított a legbefolyásosabbnak. A jegyzett részvények értékének 30%-át a jegyzéskor a Margitsziget Rt.-nak a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. központjánál nyitott számlájára kellett befizetni. Az alapítók részére egyidejűleg „az alapítás körüli fáradozásaik és a felmerült kiadásaik ellenértéke fejében” 6000 db előmutatóra szóló alapítói igazolványt adtak ki. Ezek szerint az, aki az alapításban is részt vett, mint pl. Hardegg, Zichy és Korniss grófok, az igazgatósági tagságuk után 10, az alapítói tagságuk után 20, a részvényeik után pedig 6% osztalékot – és mindezekon felül nyereségrészesedést – húztak. Ha hivatalos küldetésben jártak el, felszámíthatták valamennyi felmerülő költségüket, így külön a reprezentációt is. Kornisst elnökké, Hardegget pedig, Gerbeaud-val egyetemben alelnökké választották, ami újfent külön díjazással járt.

Az igazgatósági tagok közül kettő (vagy az egyik igazgatósági tag és egy az ezzel meghatalmazott tisztviselő közül) bármilyen adminisztratív, illetve üzleti intézkedést cégszerűen aláírhatott, pénzüsszegek átutalása felett diszponálhatott, és felhatalmazás alapján megállapodásokat köthetett. Cégjegyzésre a 14 részvénytársasági igazgatósági tag mindegyike fel volt jogosítva.²¹ A Margitsziget Rt. szabályszerű megalakulása után, a sziget bérbevételeire vonatkozó szerződést a Fővárosi Közmunkák Tanácsával megkötötte, az óvadékot az alapító tagok visszakapták.

A nagyközönség a sajtó útján értesült arról, hogy a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársaság megalakult. Egyidejűleg hozták létre az Általános Forgalmi Részvénytársaságot, amely a Margitsziget Rt. ügyleteinek bonyolítását végezte.

A Margitsziget átalakítása

Az óvatos külföldi tőkések egymás közt külön is megegyeztek abban, hogy a maguk részéről, Burcher Ferenc svájci állampolgár vezérigazgató személyében saját ellenőrt építenek be. Fizetését évi 25 000 K-ban állapították meg, amihez ezen felül még 15 000 K nyereségjutalékot is biztosítottak. Csak ezután kerülhetett sor arra, hogy Spahlinger és Tibor igazgatókat az Általános Forgalmi Rt.-gal kötendő egyezséggel megbízzák. Ezt követte a Közmunkatanácsnál Korniss gróf és Gerbeaud által létrehozott szerződés. Egy külön bizottság néhány fontosabb kérdés tanulmányozására nyert felhatalmazást. Ilyenek voltak: az akkori hotel építése, annak belső átrendezése; a Magyar Athletikai Club (a MAC, majd KMAC) elhelyezése; a kertészetnek a szigetről történő kihelyezése; a forrásvíz értékesítése egy létesítendő parti fürdő kapcsán eszközendő kihasználásával; és – ami körül aztán a legtöbb bonyodalom támadt – egy játékkaszinó felépítése.

Izgalmas kérdéssé nőtt továbbá a sziget feltöltése és a partépítés; amiben az igazgatóság további kiemelkedő üzletet remélt. E vonatkozásban nyíltan kikötötték a kiválasztandó vállalkozóval szemben, hogy a sziget feltöltése során a munkálatoknál a Margitsziget Rt.-nak semmit se kelljen kockáztatnia, csupán a haszonból részesedjék.

1913. január 20-án került nyilvánosságra, hogy a sziget feltöltési munkálataival kapcsolatban tartott versenytárgyaláson a Gregerson C. és Fia cég benyújtott – „legolcsóbb” – ajánlatot fogadták el. Ez azonban szemfényvesztés volt. Gregersenéket ugyanis már az árlejtés közben a Közmunkatanácsnak a Margitsziget Rt.-ban delegált két tagja a konkurens ajánlatokról részletesen tájékoztatta. Ezért Gregersenékkal szemben a Margitsziget Rt. 25 000 K garantált külön hasznot kötött ki. A sajtótól nem volt miért tartaniuk, mert a Margitsziget Rt. költségvetésébe előrelátóan 30 000 K évi pauszát irányoztak elő propaganda célokra. De még ez sem jelentette azt a teljes összeget, amit a lapok a szigeti üzletekből húztak. A hangadóbbak az Általános Forgalmi Rt.-tól is ugyanennyit kötöttek ki maguknak. Ennek fejében mindkét részvénytársasággal kapcsolatban kötelesek voltak időnként az igazgatóság által irányított cikkeket és közleményeket közölni. A lepénzelt lapok a vállalati intézkedéseket mindenkor a legkedvezőbb színben tüntették fel. Reklám tekintetében a külföldi sajtóra is szükség volt. Ennek lebonyolítására a szigeti üzletekben érdekelt Ritz Hotels Development Co. vállalkozott; a világ minden tájára kiterjedő luxusszálloda-hálózatában reklámozta a Margitsziget Rt.-ot.

A külföldi pénzembereket és hazai érdektársaikat a sziget fejlesztésének ügyébe való bekapcsolódásuknál egy, nyíltan nem hangoztatott elképzelés, a szigeten létesítendő játékkaszinó terve s vele kapcsolatos nagy haszonszerzés reménye vezette. A bérlőtársaság megalapításakor, különösen az ún. svájci csoport képviselte a szerencsejátéknak Magyarországon, s különösen a Margitszigeten való telepítésének-bevezetésének gondolatát. Azt remélték, hogy a monte-carlói kaszinóhoz hasonló szerencsejáték-központ kelet-közép-európai megteremtése a szigetre vonzza majd a térség valamennyi gyors meggazdagodásra spekuláló közönségét s ezzel együtt a szigeti egyéb létesítmények forgalma is fellendül. Kezdetben a főváros és a Közmunkatanács vezetői, más kormányzati tényezőkkel együtt támogatták ezen elképzeléseket.

A kaszinó építkezési terveit az akkoriban divatban volt svájci építésre, Camolettire

bízták. Elképzeléseit a szigeti kertészet zavarta. Indítványára elrendelték annak kitelepítését. Az e célra alkalmas 6–8 holdnyi területet a fővárostól remélték megszerezni. Zichy grófnak aggályai merültek fel, hiszen kormány szinten tárgyalták a híres kolozsvári botanikus kertnek a szigetre leendő áttelepítését, s itt egy országos növénykert létrehívását. Garancsy azonban megnyugtatta az aggódókat: „a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a Magyar Királyi Kormány már megállapodott abban, miszerint a fűvészkert vitatott elhelyezése nem lehet a tervezett építkezésnek akadálya”.

A Margitsziget Rt. gazdag levéltári anyagából kitűnik, hogy a már említett jutalékokon, osztalékokon, nyereségrészesedéseken, jutalmakon, tantiémeken, igazgatói fizetéseken, külföldi elszámolásokon kívül az igazgatósági tagok mindenben kerestek. Részesedést követeltek maguknak a partfeltöltési haszomból, az útépitésekből, a parkírozásból, az épületátalakítások kapcsán a vállalkozói díjakból, a vásárolt bútorokból; a beszerelendő liftektől a fürdőszobák vízcspájáig mindenből. Mivel valamennyi költségvetést a Közmunkatanáccsal jóvá kellett hagyni, ezen ügyek tárgyalásakor Bakos és Garancsy tanácsosok a háttérbe vonultak, majd hivataluknál a hozzájárulásokot sorra elintézték. Ha a szemfüles sajtó valamit mégis megneszelt – mint például azt, hogy a Gregersenék partfeltöltési ajánlata összességében eredetileg a harmadik volt, s a megbízást ennek ellenére elnyerték – a zurnalista extra pauszhoz jutott. Hogy az összmunka miért mehetett simán, annak világos oka volt, hogy senkinek sem kellett a másiktól tartania. Ha például a hazai igazgatók egy bizonyos Schmidt Miksa bécsi bútorgyáros berendezőt javasoltak, a svájciak viszont Vogt luzerni honfitársukat juttatták pár ezer frankhoz. Ötleik kimeríthetetlenek voltak.

A kaszinó ügyét még 1913-ban szerették volna dűlőre juttatni, hogy az építkezéseket el lehessen kezdeni, és abban 1914-ben már megindulhasson a szerencsejáték. A költségekre a Margitsziget Rt. másfél millió koronát kívánt fordítani. Éspedig 1 200 000 K-val az építkezési költségekhez, míg 300 000 K-val a berendezésekhez járult volna hozzá. A többletet, amire úgy látszik már jó előre számítottak, az Általános Forgalmi Rt. állotta volna; amely viszont ebben az üzletben bérlőként szerepelt. Ezt azért oldották így meg, mert az igazgatósági tagok nagy részének (pl. Tibor Róbertnek) kétszeres hasznot jelentett. Az Általános Forgalmi Rt. érdekében állott a játékbank esélyeit minél csillogóbban kiszínezni, hogy a biztos üzleteket ebben a hangulatban megszerezhesse magának. A svájci és angol érdekeltek azért vettek részt a Margitsziget Rt. alapításában, mert szintén komoly hasznot reméltek elérni a szigeti játékkaszinó és szállodaprogram megvalósításából.

Egyholdnyi terület bérletét is elhatározták amfiteátrumszerű színház céljára. Ebben esténként „kinematograph”, nappalonta pedig gyermek- és egyéb előadásokat terveztek, amelyek az elképzelések szerint évi 50 000 K minimális hasznot biztosítottak volna. A szerződés tíz évre szólt, amelyet újabb tíz évre a bérlő opcióval hosszabbíthatott meg. A játékkaszinó ügye azonban mindegyre késett. Engedély nélkül viszont nem lehetett az építkezésekbe belefogni. Közben elkészültek a létesítendő strandfürdővel kapcsolatos tervek.

A kora tavasz beálltával a sajtó is megtette a magáét. A cikkek ügyes manipulálásával a közvéleményt észrevétlenül terelte a Margitsziget Rt. által kívánt irányba. Mindenekelőtt megírták, hogy a feltöltés által további százezer négyszögölnyi területgyarapodás

várható.²² Az így időzített sajtóakció után lehívták a jegyzett részvénytőke további 30%-át. A befizetések idejéül 1913. július 1–15. közötti napokat jelölték meg.²³ Ezzel az eseménnyel zárult le a Margitsziget Rt. történetének első szakasza, amely a nagy tervezetek jégében zajlott.

A játékbankbotrány

Az 1913. szeptember elsejei igazgatósági ülést Garancsy közmunkatanácsi megbízott kérelmére hívták egybe. Bevezetőként Gerbeaud alelnök és Kállay igazgatósági tag lemondását kellett tudomásul venni. Egy részvényestől, Molitorisz Gyulától szerzett tájékoztatás alapján azonban a legsötétebb üzemlekről szóló hírek terjedtek el. Kitudódott, hogy az Általános Forgalmi Rt.-nél elhelyezni rendelt 400 000 K letétele – Tibor igazgatósági tag korábbi bejelentése ellenére – csak utólag történt meg. Kínosan hatott annak a ténynek a köztudomásra jutása is, hogy az Általános Forgalmi Rt. nem olyan pénzügyi intézet, amely idegen tőkék megőrzésével és gyümölcsöztetésével alapszabályszerűen foglalkozhat. A Margitsziget Rt.-gal 1913. július 18-án – az albérlétekből folyóan – megkötött szerződés alapján 125 000 K bért lett volna köteles megfizetni, de ez sem történt meg.

A bejelentéseket dermedt csend követte. A súlyos visszaéléseket elkövető Tibor igazgatósági tag nem is titkolta, hogy egyenesen a fő részvényesek utasítására járt el; és megállapította, miszerint arra való tekintettel, hogy éppen a fő részvényesek hiányoznak az ülésről, a kérdés tárgyalása nem időszerű. Garancsy igazgatósági tag felszólalásában arra hivatkozott, a fő részvényesek érdeke, hogy pénzüik egy elsőrangú pénzügyi intézetnél nyerjen elhelyezést. Elmondta még, hogy az Ásványvíz Kiviteli és Forgalmi Rt.-gal, jóllehet a szerződést még meg sem kötötték, de a cég máris birtokon belül van, s ugyanakkor az esedékes 10 000 K-át sem fizették be. Felháborodva jelentette még be, hogy a genfi Burcher vezérigazgató még az étkezését is a társaság terhére számolja el. Az év végén esedékes tantiémjét pedig már augusztus 11-én felvette. Tibor erre odavetette, hogy nem tantiémről van szó, Burcher megnősült, előlegre volt szüksége, amelynek fedezetére ott állt a tantiém. Közben az igazgatóság egyetlen ülésén sem volt határozatképes. Ez méltányossági ok. Ezért őneki kellett „emberileg” aláírnia a kiutalást. Garancsy befejezésül még felhozta, hogy a kertészet kitelepítése céljaira vásárolt telek vételárát, 236 000 K-át a tanácsnak még nem fizették meg, ami ha kitudódik, könnyen diszkreditálhatja a társaságot a főváros előtt. Mindezt összegezve javasolta, hogy a részvényesekre esedékes utolsó 40%-ot is hívják be.²⁴

1913. október 11-én Jaques Ormond igazgatósági tag, az üzleti viszonyaiban beállott változások miatt váratlanul kilépett az üzletből és sürgősen elhagyta az országot. „Bizonyos kényszerítő körülmények hatására” Garancsy kénytelen volt a Közmunkatanács álláspontját képviselve ismételt szorgalmazni, hogy az Országos Iparbank Rt.-nél elhelyezett 600 000 K betétet haladéktalanul mondják fel. Indítványát az igazgatóság elutasította, mire Bakossal együtt még az ülésen sürgős óvást emelt.

Mindennél váratlanabban hatott azonban, hogy a műépítést arról kellett értesíteni, miszerint a kaszinóépítéssel kapcsolatos valamennyi további teendőjét azonnal függessze

fel, mivel a Margitsziget Rt. a játékkaszinó létesítésére jogosító engedélyt nem kapta meg.

A sorozatos váratlan események hátterében a külföldi sajtó cikkei álltak, melyekből kitűnt, hogy a Margitsziget Rt. korántsem üdültetési akció, hanem ott mindent egyetlen kártyára, a játékbank rablóüzletének szédületes lehetőségére tettek fel. Egy szép napon minden kiderült. A Margitsziget Rt. urai egyenesen Lukács László magyar királyi miniszterelnök közbenjárását akarták igénybe venni egymillió négyszázezer korona lefizetésével az előzetesen beígért játékkaszinó-engedélyért.

A vihar a Margitsziget Rt. 1913. november 25-i igazgatósági ülésen tört ki (6. kép). Bár mindent elkövettek, a botrányt sem elkerülni, sem elodázní nem lehetett. Az igazgatói ülés rendkívül gyors összehívása ellen emelt óvás sem segített. Két nappal korábban ugyanis az Általános Forgalmi Rt. már megtartotta ezzel kapcsolatos ülését, s ezen szó szerint a következő határozatot hozta: „Kijelentjük, hogy az elnök úr előterjesztésében említett 1 400 000 K-t az ezen igazgatóság által képviselt Általános Forgalmi Rt. a sajátjából fizette... kijelentjük, hogy az esetre, ha 1 400 000 K hozzánk, illetve alább nevezett meghatalmazottaink kezeihez lefizettetik, úgy a margitszigeti kaszinó bérleti és ezzel kapcsolatos ügyeinkből folyólag sem a jelenlegi kormány és ennek tagjai, sem a királyi kincstár, sem a Nemzeti Munkapárt ellen semmi néven nevezendő kártérítést nem támasztunk. Kijelentjük továbbá, hogy a teljes szavatosságot elvállaljuk arra nézve, hogy ezen szóban lévő ügyből és az ezzel kapcsolatos kérdésekből folyólag a jelenlegi kormány és tagjaival, az előző kormány és tagjaival, a magyar királyi kincstár és a Nemzeti Munkapárttal szemben semmi néven nevezendő jogos igényt más nem támaszthat... Egyben az említett 1 400 000 K felvételére és általában ezen ügy véglegzésére felhatalmazzuk Gróf Hardegg János és Gróf Korniss Károly urakat, akiknek az ehhez szükséges meghatalmazásokat kiadjuk.”²⁵ A Margitszigetre tervezett nyilvános játékkaszinó bombaüzletét az arisztokrácia és a hozzájuk tapadt bel- és külföldi tőkepénzesek minden gátlás nélkül nyélbe akarták ütni. A hajdani királylány nevével fémjelezett társaság azonban kifelé és nyilvánosan mégsem szerepelhetett ilyen üzlettel. Ezt a mindenképpen jelképes szerepet vállalta magára az Általános Forgalmi Rt. Ide vándorolt az alapítási tőke nagy része is. De korántsem azért, hogy kamatozzék, hanem hogy a hatalom megvesztegetése biztosíttassék. Az Általános Forgalmi Rt.-ban ugyanazon úriemberek szerepeltek. De ez már természetesen egészen másképpen festett, mert ők ott így mégsem voltak azonosak szigetbéli önmagukkal. Az ügyet bonyolította, hogy a nem főúri üzletemberek a hosszan tartó huzavona során világosan felismerték, hogy a nagy üzlet, a „játékbárlang” a kiobbant Lukács László-féle vesztegetési botrányt követően már nem valósulhat meg. Azok a bel- és külföldi pénzemberek, mint pl. Krausz Simon vagy Gerbeaud és Jaques Ormond, akik idejében rájöttek a konstellációkra, sietve kiléptek a szigettársaságból, nehogy üzleti jó hírüket kompromittálják.

A Margitsziget Rt. vezetősége 1913. november 25-i igazgatósági ülésén a látszat megvédelmezése érdekében cinikus és vitriolos határozatot fogalmazott: „... tekintettel mármint arra, hogy kifelé annak látszata foroghat fenn, mintha a fenti ismertetett határozatban említett 1 400 000 K kérdésében a Margitsziget Rt. is érdekelt vagy részes lenne, az ebből előállható félreértések kikerülése érdekében kéri, hogy az igazgatóság jelentse ki, miképp ezen 1 400 000 K kérdésében a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.,

az Általános Forgalmi Rt. nem részes és nem érdekelt, és hogy ezen ügyből folyólag sem a jelenlegi kormány és annak tagjaival, sem az előző kormány és annak tagjaival, sem a királyi kincstárral, sem a Nemzeti Munkapárttal szemben semmi néven nevezendő követelése nincsen.”²⁶

A margitszigeti játékkaszinó engedélyeztetésével kapcsolatos 1,4 millió K megvesztegetés ügye szervesen kapcsolódott Lukács László munkapárti politikus, hosszú időn át volt pénzügyminiszter, majd 1912. április 22-ével kinevezett miniszterelnök személyéhez. Lukács a Munkapárt konzervatív szárnyának képviselőjében feltétlen támogatást adott Tisza István gróf, akkor parlamenti elnök, erőszakos, az ellenzék megtörését célzó akcióihoz s ezáltal magára vonta az ellenzék figyelmét s támadásait. S amint később kitűnt, Lukács László közéleti szereplésének feltárása „hálás” és nem remélt „gazdag” támadási anyagot nyújtott az ellenzéknek. 1912 őszén tehát a Margitsziget Rt. alapításának kellős közepén Désy Zoltán ellenzéki képviselő az egyetemi ifjúság egy összejövetelén Lukács Lászlót Európa legnagyobb panamistájának nevezte és azzal vádolta meg, hogy négymillió koronánál nagyobb összeget költött közpénzekből az 1910-es választás céljaira, amely a konzervatív-jobboldali munkapárt elsöprő győzelmét hozta a liberális és baloldali pártok felett. Károlyi Mihály gróf nyílt levélben vádolta meg Lukács Lászlót, melyben kijelentette, hogy „... meg nem engedett eszközökkel csikart ki pénzeket a legimmorálisabb módon az állam pénztárából és ezen vásárolta össze a parlamenti többséget”. Gróf Hadik János a felsőházban tiltakozott olyan férfi közéleti szereplése ellen, aki „... állami szerződések megkötése alkalmával milliókat sarcolt ki egy pénzintézetől a pártkassza részére”. Désy később, 1913 tavaszán megismételte támadásait Lukács ellen, aminek következtében az ügy bíróság elé került.

A hosszan – több fórumon át – elhúzódó bírósági tárgyalások során kitűnt, hogy Lukács valóban felvette a 4,8 millió K összeget a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-től a sójövédéki monopólium ismételt meghosszabbítása fejében és azt a munkapárt céljaira fordította. Lukács egyéni tisztességét az ítélet nem érintette, de az tényként derült ki, hogy a sószerződés koncessziójáért a Magyar Banktól kapott pénzek és más ügyekért kapott províziók a munkapárt kasszáját gyarapították. Lukácsnak az ítéletet követően, 1913. június 10-én le kellett mondania, de továbbra is megmaradt a munkapárt elnökének, az ellenforradalmi rendszerben pedig főrendiházi taggá nevezte ki Horthy kormányzó és több pénzintézet igazgatóságának tagjaként működött. Lemondását követően a támadások megszűntek ellene, mert Lukács nyíltan megfenyegette a képviselőházban az ellenzékét, hogy feltárja a közpénzek felháborító kezelését az 1906–1910 közötti koalíciós kormányzat időszakából, ami egyszerre lecsendesítette támadóit s ezáltal megmaradhatott továbbra is közéleti-kormányzati tényezőnek.

Lukács bukása után robbant ki az agyonhallgatott Margitsziget-botrány. A két ügy szereplői, hasonlósága nem kétséges. Ugyanaz a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. a Margitsziget Rt. részvényeinek ura, ugyanaz a miniszterelnök – 1910-ben ugyan csak pénzügyminiszter –, ugyanaz az eljárás is. A Magyar Bank 1910-ben befizetett pénzéért megkapja a Magyar Királyi Sójövédék vezérügynökségét, a sókereskedelem és feldolgozás országos monopóliumát, de a bank szerzi meg az Államvasutak gépgyárának vezérügynökségét is, ami által közvetítőként beékelődve az állami gépgyár és a fogyasztók közé, ugyancsak nem kis haszonhoz jutott. Kézenfekvő a hasonlóság a szigeti játékkaszi-

nőügyben is. Lefizetik a pénzt, megkapják a szerencsejáték magyarországi monopolszerű koncesszióját. Nem a két érintett félen múlt, hogy ez az ügylet – Lukács bukása miatt – már nem sikerülhetett.

A sziget urai még ezek után sem tettek le a játékbank vágyálmáról. A kaszinóépület káprázatos tervei fejében Körössy Albert hazai és Camoletti svájci műépítészeknek – 120 000 K-át utaltak ki azzal, hogy azt „előlegként tekintsék azon esetre, ha a kaszinó-építkezés mégis kivitelezésre kerül”. Ezt követően Hoepfner Guido építési szakértő véleményét 21 674 K 63 fillérrel díjazták.

Közben megjelent a szigeten a magát titokzatosan „svájci csoport”-nak nevező érdekeltek képviselőiben bizonyos Várady ügyvéd. Az előírásoknak megfelelően a részvények 1/8-át letétbe helyezve – a törvényes határidőn belül – a közgyűlés összehívását kérte. Várady egyidejűleg az igazgatóság több tagja ellen hűtlen kezelés és egyéb bűncselekmények miatt a Budapesti Királyi Ügyészségen büntető feljelentést tett.²⁷ Az igazgatóság berkeiben óriási riadalom támadt. Magyar Lajos igazgatósági tag felszólalását követőleg kitört a pánikhangulat. Bejelentette ugyanis, hogy tekintettel a Margitsziget Rt.-nál beállott változásokra, továbbá arra, hogy a közelgő közgyűlésen a társaság sorsát érintő nagyfontosságú határozatok várhatók, az őáltala és a Pfyffer által képviselt Ritz-csoport közreműködése feleslegessé válik. Ennek folytán egyidejűleg (1914. január 7-én) mindkettőjük igazgatósági tagságát a Részvénytársaság rendelkezésére bocsátja.

Tény, hogy a Margitsziget Rt. igazgatása csáki szalmája lett. A Burcher Ferenc vezérigazgató helyettesítésébe csöppent Molitorisz Gyula szigeti felügyelő hajmeresztő tényeket jelentett be. A trezorkulcsot az ügyvezető igazgató sohasem tartotta magánál. Annak kezelését a pénztárosra bízta, akárcsak a jegykészleteket. Az Rt. üzleti könyvei sohasem voltak elzárva. Így fennállott az a veszély, hogy azokhoz bármikor bárki hozzáférhetett. Az okmánytár összevissza volt dobálva, és a legfontosabb okmányok nem voltak a helyükön. A gombamódra elszaporodott szabálytalanságok mellett napvilágra kerültek a Burcher által elkövetett személyi jellegű visszaélések is, aki kalandjait megkoronázva feleségül vette a Szent Margitsziget Rt. gépirókiasszonyát; legalábbis a „társaság terhére eszközölt” lakásberendezését ezzel indokolta. Gyanús üzelmei között szerepelt, hogy amikor arra kapott megbízást, hogy 400 000 K-át az Általános Forgalmi Bank Rt.-nál helyezzenek el Tiborral, azt nem oda, hanem az Általános Forgalmi Rt.-hoz juttatták. Ugyanide további 60 000 K újságpauszálét. Illetéktelen eljárásuk következtében a Margitsziget Rt. 675 db forgalmi részvényt vásárolt feleslegesen; miáltal azt egymillió K-nál nagyobb összeggel megkárosították. Egy bizonyos dr. Lakatos Viktor 3000 K-ás munkadíjjal szerepelt a társaság elszámolásaiban, amit nevezett soha nem kapott kézhez, mert Burcher és Tibor igazgatók a pénzt elsikkasztották.

Miután a játékkaszinó ügye nem volt „pillanatnyilag” aktuális, az általános figyelem a Margitsziget partfeltöltése, egyesítése, az új nagy területek révén elérhető profit felé fordult. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa azonban ekkorra már elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Margitsziget Rt. körmére nézzen; márcsak azért is, nehogy a világgá kürtölt botrányok ódiума ráháruljon. A partfeltöltés el sem sorolható fondorlatos fordulatai során a Gregersen cégen kívül nemcsak a Walla József Cementárugyár Rt., hanem a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. is szerepelt. Közöttük a „Pontozatok” című irat szerint a kereken 200 000 K-ás vállalkozási nyereség úgy oszlott meg, hogy abból az

oroszlánrész, és pedig 45% a banknak, a Margitsziget Rt.-nak 15%, a többi 40% pedig egymás közti egyenlő arányban a Gregersen és a Walla cégnek jutott.²⁸ Végül a hatóság avatkozott be. Sándor László rendőrtanácsos a befolyt összegekről és kiadásokról sürgős összeállítást követelt.²⁹ A társaság vezetősége megpróbálta menteni, ami menthető.

Közben kitört az első világháború, s a Margitsziget Rt. vonszolta a maga hétköznapijait. Jelentéktelen események tették színtelenné a társaság működését. Miután az orosz hadifoglyok ingyenmunkáját kiuzsorázták, őket a szigetről elvezényelték; így újabb ingyenmunkaerő után kellett nézni. A császári és királyi 4. utászászlóalj legénysége „engedélyt nyert, hogy a feltöltési munkálatokon naponta 3/4 4-ig gyakorlatokat tarthasson”.³⁰ A IV. Károly koronázásával kapcsolatos ceremóniális ünnepélyek idejére a Nagyszálló (amely akkoriban zárva tartott) pár napra üzembe állt.³¹ A szigeten ekkor hadikórház is működött. Egyben a legképtelenebb katonai és háborús rendezvényeket tartották itt meg. Ilyen volt például a Vörös Félhold rendezvénysorozat; valamint József főhercegnek a háborút propagáló hadikiállítását. Közben a Margitsziget Rt. urai szüntelenül panaszkodtak a háborús károokra és karitatív támogatásokra. Az igazság viszont az, hogy a felhánytorgatott 14 106 K jótékonyági kiadással szemben 851 995 K összegű vagyont herdáltak el a Fővárosi Pénzalapból. Szanálásukra a Közmunkatanács, a Belügyminisztérium s az államkincstár 6 millió K összegű kölcsönt szerzett, de ők nem érték be ennyivel, s 12 000 000 K-ra való felemeléséért folyamodtak. Közben Hardegg gróf meghalt, Horvatovich és Tibor pedig lemondtak. Új igazgatósági tag lett Szász József főispán, Balázs Béla, ómoraviczai Heinrich Ferenc, dr. Stein Emil és Szél Árpád, annak jeleként, hogy a Margitsziget Rt. részvénytöbbsége új tulajdonos, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank kezébe került. A margitszigeti új vezérkara „a játékbank eszméjét végleg kirekeszti”. De nyomban hozzáfűzték: „Bízunk abban, hogy a bérbeadó Fővárosi Pénzalap, méltányolva eljárásunkat, enyhíteni fog a szerződésnek azon nyomasztóan terhes rendelkezésesein, amelyeket társaságunk alapítói a játékbankba vetett hitükben fogadtak el.”³²

A nép szigete a Tanácsköztársaságban

Az októberi forradalmat követően a fővárosba irányuló beözönlés igénybe vette a szigeti Nagyszállót is úgy, hogy a szobáknak átlag 80–90%-a állandóan el volt foglalva. Erre a nagy forgalomra az igazgatóság, a korábbi agónia után gondolni sem mert. Mindez annál feltűnőbb volt, mert – habár az utakat a szigeten úgy-ahogy rendbe hozták – a közlekedés nem volt megoldva. A változott viszonyok arra ösztökölték az igazgatóságot, hogy az alsószigeti kávéházat is rendbe hozassa.

Az új idők áramlatába a sziget is belekerült. A Margitsziget urai most már jónak látták, hogy a felsőszigeti vendéglős szerződését csak azzal a feltétellel hosszabbítsák meg, ha alkalmazottai ellátásáról a jövőben nagyobb figyelemmel fog gondoskodni. Ebből világosan következik az azelőtti bánásmód erősen kifogásolható volta és a forradalom nyilvánvaló hatása. A harcterekről hazatért alkalmazottakat a Rt.-nak vissza kellett vennie. A Közmunkatanács pedig József főherceg hadikiállítását takarította el a szigetről. Az itt immár nagy mértékben érdekelt Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nem

gondolt a legkisebb visszavonulásra sem. A kapitalista hozzáállásnak ékes példáját nyújtja a társaságban a Bank részéről felszólaló dr. Stein 1919. januári elmefuttatása: „A Kereskedelmi Bank – úgymond – amikor a margitszigeti bérletben érdekeltséget vállalt, akkor nagyrésztvényes társaival egyetemben azt az »etikai cél«-t tűzte maga elé, hogy tőkénének megfelelő gyümölcsöztetése mellett, a Margitsziget kifejlődését elősegítse, elsőrangú gyógyhelyet, kellemes szórakozóhelyet teremtsen a szigetből, hogy abból a főváros közönségének kellemes üdülnőhelye, az idegenforgalomnak egyik legjelentősebb bázisa váljék. A kitűzött célokat, azok elérését a háborús nehézségek erősen késleltették. Ezek a körülmények tették lehetetlenné azt is, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a feltöltést befejezhesse. A bérlőtársaság vállalkozása nem kockázat nélkül való; mutatják ezt a társaság eddigi veszteséges mérlegei, s ugyanezt mutatja a sziget állami kezelésének eredménye. A Kereskedelmi Bank azonban hajlandó az eddiginél is nagyobb mértékben vállalni a kockázatot, ha a társaság jogai mindenben és méltányosan respektáltak. A sziget fejlődésének kulcsa, a szerződés miként való értelmezése és kezelése. Ha a szerződést csak a rideg betűk szerint értelmezzük, a jó munka és a komoly siker helyett tespedést, eredménytelenséget fogunk látni; de biztos eredmény koronázza azt a munkát, amely a bérbeadó és a bérlő közös megértésén és állandó együttműködésén épül fel. A Kereskedelmi Bank nem fog a szerződés rideg betűihez ragaszkodni ha nyújtani kell a sziget fejlesztése érdekében, csak akkor ragaszkodik azokhoz, ha a vállalat szerződésszerű jogainak védelméről van szó. Ha a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a bérlőtársaság közt harmonikus lesz az együttműködés, akkor a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársasággal egyetemben a köz is élvezni fogja annak gyümölcseit, és pedig ideális arányban azáltal, hogy a közönség a sziget szépségében és fényében fogja gyönyörűségét látni, anyagilag pedig a kincstárnak a bérleti szerződésben biztosított haszonrészesedése, valamint azáltal, hogy a szerződés lejártával az eszközölt beruházások révén az állam jelentékeny értékkel gazdagodni fog.”³³ Ez a nyilatkozat tipikus fogalmazatát adta a polgári korszakban kiteljesedő gyakorlatnak. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vállalkozásai útján profitját kívánta biztosítani. Ami pedig a Margitsziget Rt. működését illeti, azt korántsem a hasznos befektetések miatt vezetett veszteséges eredményre, hanem a játékbankkal kapcsolatosan két kézzel szórt baksisok, a rengeteg sikkasztás és uzsora miatt. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, alapszabályszerű céljaihoz híven „spekulált”. A szerződés nem betű szerinti értelmezése az eljárásban, majd mégiscsak betű szerinti értelmezése a Bank jogai tekintetében világosan tükrözi az elérendő célt.

A későn józanodó Közmunkatanács végül könyveinek és levelezésének bemutatására kötelezte a Margitsziget Rt.-ot. Kitűnt, hogy a szigeti urak még mindig kétféle mértékkel mértek. Az általános drágulásra való tekintettel például dr. Czysewsky Gyula főorvos részére, 1918. május 1-ig visszamenő hatállyal negyven százalékos fizetésemelésnek számító drágasági pótléket engedélyeztek, de a főkertész fizetésjavítását már nem.

Az 1918. november 16-án kikiáltott Magyar Köztársaság már működésének tizedik napján izgalmas színjáték befejezésével rendítette meg az igazgatóságot. November 25-én a három és fél éven keresztül elhúzott perben hozott ítéletet a volt Budapesti Királyi Törvényszék, de ezúttal már „a Magyar Népköztársaság nevében”. A dr. Farkasházy Zsigmond ügyvéd által képviselt Spahlinger Hermann, a Hotel Office elnöke és

Ormond Jaques bankár genfi lakosok, továbbá dr. Várady Gábor ügyvéd által képviselt Gerbeaud Emil budapesti lakos felperesnek dr. Forbáth Tivadar ügyvéd által képviselt Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. budapesti bejegyzett cég alperes ellen közgyűlési határozatok megsemmisítése és járulékai iránti perben az alperes szigeti társaság 1913. és 1914. évi üzleti mérlegeit megsemmisítette és egyben 6290 K perköltség és szakértői díj megfizetésére kötelezte az alperest. Az ítélet bírói indokolása – a szakértői véleményeket elfogadva – megállapította, hogy „az Általános Forgalmi Részvénytársaság mérlege 1913-ban már tetemes veszteséget mutatott ki, aminek következtében alperes a nevezett társaságnak birtokában volt részvényeit már csak kisebb értékkel vette fel a mérlegekbe, de egyfelől még mindig jóval nagyobb (300 helyett 500 korona) értékben, mint amily értékben az Általános Rt. mérlege alapján felvehető lett volna; másfelől pedig ennek ellenére egész összegében vette fel a nevezett társaság elleni követelését, jöllehet annak behajthatóságát már az a köztudatban volt körülmény is kétségessé kellett hogy tegye, hogy a kormány az Általános Forgalmi Bank által nagy költségbefektetéssel tervbe vett játékbank létesítését meghiúsította. Fokozott mértékben állanak mindezek a körülmények az 1914. évi mérlegre nézve, amelyeknek megállapításához az Általános Forgalmi Rt. romlását előidézett körülmények s ennek a társaság vagyoni helyzetében beállott rosszabbodás még inkább érzékelhetőek voltak. – Kétségtelen tehát, hogy az alperes társaság közgyűlése a mérlegek megállapításánál az Általános Forgalmi Rt.-gal összefüggő tételek tekintetében megsértette a Kereskedelmi Törvény 1875:XXXVII. tc. 99. § 1. pontjában felállított azt a szabályt, hogy a társasági vagyon az egyes tárgyak valóságos értékének megfelelően veendő fel; ennél fogva a mérlegeket megállapító határozatokat meg kellett semmisíteni.”³⁴

Az említett bűnvádi feljelentés ügye már sokkal inkább ólomlábakon haladt. Ebben a szigeti grófok kimerítettek minden hazai jogszolgáltatási fórumot, részben, hogy elodázzák, részint, hogy valamennyi fórumon egyre csorbuljon Damoklész kardjának éle. Az említett eljárások során dr. Kallós Henrik ügyvezető képviselte a szigetet, s számolt be a bűnügy ügyészségi, törvényszéki vizsgálóbírói, vádtanácsi, majd ítéltáblai állásáról a szigeti közgyűlésnek; amely – mintha körülötte mi sem zajlana – elrendelte, hogy a szigeti kertésznek, munkadíja fejében még Chorin Ferenc mamuttőkés házi díszkertjét is rendben kell tartania s a víztoronnybéli lakásaikból az ott megbetegedő alkalmazottakat kidobatta.

A vezetőség kebelén belül csak az 1919-es esztendő beköszöntével észlelhető a bomlási folyamat. Egymás után nyújtotta be lemondását öt igazgatósági tag.³⁵ Februárban a Közmunkatanács két delegáltja közül előbb Garancsy s rövidre rá Bakos is elhunyt. Az új idők áramlatainak megfelelően a szigeti munkások, alkalmazottak és tisztviselők bérezésével kapcsolatban sor került a kollektív szerződések bevezetésére. A januárig visszamenő hatályú szerződéseket a kényszerhelyzetbe került igazgatóságnak tudomásul kellett vennie, éppen úgy, mint a rekvirálásokat. Mindezek a körülmények érzékeny veszteségeket okoztak a sziget urainak. Ráadásul a Központi Lakáshivatal a margitszigeti úgynevezett Kisszállodát, az alsószigeti igazgatósági épületet és a sziget több bútorozott lakását lefoglalta. Kallós igazgató ellenakciói hatástalanok maradtak.³⁶

1919 márciusának első felében a Margitszigeti Alkalmazottak Beszerzési Csoportja részére „a szükséghez képest, de maximálisan” 50 000 K forgótőkét engedélyezett az

Igazgatóság. De Kallós ügyvezető részére is megállapítottak, január elsejéig visszamenő hatállyal 24 000 K fix fizetést és 12 000 K drágasági pótlékot, míg nyereségrészesedését 6000 K-ban „garantálták”. Viszont megfeledeztek arról, hogy magát a tékozló igazgatóságot rövidesen senki sem garantálja. (Kallósné szigeti virágüzletével kapcsolatosan úgy döntöttek, hogy azt „a békekötést követő egy éven belül lesz köteles eladatni vagy megszüntetni”.) Terveik szerint a Nagyszállóban csakis „betegek és hozzátartozók” kaphattak volna lakást; gyakorlatilag biztosítva, hogy a fürdőorvos se járjon rosszul. Végül megjelent a főváros szervezetének ideiglenes módosításáról szóló VII. néptörvény. Ez a jogi vívmány megszüntette a Fővárosi Közmunkák Tanácsát és a szigetet a fővárosnak juttatta vissza.

*

1919. március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltását követően az ideiglenes állapot megszűnt a Margitszigeten. A sziget az összes gyógyfürdővel együtt a Népjóléti Népbiztosság hatáskörébe került, amely a főváros pazar szigetét a Központi Munkás- és Katonatanácsra bízta. A Tanácsköztársaság budapesti népbiztosainak egyik legelső intézkedése az volt, hogy március 27-én megszüntették a szigeti beléptídját. Az erről intézkedő rendelet Fővárosi Közlönyben közzétett szövege a következő:

52.522/1919–XVI. szám.

A Margitsziget területének a nép számára való díjtalan megnyitása.

A főváros népbiztossága elrendeli, hogy a Margitsziget területére is mindenki díjtalanul léphet, úgy hogy a sziget teljes egészében ezután a nép rendelkezésére áll.

Megbízuk a városgazdasági ügyosztályt, hogy ennek a rendelkezésnek végrehajtásáról haladéktalanul intézkedjék.

Budapest, 1919. évi március 28.

A főváros népbiztossága:

Preusz,

Vince

A sziget kapitalista urinak későbbi kesergéseiből ismeretes, hogy az így elmaradt hasznuk kerek egynegyed millió K-át tett ki. Természetesen a forgalom minden addigit messze felülmúlt.

Merőben új élet indult meg a szigeten. „Ahol azelőtt raccsoló mágnások, ingyenélő dzsentrik grasszáltak, az 1919. évi tavasz ott találta a szegény embereket. S mindez azon a Szent Margitszigeten történt, amely a rafinált élvezetekkel megédesített helye volt a gazdagoknak, ahol piperkőc, kivasalt, kifent ficsúrok, csipkés és ékszeres dámák suhogtak kedvenc randevúikra. És ez a tavasz – amelynél szebbet, vörösebbet addig még soha nem értek meg a kizsákmányolt proletárok³⁷ – mindenütt meghozta a változást.” A szigeten egymást követték a proletárünnepélyek, amelyek közül kiemelkedett az 1919. április 13-i. Ezen a napon vörös díszet öltött magára a Margitsziget, ahol a nagyurak a „harminkétlevelű bibliá”-nak s a rulettnek akartak templomot emelni. Az említett ünnepély vasárnapra esett. A tömeg már déli tizenkét órakor özönlött a bejárat felé, ahonnan eltűntek a jegyváltó bódék. A fedett sétányon nagy tábla hirdette: „Minden a miénk!”, „Világ proletárjai egyesüljete!” Az elemi és polgári iskolák az egész fővárosból

és a környékből már a kora délutáni órákban a kijelölt játszóterekre vonultak, míg a középiskolák a Magyar Atlétikai Club telepét szállták meg. A vörös vadászezred zenekara felváltva a Marseillaise-t és az Internacionálét játszotta. A sziget más helyén a népet harminchatodik Rácz Laci zenekara szórakoztatta. A szünet nélkül folyó mulatságok és a zene mellett a hangulat felejthetetlen emléket hagyott a résztvevőkben. Az iskolás gyerekek alkalmi kórusai kispajtásaik részére rögtönöztek műsort. Testületileg vonultak ki a gyárak, üzemek és a főváros minden jelentősebb intézménye, a postásoktól a szakszervezetek küldöttségéig. A tömeg szünni nem akaró éljenzés közepette Preusz Mór, Dienes László és Vincze Sándor budapesti népbiztosok tartották meg viharos lekésedést felidéző szónoklataikat, míg a sportpályákon ifjúsági versenyeken mérték össze erejüket a fiatal csapatok és versenyzők.³⁸ Munkaszüneti napokon a főváros lakosai, a gyerekek pedig a hétköznapiakon is özönlöttek a szigetre, ahol egyre több meglepetés várt rájuk. Az ellenforradalmi Magyarország krónikásai utólag mindent elkövettek e ragyogóan szép napok emlékének bemocskolására. 1919. május elsejével kapcsolatban például könyveikben leírták: „A trónra emelt nép... leszaggatta a virágokat, letördelte a gallyakat... a hídfőnél elszedett virágokat és gallyat negyven kocsidéréssel vitték a szemétdombra.”³⁹ Mi azonban inkább hiszünk Krúdy Gyulának, aki szakavatott tollával elfogulatlanul és élethűen írta le a budapesti proletárgyerekek tiszta önfelédlt boldogságát a mesék tündérszigetén.⁴⁰

A Népjóléti Bizottság, amikor a szigetet a Központi Munkás és Katonatanács kezelésébe adta, fenntartotta magának a jogot, hogy oda egy strandfürdőt építsen. A fürdő elkészült és rövid időn belül 238 733 K felesleget tudott felmutatni; mert nem voltak igazgatósági részvényes tagok, akik ezt az egynegyed millió K-át elherdálják.⁴¹ De számos egyéb körülmény, eredmény és adat emelkedik ki a tanácskormányzat ésszerű szigeti kormányzatának vonatkozásában. A lóvasút akkorra már sok tekintetben elavult, és a korhadó, hiányos sántalpak, a vágánykoronák kopása folytán életveszélyessé vált. Vonala az idillikus nyugati parton, megejtően bájos környezetben haladt észak–déli irányban. Pontos felezésénél kiterőállomás volt. Ezt kedvelték legjobban a gyerekek, mert a két lófogatú kocsi itt találkozott. Korábban a lóvasúti üzem biztosítására csak toldozó-foltozó intézkedések történtek. A munkáshatalom 630 folyóméter vadonatúj vágányzatot építtetett meg. Ezen felül a további 1260 méteres vonalszakaszt korszerűsítették, a váltókat kicserélték. Ezekre a munkákra többet áldoztak, mint amennyi három teljes évi lóvasúti bevétel volt. Ugyancsak rendezték az ásványvízüzem helyzetét. Ezt a szigeti létesítményt a bérlők úgy működtették, hogy annak csatornavezetékeiről nem gondoskodtak. Itt is az elérendő minél nagyobb profit lelkesítette a bérlőt, akinek korántsem fűződött érdeke az üzem állagának megőrzéséhez. Az ásványvízüzem elavult és eldugult csatornáit ugyancsak a tanácskormányzat fővárosi szervei javították ki, természetesen az üzem palackozó és egyéb gépi berendezésének kijavítása is megtörtént. Általában generáljavításokat hajtottak végre a szigeti létesítményekben. Az alkalmazottak részére beszerzési üzemet létesítettek.

A Magyarországi Tanácsköztársaság gazdasági politikájával mindenekelőtt a legkiáltóbb igazságtalanságok megszüntetésére, a legfőbb ellentmondások felszámolására törekedett.⁴² A bankokat és a gyárakat szocializálták mindenekelőtt. A nagy feladatok és gondok közepette a szigeten magát szociáldemokratának valló Kallós István igazgató

gátlás nélkül menthette a részvénytársaság érdekeit, hogy ezzel aztán a későbbi időkre magának érdemeket szerezzen.⁴³ A Kallós mesterkedései nyomán elszabotált tanácskormányzati kezdeményezések és szociális jellegű törekvések közül meg kell említenünk, hogy a Felsőmargitszigeten szanatóriumkórház létesült volna, ha az ügyvezető igazgató ellene nem szegül. A Szociális Termelés Népbiztossága az Ásványvízüzemet külön szocializálni kívánta, és ott egyben alkohorpótló italok gyártását tervezte. Sőt már gyártott is ásványvízzel kevert málnaszörpöt.⁴⁴ A helyén hagyott Kallós igazgató azonban mindent megakadályozott, még az olyan intézkedéseket is, mint a szigeti mosodának a lipótvárosival történő egyesített szocializálását.

A proletárdiktatúra alatt a Margitsziget felszereléséből és berendezéséből semmi el nem vezett. Ezt a tényt Kallós István az ellenforradalom felülkerekedésével úgy állította be, mintha ezzel kapcsolatban veszélyes harcok sorozatát kellett volna megvívnia a kommunistákkal.

A Margitsziget Rt. története az 1919–1926. években

A Tanácsköztársaság külföldi intervencióval – román megszállás stb. – történő megdöntése után, 1919. szeptember 12-én, a Minisztertanács kimondta, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa fenntartásával, a főváros közigazgatásának rendezésével kapcsolatban, a Margitszigetről a törvényhozás fog véglegesen dönteni. Így visszaállt az 1919. január 29. előtti status quo. A Közmunkatanács elnöki székébe visszaültették a félretett Polónyi Gézát. A Szent Margit-sziget igazgatósági tagságáról – miniszterré történt kinevezése folytán – lemondott Heinrich Ferencet újból visszahívták. Az új vezetőségnek minden gondja oda irányult, hogy pozícióját erősítse. Ennek egyik gyakorlati előfeltételét abban látta, hogy az adminisztrációt kézben tartó és a részvénytársaság ügyeit első kézből ismerő Kallós Istvánt teljes bizalmukba fogadva ügyvezető igazgatói hivatalában megerősítse. A tisztviselői fizetéseket 40–50%-kal emelték fel. A beléptidőjüket szedő hídvámoló személyzet családi pótlék kiutalására irányuló „esedezései”-t azonban nem tartották teljesíthetőnek.

A hídvám visszaállítását követően mindent elkövettek, hogy a munkáshatalomnak még a nyomait is eltüntessék. Egyidejűleg igyekeztek az eseményeket úgy megnyergelni, hogy a legkülönbözőbb eredményeket kicsikarhassák. Így mindenekelőtt a bérleti díj mérséklésére törekedtek, hivatkozva a Tanácsköztársaság ideje alatt elmaradt üzleti haszonra. A bérleti szerződés revíziójáról Kallós szinte önállóan tárgyalt Krammer Kászonyi Károllyal, akit a Közmunkatanács az elhalt Garancsy helyére delegált.⁴⁵ A strandfürdő építésével kapcsolatban Kallós nem győzte eléggé mosni a kezeit, egyre hangoztatva, hogy ő arról hivatalosan nem bírt soha tudomással; őt senki nem tájékoztatta, sőt „ha valahol előfordulna is erre vonatkozó adat, az tévedés” lehetne.⁴⁶ A szigeten elrendelt szükségmunkálatokat az egyre katasztrofálisabb arányokat öltő munkanélküliség követelte meg. Az igazgatóságot kellemetlenül érintette az azzal kapcsolatos 120–150 ezer K-át kitévő kiadás; jóllehet ez az összeg a beruházások alig másfél százalékát tette ki. Minden áron szabadulni szerettek volna tőle. Az erdélyi menekülteken úgy segítettek – a maguk receptje szerint – hogy a szállodát nagylelkűen „átengedték”

részükre, csupán a teljes költséget igényelték a földönfutóktól. De még ennek a nemeslelkűségnek a tartama is arra a négy hónapra korlátozódott, amikor a szálloda forgalom híján egyébként zárva szokott lenni (dec. 1. és apr. 1. között). A sziget állapotaira vetett fényt a III. kerületi elöljáróság rendbírsága a szigeten tapasztalt felháborító elhanyagoltság miatt. Az időközben diákkothoni célokra igénybe vett igazgatósági épületet felmondták, hogy oda a korábbi rendőrfelügyelőt visszatelepíthessék.

1919. december 12.-ére meghirdették a rendes évi közgyűlést. Bár a mérleget 848 170 K veszteség terhelte, a felügyelő bizottság a számadást rendben találta.⁴⁷ Az igazgatóság kimutatta, hogy az 1913. évvel szemben az 1918. évi majdnem egymillió látogató utáni hídpénzbevétel megháromszorozódott; a szállodák bevétele pedig az ötszörösére szökött; jóllehet ezúttal a vendégek száma alig felével haladta meg a békebeli forgalmat. A fürdők használatának 150%-os látogatottságával szemben a bevétel az előzőeknek a hatszorosára emelkedett.

A Fővárosi Közműkák Tanácsa 193 pontba foglalta mindazokat a javítási és karbantartási munkákat, amelyeket a bérlőtársaság már évek óta elmulasztott.⁴⁸ Kifogásolták, hogy az óvadék fejében letett és végképp elértéktelenedett 228 000 K címletű hadikölcsön-állampénztárjegyeket a mérlegben árcsökkenés nélkül szerepeltették; holt ezeket a kötvényeket már a tőzsde sem jegyezte. Szemet szűrt, hogy az elszámolásokban Kallós rangos kocsiáztatásai évi százezer K-ába kerültek. A mindezekről utólag értesült Molitorisz Gyula, mint felügyelő bizottsági tag, aláírását a zárszámadásokról nagyóvatosan „tisztán formai okokból”, de sürgősen jónak látta visszavonni.⁴⁹ Az öntelt igazgatóságnak eszébe sem jutott ilyen csekélységek fennakadni; szorgos gonddal azon buzgólkodott, hogy a budai Horthy-bál alkalmára a Budai Vigadó helyiségeit díjmentesen kidíszítse.⁵⁰

1920 elejére viszont a Margitsziget Rt. kebelén belül mérgesedett el a helyzet. Legkirívóbb példája ennek a Molitorisz és Kallós közti viszony kiéleződése. Ebből az alapállásból aztán a denunciaciók végeláthatatlan sora következett. Egymást jelentgettek fel a legkülönbözőbb címeken; ürügyül hozva fel „a Tanácsköztársaság alatt a proletárdiktatúra érdekében elkövetett bűncselekmények”-et. Ennek következtében az egymás ellen folyamatba tett feljelentések alapján: izgatás, lázadás (jogtalan toborzás), gondatlanságból okozott emberölés, sikkasztás, személyes szabadság megsértése, magánlaksértés, lopás és orgazdaság címén folytak eljárások. Majd aszerint, hogy ki és mikor szerzett tudomást az ellenfele akcióiról, indultak meg a viszontfeljelentések, a hasonló cselekmények sorának vádja, valamint az ezzel járó hatóság előtti rágalmazás miatt. Az épületes marakodás az államrendőrségen, sőt a megszálló román katonai parancsnokság előtt indult meg; folytatódott a Budapesti Büntető Járásbírószágon; új tények ismeretének alapján átterjedt a Budapesti Karhatalmi Főparancsnokságra. Belekapcsolódott a vizsgálóbíró, kiállt benne egy névtelen ébredő magyar; nyomozott az ügyben a Miniszterelnökség, a Honvédelmi, a Kereskedelmi, a Munkaügyi és a Népjóléti Minisztérium; végül kereken húsz esetben a Budapesti Királyi Ügyészség. Ezzel párhuzamosan viszont mindenki mindenkit igazolt: egyfelől a Fővárosi Közműkák Tanácsa és a Budapesti Magyar Katonai Körletparancsnokság Molitoriszt, míg másfelől a Margitsziget Rt. az „ellenálló” Kallóst. A türelmetlen elfogultság előszele azonban már

sejtette Kallós vesztét, akire végül „minden kétséget kizáróan” sikerült rábizonyítani, hogy hajdani iskolatársa volt Pogány József népbiztosnak.⁵¹

Molitorisz szorgalmazására a Közmunkatanács felszólította a Margitsziget Rt.-ot, hogy teljesítse a szerződésben vállalt kötelezettségét. A szigeti urak azt vetették ellen, miszerint a Közmunkatanács úgy tesz, mintha megfeleledkezne a világháborúról, a forradalmakról, a román megszállásról, amiért mind nem a részvénytársaság a felelős. Végeztesse előbb el a tanács a feltöltési és partvédelmi munkákat – amikre kötelezte magát – ők majd csak azután készítenek megfelelő terveket. Az igazgatóság nem vette még akkor észre a feje felett tornyosuló viharfelhőket. A baj árvízzel köszöntött 1920-ban a szigetre. Másfajta árral fenyegetett az infláció. A kilátások a lehető legrosszabbak voltak. A Tanácsköztársaság által kezdeményezett és akkorra felépített strand üzembehelyezése tárgyában a Margitsziget Rt. a Közmunkatanáccsal és a Népegészségügyi Minisztériummal a szükséges tárgyalásokat lefolytatta. De a megfelelő folyamatrási és egyéb intézkedések elsikkasztásával nyitotta meg a strandot. Mulasztása halálos áldozatot is követelt.⁵² A kínos ügyet úgy simították el, mintha a mulasztásokat még a tanácskormány alatti adminisztráció követte volna el. Mindössze annnyi haladást tudtak felmutatni, hogy a szigetre motorcsonak-járatokat állítottak be és kezdeményezték, hogy a Nagyszállóba a szigeti forrásvizet bevezessék.⁵³

Május 5-én Kallós helyett Tárnoky Miklós lett az ügyvezető igazgató, aki később megkapta a vezérigazgatói címet. Feltűnik az igazgatóságban Perényi Zsigmond nyugalmazott miniszter, Temple Rezső államtitkár és még néhányan újak. Az 1920. évi mérlegben 3,1 milliós bevétellel szemben 4,5 millió K-ás kiadás áll. A levéltári anyagból feltárt titkos bejegyzések és ceruzajavítások alapján megállapítható, hogy a mérleg hídvám-adatait manipulálták. Mivel a szigeti belépő állandóan drágult, és így a jövedelem magas volt, azt 40%-kal önkényesen csökkentve a mérleget meghamisították, akárcsak a hadikölcsönkötvények beállításával. A sziget bérleti díját sikerült még mindig az 1913. évi 250 000 K-ás szinten tartani. Célul tűzték ki a sziget luxus helyévé való kiépítését, bízva abban, hogy az úri közönség így rájön, miszerint felesleges a pénzt külföldre vinnie. Elhatározták, hogy az ásványvízüzem termelését az addigi 700 ezer palackról másfél millióra növelik. Dr. Dombora Árpád 1921 májusában különös bejelentést tett, miszerint „már nemcsak a saját fehérneműnk, hanem idegen tömegek mosását is vállalhatjuk” – modotta.⁵⁴ Az úri közönség teherbíró képességére valóban jól spekuláltak, mert bár az árakat szüntelenül emelték, a szigetlátogatók azt meg sem érezték. Az ellenforradalom szociális gondoskodásának iskolapéldáját is a Margitszigeten állították fel: Magyarországon összes köztisztviselőjének felkarolására egy ingyenszobát, gyógykezeléssel ajánlottak fel; a fürdőjegyet azonban már csupán húszszázalékos kedvezménnyel bocsátották a beutalt rendelkezésére. Ugyanakkor az ellenforradalmár Wild József szolgálaton kívüli vezérkari százados, nemzetgyűlési képviselőt vezérigazgató-helyettesé neveztek ki. Jacobi Ágost szolgálaton kívüli utászkapitányt pedig kertészeti felügyelőként alkalmazták. Fogadkozásai ellenére a szigetet elhanyagolták, s egy nagyobb leltárihiány is kipattant a sajtó révén. Az új vezérigazgató felháborodásában a következőképpen fakadt ki: „a részvénytársaságnak nem lehet feladata, hogy azt a leltárt, amit hatvan esztendő múlva kell majd visszaadnia, kínos pontossággal fenntartsa”. A mosakodásra egyébként minden okot megadtak, ha károkat kellett elszámolni. A proletárdiktatúra már messze volt, így

még az egyházat is célba vették. Erre az adott impulzust, hogy a Katolikus Szövetség egyik zárandoklatánál „az ültetvények és gyepek a legnagyobb fokon rongálódtak”. Visszás volt viszont, hogy amikor a „szent” királylány tiszteletére rendezendő további zárandoklatok megtartása elől egyszer s mindenkorra mereven elzárkóztak, Szent Margit nevét változtatlanul cégérül hagyták meg maguknak.⁵⁵ A mérlegegyenlegeket tovább manipulálva szépíteni kezdték. Vesztükre, mert jött a vagyonváltságadó. Ezen aztán akként segítettek, hogy a haszonból, különböző pótbetűhűzők címén 362 000 K-át levontak. Közben a részvényesek azon törték a fejüket, hogy miként lehetne a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál letétbe helyezett alapító részvényesi igazolványokhoz hozzájutni, s az azokban biztosított jogokat érvényesíteni.⁵⁶ 1921-ben a mérlegben sikerült félmillió K nyereségét kimutatni. A híd forgalma 1 003 061 főre emelkedett. Emellett 88 939 jármű is behajtott a szigetre. Az ásványvízüzem termelése 1 046 000 palackra növekedett.

1921. augusztus 5-én nyílt meg 8,2 millió K költséggel végleges formájában a Palatinus Strandfürdő. A 27 319 látogató 827 000 K váratlan jövedelmet biztosított.⁵⁷ 1922-ben 3,5 millió K-ás költséggel a víztorony aljában új tejszarnokot építettek. Bérlóje a Budapesti Központi Tejszarnok Rt. volt. Június 24-én megnyílt a szigeti MAC-mozi. Az igazgatóság megkapta a Királyi Magyar Automobil Club (KMAC) rendezésében a Sziget északi csúcsánál megtartott galamblovásversenyek jövedelmének 6%-át is. A strandfürdő felügyeletére Osztian Olivér századost szemelték ki. Az ásványvízüzemhez gróf Batthyány Erzsébet nevét szerezték meg. Az ásványvíztermelés ettől függetlenül szökött fel novemberig 1 730 844 palackra.

1922 végén komoly nézeteltérések osztották a szigeti igazgatóságot két táborra. Arról volt szó, hogy követeljék-e az 1912. decemberi alapszerződés revízióját. A változott viszonyok közepette elkerülhetetlenné vált a régi bérleti szerződés módosítása. Az új szerződés a következőképpen rendelkezett. A fővárosi pénzalap a még 1912-ben megállapított hatvan esztendőre – tehát 1972-ig – bérbeadja a telekkönyvi tulajdonát képező szigetet valamennyi tartozékával együtt a részvénytársaságnak. Amennyiben időközben villamosvasutat létesítenek a szigeten, a Társaság azt túrni köteles, és a megfelelő hat méter szélességű területsávot minden ellenszolgáltatás nélkül tartozik átengedni. A vasúti bérletekből nem részesedik és a lóvasút megszüntetése miatt kárigényt nem támaszthat. A sziget nyugati részén megfelelő kocsitutat és a pesti parton is egy keskenyebb utat a saját költségén létesít. Az újonnan feltöltött területet 1926-ig parkosítja. A részletesen körülírt bruttó bevételek után fizeti a mindenkori évi bért, éspedig 8,5%-ot, de legalább 400 000 K-át. A Társaság csakis a Tanács előzetes engedélye alapján létesíthetett albérletet. A szigetet köteles a világhírű – hasonló rendeltetésű – köztertek, gyógyfürdők, üdülő- és szórakozóhelyek színvonalára emelni s az üzemet az egész évre kiterjeszteni. Az eddigi befektetéseken túl még további, legalább 135 ezer köbméter új építményt – az összes tartozékaival együtt – 1925-től 1934-ig előállítani. Ha közbejött akadályok folytán erre addig 500 millió magyar K sem elegendő, akkor annyi épületköbméter létesítendő, amennyi az összegből kitellik.⁵⁸ Az építkezésre általában a már feltöltött területeket jelölték ki. A 135 ezer köbmétert meghaladó építkezéseket is, a Fővárosi Pénzalap tulajdonába átmenő ingatlanok miatt kellett nyilvántartani. A bérló köteles volt az összes berendezést biztosítani és valamennyi terhet pontosan megfizetni.

Az új bérleti szerződést – azzal a módosító záradékkal, hogy a bérlő a 135 ezer köbméter építkezést legkésőbb 1937 végéig mindenképpen köteles előállítani – az előző napi minisztertanács határozata alapján 1922. december 23-án hagyta jóvá gróf Bethlen István miniszterelnök.⁵⁹

Közben a Margitsziget Rt. hangadói között Joanovich Pál, Jekelfalussy Zoltán, herceg Hohenlohe Károly Egon és mások tűntek fel, vagy kerültek előtérbe. A részvényesek között pedig rangadó helyet foglalt el Lóránd Henry, Hoffmann Gusztáv és Dicker Zoltán. De nagymennyiségű részvénnyel rendelkezett már az inflációs jellegű alaptőke-emelések következtében az időszak derekától a Magyar–Amerikai Bank, a Hazai Bank Rt. és a Magyar–Amerikai Bank utóda a Magyar–Német Bank Rt. is, amely a társaságban – a legkisebb feltűnést is kerülve – dr. Dombora Árpád útján képviseltette magát.

1923-ban számottevő eredmények születtek a sziget fejlesztése terén. Megkezdődött a strandfürdő bővítése egy 350 személyt befogadó termálmedence építésével. Egyedülálló volt ez akkor a maga nemében, amelyről a külföldi vendégek is elismeréssel nyilatkoztak. A létesítményt a Közmunkatanács az Rt. kötelező beruházásai közé tartozónak ismerte el. A társaság a lóvasút megszüntetését is elhatározta, de erre végül ekkor még nem került sor. Az Országos Magyar Galamblovó Egyesülettel kötött szerződés alapján az év nyarán a sziget felső csúcsánál megkezdődött a galamblovó versenyek céljaira is alkalmas klubház építése. Ugyanebben az esztendőben építette fel a Nemzeti Hajós Egylet a maga végleges klubházát (addig ugyanis az Egyletnek csupán egy úszóháza létezett). 1923-ban alakult meg a Sziget Club, mint társadalmi egyesület.

A Margitsziget Rt. komoly pénzügyi művelet előtt is állott. Elkerülhetetlenné vált ugyanis a nagyobb arányú alaptőke-emelés. Ennek sikeres keresztülvitelétől az akkori inflációs viszonyok közepette úgyszólván a Társaság egész jövője függött. Így kapcsolódott be a részvénytulajdonosok között már jelenlévő Magyar–Amerikai Bankon keresztül egy olyan tőkeerős pénzcsoport, amely biztosítani tudta az Rt. fejlődését.

Az új vezetés, külföldi mintára olyan kombinált fürdőjegyeket hozott forgalomba, amely árában benne volt a hídpenz s a lóvasút menetdíja is. Ez az intézkedés előnyösen éreztette hatását. Azok a táncestélyek, amelyek a Nagyszállóban rendszeres hangversenyekkel egybekötve élénkítették a téli szórakozásokat, vonzóvá tették a szigetet a főváros igényesebb körei részére. Kezdett a Margitsziget divatba jönni, és sikk lett a téli estéket ott tölteni. Ennek a strandlátogatásnak következtében a hídforgalom a másfél-szeresére emelkedett. A vezetésbe akkoriban bekerült új közhivatalnokok végeredményben nem voltak mások, mint a minisztériumok és a székesfőváros magas rangú új vezető emberei. Ehhez járultak még a Nemzeti Hadsereg tisztjei, akik a Nagyszállóban pezsgőztek, és szidták azt a Trianont, amelyre a milliók nyomorának okát hártották.⁶⁰

A társaság mérlege, első ízben fenállása óta, 1923-ban úgy lett nyereséges, hogy az előző kerek évtized deficitáthozatát egyszerűen leírták. Az így kiügyeskedett nyereségnek teljes egyharmadát osztotta fel maga között az igazgatóság. Az alapítók valósággal felezték a haszonból. 1924-ben az eredmények tovább javultak, bár a gazdasági helyzet a pénzromlás nyomán mindnagyobb mértékben romlott. Ebben az esztendőben a Társaság beruházási terveit maradéktalanul teljesítette. A termálstrandfürdő területén két újabb fürdőmedencét helyeztek üzembe, déli részén ízléses szökőkúttal kiképzett tuso-

lómencedét építettek. A közönség mindezt örömmel fogadta. A fürdőt egyre jobban látogatta. A Társaság a Tanáccsal abban állapodott meg, hogy a Nagyszálló szobaszámát, termálfürdőkkel is ellátott új és fényűzően kiképzett lakosztályokkal bővíti. Az év folyamán a lóvasút villamosítását elvetve, autóbuszokat állítottak be a szigeti forgalom lebonyolítására, amelyek a Lipót körüti Margithídfo és a szálloda között közlekedtek.⁶¹ Kiemelkedő zenei élményeket is nyújtott a sziget. Az Operaház és annak zenekara, valamint az amszterdami versenyen azébben résztvett dalárdák rendeztek nívós hangversenyeket a víztoronynál. A hídforgalom növelése érdekében a szénsavas fürdőket a Nagyfürdőben is bevezették. E gyógytényező forgalmát az autóval, autóbusszal és lóvasúttal kombinált jegyek mozdították elő. A bevételek fokozása érdekében ismét megkezdték az ásványvíz vidékre szállítását, amely a háború alatt mindvégig szünetelt.

Még 1922-ben nem kevesebb mint 13 ezer köbméter termőföldet szállítottak nagy uszályokon a szigetre. Minderre azért volt szükség, mert a Tanács nagyarányú parkosításra kötelezte a Margitsziget Rt.-ot. A roppant mennyiségű földet a strandfürdő és a hajóállomás között kellett beépíteni, s a feltöltött területen világviszonylatban is legmagasabb színvonalú parkot létesíteni. Az általános szigetre rendezési tervvel Walder budapesti műegyetemi professzort bízták meg, s ennek elkészítésébe később más szakember, Kleiner kapcsolódott még be. Kleinernek 1924-ig kellett volna a parkkal elkészülnie. A parkosítás nagy feladatával, az adott viszonyok között a hazai vállalatok nem voltak képesek megbirkózni. Ekkor Wild vezérigazgató kiutazott Németországba. Felkereste azt a leghíresebb parkírozót, akinek családi vállalata 250 esztendősen fenállása alatt bőséges tapasztalatokat szerzett a szakmában, mert 1700 óta a porosz királyok – köztük a francia ízlésű Nagy Frigyes – kastélyaihoz létesített pazar parkokat. Maga Spath, a vállalat feje, személyesen és a legjobb kertészeitől kísérvé érkezett meg Budapestre. Miután megvizsgálták a folyam szintje felett nyolc méter magasan húzódnó és az északnyugati élnek nyolc hónapon át kitett kavicssterületet; közölték hogy ők – bár ebből élnek – egy szerződést eljesítési mániából támadt botanikai botrányhoz nem adják oda a nevüket. Nem ültetnek parkot oda, ahol az addigi parkosítások is pusztulásra vannak ítélve.

A főváros törvényhatóságában és igazgatásában 1919-ben hatalomra került jobboldali, ellenforradalmi Wolff-féle Keresztény Községi Párt eszméi és emberei mindenhová beszivárogtak, így a Margitsziget Rt. igazgatóságába is. A húszas évek irredenta szellemében alapelveként leszögezték, hogy a szigeten három zónát létesítenek. Így az üdülők s betegek valamint a gyerekek területei között egy harmadikat a testgyakorlások céljaira jelölnék ki. Wild maga „invokálta a német példát”, amikor arra hivatkozott, hogy ha adott esetben egy hadsereget kell majd elővarázsolni, akkor arra csakis úgy van lehetőség, ha a nemzet sportol. Így hát a bálványozott mintára mindenütt sportolni kell. A budapestieknek a Margitszigeten. 1924. május 16-án hivatalosan hangzottak el a Társaság igazgatósági ülésén az alábbiak: „A németek belátták, hogy a hadsereg csak a sport által van edzve; 24 órán belül katonaságot lehet előteremteni a földből, mert aki sportember, az katona is. Mindig arra kell gondolnunk, hogy szegény szomorú hazánkban feladataink vannak, és e feladatokat nem lehet másképp megoldani, mint az ifjúság nevelésével. Meg kell hoznunk ezt az áldozatot és átadnunk a sziget egy részét annak a sportnak, amelyre ezt az igazgatóság is egyébként szánta...”. Czabalay sietett leszögezni, hogy ezek a

szempontok a Közmunkatanács előtt is legkedvezőbb fogadtatásra fognak találni.⁶² Mindez groteszkül hangzott egy üdülést célzó gyógyfürdőtársaság működési programjában.

Ez a pálfordulás alapszabály-módosítást hozott magával. Az 1925. évi tizenkettedik rendes közgyűlést sem a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank helyiségeiben tartották meg, hanem a felsőszigeti Kisszálloda társalgótermébe hívták egybe.⁶³

Az új irányzat első visszhangjaként az elidegenült sajtó pellengérezte ki a Társaságot a túl magas szállodai árak miatt. Az újságok nagyrésze azt a végső konklúziót vonta le, hogy a Társaság újabb üzletpolitikája és valamennyi eljárása szerződészegés, és – mivel a bérleti díjaknak határidőre való megfizetése körül is zavarokról szivárogtak ki értesülések – követelték, hogy a bérleti szerződést bontsák fel. A helyzetet tárgyaló igazgatósági jegyzőkönyv tanúsága szerint a vezetőség önmagát három alternatíva elé állította: 1. A hitelrontás címén való fellépés; 2. A támadó lapokkal való érintkezés keresése; 3. A teljes negligencia. Az urak etikai felfogása a sajtó békés elhallgattatásának módját találván legalkalmasabbnak, az ellenséges sajtóhangokat mintha elvágták volna.

1926-ra elkészült végre a szigeti szanatórium. A védnökséget József Ferenc főherceg vállalta, miáltal a sziget és szanatóriuma nyomban előkelő helyé emelkedett. A lóvasút élete utolsó évébe lépett. Nem volt már képes azt a nagy forgalmat lebonyolítani, mint amilyen a szombattól hétfőig bevezetett víkendek alkalmával kialakult. Ezt a víkendrendszert egyébként hazánkban legelőször az akkor itt bevezetett pausáléllátás honosította meg. A szigeti esték és a csütörtöki teadélutánok különben is divatba hozták a szigetet az exkluzív közönség számára. Az új parlamenti sétautak nagyban emelték a park rangját. Mellettük jól mutatott a MAC tenisziskolája és a Hungária Evezős Egylet klubháza. Az ásványvízüzem ebben az évben 1,8 millió literes rekordforgalmat ért el. A kertészet tökéletesített fűtőberendezését üzemeltető munkásokat jól rejtett barakkokba zsúfolták. Hivatalnokaikkal és orvosaiikkal természetesen másként bántak, előző kedvezményeiket sorra tovább biztosították. Az ő és a polgári vendégek kedvéért, a felsővendéglő környékét szánálva, egy megfelelőbb épületben olcsó „polgári” vendéglőt helyeztek el.

A régi vezetőség minden erőfeszítést megtett (már a maga módján), hogy az új stabil pénznem, a Pengő megjelenése időpontjára a Margitsziget Rt. szénáját rendbehozza.

Az 1926. április 15-i igazgatósági ülésén báró Perényi Zsigmond még „örömmel veszi tudomásul a vállalat részvényérdekeltségében beállott változást” s meleg hangon üdvözli Schiffer Miksát, aki – mint utóbb kitűnt – spekulációs céllal felvásárolta a bankoktól a Margitsziget Rt. számukra nem sok nyereséget hozott Margitsziget Rt. részvényeket. A tizenegyedik évi rendes közgyűlésen, 1927 nyarán megadták az összes felmentvényt, igazgatóságnak, elnökségnek és felügyelő bizottságnak egyaránt.⁶⁴

Az ellenforradalmi vezetés és a dollárkölcson

A Közmunkatanács elhatározta, hogy gyökeresen változtatva a helyzeten a Rt. vezetőségét az új politikai felállásnak megfelelően alakítja át.

1925–1926 folyamán létrejött a megállapodás az ellenforradalmi konzervatív arisztokrata, a jobboldali és a finánciókés hatalmi csoportok között a hazai kapitalista

rendszer restaurációs jellegű konszolidációjának jegyében. Gróf Bethlen István miniszterelnök, sikeresen túljutva a frankhamisítási ügy nemzetközi megpróbáltatásain s visszaverve a szabadelvű-liberális ellenzék támadásait, tető alá hozta a rendszer uralkodó csoportjai közötti kompromisszumot. E politikai vonalvezetés körébe tartozott az 1921-es Bethlen–Peyer egyezmény s a Habsburg-párti legitimista arisztokrácia kiszorítása a hatalmi pozíciókból is a Károlyi-féle sikertelen királypuccsok nyomán. Az országba beáramló külföldi kölcsönök révén bekövetkező átmeneti jellegű gazdasági fellendülés talaján Bethlennek lehetősége nyílt a politikáját akár nyíltan, akár hallgatólagosan támogató erők szerepének „honorálására” is. Ennek a hatalmi osztozkodásnak látható jelei is voltak. A főváros vonatkozásában például 1926-tól lehetővé vált a szociáldemokrata és polgári ellenzék képviselőinek bekapcsolódása a városvezetési munkába és a közüzemi pozíciókba, ami nem kis pénzbevételt eredményezett a vezető személyiségek saját egzisztenciája és a pártkasszák feltöltése számára. Ugyanakkor a levitézlett keresztény-szélsőjobboldali Wolff-párt is megtarthatta hatalmi és közüzemi pozícióinak jórészt, ami főként e párt vezető garnitúrájának megnyerése és szélsőséges demagógiájának leszerelése szempontjából volt ügyes húzás Bethlen részéről.

Természetesen a hozzá húzó tőkés érdekeltségek is profitáltak a hatalmi kompromisszum keretében. Közvetve úgy, hogy a kapitalista restauráció talaján szinte akadálytalanul folytathatták kizsákmányoló-haszonszerző tevékenységüket. A Bethlenék által hozott betegségi-balesetbiztosítási és nyugdíjtörvények a tőkésék részéről jóformán semmiféle ellenállást nem váltottak ki s csakúgy, mint az 1920-as évek első felében végrehajtott „földreform” és házhelyjuttatási akciók, amelyek lényegében az ellenforradalmi-kapitalista restauráció alulra irányuló „bebiztosítását” szolgálták. Az ún. Gömbös–Darányi féle „szociális” törvényhozásra (8 órás munkaidő, legkisebb minimális munkabér, fizetett szabadság és családi pótlék) csak az 1929–1933 évi gazdasági válság pörölycsapásai alatt és a szélsőjobboldal előretörésének meggátolása céljából került sor.

De konkrét milliós kifizetésekre is van példa. A csődbe került Egyesült Fővárosi Takarékpénztár Rt. tőkéseit a Bethlen kormány felhívása nyomán a fővárosi adófizetők pénzéből mentették ki s a kompromisszum jeleként megtörténhetett az autonómia keretében működő főváros pénzügyeinek összevonása, amit a korábbi kormányok évtizedeken át mereven elleneztek. S itt térünk vissza a Margitsziget Rt.-hoz újból, mert éppen e kiegyezésses-kompromisszumos politika hozott új fordulatot a Margitsziget újkori történetében.

A Margitsziget Rt. eredetileg 10 000 db, egyenként 400 K névértékű részvénytőkével indult. Az első világháború kezdetén a hazai és külföldi részvényesek a játékkaszinó terv kudarca és az osztalékok elmaradása miatt feltehetőleg veszteséggel megszabadultak részvényeiktől. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. 1917-től kezdte vásárolni a szigeti részvényeket. 1919-ben a bank közvetlen tulajdonában volt a részvények 20%-a, de érdekeltjeivel együtt már ekkor döntő befolyást gyakorolt a Margitsziget Rt. ügyvezetésére. Az inflációs időszakban végrehajtott alaptőke-emelésben a Magyar–Amerikai – később Magyar–Német Bank Rt. és a Hazai Bank Rt. is részt vett. 1926 nyarán a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank a 2,5 millió db részvényből 65%-ot birtokolt. Az érdekelt bankok vezetői látva, hogy a szigeti beruházásokhoz szükséges tőkével az elérhető nyereség aligha lesz arányos, igyekeztek a Margitsziget Rt. részvényeitől megszabadulni.

Veszteséges vállalkozást azonban magántőke nem vesz át. Ezért arra törekedtek, hogy a szigetet – az eredeti tulajdonossal – újból megvásároltassák. Józan ésszel vizsgálva az ötlet képtelensége azonnal szembetűnik, de ha abból a szempontból közelítjük meg a kérdést, hogy a konszolidált ellenforradalmi hatalmi központ honorálni kívánja a lojális tőkés csoportokat s különösen, ha megszerkesztik hozzá az eladható-elfogadható „ideológiai szösz”-t is, akkor már található valamelyes racionális mag a koncepcióban. A bankok közvetlenül nem akarván az ügyben szerepelni, formálisan eladják részvényeiket Schiffer Miksa okl. gépészmérnök, magáncég-tulajdonosnak, aki melleleg a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. igazgatósági tagja. Schiffer formális ajánlatot tesz a Fővárosi Közmunkák Tanácsának a 100%-os szigeti részvényt pakett eladására. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa – amelynek éppen nincs elnöke – bedobja a közvéleménybe, hogy a magántőke nem képes a sziget fejlesztésére, holott azt az egyre növekvő idegenforgalom szolgálatába kellene állítani és ezért elengedhetetlen európai színvonalra emelése. Az igaz, hogy a sziget a Fővárosi Pénzalap tulajdona, de – s ezt már nem hangoztatták – valahogyan a tőkének másfél évtizedes veszteségeit, meg csekély értékű beruházásait, no meg politikai vonalvezetésüket is honorálni kell. Pénz van, adnak a nyugateurópai hitelezők, miért ne kapjanak belőle „mások” is? Így jön létre az ügylet: 4,75 millió P-ért a Fővárosi Közmunkák Tanácsa megvásárolja a „strohmann” Schiffer Miksától a Margitsziget Rt. részvényeit – nyilván ő is kap valamit névleges szerepéért – s megvan az új vezetői állás a Bethlen-csoport uralmának létrehozásáért annyit tett, de a frankhamisítási ügy miatt végül a belügyminiszterségből lemondásra kényszerült ellenforradalmári múltú Rakovszky Iván arisztokratának is: ő lesz nemcsak a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke, hanem egyben a Szent Margit-sziget Gyógyfürdő Rt., majd a sebtében megalapított Üzemberlő Rt. és a Sportfejlesztő Rt. szigeti albérlő részvénytársaságok elnöke is.

A nagy kompromisszum tehát a Margitszigeet vonatkozásában is létrejött. A bankok megkapták a majd 5 millió P-t az alig 1,8 milliós vagyoneértéket reprezentáló szigeti részvényekért, busásan kárpótolva magukat az elmaradt nyereségért s a Bethlen-féle vonalvezetés néhány „hű” emberének is álláslehetősége nyílt.

A Közmunka Tanács egyben arról is igyekezett gondoskodni, hogy a Társaság vezetőségébe olyanok kerüljenek, akik intenciói előtt meghajolnak. Rakovszky még 1927. június 14-i székfoglaló beszédében rámutatott, hogy „...a politikai szempontok térfoglalása minden célzatos munka halálát jelentené... elnöki feladata nem pusztán ülések vezetésében és határozatok enunciaciójában merül majd ki...”⁶⁵ Mégis minden gátlás nélkül nyomban az ellenforradalmi rendszer legmegbízhatóbb elemeivel bástyázta magát körül. A következőket toborozta egybe: dr. bárciházi Bárczy István államtitkár, dr. Bárczy Dezső nyugalmazott helyettes államtitkár, Folkusházy Lajos⁶⁶ székesfővárosi alpolgármester, dr. Hüttl Dezső műegyetemi nyilvános rendes tanár, dr. Kovács Dénes ügyvéd, dr. Metzler Jenő a Magyar Országos Központi Takarékpénztár vezérigazgatója, Wälder Gyula műegyetemi tanár, dr. Wenhardt János a székesfővárosi központi igazgatója, a már jól ismert németrajongó Wild József ügyvezető igazgató, Joanovich Pál ny. államtitkár, dr. Krammer-Kászonyi Károly műegyetemi tanár, Liptay Ervin mérnök, az Országos Középítési Tanács tagja, vezérigazgató, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa képviselőjében, dr. Czabaly Kálmán min. tanácsos, alelnök, dr. Zubritzky

József min. tanácsos, elnökségi előadó és Fodor Sándor min. tanácsos, a mérnöki osztály vezetője, vezérigazgató.

Az 1927. június 14-i rendes évi közgyűlésen tüntették fel a mérlegtételeket az újonnan bevezetett pengőértékben is. Az egyes tételek elemzésénél kitűnt az a szándék, amely azt iparkodott kimutatni, miszerint a Margitsziget Rt. kiemelkedő eredményeket ért el azáltal, hogy szakított az előző gazdálkodási módszerekkel. Így erkölcsi jogcímet igyekeztek szerezni ezeknek az eredményeknek a megnyergelésére. Nagyon vérszegényen hatott azonban az a körülmény, hogy az átértékelés folytán még félszázezer (48 923) P-t sem kitevő és az előző évi áthozatot is magában foglaló nyereséggel szemben, a hitelezők rovatából a fenyegető 1 086 275 P-s összeg emelkedett ki.⁶⁷ 1927. december 31-én a hitelezők tétele már 4,4 millió P-t tett ki.

A század húszas éveinek legvégén a dollár árfolyama jó volt. Egy dollár kb. 5 P-vel volt egyenértékű. A Fővárosi Pénzalapnak ekkor a sziget további fejlesztési céljaira sikerült egymillió dollár összegű kölcsönhöz jutnia. Ez magyar pénzben 5 718 000 P-t tett ki. Ennek a felét kérelmezte egyenlőre kölcsönképpen a maga részére a Margitsziget. Számos beruházás mutatkozott szükségesnek és nagy terhek bénították a Társaság működését – érvelt Wild, az új vezérigazgató. Így az albérletek visszaszerzésével a sziget rentabilitása is nőhet. A Közmunkatanács végül a dollárkölcsönnek a vételt fedező részén kívül megmaradó részét, az 1,7 millió P-t 35 évre a Margitsziget Rt. rendelkezésére bocsátotta; azonban számos kikötéssel. Előírta a létszám fenntartását és az alkalmazotti fizetéseknek a megtakarítások útján leendő javítását. A Sziget Club albérletét azzal az indoklással szüntette meg, hogy – az erkölcsökre apellálva – nem engedheti azt az éjjeli mulatóhelyek nivójára süllyeszteni. Viták esetén, például a szigeti hajóátkelést bonyolító MEFTER-rel, károsan kerülték a bírói utat; inkább kiegyeztek. A Székesfővárosi Autóbuszüzemmel kötött érvényes szerződés ellenére azzal erőszakoltak ki előnyösebb feltételeket, hogy a téli forgalom kiesései miatt azt a Társaság nem bírja tartani. De egyidejűleg a kormánytól, a Margithíd szigeti szárnyának kiszélesítését szorgalmazva – éppen ellenkezőleg – a megnövekedett forgalomra hivatkoztak.

1927-től a sziget új bérleti díját 125 000 P-ben állapították meg. A véglegesen kialakuló várható jövedelmet 375 000 P-re becsülték. Kamatterheik viszont 340 000 P-t tettek ki. Így már jóelőre elkezdtek a kilincselgetést, hogy a 174 ezer P-t kitevő adóból (100 ezer állami, 74 ezer városi adó) vagy nagyobb engedményben részesüljenek, vagy anyagi támogatáshoz jussanak. Hivatkoztak az 512 ezer P-ben kimutatott beruházásokra. Amikor 1927-ben viszonylag jelentéktelen munkára 450 000 P-t költöttek el, s a dollárkölcsön utáni kamatterheik 170 000 P-t emésztett fel; az így kihajtott 620 000 P-ből mindössze két autóbuszt tudtak felmutatni, amelynek vételára 12 000 P volt. A főtisztviselők fizetései nem voltak redukcióknak alávetve. Jacobi Ágost igazgatónak havi 800 P-s törzsfizetéséhez, a műszaki osztály vezetésének elvállalása ürügyén további 400 P havi pótlékot szavaztak meg. Elszámolásaikban dobálózta a számadatokkal, s a Közmunkatanács mindezt elnézte. A járműbelpó-díjat 2 P-ről 1 P-re szállították le, „és pedig úgy – dicsekszik az igazgatói jelentés – hogy ezáltal a Margitsziget Rt. pénzügyi egyensúlyát nem veszélyeztették”. Miután az erős ütemben növekvő strandfürdőforgalom elkerülhetetlenné tette, öltözőbarakkokat, új homokterületeket rögtönöztek; s gyorsan egy Dunauszodához is folyamadtak. A dollárkölcsön zömét azonban ún. nem termelő

beruházásokra fordították, ami előre vetette a pénzügyi, gazdasági lehetetlenülés rémét. A dollárkölcson-herdálás időszakában a szállodai berendezés korszerűsítésének elmulasztását azzal indokolták, miszerint „erre még mindig nem sikerült kellő fedezetet találni”, ami arra a tényre utalt, hogy a rendelkezésre bocsátott 1,7 millió P kevésnek bizonyult a szigetfejlesztés legégetőbb szükségleteire is. Közben a Margitsziget Rt, mint az Üzemberlő Rt. s a Sportfejlesztő Rt. sorra mind deficitese mértékkel zárt. 1928 telén mindennek tetejébe a Szigeti Nagyszállót, mint szintén deficitest szüneteltették.⁶⁸ A vezetőség ekkor mérsékelt létszámcsökkentést hajtott végre. Ennek nyomán az addigi 22 947 P-s havi dotációjú tisztviselői létszámot 57 főre csökkentve, a havi illetménykiadásokat 17 233 P-re nyomta le. A különböző illetménycsökkentésekkel még további évi 26 ezer P-t „mentettek meg” oly módon, hogy féltucatnyi kisembert bocsátottak szélnek. Így például két pénztárosi teendő ellátására kényszerítették a meghagyottat. A fizikai dolgozóknak az évi bére nem érte el az 57 főre csökkentett tisztviselői kar havi 17 000 P-t kitevő bérét. Az igazgatói kegy sem virult egyformán. Klein Endre könyvelő részére gyermeke születésekor 16, míg Lovas János esetében 200 P-t utaltak ki. Kovács Béla kertészeti alkalmazott megnősült, kapott nagykegyesen 100 P-t. Igen tanulságos viszont, hogy a kegyelt Lázár Anna tisztviselőnő, Rakovszky titkárnője lakásvétel céljaira már félezer P-t nyert ajándékba. Szabadságát is pénzen váltotta meg, legalábbis e címen jutott további pengőkhöz. Szinte felesleges arra is kitérnünk, hogy a kifizetéseknél mindenkor az utólagos jóváhagyás róvatott be, akárcsak az „éjjeli pénzek”-nél. Wild, Kallós, Moli-tórisz és még néhány társuk esetében a Margitsziget Rt. 75 000 kiló wattóra áram díját is magára vállalta mintegy harmadfélezer P erejéig. Ugyanezek téli tüzelője fejében 8103 P-t térítettek.⁶⁹

Ha alaposabban megvizsgáljuk a havibéresek keresetét, ugyancsak épületes eredményekre jutunk azzal kapcsolatban hogyan kell értékelnünk azt a statisztikai adatot, miszerint ennek a kategóriának az évi fizetésátlaga 2982 P-t mutat. Ebben az átlagban ugyanis ott lapul a mamutbérűek sokezer pengője is. Wild vezérigazgató havi nettóbére például 1 810 P volt. Ezt az összeget viszont évi viszonylatban az ő esetében nem a közönséges 12 hónappal kell beszorozni, hanem 13-mal, mert karácsonyra egy külön havi fizetés dukált a számára. Erre a korszakra az igen magas lakbérek voltak jellemzők. Mivel Wild hatszobás természetbeni lakást is kapott, s ezt járandóságai között évi 4000 P-vel számolták el, megállapítható, hogy a szigeti környezetben ez az összeg „méltányos”-nak nem éppen volt mondható. Napi étkezését is külön megtérítették. Ezen a címen évi 4320 P-t számoltak el a természetbeni járandóságok második tételeként (két személyre). Fűtésre 664 P tüzelőt írtak jóvá Wild részére. Világítását 264 P-vel számolták el. Mindent egybevetve, a Wild eltartására 32 778 P-t fordítottak évente. A másodrezidens javadal-mazása papiroson 24 108 P-t tett ki évente; Jacobié 20 338, Keblovskyé 15 520 P volt. Csupán az itt szereplő négy úr illetményeiből száz budapesti munkanélküli család (legalább félezer éhező ember) számára biztosíthatnak volna kenyeret.

Visszatérve a tisztviselői átlagfizetések kérdésére, havi 17 000 P évi 204 000 ezer P-nek felelt meg. Vonjuk le ebből ezúttal egyelőre csak a négy nagy fizetést, azaz összesen 92 744 P-t, maradna 111 256 P. De még ez sem marad, mert a tucatnyi kiemelt ellenforradalmár tiszt összbére megközelítette az évi 40 ezer P-t. Így legfeljebb 70 ezer P-n osztoztak a kisemberek. Az alkalmazotti összlétszám 1929-ben 57 fő volt. Vonjuk le már

most a 17 urat, marad negyven ember. Legfeljebb évi 1750, azaz 146 P egyhavi átlagbér jön ki. Természetesen itt is a legkülönbözőbb skála érvényesült. Így végeredményben semmi különbség nem volt a kisalkalmazott és a munkásember között.

A Társaság ráfizetéses működésének az oka nem egyedül az adminisztráció vagy a gyenge adminisztratív vezetés volt. A korábbi garnitúra azért gazdálkodhatott jobban, mert szakemberekből állott, akik értettek az üzlethez és a gazdasági kérdésekhez; az új urak viszont keveset konyítottak a közgazdasághoz. Nyomta őket a már említett dollár-kölcsön utáni kamatteher, a több mint évi 300 000 P. Kontármunkájukhoz járult a gazdasági világválság előhatásaként visszahanyatló szigeti közönségforgalom is:

Megnevezések	1927-ben	1928-ban	1929-ben
Hídüzem (fő)	962 934	1 030 321	890 107
Strandfürdő (fő)	172 168	183 525	138 988
Margifürdő (fő)	44 481	49 862	45 184
Szálló (szobanap)	23 429	24 787	20 510
Szanatórium (szobanap)	10 726	10 778	10 367
Mosoda (kilogramm)	211 606	255 804	...
Ásványvíz (liter)	2 287 304	3 232 105	3 008 324

Mindezt egybevetve a veszteség – az előző üzletévi nyereségáthozat után – 232 575 P-re szaporodott. De nagy viharokat kavart fel a szigeti szállónak és sanatóriumnak a téli időnyre tervezett bezárása. Ezáltal 50 ezer P kár megtérülését vélték elérni. Viszont mind a hazai, mind nemzetközi presztízs szempontból az intézkedés katasztrófálisnak bizonyult. Így hát a további megtakarítások elérésére „kézenfekvő”-ként kínálkozott a napszámosok jelentős részének elbocsátása; miután Rakovszky bízott abban, hogy a visszamaradtak az elbocsátottak munkáját is szorgalmasan elvégzik majd. Idézzük hiteles szavait: „nem hihető, hogy bárki a mai gazdasági viszonyok között viselné azt a rizikót, hogy állását az igazgatóság megszüntesse”.⁷⁰ Rakovszkyt egyébként röviddel a Margitsziget Rt. élére történt meghívása után a Fővárosi Közmunkák elnökévé is megválasztották. Így aztán a szigeti székében kielnökölt határozatait saját jóváhagyása végett önmagához terjesztette fel, majd azt jóváhagyólag közölte szigeti önmagával.

A veszteségek zűrzavarából azzal igyekeztek kilábalni, hogy a pénzügyi kormányzat belátására apelláltak. Ez a belátás elmaradt ugyan, de Rakovszky Iván, ezúttal mint a Margitsziget Rt. elnöke elérte, hogy a működése nyomán felidézett roppant csódtömeget Budapest Székesfőváros adófizetőinek nyakába varrja.

A sziget az 1929–1933 közötti gazdasági válság és az 1934-i szanalás éveiben

A Margitsziget Rt. a silány vezetés következtében is eladósodott, és a lélegzetvételenyi kölcsönök különkamatai 176 000 P-t tettek ki. Hitelezőinek összkövetelése 1930-ban 5 033 060 P lett. Ennyi pénzből akkoriban tízezer szegényparaszt-család egy éven át

tengethette volna életét.⁷¹ Az üzleti veszteség elérte a félmillió P-t. Magyarázat mindenre akadt: az Üzembérlő Rt. veszteségét az óbudai bolgárkertészeti részesezéséből való csökkenéssel; a Sportfejlesztő Rt-ét a magas pályafenntartási költségekkel indokolták. Majd az Üzembérlő és Sportfejlesztő vállalatocskákat fúziós megoldással beolvasztották. Az Üzembérlő Rt. 150 és a Sportfejlesztő Rt. 50 ezer P-t kitevő részvényeinek beváltása nyomán az anyarészvénytársaság tőkéje 1 200 000 P-re emelkedett. Jellemző volt, hogy legnagyobb üzleti kiadásként a parkfenntartás 291 ezer P-t igényelt, s ugyanakkor a központ – legnagyobb tehertételként – 765 ezer P-t emésztett fel.

A figyelem egyidejű elterelése érdekében újabb személyi változásokra kerítettek sort. Folkusházy távozása után Buday Dezső ébredővezér és Buzáth János alpolgármester jelentek meg a porondon. Legelső ténykedésükként dobták ki Kallóst, egy teljes évi járandóságai fejében közel 30 000 P-t utalva ki számára; szolgálataira egyáltalában nem tartottak továbbra igényt. De megvolt eme szép időnek a pikantériája is. Wild vezérigazgató Sági Tibor nyugalmazott főhadnagy azonnali elbocsátását követelte. Ságit a szigeti motorcsónak üzemeltetésére alkalmazták. A főhadnagy úr azonban „többrendbeli szerződésellenes magatartást tanúsított”, amennyiben a kikötött bért nem fizette; két tiszteletjegyből az egyiket eladta, a másikkal idegeneknek a szigetre jutását tette lehetővé; a gondjaira bízott motorcsónakot és a keze alá adott motorvezetőket nem vizsgálta le; intim társaságával éjszakánként a strandfürdőn meztelenül fürdött és ... szórakozott. Minderről természetesen senkinek tudomása nem volt mindaddig, amíg Buday és Buzáth újonnan érkezett igazgatósági tagok azt észre nem vették.⁷²

A gazdasági helyzet a válság következtében oly siralmassá vált, a sziget látogatottsága annyira visszaesett, hogy a kisbérlők is órlódtak a Társaság által rájuk hárított törvényes és jogtalan terhek között. Az Igazgatóság egyes bérlők tartozásaival kapcsolatban megértést színlelt. Márkus Imre kisvendéglős 12, Flórián Frigyes szigeti cukrász 17, míg Spolarich Károly, a Nagyszálló éttermének bérlője 46 ezer P bérléthátralékára kér és kap részletfizetési kedvezményt. 1931-re a veszteség félelmetesen közeledett a millióhoz. Magát az egymillió dolláros kölcsönt is sikerült úgy elkölteniük, hogy annak semmi látszata nem volt. Így jutottak el ahhoz a ponthoz, hogy szánalmas helyzetüket a Közmunkatanács vezetőségének összessége előtt feltárva újabb támogatás iránt esedezzenek. Kérelmük lényege az volt, hogy a dollárkölcsönrel járó kamatterheket a Közmunkatanács vállalja át. Így a veszteség, ha nem is szűnnék meg, de legalább csökkenne, – 123 ezer P-re. Még a létszámapasztásokat is diabolikus szemfényvesztéssel aknázták ki; annak eredményeit ugyanis csak a jövőre „kontemplálták”, mivel pillanatnyilag a végkielégítések többletteherként jelentkeztek. Arról is mélyen hallgattak, hogy az 1931-ben tető alá húzott Fedett uszoda sem a Társaság érdeme volt, mert az egyedül a főváros közönsége áldozatkészségének köszönhette létrejöttét. A bérlők közül elsősorban Spolarich ment tönkre, aki sehogyan sem volt képes a még fennálló, és 18 ezer P-t kitevő váltótartozását rendezni. A tönkremenő-félben lévő vállalkozás magával ragadta a mélybe a nagy pesti kávést, aki már ott tartott, hogy hátralékát 500 P-s heti részletekben remélte kifizethetni; és akkor a bérelti díj mérsékléséért folyamodott. A kapitalista viszonyok között azonban a effajta rimánkodásokra csak egy lehetett a válasz. Fizesse ki először Spolarich amivel tartozik. 1932 végére Spolarich fizetéseképtelenséget jelentett be. Erre az időpontra a Margitsziget Rt-nak vele szemben fennállott követelése már

meghaladta a 60 000 P-t. A hatóságilag lefoglaltatott zálogot azonban százezer pengőre lehetett becsülni. Így a Margitsziget Rt-nak károsodástól nem kellett tartania.

A Társaság életében közben tragikomikus szenzáció következett be. Az elhunyt ébredővezér Buday Dezső örökébe Petrovác Gyula Wolff-párti építész került. A szociáldemokrata Peyer Károly nyugalmazott népjóléti és munkaügyi miniszter is az igazgatóság tagja lett. Ez a változás is hozzájárult a Spolarich-ügy kialakulásához. 1931-ben a hitelezők követelése a Margitsziget Rt-gal szemben ötmillió P körül mozgott. Törlesztés viszont alig történt.⁷³ Ugyanakkor a Társaság a legkíméletlenebb magatartást tanúsította Spolarich kötelességmulasztásaival szemben. A Spolarichok tragédiájának hiteles történetét élethűen tükrözi az a – Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke (Rakovszky) elé terjesztett – könyörgő folyamodványuk, amely egyben letagadhatatlan kortörténeti dokumentum⁷⁴ (7. kép). A kérelmet, Peyer elutasító magatartása nyomán elvetették. Közben az egykoron tekintélyes tisztos pesti polgár, kezében koldusbottal szökött ki a messzi Japánba a „hazai igazságszolgáltatás sújtó keze” elől.⁷⁵ A bérleményt felmondták, Spolarichékat a szigetről kirekesztették. A sokáig elszántan hadakozó bérlő, aki mégiscsak a maga és családja véres verejtékével fejlesztette ki a szigeti vendéglőt, az adósvédelmi rendelkezések minden törvényes lehetőségéhez folyamodva vérzett el. Az árverést az egész család, a barátok, sőt több hitelezőjének összefogása sem volt képes megakadályozni. Spolarichék, amikor a szigetre balsorsuk vitte, félmillió P értéket fektettek a szezonális üzletbe. Összeomlásuk után a kézizálogul lefoglalt leltárt a szigeti társaság saját szakértői 91 000 P-re becsülték; mégis az árverésen – Spolarichék szerencsétlenségét kíméletlenül az utolsó fillérig kiaknázva – 40 500 P-ért sikerült a Margitsziget Rt-nak megkaparintania. Levonva ezt a követelés végösszegéből, további 28 742 P maradt fenn, amit a szigeti társaság sietett behajthatatlannak nyilvánítani. Ezáltal kettős célt ért el. Egyrészt az éttermi leltárt a következő évek mérlegében már kétszeres értékben számolhatta el, és így közel félévi veszteségének eltüntetésére nyílt lehetőség; másrészt a folyó mérlegben az összeget veszteséggént „leírhatták”, és ezzel indokolhatták gazdálkodásuk veszteséges voltát.

Az új bérletre vonatkozóan a Vígszínház, az Ostende kávéházak, a Moulin Rouge vezetősége, a MAC s a Budapesti Általános Tejcsarnok tettek ajánlatot. A tárgyalások folyamán az első kettő visszalépett, a Moulin Rouget pedig nem találták elég szilárd vállalkozásnak. Végül is kibújt a szeg a zsákból. Rakovszky a MAC-ot látta legszívesebben a szigeten. Míg Spolarich eredeti bérleti összege évi 30 000 P volt, a MAC mindössze 10 000 P-ért csöppent bele a bevezetett s a modernné kialakított üzletbe. Csupán a Spolarichoktól megszerzett készlet után kellett használati díjat fizetnie.

Az Igazgatóság azonban tudott kegyes is lenni. Tekintettel arra, hogy „Keblovsky igazgató úr 1232 P-s havi fizetésének a levonások után megmaradó összege nem állott arányban a betöltött vezető pozícióban a hasonló szolgálati állások munkakörével és javadalmazásával”, a vállalat magára vállalta az illetmény után járó jövedelmi, kereseti, rokkantsági, valamint az ezek kapcsán felmerült nyugtáilletékek fizetését. Sőt a Társaság az egyházi adót is átvállalta. A szociális gondoskodás nem ismert határt, mert tovább mentek és Salik Péter meg Salik Péterné parkmunkások részére, akik 52 éven át álltak „s mindenkor teljes megelégedésre” a Margitsziget szolgálatában, „a hosszú évtizedeken át teljesített munkásságukra s előrehaladott koruknál fogva (mindketten 68 évesek)

bekövetkezett munkaképtelenségükre figyelemmel, visszavonásig egyenként havi 15–15 P kötelezettség nélküli segély engedélyeztessék”.

Az Ásványvízüzem esetében viszont a gyanútlan bérlőnek olyan elavult töltőgépeket adtak át télen, amelyek a termálvíznek a szénsavval történő telítéséhez a nyári időszakban megkívánt lehűlést nem biztosították. Így az ásványvíz-bérlő is annak rendje és módja szerint elvérzett. A méltányosságot nem tartották indokoltnak, „mert a bérlő Ásványvíz Rt-nak viselnie kellett azt a kockázatot, amelyet a szerződés megkötésével vállalt”.⁷⁶ Márkus Imre kisvendéglős 2000 P-s óvadékát is könyörtelenül zsebtették, hiába könyörgött a megszorult részletfizetés engedélyezése iránt.⁷⁷

Az 1929 novemberében az Egyesült Államokban kirobbant gazdasági válság rövid néhány hónapon belül elérte Európát s ezen belül hazánkat is. Magyarországon a válság a mezőgazdasági termékek egyre fokozódó árlemorzsolódásával indult, amelynek nyomán az ország exportbevételei összezsugorodtak s lehetetlenné vált a külföldi kölcsönök adósságszolgálatára. Visszaesett az ipari termelés is, újabb külföldi kölcsön felvételére nem volt lehetőség. Megnőtt a munkanélküliek serege. A kormány kénytelen volt 1931 nyarán pénzügyi zárlatot elrendelni: néhány napra becsuktak a bankok, bevezették a kötött devizagazdálkodást s korlátozták a külföldi kölcsönök visszafizetését.

Mindezek a fejlemények a Margitsziget Rt. amúgy is problematikus pénzügyi helyzetében további gondokat okoztak. A sziget forgalmi adatai a válság jegyében alakultak, a látogatottság erősen visszaesett.

A Margitsziget látogatottsága az 1929–1933. években*

Megnevezés	1929	1930	1931	1932	1933	<u>1933</u> 1929
1 Hídbelépők	890 017	835 000	734 604	678 000	568 000	63 8
2 Fürdő	45 184	37 000	29 875	28 000	23 000	50 9
3 Strand	138 988	117 000	120 717	132 000	81 000	68 3
4 Szálló	20 510	17 000	16 288	16 000	bérbeadva	78 0
5 Szanatórium	10 367	3 000	8 252	10 000	bérbeadva	97 0
6 Ásványvíz	3 0	2 9		bérbeadva		96 6

* Az 1–3 rovatok adatai az eladott belépők, ill. jegyek számában, a 4–5 rovatok adatai szobák szerinti vendégnapok számában, a 6 rovat adatai millió literben. A 4–6 rovatok százalékos adatai a bérbeadás előtti üzletév forgalmára vonatkoznak.

A táblázat adatai önmagukban is a látogatottsági-bevételi hanyatlást tükrözik, de különösen szembeötlő a sziget életében mélypontot jelentő 1933-as év adatainak egybevetése a válság előtti év, 1929 hasonló adatsoraival. Ezek szerint a látogatók száma több mint egyharmaddal, a fürdő- és strandbelépők száma pedig majdnem a felével esett vissza. De a táblázat egyben a szigeti urak új gazdasági-pénzügyi gyakorlatára is fényt vet: a kevés bevételt eredményező üzemeket sorra bérbeadták, részben a veszteségek elkerülésére, részben, ha a csekély, de mégis biztosnak tekinthető bérleti díj elérésére.

Először 1932-ben az Ásványvízüzem kezeléséről mondtak le. 150 000 P alaptőkével megalakították a Szent Margitszigeti Ásványvízüzem Rt-ot, amely mindjárt az első üzletében majd 21 000 P veszteséget „termelt”. Igaz ugyan, hogy az alapítók között még ekkor ott találhatók Rakovszky bizalmi emberei, mint Keblovszky igazgató és a mindenható jogtanácsos, Kovácsy Dénes is. Az Ásványvízüzem akkor vált nyereségesé, amikor Keblovszkyék kivonulni kényszerültek a vezetőségből.⁷⁸ Rakovszkyék újabb húzása a szálloda–fürdő kombinát bérbeadása volt egy magántőkés érdekcsoportnak. 1933-ban alakult meg a Palatinus Park Rt. 500 000 P alaptőkével. Vezére egy pénzes szállodai szakember, Gelléri Mihály, de a másik két igazgató sem kevésbé érdektelen személy: ifj. nagybányai Horthy Miklós és az újgazdag pesti tőkés Schulz Armand. Az új bérlőtársulat tárgya: a Margitszigeten lévő Palatinus szálloda-szanatórium, a Dália és Margaréta szállodák, a Piccadilly étterem, a Poló kávéház, a Normál gyógyfürdő és a sziget felső részén fekvő további ingatlanok bérbévétele, azok modernizálása és hasznosítása, sport- és szórakoztató intézmények felállítása. A Palatinus Park Rt. alaptőkéjén felül még mintegy félmillió pengőt használhatott hitelként s bár az első, 1934-es üzletétvet szintén veszteséggel zárta, a vezetőség személyi összetétele mintegy garanciát nyújtott a későbbi lukratív üzemeléshez.⁷⁹

A Rakovszky–Keblovszky vezetőség kiárusítási manővereit joggal kritizálta a korabeli ellenzéki beállítottságú sajtó: „A Közmunkák Tanácsa az ötmillióért megvásárolt részvénytárcsát átvételét annak idején azzal indokolta, hogy a szigetet egyre növekvő idegenforgalmunk szolgálatába kívánja állítani és európai színvonalra emelni. Azóta csaknem tíz esztendő telt el és azt látjuk, hogy bár ma már 10 millió pengő kölcsön terheli a vállalatot, az európai színvonalból semmi nincs és lassanként a magántőke kezére kerülnek mindazok a vállalatok, amiket a közületi érdekeltségű részvénytársaság nem tudott reorganizálni”.⁸⁰ Rakovszkyék saját tehetetlenségük és a kényszerítő körülmények miatt adták sorra bérbe a szigeti létesítményeket. Üzleti politikájuk 1927-től kezdve a sziget forgalmának kedvezőtlen alakulása miatt, meg a magas kamatozású lényegében infrastrukturális célokra felvett beruházási kölcsön terhei és saját tékozló – egyéni meggazdagodásra irányuló – vezetési gyakorlata következtében a veszteségek egyre növekvő halmazát eredményezte. 1924-ben 223 000 P, 1928-ban – a válság előtti legkedvezőbb látogatottsági adatokat felmutató évben – 73 000 P, 1929-ben 440 000 P, 1930-ban 123 000 P, 1931-ben 191 000 P, 1932-ben 192 000 P, 1933-ban pedig 197 000 P veszteséggel zárták az üzletétvet.

A veszteségek halmazát növelte az egyéni meggazdagodás vágya által diktált vezetői nyereszkeskedési gyakorlat. Rakovszky belügyminiszteri nyugdíja mellett felvette a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöki, az Országos Idegenforgalmi Tanács elnöki és a Szent Margitsziget Rt. elnöki fizetését és egyéb járandóságait. Ezekben a tisztségeken kívül Szabolcs megyei képviselőként elnöke volt az egyik képviselőházi bíráló bizottságnak és a közjogi bizottságnak, tagja volt a pénzügyi, a véderő- és a zárszámadási bizottságnak. Ez utóbbi tisztségeiből kifolyólag is különféle díjazásokban és költségtérítésekben részesült. Felesége erdélyi birtoka révén is jövedelemhez jutott. Az ellenzéki sajtó több ízben élesen bírálta a szigeti vezetőség közpénzeket kisajátító magatartását. „A százezres deficit a vezető alkalmazottak horribilis fizetéséből jön létre. 33 alkalmazott 170 378 P fizetést kap. Ezek közül két igazgató – egy ny. belügyi titkár és egy volt országgyűlési

képviselő – évi csaknem 40 000 P-t, a bérbeadott Ásványvízüzem igazgatója 6000 P-t és egy titkárnő, aki Rakovszky elnök úr öccsellenciájának bizalmasa és évek óta a sziget teljhatalmú diktátora, jöllehet itt munkát nem végez, 3000 P-t és háromszobás lakást kap ingyen”.⁸¹ De hát milyenek legyenek az alkalmazottak, ha illusztris elnökük, a mindenható gróf Bethlen István m. kir. miniszterelnök barátja és politikai harcostársa mutatja nekik a „jó” példát? Majd így folytatja eszmeifuttatását a szerző: „1926-ban a Közmunkák Tanácsa 4 750 000 P-ért megvásárolta Schiffer Miksától a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. 100%-os részvénytársaságát. Ugyanakkor a tényleges érték alig haladta meg a mérlegben feltüntetett 1,8 milliós beruházási összeget. Ilyen eredendő hibából fogant meg ez a közüzem, és így nem csoda, ha ugyanaz a szellem, amely közpénzekből ilyen könnyedén tudott milliós kifizetéseket eszközölni, szinte az utolsó gesztusig áthatja ennek a közüzemnek minden ténykedését”.⁸² Amikor Wild József végül távozni kényszerült, a helyébe került Keblovsky ott folytatta, ahol elődje abbahagyta. 19 133 P-s évi fizetése mellett évi 10 000 P-s autótartásdíjat s 4000 P-n felüli lakáspénzt kapott. Az igazgatóság évi remunerációja 15 000 P volt s hasonló összegű jutalom került felosztásra a vezető tisztviselők között. És tették ezt mindakkor, amikor tíz éves rezsimjük alatt több mint másfél millió pengős veszteséget gazdálkodtak össze.

A válságévek rövid krónikája a következőképpen vonható meg: 1930-ban a forgalom visszaesett, a beruházások szüneteltek, apasztották az alkalmazotti létszámot; a fedett uszodát, amely kormányköltségen épült megnyitották, a hitelösszeg nagysága elérte az 5,01 millió P-t. 1931-ben tovább csökkent a látogatók száma, égető gondokat okozott a szükséges forgótőke hiánya, a bankzárlat kimondását követően pánikszerű gyorsasággal kiürült a szigeti nagyszálló. Az Ásványvízüzem forgalmának visszaesése miatt a vállalatot bérbeadták a Szénsavgyárnak. 1932-ben egy sor változás a vezetőségben a tarthatatlanná vált helyzetet tükrözte: Wälder Gyula és Wenhardt János igazgatósági tagok lemondtak tisztükéről, Wilder Emil és a nagy álláshalmozó Folkusházy Lajos polgármesterhelyettes, BSzKRt-vezérigazgató – kegyvesztettek lévén – kibuktak. A nagy ébredővezér, Buday Dezső meghalt. Keblovsky Lajos ny. miniszteri tanácsos, ügyvezető igazgatóként tagja lett a részvénytársasági igazgatóságnak is. A tisztviselők közül távoztak még Jacobi Ágoston és Kallós István. A szigettársaság mérlegterhei 11,5 millió P-re emelkedtek. Az igazgatóság reményei, hogy a kötött devizagazdálkodás bevezetése révén az addig külföldet előnyben részesítő magyar turisták most inkább a szigetet fogják felkeresni, nem váltak be. A strandfürdő kivételével minden más ágazatnál folytatódott a visszaesés. Az 1933–1935 évekre megválasztott igazgatóságban még a Rakovszky-rezsime emberei találhatóak. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának delegáltjai: dr. Czabalay Kálmán FKT-alelnök és dr. bárcziházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár. Tagok: dr. Rakovszky Iván elnök, dr. Buzáth János alpolgármester, a Wolff Károly-féle Keresztény Községi Párt tagja, városházi pályafutása még Bárczy István liberális polgármester időszakában ívelt fel, amikor is a gázművek és az elektromos művek közszélesítésénél játszott vezető szerepével tűnt ki. 1919-ben, csakúgy mint az egykori liberális városvezetés legtöbb funkcionáriusa, ő is átállt az ellenforradalom oldalára, éppúgy, mint Rényi Dezső és Folkusházy Lajos alpolgármesterek. Egykori példaképük és vezérük Bárczy István az 1926-os sikertelen polgármesterválasztási próbálkozását követően csatlakozott az ellenforradalmi-konzervatív, konszolidált Horthy–Bethlen rezsimhez. Jutalmul ő a

BSzKRt és a hozzá tartozó közúti vasutak igazgatóságának elnöki székét és a vele járó magas díjazásokat kapta meg. További tagok: Hüttl Dezső egyetemi tanár, dr. Keblovsky Lajos jogász (Tisza István volt titkára), az ÉGISz és a Sziget Rt. volt igazgatósági és az IBUSz Rt. aktív igazgatósági tagja, ny. miniszteri tanácsos; Krámer-Kászonyi Károly közgazdász, a Keresztény Nemzeti Párt volt elnöke, az FKT tagja; dr. Kovácsy Dénes ügyvéd; dr. Metzler Jenő, a MOKTÁR vezérigazgatója; Petrovác Gyula építész, országgyűlési képviselő, a Keresztény Gazdasági Párt vezető exponense; Peyer Károly ny. belügyminiszter, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt jobboldali beállítottságú vezetője, s névlegesen még Wild Károly, aki ezt követően eltűnik a sziget történetéből. Szerepelnek még a felügyelő bizottságban Zubriczky József min. tanácsos, az FKT elnökségének vezetője, Sólyom Aladár számvevőségi min. tanácsos, az FKT számvevősé-
gének vezetője, Solti Ferenc belügyminisztériumi tisztviselő, Molitorisz Gyula Margitszigeti felügyelő, pénzügyminisztériumi számvevőségi tanácsos.⁸³

A sziget történetének egyik legeredménytelenebbnek tűnő éve, 1933 sem hozott javulást. A beruházások is szüneteltek. A legtöbb objektum bérlők kezére került, hogy legalább a szükséges karbantartásokat eszközölhessék. Egyedül a park fenntartására tudtak pénzt fordítani. Az igazgatósági jelentés szerint, amelyet Keblovsky ügyvezető igazgatóként ismertett: „A bevételek elmaradása ellenére olyan kiadások vannak, amelyek feltétlenül és minden körülmény ellenére eszközözendők” – írják, s itt minden bizonnyal mammutjárandóságai folyamatos fenntartására gondoltak. Majd így folytatták: „Haszontalan tehát minden, a kiadások további csökkentésére irányuló törekvés, mert bizonyos adott kiadási kerettel szemben további megtakarítás semmi körülmények között el nem érhető”.⁸⁴ Szépen hangzó, de hazug megállapítás, amire legjobb példa a Közérdekeltségek Felügyelő Hatóságának 1934-es vizsgálatát követően elért jelentős megtakarítás. De erről később, hiszen egyelőre Rakovszky öccsellenciája és éhes siserehada, bizalmas titkárnője uralkodtak a szigeten.

1934-ben a gazdasági világválság gyilkos szorítása némileg enyhült. Magyarországon a válság mérséklődésének első jelei már 1933-ban megmutatkoztak a kedvezőbb termés- és exportlehetőségek, valamint a válság nyomán hozott gazdaságpolitikai intézkedések következtében. A mélypont tehát 1932-ben volt, de mint a szigetforgalmi adatokból kitűnt, a fővárosban a válság következményei súlyosabbak, negatív kihatásai továbbhatóak voltak, mint országos viszonylatban ez történt.⁸⁵ A Margitsziget Rt. bevételei ebben az évben mintegy harmadmillió pengővel haladták meg az 1933. évi szintet s így a Rakovszky-féle vezetőség túlélési-átmentési lehetőségei némileg kedvezőbbekké váltak.

A Bethlen, majd Károlyi kormányok bukását követően hatalomra került Gömbös-kormányzat kifelé egy sor purifikációs jellegű intézkedést hozott, amelyek célja tömegbázis megszerzése volt. Intézkedéseik alól a Margitsziget Rt. mint közérdekeltségű vállalat sem vonhatta ki magát. Gömbös és szószólói a közélet megtisztításáról beszéltek, de valójában arról volt szó, hogy a válság következtében politikailag-gazdaságilag meggyengült ellenforradalmi rendszert némileg elfogadhatóbbá tegyék a tömegek előtt, s pénzt biztosítsanak az államapparátus fenntartására és működésének folyamatossá tételére. E politikai vonalvezetésbe kétségen kívül beletartozott a Bethlen-rendszer legszemérmelenebb panamázóinak és álláshalmazóinak eltávolítása is. Gömbösék első lépésként a közületi tulajdonban lévő vállalatoknál, üzemeknél akarták keresztülvinni

újnak kikiáltott politikai irányelveiket. Így került sor 1933-ban a Közérdekeltségek Felügyelő Hatóságának felállítására, amelynek hatáskörébe utalták valamennyi közpénzen vagy abból működő vállalat felülvizsgálatát s működésük állandó felügyeletét. Különösen azokat a közüzemeket vették szemügyre, amelyek évek óta veszteséggel működtek. Így került sor 1934 elején a Margitsziget Rt. megvizsgálására is. A vizsgálati jelentés szerint a veszteség főleg „... abból állt elő, hogy a vállalat a kiadásokat a bevételekkel nem tudta összhangba hozni, részben pedig abból keletkezett, hogy a rendelkezésre került kölcsönöket nem hasznot hajtó beruházásokba fektette be, hanem azokból a Fővárosi Pénzalap vagyonállagát növelő befektetéseket eszközölte”.⁸⁶

Ez a jelentés mintegy felmentést adott Rakovszky részére s miután még Gömbös sem számolt le véglegesen a Bethlen-csoporttal kényszerűségből fenntartott együttműködés politikai irányvonalával, a régi bethlenisták egyelőre pozícióikban maradtak. Rakovszky sietett kihasználni hatalmi lehetőségeit szigeti fellegrvárának megmentésére. A vizsgálatra hivatkozással újabb tisztviselői létszámcsökkentést hajtottak végre, amelynek eredményeként az 1928-as 69 főnyi tisztviselői gárda 1934-re 27 főre apadt. A parkfenntartási kiadásokat 48%-kal, a központi adminisztráció költségeit 58%-kal csökkentették úgy, hogy saját illetményeikhez nem nyúltak. De nem ezek a lépések voltak a számottevőek a Margitsziget szanálása szempontjából, hanem a visszaesett bevételt terhelő kölcsön- és kamatterhek, a bérleti és adótételek mérséklése. A szintén Rakovszky-vezetés alatt álló Közmunkatanács igyekezett lenyelni a keserű pirulát: a majd egymillió pengőt kitevő olyan beruházásokat, amelyek a Fővárosi Pénzalap tulajdonát gyarapították, az FKT magára vállalta s egyben intézkedett, hogy a Margitsziget Rt. dollárszámláján ezt az összeget jóváírják. Átmenetileg azt a további engedményt is tették, hogy a Margitsziget Rt. által az FKT részére fizetendő bérleti díjat felére mérsékeltek, továbbá a lecsökkentett összegű dollárkölcsön után fizetendő kamatösszeg felének a kifizetését is az FKT vállalta magára. Az 1934-es üzleti év mindezen intézkedések nyomán pozitív mérleggel zárult: a bevételek 990 087 P-t tettek ki a hitelezők állománya 3 989 882 P-re esett vissza s ennek megfelelően a kamatterhek is mintegy 100 000 P-vel mérséklődött s csak 233 563 P volt. A sokat kritizált s az ellenzéki sajtótámadások keresztüzébe került igazgatóság most már fellélegezve, bátran nézhetett szembe támadóival: az 1934. évi mérleg annyi veszteség után már 282 P-s tiszta nyereséget mutatott ki! A szanálás mintegy 1,2–1,4 millió P-s tehermérséklést jelentett a Margitsziget Rt. számára – ez a teher ezentúl az adófizetők vállára nehezedett – s ehhez szerencsésen hozzájött a növekedő bevétel, mert ha ez elmarad, akkor a szanáláshoz szükséges leírások ennyivel nagyobb teher átvállalását tették volna szükségessé. További közpénzek felhasználásával tehát végül sikerült a veszteséges vállalatot megmenteni. Rakovszkyék azt hitték, hogy megmenekültek.

Gömbös azonban 1935 tavaszán elérkezettnek látta az időt a kormánypárt Bethlen-vezette csoportjával való szakításra. Különösen a kormánypárt ún. elnöki tanácsának működésével volt elégedetlen, mivel teljes joggal úgy érezte, hogy ez a konzervatív arisztokratákból álló testület a fő akadályozó tényezője jobboldali diktatórikus törekvéseinek. Az elnöki tanácsnak Rakovszky is tagja volt. Gömbösnek, Bethlen ellenkezését legyűrve, végül sikerült rávenni a jobboldali törekvésekkel alapjában mindig szimpatizáló Horthy Miklós kormányzót a képviselőház feloszlására és új választások kiírására. E

lépés szakítást vont maga után Gömbös és Bethlen között, az utóbbi kilépett a kormány-pártból.

Gömbösék választási győzelmük érdekében a legszélsőségesebb demagógiától sem riadtak vissza. Bornemissza Géza újdonsült kereskedelemügyi miniszter, Gömbös ún. reformpolitikájának legodaadóbb híve egy választási beszédében a következőképpen jellemezte a Bethlen-korszakot: „A konszolidáció tízéves uralma kizsigerelte a magyar nemzetből a gazdasági erőt. A konszolidáció négy milliárd pengős adósságot produkált és ezzel a négy milliárddal állított magának terített asztalt, amelyen minden jó volt, de a népnek és az utána következő generációnak csak morzsák jutottak. A négy milliárd egyrészét kisbolták az országból, jó része pedig azoknak a kezén van, akik a hatalmat nem a nép, de saját önző érdekeik javára használják”.⁸⁷ E megállapítások, bármely forrásból is erednek, kitűnő értékelését adják nemcsak a konszolidációs időszaknak, hanem a Margitsziget Rt. keretei között 1927–1934 időszakában folytatott gazdálkodási gyakorlatnak is.

Gömbös sikerrel alkalmazta a választásokon a Bethlen által kidolgozott nyíltszavazásos megfélemlítési módszereket, s nagy fölénnyel győzve, saját párt híveiből állította össze az új kormánypartot s szerzett abszolút többséget a parlamentben. Bethlen ugyan bejutott, de híveinek többsége, így Rakovszky is kibukott az országgyűlésből. Ezek után senki számára sem volt meglepetés, hogy amint Gömbösék figyelme eljutott a Közmunkatanács, az idegenforgalom és a Margitsziget régióhoz, Rakovszkynak azonnal mennie kellett. 1935. október 25-én a Margitsziget Rt. „részvényesei” rendkívüli közgyűlésre jöttek össze. Határozatuk alapján dr. Rakovszky Iván cégjegyzési jogát 1935. november 18-án a cégbíróság törölte s egyben nagybessenyoí Bessenyei Zénó országgyűlési képviselő és FKT-elnök igazgatósági és cégjegyzési jogosultságát bevezette.⁸⁸

Rakovszky távozása után derült ki, hogy mintegy utolsó „dobásként” Keblóvszky ügyvezető igazgatói szerződését tíz évre meghosszabbította, ahogy az ellenzéki sajtó írta: „Kétszáz ezer pengő újabb nemzeti ajándék a Szt. Margitsziget Rt. igazgatójának”. A változott viszonyokra jellemzően a Közérdekeltségek Felügyelő Hatósága „példás gyorsasággal” alig tizenegy hónap múltán a jogszerűen ugyan kifogástalannak tekinthető szerződést megsemmisítette.⁸⁹ Természetesen ez utolsó szigeti közjátéknál nemcsak arról volt szó, hogy Gömbösék egy nekik nem tetsző, más politikai csoporthoz tartozó vezetőt távolítsanak el, hanem arról is, hogy Gömbösék éppen az ellenforradalmi rendszer és saját bázisuk ingatag, elégedetlen volta miatt nem mondhattak le az országban létező mintegy 620 közüzem gazdasági-társadalmi és politikai súlyából eredő előnyök kihasználásáról. Intézkedés-sorozatukat követően a nagy horderejű közüzemi hálózat már nem egyes politikai és gazdasági személyiségek hatalmi meggazdagodási céljait, jobb esetben egy párt uralmi célkitűzéseit szolgálták, hanem a közüzemek nyújtotta lehetőségek és előnyök szervezett formában kerültek felhasználásra az ellenforradalmi rendszer összérdekei szempontjából.⁹⁰

A Margitsziget Rt. az 1930-as években (1934–1940)

A Margitsziget Rt. vezetésében végbement változás, amely a pazarló és egyéni harácsolásra törekvő személyek – elsősorban Wild József és Keblovsky Lajos – eltávolítását vonta maga után, meg a Közmunkatanácstól még Rakovszky által kihajtott kezdemények egyszerűen megszüntették a veszteséges gazdálkodást. Az új vezetés az 1935-ös évről készített jelentésében nagy nyomatékkal mutatott rá arra a tényre, hogy a személyi kiadásoknál 75 634 P-t, a legnagyobb kiadási tételt jelentő parkfenntartásnál pedig 1934-hez képest 20 829 P-t lehetett megtakarítani. E tények önmagukban arra utalnak, hogy szemben az előző vezetés 1934-es jelentésében foglalt azon állítással, miszerint további megtakarítások már nem eszközölhetők, mennyire lehetséges volt még további takarékoság, csak éppen a mamutfizetéssel rendelkező – s nem is jó vezetők – eltávolítása volt szükséges.⁹¹ Az 1935-ös üzletév mégis 94 P veszteséggel zárult, aminek oka az előző évhez képest némileg visszaesett szigeti forgalom.

Az 1930-as évek második felének szigetforgalmi adatairól a következő táblázat ad tájékoztatást:

Margitsziget-forgalmi adatok (1933–1939)

Megnevezések	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	$\frac{1939}{1933} \%$
1 Hídbelépők	568	666	662	673	962	949	880	155
2 Strand	81	92	85	95	222	250	259	319
3 Uszoda	19	20	18	16	16	22	25	131
4 Albérletek	–	–	153	160	218	199	194	126
5 Gazdaság	–	–	2	6	4	8	0	–2
6 Kertészet	–	–	21	14	33	12	15	71
7 Parkfenntartás	–	–	–118	–117	–120	–116	–151	128
8 Költségek	–	–	–104	–134	–103	–119	–137	131
9 Kamatteher	–	–	–139	–100	–117	–116	–100	72

1. Az 1–2 rovatok adatai ezer főben, a 3–9 rovatok adatai ezer pengőben.

2. A 4–9 rovatok adatait 1933 és 1934 években nem tették közzé. E rovatok indexei 1935 évtől kerültek számításra.

Az adatok és indexek elemzéséből kitűnik, hogy 1938-ig lassú növekedés figyelhető meg szinte valamennyi évben valamennyi mutatónál. Az 1939-ben egyes területeken észlelhető visszaesés kétségtelenül az év szeptemberében kitört második világháború következménye. Az egyes adatsoroknál tapasztalható hullámváltozás pedig kétségtelenül a gazdasági helyzet konjunkturális változásaival függ össze. A szigetet felkeresők száma 1937-ben a válságot követő fellendülés csúcspontján a legmagasabb, 70%-kal magasabb mint a mélypontot jelképező 1933-ban; de így is elmarad a csúcstól jelentő 1928. évi egymillió föléi látogató mögött. A strandforgalmi adatok arra utalnak, hogy bár e

területen a látogatottság száma folyamatosan nő – 1928-ban csak 183 000 belépő van – mégis inkább arról a jelenségről ad számot ez a növekedés, hogy egyre kevesebb budapesti lakos engedhette meg magának akár a belföldi, akár a külföldi vízparti üdülést, s ezért a hétvégén a szigetet kereste fel. Az uszoda kihasználtsága kisebb hullámzásoktól eltekintve, lényegében azonos. Itt főként a középiskolás diákok rendszeres megjelenése tette ki a látogatók zömét. Az albérletek – szállók, fürdők, ásványvízüzem, vendéglátóhelyek – bevétele szinte párhuzamosan alakul a látogatottsággal. A gazdaság és kertészet bevételi adatai az egyes évek időjárási és piaci árviszonyaitól függően változtak. A igazgatási költségek lényegében függvényei a szigeti rendezvényeknek. A kamatteher a kölcsönök visszafizetésével párhuzamosan folyamatosan mérséklődött.

Az egyes évek eseménykrónikája a következőképpen alakult: 1935-ben az igazgatóság tagjai között új nevek fordulnak elő⁹². Dr. Álgay-Hubert Pál a Közmunkatanács alelnökeként, dr. Lamotte Károly a főváros képviselőjében került be az igazgatóságba. Ez évben folytatódott a Nagyszálló szépítése, megkezdték a szigeten körbevezető autótút kiépítését; nyolc holdnyi területen, azaz majd 50 000 m²-en, befejezték az ún. Sziklakert kialakítását; felépítették és üzembe helyezték a marosvásárhelyi zenélőkut – Bodor Péter hajdani székely ezermester alkotásának – mását, s megkezdték egy új gyógyforráscsoport kutatási-próbafizetési munkálatait, amelyek nagyban igazolták a hozzájuk fűzött reményeket. A mélyből 71–72 °C forró víz tört fel percenkénti 34 hektoliter mennyiségben. Sikerült a sziget csúfságát okozó latrinák és nyílt WC-ék bontása s helyettük megfelelőbb megoldások kivitelezése. Az igazgatóság nagyszabású további fejlesztési terveket dolgozott ki, amelyek között szerepelt: új gépkocsiparkolók létesítése, további bontások, a strandfürdő bővítése, öt új csónakház helyének kialakítása, a közvilágítás javítása és a szigeti hajójáratok felújításának kezdeményezése állt a fejlesztési tervek tengelyében. 1936-ban a fokozatos fejlesztés újabb eredményekkel gazdagította a szigetet. Megkezdte rendszeres üzemét a kormányzó feleségéről Magdának elnevezett új gyógyforrás, amely mellé ivócsarnokot is építettek, új klubházak létesültek, a tervpályázon sikert aratott Masirevich-tanári elgondolás alapján, megindult a hajóforgalom a szigettel folytatódott a strandbővítés, a vízmű és elektromoshálózat korszerűsítése. A Margitsziget Rt. bevételei első ízben haladták meg az egymillió pengőt. A nyereség megközelítette a 20 000 P-t. Az elhunyt Buzáth polgármester helyett Lamotte Károly alpolgármesterként került be az igazgatóságba. A kereszténypárt részéről Bocsáry-Spur Kálmán lépett be új tagként. Az 1937-es nagy fellendülés – 1,4 millió P bevétel, 0,5 millió P nyereség – további beruházásokat tett lehetővé. A strandfürdőbővítés 8000 főnyi új befogadókapacitást eredményezett és elkészült a hullámfürdő is. Megkezdték a szabadtéri színpad építését, a szigeti romok feltárását és környezetük szépítését. Folytatódtak a bontások. Szeptember elsejétől a BSzKRt Autóbuszüzeme bonyolította a szigeti forgalmat (a Közmunkatanács saját autóbuszforgalmi koncessziója lejárt s ez a megoldás kedvezőbbnek mutatkozott). Az igazgatóság éves jelentésében hangoztatta, hogy három év alatt több mint egymillió P-t ruháztak be, és a szigeti kölcsönterheket 180 000 P-re csökkentették. 1938-ban másfél milliós bevétellel szemben csak egymillió kiadás állt; a nyereség majd elérte a 900 000 P-t. Az év kétségtelenül leglátványosabb szigeti eseménye a szabadtéri színpad munkálatainak befejezése volt. Az óvatos igazgatóság a színpadot, elkészülte

után, azonnal bérbeadta a Teátrum Magyar Ünnepi Játékokat Szervező Kft-nak, amely a szezon folyamán 51 előadást rendezett s amelyen 163 000 fő vett részt. A kormányzat „szociális” törvényhozásához igazodva új munkáslakásokat építettek és 39 alkalmazottat neveztek ki, ill. léptettek elő. A háborús előkészületek jegyében megkezdték a sziget légoltalmi berendezéseinek kiépítését. 1939-ben a bevételek a látogatottság mérséklődése ellenére emelkedtek, bár a nyereség a színház saját kezelésbe vételével összefüggésben jelentkező veszteség miatt csökkent és csak 400 000 P-t tett ki. Ez évben újabb strandbővítésbe kezdtek; parkolókat, autótutakat építettek. Megkezdődött a sétányok rendezése is. Felállították Tompa Mihály költőnk szobrát, amely Pásztor János alkotása volt.

Új mozzanatként jelentkezett a sziget életében az óbudai Árpád híd építése, amelynek során a sziget északi csúcsát 170 méterrel meghosszabbították, s impozáns terv készült a szigeti lejáró hídfő kialakítására. Az Első Dunagőzhajózási Társaság Óbudai Nagyszigeti bérletének lejártával összefüggésben tárgyalások kezdődtek a főváros és a társaság között az óbudai sziget megvásárlására. E tárgyalásokba a Margitsziget Rt. is bekapcsolódott, mint érdekelt, mivel gazdasága az óbudai szigeten volt. Felmerült egy olyan megoldás terve is az óbudai sziget jövőjével kapcsolatban, hogy ott a Margitsziget példája nyomán hasonló nagy parkot alakítanak ki a budapestiek kirándulási-sportolási lehetőségeinek javítására. A háború – az óbudai szigeten lévő német irányítás alatt álló hajógyárat első osztályú hadüzemmé nyilvánították – vetett véget a sokat ígérő tárgyalásoknak. Ez évben részletesebb adatokat közöltek a korábbi évek bevételi feleslegeinek hova fordításáról is. Ezek szerint a szigeti háramlási tartalékalapot 1,2 millió P-re növelték s a tisztviselői nyugdíjalap összege meghaladta a 200 000 P-t. A második világháború 1939 szeptemberi kitörése vetett véget a sziget életében legpozitívabbnak tekinthető időszaknak.

A háborúkezdést követően a Margitsziget forgalma visszaesett, 1940 és 1941 telén a rendkívül zord időjárás és az árvizek káros kihatásai okoztak gondot, de 1941 nyarától az átmenetileg az ország határaitól eltávolodott harci cselekmények oda vezettek, hogy Budapest ismét a csalóka háborús konjunktúra előnyeit élvezhette. 1944 tavaszának végén megkezdődtek a nagy pusztítással járó légitámadások s a háború lángtengere is egyre közelebb került a magyar fővároshoz. A háborús események végül Budapest körülvételével és nyolchetes ostromával jutottak tetőpontjukhoz. A Margitsziget és a szigettársaság története is a felsorolt események jegyében alakult, amint azt a szigetforgalmi adatok is tanúsítják:

A Margitsziget forgalmának és gazdálkodásának főbb adatai 1939–1944 között*

Megnevezés	1939	1940	1941	1942	1943	1944	$\frac{1943}{1939}$
1. Hídbelépők	880	675	1006	1148	1298	...	147
2. Strandbelépők	259	199	302	429	441	...	170
3. Albérletek	195	202	223	247	346	...	177
4. Gazdaság	0	-6	0	9	14	...	175
5. Kertészet	15	-17	22	4	54	...	360
6. Parkfenntartás	-151	-138	-204	-255	-315	...	208
7. Színház	261	64	9	16	40	...	-15
a) előadások	51	9	37	-	48	...	94
b) nézők	78	8	76	al bérlet-ben			97

*Az 1–2 rovatok adatai ezer főben, a 3–7 rovatok adatai ezer pengőben, a 7-a rovat adatai természetes számokban, a 7-b rovat adatai ezer főben.

A szigetet felkeresők száma majd másfélszeresére, a strandfürdő látogatóinak száma még ennél is jobban, 1,7-szeresére nőtt. Alig változott a színházi előadások és a nézők száma – eltekintve itt az 1940-es adatoktól, amely évben a belpolitikai nyugtalan-ság, a Nyilaskeresztes Párt hatalomátvételi próbálkozásai miatt felfüggesztették az előadások megtartását. A gazdasági adatok eléggé változóan alakultak, ugyancsak a kedvezőtlen időjárás és az árvizek következtében. Töretlenül emelkedve, kétszeresen nőtt a parkfenntartásra kiadott összeg, amiben természetesen már a háborús drágulá-soknak is szerepe volt. Az 1940. évi 265 000 P-s bruttó nyereség 1943-ra 1,1 millió P fölé emelkedett. A tiszta nyereség összege az egyre fokozódó mérvű beruházások követke-ztében évente mindössze néhány tízezer P körül alakult⁹³.

A sziget háborús éveinek krónikája eléggé felemás képet mutat. Az indulás ked-vezőtlen: 1940-ben az árvíz kár meghaladta a 110 000 P-t. A hajógyári sziget – rajta a Margitsziget Rt. gazdaságával – teljesen víz alá került. Magán a Margitszigeten sem volt jobb a helyzet. Az erős hideg következtében befagyott Duna jegén rókák és nyestek jutottak át a Margitszigetre, ahol tetemes pusztítást végeztek a fácánok és díszkacsák között. Az állati károkozás eseteinél maradvá megemlítenéd, hogy ebben az évben szüntették meg a szigeten a szemetes tároló gödröket s pusztították ki a szigeti szálló- és vendéglátó intézmények körül látható nagytömegű patkányt, egeret és csótányt. Befe-jeződőött a sziget csúcsának meghosszabbítása. A színházi előadások belpolitikai okokból történő betiltása nyomán támadt 60 000 P hiányból 38 000 P-t adományokból fedeztek. 1941-ben továbbra is éreztette negatív hatását a belpolitikai, háborús és időjárás körülmények alakulása. Mégis az év második felétől kezdve lendületes jelek voltak tapasztalhatók a sziget látogatottsága terén. Megszűntek a világítási korlátozások, az autóbussz közlekedés akadályai miatt a Palatinus Park Rt-gal közösen iránytaxikat állítottak be a tehetősebbek részére a sziget könnyebb elérhetősége érdekében. A bezárt szabadtéri színpad újraindítására is akadt vállalkozó Bubik Árpád berlini magyar szín-

házigazgató személyében. Teljes erővel hozzákezdtek az új híd szigeti hídfő-lejáró-garázs építményének kivitelezéséhez. Budapest megnövekedett vízigényének biztosítása céljából a Vízművek több ponton is kútúrás-építési munkákat kezdett el. Elkészült a sziget Margit-híd felőli bejáratánál létesített légvédelmi toronyépület. Az év nagyrésztében építkezési munkák jellemezték a sziget külső képét: a már említett nagyobb volumenű munkálatokon kívül folytonosan végezték az árvízvédelmi, csatornázási, strandbővítési és melegvízfűtési munkákat. Az év végén kedvezően alakult a szigettársaság pénzügyi helyzete. A bevételek majd elérték a 2 millió P-t, a bruttó nyereség pedig a 600 000 P-t. E helyzetben már vállalni lehetett a válság éveiben kapott kedvezmények visszaadását. Így a Közmunkatanácsnak az esedékes 8,5%-os bérfizetést és a dollárkölcsön kamatának második 50%-át.

Hasonló kedvező eredménnyel zárult az 1942-es év is. A 2,5 milliós bevétel 0,6 milliós bruttó felesleget eredményezett. A háborús viszonyok kihatásai azonban már a sziget mindennapi életében is megfigyelhetők voltak. Az év kora őszén Budapestet ért két légitámadás a szigeti látogatók körében nagy ijedelmet váltott ki. Megkezdődtek a honvédelmi igénybevételek: amikor Bornemissza Gergely utászászlóalj-parancsnok alakulata a Hajógyári szigetet s a Margitsziget Rt. bérgazdaságát „megszállta” az igazgatóság legfeljebb csak a fölött méltatlankodott, hogy az igénybevétel minden „előzetes megbeszélés” nélkül történt. De a bérgazdaság lefoglalása csak első lépésnek volt tekinthető: a háború közeledtével a honvédség rendre lefoglalta a szállodaépületeket honvédségi kórházak céljaira, sőt különféle építkezéseket is végzett. A megvalósult tervek között említhetők a 26 dunai csőkút elkészülte, a Madách-téri irodák megvétele, a későbbi Dagály-utcai strandfürdő terveinek véglegesítése, az új Dobogókő-i szállodatervek elkészülte. Bevezették a strandfürdőbe a szigeti gyógyforrások vizét is. Szóba került a szigetet a budai városoldallal összekötő Duna-alagút építése is.

1943-ban a 3,6 milliós P-s bevétel 1,1 millió P bruttó felesleget hozott. A Dagályfürdői próbafúrások eredménye: már 116–123 méter mélységből percenként 6000 liter, 42 °C hőmérsékletű gyógyvíz tört fel. Egyébként ez évben a dobogókői munkák kötötték le az igazgatóság figyelmét: elkészült a Szent Margit üdülő, befejeződött a turistaház bővítése és a regionális vízmű kiépítése. Az év végén készített leltár a Margitsziget Rt. tiszta vagyonát 14,5 millió P-ben adta meg. A háborús években az igazgatóság három tagja is elhunyt. A sort Metzler Jenő MOKTÁR-vezérigazgató nyitotta meg, őt követte az 1920-as évek híres bethlenista várospolitikusa Kozma Jenő ügyvéd, majd Walder Gyula műegyetemi tanár távozott az élők sorából. A nagy politikai viharokat átvészelt Peyer Károly is egy időre kiesett; az 1944. május 28-i közgyűlésen eltűnéséről tettek bejelentést. Ő azonban még a későbbiekben szerepelt a szigettársaság életében. Új igazgatósági tagnak választották meg Schöffner Aladár MOKTÁR-vezérigazgatót és Morvay Endre alpolgármestert. 1943 nyarán ünnepelte meg Herendy (Hrich) József ügyvezető igazgató 35 éves szigeti szolgálati jubileumát. Kétségtelen, hogy a Rakovszky-Keblovsky harácsoló-hozzánemértő vezetőség távozását követően ő volt a pozitív szigeti változások nagy részének kialakítója és végrehajtója. Méltán érdemelte meg a 10 000 P rendkívüli jutalmat, melyet az igazgatóság ez alkalommal megszavazott számára.

1944 nyarán a sziget egykor nyüzsgő élete megszűnt. A főváros fölött ezrével jelentek meg a halált hozó ellenséges gépmadarak. Az így támadt zaj és dübörgés nem az életet

ünneplő-élvező szigetlátogatók lármáját, hanem egy ország fővárosának haláltusáját visszhangozta. Ezekben a hetekben már csak a hitlerista hóhérok és magyar csatlósaiak mulattak a szigeten. 1944 őszére a német hadvezetés teljesen befészkelte magát a szigetre. A hitlerista tisztek pezsgős vacsorákat rendeztek, miközben legényeik védelmi állásokat építettek ki a partokon. November hó végén azonban már az ő kedvüket is elvette a kelet felől egyre hangosabbá váló harci zaj és ágyúdörgés. December hóban megindult a harc a sziget birtoklásáért. 1945. január 19-én az utolsó német egységek is elhagyták a Margitszigetet. A budai várban még folytak a harcok, amikor a szovjet csapatok a Margit hídtól északra megépítették az első ideiglenes budapesti Duna-hidat, a Manci-hidat, amely az oktalanul elpusztított Duna-hidak helyett elsőként biztosított összeköttetést a főváros két oldalának lakosai között. 1945. február 13-án a sikertelen kitérés kísérletet követően a várba szorult hitlerista csapatok megadták magukat. Budapest annyi szenvedés és áldozat, értelmetlen pusztítás után a német megszállás alól felszabadult.

A Margitsziget újjáépítése és átadása Budapest fővárosnak

A harci cselekmények megszűnését követően a Margitsziget az ijesztő pusztulás képét tükrözte. Ágyúk, szétlőtt tankok, eldobált hadfelszerelések, temetetlen emberi és állati tetemek heverték szanaszét a szigeten. A 36 épület közül 26 épület 70–80%-os károsodást szenvedett. A károsodás mértéke az 1946. évi forintmérleg szerint elérte a 10 millió Ft-ot.

Szviezsényi Zoltán, a Palatinus Park Rt. egykori vezérigazgatója – aki az ostrom alatt is megtalálta a módot, hogy a rábízott értékeket a szigeten mentse – a szovjet parancsnokság elé terjesztett folyamodványában szívettéppően írta le a rombolások nyújtotta látványt: „... az épületek nagy része romokban hever, az alagsor víz alatt van. Nincs ivóvíz, villany, ipari áram, telefonvezeték. A romok a szerteszéjjel heverő és szétdobált bútorok, emberi hullák felásott árkok, ledöntött fák, széthordott épületalkatrészek végzetlenül képet nyújtanak.” Szviezsényi arra kért engedélyt, hogy főleg az általa megmentett értékeket valahova összegyűjthesse, szivattyúkat állíttathasson fel, nehogy a szennyvíz nyomán ragályok terjedjenek el. Az előterjesztést a szovjet parancsnok megértéssel fogadta.

1945. április 25-én összeült a Margitsziget Rt. igazgatósága. A meghívót Fischer József, a FKT új elnöke, az Országos Újjáépítési Kormánybiztos küldte meg. Fischer József elnökként, a Szociáldemokrata Párt részéről Büchler József országgyűlési képviselőt, a Kommunista Párt részéről dr. Bálint István orvost, a Független Kisgazda Párt részéről Acsay László építésmérnököt, a Nemzeti Parasztpárt részéről Farkas Ferenc országos vezetőt, a Magyar Művészeti Tanács részéről Beck András szobrászművészt hívta meg az igazgatóságba. A Szakszervezeti Tanácsot Török István főtitkár és a kormányt Balogh István miniszterelnökségi államtitkár képviselte. A régi tagok közül megmaradt Peyer Károly, Morvay alpolgármester, dr. Kovácsy Dénes ügyész, dr. Schöffler Aladár, a Magyar Országos Takarékpénztár képviselőjében, míg a Felügyelő Bizottságban Barsy helyét Pásint Ödön miniszteri tanácsos foglalta el. A két

ügyvezető igazgatót, Herendy Józsefet és Kaffka Pétert megbízták a Részvénytársaság legsürgősebb ügyeinek rendbehozatalával.⁹⁴

Az első helyszíni vizsgálatok nyomán a sziget 36 épülete közül 26-ot jelöltek ki lebontásra, köztük az Ybl által megálmodott csodálatos fürdőpalotát is. A vendéglátóipari létesítmények száz, a sportlétesítmények 70%-a szünetelt. A szórakozóhelyeknek 60%-át kellett továbbra is zárva tartani. A szabadtéri színpad előadásai megindulhattak. Az új vezetőségnek első feladata az újjáépítési terv elkészítése lett. A szükséghid elkészültével a kidőlt fákat távolították el. A park fenntartása érdekében egyelőre még szedni kellett a belépti díjakat.

A korábbi recept szerint a vezetőség csak külföldi segítséggel tudta elképzelni a sziget újjáépítését; a valóságban azonban csak önerőre és a kormányzat segítségére számíthattak. Tisztázatlan maradt a Palatinus Rt-nak a szigeti társasághoz fűződő szerződéses viszonya, amely eredetileg 25 évre jött létre, de a Palatinus Rt. által bérelt vagy létesített objektumok a háborúban túlnyomórészt elpusztultak⁹⁵. További komplikációként szerepelt a szigeti elektromos kábelnek a hídrobbantás során keletkezett súlyos megsérülése. Az akkori átmeneti gazdasági viszonyok jellemzésére korhű példa Bihari Kálmán étterembérlő kötelmi viszonya. Az üzlet lekötésére letett biztosíték 500 gramm arany volt. A bérfizetés naponta történt. A napi bér 5–10 gramm arany volt. A strandfürdő helyreállítására részint ezúton gyűlt össze a szükséges húsz kilogramm arany, mert ezzel kellett fizetni a vállalkozókat. A helyreállításokban az egyidejűleg létesült Romanyagértékesítő Vállalat 1947-ig 275 ezer Ft-ra átszámított értékű munkát végzett. A Margitsziget Rt. a helyreállítások céljaira a Gazdasági Főtanácstól 225 000 Ft-ot visszafizetési kötelezettség nélkül, 300 000 Ft-ot pedig az év végéig leendő visszafizetés kötelezettségével vett fel.

Az 1947. május 27-re egybehívott rendkívüli közgyűlésen már a helyreállítások komoly eredményeiről adhatott számot az igazgatóság. A Közmunkatanács képviselőjeként elnöklő dr. Helle László mellett dr. Fazekas Zoltán, dr. Gyöngyösi István, Győri László, dr. Lyachovich László, Medgyasszay Gyula Gusztáv, Osváth István és Szabó Károly vettek részt az ülésen mint igazgatósági tagok; valamint Várkonyi Gyula felügyelő bizottsági tag⁹⁶. Morvay, Acsay, Balogh, Török, Farkas, Beck, Van Royen, Bálint és Peyer távozó igazgatók helyébe pedig Kómúves József, Nágay Lajos, Pikler György, Gáspár Árpád, Sulyok Béla, Hajdú Imre, Széll Jenő, dr. Helle László és Gyöngyösi István léptek. Fischer József elnök mellé alelnökül Sulyok Bélát választották meg. Kilépett a sziget szolgálatából Herendy ügyvezető igazgató. Helyére Ságodi Ferenc került vezérigazgatói minőségben. Mellette Gyóry László FKT-főtanácsos ügyvezetőként működött. A sajtó ezekben az években is bőven foglalkozott a szigettel, amely a fővárosnak – a hagyományokon alapuló – újjáépítési tervében is helyet kapott⁹⁷.

A szigeti helyreállítási munkák közepette érkezett el 1948, a fordulat éve. A Gazdasági Főtanács június 17-i ülésén kimondta, hogy a Margitsziget a hozzá tartozó parkkal és épületkomplexumaival együtt a Székesfőváros tulajdonába adandó át⁹⁸. Az 1948. július 27-i rendes közgyűlés volt a harmincötödik és egyben az utolsó is a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. történetében, – amely ettől a naptól kezdve végérvényesen megszűnt. Egyenlege 25 278 Ft nyereséggel zárult⁹⁹.

Miután a Margitsziget 1949. március 31-én ténylegesen Budapest népének tulajdonába ment át, a szigeti belépődíj megszűnt¹⁰⁰.

RÖVIDÍTÉSEK

BpEnc	Budapest Enciklopédia
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BSZKRT	Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt.
CBHMH	Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica
<i>Feuerné</i> 1957	<i>Feuerné Tóth R.</i> : Margitsziget. 1957. Bp.
FKT	Fővárosi Közmunkák Tanácsa
igü	igazgatói ülés
jzkv	jegyzőkönyv
kyg	közgyűlés
MEFTER	Magyar Királyi Folyam és Tengerészhajózási Rt.
OL	Magyar Országos Levéltár
PNL	Pallas Nagy Lexikon
rk	rendkívüli
<i>Rexa</i> 1935	<i>Rexa D.</i> : Margitsziget. 1935. Bp.
SzMRT	Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.
UIL	Új Idők Lexikona
UML	Új Magyar Lexikon

JEGYZETEK

1. A kezdetektől (i. sz. 375) 1900-ig terjedő időszak részletesebb adatai: *Gyalay*: Adatok a Margitsziget Gyógyfürdő történetéhez. (CBHMH 1967. XLIII. 123-149) A Szent Margitsziget Rt. története – Történelem és üzlet a Margitszigeten (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, raktári jelzet: Fol. Hung. 1965–3187, 1–391. lap.) PNL II. 795 : 1; *Rexa* 1935, 9.; *Szőnyi Ottó*: A román stíluskorszak és a Szent Margitsziget műemlékei (Budapest Műemlékei c. kötetben. Szerk. Lechner Jenő. 1924, 50.; UIL XVIII. 4420 : 2.; Bp. Enc. 1970, 170 : 1.; UML, 1962, 549. (Mások felvetették, hogy a „lepor” szóból is származhat, amely esetben az „ékesség szigetét” – is jelentheti; ez valószínűtlen.
2. *Rexa* 1935. 9.
3. *Szeremley M.*: Magyar hajdana, 1847.
4. UIL, XVIII. 4420 : 2; *Rexa* 1935. 9 (aki tévesen Kyszadaszy néven említi.
5. *Rexa* 1935. 15.
6. OL Kamarai Lt. Benignae Resolutiones, 1686. febr. 24. (másolat fol. 93)
7. Uo. 1698. szept. 25. (fol. 40)
8. Uo. 1714. aug. 31. (pag. 162)
9. Uo. 1728 aug. 13. (fasc. 1073)
10. Uo. 1740. júl. 5.
11. Táncsics M.: Fővárosunk. 1867, 25, 88.
12. Vasárnapi Újság, 1868, 467; Magyarország és a Nagyvilág, 1869, 225.
13. Vasárnapi Újság, 1869, 228.

14. UML, IV. köt. 549 : 1; Bp. Enc. 175 : 2 (1928-ban eltűnt örökre a romantikus lóvasút. Viszont téves az a megállapítás, miszerint „...1901-től lóvasút biztosította a közlekedést az északi és a déli szigetcsúcs között.” (Feuerné 1957 3.)
15. *Fischer*: Budapest gyöngye. (Budai Hírlap, 1907, márc. 31-i sz. 5–6.); Szent Margitsziget Gyógyfürdő – Bain d’eaux minérales Ile Ste Marguerite – Therapeutic bath St. Margaret’s Island – Heilbad Sankt Margareten – Insel, (1909.)
16. *Ábrányiné – Katona K.*: A Margitsziget történetéből. (Ország–Világ, 1909, jún. 13-i sz. 536–538; jún. 20-i sz. 555–557; *Halka*: Szent Margit-sziget. (Orvosok Lapja, 1909, 24–25.)
17. *Gelléri M.*: Margitsziget. (Magyar Ipar, 1910, 808.); *Csudáky B.*: A magyarok tündérszigete. (Múlt és Jelen, 1910, 58–66.); *Sebestyén K.*: A Margitszigeten. (Budapesti Hírlap, 1910. okt. 10.)
18. A jövő Margitszigete. (Magyar Hírlap, 1910. aug. 12-i sz.)
19. *Hegyí Ö.*: A Margitsziget jövője. (Budapest, 1911. ápr. 29-i sz.); *Szöllőssi Zs.*: A Margitsziget. (Vasárnapi Újság, 1911, 566–567. – Szigma álnéven.)
20. SzMRt iratai, 1912 nov. 18-i (kgy) (jzkv); lásd még a Társaság alapszabályait; vö. A Margitsziget jövője. (Pesti Futár, 1912. évf. 227. sz. 14–16.) A Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. 1890-ben alakult a tengeri és a keleti export – import bonyolítására Magyar Kereskedelmi Rt. néven. 1905-ben bankosztályt létesített, 1910-ben vette fel nevébe a „Bank” szót. 1912-ben 60 000 K volt az alaptőkéje. A mindenkori jó kormánykapcsolatok révén sikerült az országos sómonopólium és állami vállalatok vezérügynökségi szerepkörének megszerzése. A bank és a kormánypárt szoros kapcsolataira a Lukács féle panamabotrány vetett fényt. 1912-ben igazgatósági tagjai voltak: báró Hercog Péter, elnök, gróf Károlyi Imre alelnök, Székely Ferenc vezérigazgató, Blum Bruno, Fleissig Sándor, Förster Nándor, Krausz Simon, Ritter Ottó, Stetina József, Szinyei-Merse István, Wagner Géza, Pap Dávid és Fényes Artur. Igazgatók: Bachruch Károly és Elek Pál. Aligazgató: Tibor Róbert. Az 1920-as évektől Angol-Magyar Bank cégelnevezés alatt folytatta működését. (BFL, Budapesti királyi Törvényszék, mint Cégbíróság, Cg 423/2. 1913. márc. 15.)
Az Általános Forgalmi Rt. 1911-ben Fiumében alakult. Alaptőkéje 500 000 K volt. Célja fürdőhelyek, fürdőtelepek és szállodák alapítása és üzemeltetése. Fiókjai voltak Abbáziában és Budapesten – Az osztrák-magyar-olasz tőkés és arisztokraták részvénytársasága az első világháborúig tevékenységét állandóan bővítette. Alaptőkéje ekkor 5 470 000 K-ra nőtt. Vezetősége: gróf Hardegg János elnök, igazgatósági tagok: Elfer Dániel, dr. Fodor Géza, Kóbor Tamás, gróf Korniss Károly, Tomasich Richard, Zimonyi Schwartz Mihály. 1922-ben olasz területre helyezte működését. (Galánthai Nagy Sándor (szerk.) Nagy Magyar Compass 1911–1925 évf. adatai alapján.)
21. A Budapesti királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszék (mint cégbíróság) LXII. köt. 476. lapjának bejegyzése szerint. A Margitsziget Rt. cég bírósági iratai között a Cg. 1307/1 és /2 iratcsomókban található a BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság fondjában. Ébred a Margitsziget.) Pesti Tükör, 1913. évf. ápr. 26-i sz.; *Egan*: Margitsziget. (Budapesti Hírlap, 13. sz. 1913. 2.); A Margitszigeti fürdő megnyitása. (Pesti Hírlap, 1913. évf. máj. 11-i sz.); A Margitsziget. (Esti Újság, 1913. évf. máj. 13-i sz.)
22. BFL, SzMRt. ir. 1912. nov. 19-i jzkv. 1–4; 1913. jan. 21-i kgy. jzkv. 1–5.; jan. 5-i igü. jzkv. 1–4, jan. 22-i igü. jzkv. 1–3; febr. 14-i igü. jzkv. 1–13; ápr. 12-i igü. jzkv. 1–2; máj. 22-i igü. jzkv. 1–3.
23. Uo. szept. 1-i igü. jzkv. 1–22.
24. Uo, szept. 4-i igü. jzkv. 1–3.; okt. 11-i igü. s az aznapi kgy. jzkv. 1–3.
25. Uo, nov. 25-i igü. jzkv. 1–4. A Lukács féle botrányt érinti: Balla Antal (szerk.) A magyar országgyűlés története. Bp. 1928. 253–357 1., *Herczeg Ferenc*, Emlékezései. A gótikus ház.

- Bp. 1939. 329–332. 1. Magyarország története 1890–1918. 7. k. (szerk: Hanák Péter és Mucsi Ferenc) Bp. 1983. 844–845.
26. Uo, 1914. jan. 7-i igü. jzkv. 1–2.
27. Uo, jan. 22–26. közötti igü. jzkv.
28. Uo, jan. 22-i kgy. jzkv. 5.
29. Uo, jún. 28-i igü. jzkv. 2.; vö FKT 1916–1889, 1916–1954. sz. leiratai.
30. Uo, SzMRt ir. 1916. dec. 6-i igü. jzkv. 1.
31. Uo, 1917. febr. 7-i igü. jzkv; ápril. 11-i igü. jzkv; Ad jegyzethez folytatólag: júni. 8-i igü. jzkv; dec. 28-i igü. jzkv; 1918. máj. 8-i igü. jzkv. V. üzletévi kgy. mérlegbeszámolója; FKT 1917–371. sz. leirata; Budapesti Közlöny 1917. évf. máj. 10-i és 1918. évf. máj. 14-i sz.
32. BFL, SzMRt ir. 1918. szept. 7-i igü. jzkv. 1–2.
33. Uo, 1919. dec. 12-i kgy-t előkészítő iratok 3. sz. igazgatósági jelentésének melléklete 1–3.
34. Uo, 3.
35. Uo, 1919. jan. 29-i igü. jzkv. 1.
36. *Göndör*: Proletárok a Margitszigeten. (Pesti Futár, 1919. 577. sz. 4–5.)
37. A Margitsziget proletárünnepe. (Pesti Napló, 1919. évf. ápr. 15-i sz.)
38. Rexa 1935. 52.
39. *Kriály Gy.*: Szegény gyerekek a szigeten. (Érdekes Újság, 1919. május eleji száma, 335–337.; vö. *Remete L.*: Irodalomforradalom, 1956, 335–337.)
40. BFL, SzMRt. ir. 1919. okt. 20-i igü. jzkv. 4.
41. Incze M.: Az emberiség története. (1960, 1324–1326.)
42. BFL, SzMRt. ir. 1919. okt. 20-i igü. jzkv. 1–8.; vö. FKT, 1919–1196. sz. átirata.
43. Uo, SzMRt. ir. 1919. okt. 20-i igü. jzkv. 1–8.
44. Uo, FKT 1919–1454 és 1919–1678. sz. leiratai.
45. Uo. SzMRt. ir. a Népjóléti Népbiztosság 1919. júl. 14-i értesítése.
46. Uo, 1919. nov. 25-i igü. jzkv. 1–4.; Budapesti Közlöny, 1919. évf. nov. 30-i 6. sz.; SzMRt. ir. 1918. évi mérlegbeszámolója.
47. Uo, FKT, 1919–1473. és 1919–1248. sz. leiratai.
48. Uo, SzMRt, 1919. dec. 12-i kgy. jzkv. 2.
49. A mai Népi Együttes székháza az I. kerületbeli Corvin téren.
50. Budapest királyi Büntető Járásbíróság 1919–33082. (1920. márc. 1.); 1920–10 046. és 1920–46 224. sz. a. Budapesti királyi Ügyészség 1919–33 082. (szept. 9.); 1919–33874. (nov. 10.); 1920–51 452, 1920–101 721, 1920–101 722, 1920–101 723 – 101 726. és 1920–101 782. iktatmányú különcomók, – valamint az 1919–11 295, IV. 13–1919–12 951.; IV. 13–1920–2883.; IV–13–7724–7728. és az 1920–IV. 13. 26051. jelzetű ügyek; A Budapesti m. kir. Rendőrkapitányság 1919–2228. (aug. 12-i) iktatmánya.
Budapesti Katonai Várospancsnokság Védelmi Oszálya 1920–46926. kü. sz.
„Egy igaz keresztény ébredő magyar” (névtelen feljelentés, 1920. ápr. 10-től).
Budapest III. ker.-i Karhatalmi Parancsnokság 1919–223. sz. a. iktatmánya.
M. kir. Honvédelmi Minisztérium 1920–62 761, 1920–67 179. és 1920–101 409. Eln. sz. hivatkozások. Magyar Katonai Körletparancsnokság 1920–1675. (febr. 3.) sz. ügy.
M. kir. Miniszterelnökség 1919–6010. (nov. 22.) sz. Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium 1919–57 407. (dec. 18.)
M. kir. Miniszterelnökség 1919–6010. (nov. 22.) sz. Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium 1919–57 407. (dec. 18.)
Budapesti királyi Ügyészség 1919–IV. 13. 1295. lt-i jelzetű ügy 15, 18, 20. és 21.; M. kir. Miniszterelnökség 1919–6010. sz.; Bp-i kir. Ügyészség 1919–IV. 13.295, 23. (dr. Polónyi Géza ügyvéd tanúvallomása).

51. Budapesti királyi Űgyészség 1919–IV. 13. 1295. sz.
52. BFL, SzMRt. ir. 1920. márc. 22-i igü jzkv. 2.; ápr. 10-i igü. jzkv. 1.
53. Uo. 1921. máj. 1-i igü. jzkv.
54. Uo, 1921. júni. 17-i igü. jzkv. 1–4.
55. Uo, 1921. júni. 29-i VIII. kgy. jzkv. 4.
56. Uo, 1922. júni. 28-i kgy-t előkészítő igazgatósági jelentés 1–3.
57. Az 1925:XXXV. tc-vel 1927. jan. 1-én bevezetett Pengő 12 500 előző koronával volt egyenértékű. Egy svájci frank akkoriban egy egész 103 ezred, egy kilogramm színarany pedig 3800 pengőt ért. (Ez a törvényes fizetési eszöz 1946. augusztus elején szűnt meg, amikor is utódjáért a Forintért, amely 0,757575 gramm súlyú arannyal volt egyenértékű, elméletben négyszázezer kvadrillió hitelét veszített pengőt fogadtak volna el.
58. I. 9638/1922. (dec. 23.) ME sz. r.
59. BFL, SzMRt. ir. 1923 üzletévi igü-i jelentés 2–6.
60. Ma Szent István körút.
61. BFL, SzMRt. ir. 1924. máj. 16-i igü. jzkv. 1–8.
62. Budapest Közlöny, 1925. júni. 14-i 131. sz.
63. BFL, SzMszRt. 1927. júni. 14-i XIX. kgy. előkészítő igazgatósági jelentése 1–4.
64. Dr. Rakovszky Iván (1885–1960). Közzolgálatát Túróc vármegyében kezdte 1907-ben – és mindössze 27 éves korában – sikerült a honatyai funkciókkal felcserélnie. 1922-ben, Bethlen szövetségesekeként belügyminiszter. A Magyar királyi Államrendőrséget is kizárólag az ellenforradalmi rendszer szempontjainak megfelelően szervezi újjá. Autonómiaellenesen reformálja meg a városi és vármegyei törvényhatóságokat is; de Budapest Székesfőváros ekkor még továbbra is állam marad az államban; és az 1925. évi választójogi törvény körül bábáskodik. Számos botrányból (pl. a frankhamisításban való részvétel) kiút a Közmunkatanács elnöksége, egyben mint jutalom is. 1941-ben a Közigazgatási Bíróság elnökévé nevezték ki, majd felsőházi tag. 1944-ben a Lakatos-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. Életpályája további források: Kun A. – Lengyel L. és Vidor Gy. (szerk.) Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. Bp. 1933. 245–248. 1.; A magyar társadalom lexikonja. Bp. 1930. 466., a korszak politikai-közéleti viszonyaira Szekeres József (szerk.) Források Budapest múltjából III. Bp. 1972. 646. 1.
65. Folkusházy Lajos alpolgármesteri jövedelme évi 38 000 P. BSzKRt-től 20 000 a Vásárpénztár Rt-től 20 000, a Községi Élelmiszerüzemtől 16 000, a Községi Kenyérgyártól 8000; azaz összesen évi 102 000 P keresethez jutott. Közli Szekeres József: A budapesti városatyák panamája. Bp. 1962. 118. 1.
66. BFL, SzMRt. ir. 1927. júni. 14-i XIV. kgy. 4–5.: 1926. dec. 31-i mérlegszámla.
67. Uo, FKT, 1927–5396. sz. leirata; SzMRt. ir. 1927. júli. 1-i igü. jzkv. 1–2.; a Végrehajtó Bizottság 1929. szept. 26-i jzkv. 1–6.
68. Uo, 1929. okt. 15-i igü. jzkv. 1–11.; 1929. évi pénztárnaplóelszámolások adatai.
69. Uo, az 1928. XVI. üzletévi kgy. előkészítő igazgatósági jelentés 1–4.; 1929. okt. 23-i igü. jzkv. 3.
70. Uo, az 1929. üzletévről a XVII. kgy. elé terjesztett.
71. Uo, az Üzembérlő Rt-nak a SzMRt. kgy-e elé terjesztett igazgatósági jelentése (1930); ugyanaz a Sportfejlesztő Rt. részéről; az 1930. jún. 12-i igazgatói ülés jzkv. 1–2.; febr. 14-i igü. jzkv. 1–7.; aug. 13-i igü. jzkv. 1–7.
72. Uo, 1932. máj. 7-i igü. jzkv. 1–4.; 1931. dec. 31-i mérleg.

73. Uo, FKT 1932–156. (dec. 9.) sz. iktatmánya, dr. Lázár Nándor budapesti ügyvéd ellenjegyzésével 1–4.
74. Uo. SzMszRt. ir. 1932. dec. 23-i igü. jkv. 5.
75. Uo. 1934. jan. 12-i igü. jzkv. 7.
76. Uo. 1–30.
77. Uo. 1935. febr. 8-i igü. jzkv. 12–14. 1.; Nagy Magyar Compass 1935–1936. Szerk. Galánthai Nagy Sándor. Bp. 1935. II. 202. 1.
78. SzMszRt. ir. 1935. szept. 24-i igü. jkv. 59.; Compass. II. r. 200. 1.
79. SzMszRt. ir. 1937. dec. 22-i igü. jzkv. 1–15; Magyar Hírel 1937. szept. 7. – A veszteségekre vonatkozó forrás: Magyar Hírel, Nyeréséges-e a Margitsziget Rt.? 1935. szept. 11.
80. SzMszRt. ir. 1939. máj. 19-i igazgatói jelentés 1–3; A Szt. Margitsziget Rt paradicsomából. Magyar Hírel 1934. aug. 4.
81. Uo.
82. BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság. Cg. 1307/1–2. iratcsomókban található éves igazgatósági jelentések és közgyűlési jegyzőkönyvek adatai alapján.
83. U. o. Az 1934. júni. 22-i közgyűlési jegyzőkönyv alapján.
84. Budapest története, V. Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. Szerk. Horváth Miklós. Bp. 1980. 371–414. 1.
85. BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság. Cg 1307/2. Az 1935. szept. 5-i közgyűlési jegyzőkönyv alapján.
86. Bornemissza Gézának a Függetlenség 1935. márc. 22-i számában megjelent nyilatkozatát idézi: Kónya Sándor, Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Bp. 1968. 155. 1.
87. BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság. Cg. 1307/2. 1935. nov. 18-i értesítés.
88. A Magyar Hírel 1934. júli. 8., az 1935. júli. 5. és az 1936. júni. 3-i számában megjelent híradások alapján.
89. Szekeres J.: Die Entwicklung der hauptstädtischen Kommunalverke und deren gesetzliche Regelung (1873–1938), In: Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa. Internationale Rechtshistorische Konferenz Budapest 12–15 September 1977. Bp. 1979. II. k. 281–314.
90. Igazgatósági jelentés az 1935. évről. BFL. Bp. kir. Törvényszék mint Cégbíróság. Cg. 1307/2.
91. Az egyes évek eseménykrónikájának forrásanyaga: L. 83. sz-u jegyzet! – Az ellenforradalmi kormánynak ún. szociális törvényhozására: Források Budapest múltjából III. k. Szerk. Szekeres József. Bp. 1972. 194–196. 430–432.
92. A Margitsziget háborús évekbeli történetének forrásaira: L. 20 és 83. sz. jegyzetek.
93. BFL. SztMszRt. ir. 1945. ápr. 25-i igü. jzkv.
94. (156) Uo. 1946. jan. 28-i igü. jzkv. 1–20.
95. Uo. 1947. máj. 27-i kgy. jzkv. 1–2.
96. Révész M.: Tánácsics. Fővárosunk c. tanulmányáról. (Tánácsics Mihály és kora, I–II. köt. c. kiadványában 38–42.
97. BFL, SzMszRt. ir. Előterjesztés a Margitsziget Rt. felszámolásához szükséges bizottság kiküldése tárgyában. (Fővárosi Közlöny, 1948. szept. 25., 5. melléklet.
98. Bogsch: Kavicsátanyon csillog a Duna gyöngye. (Élet és Tudomány, 1949. márc. 27.)
99. Fővárosi Közlöny, 1948. szept. 25-i sz. 5. – A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. történetét röviden ismerteti a Budapest Lexikon is (Bp. 1973. 1102–1103. 1.)

MIHÁLY GYALAY – JÓZSEF SZEKERES

GESCHICHTE DER HEILBAD-AKTIENGESELLSCHAFT SANKT-MARGARETEN INSEL

Im Jahre 1908 hat die Haupt- und Residenzstadt Budapest die malerisch schöne Margareten-Insel mit großer historischer Vergangenheit vom Besitzer, dem ungarischen Zweig der Habsburger, käuflich erworben. Zweck des Ankaufes war die weiter nicht aufschiebbare Entwicklung der Insel. Die Leiter der Hauptstadt hielten sich dabei die Nutzung der Erholungs-, Vergnügungs- und Kurortsmöglichkeiten sowie die Gesichtspunkte des Fremdenverkehrs vor Augen. Von den zu lösenden Entwicklungsaufgaben waren die wichtigsten die Vereinigung der aus zwei Teilen bestehenden Insel, die Aufschüttungen zwecks Hochwasserschutz, der Ausbau des Uferschutzes, der Straßen und Kanalisation, kommunaler Einrichtungen und sonstige Investitionen infrastrukturellen Charakters, wie z. B. die öffentliche Beleuchtung. Die materiellen Möglichkeiten der Hauptstadt waren jedoch allein durch den Ankauf völlig erschöpft, und für die kostenaufwändigen Investitionen waren keine finanziellen Mitteln vorhanden.

1913 begann als Unternehmen von schweizerischen, englischen, italienischen und ungarischen Finanzleuten die November 1912 gegründete Heilbad AG Sankt Margareten-Insel ihre Tätigkeit, mit dem Ziel, sich den aus der Realisierung des erwähnten Entwicklungsprogramms der Insel ergebenden Nutzen zu sichern. Zwecks Nutzung der Heilquellen wurde mit den Hotelbauten und Restaurierungen begonnen, eine Planung des Abfüllungsbetriebes von Mineralwasser, die Modernisierung des Gasthauses für 5000 Personen, die Ortsbestimmung und der Bau von Sportanlagen, die Ausgestaltung von großangelegten Donaustrandbädern, der Bau eines Amphitheaters, aber am ehesten die Aufschüttungen und die Uferschutzarbeiten erwiesen sich als besonders augenfällig. Die ausländischen und ungarischen Kapitalgebergruppen fühlten sich außer dem von den genannten Arbeiten zu erwartenden „geziemenden“ Nutzen namentlich von dem Plan der Errichtung eines dem Casino von Monte Carlo ähnlichen ost-mitteleuropäischen Glückspielzentrum angezogen, indem sie hofften, daß es über die Ausbeutung der sich rasch zu bereichern wünschenden Mengen hinausgehend auch für die übrigen Objekte der Insel eine rasche Steigerung des Umsatzes bedeuten wird.

Um sich die Genehmigung für das Spielkasino zu verschaffen, schreckten sie auch vor materiellen Opfern nicht zurück. Sie wußten, daß in Ungarn in den zehner Jahren – genauso wie in der damaligen gesamten kapitalischen Welt – die Beschaffung von Bewilligungen, die einen großen Nutzen zu erwarten ließen, mit der Einzahlung einer Spende in die Kasse der sich jeweils an der Macht befindlichen Partei verbunden ist, von der Verpflichtung einzelnen Regierungspersönlichkeiten gegenüber gar nicht zu reden.

Zu diesem Zweck wurde eine neue wirtschaftliche Gesellschaft, die Allgemeine Verkehrs A. G. gegründet, die durch Vermittlung des Ministerpräsidenten László Lukács der herrschenden konservativ-rechtsgerichteten Nationalen Arbeitspartei 1,4 Millionen Kronen für den Fall der Genehmigung des Speilkasinos anbot. Dieser Schritt war auch notwendig, da sich – sobald der Plan zur Errichtung des Glücksspielzentrums durchgesichert war – die katholischen Persönlichkeiten der herrschenden Klassen dagegen verwarnten, auf der nach der gottesfürchtigen Königstochter Margarete benannten Insel Roulette und andere Glücksspiele zu gestalten.

Als die Leiter der Inselaktiengesellschaft ihr „Angebot“ unterbreiteten, gingen sie nicht nur dem allgemeinen Gewohnheitsrecht jener Zeit entsprechend vor, sondern sie wollten auch ihrer eigenen Praxis treu bleiben. Im Jahre 1910 erhielt die Ungarische Bank- und Handels-A. G., die auch in der Sankt-Margareten-Insel-A. G. eine bedeutende Rolle spielte, gegen Entrichtung von 5 Millionen Kronen und unter Mitwirkung von László Lukács, dem damaligen Finanzminister, das Monopol des staatlichen Satzgefälles und die kommerzielle Generalvertretung der staatlichen Maschinenfabriken. Die Nationale Arbeitspartei erntete gelegentlich der Wahlen im Jahr 1910 einen durchschlagenden Erfolg, nicht zuletzt durch einen ihr finanziell ermöglichten Stimmenkauf.

Dieses Rezept erwies sich aber im Frühjahr 1913 nicht als erfolgreich, da die Opposition – nachdem sie von Lukács' Geldbeschaffungsmanövern Kenntnis erlangt hatte – ihn im Abgeordnetenhaus Angriff. Der inzwischen zu Ministerpräsidenten avancierte Lukács mußte seinen Abschied nehmen, und mit ihm wurde auch die Konzeption eines Spielkasinos auf der Insel zunichte. Inmitten der entfesselten Skandale zogen sich die ausländischen Kapitalgeber eiligst aus der Inselgesellschaft zurück. Bald danach büßten die großzügigen Inselentwicklungspläne infolge des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges ihre Aktualität ein.

Zur Zeit der Ungarischen Räterepublik wurde die Margareten-Insel für die Bewohner der Hauptstadt geöffnet: die beträchtliche Eintrittsgebühr wurde abgeschafft, die seit 1869 eingestellte Pferdebahn auf der Insel wieder in Betrieb gesetzt und der Vorgänger des heutigen Palatinus-Strandbades eröffnet.

Bis Mitte der zwanziger Jahre befand sich das Aktienpaket der Margareteninsel-A. G. im Besitz der Pester Ungarischen Kommerzbank. Die Entwicklung der Insel zu einem Heil- und Erholungszentrum wurde trotz der ungünstigen Inflationsverhältnisse der Wirtschaft – allerdings in einem gemäßigten Tempo – fortgesetzt.

1926 nahm der Hauptstädtische Rat für Öffentliche Arbeiten einen Kredit in der Höhe von einer Million Dollar auf. Um diesem Betrag kaufte er die Aktien der Insel vom „Strohmann“ der Bank und von den übriggebliebenen 1,7 Millionen Pengó setzte er die nunmehr schon vor fast zwei Jahrzehnten begonnene Entwicklung der Insel fort. Im Zeichen des Konsolidationsprogramms der Bethlen-Regierung, mit Hilfe ausländischer Anleihen, wurde dem heimischen Bankkapital nach den früheren Investitionen ein entsprechender Nutzen zugesichert, neben die bestehende alte wurden zwei neue Aktiengesellschaften kreiert wodurch den Vertrauensleuten Bethlens eine entsprechende Anzahl von leitenden Posten geschaffen und die loyalen Oppositionspolitiker honoriert werden konnten, der überdimensionierte Administrationsapparat schuf eine Reihe

neuer Arbeitsgelegenheiten, und nicht zuletzt konnte auch die Entwicklung der Insel fortgesetzt werden. Vorübergehend und dem Anschein nach konnte man meinen, daß alles in Ordnung sei.

Der Dollarkredit wurde jedoch nicht für Produktionszwecke verwendet. Die Zinsen und Raten mußten bezahlt werden. Die Insel lieferte aber infolge der Armut der hauptstädtischen Bevölkerung und des unzulänglichen Fremdenverkehrs nicht den für die Deckung der Schuldenlasten und der Instandhaltung erforderlichen zusätzlichen Nutzen. 1933, zur Zeit des Tiefpunktes der Wirtschaftskrise, entstand ein Verlust von 1,5 Millionen Pengő, und die Forderung der Kreditgeber erreichte die Höhe von 5 Millionen Pengő. 1934 sanierte die Gömbös-Regierung die im staatlichen Interessenbereich befindliche Inselgesellschaft durch Verwendung von öffentlichen Mitteln. Nach dem Bruch mit Bethlen entfernte Gömbös 1935 die Mehrheit der nicht fachkundigen, ein hohes Gehalt beziehenden Günstlinge aus den leitenden Stellungen, die übertriebene Administration wurde abgebaut. Darauf folgend setzte er eine Garde technokratischen Charakters, die aus seinen eigenen Leuten bestand, in die leitenden Posten sowohl des Hauptstädtischen Rates für Öffentliche Arbeiten als auch in die der Insel-Aktien-gesellschaft.

Seit 1935 erhöhten sich im Zusammenhang mit der Überwindung der Wirtschaftskrise, den Umsatz der dortigen Objekte und die Besucherzahl die Einnahmen der Insel sehr bedeutend. Die Entwicklung der Insel wurde mit erneutem Schwung fortgesetzt. Mit dem Bau von kommunalen Einrichtungen und Straßen wurde begonnen, das Verkehrsnetz und die Verkehrsdichte wurden erweitert und Restaurierungsarbeiten durchgeführt. Eine erfolgreiche Vorstellungsserie erzielte die neu eröffnete Freilichtsbühne. Die spektakulärste Entwicklung erfolgte an der nördlichen Spitze, die im Rahmen des Baus der neuen Brücke – der Árpád-Brücke – verlängert wurde.

Bis zu dem Zeitpunkt da der 2. Weltkrieg auch unsere Hauptstadt erreicht hatte, wurde die Margareten-Insel dauernd verschönert und weiterentwickelt, ihre Objekte wurden erweitert und modernisiert. Die Sankt-Margareten-Insel wurde tatsächlich zur „Perle“ der Donau. Die Kriegereignisse um Budapest verursachten im Jahr 1945 auf der Insel große Verwüstungen. Der sofort nach Bee Beendigung der Kämpfe begonnene Wiederaufbau vermochte aber innerhalb von vier Jahren sehr große Erfolge aufzuweisen. Als nach der 1948 erfolgten Liquidierung der Sankt-Margareten-Insel Heilbad A. G. die Insel am 31. März 1949 tatsächlich in den Besitz des Volkes der Hauptstadt übergang, waren die Bedingungen gegeben, die Möglichkeit einer weiteren bewußten Werschönerung und Erweiterung der Insel gewährleisteten.

ABBILDUNGEN

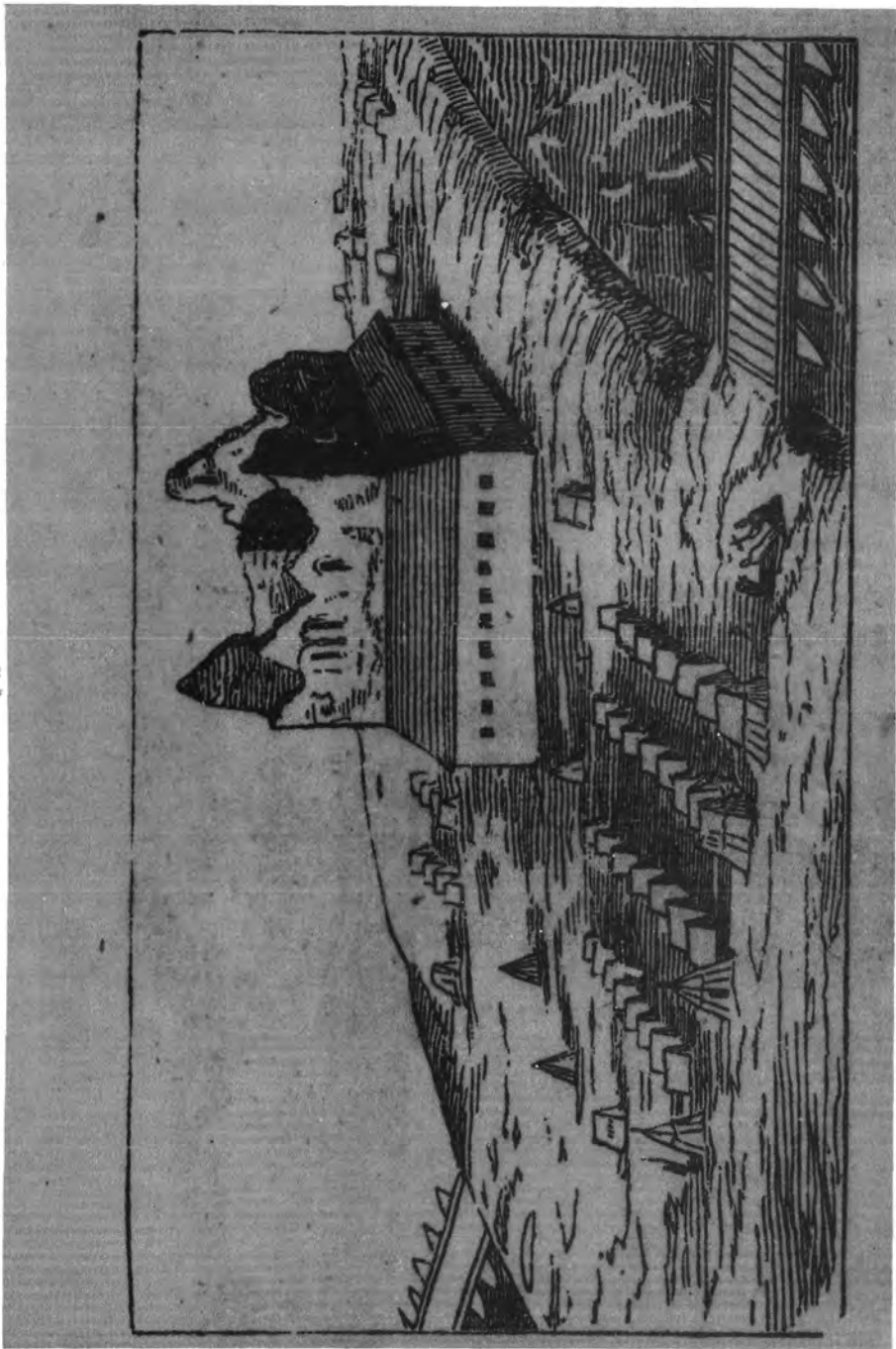
Abb.1. Die von Fontana 1686 gebaute Brücke (In: K. Törs: Die Margarethen Insel Budapest, 1873.25)

Abb.2. Vorbereitungen zur Bohrung vom artesischen Brunnen (In: K. Törs: Die Margarethen Insel Budapest, 1873.99)

- Abb.3. Die seitens des Ritz Hotels Development in London am 30. Juli 1912 ausgestellte Bevollmächtigung für Baron Pfyffer
- Abb.4. Verzeichnis der Akzienzeichner anlässlich der Gründung der Heilbad AG, Sankt Margarethen Insel
- Abb.5. Entwurf des Vertage zwischen Ritz Hotels Development und des Hauptstädtischen Rates für öffentliche Arbeit
- Abb.6. Detail des Sitzungsprotokolls vom 25. November 1913
- Abb.7. Ansuchen der Familie Spolarich

KÉPJEGYZÉK

1. kép. Fontana 1686-ban veretett hídja (Közli K. Törs: Die Margarethen Insel Budapest, 1873. 25.)
2. kép. Előkészületek az artézikút fúrásához (Közli K. Törs: Die Margarethen Insel Budapest, 1873. 99)
3. kép. A londoni Ritz Hotels Development által Pfyffer báró részére kiállított 1912. július 30-i meghatalmazás
4. kép. Részvényjegyzők jegyzéke a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. megalakulása alkalmával
5. kép. A Ritz Hotels Development és a Fővárosi Közmunkatanács között kötendő szerződés tervezete
6. kép. Az 1913 november 25-i ülésjegyzőkönyv részlete
7. kép. A Spolarichok kérése

Der Artesische Brunnen.

7*

V o l l m a c h t

-----000-----

Die Ritz Hotels Development Company Limited in London S.W.,
Cockspur Street 17 beabsichtigt mit der Ungarischen Bank und Ak-
tiengesellschaft in Budapest einen Vertrag betreffend Pachtung
der Margarethen-Insel in der Donau bei Budapest, einzugehen.

Sie gibt betreffend Pachtung der Margarethen-Insel in der
Donau bei Budapest anmit Herrn Baron Hans Pfyffer von Altshofen
in Luzern, Mitglied des Verwaltungsrates ihrer Gesellschaft,
Vollmacht und Auftrag in ihrem eigenen Namen mit der Ungarischen
Bank und Aktiengesellschaft oder mit andern in Betracht fallenden
Gesellschaften oder Personen die nötigen Vertragsverhandlungen
zu führen, Verträge zu unterzeichnen und die Gesellschaft
rechtsgültig zu verpflichten. Sie anerkennt alle kraft dieser
Vollmacht durch Herrn Baron Hans Pfyffer abgegebenen Erklärungen
und Unterschriften, die Angelegenheit Margarethen-Insel betreffend,
für sich als rechtsverbindlich.

LONDON, den 31 Juli 1912.

RITZ HOTELS DEVELOPMENT CO. LTD.
Incorporated in the
United Kingdom
Luzern
Friedrich von Pfyffer
att.

A tulajdali tervezet, valamint az alapítók ajánlatát tartalmazó, a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál 1912. évi október hó 1-én felvett jegyzőkönyv és bérleti szerződés-tervezet minden egyes rendelkezéséről jóváhagyólag tudomást szereztünk és annak világos megjegyzésével, hogy az alakuló közgyűlésnek Budapesten, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tanácstermébe, 1912. november 18. d. e. 12 órára való egybehívásáról értesülve vagyunk, jegyeztük az alul kitett számú és névértékű részvényeket:

Folyószám	Kelet	Részvényalíró neve, lakása, állása	Alírt részvények	
			száma	névértéke
+ 1	1912. márc. 16.	Barcsana G. Apát	418	167200
+ 2	"	Spahlinger F. F.	278	110200
+ 3	"	Burkner S. J.	277	110800
+ 4	"	Monod G. L.	277	110800
+ 5	"	Gálos Kálmán Bp. ut.	50	20000
+ 6	"	J. F. ...	200	80000
+ 7	"	500	40000
+ 8	"	Elfer Dániel Apát	100	40000
+ 9	"	Nóbor Tamás Apát	100	40000
+ 10	"	Károly Simon Bp.	500	200000
+ 11	"	Strauszky Károly Bp.	200	80000
+ 12	"	Tuday Jenő Bp.	100	40000
+ 13	"	Bozdan Rózsa Bp.	100	40000
+ 14	"	J. ... Bp.	100	40000
+ 15	"	P. Jacsó Vilmos Bp.	100	40000

No 20. t. sz.

Gömbös, Budapest.

TERVEZET.

A Ritz Hotels Development Company Ltd. londoni cég és csatlakozott társai Fővárosi Közmunkák Tanácsának azon ajánlatot tették, hogy egy e célból alakítandó részvénytársaság az 1913. évi január 1-től kezdődő hatálylyal a „Fővárosi Pénzalap” tulajdonát képező Budapest székesfőváros hájában fekvő Szent Margitszigetet annak összes tartozékaival együtt 60 egymás után következő évre bérbe veszi és azt, valamint az ahhoz a Duna medréből feltöltés által csatolandó területet, mint közkertet, gyógyfürdőt, üdülő és szórakozóhelyet a hasonló rendeltetésű és világhírű elsőrendű köztertek, gyógyfürdők, üdülő és szórakozóhelyek színvonalára emeli és az üzemet az egész évre kiterjeszti.

Ezen cél megvalósítása, valamint a Szent Margit-szigeten jelenleg létező avagy a jövőben létesítendő vállalatok kezelése, végül a Fővárosi Közmunkák Tanácsának előzetes hozzájárulása eselén hasonló rendeltetésű vállalatok alkotása, avagy ilyenekben való részesedés céljából az alulírott alapítók „Szent Margit-sziget gyógyfürdő részvénytársaság” céggel részvénytársaságot alapítanak.

A társaság határozatlan időre s azon szerződés alapján alakul, amelynek tervezetében az alapítók a Fővárosi Közmunkák Tanácsával, mint a „Fővárosi Pénzalap” képviselőjével és kezelőjével megállapodtak s amely szerződés az alakulandó részvénytársaság által megkötendő lesz.

A társaság alaptőkéje: 4.000.000 koronában állapítatik meg, melynek beszerzése céljából 10.000 darab egyenként 400 koronáról és előmutatóra szóló részvény bocsátatik ki.

Az alapítók a maguk részére és a bérbeadó: a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által képviselt „Fővárosi Pénzalap” részére a következőket kötik ki:

az igazgatóságot az első három évre, 2 igazgatósági tag kivételével, az alapítók nevezik ki;

a Fővárosi Közmunkák Tanácsának jogában áll a részvénytársaság mindenkori igazgatóságába két tagot kinevezni és mindenkori felügyelő-bizottságába pedig egy tagot kijelölni, a kit a társaság a felügyelő-bizottságba beválasztani köteles;

J e g y z ő k ö n y v

Felvételett a Szent Margitsziget Gyógyfürdő r.t. igazgatóságának Buda-
pesten, 1913. november hó 25-én d.e. 11 órakor a Szent Margitsziget
Gyógyfürdő r.t. saját helyiségeiben tartott üléséről. Jelen voltak: gróf
Garancay Miklós min.tan., Bakos János min.tan., Czákó Emil, Dr. Fodor Géza,
Korányi Schwart Miklós igazgatósági tagok.

Elnök üdvözlö a megjelen-
teket és felolvastatja az október
11-i igazgatósági ülésről felvett
jegyzőkönyvet és felkéri, hogy a
mai igazgatósági ülés jegyzőköny-
vét Czákó Emil ig.tag ur vezesse.

Bejelenti, hogy a mai
igazgatósági ülésről kimentették
magukat gr. Kornis Károly, dr.
Meyer Lajos, Dr. Meyer L.F./Lu-
tern/, dr. Zichy Géza Lipót, báró
Ryffler János és Széll Árpád ig.
tagok. Spahlinger Hermann ur meg-
bízásából dr. Várady Gábor ügyvéd
ur óvást emel az ülésnek ily rövid
időn belül való összehívása ellen.

A jegyzőkönyv ellen észrevétel
nem tétetvén, az hitelesítetik és
Spahlinger Hermann ur óvára a jelen
jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Elnök bemutatja az 1913.
Január 5-i ülés jegyzőkönyvét,
mely mindeddig hitelesítve nem
volt. Ezenkor kifogás alá nem

KÖZLEMÉNYEK

CS. LENGYEL BEATRIX

**BUDAPEST OSTROMA. SZÉCHÉNYI VIKTOR GRÓF
FELJEGYZÉSEI, 1944. DECEMBER 24.–1945.
FEBRUÁR 12.**

„Édes fiam!

Pincében, rossz mécses világánál kezdem e sorokat, melyek tartalmát már egy ízben szóbelileg közöltem Veled, de tartok rá, hogy írásban is meglegyen – a mai viszonyok közt úgy kergetik a borzalmas benyomások egymást, hogy azok közt hamar elhalványul a kiejtett szó.

Négy irodalmi családi munkán dolgoztam az utóbbi években, melyek részben készek, részben félben vannak. Ha megérném e jelenlegi világégés végét, azokat valamilyen formában közzé szeretném tenni. – Ha elpusztulok, és Te megmaradsz, arra kérek, vedd kezedbe az ügyet s próbálj vele valamit. Az irodalom s a könyvkiadásban nagy jártassággal bírsz, bizonyára jól fogod csinálni.

...

Megírtam a magam életének történetét is – ez '70 év emlékei' cím alatt, gép-kéziratban szintén az *Országos Levéltárban* levő 'politúros ládában' van elhelyezve. – Ezt kizárólag családi használatra írtam, közzététel esetén alaposan átszűrendő és rostállandó. – 1941-ben befejeztem, gondolván a többi ügyem lesz érdekes. – Sajnos, azonban azóta a mai napig annyi történelmi borzalmakon mentünk át, hogy annak emlékét kár volna veszendőben hagyni. Beíró könyveimben 941. X. 1.–1944. XII. 23-ig mindennap megtalálható – ekkor jöttünk föl a Várba pár órás látogatásra, és itt szorultunk. Azóta egyes papírlapokon folytattam a följegyzéseket, melyek Anyád táskájában vannak eltéve. – Ha megmaradnak, szépen ki lehet velük a '70 évet' egészíteni.

...

Ezt a levelet kérek tartsd magadnál –

Isten áldjon, óvjon s boldogítson!

*Szerető Atyád
Széchényi Viktor
Barlanglakó^{ml}*

A levél írója, Széchényi Viktor gróf, egykoron Ottó főherceg szolgálattevő kamarása, majd – megszakítással bár, de – közel negyedszázadon át Fejér vármegye és Székesfehérvár sz. kir. város főispánja. A levél keletkezésekor, 1945. január 17-én, „a barlangsiralomház 24-dik napján”, 74 éves, a Budapest, a budai Várhegy körüli harcok borzalmait szenvedő öregember.

A címzett, egyetlen fia, Széchényi Zsigmond gróf, a világon talán legismertebb magyar vadász, fiatalok, idősek kedvelt írója.

Az emlegetett följegyzések pedig, amelyek „Anyád táskájában vannak eltéve”, a rövid életrajzi összefoglaló után, az alább közöltek.

Magyarország a II. világháború utolsó éveiben vált hadszínterré. A háború borzalmairól, az óriási emberi és anyagi veszteségről már számos publikáció: feldolgozás és forrásközlés látott napvilágot Magyarországon és külföldön egyaránt. A feldolgozások az egész ország, vagy egyes területek – s így már személytelen – akkori történetére vonatkoznak. A visszaemlékezések – tehát személyes jellegű publikációk – nagy többsége később, már a háború lezajlása után született, s főként a politikai elképzelésekre, hadászati manőverekre vonatkozik. Emellett az óriási irodalom mellett elenyésző számú az olyan forrásközlés, amely a lakosság különböző társadalmi csoportjai egyes képviselőinek *egykorú* feljegyzéseit tárja a kutatók és érdeklődők elé. Az egykori naplók, jegyzetek többsége ma is családi tulajdonban van, rejtve a kutatás elől. Ezért különösen nagy jelentőségű, hogy Széchényi Viktor gróf naplójának Budapest 1944–45. évi ostromára vonatkozó, eddig publikálatlan része most nyilvánosságra kerül, s itt közölhetjük.

Széchényi Viktor gróf 1871. október 10-én született Pozsonyban, Széchényi Dénes gróf és Hoyos Marietta grófnő negyedik, kései fiaként. Bátyjai közül a legidősebb Imre ekkor 13, Géza 12, a legifjabb Lajos pedig 6 esztendő volt. Kisgyermekkorát, szülei pozsonyi házában kívül, főként a család dél-dunántúli, somogyvári birtokán töltötte. A somogyvári évekre mindig szívesen emlékezett, élete végéig figyelemmel kísérte a kastélyban és a birtokon bekövetkező változásokat. Édesapja súlyos betegsége miatt szülei különösen sokat utaztak, s a kis Viktor több esetben elkísérte őket, így már gyermekkorában élete meghatározó részévé vált az utazás. A gyermekek nevelését a szülők nagy gonddal irányították, különös figyelmet fordítva a hitoktatásra és annak gyakorlására. „A vallásos élet a családban egyáltalán igen erőteljes volt. Szüleim buzgó katolikusok voltak, s minket is ebben a szellemben neveltek.”² A kor főúri nevelései elveinek megfelelően a kisgyermek már ekkor több nyelvet ismerkedett. Édesanyjától és dadájától az első szavakat németül tanulta, Édesapja és testvérei, valamint házitánítója magyarul beszéltek, 1877-től pedig francia nevelőnő is tartózkodott a háznál.

Az elemi iskolai ismereteket Prasek tanító úr csöpögtette a kisgyermekbe, ő készítette fel a gimnázium első két osztályának anyagából is, amelyekből Kaposvárott és Pesten tett vizsgát. A gimnázium 3–5. osztályát a pesti Piarista Gimnáziumban végezte, ezután egy esztendőt Bécsben töltött, Friesz őrnagy katonai pályára előkészítő magánintézetében, ahonnan a morvaországi Fehértemplom lovassági hadapródiskolájába került.³

Tanulmányai befejeztével, a katonai szolgálatot 19 évesen kezdte a Vilmos császárról elnevezett 7-es huszárezrednél; Cegléden, Kecskeméten majd Szabadkán teljesítve szolgálatot. 1894-ben ezredével Bécsbe helyezték, ahol hamarosan a lovastestőrséghez került. 1896-ban pedig I. Ferenc József kinevezte Ottó főherceg egyik szolgálattelvő

kamarásává, mint a 7. huszárezred főhadnagyát. E szolgálat idején közelről megismerkedett az ekkor még gyermek Károly főherceggel, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó uralkodójával. A kamarási tisztség nem jelentett különösebb terhet számára, viszont az udvari élet és a politika kulisszái mögé láthatott, így az eszes, mindenre figyelmes fiatalember egész életre szóló tapasztalatokat gyűjthetett. Ugyanekkor édesanyja Hoyos, és apai nagyanyja Wurmbrand rokonsága révén számos osztrák családdal meglévő rokoni kapcsolatait sikerült elmélyítenie, személyessé tennie.

1897. januárjában eljegyezte, majd április 26-án feleségül vette az akkori osztrák földművelésügyi miniszter leányát, Ledebur-Wicheln Karolina grófnőt. A házasságkötés után először nagyváradi, majd 1900-tól budapesti katonai szolgálati évek következtek. Ezidőben tanult meg angolul, s kezdett el gazdálkodási kérdésekkel foglalkozni. 31 esztendőskorában, 1902. augusztusában a tényleges katonai szolgálatból leszerelt, s tartalékos főhadnagyként, birtokára, a Fejér megyei Sárpentelére vonult vissza gazdálkodni.⁴ Döntése fő oka gyorsan növekvő családja volt. Még 1898-ban, Nagyváradon született fia, Zsigmond. Őt követte Budapesten, 1900-ban Sarolta, majd – már Sárpen-telén – 1902 tavaszán Irma, a neves úrlovas, és 1905-ben Márta.

A mozgékony, érdeklődő főúr azonban nem tudott megmaradni a sárpentelei birtok kezelése körüli problémák között, vonzotta az országos és a vármegyei politikai élet. Az Országos Tűzoltó Szövetség egri közgyűlése még 1902-ben megválasztotta elnökének, s ezt a tisztséget – megszakítás nélkül – egészen 1931-ig viselte. Az 1904-es időközi parlamenti választásokon – Imre bátyja és az akkori Fejér megyei főispán, Fiáth Pál báró biztatására – a Szabadelvű Párt képviselőjeként lépett fel, s a bodajki kerület képviselője lett. Hamarosan azonban – rövid ideig tartó pártönkívüliség után –, 1906 elején belépett Andrassy Alkotmánypártjába. A koalíciós pártok kormányzásának kezdetén, Andrassy belügyminiszter javaslatára nevezték ki Fejér vármegye és Székesfehérvár sz. kir. város főispánjává. Tisztségét első alkalommal 1906. április 21-től 1917. július 12-ig viselte. Mint Fejér megye politikai történetének kutatója, Farkas Gábor megállapítja: „11 esztendőskor főispáni működésére a politikai kiegyensúlyozottság, a harmonikus közélet megteremtése volt a jellemző. Széchényi nem volt közigazgatási szakember; katonás egyéniség maradt a főispáni székben is. ... Célja a koalíció hatalmának megszilárdítása, a kormány helyzetének erősítése mindkét törvényhatóságban. ... A főispán egyéniségének, rugalmas politikájának tulajdonítható, hogy a koalíció bukása után (1910) is fenntartotta azt az egyensúlyi politikát, melyet társadalmi értelemben 1906-ban, illetve a következő években megteremtett.”⁵ 1910-től kezdődően az akkori kormánypárt, a Tisza István gróf által vezetett Munkapárt tagja lett, Tisza feltétlen híveként. Ebben az időben rendkívül aktív életet élt, főispáni tevékenysége mellett foglalkozott a Tűzoltó Szövetség ügyeivel, a főrendiház tagjaként annak ülésein is rendszeresen megjelent. Igen sokat utazott, három évtizeddel később maga is meglepődve állapította meg: „...elámulok azon a rendkívüli mozgékonyaságon, mely nem tekintette affairnak, hogy három-négy nap alatt keresztülkaszol utazzam a Monarchiát, északi Csehországból Dunántúlra, onnét Máramarosba, vissza Bécsbe és tovább Milleschauba.”⁶

A család ügyei is nagyon érdekelték, igen büszkén viselte a Széchényi nevet, amely Magyarországon összeforrott a kultúra és tudomány ápolásával, az ország fejlesztésének, gazdagításának törekvésével. Dédnagyapja Széchényi Ferenc gróf alapította a Magyar

Nemzeti Múzeumot, nagyapja öccse, István „a legnagyobb magyar” nevéhez számos, mindenki által ismert alkotás fűződik. Széchényi Ödön gróf pedig, apja unokatestvére, a magyar tűzoltóság megszervezője volt. Bátyja, Imre a századfordulón a dunántúli egykézés problémáival foglalkozott.⁷ Mint Viktor gróf maga írta, a Nemzeti Múzeum alapításának 100. évfordulóján rendezett ünnepek érelelték meg benne az elhatározást, hogy a család történetével behatóbban is foglalkozzék. Egyik legaktívabb szervezője volt a családi tanács létrehozásának, a család története megírásának. Bártfai Szabó Lászlót évtizedeken át támogatta nagy monográfiái elkészítésében. Maga is több család-történeti vonatkozású kiadvány szerzője.⁸ Az ő javaslatára kezdték meg az ország különböző helyein eltemetett Széchényi családtagok hamvainak Cenkre szállítását, s ott a családi sírkert kialakítását, amelyet 1911. szeptember 20-án avattak föl.

1914-ben, mint főispán vonult be katonai szolgálatra. A szerb és orosz fronton harcolt, összesen 13 hónapot töltött a harctéren.⁹ Leszerelésekor kapitánnyá léptették elő és a Károly csapatkereszttel tüntették ki.¹⁰ A Tisza kormány bukása után, amikor főispáni tisztségétől megvált, az uralkodó a Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta neki. Ezt követően ismét sárpentelei birtokán gazdálkodott. A Tanácsköztársaság idején a szocializált sárpentelei gazdaság intézőjeként dolgozott, majd egy Somogy megyei birtokon – mint kertész – rejtőzködött.

A Tanácsköztársaság bukását követően a Kisgazdapárt tagjaként indult a nemzetgyűlési választásokon, s lett képviselő. Kisgazdapárti tagsága azonban nem tartott sokáig, mert „A Kisgazdapárt is megszavazta a trónfosztó javaslatot, de hozzátette, hogy azt nem kényszerből, hanem saját elhatározásából teszi. Ezért az indoklásért kiléptem a pártból.”¹¹ Élete végéig legitimista érzelmű maradt, azonban számot vetett a kor reális politikai lehetőségeivel, és elfogadta – a nemzetközi helyzet ismeretében – a detronizáció elkerülhetetlenségét, igyekezve mind a legitimistákat, mind a legitizmus ellenzőit mérsékeltebb magatartás tanúsítására bírni. Rövid ideig pártunkívüli képviselő volt, majd az Egységes Párt képviselőjeként választották újjá. Nemzetgyűlési hozzászólásaiban főként a tűzrendészettel, a mezőgazdasági szakoktatással, a földbirtokreformmal és a hadifoglyok ügyeivel foglalkozott. 1926-tól az újjászervezett felsőház tagja lett, majd a kormányzó november 27-én ismét Fejér vármegye és Székesfehérvár sz. kir. város főispánjává nevezte ki.¹² A kormánypárt befolyásos egyéniségként, Bethlen István gróf személyes híveként tevékenykedett. Munkatársait főként a bethlenista kisbirtokosok közül válogatta ki. Tisztában volt a társadalom szociális problémáival és – a bethleni politika szellemében – keresztény-nemzeti alapon hirdette a földműves társadalom szellemi, politikai és gazdasági felemelésének szükségességét.

A harmincas években helyzete, lehetőségei megnehezültek, mert a kormánypárton belül egyre erőteljesebben a szélsőjobb képviselői törtek előre. Egyike volt azon főispánoknak, akik ellenálltak a kormánypárt új vezetői által javasolt tervnek, amelynek lényege a pártpolitikai szempontok kiterjesztése volt az állami élet minden területére. Az 1935-ös választásokon a Fejér megyében megválasztott képviselők szinte mindegyike a kormánypárt szélsőjobb szárnyához tartozott. Ebben a helyzetben ünnepelték a megyeszékhelyen főispáni működésének 20 éves évfordulóját, melyen Kozma belügyminiszter, Hóman kultuszminiszter, Székesfehérvár országgyűlési képviselője is megjelent és köszöntötte a közkedvelt főispánt. A jubileum alkalmából Székesfehérvár díszpolgárává választotta,

Fejér vármegye pedig alapítványt tett nevére. Bár személyes népszerűsége még ekkor is igen nagy volt, de konzervatív politikai nézeteivel és politikai gyakorlatával pártjának egyre inkább jobbra tolódó képviselői már nem értettek egyet. A jubileumi ünnepségen, talán éppen a közelmúlt eseményeire gondolva, saját tevékenysége fő eredményét abban látta, hogy a közigazgatást a politikától lehetőség szerint igyekezett különválasztani, s hogy a kiegyenlítésre, a harmónia kialakítására törekedett a két törvényhatóság és az állam között. Ezt követően többször foglalkozott a lemondás gondolatával, ami végleg akkor érlelődött meg benne, amikor az 1938-as választások után az egyik kormánypárti képviselő bejelentette, hogy nyilaskeresztes képviselőnek tekinti magát. Az idős, ekkor már 68 esztendő főispánt csak az államalapító Szent István király halála 900. évfordulójának tiszteletére Székesfehérvárott rendezett országos ünnepségek tartották hivatalában. Ezt követően már nem kívánt részt venni a politikai életben, amelynek változásaival részben nem értett egyet, részben pedig idős kora miatt nem tudott követni. 1939 tavaszán vált meg hivatalától, melyben ekkor már nem is tartóztatták. Ebben az esztendőben adományozta neki a kormányzó a m. kir. titkos tanácsosi címet.¹³

Rövid ideig Sárpentelén élt feleségével, elsősorban családi gondjaival törődve. 1941-ben Budán, a Völgy utcában vásároltak villát, s rövidesen odaköltöztek. Ekkor írta meg életének történetét „70 év emlékei” címmel. Az idős ember egészségi állapota megromlott, egyre gyakrabban betegeskedett – többek között – szürke hályoggal operáltak. Kiábrándultan, megfáradtan figyelte a világegést és Magyarország háborús politikáját. Örült a trianoni békeszerződés következtében elcsatolt területek egy része visszacsatolásának, de helytelenítette a náci Németországhoz való egyre szorosabb kötődést. 1944 októberében, a nyilas hatalomátvételnélkor rövid időre le is tartóztatták.

Ekkor már Magyarország területén folytak a harcok a nácizmus ellen, amelyek hamarosan Budapestet is elérték. Széchényi Viktor gróf feleségével és Zsigmond fiával együtt élte át Budapest 1944–45. évi ostromát. A város legjobban védhető pontja volt a budai vár, ahová karácsony este gyertyagyújtásra és misére érkezett unokáihoz és dédunokáihoz, s ahonnan – a szovjet csapatok váratlan bekerítő hadmozdulata következtében – már nem tudtak Völgy utcai otthonukba visszatérni. A hét hetes ostromot az Uri utca 52. számú házuk pincéjében vészelték át.¹⁴ Az ottani eseményeket, személyes élményeit, a hallott híreket vetette papírra; gyertyafénynél, félig vakon a pincében. Feljegyzéseiből minden eddigi forrásnál részletesebben tárul elénk a vár fizikai megsemmisülése, romhalmazzá válása. A várban rekedt civil lakosság mindennapi gondjai, az egyéni tragédiák kendőzetlenül, minden szépítés nélkül, nyersen, szinte tömondatokban elevenednek meg.

Széchényi Viktor grófnak nem volt módja a feljegyzések utólagos korrigálására, kiegészítésére, javítására, mert a hosszú ostrom és az azt követő megpróbáltatások következtében a legyengült szervezetű idős ember 1945. április 19-én elhunyt. Feljegyzéseinek közlésére, fiának Zsigmondnak sem nyílt lehetősége. A család birtokában megőrzött lapok most először látnak napvilágot.

A 20. századi magyar belpolitikai életben nem kis szerepet játszó Széchényi Viktor gróf életútjának feltárása, értékelése még nem történt meg. Talán az ezirányban tett lépések egyikének tekinthető e naplórészlet közlése, melyet – reményeink szerint – a teljes napló közzététele követ majd.

Ezúton is köszönet illeti a kézirat mindmáig hűséges őrzőjét, Széchényi Zsigmond-nét a közlés engedélyezéséért, s a hiányzó adatok felkutatásában nyújtott fáradhatatlan segítségéért. Köszönet továbbá Széchényi Viktor gróf unokájának, Batthyány Marittának és Jankovich Bélának, valamint feleségének, akik segítségemre voltak a kézirat közzétételében.

1941-ben lezárt „70 év emlékei” címen összefoglalt élettörténete folytatásaként Széchényi Viktor rendszeresen vezetett – szinte halála napjáig – ún. beíró könyveket és napi feljegyzéseket. E naplónak is nevezhető iratanyagból – amely jelenleg is a család tulajdonában van – a Budapest 1944–45. évi ostromára vonatkozó részt emeltük ki. E naplórész 8 különálló, számozott lapra és 4 különféle füzetbe íródott ceruzával és számos rövidítéssel. A kézírás nehezen olvasható, nagy lendületű, szálkás betűkből áll, amelyek összehasonlítva Széchényi Viktor más forrásokból ismert jellegzetes kézírásával, bizonyossá teszik, hogy a feljegyzéseket ő készítette.

A közlés alapelveinek tekintettük, hogy az eredeti helyesírást megtartva, semmit ki nem hagyva, tegyük a szöveget közzé. Azt a néhány szót, amelyet a legnagyobb igyekezettel sem tudtunk kiolvasni (...) -tal jelöltük. A szövegen csupán annyit korrigáltunk, hogy az ékezeteket és a központosítást kiegészítettük, illetve ott ahol hiányzott, pótoltuk.

A rövidítések közül azokat, amelyeket állandóan használt, minden külön jelölés nélkül kiegészítettük, a szöveg könnyebb olvasása, megértése érdekében. Ezek az alábbiak:

- Zs. = Zsiga
- L. = Lili
- v. = vagy
- h. = hogy

A közismert rövidítéseket (pl. Bp. = Budapest, u. = utca stb.) rövidített, változatlan formájukban hagytuk, mert éppen rövidségükkel is jellemzik a naplóíró lelkiállapotát. További rövidítéseket kiegészítettünk, kurzív szedéssel jelölve az általunk beillesztett betűket és szavakat.

A dátum írását egységesítettük, a hét napjait azonban csak ott jelöltük, ahol azokat Viktor gróf is valamilyen okból szükségesnek vélte.

A szöveg olvasását és megértését könnyítendő név- és helymutatót készítettünk, amelyekben minden általunk ismert adatot közlünk. Minden név és helyszín a szövegben használt formájában megtalálható a mutatókban. Azon személynevek esetében, amelyek birtokos összetételben helyet jelölnek pl. „Pálffy F. lakása”, célszerűbbnek látszott a helymutatóban való feltüntetés, mint a névmutatóban, hiszen a legtöbb esetben a személy nem is tartózkodott az ostrom idején a budai Várban.

A szöveg közlésekor gondot okozott számunkra, hogy utaljunk-e a nyilvánvaló rémhírek, az egyes események valódi, pontos időpontjának jegyzetbeni korrigálására. Míután azonban Magyarország II. világháború alatti történetére és Budapest 1944–45. évi ostromára vonatkozóan olyan pontos feldolgozások állnak rendelkezésünkre, amelyekből az egyes kérdésekről könnyen lehet tájékozódni, fölöslegesnek éreztük jegyeze-

tekben követni az eseményeket. A sok jegyzet nehezítené a szöveg olvasását, s miután a közlés minden valószínűség szerint nem fogja megváltoztatni az ostrom lefolyásáról alkotott ismereteinket, inkább az ostromlottak lelkiállapotáról, hangulatáról, informáltságáról tájékoztatja az utókort, lemondunk a jegyzetbeni korrekciókról.

1944. december 24.

Lilivel 8 órai misén. Már 1-kor ebédelünk, mert Alice Pomázra siet két napra. Ebéd előtt egész Hoyos család¹⁵ és Blankiék jönnek ünnepeket kívánni. 1/2 3-kor Lilivel Várba 3 órás éjféli misére, utána 52-esben, hol unokák¹⁶, Zsiga és dédunokák¹⁷ jelenlétében kis karácsonyfát gyújtunk. (...) 1/2 6-kor elköszönünk, hogy hazamegyünk a Völgybe. Lesétálunk a Széll *Kálmán* térre s már (...) a sötétség. Ott megtudjuk, hogy villamos nem jár – és a Szép Ilonkánál már bent vannak az oroszok! Miféle tegyünk?! Vissza Úriba, sikerül telefonálni Völggyel, ott még nyugalom van ugyan, de környéken heves géppuska és ágyútűz. Zsigának sikerül egy kis katonai autót kapni – két üléses –, Lilivel s sofőrrel beleszorulunk, s hátsó lyukba Cziráky Béla (Lilly sógora) hadapród őrmester. Megindulunk – Pasaréti úton – Pázsit utcáig, ott német katonák visszaparancsolnak – gépfegyvertűz. 1/2 9-re megint vissza Úriba, itt hálunk Zsigánál, Lili kanapén, én (...) karosszéken. Külföldi rádió szerint Debrecenben ellenkormány alakult! Dálnoki Miklós és Vörös tábornok, Teleki, egy kath. és egy ref. pap stb.

Egést éjjel ágyúzást s gépfegyvertűzet lehetett hallani.

1944. december 25.

Lilivel reggel 9-kor Mátyás templomban misén. *Áldozás*. Egész d.e. erős harci zaj. Oroszok nem Hidegkút, hanem Budakeszi felől jöttek be. Virányoson már bent vannak.

Tegnap állítólag nyilasok kirabolták a svéd követséget, s Danielson követ csak kínnal tud a Nemzetközi Vöröskeresztbe, Fillerbe menekülni.

Dénes felesége tegnap Szombathelyről 2 fiával visszajött, ellenben Teréznek nyoma veszett. Ebéd unokákkal heves tüzelés mellett. Jankovich Miki jön, érdekeseket mesél.

Ma d.u. a Hűvösvölgygel megszűnt minden telefon összeköttetés. Árvácskával még tudok beszélni. Szmezsányi Béla szól. Benyomása, hogy Hűvösvölgyben nincsenek harcok, ellenben János hegy, Svábhegy, Virányos egészen a Szt. János kórházig heves csata dúl, és pokoli harcizaj hallatszik. Rózsadombon nincsenek becsapódások, de házak mellett egy saját üteg őrlt lármát csinál s Jánoshegy felé tüzel. Estefelől halkul az ágyúszó. Vérmezőn saját aknavető ütegek ágyúznak Svábhegy felé. Átköltöztünk a Sigray-ház I. emeletére. Sigray és a grófné hálószobáiba. Központi fűtés, de alig van már cox, spórolnak, csak 14°C. 9-kor ágy. Állítólag a németek az éjjel támadnak, hogy a záró gyűrűt átszakítsák, és az egérfogóból Bécs felé kimenekülhessenek.

Lefekvés után tényleg erős ágyúzás, mely folyton fokozódik. Aludni alig lehet. Vérmezei útegek pokoli lármája megreszkedtetti az ablakokat.

1944 december 26.

Reggel 4-kor rettentő durranásra ébredek, s hallani vélem az omladék zuhanását. Felébredsztem Lili, s vele és Nemestóthyval – ki a szomszéd szobában kvártélyoz – lemegyünk az óvóhelyre, de az ajtót csukva találjuk. Mivel addig minden lecsöndesült, fölme gyünk – visszafekszünk.

Vörös házmester reggel (...) mondja, nem volt becsapódás, pedig nekem lett igazam – a német követség, hadimúzeum, helyőrségi templom s 2 Úri *utcai* ház kapott találatot. A német követség összes bástyai ablakai betörték – ez volt az omladék, amit hallottam. Egész d.e. erős ágyúzás, különösen Vérmező vezet. Lilivel és Elisabeth-el 12 órai Mátyás *templomi* misén.

Utána 1/2 órás nagyriadó. Találkozom Széchényi Fricivel. Azt mondja, biztos híre van, hogy muszkák bent vannak Bolyaiban! Akkor tehát Völgy *utcai* otthonunk már orosz kézen van! Mit fogunk ott találni, ha majd egyszer visszajövünk? Pedig csakis azért akartunk maradni, hogy menthessünk valamit! Lehet, sőt valószínű, hogy mindenünk elveszett, amink volt!!!

Unokákkal ebéd. Ebéd után Sigray házba – napló, duma.

Lili ezalatt (3–4 közt) átmegy Verbőczy utcába Edinához, mialatt együtt ültek a Verbőczy utca felőli szobában – óriási durranás és kiabálás. Két belövés volt. Egyik Szapáry Marie hegyi szobájában nem robbant, csak rongált. A másik Sardagnaék lakásába hatolt, az egyik ikerlányt megölte, az anyát megsebesítette.

Repezdarabok hullanak. Úri pincébe megyünk. Vacsorán szobákba, de nem merünk a bástya felőli szobákban maradni. Maritta 2 gyerekkel a szakácsnőhöz költözik, udvari szobába. Lilly pincében. Mi ketten Pálffy lakásban.

1944. december 27.

Lili ágyban, én kanapén, jól aludtunk jéghideg szobában, de sok takaró alatt – félig ruhásan 8-ig. Öltözni átmegyünk Sigray házba, mert ott valamivel melegebb van. A Bpesti hídfő csata reggel nagy erővel tombol. Rádió bemondja, hogy d.u. 5-től senki utcára nem mehet. Hatalmat nyilas párt vette át, s minden karhatalom nekik van alárendelve?!

Reggelre a villany kialszik, úgy látszik találatot kapott. Mi lesz itt este, mikor már 4-kor sötét van.

Rettentő szűken vagyunk!

Mi van most a Völgyben!

D.e. Lilivel Zichy Edinához megyünk, *részvét látogatás*. Két lövedéket kapott a ház. A kisebbik, a tetőn, a ház sarkát vitte el. A nagyobbik a földön robban Sargadnaék szobájában – rettentő fölfordulás. A ház többi ablaka is mind bezúródott. Hideg van. A

lakók alagsorba húzódtak. Megmentett bútorok tömkelege közt, egy száll gyertyánál ülnek. Itt egy beszorított ágyban fekszik bekötött fejgel szegény Atta!

Itt tudjuk meg, hogy Széchényi Miklós ma d.e., állítólag felesége jelenlétében, agyonlőtte magát! Miért?

Délután pokoli lövöldözés. Óvóhely. Lilivel beköltözünk Pálffy Ferenc szobáiba – jéghideg, de nincs a veszedelmes oldalon.

Este sötétben és hamar fogyó (...) fagyúgyertyáknál. Folyton menekült táborig képek!

Az unokák szűk fürdőszobájában Lili és a kis Lilly a kádban pelenkákat mosnak. Csekonics Endre és Inkey Péter (...) diskurálnak kis Lillyvel. Bálint a bilin ül.

Se újság, se rádió, se villany – semmiről nem tudunk – csak vagyunk!

1944. december 28.

Aránylag nyugodt éjszaka. D.u. fát vágok és fűrészelek.

Kiss Sándor jön – fürdőköpenyt hoz. Zalán jön – hálóinget hoz.

Le akar menni krisztinai főpostára elromlott telefonja miatt. Bécsi kapunál fegyvertűz. Állítólag két férfit akkor öl meg egy becsapódó gránát. De azért ő lement, de a postát zárva találta.

Zsiga (...) végezt drukkol.

D.u. ismét nagy lövöldözés. Keringő hírek: oroszok már a Sashegy alján vannak – már a Siestában vannak stb.

4-5 közt ép Lilivel szobánkban olvasgattunk, s a kis Bálint nálunk aludt, egyszerre óriási robaj – s máris szaladt begyulladva Pepák – (...) állítja, ház (...) fele beomlott. Maritta beront a gyerekért, s mennek az óvó helyre. Én ki az udvarra, minden telve üvegcséréppel és tetőcséréppel. A déli traktus tetője közepén nagy lyuk tátong, ott jött be a lövedék a Ricsováry lakás konyhájába. Fölrohanok, csak Dr. Fejér van ott, nyugodtan jön ki – nincs semmi baj –, családja a pincében.

Mindenünk átvisszük udvari részre. Épületkár csakis a jelzett tetőrészlet, és a Ricsováry lakás konyhájának a mennyezete – de ezenkívül csak üvegkárok – de az tetemes! Lili és Maritta bámulatos nyugodt, Lilly is, de nem annyira. Pepák be van szarva!

Utána az ablak nélküli szobák lakóinak átcsoportosítása.

Reggel a villany váratlan ismét kigyulladt, megfizethetetlen jótétemény.

Este Marittát 2 gyerekével hozzánk költöztethettük a Pálffy lakásba – s 6-n aludtunk egy szobában: Lili, Maritta, 2 gyerek, én, Zsiga „Dorka” kutyája.

1944. december 29.

Égész éjjel ágyúszó és becsapódások. Reggelre szomorú meglepetés, a villany ismét kihagyott, sötétség, már alig van gyertyánk, de a legnagyobb baj, hogy a víz is kimaradt.

Van ugyan 3 tele eresztett fürdőkád, de meddig lesz ez elég? Főzni, pelenkát mosni – inni! Mosakodni már nem lehet.

Zsigával beszéltem, reményli ma hazajöhet. Zsiga telefonja még működik, próbáltam beszélni Theával, sikerült. Azt mondja borzasztó éjszakájuk volt. A Károlyi kert német katonai tábor tankokkal stb.

D.e. udvart söpörtem, törmelék és üvegcserepek. Most tiszta.

Unokák egy ismerős csendőrhadnaggyal beszéltek. Azt mondja, Hűvösvölgy oly rettentő tüzéségi tűz alatt állott, hogy ott ép ház nem lehet!

Szép kilátás, összes vagyonom és személyzetünk! Továbbá, hogy 6 hónapig fogják a *németek* Bpestet tartani, s ezután jön a nagy fölszabadító német hadsereg.

„Vitézeink” d.u. Szikla kórházban voltak, onnan azt a hírt hozták, hogy *németek* Budát földalják, s Balassagyarmat felé fognak a gyűrűből kitörni mert ott leggyöngébb az orosz – s ezért holnap visszavonulnak Vérmezőről.

Zsiga hazajött.

Naponta várjuk az oroszot, levetkőzni nem fogok éjjelre. Milyen lesz ez a momentum? Végeznek-e velünk, vagy meghagynak?

1/2 9-kor Pálffy lakásában lefekszünk: Lili, Maritta, én és a két kisdéd. 9-kor bejön Zsiga s jelzi, hogy ablakai előtt a Bástyára esett egy lövedék és ablakai jórészt bezúzódtak. De azért mégis otthon fog aludni.

1944. december 30.

Jól aludtunk, ámbár egész éjjel tartott a város lövetése, csak becsapódást lehetett hallani. Reggel 9 után egyszerre pokoli *német* támadás a bástyai házsor ellen, egymás után egész közeli becsapódások, robbanások. Hívnak, jöjünk azonnal az óvóhelyre. Gyerekeket felöltöztetjük, s visszük le az óvó helyre. Most itt van az egész ház lakója: Mi ketten Lilivel, Zsiga, a két unoka-menyecske, 2 kisdéd, (Csekonics és Inkey Péter a Szikla kórházban segít), Dr. Fehér menekült Kecskemétről. Doktor és családja: neje, 15 éves leány, anyós és szakácsnő, Zsiga szakácsnője: Horváthné és leánya, Horgos Isti házmester és még 1 vénleány és (...).

Egy pici *petróleum* lámpa mellett összezsúfolva, fázva, éhesen! Az este 9-kor beállt a sötétség. Se víz, se világítás. Pokoli ágyúzás, minden ablak törik, cserepek hullanak. Mi lesz – 3 nap múlva éhen, szomjan veszünk és megfagyunk! Borzasztó d.e. Mi lesz velünk!

Ebéd 3 felé krumpli és vargánya. Utána tűzszünet. Átmegek a 8-asba. Egy száll gyertya mellett a földszinti házmester lakásban találok: Gyula, Dédette, Esterházy Józsi rédey és neje, (...) -né, Rédei Mancsi. Baj több nincs, csak üveg károk. Onnan Elisabethékhez, itt Márffy Elemér és fia és egy svájci hölgy, ki azt állítja, hogy két nap előtt beszélt Hürlimannal, oroszok még nem voltak ott. Dísz tér 10-ben, pincében kutat találtak. Este viszonylagos nyugalom. 1/2 9 alvás.

1944. december 31. vasárnap

Nyugodt éjszaka. D.e. Lilivel Mátyás templom. Visszajövet Ney Ákosékgoz. Pince gyermekmenhely. Dóry Andor tegnapi ultimátumról beszél – igen előnyös –, németek nem fogadták el. Pusztulnia kell a magyarnak. Onnan vissza Úri-ba. Föltűnik egy teljesen szétlőtt ház. Melyik az? A miénk sajnos! Távollétünk alatt Volltreffer. Kapu alatt sebesültek fekszenek, jajgatnak. Rémület – kit talált el az enyémekek közül? Hála Isten mind épek. Német katonák: 9 halott, 2 súlyos sebesült. Kapu előtt autóba rakodtak.

Mindenki pincében. Szobák rapityára, földszint és emelet. Még Zsiga szobái épek. Ő Lamottéknál.

Megyek helyet keresni kisdedeknek. Edelsheim házban találok (Dísz tér 12.). Beszólók Coburgékhöz, Elisabethhez, Gyulához.

Házunk rémesen néz ki, Maritta most inkább maradni akar! Este 9 körül óriási robbanás, Lilivel ép Zsiga szobájából akartunk kihozni és a pincébe levinni takarókat. Rettenetes csörömpölés, légnomás. Később kiderült vis-à-vis Coburgéknál repülőbomba kivágta az ő nagy kapujukat s a miénket teljesen szilánkra. Ami ép dolog még volt a házban, elpusztult. Romhalmaz, nincs egy szoba sem, ahova visszavonulhatunk, csak a pince – egy gyertya! 24-en aludtunk itt. – Szilveszter éjszaka! Este Pepák Sziklából. Ajánlja 72-be lányok gyerekekkel menjenek át. Nem B.,¹⁸ kitűnő pincébe.

Doktoréknak köszönjük, van egy pohárral.

1945. január 1.

Most világossal áttekintem a helyzetünket – borzalmas, romhalmaz – folyton lőnek –, meddig fog ez tartani – s milyen lesz a vég? Lilly hajnalban Kuhinkával 72. Lövés miatt nem tud visszajönni. Távolléte alatt fél 12-kor újabb rettentő detonáció. Negyedik találatot kapott a ház! Csekolics hálószobája fölött a gerenda.

Lányok elhatározták, nem mennek 72-be, de Kuhinka rá akarja őket beszélni, menjenek át Ritzbe? Közbe Zsiga is átjön, s hozza Lamotte meghívását, ketten öregek menjünk át hozzá, van 2 meleg szoba. Válasz, ha lányok lemennek, meghívást elfogadjuk. Most már egész nap pincében élünk. Házmasterék ablaktalan konyhájában helyel-köz-zel főzünk.

Estefelé hihetetlen csönd.

1945. január 2.

Éjszaka több robbanás hallatszott. Reggelre kiderült, hogy szemben Coburg ház és a bástya sétány kaptak. Pálffy lakás szemben levő ajtaja és Zsiga lakásában rettentő pusztulás. D.e. Lilivel Zsiga lakásán próbáltuk a menthetőt menteni. Napról-napra tarthatatlanabb a helyzet.

D.e. pokoli bombázás, levegőből, ágyúból. Kitűnt, hogy éjjel egy 6. találatot kaptunk – a garage.

Estefelé Zsiga egész magából kikelve átrohan. Lamotte házat egy légibomba teljesen összedöntötte, csak épp az életüket tudták megmenteni. Zsiga az 54-esbe kapott egy óvóhelyet a házmesternél. A vár további bombázása folyik. Már ép ház már nincs. Víz fogytán van, holnaptól fogva nem lehet mosakodnunk. Hová jutunk! Zsiga ma törmelék közt holmiját össze akarta szedni.

1945. január 4.

A napok összefolynak, írni nem lehet, a mikor az ember akarna. Azt hiszem egy napot kihagytam. Tegnap kaptuk a 7-ik *Volltreffert*. Már csak a pince használható, összes szobák romok. Tegnap átjött Edelsheiméktől a fiatal Berchtold Kázmér¹⁹ egy katona barátjával. Edelsheimné izeni, szívesen várja a két fiatal nőt a gyermekekkel. Isten ujját látjuk benne. Áthurcoljuk őket, ép lövés szünet volt. Azt állítják a katonák, jó hírek, 24 óra múlva fölszabadít egy nagy német hadsereg, már Bicskén vannak. Hiszi a piszi! Éjszaka nyugodt.

Ma reggel Edelsheiméknél voltam. Jól vannak, az épület még jó. Visszajövet az 34-es házmester fűtött konyháján egy fél lavor vízben borotválkozás, mosdás, fürdés. Hazajövet nagy riadalom, a volt Esterházy László ház bombát kapott, tüzet fogott, és a szűk Dárda utcában zsúfolt német autók benzinjé veszedelemben. Hamarosan elvitték őket. Német autókat elvitték. A tűz reggelig égett, de elaludt. 3 fiatal katona jött a lányok podgyászáért. Zsiga Gellérthegyen jár, mesél, mindenfelé romok.

1945. január 5.

Éjszaka nyugodt. D.e. aránylagos nyugalom. Utca, járda tisztogatás. Víz elfogyott, expedíció belügybe, Kálvária. Kiss csendőr főhadnagy – becsap – (...) Szilárdy csendőr ezredes. Végre 9 kanna víz. Lamotte agyon bombázott háza. Állítólag három század *német* pusztult el ma reggel Keleti pu-nál. Tattersaalban németek Horthy versenylovait agyonlőtték.

D.u. ismét a fiatal emberek a Dísztérről kocsival, elviszik az unokák többi podgyászát kocsival.

Dénes és Sfeti látogatóban. Elisabeth egy vödör vizet hoz, derék asszony!

Tóni újságolja, hogy a Vérmezőn 30 ezer orosz foglyot fogtunk! Hiszi a piszi! Jön Márffy Laci, hoz 2 vödör vizet. Apjával jött, kit igazolásra elvittek.

Jön Lilly és Kuhinka, még itt maradt holmit vittek el. Este csönd.

1945. január 6.

Vízkereszt. D.e. aránylag nyugalom, távoli harci zaj. Lilivel rendbe tettük, kisöpörtük Irma lakását. Ebéd után ugyanazt kezdtük Zsigánál, egyszerre csak nagy repülő bűgás, menekülés pincébe. 3 óriási csattanás, minden megremeg. Még nem tudni, hova

vágott, valószínű Mátyás *templom* és Coburg *ház*. Két litánia. Az Isten meghallgatott – a ház csöndesen leégett. A bombáknál a csendőrök kisütötték, hogy ártalmatlanok, mert a gyújtókészülék kiesett belőlük, mind a 3 az utca közepén. A pánik lassan elült. Maradunk az odúnkban. Hírek: a németek agyonlőtték 2 orosz parlamentert! Ezért vad támadást fogunk kapni. Nyugodt éjszaka. Zsigát a szomszéd házból kibombázták – ismét Lamotte pincébe ment.

1945. január 7. vasárnap

Elég csöndesség. Takarítok Irmánál, mert ismét telve van cseréppel. Aztán Dísz tér 13-ba²⁰ megyek. Gyerekek jól, de megtudom a szomorú hírt, hogy 10-es tegnap Volltreffer és öreg Monsignor szörnyet halt. Átmegek – szegények, desperatus állapotban. A bástyai részt érte, az öreg azonnal meghalt. Márffy Laci és Jankovich Lali fejükön könnyebb sebet kaptak. *Monsignort* ma d.u. temetik a ház előtti kis kertben. Honvéd szobor háta mögött. Rendőri bizottság óvóhelyet vizsgál. Azt mondja biztos hír, nagy *német hadsereg* Bicskénél, Zichyújfalunál van. 24 óra alatt felszabadít?! Hiszi a piszi.

Állítólag oroszok *Mária Terézia* laktanyában vannak!! Most dél – teljes csönd. Állítólag Bolyai Akadémiát visszafoglaltuk. Zalán jön, mindenfélét mesél. Agyonbombázott lóhúst evett. Később óvóhelyükön kisbaba *meghalt*, szintén Dísztéren temetik. D.u. Lilivel Dísz tér 10-esben, udvaron két szék közt rögtönzött koporsóban nyugszik *Monsignor*. Sír a szobor mögött megásva. Papot várjuk, meg valami írást, de sötétedik, haza kell mennünk. Keringő hírek, a nagy fölszabadító német sereget bekerítették – megsemmisülés előtt áll. Szemző Blanchot egy német tiszt moblyán Pestre vitte, hol ismerősöket látogatott, s aztán vissza Lamottékhoz. Pesten csak aludni mennek az óvóhelyre, van villany és víz, szobában étkeznek. – 19-ben megindult a vízvezeték, segíték vizet hozni. Bárzcy Pistával találkoztam, a 32-es romjai alatt élnek. Este rádió, semmi különös. Nyugodt éjszaka. Ma vasárnap volt. Rádió misét hallgatunk.

1945. január 8.

Kivételes csöndesség. Irma lakásából 3-adszor takarítom ki a törmeléket. Aztán udvart söpörtem. Zalán jön rémhírekkel. Sógora Szluha *Dénes* Lánchíd u. 6-ban lakott. Tegnap ott járt s kereste, a 6-os nem létezik. Téglahalmaz. Sógornőt megtalálta Erzsébet kórházban sebesülve. *Dénes* 3-ad magával a romok alatt, de nincs ember, aki kiásná!! Titi Gyula jön, (...) hírek! Németek jönnek, Tatát már visszavették. Pestet fel fogják adni, s Budát védeni?!

Naponta d.u. litánia a föld alatt. Katakombák. (...) plébános. Ma Zsiga szobáiból mindent a pincébe hord. Horváthné szobáját mosdószobává alakítjuk, de bedeszkázott ablakkal. Van egy kis hó, lesz mosdóvíz! Már egy hetes piszok van rajtam – talán ma d.u. Szakállt ereszték!

D.u. Lilivel látogatás Werbőczyben Edinánál. Borzasztó benyomás. Minden összedülve. Romok alatt, szűk pincében, szegény béna Stepszi, Marie Louise, nyomorúság,

sötétség, siralom. Aztán 13.²¹ Jól vannak. 10-esben bajok. 4 Széchenyi csemete²² tüdőgyulladásban. Hírek: készleteket rekvirálnak. Esztergomot németek megvették. Oroszok jönnek. Németek jönnek. Ellentmondó hírek. Rózsafűzér, csöndes éjszaka.

1945. január 9.

Reggel sűrű havazás. Lili és Dr-al plébánián, holnap plébános szentséget hoz. Dr-al 10-esben. Mindenkit megvizsgál. Dénes 40° láz. Orvos megnyugtat, csak kis Kálmán van nagyon rosszul, de nem reménytelen. Medikus orvosságot kér. Feszty Masa önfeláldozó, leszalad orvosságért. Hírek: Vácot megvettük. Németek Úri utcán sáncolnak – mi lesz mindennek vége? Micsoda borzalmak várnak még ránk? Dr. Király jön. Márffy Elemér tegnap Pesten volt angolkisasszonyoknál. Utcai forgalom, vízfordó nadrágos hölgyek, hólapátolók, katonák, (...) autók, közben ródlizó gyerekek. Utcai kép. D.u. Isten tisztelet. Lamotték, később Kuhinka petróleummal. Este nyugalom. Rádió: németek Esztergomot visszafoglalták.

1945. január 10.

10-kor jön Kátay plébános, 14-en gyóznak. Majd óvóhely megáldás s Szent áldozás. Kedves kis beszéd – megkapó – katakomba. „Nemzetőr”: jön a német felszabadító hadsereg. Ellenkező hír: Kispestet és Soroksárt oroszok elfoglalták. Lilivel 10-esben, kissé jobban a betegek. 12-esben jól vannak. Úri utcában 50 orosz foglyot kísérnek. Lamotték jönnek, vizet hoznak, náluk két órát működött a vízvezeték. Dísztéren villany, nálunk sem egyik, sem másik. Családom hülyeként kezel.

Mit hoz a jövő? Mit remélünk? Kiben bízunk? Német? Orosz? Mi van Völgyben? Mi Istenhegyen? Borzasztó a bizonytalanság!

Márffy Tomival találkozom. Nejét letartóztatták, de másnap szabadon eresztették. Sok letartóztatás, Haller Gábort agyonlőtték. 7–9 között igen erős harci zaj, puska és (...). Svábhegy, Olaszfasor. Egész éjjel nagy ágyúzás. D.u. szakácsné szobába Lilivel költözni akartunk. Zsiga forciorozta, de ágyúzás miatt este vissza.

1945. január 11.

9 órát aludtam fouteuilemben. Azt mondják egész éjjel nagy ágyúzás. Reggel és d.e. is, repülők gépfegyvereznek – minden irányból harci zaj. Mosakodás. Favágás.

Pentele, Sárosd, Gézaháza, Istenhegy, Völgy?! Semmi hír sehonnan?! Most 3 napig elég csönd volt. 8. 9. és 10. lehetett az utcán járni, ma ellenben harci zaj, minden oldalról. A szép hó elolvad. Az összetört tetőről csurog, emeleti szobák beáznak, undok piszok mindenfelé!

„Összetartás” tele illúzióval, a közeli felszabadítással kecsegtet, amellet jelzi, Keleti

p.u. mindkét oldalán hevesen támadnak az oroszok. Ezeket az egyoldalú híreket (rádió is) kivéve, semmit sem tudunk a külvilágról. Este barlanglakóknak gárdaéletről mesélek.

1945. január 12.

Napsütés. Heves harci zaj: Svábhegy, Olaszfásor, Széna tér felől. D.e. Lilivel erős tüzelés mellett meglátogatjuk az unokákat és a 10-est. Előbbiek rendben, utóbbiban mindenki láztalan. Egész nap erős harci zaj – rádió gyors fölmentést ígér. De ebben senki sem bízik. A zaj szerint nem lehet irányozni, minden oldalról hallik. Rádió szerint Székesfehérvártól északra és a Vértestől északra, támadásaink kedvezően haladnak, mit jelent ez? Vajjon Székesfehérvár magyar kézen van-e? És mi van a Bakonyban? Gézaházán?

Este házunk a 8-dik telitalálatot kapta, az Úri utcai front északi sarkán, de a plafond nem szakadt be. D.u. olvasás S.u. Dr. Fejér előadást tart az elsősegélyről. 1/2 9-kor mindig lefekszünk, illetőleg én beülök fouteuilembe, melyben 10–12 órát alszom, amit ágyban nem tudok produkálni.

1945. január 13.

18-dik éjszaka felöltözve, hogy nem vetkőztem le! és 13. hogy állandóan földalatt – félhomályban élünk.

Stepánnal és Horgosival vízért a Szt. 3-ság tartányból, lőnek, s repülők géppuskáznak. Stepán nadrágja tele van, ott hagyja a vödröket, elszalad! Benyomásunk: a németek Sztalingrádot csinálnak a budai várból, mindennek el kell pusztulnia!!! S mi bent rekedtünk!

Tóni sziklából jön, jelenti, hogy behozták Kuhinkát könnyebb szilánk sebesüléssel. D.u. próbálunk Lilivel Díszterre menni, de a folytonos repülők miatt félútról vissza. Dr. Fejér előadás – ima, vacsora, mesélek, 9-kor ágy.

Idegek még tartanak, de rosszul, meddig még? s mi lesz a vég?

1945. január 14. vasárnap

Jól átaludt éjszaka. Ma 3 hete, hogy feljöttünk – mennyi időnk van még hátra. Ma két dolog áll előttünk: – 11 órakor mise a 31-es óvóhelyén, és át akarjuk hozni a tűzhelyet a házmester konyhából a ház ebbe a részébe, de repülők állandóan járnak, nem lehet kibújni.

Kissé csöndesedik. Lilivel és Mancival átszaladunk a 31-be (Missiók háza), hol állítólag óvóhelyen mise lesz. Nagyon mélyen – 2 emelet – oltár, titokzatos hely. 70-en laknak, de a nagy bombázás miatt pap nem tudott jönni. Missiók nővér elő imádkozott és szépen prédikált. Utána ének, ügyetlen kántor. Alig tudunk hazaszaladni, repülők

annyira lóttek. Zsiga már nyugtalanul keresni kezdett. Egész estig állandó zavarás, még vízért sem lehetett menni. Dacára annak spórt áthoztuk! Ima. 9-kor ágy.

1945. január 15. hétfő

Mi áll előttünk? Csak borzalmak! A fölszabadításban már nem lehet reménykedni! Ha betörnek az oroszok, Isten irgalmazz! Teljes tájékozatlanok vagyunk – csak a magyar rádió szól néha – jelentéktelen dolgokat mond.

Az éjjel Belügy Volltreffer. Ismét ablakok és törmelék nálunk, fogya a ház fölöttünk.

Reggel csak távoli lövöldözés. Átszaladok Díszterre, unokáknak kenyeret viszek. Jól vannak. Csendőr százados meséli, Pestet földadják. Összes erő (német, csendőr, rendőr) a várba jön – bis zum letzten Mann! – jó kilátások. 10-esben voltam, kisdedek jobban, kivéve Tibor. Gyuláékhoz is benéztem, ma költöznek barlangukba!

Hazaérve Lamotték jönnek ojtásra.

Polytonos erős lövöldözés, Pest felett vérpiros az ég – állítólag a belváros ég!

1945. január 16.

Az éjszaka aránylag nyugodt. 9-től fogva ismét repülők, pokoli zenebona. Rendőr járt erre, meséli, hogy tőlük fegyvereket elvették, a nélkül kell szolgálatot teljesíteni. Jó jelnek veszem, nem akarják őket németekkel együtt utolsó emberek (sic!) kiírtatni. Mások azt mondják, bizalmatlanság jele a német vezetőség részéről.

Csendőrök jönnek Pestről – romhalmaz – 100 emberük közül 25 maradt. Oroszok Kálvin tér, Múzeum körúton vannak. Németek állítólag észak felé, a Duna mindkét partján fognak kitörést próbálni. Akkor a Völgy utcai házunk, ha még ezideig áll, biztosan elpusztul s benne mindenünk²³, ami van!! Egy élet emlékei s minden kis vagyonunk.

Pest üszkös romjai közt 1000-ével pusztul a magyar – temetni nem lehet! Pokol! Ezerszer borzalmasabb, mint föltételezni mertük volna! Ki jutunk-e innen – és hogyan! Magyarországon volt – ma rom és üszök! Isten irgalmazz!

Tegnapi rádió: a megszállt területen a pénzt bevonták, s helyette új magyar pénzt verettek, a Szt. Korona helyett – szovjet csillag!!

D.u. 3-kor nagy ribillió. Repülőtámadás, mely már egész d.e. tartott, sűrűsödött és 5–6 kéméletlen bomba esett ránk, az óvóhely megremegett. Rémes volt, később kisült, hogy az Úri utcai (...) és az 54-es kaptak. Prímás is, állítólag két halott. Soká tartott még megnyugodtunk. Zsiga pincéjébe (...). Díszter felől tűz. Egy rendőrtől megtudjuk, hogy sem 10-es, sem 12-esben nincs baj! Nagyon drukoltunk.

Éjjel sok töprengés – egy ideig még meleget eszünk, clóra mehetünk – de mi lesz, azt is mind összelövik! Ha ki kell hurcolkodni! Hová? Minden pince zsúfolt. Infámis gondolat!

Esti rádió: a német–magyar bpesti frontot vissza vonták a belvárosba!!

Ellenben a Pilis hegységben megyünk előre! Véggyőzelem biztos – oly naiv, vagy rosszindulatú fantaszták.

1945. január 17.

Reggel csak távoli ágyú, és Svábhegyen puska és gépfegyver.

Dr. Fejér nyavalyák ellen ojt. Egész nap nem lehetett kimozdulni, annyira bombázták a repülők a várat. – Sok találat a közelben. Este a telepes rádiónk azt mondja, hogy az oroszok foszforral lövik Pestet s az lángokban áll, innen csak a vörös eget lehetett látni, de már 9 felé az is elapadt. Továbbá állítja, hogy a Vértestől északra német csapatok haladnak jól előre Kelet felé – az itteni német katonák föltétlen bíznak a fölmentésben.

1945. január 18. csütörtök

Éjjel nyugodt. Az este 1 hadnagy és 3 német train katona beszállásolta magát a kibombázott Pappenheim lakásba. Garageba egy lovat, kapu alá teher autót és kocsit helyeztek, alig lehet közlekedni. Magyar katonák mondják, oroszok már a pesti Dunaparton vannak.

Délben katonai propaganda autó állott meg a szétrombolt Úri utcában s bömbölve hirdette – ki kell tartani, mert a német fölmentő hadsereg már csak 12 km-re van Bpesttől.

Állítólag Horthy és Ferenc József hidak már föl vannak robbantva, oroszok a Ferenc József rakparton. Mindig több német katona jön föl a Várba. Pappenheim és Pálffy lakásba szállásolják be magukat. Zsiga 20 l. petróleumot szerzett. Ney Ákos nővére – Ferdinandyné meghalt az óvóhelyen, ágyúzás miatt 3 napig temetetlen maradt. Ma az Úri utca 19. ház udvarán ásták el.

Az egyik, budakeszi sváb fiú, a 3 német katona közül, és a ló az övé, csak szalmát kap szegény, amit egy öreg szalmazsákából kiszedtünk. D.u. viszonylagos nyugalommal telik el.

Rádió: németek Varsót, Radomskot föladták. Fölmentő sereg 12 km-re lenne Bp-től.

1945. január 19. péntek

Jó éjszaka. Csöndes reggel. Pestről átjövő katonák újságolják: Pestet föladtuk, 3 magyar hadosztály átment az oroszokhoz. Minden hídfelrobbantva. Maradék németek mind Budára jöttek – nem tarthat soká!

Vár keleti lejtője és Svábhegy közt súlyos tüzérségi párbaj!

Lilit ma szintén beojtották. Lamotték d.e. itt a 2-ik ojtásra. Mesélik, éjjel a szomszéd ház, Esterházy Miklós háza, súlyos találatot kapott, úgyszintén Mátyás templom is.

Ebéd után Lilivel Dísz tér 10 és 12-ben. A mióta itt jártunk a Díszteret rémesen összelőtték. Várhegy kiégett, – romok, romok, teherautó roncsok, csodálatos ép a 12-es! 10-ben két gyermek még lázas.

Hírek: Pesten a parlament előtt nemzeti és piros zászlók lengenek – Weichs hadsereg bevette Szegedet. Németek Fehérvárt és Dunaföldvárt visszafoglalták. Néme-

tek Párist visszavették! Vácnál átkeltek a Dunán, s az egész orosz hadsereget be fogják keríteni! Hiszi a picit! (sic!) 4 hónap óta most először beszélnek Weichsről!

Szomorú dátum a 19., ma robbantották föl a Lánchidat és az Erzsébetet. A szovjet végleg elfoglalta Pestet. István bácsi megfordul a sírjában!

Friss víz a tartányokban.

Az Úri utcában futóárkokat ásnak.

Mi lesz még itt?!

1945. január 20. szombat

Csöndes éjszaka, az éjjel a cenki kriptában megfordult egy nagy halott! – a Lánchíd – fölrobbantva. Ezidő szerint 22 Széchenyi van velünk együtt a várba bezárva.

Úri utca 52.	Lili, Zsiga, Viktor	3
Úri utca 8.	I. Gyula, II. Gyula, neje és 3 gyerek ²⁴ , Gábor és neje és 2 gyerek ²⁵	10
Dísz tér 10.	Elisabeth és 2 gyerek ²⁶ , Dénes és neje és 2 gyerek ²⁷	7
Szikla Kórház	Ilcsi mint ápolónő	1
Ilona utca	Hancsi	1
		<hr/>
		22

D.e. Lilivel látogatás Kiss Sándoréknál Kard utcában és Esterházy Miklós Móric-nénál Bécsi kapu téren. Az öreg 85 éves hölgy bámulatosan nyugodt. Ez a tér, Országház és Fortuna utcák rombolása rémes, kiégett autók tömege. Református templom tornya bedőléssel fenyeget.

Mérsékelt ágyúzás.

D.u. Lilivel látogatás Úri u. 16-ban Gabriella főhercegnőnél, nem volt hon. Onnan 22-be, Metternich Clemy pincéjébe. Itt megtudjuk, hogy Hunyady Gabriellet egy bomba megölte a Dezső utcai pincében, fia²⁸ könnyebben sebesült.

Katonák házról-házra járnak élelmiszert rekvirálni.

Németek nagyban készülnek a várat az utolsó patronig védeni.

D.u. rádió: Balatonról keletre áttörtük az orosz frontot. Ellenben Krakkó elesett, és az oroszok Keleti offenzívája sikeresen halad.

Zsiga meghatóan gondoskodik öreg szüleiről, naponta hoz valami újat, hol bort, hol ásványvizet, konzervet, petróleum lámpát stb. Isten tudja honnan! Úgy, hogy most itteni barlangunkban néha még olvasni is lehet.

Vacsora előtt naponta megtartjuk ájtatosságunkat. Mancsi, Horváthné leánya az előimádkozó.

Van kártyánk is, legújabbán sakkjátzma is a Pálffy lakásból. A kis Fejér Edinával (...) és bárány-farkast játszunk.

Rádió szerint: Fehérvártól – Dunadölvárig oroszot visszanyomtuk, s a Vértes északi részén németek elérték a Dunát, ellenben itt meg a Horthy úton vannak, s Buda teljesen körül van zárva – egérfogó.

1945. január 21. vasárnap

Ma van 4 hete, hogy hazulról feljöttünk, azóta ágyban nem feküdtem, s le nem vetkőztem. Szakállamat növesztem, mint 19-ben a *kommunizmus* alatt!

Az éjszaka krónikus légcsőhurutom, mely telente meglátogat, kiujjult, s nagy köhögési rohamokkal zavarom lakótársaim nyugalmát. Ez azért is rossz, mert aludni nem tudván töprengek – s erre meg van bőséges anyag! Mi lesz pár nap múlva? Oroszok leszünk-e, vagy magyarok? Milyenek lesznek az utolsó órák? S ha életben maradunk, mit találunk a Völgyben, Istenhegyen, Pentelén, Sárosdon? – S aztán mi lesz az országgal? A vagyonnal stb. stb. Rettenő problémák – bizonytalanságok – amilyenek (sic!) sok nemzedék összes szenvedései sem tudtak produkálni.

Reggel sűrű repülés. Hideg száraz idő. Átszaladtam 31-esbe, megtudtam, ott 11-kor mise lesz az óvóhelyen.

Később ellanyhul. 11-kor *szent* mise a 31-es óvóhelyén, circa 100 ember, a legmegkapóbb dolog, szegény magyarok könyörögnek a katakombákban: „Boldogasszony Anyánk” és Himnusz. Megráz a zokogás! Áldoztunk dacára a reggelinek, de most meg van engedve.

D.u. Lilivel látogatás Lamotték óvóhelyén, majd Dísz tér 10 és 12-ben. Utóbbiban jól. Előbbiben a kis Tibor nem akar helyre jönni.

Keringő hírek: Magyar ellenkormány a Szabadság téren székel. Egy rendőr különítményt nyilasok lefegyvereztek, s főhadnagyukat jeges kádba dugták, rendőröket elverték. Egyiknek sikerült, megszökni és segítséget hozni. Ezek lefülelték a nyilasokat, s parancsnokságukhoz kísérték. Vajna nyilas főparancsnok 3-at rögtön fölakasztatott, köztük egy magáról megfeledkezett *katholikus* papot is,

Estefelé Jankovich Miki jön Werbőczy 3-ból, jól vannak.

Ájzatosság.

1945. január 22. hétfő

Kevesebb köhögés. Töprengés. A kibontakozásban levő kép a legszörnyűbb perspektívát sejteti: polgárháború elkerülhetetlen. „Hányszor támadt ten fiad kebledre, s lettél magzatod miatt magzatod hamvedre!”

Reggel 8-óta erős ágyútűz alatt állunk, 2 Volltreffer a házban. Most már összesen 13. Zsiga ajtaja előtt az udvaron és Ricsováry lakásban. Egész estig bomba, gránát egymást váltja, óvóhelyünk meg-megremeg. Egy 28-as gránát az udvarba esett. Isten különös kegyelme folytán nem robbant, és most is itt fekszik. Különben alig írnám most e sorokat. Ez a fokozott ágyúzás igazolni látszik azt a hírt, hogy tegnapelőtt az oroszok ismét megadási *ajánlat*ot tettek, melyet *németek* visszautasítottak – ez most a megtorlás! Zsiga estefelé egy pillanatra átjött Bromért Dr-unkhoz, mert ismét erős szív palpitációi vannak. Szegény ijjesztő állapotban van.

Az esti rádió a Velencei tó és a Duna közti térségben német győzelemről beszél.

1945. január 23. kedd

Éjszaka nyugodtan aludtam. De éber percekben az ember gondolatai persze lázasan dolgoznak, s szeretneinkhez repülnek. Most, mikor állandó életveszélyben élünk, s sohasem tudjuk megérjük-e a következő percet, s mikor a földi dolgok jelentősége eltörpül, s csak a lelkiek nyomulnak előtérbe.

Három lányomra sokat gondolok. Legmegnyugtatóbb Márta helyzete. Harctértől távol, kedves rokonok közt, gond nélkül lehet a szép Petersburgban. Irma szintén megnyugtató helyen Kammerban, az Attersee mellett. Sáriról nem tudjuk bizony vajjon még Gézaházán van-e? De valószínű, sőt a rádió zavaros hírei szerint is föltehető, hogy oroszok még nincsenek a Bakonyban. Híradás teljesen lehetetlen. Képzeltető, hogy szegények mit aggódhatnak miattunk és Sári lányai és unokái miatt, ha hallják a rádióban Buda bombázását.

Most 10 óra. Reggel csöndesség volt, de egy 1/2 óra óta ismét reng a levegő s a föld, körülöttünk hallom a szörnyű becsapódásokat, úgy látszik a tegnapihoz hasonló napra számíthatunk! Dr. Fejér reggel lent volt a Sziklakórházban, azt mondja, tegnap tömérdek sebesültet (civil) hoztak be, és az ágyúzás megint újabb rombolást tett. Mivel konyhánk félig nyitott, bombázás alatt főzni nem lehet. Két szakácsnőnk, Horváthné (Zsigáé) és Erzsi (Ricsováryaké) azonban minden lehetőt megtesznek, hogy ellássanak minket. Különösen Erzsi valóságos hős, ágyú és gépfegyvertűzben is ott áll a tűzhely mellett. A változatosság nem éppen nagy. Készletünk burgonya s babban kielégítő – így egy nap babnap, a másik krumplinap. Lisztünk van, a kenyér itthon sült.

A mai nap, úgy mint a tegnapi, erős ágyúzás és légi bombázás jegyében múlt el, hellyel-közzel pokoli zenebona. Közele becsapódások. Egyszer rémes 3-as csattanás, s az egész pince megremegett. Később kitűnt, hogy egy nagy bomba közvetlen Irma ablaka alatt a Bástyán, a ház falának tövébe esett, s egy nagy fát kivágott. Irma szobáiban további rombolásokat végzett, szekrényeket a légnyomás szerzte vágta, minden telve törmelékekkel.

Se tegnap, sem ma, az utcán közlekedni nem lehetett. Zsiga nem is tudott ebédre jönni – unokákról sem tudunk semmit!

Este rádió diadallal beszél Fehérvár dicső visszafoglalásáról, s hallatja a fehérvári harangok örömgúgását. De már 5 nap előtt egyszer jelezte, hogy Fehérvár a miénk, napot nem mond, úgyszólván tájékozatlanok maradunk. Pilisben és a Velencei tó s Bp közt nyomulnak előre észak felé. De vajjon lehet-e ebből fölmentés? – Nagy kérdés!

1945. január 24. szerda

1/2 9. Megint kezdődik a tegnapi cirkusz. Szakácsné szoba bedeszakázott ablakait, melyben fűteni s kissé mosakodni szoktunk, a légnyomás naponta benyomja. István nem győzi javítani, nincs szeg. Mosdás és Clo nem bír rendesen lebonyolódni az ágyúzás végett.

D.u. 1/2 2. Dél előtt várakozás ellenére viszonylagos csend. Keserű bácsi jó híreket hoz az Edelsheim palotából. Lilivel a 10-esbe megyünk. Az Úri utca és a Dísz tér rombolásai az utóbbi 2 nap pergőtüze alatt 50%-al romlottak. Rettentő pusztulás képe.

Nunciatura 3/4 részben derékban beszakadt. Tamás gyerekek²⁹ már jól, a kis Tibor még lázas. Dénes is fekszik ismét.

Dr. Csertő várkáplán jön, levelet hoz Edinától, melyben kéri a Doktort a beteg 94 éves Miss Bartelhez. Mindjárt indul s Lilivel elkísérjük. Állítólag semmi baja csak faxni! Visszajövet *keringő* hírek: Kecskemétet visszafoglaltuk és Budaörsöt! Azt hiszem, injekciók ezek az álhírek, a reménység fenntartására! Egy sebesült *német* katona meséli, hogy tegnapelőtt Margitszigeten sebesült meg, ott a fele a *németeké*, fele az *oroszké*, az épületek mind elpusztítva! A gyönyörű sziget!

Csertő megerősíti, hogy Dr. Reiman³⁰ primási titkárt (sic!) bombahalált halt és azt is, hogy sadizmusért két minorita papot fölakasztották! Ki a csendőröket kínozza. Már el volt tiltva a misézéstől és reverenda viseléstől!

A nálunk beszállásolt 3 német katona (2 köztük magyar sváb) örömmel jöttek, hogy kaptak egy zsák lisztet, engedjük meg, hogy tűzhelyünkön kenyeret süthessenek. Ezt persze készséggel megengedtem, szakácsnőinket kérték meg, hogy segítsenek nekik. Hozzáfogtak, de mi sült ki?! Nem úgy kapták a lisztet – lopták – s nem liszt volt, hanem gipsz!! Leküldtük a Sziklakórházba, ott már fogyóban a gipsz, törésekre.

Ma elég nyugodt nap volt, csak vacsora közben képződött hirtelen pánik hangulat, mert nagy ágyúzás keletkezett, s néhány közeli becsapódás megrengette az óvóhelyet. Ezért a kis lámpát egész éjjel égettük, de később megnyugodott a dolog.

A rádió ismét térdnyerésről beszél Velencei tó és a Duna közt.

Francia rádió az állítja, hogy az *oroszkok* Sléziában igen gyorsan haladnak nyugat felé, és már 20 km-re vannak Breslautól.

Magyar rádió ismerteti a Miklós Béla és a szovjet közt kötött fegyverszüneti *szereződés* 20 pontját, mely igen súlyos. Igaz-e?

1945. január 25. csütörtök

1/2 9.

Ma már hétkor ismét erős detonáció és megrázkódtatások, mindenki korábban kel.

1/2 2. Lilivel 10-kor megindultunk, hogy egy kilátásba helyezett 10 órai misét meghallgassunk a Sztáray-ház pincéjében, de fele útról visszazavart egy becsapódás. Felhagytunk a tervvel. Ettől fogva mind sűrűbb ágyúveretésnek és légbombázásnak vagyunk kitéve. Zsiga itt járt, de nem maradt ebédre. Pont ebéd előtt egy iszonyú telitalálatot kaptunk a kapu fölé, mely az emelet középső harmadát teljesen leborotválta, s minden még ép udvari ajtót és ablakot kidöntött. Óvóhelyünk reszkedett, egymás kezét fogtuk, s azt hittük itt a vég – de még nem, még ép a pincénk és mindnyájan élünk még! Isten irgalmazz!

Ugyanaz a nagy repülőbomba vitte vele szemben az udvar másik oldalán a Csekonics lakás falát. Most már igazán elfogy fölöttünk a ház. A rombolás förtelmes képét mutatja.

Volltreffereinket már nem olvasom, az éjjeli 2-vel, s a mostanival, már 20-nál több lehet. Az éjszakai veretés nagyon megviselte ismét az Úri utcát! A 48-as és 54. falait kilőtték.

Rettenő percek, állandó életveszély, örökös aggodalom, nemcsak értünk, de Zsigáért és az unokáért is.

5 óra felé megszűnik. Zsiga ájtott, magánkívül, Lamotte házat teljesen összedöntötte, még az óvóhely is megsérült, de emberben baj nem esett. Visszament.

Rádióban már 5-d nap ugyanaz, biztat a fölmentéssel – vakulj magyar. Oroszok a nagy keleti fronton egy 7 alatt 500 km-t haladtak. Oppel elesett és (...) hol az első háború alatt jártam.

1945. január 26. péntek

10 óra. Csöndes éjszaka, most ismét kezdődik az ágyúzás. Mi vár ránk ma? 8-kor (még szundikáltunk) jön Kiss Sándor feleségével és gulyáskonzervert hoz. Milyen kedves tőlük!

Utána egy katona, kit Dr. Király küldött, ő a XI. helyőrségi kórházban van, a Gömbös Gyula úton. Híreket kér tőlünk, egy újságlapot küld. „Bpesti Hírek” Budán jelenik meg, ugyanaz van benne, mint a rádióban.

Zsiga jön, de már nem tud visszamenni a becsapódások miatt.

A d.u. elég nyugalmas, de mégsem olyan, hogy az embernek kedve volna a Dísztérig sétálni.

A délután elmúlik olvasás és paciencsozással. A kis Fejér Edinát paszianszokra tanítgatom.

Rádiónk kimerült, most már semmi hírünk nincsen, még annak füllentéseit sem hallhatjuk.

1945. január 27. szombat

9 óra. Oda kint élénk tüzérségi párbaj, környéken becsapódások nem hallatszanak, úgy látszik Óbuda és Kisvábhegy felelgetnek egymásnak. Dísz térre kéne menni – de várok míg biztatóbb csönd lesz.

Az este volt 48 esztendeje, hogy életem legokosabb dolgát megcselekedtem s Ledebur Lilit eljegyeztem.

Este 3/4 8. Az ágyúzás, később repülőtevékenység 10 órától 1/2 5-ig igen erős volt. Sok közeli becsapódás és gépfegyvertűz hallatszott. Nem tudtunk kimenni. A szakácsnő szobában beszüntettük a mosakodást, mert a zavaró repülések miatt alig lehetett hozzájutni, s elhelyeztük toilettünket az egyik fa ketrecbe.

7-kor ép vacsoráztunk, mikor az itt elszállásolt német katonákhoz 2 tisztjük érkezett, azonnal összehakoltak és „Zur Compagnie” elindultak. Mit jelenthet ez? Talán kitörést? A Fehérvárról érkező fölmentő sereg elé?? Vagy végső ellentállást?

1945. január 28. vasárnap

12 óra. Ma reggel egy német Proviant jött, s elkérte a garage-ban levő egyik 5 H-s pentelei üres hordót, mert abba vizet akar tárolni. Kissé beszélgettünk. Azt mondja, ha a német hadvezetőség Bp-t föl akarná szabadítani, minden nap megtehetné, de megszűbbmenő céljai vannak, be akarja keríteni az egész orosz ármádiát s elfogni. Ők innen nem mozdulhatnak. 8000 német sebesültjük van. A Belügyminisztériumban kórházat rendeztek be, az összes ajtókból emeletes ágyakat csináltak.

Gyönyörű kilátások.

Az éjjel a kapu alól a magyar teherautót elvitték, most németek jönnek be.

1/2 2. Lilivel 11-kor katakomba misén a 31-ésben. Gyónás és áldozás.

Hazajövet jelentik, hogy 2 nyilas volt itt, bementek a Pappenheim lakásba, mindenfélét összeszedtek és bugyorral távoztak. Erre pánik és Zsiga ruhatárából, az afrikai fényképalbumokat s összes ruháit lehoztuk a pincébe.

Újnémetek jöttek – rosszképű fiatal suhancok. Egész estig élénk tüzelés. Szerettünk volna unokákhoz menni, de ezért nem lehetett.

Telepes rádiónk teljesen kimerült, úgy hogy már nem ad le semmit.

1945. január 29. hétfő

8 óra. Az éjjel nagy csörtetéssel egy német – úgy hiszem tiszt – tört reánk. Gyufát gyújtott, kérdezte hányan vagyunk s megállapította, hogy ez egy „Wunderbar” hely! s hogy ide katonákat fog betenni! Gyönyörű kilátások, melyek miatt tovább elaludni nem tudtam.

Mostanáig még nem jöttek.

Attól félek, eddigi 5 hetes tengődésünk egy fejedelmi, kellemes üdülés volt ahhoz a Kálváriához, amely most fog kezdődni. A veretés mind sűrűbb – szünetek már alig vannak, az éjjel ismét 2 gránát a házra. Víz fogy. Ebben a percben megint nagy robaj!

Meddig feszítik még a húrt?!

Ma reggel 7-kor unokák egy fiatal katonát küldtek cédulával – jól vannak, de házukat csúnyán összelőtték.

Csertő tiszteletes ma 9-re ígérte, hogy misézni jön, de oly erős a bombázás, hogy nem fog jöhetni.

Pestről, Völgy utcáról, Penteléről semmit nem tudunk! Mi van Völgyben? Van még házam? s valamicske vagyonom? Vagy teljesen földönfutó vagyok?

1/2 4. Szünet nélkül tart a pokoli bombázás! A pincéből kimozdulni nem lehet. Kis ebéd is csak a gyorsforralón készült el. A tűzhelyhez fölmenni nem lehet. Benyomásom az, hogy most már nem annyira a rommálövés – mert hisz azt már elérték, mint a helyőrség erkölcsi erejének fölmorzsolása a cél, egy pillanatnyi szünetet nem adnak, félek, hogy ez most éjjel-nappal így fog menni. Az utcák képe a rombolás, a pusztulás elképzelhetetlen formáit mutatja. Kő kövön nem marad – s ezek alatt a téglahalmazok alatt mindenütt még élet van! – Meddig?

A hangulatos, csöndes vári utcák hová lettek? Régi szép barokk épületeikkel.

A földszinten tegnap meghúzódtott német katonák is beszorultak óvóhelyünk lépcsőjére. Vagy 8-an guggolnak itt.

5-kor egy úr mutatkozott be (civil): Utrata-Virrasztó iparművész. Óbudáról menekült és éjjeli szállást kér. Befogadtuk, székben aludt, és hajnalban tovább ment – roppant bőbeszédű lotyogó ember.

1945. január 30. kedd

9 óra. Éjszaka aránylag nyugodt, de 8-kor pokoli ágyúzás kezdődik. A vízhórdóink gránát tűzben jöttek vissza.

Visszajöttek tegnapelőtt elvonult német katonáink is. Margitsziget alsó végén voltak bevetve. Az éjjel azt is föladták, s a darab hidat fölrobbantották.

5 óra. Egész 1/2 5-ig pokoli légi tevékenység, gépágyúzás és bombázás levegőből. Erzsi szakácsnő egy hős, nem mozdult el a nyitott tűzhelytől, mikor mindenki a pincébe menekült és kitűnő bablevest főzött. Zsiga egy pillanatra 3-dik ojtásra átjött. Rém ideges.

D.u. nagy ribillió. Erzsi sivalkodva jött be az összelőtt Ricsováry lakásból azzal, hogy gazdája ládába zárt holmiját s élelmiszereit, a ládákat föltörve ellopták. Csak német katonák lehettek, ezek most mindent rabolnak. Nálunk 2 csapat van: 7 + 7. Az egyik főleg magyar svábok – rendes emberek. A másik 18–20 éves SS gyerekek. Elsők házmester lakásban, utóbbiak Irma előkamrájában.

Alighogy lefeküdtünk, a német katonákat riasztották – azonnal a századhoz. Félóra múlva visszajöttek, hogy csak holnap reggel kell menniök.

1945. január 31. szerda

9 óra. El is mentek. Az a hír hallik, hogy minden németet a Belügy épületében összpontosítanak. Ha ezt az orosz megtudja, szépen el fogja árasztani ezt a vidéket bombáival.

Másik hír – 2 nap előtt tűz volt a levéltárban!!

Hírek: Edelsheim palota tegnap összeomlott, óvóhely és bentlétők sértetlenek.

Oroszok állítólag már bent vannak a Radecky laktanyában a Pálffy téren.

12 óra. 1/2 11-kor váratlanul megérkezett Csertő káplán úr, itt gyóntatott és misézett, 2 kivétellel mindenki megáldozott, szép és a helyzethez illő szent beszédet tartott. Zsiga is átjött, ministrált, megkapó szertartás.

Zsiga meséli Levéltár, 11. katonai kórház sok része égett! Mi lesz a családi levéltár anyagával és a politúros ládával?

Mise után német katonák vissza. Nem tudni mit jelent? Kissé kevesebb lődözés.

4 óra. Ma a tegnapihoz arányítva igen csöndes nap.

D.u. Lilivel Kissékhez indultunk, de autóhalmozás miatt nem tudunk Belügyön áthatolni, vissza. Jankovich Miki jön hírekkel. Aztán Coburg Poldi, majd Zsiga.

Keringő hírek: Bécsben kitört a forradalom. Oroszok 120 km-re vannak Berlintonól. A németek és nyilasok utolsó emberig védeni fogják Buda várát. A víz mindig ritkább

lesz és kevesebb. Lamotték udvarába ejtőernyős puska, munició esett. 3. napja, azonnal jelentették, de még mostanáig sem jöttek érte, mit jelent ez? Verbőczy utcában nyilasaink kézigránáttal mentek egymásnak.

6 óra. Itt járt ismét Jankovich Miki és híreket hozott a Dísztérről, úgy a 10-es, valamint a 12-esben jól vannak, bár a házak bombákat kaptak, úgyszintén az Úri u. 8-ban.

Mesélik, egy pesti fiatalembernek sikerült ladikon átjönni, újságolja, Pesten rendes élet folyik. Ott van Miklós generális. Magyar rendőrség és közigazgatás. Sem fosztogatás, sem atrocitás nincs.

Svábhegyről is jött ember – ugyanazt meséli.

Svábjainkat ismét riasztották, a feketék itt maradtak – das sind die „Richtigen” mondják – mindent elvisznek!

Este további izgalom nélkül telt el.

1945. február 1. csütörtök

1/2 10. Szokott reggeli harci zaj, nem haladja meg a rendes mértéket, de vízért nem lehetett menni. Most próbáljuk Irma fürdő kályháját megfejteni.

Állítólag csak 3 hétre van munició.

3 féle lehetőség van:

1. Jön a felszabadító sereg.

2. Kitörni.

3. Megadni.

4. Utolsó emberig védeni.

1. és 2. már illuzóruhá vált.

4. Örület, marad 3. – de mivel 1. úgyszem lehetséges, miért várni, és percenként újabb vér és anyagi áldozatot hozni!

4 óra. Ebéd előtt Lilivel Kiss Sándoréknál a Kard utcában. Szegények tegnap Völltreffert kaptak földszinti lakásukba, minden elpusztult, a konyhába szorultak. Reménylik, hogy egy katonai autó elviszi őket a Horthy útra, Szt. Imre Kollegiumba, hol gyermekeik is vannak, jó óvóhely és élelem.

A harci zaj ma föltűnően elcsitult. D.u. Lilivel Dísztér 10 és 12-ben. Napok óta nem lehetett arra járni. Azóta rettenetesen romlott a kép. A pusztítás rettentő borzalmi tárulnak az ember szeméi elé. Kő kövön nem maradt! A 10 és 12 teljesen szétlőve. Szerencsére óvóhelyek megmaradtak. Unokák jól. A 10-esbe alig lehet behatolni, kapu alatt törmelék hegy – Tamás gyerekek jól³¹, de Dénes idősebbik *fia* alig fogja megúszni. (Tibor)

Ma emeletre (sic!) lehoztuk Zsiga spóráját, mert alsóval már nem lehet kenyeret sütni. Óriási munka, katonák segítettek.

Nagyszerűen sül benne a kenyér.

Elterjedő hírek. Egy katona rádiót hallott, mely szerint ismét megadási felszólítást kaptunk ma éjjelig. Ha nem engedünk, éjjélkor megkezdődik Buda lángaborítása fosfor bombákkal!

A németek ma este Budaórs felé megpróbálják a kitörést.

Ez a két hír kritikus éjszakát állított elénk. De éjjel s reggel is, semmi különös jelenség nem következett be,

1945. február 2. péntek. Gyertyaszentelő Boldogasszony napja

3/4 9. mely a helyzet változására mutatna. A vár vízellátása kezd kritikussá válni. Vízvezeték nem működik. Az előrelátó városi administratio 2 nagy tartányt ásatott, s töltött meg vízzel a Szt. 3-ság és a Kapisztrán téren, azonkívül egyes házakban kutak s források vannak. A két nagy tartány mára végleg kimerült, a kutakban pedig már csak iszap van! Mi ma megfejtük az egyik fürdő kályhát, melyből 70 l. tiszta vizet kaptunk, s még állítólag 3 fürdőkályhában van víz, úgy hogy a mi speciális helyzetünk e tekintetben nem reménytelen.

A minap a Fortuna utcában telitalálatot kapott egy óvóhely, 15 embert végleg maga alá temetett. Köztük Zichyné – Szőgyény Marit is. *Requiscat in Pace.*

Oroszok állítólag Berlintonól 120, Bécstől 100 km-re vannak. Vajjon Irma és Márta milyen tervekkel foglalkoznak?

7 óra. Aránylag nyugodt d.u. Keringő hírek: oroszok elfoglalták Győr, Pápa, Szombathelyt, és visszafoglalták Fehérvárt.

Az itteni helyőrség nagy része magyar sváb, ezek állítólag nem akarnak tovább harcolni, de meg akarják magukat adni.

Étkezésünk ideje változó – az ágyúzástól függ. Délben 12–3 közt. Este 6–8 közt, de mindig kiadós, ízletes és tekintettel arra, hogy csak babunk, krumplink és lisztünk van – hihetetlen változatos is. Ma példának okáért délben paradicsomos krumpli pogácsával, este főtt krumpli ugorkával, utána baracklekvár.

1945. február 3. szombat

10 óra. Nyugodt éjszaka. Olvadás. Köd. Ugyanolyan közepes harcizaj, mint az utolsó két nap – semmiféle változás nem észlelhető, és ez kétségbe ejtő! Meddig fog ez még tartani?! Úgy látszik kiéheztetésre van az egész fölépítve. Holnap lesz kerek 42-ik napja, vagyis 6 hete, hogy itt szenvedünk a föld alatt!

Boldogult Anyám³² születésnapja van ma!

4 óra. Ebéd előtt mérsékelt tüzelés mellett Lilivel! Díszter 12-esben voltunk, és friss kenyeret vittünk át. A gyerekeknek mind hasmenésük van a rossz víz miatt.³³

Később német altiszt jár a házban körülnézni – garage falát akarja áttörni, és kapu elé gépfegyver fészket építeni, hogy a védők egyik oldalról átfuthassanak a másikra.

Állítólag parancs a Führertől, várat és Gellérthegyet utolsó emberig tartani! Lilivel ép készülődünk, hogy kis burgonyát vigyünk Kissékhez, mikor az udvarra, pinceablakba egy kis foszfor gránát esett, s bűzzel, fojtó füsttel égni kezdett. Elment a kedvünk a látogatástól.

Naponta romlik a helyzet! Újabb rémhír, az éjjel 1000 ember árkot fog ásni végig a bástyán!! Hová jutunk?! Mi lesz a sorsunk? Uram irtalmazz!
Nyugodt est és éjszaka.

1945. február 4. vasárnap

9 óra. Reggel 1/2 7-ig csönd, ekkor pokoli pergő tűz kezdődött, minden oldalról becsapódások hallatszanak. Óvóhelyünk megremeg. Ép kenyérsütés volt, mindenki lemenekült a pincébe, csak Erzszi szakácsnő tart ki rendületlenül a konyhában.

Még sebesült katonák is lejöttek Horváthné szobájából. Ruszinok szegények, így sóhajtoznak: „Miért is lettünk magyarok! Ennyi szomorúság – s mindez egy miatt!”

Úgy látszik, most már a végkifejlődés felé megyünk – mi vár ránk??!

Este 7 óra. Az erős ágyúzás és repülés egész nap tartott, csak 5 felé lanyhult el. A bástya fölálásából semmit sem láttunk, ellenben a garage falát németek áttörték a bástya felé, és Zsiga fürdőszobájából lyukat ütöttek a szomszéd ház felé.

Most 3 falka katona van a ház földszintjén. Házmester lakásban 7 német (magyar svábok), Horváthné szobájában 8 könnyen sebesült honvéd ruszin, és Irma kamrájában 3 ifjú német SS.

Délután izgalom az óvóhelyen. Egyszerre kiáltás hallik a törökpince mélyéből: „Segítség – ég a benzin!” – Kitünt, hogy Stepán kísérletezett a benzinnel, lámpába akarta szerelni, nem vigyázott, egy üveg kifolyt és meggyulladt. Horgos egy lapát homokkal hamar eloltotta.

Nyugodt éjszaka. Légcsőhurut folytán köhögési rohamom volt.

1945. február 5. hétfő

9 óra. Erős ágyú és gépfegyver tűz. A mai reggel katasztrófális bejelentéssel kezdődött. Vízért járt embereink üresen jöttek vissza – a mai nappal a két nagy tartányból az utolsó csöpp víz is kifogyott! Mi lesz most? Főzni, inni nem lehet, mosdani – mosogatni nem lehet! És mi a fő, az ürüléket a csatornába lebocsájtani sem lehet. Hagyján még a felnőttek – pár napig kibírják, de sok ezer gyermek, beteg sat., ezeknek halált jelent. Az ürülék és piszok fölhalmozódása – miazmákat és járványokat fog okozni. Néhány 100 lakó még lehet a bekerített Budán, mind sötét barlangokban összezsúfolva – mitévők legyünk?

8 óra. Dr. Fejért ma éjjel 12-kor szüléshez hívták a 42-esbe, óvóhelyre. Csak délben jött vissza, kislány lett, vagy 30 ember lakik ugyanazon pincébe.

Mesélte, hogy beszélt Szabó József rendőr barátunkkal (Sárosdi fiú), jelezte, hogy 12-esben jól vannak, csak drukkolnak, mert német katonák föltérképezték az egész pincéket, mit jelent ez? Átvonulást? Fölrobbantást?

Doktor telepes német rádiót hallgatott: Breslau és Posen elesett. Oroszok Berlintől 80 km-re vannak – nem kell megijedni – mindent vissza fogunk foglalni!!!

D.u. Zsiga egy pillanatra ájtött. Az este, mikor a Bécsikapu téri házból kilépett,

gránát csapódott az utcára, hirtelen visszaugrott, de máris kapott egy kis szilánkot homlokára, jobb szeme fölé, nagyon vérzett, de csak bőrséb. – Hála Isten!

Doktor még mesélte, találkozott két fiatalemberrel kik Margit körúton laknak (szám)³⁴. Egyik házban magyarok, másikban oroszok voltak, átbújtak az oroszokhoz, mert abban a házban víz volt. Oroszok nem bántották őket, csak dolgoztatták, szemben levő házba küldték vasajtóért, ott németek voltak. Lefülették őket mint kémgyanúsakat, fővitték a várba kihallgatásra, s egy napig zárva maradtak. Kihallgatás után elbocsájtották, fűtött szobájuk és jó kosztjuk volt. Azt mondják, oroszok minden férfit azonnal munkára hajtanak, sáncásni tűzvonalba. Órát, ékszert mindenkitől elvesznek, de ruhát, élelmet nem. Nőket nem bántják.

Ma délben vízhiány miatt, száraz ebéd volt. Kitűnő mákos metélt.

Este és éjjel nyugalom.

1945. február 6. kedd

1/2 10. Orosz reggel óta erősen vereti a várat. Vízhordó embereink gránát tűzbe jutottak, először Kapisztrán téri tartányhoz mentek, ott pohárral merte egy katona az utolsó sáros, iszapos csöppeket, közbe gránát bevert a tartányba. Onnan Országház u. 8-ba mentek, ott van egy szűk, veszedelmes akna, nehéz bebújni – onnan, nagy kérésre, 6 vödör piszkos vizet meríthettek.

1/2 4. Délben Lilivel elmentünk Kiss Sándorékhoz a Kard utcába, vittem 15 kg krumplit, s Lili 5 kg babot. Oly boldogok voltak, hogy megcsókoltak bennünket, ép ma fogytak ki az élelemből. Mesélik, hogy Nuntius a német főparancsnoknál járt, kit General Trischky, vagy Prischlinszkynek³⁵ hívnak, s föltárta a civil lakosság nyomorult helyzetét. Válasz: ő is tudja, de nem tehet semmit, mert előbb fölöttes hatóságának kell jelentést tenni, még Magyarországon honol. Ennek most 4 napja.

Kiss szerint az Országos Levéltárban partizánok vannak, kik „Gömbös katonáinak” mondják magukat és az ablakból géppuskával lőnek magyarra, civilre és németre.

?

D.u. átmentünk a 10 és 12-be Lilivel. Elég jól vannak. Újságot nem tudnak.

A 10-esbe óvóhelyen egy anya az éjjel sötétségben véletlenül párnával agyonnyomta 4 hónapos gyermekét.

Normális est.

1945. február 7. szerda

9 óra. Tegnap d.u. megjelent az udvarban egy német katona 4 orosz hadifogollyal, elkezdik a törmeléket lapátolni. Kérdésemre azt felelte, helyet csinálnak egy 2-dik teherautónak a kapu alatt. Különben azzal vigasztalt, hogy csak 1 1/2 napig tart a nyomorúság, a fölmentő sereg már Budakeszinél van. Látszik a nyavalyásnak az arcán, maga sem hiszi, de bizonyára parancsuk van a polgári lakosságban a bizakodást fönntartani.

Borzasztó ez az elszigeteltség! Semmi hír, semmit sem tudunk, se posta, se hírlap, se rádió – mi van a családom többi tagjaival? Sáriék oroszok-e már?

Az utcán a pusztulás képe rémes, minden képzeletet felül múl!

Ebéd előtt egy kis korsó meleg vízzel teljesen megmosakodtam. 1/2 liter. Az ember hihetetlen gyakorlatra tesz szert, hogy egy pár csöpp vízzel egész testét megmossa – még ott is!!

Normális ágyúzás.

Keringő hírek: az éjjel egy csomó honvéd és magyar származású német (sváb) katona megadta magát.

Katonák mesélik, Hitler rádión bementa, hogy Budát föl kell adni, de magyar nyilasok nem engedik.

Keserű bácsi hozott ma egy tegnapi hírlapot. „Kitartás”, azt mondja, Buda a magyar „Alcazar”, és a felmentő sereg közeledik.

Vacsora után naponta szt. olvasót imádkozunk. Előimádkozó: Horváth Manci – Zsiga szakácsnőjének leánya – ő a plébánosunk, Dr-ék nagymamája a kanonok.

Aránylag nyugodt est és éjszaka.

1945. február 8. csütörtök

12 óra. Vízfordóink ma korán reggel lementek a Corvin térre, ott még folyik a vízvezeték és 8 vödör tiszta vizet hoztak.

10-kor misén voltunk a 40-es óvóhelyén. A rendőrök rendezték. Megható volt, áldoztunk.

Svábjainkat tegnap bevetették, ma egyenként vissza hullámoztak.

Mesélik, hogy a Déli vaspálya érkezési oldalán voltak egy ház emeletén, egyszerre csak a pincéből-előtörték az oroszok, ők az ablakon ugráltak ki, alig tudtak megmenekülni.

A mise után hallottuk, hogy az angol rádió bementa: valahol a Fekete tengeren Sztálin, Churchill és Roosevelt találkoztak és megállapodtak a béke föltételeiben.

Oroszok már Frankfurt a.d. Oderban, (...) -ban vannak, 50 km-re Berlintől. Jelenlegi bázis a Berlin–Drezdai vonal, innen indulnak a Szudéták felé!

Ezzel szemben a magyar nyilasok parancsnoksága a Szt. Háromság téri előljárárság pincéjében dőzsöl, a harácsoltszerekből 3 fogásos ebédet esznek és mindenkivel gorombáskodnak.

A „Kitartás” mai száma is jelzi, hogy a főlzabadosulás napja már nincsen messze. Micsoda hazug illúziók!

Jobb kezem középső ujján a körömágy lobos lett, s gennyed a sok piszkos munka (sic!). Dr. Fejér fölvágta és elég hiányosan bekötözte, kötszere, műszere nincs – micsoda doktor ez?! Hisz hónapokra készült menekülni! Semmit sem hozott magával! Alkohol helyett kölni vizet használunk a fertőtlenítésre.

Normális d.u. és est.

1945. február 9. péntek

10 óra. Erős ágyú és fegyverropogás a vár nyugati lejtőjén, a Svábhegyen. Legnehezebben a reggeleket birom! Ismét egy oly undok nap kezdődik – barlangi sötétségben! Meddig még?! Semmi változásra nincs jel. Oroszok Krisztina templomnál vannak.

Mi van leányaimmal, unokáimmal³⁶, Ferivel?!

Esemény-telen és hír-telen nap.

Oroszok Krisztina templomban, Karácsonyi utcában és Déli Vasut érkezési oldalán vannak és állítólag a sziklaközpontban (Gellért hegy).

D.u. kötszert kapunk a Sziklakórházból ujjam számára.

Jön egy úr és bemutatkozik: Moza Gyula pénzügyminiszeri tanácsos, a Vöröskereszt kiküldöttje, óvóhelyet vizsgálni. Rendes úri ember, Gyuláéknál volt, újságolja, hogy öreg Gyula is megsebesült, és Hancsiknak mellhártya gyulladásra van. Csöndes est és éjszaka.

1945. február 10. szombat

10 óra. Reggel 6-kor nagy köhögési roham jött rám. Most naponta 4-en mennek már 6-kor vízért a Donáti utcába, hol a vezeték működik (49 szám), elég fáradságos a jeges Halászbástya síkos lépcsőjén felhozni, s ha lónek, veszedelmes is. Sajnálom, hogy vaksgom miatt, nem tudok velük tartani – de biztos elesnék. Mindig rossz lelkiismeretem van, valahányszor hajnalban indulni hallom őket.

7 óra. Eseménytelen nap.

D.u. Jankovich jön, Zsiga átnéz, újat nem tudnak. „Kitartás” jön. Írja, hogy Churchill repülő gépe, melyen 15 tagú kísérete a Fekete tengerre utazott, lezuhant, mind meghaltak, de Churchill nem volt a gépben.

Odescalchi Mikit hazaárulásért fölakasztották.

Normál est és éjszaka.

1945. február 11. vasárnap

9 óra. Ma van 7-ik és kezdődik 8-ik hete, hogy Karácsonykor 3 órára feljöttünk! S meddig fog ez még tartani. Már minden kezd undorítóbbá lenni, s az ember mind nehezebben tűri környezetét, a pince levegőt, a szagokat, a kosztot. Utóbbi ellen ugyan semmi panasz nem lehet, mert amit krumpliból és babból csinálni lehet, elég változatos-sággal kapjuk, de mindennek ugyanaz az íze-szaga s az egész nap újból följön az emberben!

Valóságos áldás ez a külömben kedélyrontó, nyomasztó pincei homály a rossz mécses világítással, mert nagyobb világosság mellett ráeszmélne az ember, hogy micsoda undorító szenny és piszokban élünk!!

5 óra. 11-kor Lilivel misére, 38-as szám óvóhelyén – áldozás. Vasárnapi ebéd: hagymaleves, káposztás csusza – szilva lekvár.

D.u. Lilivel látogatás Dísz tér 10 és 12-ben, és Úri u. 8-ban Gyuláéknál. Megvannak,

de többé-kevésbé betegek: „Ukrán-betegség”, alias „Barlang-nyavalya”. Gyuláéknál érdekes az alattuk megnyitott és vascsigalépcsővel egybekötött új barlang, de roppant túlzásfolt. Odavették vendégnek, a pincéjükből kibombázott Beliczay Miklós menaget – kinek sógorát, Markovichot a bomba megölte.

Kósza hírek: oroszok elfoglalták a Gellért hegyet, ottani német csapatok fölvonulnak a várba. Kapunk beszállásolást. Az éjjel németek ki fognak törni Velence felé – egyik „fölszabadító” sereg ott katlanban van, azzal akarnak egyesülni.

3/4 7. Tényleg van valami mozgás. Német katonák az utcán sorra járnak és a katonai autók pneumáit kilyukasztják! A német (sváboktól) minden igazoló írást elszedtek.

A Lovas útról (Széll Kálmán tér felé) nagy piros tűz és kiabálás.

Később a Krisztina felől is tűz látszik, és élénk harci zaj hallik.

Lefekvés után 8–10 közeli gránát becsapódás.

Lefekvéskor általános idegesség. Hölgyek kérésére kis lámpát egész éjjel égve hagyjuk. További éjszaka nyugodt.

1945. február 12. hétfő

10 óra. Reggelre Horgos azzal jön vissza vízszertő útjáról, hogy nagy megkönnyeb-
bülés: összes németek az éjjel elmentek, csak 3 sebesült maradt, az utcán sem láthatók
sehol.

Később a publikum is ráeszmél erre, és kezdi az utcán és a kapuk alatt hagyott
katonai teher-autókat kifosztani.

Mindenfélét hordanak szét. Az ittmaradt néhány sebesült és csellengő civilbe
öltözik át.

A harci zaj viszont semmi változást nem mutat, és nem ad támpontot a következte-
tésekre.

Keringő hírek: A Bécsikapunál mentek ki a németek és velük a nyilasok is, az oroszok
kieresztették őket Óbuda felé, de aztán aknákkal támadtak rájuk. Sok halott és sebesült
a Bécsi kapu körül, nagy kiabálás és jajgatás.

Most állítólag németek kis csoportban szállinkóznak vissza. Nem lehet eligazodni,
volt valóságos tervszerű kitörés, vagy csak egy kis csoport próbálkozott?

Nagyon zavaros a helyzet, de annyi bizonyos, hogy valami döntő dolog készül.

Állítólag oroszok Mikó utcában vannak.

1 óra 15. Nagy dolgok történtek!

1/2 12-kor az Úri utcában egyes orosz katonák jelentek meg. Ketten bejöttek a kapun
és bementek a ruszin honvédjeikhez, kikkel nagy hahotázás mellett ölelkezésbe fogtak.
Előkerültek svábjaink is, de már egyen sem volt német uniformis, hanem vagy honvéd
vagy civil ruha. Mind együtt örvendeztek.

Közben azonban minden oldalról hallani gépfegyvert és aknázást. Ugy látszik még
vannak ellenállási fészkek, utóvédharcok. A két orosz odább ment. A magyarok gyüle-
kezésre parancsot kaptak. Pestre irányozták őket.

Ha az oroszok bevonulása így megy tovább – hálát adhatunk a Jó Istennek, hogy e
7 hetes borzasztó időt így megúsztuk.

1/28. Úgy látszik tényleg végére értünk szenvedéseinknek, különös kegye az égnek, hogy ez így bonyolódik le. A Jóisten meghallgatta imáinkat! De hátha visszatérnek a németek?

?

Azért az utóvédek valahol a Margit körúton nagy ellenállást fejtenek ki, mert onnan egész d.u. erős tüzelés hallatszik. Emellett pedig messze távolból északnyugati irányból távoli erős ágyúzás hallik. A kitört sereg harca!!

Tegnap óta egy rejtélyes nő mutatkozik itt. Csinos fiatal leány, nadrágban jár. Állítólag ukrán, de folyékonyan beszél magyarul. Valami német tiszt barátnője volt. Az éjszaka elment, s alakulatának visszahagyott konyháját s készletét átadta azzal, csináljon (sic!) vele, amit akar. Éjszaka nő nálunk hált a ruszin honvédek szobájában. Reggel áthívta Horgosékat s lisztet, kenyeret, zsírt, konzervet adott nekik. Egész nap hárman is hordták a nehéz zsákokat.

D.u. Zsiga egész remontierozott (sic!) volt itt!!

Ma bizakodó éjszaka lesz!

Január 19-én elesett Pest – ma február 12-én, vagyis 23 nappal később Buda!

Szegény Magyarok!!

HELYNÉVMUTATÓ

Attersee (A.) január 23.

Bakony január 12., 23.

Balassagyarmat december 29.

Balaton január 20.

Berlin január 31., február 2., 5., 8.

Bécs december 25., január 31., február 2.

Bicske január 4., 7.

Breslau (Wroclaw, L.) január 24., február 5.

Budapest (általában) december 27., 29., január 16., 18., 23., 26., 28.

Budapest passim

Angolkisasszonyok /temploma és zárdája/ (ma V. ker. Váci utca 47.) január 9.

Árvácska /utca/ (II.ker.) december 25.

Bástya ld. Bástya sétány

Bástya sétány /Gróf Bethlen István bástya-sétány/ (ma I. ker. Tóth Árpád bástyasétány) december 26., 29., 30., január 2., február 3., 4.

Bécsi kapu ld. Bécsi kapu tér

Bécsi kapu tér december 28., január 20., február 12.

Bécsi kapu tér 7. /Lamotte ház/ A zártosorú, U alakú beépítésű egyemeletes lakóház az ostrom során súlyosan megrongálódott. Emelete – a bal szélső tengely kivételével – teljesen elpusztult. január 2., 6., 21., 25., 31.

Bécsi kapu tér, Budai Evangélikus templom /Református templom/ január 20.

Bécsi kapu tér, Országos Levéltár január 31., február 6.

Belügy/minisztérium /ld. Úri utca 51–53.

Bolyai Akadémia (ma ?) január 7.

Buda december 29., január 8., 19., 20., 23., 26., február 1., 5., 7., 12.

Buda vára, Budai vár ld. Vár
Budakeszi december 25., január 18., február 7.
Budaörs január 24., február 1.
Coburg-ház ld. Úri utca 43.
Corvin tér február 8.
Csekonics lakás ld. Úri utca 52.
Dárda utca január 4.
Déli, Délivaspálya, Déli vasút február 8., 9.
Dezső utca (ma I. ker.) január 20.
Dísz tér január 5., 7., 10., 13., 15., 16., 19., 24., 26., 27., 31.
Dísz tér 4–5. /Pápai Nunciatura/ A zártorú, két kis belső udvarral rendelkező egyemeletes épület az ostrom során súlyosan, szerkezetileg is megsérült. A helyreállítás után két kapujából csak egyet tartottak meg. – január 24.
Dísz tér 10. /Széchényi Géza háza/ A zártorú, körülépített udvaros, két utcára néző, egyemeletes lakóház Dísz téri szárnya az ostrom idején súlyosan megsérült. Az épület bástyasétányi, déli fele teljesen elpusztult. – december 30., január 7., 8., 9., 10., 12., 15., 16., 19., 21., 24., 31., február 1., 6., 11.
Dísz tér 12. /Edelsheim ház/ A zártorú, körülépített udvaros, két utcára néző, kétemeletes lakóház az ostrom idején súlyos háborús sérüléseket szenvedett. Dísz téri szárnyának fele teljesen elpusztult. – december 31., január 7., 8., 10., 16., 19., 21., 24., 31., február 1., 3., 5., 6., 11.
Donáti utca 49. (ma: I. ker.) február 10.
Duna, Duna-part január 16., 18., 19., 22., 24.
Edelsheim-ház, Edelsheim palota ld. Dísz tér 12.
Erzsébet híd január 19.
Erzsébet kórház /Vöröskereszt-Egylet Erzsébet Kórháza/ (ma: XII. ker. Győri út 17.) január 8.
Esterházy László ház /Úri utca ?/ január 4.
Esterházy Miklós háza /Bécsi kapu tér ?/ január 19., 20.
Ferenc József híd (ma: Szabadság híd) január 18.
Ferenc József rakpart (ma: Belgrád rakpart) január 18.
Fillér ld. Fillér utca 51.
Fillér utca 51. /Nemzetközi Vöröskereszt/ (ma: II. ker.) december 25.
Fortuna utca január 20., február 2.
Gellért-hegy január 4., február 3., 9., 11.
Gömbös Gyula út (ma: XII. ker. Alkotás utca) január 26.
Hadimúzeum, m. kir. (Gróf Bethlen István bástyasétány, ma: Tóth Árpád bástyasétány 40.) december 26.
Halászbástya február 10.
31-es ld. Úri utca 31.
32-es ld. Úri utca 32.
34-es ld. Úri utca 34.
38-as ld. Úri utca 38.
Helyőrségi templom (ma: Mária Magdolna templom, I. ker. Kapisztrán tér.) A háború előtt az Úri utca 55. sz. alatt tartották nyilván, ld. ott.
Hidegkút (Pesthidegkút) december 25.
Honvéd szobor (ma: I. ker. Dísz tér) január 7.
Horthy /Miklós/ híd (ma: Petőfi híd) január 18.
Horthy /Miklós/ út (ma: XI. ker. Bartók Béla út) január 20., február 1.

22. ld. *Úri utca* 22.
Hírvösvölgy december 25., 29.
Irma lakása ld. *Úri utca* 52.
Istenhegy ld. *Istenhegyi út* 87–89.
Istenhegyi út 87–89. /Széchenyi Zsigmond háza/ január 10., 11., 21.
János-hegy december 25.
Kálvin tér január 16.
Kapisztrán tér február 2., 6.
Karácsonyi utca ld. *Karátsonyi utca*
Karátsonyi utca (ma: I. ker. Kuny Domokos utca) február 9.
Kard utca ?. /Kiss Sándor lakása/ (ma: I. ker. Hatvany Lajos utca) Az utca épületei az ostromtól, a Fortuna utcai sarokház kivételével elég épségben kerültek ki. – január 20., február 1., 6.
Károlyi kert (ma: V. ker.) december 29.
Keleti pályaudvar január 5., 11.
Kispest január 10.
Kissvábhegy (ma: Martinovics-hegy) január 27.
Kiss Sándor lakása ld. *Kard utca*
Krisztina/város/ február 11.
Krisztinai főposta (ma: XII. ker. Krisztina krt. 12.) december 28.
Krisztina templom (I. ker. Krisztina tér) február 9.
Lamotte ház, pince, udvar stb. ld. *Bécsi kapu tér* 7.
Lánchíd január 19., 20.
Lánchíd utca (ma: I. ker.) január 8.
Levéltár ld. *Bécsi kapu tér, Országos Levéltár*
Lovas út (ma: I. ker. Sziklai Sándor utca) február 11.
Margit körút (ma: II. ker. Mártírok útja) február 5., 12.
Margit-sziget január 24., 30.
Mária Terézia laktanya (ma: IX. ker. Üllői út 47.) január 7.
Mátyás templom december 25., 26., 31., január 6., 19.
Mikó utca (ma: I. ker.) február 12.
Missziós ház ld. *Úri utca* 31.
Múzeum körút január 16.
 40-es ld. *Úri utca* 40.
 42-es ld. *Úri utca* 42.
Nemzetközi Vöröskereszt ld. *Fillér utca* 51.
Német Követség ld. *Úri utca* 64–66.
Nunciatura ld. *Dísz tér* 4–5.
 8-as ld. *Úri utca* 8.
Óbuda január 27., 29., február 12.
Olasz fasor (ma: II. ker. Szilágyi Erzsébet fasor) január 10., 12.
Országház utca január 20.
Országház utca 8. A zártosorú, kétudvaros, kétemeletes lakóház 1944–45-ben súlyos háborús sérüléseket szenvedett, utcai szárnyának emelete a főfalak kivételével elpusztult. – január 20.
Országos Levéltár ld. *Bécsi kapu tér, Országos Levéltár*
 52-es ld. *Úri utca* 52.
 54. ld. *Úri utca* 54.
Pálffy lakás, Pálffy F. szobája ld. *Úri utca* 52.

Pálffy tér ld. Radeczky laktanya
Pappenheim lakás ld. Úri utca 52.
Parlament január 19.
Pasaréti út december 24.
Pázsit utca (ma: II. ker. Hébelt Ede utca) december 24.
Pest január 7., 8., 9., 15., 16., 17., 18., 19., 29., 31., február 12.
Plébánia /Budavári Koronázó Főtemplom Plébániája/ (ma: I. ker. Tárnok utca 2.) január 9.
Prímás ld. Úri utca 62.
Radeczky laktanya (Pálffy tér 3., ma: II. ker. Bem József tér 3.) január 31.
Református templom ld. Bécsi kapu tér, Budai Evangélikus templom
Ricsovány lakás ld. Úri utca 52.
Ritz /Szálloda/ (Mária Valéria utca 14. ma: V. ker. Apáczai Csere János utca 14.) január 1.
Rózsadomb december 25.
Sardagna lakás ld. Werbőczy utca 23.
Sashegy december 28.
Siesta /Sanatórium/ (ma: XII. ker. Ráth György utca 3–5.) december 28.
Sigray ház ld. Úri utca 60.
Soroksár január 10.
Svábhegy (ma: Szabadsághegy) december 25., január 10., 12., 17., 19., 31., február 9.
Svéd /Királyi/ Követség (Gyopár utca 8., ma: I. ker. a Kelenhegyi út egyik szakasza) december 25.
Szabadság tér január 21.
Szapáry Marie lakása ld. Werbőczy utca 23.
Széll Kálmán tér (ma: II. ker. Moszkva tér) december 24., február 11.
Széna tér (ma: I. ker.) január 12.
Szentháromság tér /és tartály/ január 13., február 2., 8.
Szent Imre Kollégium (Horthy Miklós út 17. ma: XI. ker. Bartók Béla út 17.) február 1.
Szent János kórház december 25.
Szép Ilonka december 24.
Szikla /Kórház/ (katonai kórház, mai bejárata az I. ker. Sziklai Sándor utca felől) december 29., 30., 31., január 13., 23., 24., február 9.
Szikla központ ld. Gellért-hegy
Sztáray ház ld. Úri utca 32.
Tattersall (a mai VIII. ker. Kerepesi út 7. sz. alatt volt, a háborúban gyakorlatilag megsemmisült, maradványait 1954-ben lebontották.) január 5.
XI. Helyőrségi Kórház (Gömbös Gyula út 48. ma: XII. ker. Alkotás utca 48.) január 26., 31.
11. Katonai Kórház ld. XI. Helyőrségi Kórház
10. ld. Dísz tér 10.
12-es ld. Dísz tér 12.
19. ld. Úri utca 19.
Úri ld. Úri utca 52.
Úri utca december 26., január 9., 10., 12., 16., 18., 19., 24., 25., február 12.
Úri utca 8. /Széchényi Gyula háza/ A 18. század elején, középkori lakóház maradványain újjáépült lakóházat 1903-ban Hauszmann Alajos tervei szerint teljesen átépítették Sz. Gy. számára. Az átépítés során néhány főfalon kívül az épület legnagyobb részét lebontották és új elrendezéssel látták el. A zártosuló, U alakú beépítésű, két utcára néző, egyemeletes lakóház az ostrom idején súlyosan megsérült. A helyreállítás során a bástyasétányi szárnyra második emeletet húztak. – december 30., 31., február 11.

Úri utca 16. A zárt sorú, két utcára néző egyemeletes lakóház az ostrom idején olyan súlyosan megsérült, hogy a helyreállítás során bástyasétányi – azidáig kétemeletes részének – erősen sérült homlokzatát egyemeletes formában leegyszerűsítették. – január 20.

Úri utca 19. /Ney Ákos lakása/ A zárt sorban épült, körülépített udvaros, egyemeletes lakóház udvari függőfolyosóinak egy része az ostrom idején leszakadt. – január 7., 18.

Úri utca 22. A zárt sorú, körülépített udvaros, két utcára néző, egyemeletes lakóház bástyasétányi és északi udvari szárnya legnagyobb részben elpusztult az ostrom alatt. Úri utcai része csak tető- és vakolatsérüléseket szenvedett. – január 20.

Úri utca 31. /Missziós ház/ A zárt sorú, körülépített udvaros, kétemeletes lakóház romantikus vakolatarchitektúrájának nagyrésze lehullott az ostrom idején, így váltak láthatóvá a középkori homlokzat maradványai. – január 14., 21., 28.

Úri utca 32. /Sztáray ház/ Az eredetileg zárt sorú, körülépített udvaros, egyemeletes lakóház legnagyobb része az ostrom folyamán elpusztult, csak déli udvari szárnya maradt meg, amelynek romtalanítása során került elő a jelenleg is látható középkori kapualj, mindkét oldalán üldőfülkével. – január 7., 25.

Úri utca 34. A zárt sorú, U alakú beépítésű, egyemeletes lakóház tetőzete 1944–45-ben megrongálódott és homlokzati architektúrája elpusztult. – január 4.

Úri utca 38. A zárt sorú, eredetileg körülépített udvaros, három utcára néző, kétemeletes lakóház teljes bástyasétányi része elpusztult az ostrom idején, csak Úri utcai része maradt meg az U alakhoz csatlakozó oldalszárnyakkal. – február 11.

Úri utca 40. A zárt sorú, L alakú beépítésű, egyemeletes lakóház udvari szárnya az ostrom idején részben elpusztult, az utcai szárny több sérülést kapott, a kapualj boltozata beszakadt. Belsejét részletekben helyreállították, majd 1952-ben a romos udvari szárnyat lebontották. – február 8.

Úri utca 42. Az eredetileg emeletes, zárt sorú lakóház az ostrom idején olyan súlyos sérüléseket kapott, hogy 1952-ben emeleti részeit lebontották. – február 5.

Úri utca 43. /Coburg ház/ A zárt sorú, körülépített udvaros, egyemeletes lakóház a háború folyamán erősen megrongálódott, romantikus kapuszárnái csak töredékekben maradtak meg. – december 31., január 2., 6.

Úri utca 48/–50. /A zárt sorú, U alakú beépítésű, egyemeletes, két utcára néző lakóház az ostrom idején súlyos károkat szenvedett, tetőzete megrongálódott, déli szélső helysége leomlott. – január 25.

Úri utca 52. /Csekonics lakás, Széchényi Irma lakása, Ricsováry lakás, Pálffy lakás, Pappenheim lakás, Széchényi Zsigmond lakása/ A zárt sorú, körülépített udvaros, két utcára néző, egyemeletes lakóház földszintjének középtengelyében kosárféles kőkeretes kapu nyílik, a záradék felett a Széchényi címerrel, két oldalt kváderezett törzsű, torzfejes pillérekkel szegélyezve, amelyek szemöldökpárkányt tartanak. Az ostrom idején tetőzete és homlokzatai háborús sérüléseket szenvedtek. A tető helyreállítása és részleges belső helyreállítása 1949-ben történt meg. Elpusztult kapuszárnáit fénycépek és maradványok alapján rekonstruálták.

Úri utca 51–53. /Belügyminisztérium/ 51. sz. A zárt sorú, L alakú beépítésű, kétemeletes középület 1872-ben épült része (a Mária Magdolna templomig tartó északi rész) az ostrom idején olyan súlyosan megrongálódott, hogy a háború után lebontották. 53. sz. A zárt sorú, L alakú beépítésű, egyemeletes kolostorépület csak kisebb háborús sérüléseket szenvedett, de későbbi építésű, sérült emeleit a háború után lebontották. A helyreállítás során keskeny közzel választották el a Mária Magdolna templomtól. A Belügyminisztérium a kiegyezés után költözött a két épületbe, amelyek különböző átépítések következtében egyetlen tömböt alkottak, keleti szárnyukkal az Országház utcában. – január 15., 28., 31.

Úri utca 54/–56. /A zárt sorú, körülépített udvaros, egyemeletes, két utcára néző épület Úri

utcai szárnyának tetőzete és emelete súlyosan megrongálódott az ostrom idején. – január 2., 16., 25.

Úri utca 55. (Helyőrségi templom, ma: Mária Magdolna templom) Ma szabadonálló, érett gótikus, négyemeletes, újbarokk sisakos torony, nyugati, copf stílusú előcsarnokkal, északi és déli kápolnával. A toronyhoz középkori alapokon épült egyhajós barokk templom tartozott, amelyet 1952-ben lebontottak. 1817-től volt helyőrségi templom. Az ostrom idején erősen sérült. Tetőzete nagyrészt elpusztult, hosszházának, szentélyének és kápolnájának boltozatai beomlottak. A berendezés nem kis része elkallódott. Toronyát több bombatalálat érte, aminek következtében a nyolcszögű 3–4. emeletének északnyugati sarokpillére leomlott, a toronytest pedig veszedelmes repedéseket kapott. – december 26.

Úri utca 60. /Sigray ház/ A zártosú, körülépített udvaros, egyemeletes, két utcára néző lakóház az ostrom idején csupán kisebb sérülések keletkeztek. – december 25., 26., 27.

Úri utca 62. /Hercegprimási palota/ 1874-től az esztergomi érsekség tulajdona a zártosú, körülépített udvaros, egyemeletes lakóház az Úri utca és a Lant utca sarkán, hátsó oldalával a Tóth Árpád bástyasétány felé. 1944–45-ben súlyos sérüléseket szenvedett, emeletének egyrésze, valamint a bástyasétányi szárny elpusztult, főhomlokzatának középerkélye leszakadt. – január 16.

Úri utca 64–66. /Német Követség/ L alakú, középkori egyemeletes épület beleépítve a mai, kétemeletes, körülépített udvaros, eklektikus épület északi felébe, mellyel együtt számos átalakításon esett át. Utoljára a háború előtt, 1938-ban alakították át a német követség számára, ekkor a régi épületrészből még eredeti állapotban lévő Úri utcai rész falait és boltozatait is kibontották és garázs céljára átalakították. – december 26.

Úri utca 72. A zártosú, körülépített udvaros, egyemeletes lakóház háborús sérüléseit 1948-ban állították helyre. – december 31., január 1.

Vár /Várhegy, Budai Vár/ december 24., január 13., 15., 17., 19., 20., 29., 31., február 3., 5., 9., 11.

Vérmező december 25., 26., 29., január 5.

Virányos december 25.

Völgy /utca/ 19. (ma II. ker.) december 24., 26., 27., január 10., 11., 16., 21., 29.

Werbőczy ld. Werbőczy utca 23.

Werbőczy utca (ma I. ker. Táncsics Mihály utca) január 31.

Werbőczy utca 3. (ma Táncsics Mihály utca 3.) A zártosban épült, U alakú beépítésű, egyemeletes lakóház az ostrom alatt csak kisebb tető- és vakolatsérüléseket szenvedett. – január 21.

Werbőczy utca 23. /Zichy palota, Sardagna lakás, Szapáry Marie lakása/ (ma: Táncsics Mihály utca 23.) A mai Táncsics Mihály utca 21–23–25., az egykori Zichy palota, több zártosú épületből egyesített, eredetileg összefüggő barokk homlokzatú, egyemeletes palota. Az ostrom idején az épület súlyos károkat szenvedett, helyreállítása során az 1810-ben hozzácsatolt részt (a mai 25. szám) újra leválasztották és külsőleg teljesen átalakították. – december 26., január 8.

Zsiga lakása ld. Úri utca 52.

Cenk ld. Nagycenk

Debrecen december 24.

Drezda február 8.

Dunaföldvár január 19., 20.

Esztergom január 8., 9.

Fehérvár ld. Székesfehérvár

Fekete-tenger február 8., 10.

Frankfurt a.d.O. február 8.

Gézaháza január 11., 12., 23.
 Győr február 2.
 Kammer ld. Salzkammergut
 Kecskemét december 30., január 24.
 Krakkó január 20.
 Magyarország január 16., február 6.
 Nagycenk január 20.
 Oppel (Opole, L.) január 25.
 Pápa február 2.
 Párizs január 19.
 Pentele ld. Sárpenetele
 Petersburg (Petrovice, Cs.) január 23.
 Pilis január 16., 23.
 Pomáz december 24.
 Posen (Poznan, L.) február 5.
 Radomsk (Radom, L.) január 18.
 Salzkammergut (A.) január 23.
 Sárospatak január 11., 21., február 5.
 Sárpenetele január 11., 21., 29.
 Szézia ld. Szilézia
 Soroksár január 10.
 Szeged január 19.
 Székesfehérvár január 12., 19., 20., 23., 27., február 2.
 Szilézia január 24.
 Szombathely december 25., február 2.
 Sztálingrád (Volográd, Szu.) január 13.
 Szudéták február 8.
 Tata január 8.
 Varsó január 18.
 Vác január 9., 19.
 Velence február 11.
 Velencei-tó január 22., 23., 24.
 Vértes január 12., 17., 20.
 Zichyújfalu január 7.

NÉVMUTATÓ

Alice I. Teleki Tiborné grófné
 Andrássy Sándorné grófné Esterházy Mária grófnő (Réde, Heves m., 1870. január 14. – ?) X
 Pozsony, 1889. január 5. – december 31.
 Atta I. Sardagna Lászlóné grófné
 Bartel, ? – január 24.
 Bárczy István, bárcziházi (Budapest, 1882. október 21. – La Tour-de-Teillez /Svájc/, 1952.
 december 18.) – január 7.
 Batthyány Bálint gróf (Budapest, 1942. november 22. – Jelenleg Svájcban él.) – december
 27., 28.
 Bálint I. Batthyány Bálint gróf

Batthyány Ferenc gróf (Köpcsény, Moson m., 1915. október 4. – Jelenleg Ausztriában él.) X Budapest, 1942. február 26. Esterházy Mária grófnő – február 9.

Batthyány Ferencné grófné Esterházy Mária grófnő (Sárosd, Fejér m., 1922. június 26. – Jelenleg Ausztriában él.) – december 26., 28., 29., 31.

Beliczey Miklós, baicai (Gerendás, Békés m. 1901 körül – Bécs, 1977. március 27.) – február 11.

*Berchtoldi László gróf*⁹⁹ (Nagykáz mér, Zemplén m. 1906. április 19. – New York, 1987. május) – január 4.

Beresztóczy Miklós (Budapest, 1905. május 26. – Budapest, 1973. szeptember 11.) – január 24.

Blankenstein Lajos gróf (Wiesbach bei Oberalm /Németország/, 1910. október 3. – ?) – december 24.

Blanki I. Blankenstein Lajos gróf

Coburg Poldi I. Károly Lipót szász-coburg-gothai uralkodó herceg

Churchill, Sir Winston – február 8., 10.

Czirák Béla gróf (Dénesfa, Sopron m., 1921. október 8. – Bécs, 1986. február 20.) – december 24.

Czirák Miklósné grófné Esterházy Ilona grófnő (Sárosd, Fejér m., 1921. május 17. – Jelenleg Liechtensteinben él.) X ?, 1943. augusztus ?. Czirák Miklós gróf (Budapest, 1918. március 6. – Arad környéke, 1944. szeptember) – december 24., 26., 27., 28., január 1., 5.

Csekonics Endre gróf (Sopron, 1901. április 10. – Jelenleg Portugáliában él.) – december 27., 28., 30., 31., január 1.

Csertő Sándor dr. (?-?) – január 24., 29., 31.

Dálnoki Miklós I. Miklós Béla, dálnoki

Danielson, ? (?-?) – december 25.

Dédette I. ifj. Széchényi Gyuláné grófné

Dénes I. Széchényi Dénes gróf

Doktor, Dr. I. Fejér dr.

Dóry Andor báró (Bécs, 1894. augusztus 10. – Meise-lez-Bruxelles /Belgium/, 1972. november 7.) – december 31.

Edelsheim-Gyulai Lipót gróf (Brezovicza, Árva m., 1888. július 6. – Cannes /Franciaország/, 1951. május 15.) X 2. Budapest, 1920. május 18. rollershauseni Rothkugel Ella – január 4.

Edelsheim-Gyulai Lipótné grófné rollershauseni Rothkugel Ella (Budapest, 1899. augusztus 9. – Jelenleg részben Belgiumban, részben Franciaországban él.) – január 4.

Edina I. Fejér Edina

Edina (Werbőczy utcában) I. Zichy Rafaelné grófné

Elisabeth I. Széchényi Tamásné grófné

Erzsi (?-?) – január 23., 30., február 4.

Esterházy József gróf (Pozsony, 1911. január 22. – Zürich, 1957. november 27.) X Budapest, 1941. szeptember 17. rudnai és divékújfalusi Rudnay Sya (Budapest, 1917. március 25. – ?) – december 30.

Esterházy Lászlóné grófné Széchenyi Sarolta grófnő (Budapest, 1900. június 14. – Budapest, 1985. augusztus 15.) X Sárpentele, Fejér m., 1920. június 27. Esterházy László gróf (Gyömrő, Pest – Pilis – Solt – Kiskun m., 1891. március 3. – Székesfehérvár, 1966. április 9.) – január 23., február 7.

Esterházy Miklós Mórincé grófné Schwarzenberg Franciska hercegnő (Frauenberg /Ausztria/, 1861. szeptember 21. – Hort, Heves m., 1951. december 28.) X Bécs, 1880. április 14. – január 20.

- Fejér (vagy Fehér) ? dr. (?-?)* december 28., 30., 31., január 9., 12., 13., 17., 22., 23., 24., február 5., 8.
- Fejér Edina (?-?)* – január 20., 26., február 8.
- Ferdinándy Béláné, hidasnémeti, pilisi Ney Angéla (?-?)* X Budapest, 1911. november 4. – január 18.
- Feri I. Batthyány Ferenc gróf*
- Feszty Masa* (Domaháza, Borsod m., 1895. január 31. – Ózd, Borsod m., 1979. március 20.) – január 9.
- Führer I. Hitler, Adolf*
- Gabriella főhercegnő* (Pozsony, 1887. szeptember 14. – Budapest, 1954. november 15.) – január 20.
- Gyula I. Széchenyi Gyula gróf*
- Gyula I. ifj. Széchenyi Gyula gróf*
- Hadik Béláné grófné Pallavicini Stefánia ögrófnő* (Budapest, 1880. február 26. – ?) X Budapest, 1906. szeptember 28. – január 8.
- Haller Gábor gróf (? – Budapest, 1945. január)* – január 10.
- Hancsi I. Széchenyi Hanna grófnő*
- Horgos, Horgos Isti I. Horgos István*
- Horgos István (?-?)* – december 30., január 13., 24., február 4., 12.
- Horthy Miklós, nagybányai* (Kenderes, Jász-Nagykun-Szolnok m., 1868. június 18. – Estoril /Portugália/, 1957. február 9.) – január 9.
- Hitler, Adolf* – február 3., 7.
- Horváth Mancsi I. Horváth Mária*
- Horváth Mária (?-?)* – január 14., 20., február 7.
- Horváthné ? (?-?)* december 30., január 20., 23.
- Hoyos Miksa* (Pozsony, 1874. november 20. – Budapest, 1956. július 21.) X Pozsony, 1899. május 3. Inkey Ágnes bárónő (Iharosberény, Somogy m., 1872. október 2. – Budapest, 1950. június 20.) – december 24.
- Hunyady Gabrielle I. Hunyady Józsefné grófné*
- Hunyady Józsefné grófné Bellegarde Maria Gabrielle grófnő* (Gross-Herlitz /Ausztria/, 1890. június 17. – Budapest, 1945. január 14.) X Villa Prangins /Svájc/, 1919. október 22. – január 20.
- Hürliman, ? (?-?)* – december 30.
- Ilcsi I. Széchenyi Ilona grófnő*
- Inkey Péter báró* (Budapest, 1911. február ? – Jelenleg az Amerikai Egyesült Államokban él.) – december 27., 30.
- Irma I. Széchenyi Irma grófnő*
- István I. Horgos István*
- István bácsi I. Széchenyi István gróf*
- Jankovich Lajos, jeszeniczei* (Budapest, 1901. március 29. – Budapest, 1945. január 8.) – január 7.
- Jankovich Miklós, jeszeniczei* (Felsőtur, Hont m., 1904. március 10. – Budapest, 1978. november 3.) X Budapest, 1936. november 10. Nádasdy Ilona grófnő – december 25., január 21., 31., február 10.
- Károly Lipót szász-coburg-gothai uralkodó herceg* (Claremont, 1884. július 19. – ?) X Glücksburg, 1905. október 11. Viktória Adelheid schleswig-holstein-sonderburg-glücksburgi hercegnő (Grünholz, 1885. december 31. – ?) – január 31.
- Kátay Béla dr. (? , 1889. – ? , 1968. október 28.)* – január 10.
- Keserű ? (?-?)* – január 24., február 7.

Kiss Sándor, nemeskéri (Göd, Pest m., 1888. május 14. – Budapest, 1957. április 21.) X 1. Budapest, 1910. április 28. Csáky Irma grófnő (Kluknó, Szepes m., 1880. július 25. – Göd, Pest m., 1945. november 13.) – december 28., január 20., 26., 31., február 1., 3., 6.

Kiss ? (?-?) – január 5.

Király Dezső dr. (Budapest, 1905. október 20. – ?) – január 9., 26.

Kuhinka István (?-?) – január 1., 5., 9., 13.

Lamotte Károly dr. (Budapest, 1888. április 14. – Leányfalu, Pest m., 1968. március 27.) X Budapest, 1922. április 20. Forgách Eszter grófnő (Felső-Bü, Somogy m., 1886. október 10. – Leányfalu, Pest m., 1967. július 2.) – december 31., január 1., 9., 10., 15., 19.

Lili I. Széchényi Viktorné grófné

Lilly I. Cziráky Miklósné grófné

Manci I. Horváth Mária

Márffy Elemér (Hencse, Somogy m., 1898. február 29. – ? /Rhodesia/, 1976. október 22.) X Budapest, 1927. december 8. Széchényi Klára grófnő (Csokonyavisonta, Somogy m., 1906. szeptember 11. – Hencse, Somogy m., 1930. augusztus 26.) – december 30., január 9.

Márffy László (Erdőcsokonya, Somogy m., 1928. november 20. – Jelenleg Zimbabweban él.) – január 5., 7.

Márffy Tomy I. Márfy-Mantuano Tamás

Márffy-Mantuano Tamás (Kaposvár, 1907. március 20. – London, 1969. március 20.) – január 10.

Marie Louise ? – január 8.

Maritta I. Batthyány Ferencné grófné

Markovich ? (?-?) – február 11.

Márta I. Széchényi Márta grófnő

Metternich Clemy I. Metternich-Sándor Klementina hercegnő

Metternich-Sándor Klementina hercegnő (Bougival /Franciaország/, 1870. június 27. – Corvay /Franciaország/, 1963. október 23.) – január 20.

Miklós Béla, dálnoki (Budapest, 1890. július 11. – Budapest, 1948. november 21.) – december 24., január 24., 31.

Montpezat, Henry d'Ainesy de gróf (? – Budapest, 1945. január 6.) – január 7.

Mózsa Gyula (?-?) – február 9.

Nemestóthy ? (?-?) – december 26.

Ney Ákos, pilisi (Budapest, 1881. szeptember 12. – ?) X Besztercebánya, 1912. szeptember 12. jeszeni Jeszenszky Lea (Besztercebánya, 1889. június 26. – ?) – december 31., január 18.

Nuntius I. Rotta, Angelo

Odescalchi Miklós herceg (Tuzsér, Szabolcs m. 1902. május 6. – Sopronkőhida, 1945. január 20. v. 21.) – február 10.

Pepák I. Csekonics Endre gróf

Reimann I. Beresztóczy Miklós

Rédei Manci I. Andrássy Sándorné grófné

Ricsováry Takács József (?-?) – január 23.

Roosevelt, Franklin Delano – február 8.

Rotta, Angelo – február 6.

Sardagna Lászlóné báróné Szontágh Augusztia bárónő (Szarajevó, 1906. február 26. – Bázél, 1986. december 17.) – december 27.

Sári I. Esterházy Lászlóné grófné

Stepán – január 13., február 4.

Stefi I. Széchényi Dénesné grófné

- Stepszi I. Hadik Béláné grófné*
Szabó József (?-?) február 5.
- Szapáry Marie I. Szapáry Lajosné grófné*
Szapáry Lajosné (1910-től) grófné Esterházy Mária grófnő (Sárospod, Fejér m., 1894. április 14. – Bécs, 1981. június 14.) X Budapest, 1914. július 4. – december 26.
- Szemző Blanche* (?-?) január 7.
- Széchenyi Dénes gróf* (Erdőcsokonya, Somogy m., 1917. február 9. – Budapest, 1945. február 15.) X Budapest, 1941. június 24. Sallay Stefánia – december 25., január 5., 9., 20., 24., február 1.
- Széchenyi Dénesné grófné Sallay Stefánia* (Budapest, 1913. június 8. – Jelenleg Budapesten él.) – január 5., 20.
- Széchenyi Frici I. Széchenyi Frigyes gróf*
Széchenyi Frigyes gróf (Bécs, 1912. április 22. – Budapest, 1983. november 13.) – december 26.
- Széchenyi Gábor gróf* (Abbázia, Fiume közelében, 1914. március 12. – Bécs, 1986. március 25.) X Budapest, 1942. június 10. Rubido-Zichy Hanna bárónő (Nágócs, Somogy m., 1922. január 26. – Jelenleg Budapesten él.) – január 20.
- Széchenyi Gézáné grófné Hoyos Terézia grófnő* (Grác, 1882. június 6. – Budapest, 1953. január 19.) X Németlád, Somogy m., 1901. augusztus 10. – december 25.
- Széchenyi Gyula gróf* (Bécs, 1878. december 10. – Budapest, 1956. április 21.) X Abbázia, Fiume közelében, február 8. Gisela Haas von Teichen bárónő – január 20., február 9.
- Széchenyi Gyula gróf, ifj.* (Aarau /Svájc/, 1910. október 11. – Jelenleg Svájcban él.) X Budapest, 1937. június 26. Esterházy Bernadette hercegnő – december 30., január 8., 15., 20., február 9., 11., 20.
- Széchenyi Gyuláné ifj. grófné Esterházy Bernadette hercegnő* (Eszterháza, Sopron m., 1910. július 17. – Bern /Svájc/, 1974. április 18.) – december 30., január 20.
- Széchenyi Hanna grófnő* (Abbázia, Fiume közelében, 1911. október 8. – Jelenleg Budapesten él.) X Kőröshegy, Somogy m., 1953. október 24. Dusoczky Károly – január 20., február 9.
- Széchenyi Ilona grófnő* (Somogyvár, Somogy m., 1923. július 19. – Jelenleg Argentínában él.) – január 20.
- Széchenyi Irma grófnő* (Sárpentele, Fejér m., 1902. április 18. – Bécs, 1960. január 18.) – január 7., 23., 30., február 1., 4.
- Széchenyi István gróf* (Bécs, 1791. szeptember 21. – Döbling, 1860. április 8.) – január 19.
- Széchenyi Kálmán gróf* (Mátrafüred, Heves m., 1944. július 15. – Jelenleg a Német Szövetségi Köztársaságban él.) – január 9., 20.
- Széchenyi Márta grófnő* (Sárpentele, Fejér m., 1905. december 15. – Bécs, 1977. szeptember 24.) X Budapest, 1929. február 23. Jaromir Czernin-Morzin gróf. Elváltak 1938-ban. – január 23., február 2.
- Széchenyi Miklós I. Széchenyi – Erdődy Miklós gróf*
Széchenyi Tamásné grófné Elisabeth d'Ainesy de Montpezat grófnő (Zürich, 1916. május 1. –) X Port Taufiq /Egyiptom/, 1938. december 31. Széchenyi Tamás gróf (Erdőcsokonya, Somogy m., 1909. október 2. –) Jelenleg Zimbabweban élnek. – december 26., 30., 31., január 5., 20.
- Széchenyi Tibor gróf* (Budapest, 1942. április ? – Jelenleg Budapesten él.) – január 15., 21., 24., február 1.
- Széchenyi Viktorné Ledebur-Wicheln Karolina grófnő* (Petersburg /Csehország/ (ma: Petrovice, Csehszlovákia), 1875. július 1. – Balatongyörök, Zala m., 1956. január 4.) – december 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., január 2., 6., 7., 8., 10., 12., 13., 14., 19., 20., 21., 24., 25., 27., 28., 31., február 1., 3., 6., 11.
- Széchenyi Zsigmond gróf* (Nagyvárad, 1898. január 23. – Budapest, 1967. április 24.) X I.

Budapest, 1936. június 2. Stella Crowther. Elváltak 1946-ban. – december 24., 28., 29., 30., 31., január 1., 2., 4., 6., 8., 10., 14., 16., 18., 20., 22., 23., 25., 26., 30., 31., február 1., 4., 5., 10., 12.

Széchenyi-Erdődy Miklós gróf (Rába-Sebes, Sopron m., 1906. november 15. – Budapest, 1944. december 27.) X2. Újpest, 1939. szeptember 11. Keglevich Gabriella grófnő (Egreskáta, Pest – Pilis–Solt–Kiskun m., 1914. január 14. – ?) – december 27.

Szilárdy ? (?-?) – január 5.

Szluha Dénes, verbói (Cece, Fejér m., 1879. december 6. –?) X Osztopán, Somogy m. 1903. október 15. lovasi Szakall Ilonka – január 8.

Szmrecsányi Béla, szmrecsányi (Véke, Zemplén m. 1874. július 5. –?) – december 25.

Sz. Frici I. Széchenyi Frigyes gróf

Szögyény Mária I. Zichy Istvánné grófné

Sztálin, Jozsif Visszarionovics – február 8.

Teleki Tiborné grófné Széchenyi Alice grófnő (Nagyecenk, Sopron m., 1871. szeptember 2. – Pomáz, Pest – Pilis–Solt – Kiskun m., 1945. március 30.) X Budapest, 1895. július 17. – december 24.

Teleki Géza gróf (Budapest, 1911. november 27. – Mathias /West Virginia, USA/, 1983. január 5.) – december 24.

Teréz, Terézia I. Széchenyi Gézáné grófné

Thea I. Wenckheim Károlyné grófné

Tibor ld. Széchenyi Tibor gróf

Titi – január 8.

Tóni – január 5., 13.

Utrata-Virrasztó ? – január 9.

Vajna Gábor (Kézdivásárhely, 1891. ? – Budapest, 1946. március 12.) – január 21.

Vörös ? – december 26.

Vörös János (Csabrendek, Zala m. 1891. március 25. – Balatonfüred, 1968. július 23.) – december 24.

Vörös /tábornok/ I. Vörös János

Weichs, Maximilian, Freiherr von – január 19.

Wenckheim Károlyné grófné Theodora Kyd (Brassó, 1890. július 15. – Budapest, 1976. január 6.) – december 29.

Zalán István, alsódomború (?-?) X Cece, Fejér m., 1914. február 21. verbói Szluha Dóra – december 28., január 7., 8.

Zichy Edina I. Zichy Rafaelné grófné

Zichy Istvánné grófné Szögyény Mária grófnő (Bécs, 1859. február 10. – Budapest, 1945. január vége) X Székesfehérvár, 1878. március 24. – február 2.

Zichy Rafaelné grófné Pallavicini Eduardine /Edina/ órgrófnő (Budapest, 1877. április 24. – ?) X Mosdós, Somogy m., 1901. augusztus 25. – december 26., 27., január 8., 24.

Zsiga ld. Széchenyi Zsigmond gróf

JEGYZETEK

1. MOL P.623. Széchenyi család XII. köt. 547. tétel. A közlési szempontok azonosak a naplóéval, lásd alább.
2. „70 év emlékei” c. kiadatlan kéziratából.
3. Mährischweisskirchen (ma: Hranice, Csehszlovákia), K.u.K. Cavallerie–Cadettenschule. A

- IV. évfolyam végén őrmesterként fejezte be tanulmányait. Az iskolára „70 év emlékei” c. önéletrajzában így emlékezett: „Ez a katonás nevelés rólam soha nem kopott le, még ma 55 év után is érzem.”
4. Édesapja halála után két nagyobb birtokot örökölt: Sárpentelét (2400 hold) és Köröshegyet (7048 hold). A birtokok története és leírása Széchenyi V.: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933. 117–118. és 163–164.
 5. Farkas G: Széchenyi Viktor 1871–1945. in: A Dunántúl településtörténete V. 1900–1944. II. Veszprém, 1982. 445.
 6. Milleschauban (ma: Milesov, Csehszlovákia) felesége rokonsága lakott.
 7. Széchenyi I: Az egyke. Budapest, 1906.; 2. kiad. Budapest, 1907.
 8. Munkái:
 - Széchenyi /István gróf/ emlékezete. Ünnepi beszéd. Budapest, 1908. Klny. a Szövetkezésből.
 - Megjegyzések az idei budapesti Concurs Hippiqueről. Székesfehérvár, 1913.
 - Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi Lajos és nejei [Clam-Gallas Lujza és Wurmbrand Françoise] grófnők levelezése. 1781–1873. Összeáll. – Budapest, 1913.
 - A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség arckép-gyűjteménye. 1777–1924. Összeáll. – Budapest, 1924.
 - Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933.
 - Széchenyi István és a Nemzeti Casino. Budapest, 1941.; 2. kiad. Budapest, 1942.
 9. A fronton vezetett hadinaplóját és az ott készült fényképei albumát a MNM Újkori Osztálya őrzi. ltsz. UDGY 86. 3. 1–2.
 10. Már előzőleg megkapta a német vaskeresztet és a III. oszt. katonai érdemkeresztet a kardokkal.
 11. „70 év emlékei” c. önéletrajzában.
 12. Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk. Haeffler István. Budapest, 1940. 458–459.
 13. Második főispánágának történetére vonatkozóan alapvető fontosságú Farkas G.: Politikai viszonyok Fejér megyében 1919–1945. Budapest, 1980. c. munkája.
 14. Az épületet 1921-ben vásárolták.
 15. A hasonlóképpen említett családokat a férfi nevével tüntettük fel a névmutatóban.
 16. A családtagok nem név szerinti említései a névmutató mellett lásd a mellékelt családfát is! (1. ábra)
 17. A szövegben név szerint – a későbbiekben is – csupán egyik dédunokáját, Batthyány Bálint gróftól említi a naplóíró. Másik unokája Batthyány Béla gróf (Budapest, 1944. augusztus 19. – Budapest, 1945. szeptember 2.) karonülő csecsemő volt az ostrom idején.
 18. Ismeretlen rövidítés.
 19. Feltehetően elírás, az ifjabb Berchtoldt gróf nem Kázmér, hanem László, ezen a néven lásd a névmutatóban!
 20. Elírás: az unokák ekkor a Dísz tér 12-ben tartózkodtak.
 21. L. a 20. jegyzetet!
 22. Széchenyi Tamás gróf gyermekei: Sz. Viktor, II. (Budapest, 1941. augusztus 18. – Jelenleg az NSZK-ban él.) és Sz. Ödön (Budapest, 1942. december 5. – Jelenleg Franciaországban él.), valamint Széchenyi Dénes gróf gyermekei: Kálmán és Tibor. (Életrajzi adataikat l. a névmutatóban!)
 23. Kiemelés a naplóírótól.
 24. Széchenyi Gyula gróf öt gyermeke közül Sz. Margit (Budapest, 1938. július 22. –), Sz.

- Erzsébet (Budapest, 1940. április 13. –) és legifjabb Sz. Gyula (Budapest, 1943. február 4. –) tartózkodott a budai várban.
25. Széchenyi Gábor gróf gyermekei: ifj. Sz. Gábor (Pécs, 1943. április 12. –) és Sz. Andrea (Pécs, 1944. június 20. –)
 26. Széchenyi Viktor, II. gróf és Széchenyi Ödön gróf. Életrajzi adataikat I. a 22. jegyzetben!
 27. Széchenyi Tibor gróf és Széchenyi Kálmán gróf. Életrajzi adataikat I. a névmutatóban!
 28. Hunyady László gróf (Kéthely, 1920. szeptember 25. – ?, 1972 körül.)
 29. Széchenyi Viktor, II. gróf és Széchenyi Ödön gróf. L. még a 22. jegyzetet!
 30. Feltehetően elhallás és ennek következtében elírás Széchenyi Viktor részéről. Beresztóczy Miklósról van szó, aki Bartmannról magyarosította nevét Beresztóczyra. A névmutatóban Beresztóczy néven.
 31. L. a 29. jegyzetet!
 32. Széchenyi Dénesné grófné Hoyos Mária grófnő (Brünn, 1838. február 3. – Sárpentele, Fejér m., 1926. július 21.)
 33. Széchenyi Viktor gróf dédunokáival egyidőben több kisgyermek is tartózkodott az Edelsheim palota óvóhelyén.
 34. A kéziratban üresen hagyott hely a házszám számára.
 35. A várat védő német csapatok parancsnoka Pfeffer-Wildenbruch volt.
 36. Sarolta lányának fiára, Esterházy Béla grófra (Sárosd, 1926. június 14. – Jelenleg Budapesten él.) és Márta lányának fiaira: Alexander Czernin – Morzin grófra (Hohenelbe, 1930. május 2. –) és Franz Czernin – Morzin grófra (Hohenelbe, 1935. szeptember 13. –) gondolt.
 37. A helynévmutatóban a vár egyes épületeinek rövid leírását, ill. az ostrom alatti pusztulás felmérését a Magyarország Topográfija I. Budapest, 1955. c. kiadvány megfelelő oldalairól emeltük ki.
Az Úri utca 52. sz. esetében, mivel a naplóíró mindvégig ott tartózkodott az ostrom idején, a szövegbeni említések dátumait nem adtuk meg.
 38. A Széchenyi család tagjai közül többen követik Széchenyi István gróf névírását, amennyiben erről tudomásunk volt, mi is így adtuk meg nevüket. Ennek következtében a család neve két változatban található meg a névmutatóban.
A születési és halálozási helységek megadásánál a közismertnek nem tekinthető magyarországi helységek neve után feltüntettük azon megye nevét is, amelyhez a helység a születés vagy halálozás időpontjában tartozott. Külföldi helységek után az ország nevét tüntettük föl, amennyiben nem közismert helységről van szó.
A névmutatóban csak abban az esetben adtuk meg a feleség vagy férj adatait, ha a szövegben vagy nem szerepel név szerint, csak utal rá a naplóíró, vagy a szöveg megértése szempontjából valamely oknál fogva fontosnak tartottuk.
 39. Berchtoldt Kázmér gróf és fia a család névhasználatától eltérően dt-vel írták nevüket. Dr. Bölöny József szíves közlése, amelyet ezúton is köszönök.

BEATRIX CS. LENGYEL

**DIE BELAGERUNG VON BUDAPEST
TAGEBUCHAUFZEICHNUNGEN DES GRAFEN VIKTOR
SZÉCHÉNYI,
24. DEZ. 1944 – 13. FEBR. 1945**

Im letzten Jahre des II. Weltkrieges wurde Ungarn zum Kriegsschauplatz. Von den Grauen des Krieges, dem riesigen Verlust an Menschen und Material, sind zahlreiche Publikationen, Arbeiten und Quellenangaben, sowohl in Ungarn als auch im Ausland erschienen. Diese beziehen sich vornehmlich auf das derzeitige und somit schon unpersonliche Geschehen im ganzen Lande oder in einem seiner speziellen Gebiete. Erinnerungen aber, also persönlich geprägte Publikationen, sind meist viel später nach dem Kriege entstanden und behandeln vorwiegend politische Manöver und strategische Vorstellungen. Unter dieser mächtigen Literatur befinden sich nur in verschwindender Zahl solche Quellenangaben und derzeitige Aufzeichnungen einzelner Vertreter der verschiedensten gesellschaftlichen Gruppen, die für den Forscher und Interessenten zugänglich sind. Einstige Tagebücher und Notizen befinden sich – der Forschung unzugänglich – meist in Familienbesitz. Darum ist es von besonderer Bedeutung, daß wir diesen, bisher nirgends publizierten Tagebuchabschnitt des Grafen Viktor Széchényi /eingetragen während der Belagerung von Budapest 1944–1945/ ohne jede Abänderung hier veröffentlichen konnten.

Graf Viktor Széchényi ist am 10. Okt. 1871 in Preßburg geboren, als 4. Sohn des Grafen Dénes Széchenyi und seiner Frau Mariette, geb. Gräfin Hoyos. Seine Kindheit verbrachte er teils in dem Preßburger Haus seiner Eltern, teils im Familienschloß von Somogyvár im südlichen Transdanubien. Er erhielt eine sorgfältige Erziehung. Seine Eltern, sehr fromme Katholiken, legten besonderen Wert auf den Unterricht und die Ausübung der Religion. Nach der Gepflogenheit jener Zeit, wurden dem Kind mehrere Sprachen beigebracht. Die höheren Klassen des Gymnasiums absolvierte er bei den Budapester Piaristen. Anschließend verbrachte er ein Jahr in einer Wiener Privatschule zur Vorbereitung auf seine militärische Laufbahn, die er dann in der Kadettenschule im mährischen Weißkirchen antrat. Nach Beendigung seines Studiums trat er mit 19 Jahren in den Dienst des nach dem Kaiser Wilhelm benannten 7. Husarenregimentes. Er diente in Cegléd, Kecskemét und Szabadka. 1894 kam sein Regiment nach Wien, wo er bald zu der berittenen Kaiserlichen Garde beordert wurde.

1896 wurde er zum Kammerherren der Erzherzogs Otto ernannt /als Oberleutnant des 7. Husarenregiments/. Dort lernte er den Erzherzog Karl näher kennen, welcher, damals noch ein Kind, der letzte Herrscher der Monarchie wurde. – Das Amt des Kammerherrn nahm ihn nicht allzusehr in Anspruch, und so konnte der intelligente und alles aufmerksam beobachtende junge Mann, welcher guten Einblick hinter die Kulissen der Politik und des Hoflebens hatte, lebenswichtige Erfahrungen sammeln.

Im Jahre 1897 verlobte er sich und heiratete bald darauf die Tochter des damaligen Landwirtschaftsministers, Gräfin Caroline Ledebur-Wicheln. Nach der Heirat folgten

militärische Dienstjahre, zuerst in Nagyvárad, ab 1900 in Budapest. In diesen Jahren erlernte er die englische Sprache /zusätzlich zur deutschen und französischen, die er schon seit seiner Kindheit sprach/. Er befaßte sich auch mit landwirtschaftlichen Fragen. 1902 quittierte er den Militärdienst und zog sich auf sein Gut Sárpentele /Komitat Fejér/ zurück. Das geschah hauptsächlich seiner wachsenden Familie wegen. 1898 /noch in Nagyvárad/ wurde sein Sohn Zsigmond geboren, der spätere berühmte Jäger und Fachliterat. 1900 folgte seine Tochter Sarolta und 1902 Irma, die eine bekannte Reiterin wurde, 1905 schließlich Marta, die schon in Sárpentele auf die Welt kam.

Der lebhaft und sehr vielseitig interessierte Aristokrat begnügte sich nicht mit der Führung seines Grundbesitzes; er fühlte sich vom politischen Leben des Landes und des Komitats angezogen. Von 1902 bis 1931 war er Präsident des Bundes der Landesfeuerwehr. Dem Rat seines Bruders und des damaligen Obergespans folgend, stellte er sich 1904 den Parlamentswahlen und erhielt ein Mandat als Abgeordneter der Regierungspartei. 1906 trat er in eine Oppositionspartei über. Als die Koalitionsparteien die Regierung übernahmen, wurde er – auf Vorschlag des Innenministers, Graf Andrassy – zum Obergespann des Komitates Fejér und der königlichen Freistadt Székesfehérvár ernannt. Dieses Amt bekleidete er vom 12. April 1906 bis 12. Juli 1917. Dr. Gábor Farkas, der sachkundigste Geschichtsforscher der Komitates Fejér, stellt fest: „Seine 11jährige Tätigkeit als Obergespann ist durch die politische Ausgeglichenheit, die Schaffung eines harmonischen öffentlichen Lebens gekennzeichnet. Széchényi war kein Verwaltungsfachmann, er blieb ein Soldat auch im Stuhl des Obergespans. ... Sein Ziel war die Stärkung der Koalition, die Stärkung der Regierung in beiden Munizipien. ... Es ist der Persönlichkeit und der flexiblen Politik des Obergespans zu verdanken, daß er auch nach dem Sturz der Koalition /1910/ die Politik des Ausgleichs aufrecht erhalten konnte, welche er in sozialer Hinsicht im Jahre 1906 und den darauf folgenden Jahren begründet hat. ...”

Ab 1910 wurde er Mitglied der damaligen, von dem Grafen István Tisza geführten Arbeitspartei, als unbedingter Getreuer des Grafen Tisza. Das wurde eine sehr aktive Periode in seinem Leben. Außer seinem Amt befaßte er sich mit der Führung der Landesfeuerwehr, als Mitglied des Magnatenhauses nahm er an dessen Sitzungen teil. Er reiste auch viel. Nach 3 Jahrzehnten staunte er selbst: „... ich wundere mich über meine außerordentliche Beweglichkeit. Für mich bedeutete es kein Problem in 3–4 Tagen kreuz und quer durch die Monarchie zu reisen: von Nordböhmen nach Südungarn, von dort nach Máramaros /Siebenbürgen/, zurück nach Wien und weiter nach Milleschau /Nordböhmen/ ...”

Sein großes Interesse galt der Familiengeschichte. Stolz trug er den Namen Széchényi, welcher in Ungarn in engster Beziehung mit der Förderung von Kultur und Wissenschaft, mit der Entwicklung und Bereicherung des Landes stand. Sein Urgroßvater, Graf Franz Széchényi, gründete das ungarische Nationalmuseum, der Bruder seines Großvaters, István, „der größte Ungar“ genannt, hat die Fundamente für die Ungarische Akademie der Wissenschaften gelegt, er hat die Kettenbrücke erbaut, unzählige epochale Werke knüpfen sich an seinen Namen. Ödön Széchényi gründete die ungarische Feuerwehr. Die zum 100. Jahrestag des Nationalmuseums durchgeführten Feierlichkeiten ließen in ihm den Entschluß reifen, sich eingehend mit der Familiengeschichte zu

befassen. Er organisierte einen Familienrat und unterstützte mit Rat und Tat viele Jahre lang den Historiker László Bártfai Szabó bei der Anfertigung seiner großen Monographien. Er selber war auch Autor mehrerer familiengeschichtlicher Publikationen. Durch seinen Ansporn begann die Familie, ihre Toten von überall her nach Cenk zu überführen, wo eine Familiengruft ausgebaut und 1911 eingeweiht wurde.

1914 meldete er sich zum militärischen Dienst und kämpfte an der serbischen und russischen Front. Er wurde mehrmals ausgezeichnet, u. a. mit dem Karlskreuz, und rüstete als Kapitän ab. Nach dem Sturz der Regierung Tisza verließ er sein Amt als Obergespann und verwaltete sein Gut in Sárpentele. In der Zeit der Räterepublik arbeitete er als Verwalter seines eigenen Besitzes, später als Gärtner auf einem Nachbargut.

Nach dem Sturz der Räterepublik stellte er sich wieder den Nationalwahlen als Abgeordneter der Kleinlandwirtpartei. Dieses Mandat war nicht von Dauer, weil seine Partei auch für den Antrag der Detronisation stimmte, u. zw. nicht aus Zwang, sondern aus eigenem Entschluß. „Wegen dieser Begründung bin ich aus der Partei ausgetreten.“ Viktor Széchényi blieb bis zu seinem Lebensende Legitimist. Doch rechnete er mit den realen politischen Möglichkeiten seiner Zeit und sah ein, daß die Detronisation, des internationalen Druckes wegen, unvermeidlich war. Eine Zeitlang wirkte er als parteiloser Abgeordneter, bald wurde er in der Regierungspartei /Einheitliche Partei/ wiedergewählt. 1926 wurde er Mitglied des damals neuorganisierten Oberhauses und am 27. November dieses Jahres ernannte ihn der Reichsverweser wieder zum Obergespann des Komitats Fejér. Er war ein einflußreiches Glied der Einheitlichen Partei und ein persönlicher Anhänger des Ministerpräsidenten, Graf István Bethlen. Er wählte seine Mitarbeiter aus den Reihen der Kleingrundbesitzer der Bethlen-Partei. Er war sich wohl im klaren über die sozialen Probleme der Gesellschaft, im Geiste Bethlens, auf christlich-nationalem Grund, verkündete er die Wichtigkeit der geistigen, wirtschaftlichen, politischen Unterstützung der Agrargesellschaft.

In den dreißiger Jahren wurde seine Lage schwieriger, seine Möglichkeiten verminderten sich. Die extrem rechten Vertreter der Regierungspartei kamen immer mehr zur Geltung. Er war einer der Obergespanne, die sich dem Plan der Regierungspartei widersetzt hatten, nämlich der Ausbreitung der Parteipolitik auf jedes Gebiet des staatlichen Lebens. Nach den 1935 stattgefundenen Landtagswahlen seines Komitates gehörten die Abgeordneten, fast ohne Ausnahme, dem ultrarechten Flügel an. In dieser Situation wurde das 20 jährige Jubiläum seines Amtes gefeiert. Damals sagte er, vielleicht an die nahe Vergangenheit andeutend, daß seine Tätigkeit stets einem Ziel diene, nämlich: Verwaltung und Politik auseinander zu halten und die Harmonie zwischen der Gerichtsbarkeit von Staat, Stadt und Komitat zu bewahren.

Jetzt dachte er schon immer öfter an seinen Rücktritt. Der ganz aktuell wurde, als ein Abgeordneter der Regierungspartei nach den Wahlen von 1938 offen erklärte, daß er sich als Mitglied der Pfeilkreuzlerpartei verstünde. Den alternden, damals schon 68 jährigen Obergespann hielten nur mehr die bevorstehenden Feierlichkeiten auf seinen Posten. Anlässlich des 900. Todestages des heiligen ungarischen Königs István waren große festliche Aktionen vorgesehen. Danach wollte er mit dem öffentlichen Leben

nichts mehr zu tun haben, teils aus gesundheitlichen Gründen, teils, weil er mit der Politik nicht mehr einverstanden war.

1939 trennte er sich von seinem Amt. Kurze Zeit lebte er noch in Sárpentele, dann bezog er mit seiner Frau eine Villa in Budapest /Völgy u. 19/. Damals schrieb er die Geschichte seines Lebens, unter dem Titel „Erinnerungen von 70 Jahren“. Seine Gesundheit verschlechterte sich zusehends, u. a. wurde er wegen grauem Star operiert.

Müde und enttäuscht betrachtete er den Weltbrand, der ihn umgab. Im Oktober 1944, als die Pfeilkreuzler die Macht in Ungarn übernommen hatten und nach dem erfolglosen Versuch des Admirals Horthy aus dem Krieg auszutreten, wurde er für kurze Zeit verhaftet. Damals wüteten die Kämpfe gegen den Nazismus schon auf ungarischem Gebiet und erreichten bald die Hauptstadt.

Viktor Széchényi, seine Frau und sein Sohn Zsigmond erlebten gemeinsam die Belagerung von Budapest. Die Burg von Buda galt als günstiger Stadtteil zur Verteidigung. Am Weihnachtsabend gingen Viktor Széchényi und seine Frau zur Christbaumfeier und Mitternachtsmesse dorthin. Wegen der unerwarteten einkreisenden Operation der Sowjettruppen konnten sie nicht mehr in ihr Heim, in die Völgy u., zurückkehren. Die 7 Wochen der Belagerung verbachten sie im Keller seines Hauses in der Burg /Úri u. 52/. Was sich dort ereignete schrieb er bei Kerzenlicht auf, halb blind und sehr taub. Auch der graue Star erneuerte sich wieder, bei dem von Geburt an farbenblinden, alten Herrn. Die einseitige Ernährung verschlechterte seine Kondition. Der geschwächte Organismus konnte sich nicht mehr erholen. Er verstarb bald nach der Belagerung, am 19. April 1945.

Sein während der Belagerung geschriebenes Tagebuch haben wir ohne jegliche Änderung dargeboten. Die täglichen Impressionen, unverschönert, unstilisiert, die Ereignisse meist einsilbig dargestellt, bedeuten ein einmaliges Dokument, aus dem der heutige Leser den Untergang der Burg von Buda unter der russischen Belagerung und die Verhältnisse der damals dort Lebenden mitverfolgen kann.

Zur Veröffentlichung hat uns der im Januar 1945 an seinen Soh Zsigmond geschriebene Brief berechtigt. In diesem Brief ermächtigte er seinen Sohn Zsigmond zur Veröffentlichung seiner Memoiren und der ergänzenden Tagebücher. Diese, in der Familie aufbewahrten, heute gänzlich vergilbten, schon fast unleserlichen Blätter zu veröffentlichen, fand Zsigmond Széchényi in seinem Leben keine Möglichkeit.

Die Laufbahn des Viktor Széchényi, die im ungarischen innenpolitischen Leben keine geringe Rolle spielte, ist noch nicht erschlossen und bewertet. Vielleicht bedeutet dieser Tagebuchabschnitt einen Schritt in diese Richtung.

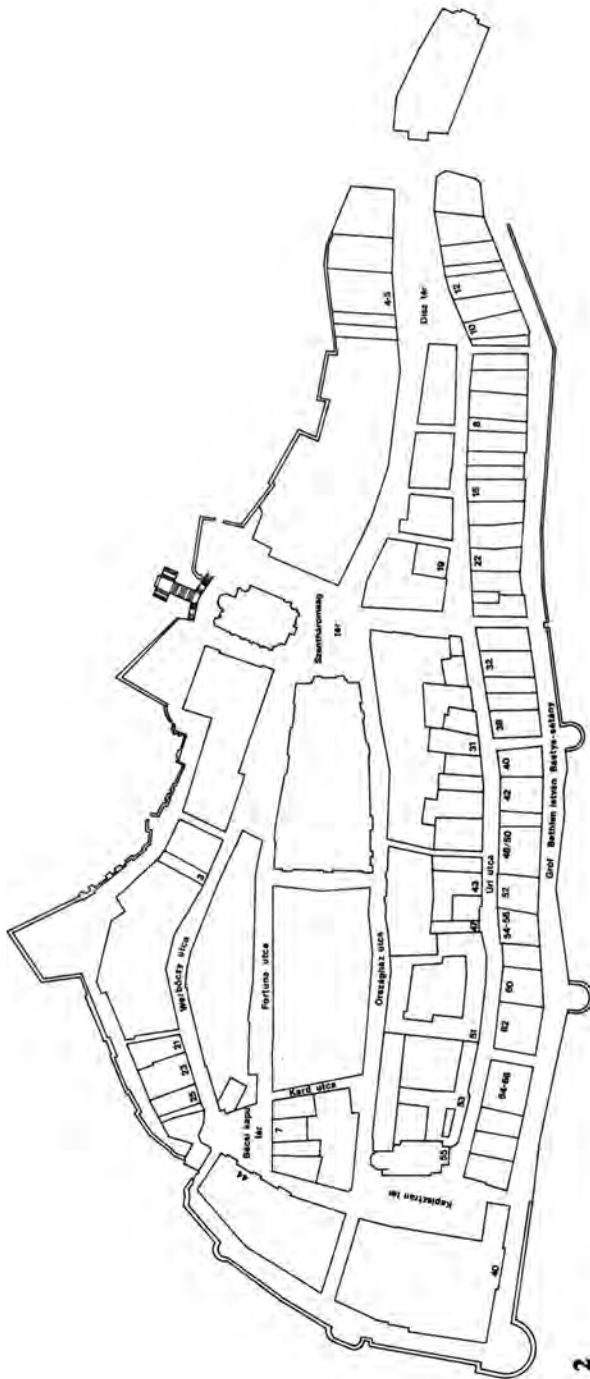
Hiermit danke ich der Schwiegertochter und treuen Bewahrerin der Manuskripte, Margit Széchenyi, für die Erlaubnis der Veröffentlichung und für ihre unermüdliche Hilfe bei der Aufklärung fehlender Daten. Ich danke der Enkelin, Maritta Batthyany, sowie Béla Jankovich und seiner Frau, die mir bei der Ausgabe behilflich waren.

ABBILDUNGEN

- Abb.1. Die in dem Tagebuch angeführten Familienmitglied
Abb.2. Das Budaer Burgviertel
Abb.3. Viktor Széchenyi und Gamahlin anlässlich ihrer Verlobung
Abb.4. Viktor Széchenyi im Jahre 1911
Abb.5. Portal des Széchenyi Hauses, Úri utca /gasse/ 52 in den 30-er Jahren /BTM Kisceller Museum/
Abb.6. Úri utca /gasse/ 52 im Jahre 1945 /BTM Kisceller Museum/
Abb.7. Der Dísz tér /Platz/ im Jahre 1945 /BTM Kisceller Museum/

KÉPJEGYZÉK

1. kép. A naplóban szereplő családtagok
2. kép. A budai Várnegyed
3. kép. Széchenyi Viktor és felesége eljegyzésükkor
4. kép. Széchenyi Viktor 1911-ben
5. kép. Széchenyi ház, Úri u. 52. kapuja 1930-as években /BTM Kiscelli Múzeum/
6. kép. Az Úri utca 52. 1945-ben /BTM Kiscelli Múzeum/
7. kép. A Dísz tér 1945-ben /BTM Kiscelli Múzeum/

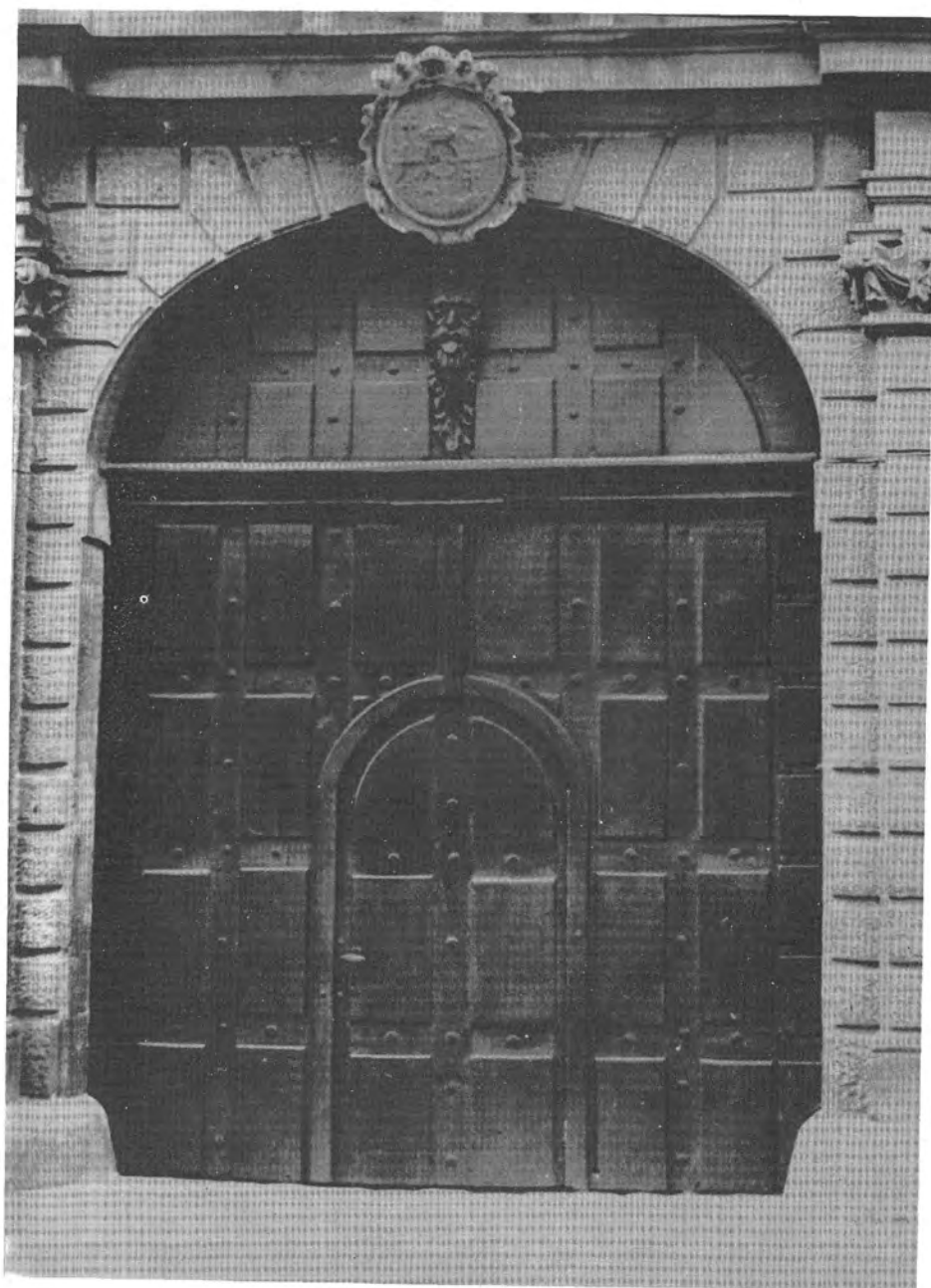

2

3

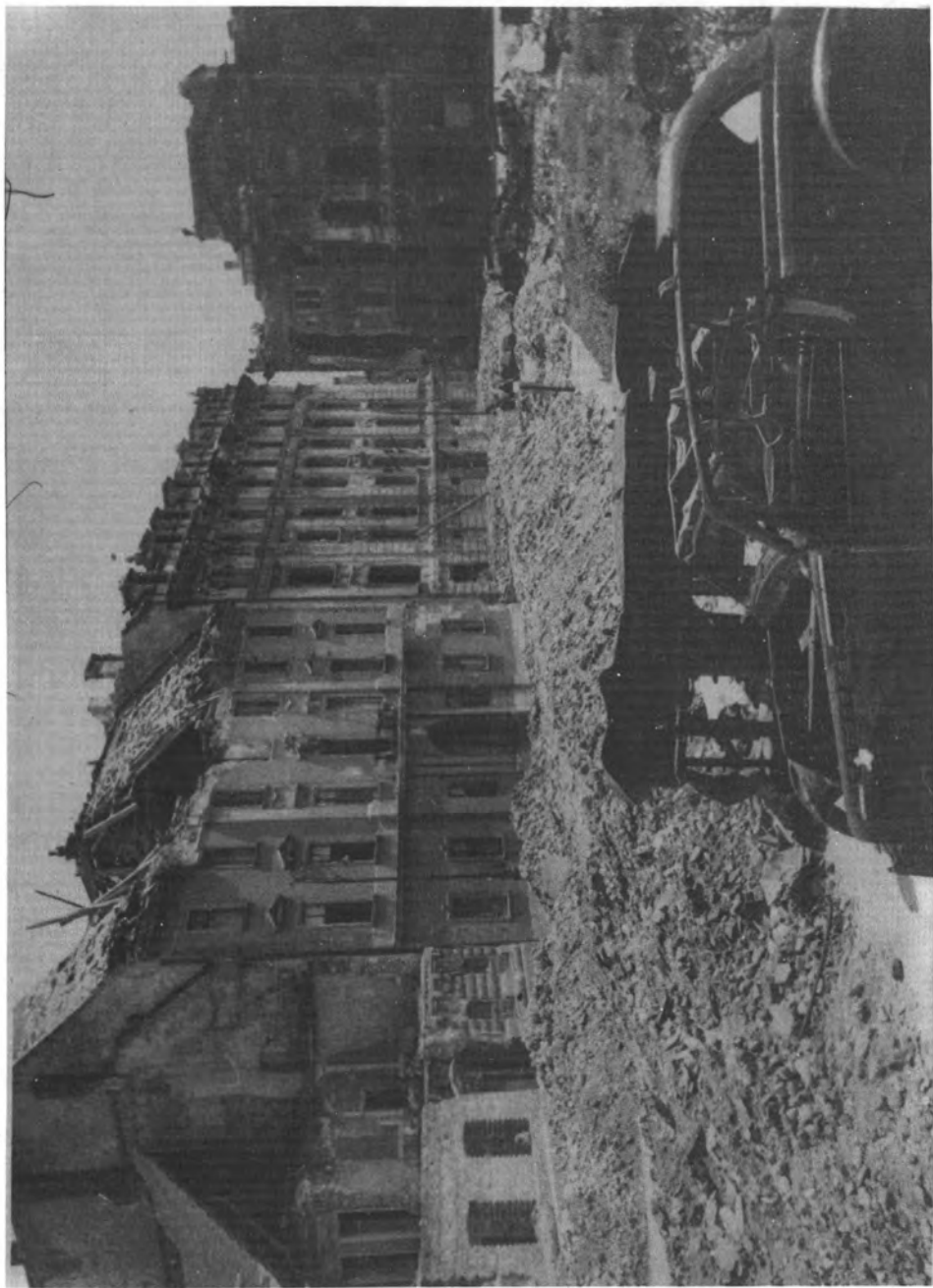

5

6

SZEMLE

HAULISCH LENKE

AZ 1980–85 KÖZÖTTI ÚJ SZERZEMÉNYEK KIÁLLÍTÁSA KISCELLBEN.

Hosszas karbantartási műveletek után nemrégén nyitotta meg kapuit ismét a látogatók előtt a Budapesti Történeti Múzeum régi, kiscelli épülete. Már az első időszak kiállítása – amely a nemrégén elhunyt Veszelszky Béla festését tárta összefoglalva a budapesti közönség elé – azt mutatta, hogy a Fővárosi Tanács hatáskörébe tartozó intézmény nem csupán a régi várostörténetben bújárkodik, hanem a jelenhez közelálló, napjainkat alakító tényezőkről is van egy-két szava, ezen esetben a képzőművészetről. Ez így helyes is, hiszen Európa nagyvárosi gyűjteményeinek általában megvan ez a kettős törekvése: a Mussé de la ville de Paris-t nem tette feleslegessé a Pompidou-Centrum, de a nürnbergi Germanisches Múzeum sem tudta átvállalni a Museum der Stadt Nürnberg különleges feladatait. A városi múzeumok a nagyobb, országos gyűjteményekkel szemben, illetve mellett egy urbánus közeg sajátos struktúráját képesek tükrözni.

Hogyne lenne fontos ez nálunk, ahol oly igen közel vannak egymáshoz a múzeumok, s talán emiatt sokkal egysíkúbb képet közvetítenek a képzőművészet területén, jóllehet annak éppen a hazai festészeti műfaja sokkal több tanulsággal és érdekességgel szolgál, mint azt eléggé konformizált kiállításainkon és gyűjteményeinkben tapasztalhatjuk. S ha valamelyik múzeum ebből a körből külön koncepcióval ki szeretne lépni – pl. a Szombathelyi Képtár – máris ezer erő húzza az elődök által kitaposott kényelmes ösvényre.

Nos, a Kiscelli Múzeum legutóbbi szerzeményeinek kiállítása, mely ez esetben a 19. és 20. századi képzőművészet területére korlátozódik, arról győzhet meg bennünket, hogy anyagi körülményeik folytán ugyan szerény keretek között tudják gyűjteményüket gyarapítani, de eléggé elfogulatlanul nyúlnak a lehetséges választék felé, amely napjaink felé közeledve erősen kiszélesedik és éppen ezért a választás tekintetében a legnagyobb buktatókat rejti magában. A néhai Schmidt kastély legújabb kiállításán végigsétálva a 19. századból néhány pesti illetőségű portré mellett – mint pl. az ismeretlen festőtől származó Giergl Alajos pesti ötvösmester és felesége arcképei – a legérdekesebb Kuerling Henriett: 1838-as pesti árvízét ábrázoló műve a Batthyány térrel, a Markup Béla leszár-mazottjaitól megszerzett parlamenti oroslán kisméretű változata, és a nagy tehetségű századfordulós hídépítő: Nagy Virgil 1897-ben keletkezett Erzsébet híd terve a főváros látképevel, amely az építészet területén valójában már a századforduló legújabb törekvéseinek hordozója.

Kiváló az a kis grafikai gyűjtemény, amely a szecessziós törekvéseket képviseli a kiállításon: Nagy Sándor, Róth Miksa, Mirkovszkyné Greguss Gizella művei. Két valódi meglepetés: Muhits Sándor Mátyás királyt ábrázoló üvegablakterve és egy szövőnököt ábrázoló ugyancsak üvegablakterve mutatja, mennyi feltáratlan érték rejtőzik még ebben

a periódusban hazánk területén. Valamennyi Kiss Horváth Lászlótól, a szecessziós korszak lelkes gyűjtőjétől származik, aki napjainkban vált jószemű, áldozatkész felkutatójává ennek az időszaknak. Plasztikai adalék az előbbiekhöz Kövesházi Kalmár Elza mázas kerámia domborműve, feltehetően azonban már a húszas évekből. Az anyag kronológiai feldolgozása további munkára ad lehetőséget a múzeum dolgozói számára. A 19. sz-i arcképeket ebben a csoportban kiegészíti Mednyánszky László Farkas Istvánról rajzolt portréja és Rippl Rónai József Nemes Marcell feleségének ravatalát ábrázoló pasztellképe.

A két háború közötti grafikai anyagból kiemelkednek a Má-ban reprodukált Mattis Teutsch-metszetek eredetije és a stílusban hozzájuk közelálló festmény: a Lélekvirágok sorozat egy variációja. Az utóbbi kisméretű, ám szép példány, egyik reprezentatív darabja lehet a múzeum 20. századi gyűjteményének – megérdemelné a legjobb körítést (passzpartu, keret), mellyel jelenleg még nem rendelkezik. Csak üdvözölhetjük a gyűjtési terület nyitottságát a korabeli progresszív művészet felé, mely nem csupán Derkovits Gyula rézkarcaival, Bortnyik Sándor, Kassák Lajos grafikáival, Vajda Lajos Leányikon-jával, Kmetty János egy szép önarcképével és Márffy Ödön Lovasok című képével dicsekedhetik, de közgyűjteményeinkben általában még kevésbé exponált nemzetközi vonatkozású művekkel is (Mattis Teuschéi is azok!): mint Molnár Farkas Színpadi jelenete, Gross Bettelheim Jolán grafikája, két Scheiber Hugó pasztell, mely utóbbiak közül a portré kiváló kvalitást képvisel – sajnos azonban restaurálásra szorul. A kevésbé ismert Kósa Györgyné Molnár Mária szobrászművészetét szuggesztív hatású bronz képviseli Tömeg címmel és egy fametszet. A harmincas évek közepéről láthatunk itt egy olyan Anna Margit-festményt, amely szinte a Schmidt kastély környékére emlékeztet, abban az időben fiatal művészeink egyik kedvenc sétatárára. Tihanyi Lajos és Kádár Béla kevésbé jelentős lapjai mellett viszont szerepel egy szép példány Molnár C. Pál 1930-ban keletkezett grafikai műveiből: Páholyban címmel.

Az 1945 utáni évekből unicum mű: Bálint Endre rajzolt plakátja Kroniss Dezső kiállításához, az Európai Iskola idejét idézi föl. És képviseli itt azt még Bálint Endrének két másik korai műve is, Anna Margit három kis festménye, illetve rajza, Bán Béla kompozíciója, Gadányi Jenő tájképe, Martyn Ferenc illusztrációja, Barta Lajos szobrai.

Amikor idáig jutunk a kiállított művek végigkísérésében, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson valaki, aki 1934-től, a hitleri Németországból való hazatérése után itt élt egy ugrásra a Kiscelli Múzeumtól: a Kiscelli utca 76. szám alatt, akinek útja olyan gyakran vezetett fel a domboldalra egyedül, de még inkább a korszak vajdó művészeinek kíséretében, akikkel együtt iszogatót Soproni kékfrankost a környék kocsmáiban és énekelte velük a legszebb magyar népdalokat, aki lelkes propagálója volt mindannak, ami a jobbért, az emberért volt a legsötétebb időkben is, aki nem egy művészen tartotta a lelket és újította meg alkotóerejüket megjelenő, és meg nem jelenhető írásaival: Kállai Ernő, 20. századi műkritikánk felülmúlhatatlan, klasszikus alakja.

Nem véletlen, hogy a Múcsarnoknak jelenleg is két szereplője idézi a nevét. Gyarmathy Tihamér az ő emlékének ajánlotta kiállítását (nem első eset az ilyenfajta visszautalás Kállai Ernőre). De a svájci Max Bill, akinek ugyancsak most és ugyanott látható kiállítása, amikor sajtófogadásán valaki megkérdezte, volt-e szerepe a magyar konstruktivista művészetnek abban, hogy kiállítását Magyarországra hozta – a világhírű svájci

művész, a német Bauhaus neveltje nem művészeknek, hanem Kállai Ernőnek a nevét említette, ami számára biztosíték volt arra nézve, hogy az ő munkásságát Magyarországon meg fogják érteni.

Nos, a Kiscelli Múzeum új szerzeményeinek kiállítása, a hely varázsa, több Kállai által felszentelt művész alkotásainak a jelenléte azt a gondolatot sugallja, milyen méltó lenne, ha ez az intézmény Kállai Ernő törekvéseit tudatosan is a magáévá tudná tenni: az ő nyitottságát, humanizmusát, de kíméletlenségét is az emberellenességgel, az olcsó megnyilvánulásokkal szemben, s ezekkel felfegyverkezve létrehozna egy olyan budapesti vonatkozású állandó huszadik századi kiállítást, mely a közelmúltra támaszkodva képet tudna adni élő művészetünk valódi eredményeiről. Ez alapja lehetne a sokat emlegetett, s ez ideig sehol sem látható Modern Múzeumnak. Szentelhetnék ezt a kiállítást Kállai Ernő emlékének, aki a háború éveiben annyira szíven viselte a Schmidt kastély gyűjteményének sorsát, hogy a szoborpark pusztulását látva arra kérte barátját, Pap Gyulát, készítsen fotókat róla, legalább így maradjanak meg a régi plasztikák az utókor számára.

Nos, ezt a kitérést az teszi indokolttá, hogy tudatosan vagy öntudatlanul, a Kiscelli Múzeum gyűjtési koncepciója – ha itt-ott hézagokkal és bátortalanul is – de nem idegen a fentiekől. Erre utal a tárgyalt kiállítás folytatása, amely a kortárs művészetet pásztázza át több-kevesebb sikerrel.

LENKE HAULISCH

AUSTELLUNG DER NEUANSCHAFFUNGEN ZWISCHEN 1980–1985 IN KISCELL

Nach langwierigen Instandhaltungsarbeiten sind die Tore des alten Kisceller Gebäudes des Historischen Museums der Stadt Budapest für die Besucher kürzlich wieder geöffnet worden. Schon die erste zeitweilige Ausstellung – die zusammengefaßt ein Bild von der Malerei des vor kurzem verstorbenen Malers Béla Veszelszky vermittelte – zeigt, daß die in den Wirkungsbereich des Hauptstädtischen Rates gehörende Institution nicht nur in der alten Stadtgeschichte Forschungen anstellt, sondern auch in den der Gegenwart nahestehenden, unsere Tage gestaltenden Faktoren, in diesem Fall auf dem Gebiet der bildenden Kunst etwas zu geben hat. So ist es auch richtig, haben doch die großstädtischen Sammlungen Europas im allgemeinen dieses doppelte Bestreben: Das Musée de la ville de Paris wurde durch das Centre Pompidou nicht überflüssig, aber auch das Germanische Museum von Nürnberg vermochte die spezifischen Aufgaben des Museums der Stadt Nürnberg nicht zu übernehmen. Die städtischen Museen sind nicht in der Lage, gegenüber, bzw. neben den größeren Landessammlungen die eigenartige Struktur des urbanen Mediums zu widerspiegeln.

Wie wäre dies nicht wichtig bei uns, wo die Museen so nahe zueinander sind und vielleicht darum auf dem Gebiet der bildenden Kunst ein viel einschichtigeres Bild vermitteln, obwohl eben deren heimische Malkunst um vieles lehrreicher und inte-

ressanter ist, als es in unseren ziemlich konformisierten Ausstellungen und Sammlungen zum Ausdruck kommt. Und wenn irgendein Museum aus diesem Kreis mit einer eigenen Konzeption hervortreten will – z. B. die Bildergalerie von Szombathely (Steinamanger) –, wird es an tausend Fäden auf den von den Vorfahren ausgetretenen bequemen Pfad zurückgezogen.

Nun, die Ausstellung der neuesten Anschaffungen des Kisceller Museums, die sich in diesem Fall auf die bildende Kunst des 19. und 20. Jahrhunderts beschränkt, überzeugt, daß es – infolge der materiellen Verhältnisse allerdings in einem sehr bescheidenen Rahmen – möglich ist, die Sammlungen zu vermehren. Die Auswahl wird aber ziemlich unbefangenen vorgenommen, die sich, je mehr sie sich unseren Tagen nähert, ausdehnt und eben dadurch mächtige Fallen in sich birgt.

Neben einigen Porträts Pester Zuständigkeiten aus dem 19. Jahrhundert – wie z. B. des Goldschmiedemeisters Alajos Giergl und seiner Frau von einem unbekanntem Maler – ist das interessanteste Werk der Ausstellung das Bild von Henriette Kuerling, das das Hochwasser vom Jahre 1838 mit dem Batthyány-Platz darstellt, desweiteren die verkleinerte Variante des Löwen vom Parlament, die von den Nachkommen Béla Markups beschafft wurde und der 1897 entstandene Entwurf der Elisabethbrücke mit dem Panorama der Hauptstadt von dem hochbegabten Brückenbauer der Jahrhundertwende Virgil Nagy. Letzteres trägt hinsichtlich der Architektur schon die neuesten Merkmale der Bestrebungen der Jahrhundertwende an sich.

Ausgezeichnet ist jene kleine graphische Sammlung, die in der Ausstellung die Sezessionsbestrebungen repräsentiert: die Werke von Sándor Nagy, Miksa Róth und Gisella Mirkovszky-Greguss. Zwei wirkliche Überraschungen sind zwei Glasfensterentwürfe von Sándor Muhits, von denen der eine König Matthias, der andere Weberinnen darstellt. Beide erbringen den Beweis dafür, wie viel unerschlossener Wert aus dieser Periode auf dem Gebiet Ungarns noch verborgen ist. Diese Exponate stammen von dem begeisterten Sammler der Sezessionsära László Kiss Horváth, der in unseren Tagen zu einem opferbereiten Forscher dieser Periode wurde. Eine plastische Beigabe zu obigen ist das glasierte Keramikrelief von Elza Kövesházi Kalmár, das aber vermutlich aus den zwanziger Jahren stammt. Die chronologische Bearbeitung dieses Materials bietet den Mitarbeitern des Museums weitere Arbeitsmöglichkeiten. Die Porträts aus dem 19. Jahrhundert werden durch das von László Mednyánszky gezeichnete Porträt des Imre Farkas und durch das Pastellbild von József Rippl Rónai, das die Bahre der Gattin des Marcell Nemes darstellt, ergänzt.

Aus dem graphischen Material, das in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen entstand, sind die Originale der in der Zeitschrift MA reproduzierten Stiche von Mattis Teutsch und ein stilmäßig diesen nahestehendes Gemälde, eine Variation der Serie Seelenblumen, hervorzuheben. Letzteres ist ein kleines, aber schönes Exemplar, das ein repräsentatives Stück der Sammlung aus dem 20. Jahrhundert des Museums sein könnte – es würde die beste Ausstattung (Passepartout, Rahmen) verdienen, an der es zur Zeit noch mangelt. Die Aufgeschlossenheit des Sammelgebietes der zeitgenössischen progressiven Kunst gegenüber kann man nur begrüßen; sie kann sich nicht nur der Kupferstichen von Gyula Derkovits, der Graphiken von Sándor Bortnyik und Lajos Kassák, der Mädchenikone von Lajos Vajda, eines schönen Selbstbildnisses von János Kmetty und

des Bildes „Reiter“ von Ödön Márffy rühmen, sondern auch mit Werken internationaler Beziehungen, die in den ungarischen öffentlichen Sammlungen im allgemeinen noch wenig exponiert sind (auch die von Mattis Teutsch gehören hierzu), wie die Bühnenszene von Farkas Molnár, die Graphik von Jolán Gross Bettelheim und zwei Pestelle von Hugó Scheiber, das Porträt letzteren repräsentiert eine hervorragende Qualität, leider bedarf es aber der Restaurierung. Die Kunst der weniger bekannten Bildhauerin Frau Gy. Kósa, geb. Mária Molnár ist mit einer „Menge“ betitelten Bronze und einem Holzschnitt vertreten, die suggestiv wirken. Aus der Mitte der dreißiger Jahre ist ein Gemälde von Margit Anna, das fast an die Umgebung des Schmidt-Schlusses erinnert, einer der beliebten Ausflugsorte junger Künstler jener Zeit, zu sehen. Neben den weniger bedeutenden Blättern von Lajos Tihanyi und Béla Kádár ist auch ein schönes Exemplar der 1930 entstandenen graphischen Werke Pál Molnár C. unter dem Titel „In der Loge“ ausgestellt.

Ein Unikum-Werk aus den Jahren nach 1945 ist das von Endre Bálint für die Ausstellung von Dezső Korniss gezeichnete Plakat, das an die Zeit der Europäischen Schule erinnert. Diese repräsentieren auch zwei weitere frühe Werke von Endre Bálint, zwei kleine Gemälde bzw. eine Zeichnung von Margit Anna, eine Komposition von Béla Bán, eine Landschaft von Jenő Gadányi, eine Illustration von Ferenc Martyn und die Skulpturen von Lajos Barta.

Wenn wir die ausgestellten Werke bisher besichtigt haben, ist es unmöglich uns nicht an einen Mann zu erinnern, der seit 1934, seit seiner Rückkehr aus Hitler-Deutschland nur wenige Schritte vom Kisceller Museum entfernt, in Haus Nr. 76 des Kisceller-Gasse wohnte, der so häufig den Hügelhang bestieg, allein oder noch öfter in Begleitung der kreißenden Künstler jener Zeit, mit denen er gemeinsam sein Gläschen Soproner Blaufränkischen in den Wirtsstuben der Umgebung trank und mit ihnen die schönsten ungarischen Volkslieder sang, der sich begeistert für alles einsetzte, was auch in den finsterten Zeiten dem Besseren, dem Menschen diente, der so manchem Künstler Mut einflößte und mit seinen erscheinenden oder nicht erscheinenden Worten neue Schaffenskraft verlieh: an Ernő Kállai, die unübertroffene klassische Gestalt unserer Kritik im 20. Jahrhundert.

Es ist kein Zufall, daß auch gegenwärtig zwei Ausstellungen in der Múcsarnok (Kunsthalle) seiner gedenken. Tivadar Gyarmathy widmete ihm seine Ausstellung (die nicht die erste ist, die) an Ernő Kállai, erinnert. Auch der Schweizer Max Bill, dessen Ausstellung ebenfalls jetzt und am gleichen Ort zu sehen ist, nannte, als man ihn gelegentlich seines Presseempfanges befragte, ob die ungarische konstruktivistische Kunst dazu beigetragen habe, daß er seine Ausstellung nach Ungarn brachte, der weltberühmte Schweizer Künstler, der Schüler des deutschen Bauhaus, nicht die Namen von Künstlern, sondern den des Ernő Kállai, der für ihn eine Gewähr dessen war, daß seine Arbeit in Ungarn Verständnis finden wird.

Nun, die Ausstellung der Neuanschaffungen des Kisceller Museums, der Zauber des Ortes, die Gegenwart der Schöpfungen mehrerer durch Kállai geweihter Künstler lassen den Gedanken aufkommen, wie würdig es wäre, wenn diese Institution sich die Bestrebungen von Ernő Kállai auch bewußt zu eigen machen könnte: mit seiner Aufgeschlossenheit und seinem Humanismus, aber auch mit seiner Rücksichtslosigkeit

gegenüber der Unmenschlichkeit, der oberflächlichen Manifestationen und mit diesen geharnischt eine solche Budapest bezügliche ständige Ausstellung des zwanzigsten Jahrhunderts zustandebringen würde, die gestützt auf die jüngste Vergangenheit in der Lage wäre, ein Bild der wirklichen Ergebnisse unserer lebendigen Kunst zu bieten. Diese könnte der Grundstein des so oft besprochenen, aber bisher nirgends sichtbaren Modernen Museums werden. Diese Ausstellung könnten wir Ernő Kállai widmen, dem in den Kriegsjahren das Schicksal der Sammlung des Schmidt-Schlusses so sehr am Herzen lag, daß er angesichts der Verwüstung des Skulpturenparkes seinen Freund, Gyula Pap ersuchte, er möge ihn photographieren, damit er wenigstens so der Nachwelt erhalten bleibe.

Nun, dieser Abstecher ist dadurch begründet, daß die Sammlungskonzeption des Kisceller Museums – bewußt oder unbewußt – den obigen nicht fremd ist. Darauf weist die Fortsetzung der besprochenen Ausstellung, die Schau der alten Plastiken hin, welche die zeitgenössische Kunst mit mehr oder weniger Erfolg durchstreift.

KABA MELINDA

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÉVI JELENTÉSEI 1981–1987

1981

A Múzeum 1981. évi tevékenységének fő meghatározója a növekvő ásatási feladatok ellátása – különösen Óbudán –, a gyűjtemények gyarapítása, változó kiállítások tervezése és megrendezése, valamint a fokozódó követelményeknek elegettevő közművelődési feladatok elvégzése és a kutatók tudományos munkájának elmélyítése volt.

Az év végén kilenc év régészeti tevékenységéről készült tudományos értékelés, konferencián elhangzott előadások keretében. Az 1972-ben megkezdődött nagy méretű óbudai szanálásokat követő építkezések földmunkáit részben megelőzve, részben a kivitelezéssel párhuzamosan folytattak ásatásokat Múzeumunk régészei.

Múzeumunk életében jelentős esemény volt a *Bartók Béla Emlékház* megnyitása, a nagy zeneköltő utolsó magyarországi lakóhelyén a II. ker. Csalán u. 29. sz. alatti házban.

ÁSATÁSOK ÉS LELETMENTÉSEK

1972 októberétől 1981. december 31-ig Óbudán 59 800 m²-nyi területen 338 leletmentésre és ásatásokra fordított összeg 75 millió 691 ezer forint volt. 1981-ben is számos helyen végeztünk eredményes régészeti kutatásokat. Ezek közül néhányat említünk: *Csepel–Szigethalom* térségében *bronzkori temetkezés* részeit tárták fel (Schreiber Rózsa), *Gellérthegyen* a *kelta-eraviszkusz telep sáncát* vágták át (Pető Mária).

Az *aquincumi légiós tábor D-i védműveinél, É-i, Ny-i és K-i falánál és DK-i sarkánál*, valamint a *principia területén* folyt jelentős kutatás (Kocsis László és Szirmai Krisztina), a praenturában a *tribunusház, mithreumhoz* kapcsolódó leletmentések és *egyéb épületek* részbeni feltárásai történtek. A *későrómai erőd D-i védművei és épületek* részei is felszínre kerültek (Kocsis László, Kérdő Katalin, Tóth Ágnes).

A katonai közfürdő, a *Thermae maiores* területén egész évben megszakítás nélkül folyt leletmentés a hídépítési munkákkal párhuzamosan, melynek során mintegy 100 m szélességben elnyúló épület részleteit, fürdőtermeit, palaestráját sikerült feltárni (Kaba Melinda). A fürdő építését megelőző, korábbi periódusú épületeket tártak fel az objektumtól Ny-ra, valamint a fürdőt K-en határoló *út egy részét* (Kocsis László és Szirmai Krisztina). Római kori *kikötői épület* K-i és Ny-i traktusában alaprajzi kiegészítést eredményező feltárásokat végeztek (Németh Margit, Kérdő Katalin és Tóth Ágnes). Ugyancsak további római kori épület és palánk építmény kutatása során a Vespasianus-kori ala tábor építésének felirattöredéke gyarapította a jelentős leletek számát; ugyanitt *kelta és őskori* leleteket is feltártak (Kérdő Katalin és Tóth Ágnes).

A *canabae* területén a Búvár utcai épület alaprajzát sikerült teljesebbé tenni, ugyanitt egy *fossa* is felszínre került (Szirmai Krisztina).

Az aquincumi *polgárvárosban* az *É-i kapunál* (Zsidi Paula) és az ún. „E-F” utca találkozásánál műemléki helyreállítást megelőző kutatás folyt (Póczy Klára). Befejeződött a Kaszás dűlői *római kori villa* feltárása (Zsidi Paula).

A *Bogdáni úti római kori temető* területén újabb 164 sír került felszínre (Zsidi Paula).

Óbudán ugyancsak az említett nagyarányú építkezésekhez és azok földmunkáihoz kapcsolódóan jelentős *középkori ásatási* eredmények is születtek a feltárás során. A *királynéi város* kutatásai kapcsán a *piactérnek* és a *vár körzetének* területén, valamint a várhoz vezető *utak* meghatározásánál voltak feltárások (Bertalan Vilmosné, Altmann Júlia). Folytatódtak a *káptalani város* kutatásai, bővült a XIV. sz.-i *prépostsági templom* alaprajzi részlete, terv szerint megtörtént az *1355. évi határjárás egyes pontjainak* és a *rév helyének* kutatása (Bertalan Vilmosné).

Óbudán kívül a *II. ker. Medve u.* területén *koracsászárkori út- és épületmaradványok, csatormarészek*, valamint korábbi palánk építkezésekre utaló *cölöpköteg gödrök* kerültek elő (Németh Margit, Pető Mária), ugyanitt *rézkori település maradványra* (Endrődi Anna) és a *középkori Szent Péter templom körüli település nyomaira* találtak (Wellisch Márta).

A Budai vár területén további feltárások folytak a palota *Hunyadi udvarának Ny-i oldalánál*, a *Csikós udvarban* és a *Fehérvári kapu* mellett épülő autóparkoló helyén (Zolnay László, Nagy Ildikó).

Pesten az *V. ker. Szerb u. 21–23. sz. alatti* épületben a *középkori kolostor* területén végzett leletmentés újabb adatokkal bővítette az eddigi ismereteinket (Írásné Melis Katalin).

Budaórsön a kánai bencés kolostor területén tájékozódó jellegű kutatás történt (Nagy Emese, H. Gyürky Katalin). A főváros területén kívül Gerő Győző Pécsent vezetett török kori kutatásokat.

GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

Új- és legújabb kor

Az előző évek gyakorlatának megfelelően osztályaink munkatársai folytatták gyűjtőtevékenységüket s számos értékes tárggyal gyarapították az egyes gyűjteménycsoportokat. Témánkénti összegezésben néhány jelentős, kiemelésre fontos tárgyat külön is megnevezünk.

Várostörténet

Bútorgyűjteményünk 10 darabbal gyarapodott, melyből kiemeljük Plohn József fényképész egykori műterméhez tartozó *ülögarnitúrát*, melyet Kozma Lajos tervezett.

Textilgyűjteményünk ez évi 47 új tárgya főként az életmód dokumentálása szempontjából figyelemreméltó.

Kisipari gyűjteményünk számára 27 darabból álló *borbély szerszámkészletet* vásároltunk.

Nagyipari műszaki gyűjteményünk 75 tárggyal gyarapodott, ezek közül megemlíjtjük a *Jacquard szövőgép*, *Lynotip szedőgép* és egy *síknyomó nyomdagép* beszerzését.

Fotótárunk 650 darabbal, többek között *Klősz György hagyatékával* gyarapodott. Ajándékozás révén kaptuk meg *Szöllősy Kálmán fényképész* Budapestre vonatkozó *hagyatékát*.

Kézirat-, Nyomtatvány-, Plakát- és Térképgyűjteményünk gyarapodása meghaladta a 900 darabot. Fontos gyarapodás *Klősz Györgyre* vonatkozó *iratanyag*, egy *századfordulós táncrendgyűjtemény* és *néhány Horthy-korszakbeli*, valamint *felszabadulás utáni személyi iratgyűjtemény*.

Tervtári gyűjteményünk az 1871. évi városrendezési pályázat 10 darab *memorandumával* gyarapodott.

Képzőművészet

Festménygyűjteményünk 16 darabbal gyarapodott, melyek közül kiemeljük: *Ország Lili* 6 db és *Deim Pál* egy db festményét.

Szoborgyűjteményünk 4 darabbal gyarapodott: *Deim Pál* és *Medgyessy Ferenc 1-1 művével*, valamint *Pátzay Pál* két *portréjával*.

Metszettárunk 10 db *Rohbock metszettel* gyarapodott.

Éremtárunk 10 darabbal gyarapodott, ezek közül jelentős a *Haraszty Istvántól* kapott *mobil érem*.

Grafikai gyűjteményünk 6 darabbal gyarapodott, ebből megemlíjtünk 4 db *Deim Pál* által készített *grafikát*.

Ezüstgyűjteményünk ez évi gyarapodásának értékes darabjai a *Szentpéteri József* készítette *piperekészlet*.

A *Fővárosi Képzőművészeti gyűjtemény (FK)* 59 darabbal gyarapodott. Ez az anyag a Fővárosi Tanács Művelődésügyi Főosztályának hatáskörébe tartozik, a Budapesti Történeti Múzeum leltározza és raktározza.

TUDOMÁNYOS MUNKA*

Tudományos előadások

A Budapesti Műszaki Egyetemen előadásokat tartott *dr. Horváth Miklós* c. egyetemi tanár és *dr. Németh József* docens, az ELTE-n *dr. Gábori Miklós* és speciálkollégiumot *dr. Póczy Klára*.

Nemzetközi tudományos konferencián

Gerő Győző: Középkori város – török város a magyarországi török tartományban (Ankara. IX. A Török Történeti Társaság IX. Történeti kongresszusa).

Egyéb tudományos és népszerűsítő előadások

Altmann Júlia: Az óbudai királynéi vár. Sopron – Műemléki Konferencia.

Bertalan Vilmosné: Kutatások a középkori Óbudán. Sopron – Műemléki Konferencia.

Gábori Miklós: Az ősember kora. – Új ásatások Nyugat-Európában. – A paleolitikum kutatásának helyzete a Bükk hegységben. (MKBT és iskolások)

Horváth Miklós: Az 1956-os ellenforradalom története – 37 helyen a Néphadsereg tisztikarának.

Kaba Melinda: A Flórián téri Thermae maiores (ásatási beszámoló a Régészeti Társulat vitaülésén) – A római kori ásatások legújabb eredményei (BTM szakköri ülésén).

Nagy Margit: Hunok és germánok a Kárpát-medencében (TIT szabadegyetem).

Németh József: Város a történelemben – történelem a városban – Salgótarján, újkori múzeológusok konferenciája.

Póczy Klára: Scarbantia, Sopron zur Römerzeit (idegennyelvű szabadegyetem, Sopron) – Theatrum – Amphitheatrum – (TIT József Attila Szabadegyetem).

Helytörténeti szakfelügyelet

1981-ben a főváros 18 kerületéről készítettük el a felméréseinket, arra vonatkozóan, hogy milyen további segítségre van szükség a gyűjtemények fejlesztéséhez.

Az eddig jól működő III., XV., XIX. és XX. kerületekben főleg a nyilvántartások finomítására, a restanciák felszámolására helyeztük a hangsúlyt.

* A BTM kutatóinak tudományos és népszerűsítő irodalmi tevékenységét a „Pest-Budai Hírmondó 2.” (Szerk. Havassy Péter) számában megjelent Schwarz K.: A Budapesti Történeti Múzeum kiadványai és munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1976–1987 c. munkája közli.

A XV. kerületben megrendezték „A kerület 700 éve” c. kiállítást, melyhez intézményünk szakértői kollektívája nyújtott segítséget, valamint anyagok kölcsönzésével is gyarapítottuk a kiállításra szánt tárgyak mennyiségét. Segítséget adtunk a XX. kerületben megrendezett „Metszet” kiállításához. A X. kerületben új épületet kap a helytörténeti gyűjtemény. Ennek berendezését és leendő állandó kiállítását, de főképp az anyag szakszerű feldolgozásának rendszerét készítettük elő szakértőinkkel. Ugyancsak folyamatos és rendszeres segítséget adunk a XI. kerület *Albertfalva úti* iskolában tárolt helytörténeti kiállítás tárgyainak szakszerű nyilvántartásbavételéhez és átrendezéshez. Dr. Gerelyes Ede szakfelügyelő távollétében a teendőket dr. Kaba Melinda látta el.

SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

Adattár

Adattárunkban folytatódott a leltározott régészeti tárgyak (ős-, 6- és középkori), valamint a fotó és rajztári gyűjtemények adatfelvétele.

Az előző évi gyakorlatnak megfelelően készültek a múzeum gyűjtőtevékenységét és a tárgyakat kísérő dokumentumok gyűjtése és nyilvántartása.

A külső intézményekben (Országos Műemléki Felügyelőség, Magyar Nemzeti Múzeum) folytatták a budapesti vonatkozású régészeti, műemléki és történeti dokumentációk adatfelvételét.

Adattárunk gyűjti az Intézmény történetéhez, fontosabb eseményeihez kapcsolódó anyagokat és nyilvántartja azokat. Ebben az évben feldolgozták a frissen bekerült Kuzsinszky Bálint hagyatéktöredéket és a Nagy Lajos hagyatékot. Nyilvántartás készült az 1980. évi sajtófigyelő anyagáról. Az adattári munkákat K. Végh Katalin, M. Soós Ágnes, Zádor Judit és Sinkó Judit végezték.

Könyvtár

Befejeződött a középkori könyvtárrészleg folyóirat-állományából a régészeti tárgyú cikkek kigyűjtése. Ez egyben az ős- és ókortörténeti könyvtárrészleg katalógusának egy része lesz.

Elkészült az újkori könyvtárrészleg folyóirat-állományából a középkori tárgyú cikkek kigyűjtése, a középkori katalógus számára.

RESTAURÁLÁS

Az *Ős- Ókortörténeti és Középkori Főosztály* restaurátor osztályai az év folyamán 12 nagyobb és néhány kisebb leletegyüttes restaurálását végezte el. Az aquincumi kiállításon szereplő fémanyagot és a középkori budavári romterületi kiállítás teljes anyagának felújítását végezték el. Több raktári anyag újra-restaurálására is sor került.

Lehetőség nyílt a kerámia műhely korszerűsítésére, új berendezések és munkaeszközök vásárlására.

Múzeumunk *újkori restaurátor osztálya* az év elején szerveződött, ezt megelőzően a restaurátorok a Képzőművészeti, illetve Városthéneti osztály tagjai voltak megosztva. Az Újkori Restauráló Osztályt a Múzeum Régészeti Restaurátor Osztálya mintájára hozták létre.

Az új osztály feladatait az év folyamán a kiállításokra történő anyag tisztítás, restaurálás, paszpartúzás és a gyűjtemények állagmegóvási munkái határozták meg.

Műhelyeinkben restaurált tárgyak száma: régészet: 2754 db, képzőművészet 31 db, iparművészet 47 db, történet 164 db, ipartörténet 7 db.

Műemléki helyreállítások

Folytatódott az aquincumi múzeum előterében a romok konzerválása. Elkészült a Dirke-mozaik védőépülete is. A Március 15. téri erőd pusztuló falainál jelentős állagvédelmi munkákra került sor.

Kutatóink állandó konzultációkkal irányították a műemléki munkákat a III. ker. Flórián téren, a III. ker. Folyamőr utcában, valamint Óbuda egyéb részein, a budai vár területén, Pécssett a török fürdő és Esztergomban a várban folyó helyreállításoknál.

KIÁLLÍTÁSOK

Régi térképek Pest-Budáról és környékéről. Február

Mézeskalács és viaszformák. Április

Magyar Képző- és Iparművészeti Szövetség kiállítása: I. Festészet. Június

Magyar Képző- és Iparművészeti Szövetség kiállítása: II. Grafika és szobrászat. Június
Századvégi pillanatok. Július

V. Országos Népművészeti Kiállítás. Szeptember

Szovjet Szcenikai művészet: 1917–1980. November

Szentpéteri József ezüstműves gyűjteményes kiállítása. December

KÖZMŰVELŐDÉS

Az év folyamán jelentős előrelépés, számos új kezdeményezés történt a felnőttnevelés, munkahelyi művelődés segítése terén. Látogatottak voltak az „Üzemek múzeumi vasárnapja”, üzemi dolgozók gyermekeinek múzeumi délelőtti alatti foglalkozások.

Az iskolai látogatások száma emelkedőben van, mivel tantervbe iktatottan kötelező lett a múzeumlátogatás. A szabadidős gyermekfoglalkozásokra nagy igény mutatkozott az úttörőházak, a nyári táborok és a napközis táborok részéről.

A különböző közművelődési intézmények együttműködésének szükségességét és eredményességét bizonyította a Budapesti Művelődési Központtal közösen szervezett

nyári régészeti tábor, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárral és a Budapesti Úttörőelnökséggel az ősszel indított „Barátunk a könyv és a múzeum” sikeres pályázat.

Sikeresek voltak *zenei rendezvényeink*. Aquincumban vasárnapi *zenés irodalmi* délelőttöt Bánosi György szerkesztésében, a palota barokk udvarában *kamarazene*kari délelőttöket, a kiállítási térben pedig *kórus* programokat szerveztünk.

BARTÓK BÉLA EMLÉKHÁZ

A több funkciójú intézményben az emlékszobákon és a kiállítási téren kívül 50 férőhelyes koncertterem, valamint zenehallgatási lehetőséget nyújtó zenemű előadási helyiség is van. Így a helyi adottságok lehetővé teszik komplexitásra törekvő művészeti, zenei ismeretterjesztő tevékenység kialakítását. Múzeumunknak az *Emlékházzal* kapcsolatosan adódó feladatai közül kiemeljük a letétként elhelyezett Bartók hagyatékok őrzését, további gyűjtését, feldolgozását és bemutatását, valamint a zenei dokumentumok és szemléltető anyagok gyarapítását, továbbá időszaki kiállítások rendezését és rendszeres programok szervezését.

KÜLFÖLDI UTAK

Altmann Júlia és Gyürky Katalin az ausztriai Zwettl-ben rendezett kiállításra kölcsönzött anyagot kísérték a helyszínre és vissza.

Gál Éva háromhetes tanulmányutat tett Bécsbe.

Gerő Győző a törökországi Ankarában rendezett IX. Történelmi Kongresszuson vett részt.

Nagy Emese 9 napos tanulmányúton vett részt Bulgáriában és Isztambulban.

Németh Margit októberben 1 hónapos ösztöndíjas tanulmányúton volt Ausztriában.

Németh Margit-Póczy Klára Május 12–15. között meghívás alapján részt vettek a berlini Humboldt egyetemen megrendezett „Római portré” c. nemzetközi kongresszuson.

Pető Mária október 1–28-ig csehszlovákiai ösztöndíjas tanulmányúton vett részt.

1982

A Múzeum életében jelentős esemény volt a vezetésben bekövetkezett változás. Júliusban elhunyt dr. Horváth Miklós főigazgató, aki tíz éven keresztül állt az intézmény élén. Az új főigazgató dr. Székely György akadémikus kinevezésére szeptemberben került sor. Az év elején megvált a múzeumtól dr. Németh József általános főigazgató-helyettes.

Az intézmény az év folyamán több szakmai feladatot oldott meg sikeresen. Kiemeljük az óbudai rekonstrukciókkal kapcsolatos ásatásokat. Régészeink számára az Árpád-híd bővítése, az alul- és felüljárók épülő részletei mellett végzett feltárások jelentettek szinte megszakítás nélküli terepmunkát.

A légióstabór több objektumánál, mindenek előtt a katonai nagyfürdő feltárásánál folytatták az előző évben megkezdett ásatásokat oly módon, hogy az ásatások ne hátráltassák az építkezést. Ugyancsak fontos eredményeket regisztrálhatunk a közművelődési munka vonalán, a Kiscelli Múzeum rekonstrukciójának előrehaladásában.

Az új vezetés koncepciójának megfelelően elsőrendű célként jelöltük meg a tudományos tevékenység javítását, illetve a múzeum tudományos életét igyekeztünk intenzívebbé tenni.

Ennek keretében tudományos *tanácsadó testületet* kértünk fel az új és legújabbkor, valamint a képzőművészet neves kutatói és szakértői köréből tudományos és gyűjtő tevékenységünk előlendítése érdekében. Kedvező visszhangra talált az a kezdeményezésünk is, hogy ásató régészeink évi munkájukról összefoglaló előadásokban számoljanak be az MTA régészeti bizottságai előtt. A decemberben megtartott *tudományos ülés*szakon számos szaktekintélyt üdvözölhattünk, akik értékes hozzászólásukkal pozitívan segítették a további feladatok megoldását.

Múzeumunk évkönyveinek munkáinál új *szerkesztőbizottságot* hoztunk létre.

ÁSATÁSOK ÉS LELETMENTÉSEK

Az őskori kutatásunk a káposztásmegyeri *rézkori, badeni* telep, illetve *temető* feltárásával gazdagodott (Endródi Anna), ugyancsak folytattuk az ismert III. ker. Vöröshadsereg úti *kora-későbronzkori temető* feltárását (Schreiber Rózsa).

Kutatóink részt vettek *országos ásatási* feladatokban is Aszód–Papírföldek területén *őskori telep és temető* feltárásánál (Schreiber Rózsa), Berettyóújfalu–Herpályon Magyar–Szovjet együttműködés keretében *őskori telep* kutatásánál (Schreiber Rózsa), a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum területén az 1973–75-ben feltárt *római kori villa konzerválási* munkáinak régészeti szakirányítását végeztük (Topál Judit).

Az aquincumi legiós tábor területén folytatódtak a kutatások: *a korai alatábor* térségében – *út és épületmaradványok*, alattuk korábbi *agyagfalú épületek* nyomaival – (Kérdő Katalin, Németh Margit), *a tábor D-i védműveinél* (Kocsis László), a porta praetoriánál (Kocsis László), *a porta decumanánál* (Kocsis László), *az É-i táborfalnál* (Németh Margit), valamint *a retentura utcahálózatának* tisztázására nyílt lehetőség (Kocsis László), itt a legkorábbi építési korszakba sorolható falmaradványok is előkerültek. A praetenturában a „*Thermae maiores*” területén az építkezések miatt részben betemetett részek újbóli feltárására, illetve új részek ásatására volt lehetőség, melynek kapcsán további helyiségek, ép téglamozaik padlóburkolatok, hypocaustum maradványok, valamint csatornahálózatok részletei kerültek felszínre (Kaba Melinda).

A későrómai erőd területén a D-i kapuba vezető ÉD-i irányú főút K-i oldalán álló *épület és agyagfalú épület-nyomok* részbeni feltárására nyílt lehetőség. Az erőd belső épületeinek részeit s az *erődöt beszűkítő falrészletét* kutathattuk a Fő téren a középkori ásatáshoz kapcsolódóan (Németh Margit).

Az aquincumi polgárvárosban az É-i városfal kutatását, valamint a feltárt múzeum körüli romterületen történő romkonzerválást megelőző *hitelesítő ásatásokat* folytattuk (Zsidi Paula). A város eddig ismert legnagyobb kiterjedésű *temetőjének* – a Benedek

Elek utcai temető – további sírjait tártuk fel, építkezéshez kapcsolódó leletmentés alkalmával (Kaba Melinda).

A Gellérthegyen tovább folyt a *La-Tène* kori erődítmény sáncrendszerének feltárása (Petó Mária, Nováki Gyula), Pécelen folytatódott a *népvándorlaskori temető* feltárása, ugyancsak *népvándorlaskori sírokat* tártunk fel Békásmegyeren a Vöröshadsereg úton (Nagy Margit), a III. ker.-i Kaszásdűlőben honfoglalás kori sír került elő (Kaba Melinda–Nagy Margit).

Óbuda középkori piacterének és környékének kutatása új adatokat szolgáltatott topográfiánkhoz. *15. és 16. sz.-i beépítések* alatt *13–14. sz.-i falakat, köveket* maradványokat találtunk. Kiemeljük az 1200 körüli kőkapukerethez tartozó töredék felszínre kerülését, valamint egy *11. sz.-i grafitos import kerámia* csoport leletét. *A 14. sz.-i prépostság* környékén folytatott ásítás a préposti város D-i részének topográfiai képét új részletekkel, gazdagította, a *14. sz.-i templom*on belül újabb sírok kerültek felszínre, s a templom alaprajza ugyancsak újabb részletekkel gyarapodott. Az itt talált freskó-töredékek, különösen jelentősek (Bertalan Vilmosné).

A budavári ásítások területén figyelemmel kísérjük az É-i előudvaron végzett építési és bontási munkákat. Az istálló alapozások és a Ny-i várfal bontásából középkori kőfaragványokat szállítottunk a múzeumba. Feltártuk egy *bronzkori ház* maradványait is (Zolnay László, Magyar Károly, Marosiné Soós Ágnes).

A kánai bencés kolostor területén folytattuk rövid, tájékozódó jellegű ásításunkat, melynek során a kolostor többszöri átépítésre utaló adatokkal és egy kemence 80%-os feltárásával gyarapítottuk az Árpádkori eredetű épületegyüttessel kapcsolatos ismereteinket (Nagy Emese, Gyürky Katalin).

GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

Új- és legújabb kor

Várostörténet

A várostörténeti gyűjteményünk műtárgy állománya jelentősen nőtt az év folyamán, különösen látványos a fotó tárgyarapodása annak eredményeként, hogy bekapcsolódunk a városvédő mozgalom fotópályázatába.

Az Erzsébet Nőiskola fotó, irat, nyomtatvány és tárgye gyűjtésének megszerzése kiemelkedő eredménye az elmúlt évnek.

Műszaki gyűjteményünkbe került egy 18. sz.-i és egy 1820-ban készült pesti zsebóra, és egy 1820-as asztali állóóra, valamint egy 1850-ben készült polár planiméter.

Bútorgyűjteményünk egy 1860-as években készült neogótikus ebédlőgarnitúrával gyarapodott.

Kisipari gyűjteményünkbe egy belvárosi szabóműhely felszerelése és szerzőkészlete, valamint cégek kerültek, és a „Lever és Hutter Növényolajgyár” 1935-ből származó zászlója.

Életmód gyűjteményünk mai használati tárgyakkal és néhány értékes műtszázadi tárggyal (spirituszos vasaló, márványmozsár, kávédaráló) gyarapodott.

A kézirat, nyomtatvány, térképanyag több mint 800 darabbal gyarapodott, kiemelkedő értékű Budapest 1882-ből való térképe és 50 darabból álló táncrendgyűjtemény.

Képzőművészet

Festménygyűjteményünk Barcsay Jenő és Márffy Ödön 1–1 művével gyarapodott.

Szoborgyűjteményünk 3 db Haraszty István szoborral gyarapodott.

Grafikai gyűjteményünk 10 db-bal bővült, ebből 9 db Derkovits Gyula rézkarca.

Jelentős gyarapodás volt még Giergl Lajos pesti ötvös keresztelől ajándéka.

TUDOMÁNYOS MUNKA

Tudományos előadások

Előadások az ELTE-n

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán előadásokat tartott *dr. Székely György* egyetemi tanár és *dr. Gábori Miklós* c. egyetemi tanár, speciál kollégiumot *dr. Nagy Margit*.

Nemzetközi tudományos konferenciákon

Székely György: La Hongrie entre Venise et Genes a l'époque de Sigismond (Neszabár, Bulgaria Pontica Medii Aevi II. konferencia) – Growing boroughs, lost villages – the dissolution of the medieval Hungarian settlement system in Ottoman era (Budapest, Középkori települési formációk Európa peremén c. angol–magyar régészeti szimpóziium)

Altmann Júlia: A XIII. sz.-i Óbuda (Angol–magyar régészeti szimpóziium)

Bertalan Vilmosné: Óbuda–Vetus Buda (Angol–magyar régészeti szimpóziium)

Gerő Győző: Türkische Befestigungen Ungarischer Burgen und Städte (IV. Nemzetközi Turkológiai kongresszuson, Isztambul)

Kőszegi Frigyes: The Urnfield culture and World History (Bocsók: „Borostyánút” szimpóziium)

Nagy Emese: Az esztergomi vár koraárpadkori topográfiája (Angol–magyar régészeti szimpóziium) – L'état actuel et les taches de recherches glyptographiques en Hongrie (Zaragoza-i (Spanyolország) kőfaragástechnikai konferencián)

Schreiber Rózsa: Die Verbindungen zwischen der Umgebung von Budapest und dem Marosgebiet in der Frühbronzezeit (Novi-Sad, XVI. Korabronzkori szimpóziium)

Hazai tudományos konferenciákon

Nagy Margit: A Tisza-vidéki sasos csatok és déloroszországi összefüggéseik (Velem, népvándorláskori konferencia)

Póczy Klára: Porta Carnuntina, Scarbantia északi városkapuja (Várostörténeti megbeszélések konferencia Sopronban)

Tóth Imre: A Kiscelli Múzeum céhes óragyűjteménye (Veszprémi céhtörténeti konferencián)

Egyéb tudományos és népszerűsítő előadások

Csánk Vera: Élet az őskorban – történelemszakos tanárok részére

Gerelyes Ede: Napjaink honismereti mozgalma a fővárosban (III. Honismereti Konferencia)

Kaba Melinda: Az aquincumi Thermae maiores – történelemszakos tanárok részére

Pető Mária: Ókori agrártörténet – a Kaposvári Mezőgazdasági Főiskolán

Póczy Klára: Pannónia művészeti emlékei – Pedagógiai Főiskolán

Székelgy György: A honismereti mozgalom elvi problémái, általános irányelvei (III. Honismereti Konferencia)

Helytörténeti szakfelügyelet

1982-ben a III., IV., XIX. és a XX. kerületi helytörténeti gyűjtemények tervszerűen működtek. Állandó kiállítás nyílt a X. kerületben „Fejezetek Kőbánya múltjából” címmel. Az anyagot szakszerűen rendezték. Változatlanul a szerveződés szintjén van a XI., XII., XVI. és XVII. kerületek gyűjteménye. A gyűjteményekben ellenőrzéseket tartottunk az év folyamán.

A helytörténeti gyűjtemények szakfelügyeletét 1982. október 1-ig dr. Kaba Melinda látta el, azóta ismét dr. Gerelyes Ede.

SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

Adattár

Az Adattár az éves tervében foglaltaknak megfelelően befejezte a BTM gyűjteményeinek adatfelvételét az őskortól a honfoglaláskorig, ugyanez folyamatosan készült a középkori gyűjtemények tárgyairól is. Megkezdődött a Magyar Nemzeti Múzeumban levő budapesti lelőhelyű régészeti anyagok adatainak a gyűjtése. Az Intézmény történetéhez kapcsolódó dokumentumokat több új eseménnyel rögzítésével gyarapították.

Könyvtár

A BTM könyvtárainak egységesítése az év végére befejeződött a korábban elkészült központi könyvtár mintájára. Jók a könyvtár nemzetközi kapcsolatai is: szocialista országok 38 tudományos intézetével, tőkés részről pedig 74 intézménnyel és múzeummal tart fenn aktív cserekapcsolatot, a belföldi partnerek száma: 44.

RESTAURÁLÁS

Műhelyeinkben restaurált tárgyak száma: régészet: 3979 db, képzőművészet: 12 db, iparművészet: 3 db, numizmatika: 50 db, történet: 157 db.

Múzeumunk restaurátorai általában 3 hetet töltöttek ásatásokon, temetők sírmelékleteinek helyszíni konzerválásával és felszedéseknél segítették a régészeti feltáró munkát.

Műemléki helyreállítások

Aquincumban a polgár város romterületén folytatódta az épületek konzerválási munkái a múzeum DNY-i oldalánál levő épületcsoportnál. Külső restaurátor bekapcsolásával megkezdődött a „Dirke bűnhődését” ábrázoló mozaikpadozat restaurálása.

KIÁLLÍTÁSOK

Budapesti mesterek. Textilművészek (öt fiatal textilművész csoportos kiállítása) Február.

Védjük, hogy unokáink is lássák... (Fotókiállítás a mai Népköztársaság útjáról) Június.

Kodály Zoltán Emlékkiállítás (Rendezte: MTA Zenetudományi Intézete) Szeptember.

Volt egyszer egy Tabán (Fotókiállítás az egykori tabáni felvételek felhasználásával) Október.

Vallomások a szülőföldről (Szovjet képzőművészeti kiállítás. Rendezte: Szakszervezetek Országos Tanácsa) December.

BARTÓK BÉLA EMLÉKHÁZ

Emlékezés Kodály Zoltánra – 1982. szeptember 3-tól

KÖZMŰVELŐDÉS

Az elmúlt évben tovább fejlesztettük a munkásosztály minél intenzívebb bekapcsolását múzeumunk közművelődési munkájába. Ugyancsak pozitívan értékelhető, hogy nőtt a szaktantermünkben megtartott *múzeumi történelemórák száma*, szabadidős gyermekfoglalkozásaink tematikája az állandó kiállításaink anyagára épült.

A fővárosi múzeumokkal együttműködve egy éves múzeumi játékot kezdeményeztünk.

A Bartók Béla emlékházban a *zenei életünk* szinte minden körével kapcsolatot teremtettünk.

Az év folyamán zökkenőmentes, jó kapcsolatot tartottunk a tömegkommunikációs szervekkel.

KÜLFÖLDI UTAK

Gerő Győző Angliai tanulmányutat tett a The Great Britain East Europe Centre meghívására

Gerő Győző IV. Nemzetközi Turkológiai Kongresszuson vett részt Isztambulban

Nagy Emese Kőfaragáskutatási kongresszuson vett részt Zaragozában (Spanyolország)

Nagy Emese Dél-Csehország és Morvaország műemlékeinek megtekintése az OMF keretében rendezett tanulmányút

Póczy Klára RCRF 13. Nemzetközi Kongresszusán vett részt Münchenben

Póczy Klára Olasz–magyar kulturális egyezmény alapján 2 hetes olasz ösztöndíjjal Rómában volt

Schreiber Rózsa Jugoszláviában korabronzkori konferencián vett részt

Schreiber Rózsa Prágában volt tanulmányúton

Topál Judit RCRF 13. Nemzetközi Kongresszusán vett részt Münchenben.

1983

Jelentős ásatások voltak elsősorban a római kori kutatások területén az Árpád-hídi csomópont kialakításánál, itt a Thermae maiores újabb helyiségeinek napfényre kerülése bővítette a nagy kiterjedésű fürdő alaprajzát. Egyidejűleg megkezdődtek a konzerválási és rekonstrukciós munkák is. Kisebb területre szorítkozó, de eredményeiben nem kevésbé jelentősek a középkori Óbuda és egykori királyi palota együttesénél végzett ásatásaink.

Két újkori osztályunk ugyancsak jelentős műtárgyakkal gyarapította intézményünket. A sok évig tartó helyreállítási munka után felújított Kiscelli kastély méltó helyet biztosít a kiemelkedő jelentőségű leletanyag bemutatása mellett, azok tárolására, kutató szobák és korszerű könyvtár lehetővé tételére. 1983. október 21-én megnyitottuk az

újjárendezett képzőművészeti és várostörténeti kiállításunk egy kisebb témakörének kiállítását.

A képzőművészeti anyagunk bemutatása mellé tervezett nagy összefoglaló várostörténeti kiállítás koncepcióját elkészítettük. A forgatókönyv vitáját 1984-ben megrendezzük.

Kutatóink közül többen magas kitüntetésben részesültek: a *Munka Érdemrend Aranyfokozatával* tüntették ki Zolnay Lászlót, (aki TV nívódíjat is kapott) Gerelyes Edét, a *Munka Érdemrend Ezüsfokozatával* Gábori Miklóst.

Kumorovitz Lajos professzor, nyugdíjas kutatónk „Budapest középkori történetének okleveles emlékei” c. pályamunkájáért az MTA jutalmát nyerte el.

Nemzetközi kapcsolataink is élénk életről tanúskodnak.

Akadémikus főigazgatónk több nemzetközi kongresszuson, konferencián vett részt mint előadó a szervezetek tagjaként is, ókor, törökör és újkor szakos kutatóink nemzetközi kongresszusokon, külföldi egyetemeken tartottak előadást. Újkorszakos kollegánk három hónapos külföldi (NSZK) ösztöndíjban részesült.

Közművelődési munkánkban új színfoltot jelentettek a csoportos foglalkozásaink témáinak bővítése, Bartók-házi zenei programok sokrétűsége és a vári séták megrendezése.

A múzeum szakmai feladatainak jobb ellátása, valamint a megfelelő káderutánpótlás érdekében sor került két középkoros történész alkalmazására is.

Az intézmény vezetésében, valamint az új- és legújabbkori kutatások intenzívvelésében jelentett komoly változást dr. Bánkúti Imre, általános főigazgató-helyettes intézményünkbe való kinevezése.

ÁSATÁSOK ÉS LELETMENTÉSEK

A Régészeti Osztályaink legfontosabb tervfeladata az óbudai rekonstrukciós *ásatási feladatok* elvégzése volt. Kapcsolataink a beruházó és kivitelező vállalatokkal jól kiépítettek már, így feltárásaink tervszerűbbek voltak a megelőző esztendőknél. Az óbudai ásató munkaközösségünk együtt dolgozott az aquincumi *katona-város és legiós-tábor*, valamint a *középkori város* különböző emlékeit feltáró ásatásokon (Altmann Júlia, Bertalan Vilmosné, Kaba Melinda, Kérdő Katalin, Kocsis László, Németh Margit, Madarassy Orsolya, Szirmai Krisztina). Ebből a munkából is kiemelkedik az Árpád-híd és Flórián tér közlekedési rekonstrukciójához kapcsolódó munka a katonai nagy fürdő (a *Thermae maiores*) feltárása (Kaba Melinda). Kiemelt tervásatásunk volt még a *Gellérthegyi eraviskus erődített* település feltárásának folytatása (Pető Mária, Nováki Gyula), valamint a *Pécelyi úti kora-népvándorláskori temető* (Nagy Margit).

A tervév során megszaporoódtak a *leletbejelentések* és az ehhez kapcsolódó leletmentő ásatások. Közülük különösen kiemelkedő a *Gazdagréti úti római temető* teljes feltárása (Zsidi Paula). Kiemelkedőnek tartjuk még a *Margit-kórház kertjében* előkerült római kori sírok felszínre kerülését, gazdag leleteikkel (Topál Judit).

Óbudán az egyik legfontosabb középkori ásatási terület a *Fő tér* volt, ahol az első prépostság és királyi ház kutatása folyt. Az előkerült Árpád-kori falmaradványok je-

lentős, de egyelőre nem meghatározható épülethez, ill. épületekhez tartoznak. A Fő tér 6. sz. alatt a második prépostság kiegészítő kutatását végeztük (Bertalan Vilmosné, Altmann Júlia, Gopcsa Ágnes).

Óbuda egyéb területein kisebb kutatások keretében előkerült a *királyndői vár* külső erődfalának az egyik sarka. *Középkori épület- és útmaradványok*, a királynéi városban a középkori rév környékén, s a Magyar Lajos utcában, valamint a káptalani város déli részén gazdagították topográfiai ismereteinket (Bertalan Vilmosné, Kérdő Katalin).

A *budavári palota területén* tovább folyt a 15. században lebontott városrész kutatása a középkori palota előterében és lezártuk néhány korábban megkezdett lelőhely kutatását (Zolnay László).

A *Várnegyed* épületfelújításaival kapcsolatban külső szervekkel (Főv. Műemléki Felügyelőség, ill. FIK műemléki osztálya) helyszíni szemlék után elkészítettük az 1984–1985. évi kutatási terveket. Sor került 2 ház kisebb kutatására is (Nagy Emese, H. Gyürky Katalin).

A *kánai bencés kolostor* (XI. Kamaraerdő) alaprajza is kiegészítő részlettel gyarapodott (H. Gyürky Katalin).

Leletmentő jellegű kutatások folytak Pesten a *Szerb u. 21–23-ban* a középkori templom környékén (Irásné Melis Katalin) és a XI. ker. *Gazdagréten*, ahol Nevegy falu településének nyomaira bukkantak (Gopcsa Ágnes).

Vidéki munkákat végeztünk a pécsi Püspökvárban és a szászvári középkori vár területén (Gerő Győző).

GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

Új- és legújabb kor

Várostartörténet

Hiánypótló darabként került gyűjteményünkbe egy empire szekrény. Gyártörténeti gyűjteményünk 3 darabbal gyarapodott, melyek a Budapesti Gránit gyár termékei.

Műszaki tárgyak gyarapodási száma: 224 db, ebből kiemelkedik Cospér Hagen orsójárátú zsebórája 1820-ból, borbély és sebész érvágó 1820 körülről. – 19. sz. második feléből származó csillagászati távcső. – 1789 M. kovás gyűjtású lovassági karabély. – Benczúr Gyula: Vajk megkeresztelése kép után készített litográfiai nyomókő. – Szabó Elek nyomdász személyi iratai.

Kézműipari gyűjteményünk egy 19. sz. eleji mézeskalács formával gyarapodott.

Kiemeljük a további jelentősebb várostörténeti vonatkozású tárgyak gyűjtését: Pollack Mihály: Rókus kórház átépítési terve 1836. – 1790-ből a bicskei Batthyány-uradalom főerdésze által kiállított bizonyáglevél a „Jäger”-mesterség elsajátításáról, valamint irathagyatékok: Borsos József, volt fővárosi mélyépítési főmérnök, Stepán Ferenc volt postaműszaki tisztviselő és dr. Wildner Ödön volt fővárosi tanácsjegyző és kultúrta-nácsnok hagyatécai.

1940-es évek elejéről származó őrnagyi egyenruha garnitúra és tartozékai. – Bocskai

ruha az 1930-as évekből. – Díszmagyar viselet darabjai 1880 körülről. – Gerlóczy Károly Budapest első alpolgármestere viseletének tartozékai. – 1908-ban megjelent 65 db fénynyomatot tartalmazó album Budapest új épületeiről. – Erdélyi Mór 1931-ben megjelent albuma a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár épületéről.

Képzőművészet

Kiemelkedő vásárlások: Einsle Anton: Fiatal hölgy arcképe 1848., Molnár Farkas: Színpadi jelenet, 1922., Méhes László: Női akt, 1975., Mattis Teutsch János: 3 db linometszet a MA c. folyóirathoz, Kádár Béla grafikája 1920-ból, Schreiber Hugó: Női arcképe, 1930., valamint a Kövesházi Kalmár Elza: Thanatosz c. domborműve.

A Művelődési Minisztériumtól a könyvfóváltással kapott anyagból különösen a grafikai anyag volt jelentős, amelyek közül számosat bemutattunk a Kiscelli Képzőművészeti Kiállításon is. Pl. Swierkiewicz Róbert, Banga Ferenc, Szász Endre, Kéri Ádám, Vagyóczky Károly.

A Főv. Tanács Műv. Főosztály vásárlási kerete terhére három Keserű Ilona készíttette festményt vásároltunk, amelyeket a Kiscelli Képzőművészeti Kiállításon bemutatunk.

TUDOMÁNYOS MUNKA

Tudományos előadások

Előadások az ELTE-n

Székely György egyetemi tanár: A Reformáció útja Husz János Prágájától Luther Márton Wittenbergjéig – Agrár és várostörténeti tényezők Svájc kialakulásában – A Pirreneusi félsziget a Földközi tenger és az Óceánok között – Anglia és Németalföld a XV–XVII. században – Nagy Károly birodalma és feudális utódállamai – Történeti földrajz, városi helyrajz, földrajzi nevek.

Gábori Miklós c. egyetemi tanár: Európa és Ázsia paleolitikuma.

Nagy Emese: Budapest története és tárgyi emlékei témakörből. egy félév gyakorlat régész és művészettörténész hallgatóknak Ezen belül előadásokat tartottak még: *Bertalan Vilmosné, H. Gyürky Katalin, Irásné Melis Katalin, Zolnay László.*

Nagy Margit: Népvándorláskori anyagismeret III–IV. éves hallgatóknak egy félévben.

Nemzetközi tudományos konferenciákon:

G. Csánk Vera: Die Behausungspuren von Dömös. Jungpaleolitische Siedlungsstrukturen in Europa. Nemzetközi Konferencia, Günzburg, NSZK.

Gábori Miklós: Rezente Angaben zu jungpaleolitischen Siedlungsstrukturen, Günzburg, NSZK. Nemzetközi Konferencia.

Gerelyes Ede: A XX. századi magyar történelem nagy fordulói I–II–III. Kölni Egyetem.

Gerő Győző: Die Frage der Keramik und des Ethnikum im türkischen Fundmaterial in Ungarn. Bécsi Egyetem. – Forschung und Methode in der türkischen Archaeologie von Ungarn. Bécsi Egyetem. – Osmanisch-türkische archaeologische Denkmäler in Ungarn. Bécsi Egyetem. – Die Keramik von Isnik in Kütahya in Ungarn. Varsó. VII. Nemzetközi Török Művészeti Kongresszus.

Székegy György: Reseau urbain et campagnes (XIVe–XVIIIe siècles) Hongrie. Linz. Nemzetközi Várostörténeti Bizottság.

Az NSZK-ban megrendezett XIII. Nemzetközi Limes Kongresszuson előadásokat tartottak:

Kaba Melinda: Thermae maiores in Aquincum.

Kocsis László: Ein neugefundener römischer Helm aus dem Legionslager von Aquincum.

Németh Margit: Zur Frage der Besetzung von Aquincum im 1. Jahrhundert.

Póczy Klára: Topographie der Militärstadt von Aquincum.

Szirmai Krisztina: The Network of Road in the Legionary Camp of Aquincum (2nd–3rd cent. A. D.)

Schreiber Rózsa: Újabb ásatási eredmények az aszódi erődített telepen. – Ausztria: Thaya.

Hazai tudományos konferenciákon

Bertalan Vilmosné: Óbuda középkori topográfiája. (Szeged. Móra Ferenc Múzeum Középkori régészeti továbbképzés keretében.)

H. Gyürky Katalin: Az üveg használata a középkori Magyarországon. (Szeged. Móra Ferenc Múzeum Középkori régészeti továbbképzés keretében.)

Létay Miklós: Külföldi múzeumi tapasztalatok. (ELTE Néprajzi Tanszékén.) – A magyarországi mézeskalács formák. (Zalaegerszegi Nemzetközi Szabadegyetem.)

Póczy Klára: Pannoniai városok. Sopron. (TIT idegennyelvű szabadegyetem.)

Székegy György: A várostörténet és a történelemoktatás komplex törekvései. (BTM és MTA Elnökségi Közoktatási Bizottság.) – Koronaküldések és királykreálások a X–XI. századi Európában (ELTE Középkori Egyetemes Történeti Tanszék tanári értekezletén.) – A reneszánsz és a reformáció hatása az egyetemek szellemi életére Közép-Európában (Magyar Orvostörténelmi Társaság: A természettudományok és a medicina a reneszánsz és a reformáció korában c. tudományos ülésen.)

Egyéb tudományos és népszerűsítő előadások

Bánkúti Imre: A szécsényi országgyűlés. TIT előadás a Szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban.

Bánkúti Imre: Újabb eredmények a Rákóczi szabadságharc kutatásában. Fővárosi Pedagógiai Továbbképző Intézet.

Gál Éva: Budakeszi a XVII. sz. végén. Rádió, „Ha még nem tudná” rovat.

Gerelyes Ede: A modern főváros létrejötte I–II. Óbudai Művelődési Ház.

H. Gyürky Katalin: Népszerűsítő előadás a középkori Budáról, különös tekintettel a domonkosok kolostorának feltárására. VII. ker. pedagógusok nyugdíjas klubjában.

Írásné Melis Katalin: A II. ker. régészeti leletei és azok jelentősége. Pesthidegkút. Helytörténeti Klub. – A helytörténeti kutatások jelentősége, a kutatómunka főbb szempontjai. Pesthidegkút, Helytörténeti Klub. – Árpád-házi Szent Margit élete és kora. Előadás és szakértés a televízió részére.

Kaba Melinda: „A Flórián téri Thermae maiores” – a BTM-ben MTA ásatási bizottság és meghívottak – Helyszínen MTA ásatási bizottság és meghívottak – Dán egyetemi hallgatók – Magyarok Világszövetsége vendégei – Műszaki Egyetem hallgatói – Műszaki Egyetem levelező tagozatának hallgatói – MTA Tudós klub – Pedagógus Szakszervezet vendégei – Várbarátok köre – Ifjúsági szaktábor (Marczibányi tér) – BTM Szakszervezet – Fazekas Gimnázium pedagógusai.

Kocsis László: Óbuda római kori régészeti emlékei: Katonai emlékek. Móra Ferenc Szakközépiskolában. Óbuda története az ásatások fényében. Hídépítő Vállalatnál.

Nagy Margit: Római és népvándorláskori leletek Szentés környékén. Várostarténeti monográfia felolvasó ülés a szentesi Koszta József Múzeumban.

Palovics Lajos: Középkori településeink folyamatosága. MTA Középkori Munkabizottságban. – A térkép a régészeti munkában. Nyári régészeti gyermektáborban. BTM. – Magyarország gazdasága a XVII. sz. 2. felében. BTM pártoktatás keretében.

Pető Mária: Állattartás és tenyésztés a római korban. Kaposvár. Mezőgazdasági Főiskola.

Szekeres-Virág Judit: Klasszicista építészet Pest-Budán. TMK Klub a BTM-ben.

Topál Judit: Százhalombatta környékének régészeti lelőhelyei. Százhalombatta. Művelődési Ház. – The villa rustica of St. Andrew. Szentendre. Interstudex tábor. – A szentendrei római kori villa. Szentendre. Művelődési Ház.

Tóth Imre: Életmód a XVIII–XIX. században fővárosunkban. Pedagógusok részére a BTM-ben.

Zolnay László: Buda a középkorban. Dunavecse Művelődési Ház. – Budai művészet a középkorban. Debrecen. Déri Múzeum.

Várostarténeti kutatás koordinációja

Öt budapesti és öt vidéki megyei múzeum képviselőivel megtárgyaltuk a kutatandó témákat, dr. Bánkúti Imre főigazgató-helyettes ezeket ismertette a békéscsabai szakmai továbbképzésen. A MNM-mal és a munkában résztvevő vidéki múzeumokkal megbe-

széltük a „Nemzeti hagyományok kutatása” téma pénzügyi keretében 1983-ban végzett városi életmód kutatás eredményeit, s kitűztük az 1984. évi teendőket is.

Helytörténeti szakfelügyelet

Ebben az évben általános, mindenre kiterjedő szakfelügyeleti vizsgálatot tartottunk a gyűjteményekben. Az általános vizsgálat eredménye pozitív volt. A nyilvántartás terén feltárt problémák, a gyűjtés helyenkénti egyenetlenségei az elért szintet lényegesen nem rontják le.

A kerületi helytörténeti gyűjtemények célhittel gazdálkodását a BTM intézte ill. felügyelte. Szakfelügyelő: dr. Gerelyes Ede.

SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

Adattár

Az Adattár az 5 éves és ezen belül éves tervében foglaltaknak megfelelően 1983-ban folytatta intézményünk régészeti gyűjteményei mutató kartonrendszerének készítését és a külső intézmények budapesti vonatkozású régészeti, műemléki anyagának adatfelvételét. Jelentős eredménynek tartjuk, hogy a tervezetten felül befejezték a Középkori Osztály gyűjteményeinek adatfelvételét, s ezzel egyúttal az adatgyűjtést a BTM szakleltárba vett régészeti tárgyi, fotó- és rajztári gyűjteményeiről. A gépelt adatkartonok elkészültéig és a megfelelő rendszerbe sorolásig is a kutatók rendelkezésére állnak az adatok az őskortól a törökkor végéig. Ugyancsak jelentős előrelépésnek tartjuk, hogy terv szerint befejezték a Magyar Nemzeti Múzeumban levő, budapesti lelőhelyű régészeti tárgyi emlékek adatfelvételét.

Az Adattár ebben az évben is folyamatosan gyűjtötte és nyilvántartásba vette a múzeum gyűjteményeihez, valamint az intézmény történetéhez kapcsolódó dokumentációkat, dokumentumokat, továbbá ellátta az adatszolgáltatással kapcsolatos feladatokat.

Könyvtár

Kiemeljük, hogy különleges értéket képviselő darabokkal gyarapodott gyűjteményünk. Újkori (KisCELLI) részlegünk régi könyvgyűjteményéből – a XV. század első felére datált misekönyv töredékek kerültek elő kötésből. Mezey László vizsgálata szerint a missale-fragmentumok a passauai egyházmegye missalejához állnak legközelebb. Az előkerült szövegeket a Fragmentum Codicum III. kötetében közlik.

RESTAURÁLÁS

A régészeti restauráló műhely 1983-ban több ásatás évek óta tartó, folyamatos restaurálását végezte. Az *óbudai római és középkori* leletek mellett a *budai királyi palota* újabb ásatási leleteit dolgozták fel. Sor került *kiállítási és raktári* anyag újrestaurálására is.

A műhely dolgozói közül többen hosszabb időt töltöttek ásatáson, helyszíni konzerválási munkákkal.

Műhelyeinkben restaurált tárgyak száma: régészet: 2646 db, képzőművészet: 34 db, történet: 118 db, ipartörténet: 39 db.

KIÁLLÍTÁSOK

Belső Terézváros. Március

Szófia a Bolgár Népköztársaság fővárosa. Május

100 év bolgár pénzei. Május

Pest-Budai városképek múlt századi üvegpotharakon. Június

Kálmán Béla fotóművész (USA) kiállítása. Június

Papp Gábor grafikusművész gyűjteményes kiállítása (1918–1982) Július

Beöthy István gyűjteményes kiállítása. Augusztus

Az aquincumi legiostábor katonai emlékei – II–III. századi tábor D-i kapuja. Október

Humoros műtárgyak (1848–1945) November

Amatőr képző- és iparművészek 1983. évi kiállítása. December

Az újjáépült Kiscelli Múzeumban:

Pest-Buda művészeti emlékei 18–19. sz. Október

Budapest művészete 19–20 sz. Október

Az „Arany Oroszlán” patika Október

Fővárosi nyomdák a 18–19. században. Október.

KÖZMŰVELŐDÉS

A Közművelődési Osztály 1983. évre tervezett feladatait teljesítette. A három állandó kiállításon kívül 15 időszaki *kiállítás* látogatottságát igyekezett biztosítani. Kidolgoztuk a Kiscelli Múzeum közművelődési hasznosításának tervét. Tevékenységünk, sajnos nem járt együtt a látogatottság jelentős növekedésével.

Felkészültünk a *szabadidő* struktúra változásával várható igények kielégítésére, havi egy alkalommal „Hajdanában-danában” címmel igen sikeres családi hétvégét hirdettünk.

Érdeklődés mutatkozott a szombat–vasárnapos vári séták iránt. Azonban látni kell,

hogy ez nemcsak szolgáltatási, hanem igényfelkeltési tudatformálás kérdés. A múzeumok külön rendezvény nélkül is, kiállításaiikkal, színvonalas ismeretbővítési lehetőséget nyújtanak.

Az iskolai oktató-nevelő munka segítése terén jelentős a foglalkozási formák tartalmi jobbítást eredményező gazdagodása: fakultációs oktatás segítése, a világnézeti-, a hazafias- és internacionalista nevelés új lehetőségei, a szakmunkástanulók számának növekedése – a zenei ismeretterjesztő formák színesevé, a hangszeres oktatás módszertani segítségét szolgáló fórumok befogadása.

A felnőttnevelés terén még mindig a vetélkedő forma az, amely a legnagyobb érdeklődésre számíthat, a Múzeumról múzeumra játék sikere is ezen alapult.

BARTÓK BÉLA EMLÉKHÁZ

Folyamatos látogatottságot biztosított a kiállítási anyag cseréje, bővítése, az iskolákkal közös rendezvények, könyvpremierek, zenei előadásorozatok, saját és rádiós koncertek tartása.

Intézményi kapcsolataink, eredményes együttműködéseink száma jelentősen nőtt. Propagandamunkánk változatosabb, színesebb lett.

KÜLFÖLDI UTAK

Bánkúti Imre, Bach Melitta, B. Nagy Anikó, Héjjas Pál, Kálmán Mária, Komjáthy Elemérné, Nagy Emese, Strackné Mohos Márta, Tóth Tibor, Zolnay László Ausztria – tanulmányút

Gábori Miklós és Csánk Vera NSZK – Günzburg

Gerő Győző: Ausztria–Svájc tanulmányút – Ausztria – a bécsi Institut für Ur- und Frühgeschichte meghívása – Lengyelország – VII. Nemzetközi Török Művészeti Kongresszus

Kaba Melinda, Németh Margit, Póczy Klára, Szirmai Krisztina: NSZK – Aalen – XIII. Nemzetközi Limes Kongresszuson vettek részt.

Nagy Emese, Altmann Júlia, Póczy Klára Ausztria – tanulmányút

Nagy Emese Görögország – tanulmányút

Schreiber Rózsa Ausztria – Thayaban, Nemzetközi Konferencián, meghívással

Székely György Ausztria, Linz, Nemzetközi Várostörténeti Bizottság ülése, MTA kiküldetés, Osztrák Tudományos Akadémia vendéglátás, előadás, múzeumlátogatások; Lengyelország, Jabonna, Lengyel–Magyar Történész Vegyesbizottság, MTA kiküldetés, Lengyel Tudományos Akadémia vendéglátás, két üléselnöklés, részletes hozzászólás H. Samsonovics előadásához a feudalizmusról a kapitalizmusra való kelet-közép-európai átmenet témakörében, bizottsági munka- és bibliográfiai beszámoló; 1683-as kiállításlátogatások.

Szilágyi Katalin NDK – a hallei Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte által Magdeburgban rendezett Archaeometrial Konferencián vett részt.

Múzeumunk 1984-ben megvalósult tervei közül néhány eredmény külön kiemelésre tarthat számat. Elsősorban a gazdag kiállítási programjainkat kísérte tudományos és népművelő szinten is elismerés. A vármúzeumi kiállításokon három téma vonzotta különösen a látogatókat: *Feszl Frigyes* építész halálának 100. évfordulója alkalmából rendezett kiállításon több a nyilvánosság számára először bemutatott tervrajzait, életére vonatkozó dokumentumokat és személyes tárgyait láthatták az érdeklődők.

A római birodalom területén elterjedt luxus edények – a *terra sigillaták* – gazdag együttesét kaptuk kölcsön a müncheni Prähistorische Staatssammlung régészeti gyűjteményéből, melyet aquincumi anyagokkal egészítettünk ki és mutattunk be nagy sikerrel, gazdag dokumentációs anyag kíséretében (térképek, feliratos és domborképes kőemlékek fotói, az előállításra, szállításra és árusításra vonatkozó római kori adatok közreadásával).

A „*Fiatál Építészek 84*” c. kiállításunkon fiatal építészek mutatkoztak be megvalósult pályadíjat nyert, vagy készülő városrendezési program keretében létrehozott terveikkel.

Az aquincumi legiós tábor „*Thermae maiores*”-ének rekonstrukciós és konzerválási munkái egyidőben készültek el 1984. november 5-re az újjáépített Árpád-híd, új Metró-állomás, alul- és felüljárók konstrukcióival. Lezárult a fürdő régészeti feltárásának négy éves megszakítás nélküli programja. Itt Európában egyedülálló építészeti-együttes valósult meg: a modern vasbeton tartószerkezetek lábainál, az új híd ívei alatt a római kori fürdő 48 terme, 15 000 m² alapterületen látható. A fürdő falai között rendezett kiállítás november 5-én nyílt meg, melynek a nem egészen egy hónapi nyitvatartása alatt közel 15 000 látogatója volt.

A jelenlegi és korábbi évek ásataiból származó ókori és középkori emlékek fotóiból és kómásolataiból ugyancsak sikeres kiállítást rendeztünk az *É–D-i aluljáró falain*. Elkészült a *D-i táborfal és kapu* részbeni rekonstrukciója és befejezés előtt áll a K-i kapu romjainak korszerű bemutatása a III. ker. Kórház utcában.

Az Árpád-hídi és közlekedési csomópont kialakítási munkáihoz kapcsolódó – előbb felsoroltakon kívüli – ókori és középkori régészeti feltárások ugyancsak befejeződtek. Az eltelt 12 év ásatai alatt felszínre került tetemes mennyiségű leletanyag feldolgozása megkezdődött.

Új- és Legújabbkori osztályunk, valamint a Képzőművészeti osztály munkatársai folytatták a Buda 1686. évi visszafoglalásának valamint „A 350 éves Tudományegyetem” c. jubileumi kiállítások előkészítését. A Középkori osztály *restauratori műhelyének* tevékenységi köre új munkaterülettel bővült: kő, freskó, mozaik, stukkó felszedését, tisztítását és konzerválását végezték el.

Intézetünk fokozattal rendelkező munkatársainak számát gyarapította a *kandidátusi* téziseit megvédő Zolnay László.

Az I. kerületi Tanács VB. 1984 szeptemberében tartott ülésén megvitatta a Budapesti Történeti Múzeum tevékenységéről szóló tájékoztatást, majd azt elfogadva elismerését és köszönetét fejezte ki a Múzeum magas színvonalú közművelődési tevékenységéért.

Jelentős tudományos konzultációkat tartott a főigazgató E. Potkowskival, a varsói

Régi Iratok Főlevéltárának igazgatójával a hazai, szlovákiai és erdélyi középkori városfejlődés etnikai, kulturális és egyházi viszonyairól, valamint G. F. Cushing és G. Fehérvári londoni egyetemi tanárokkal egy esetleges 1986. vagy 1987. évi londoni kiállításról és tudományos ülésszokról „Buda visszafoglalása” témakörben.

Sokszorosító részlegünkben 115 különféle nyomdai terméket készítettünk az év folyamán. Ezek jelentős része kiállítási meghívó, múzeumi programok ismertetése, zenei rendezvényeinkről tájékoztató, közművelődési szóróanyag volt.

Nemzetközi kapcsolataink ugyancsak gyümölcsözőek voltak az év folyamán. A megtett külföldi utak, előadások, konzultációk és itt fogadott látogatások növelik Múzeumunk megbecsülését és fokozódik az érdeklődés elért eredményeink iránt. Jeleztük, hogy Münchenből érkezett régészeti anyagot mutattunk be a Vármúzeumban, Párizsban pedig munkatársaink rendeztek hazai anyagból bemutatót a Musée de l'Hommeban, a nagyszabású nemzetközi paleolitikkiállítás részeként.

Néhány munkatársunk ebben az évben is *kitüntetésben* részesült:

Altmann Júlia, Kaba Melinda és Németh Margit megosztott „*Nívódíjat*” kapott az óbudai munkákért. *Kiváló Népművelő* kitüntetést kapott Strackné Mohos Márta. *Szocialista Kultúráért* kitüntetést kaptak: Kaba Melinda, Kőszegi Frigyes, Parragi Györgyi és Tóth Imre. *Kiváló dolgozó* kitüntetést kaptak: Cserháti Rudolfné, Gyulai Ernőné, Kelemen Dánielné, Madudák Erika, Sinai Sándorné és Székelyhidi Lajosné.

Az év folyamán *kinevezett* dolgozóink: Debiczky Katalin (műszaki rajzoló), Gádor Judit (régész), Paálné Nyújtó Zsuzsa (Bartók Emlékház vezetője), Gebhardt Margit (népművelő), Juhász Etelka (könyvtáros), Illés József (mérnök), Tóth Judit (műtárgy raktáros), Horváth Csaba (restaurátor).

Dr. Szálka Irma, a központi könyvtár vezetője az év folyamán nyugállományba vonult.

ÁSATÁSOK ÉS LELETMENTÉSEK

Óskori ásatásaink közül kiemeljük a XXI. ker. (Csepel) Dunadűlő úton folyt kutatást. Itt *őskori telepek* hulladék gödreit bolygatta meg a gázcsőfektetés, három őskori kultúra maradványait gyűjtötték be (Schreiber Rózsa, Debiczky Katalin és Tóth Judit). A XII. ker. Denevér út mentén megkezdődött az *őskori kovabánya* feltárása, melynek során sikerült megállapítani topográfiai helyét és korát (Csánk Vera, Gábori Miklós). A *Gellérthegy D-i részén* a *későbronzkori, keltakori telep sáncrendszerének* kutatása áthúzódik a következő évekre is (Pető Mária, Kőszegi Frigyes, Nováki Gyula).

A korábbi évek legnagyobb feladatát jelentő római kori kutatási terület az Árpád-hídi építkezésekhez kapcsolódó kutatás volt, 1984-ben már csak kisebb mértékben követték a közlekedési csomópont kialakítását célzó beruházások földmunkáit. Több volt az útrendezéseket, parkosításokat követő határidős feladat. A korai ala-tábor területén kiegészítő alaprajzi és periódus kutatásokat végeztek (Kérdő Katalin, Marity Erzsébet, Bertalan Vilmosné).

A legios tábor területén a *porta praetoriánál* (Németh Margit, Madarassy Orsolya), a *via principalis keleti oldalán* lévő *taberna*-sorban (Kocsis László), majd ettől Ny-ra a tisztí

házban a retenturában a leghátsó scamnumban a *kaszáryák* épületeinél (Madarassy Orsolya) folytak ásatások. A *Thermae maiores* területén befejező feltárások voltak, valamint a rekonstrukciós és konzerválási munkák irányítása, ellenőrzése történt az év folyamán (Kaba Melinda). A *canabae*ban az ala-tábor kutatásával egyidejűleg a későbbi beépítés tisztázására is sor került (Kérdő Katalin, Máriy Erzsébet). Több periódusú római kori épület falfestményekkel díszített részletei kerültek felszínre a Dugovits Titusz téren (Kérdő Katalin). A *polgárváros D-i részén* a Szentendrei úti Áramátalakító területén római kori épületek részbeni kutatására nyílt lehetőség. *Agyagfalú épület* maradványai kerültek felszínre a katonaváros és polgárváros közötti területen végzett leletmentés során a III. ker. Ladik utcában (Zsidi Paula). Az aquincumi romkonzerváláshoz kapcsolódó perióduskutatás a Macellumtól K-re levő épülettömbben mészárszéknek bizonyuló épületcsoportot tisztázhatott (Póczy Klára). *Későavarkori temető* helyét sikerült leletmentő ásatással megállapítani a III. ker. Solymár völgyi úton, ugyancsak leletmentés kapcsán került felszínre egy magányos *avar sír* a XX. ker. Klauzál utcából (Nagy Margit). A korábban megkezdett témák kutatása folyt a *középkori* maradványok felszínre kerülése során. Óbudán a Calvin utcában a *Királynéi vár* templomának XIV. századi szentélyrészletét, a III. ker. Fő téren a *XIV. századi Mária templom* sekrestyéjének maradványait, valamint korábbi épületnyomokat és lekövezett burkolatrészletet tártak fel (Altmann Júlia).

A volt királyi palota területén a *palota felépülése előtti település*, valamint a palota erődrendszeréhez tartozó út kutatása folyt, leletmentéssel felszínre került a *Szárazárok* további részlete (Zolnay László, Ritoók Ágnes, Bencze Zoltán). A *Vármege*ben lakóházak renoválásával kapcsolatban *16 háznál* tisztáztak *középkori részleteket* (H. Gyürky Katalin, Nagy Emese). Folytatódott a *Kána-i kolostor* feltárása is (H. Gyürky Katalin). A Budakeszi út 93. sz. telken a *Pálos kolostor* épületének kutatása folytatódott a tereprendezést és konzerválást megelőzően (Zolnay László). A Tabánban (Szarvas tér 1. előtt) *középkori hulladékgödör* feltárására nyílt lehetőség közműfektetési munkák során (Gádor Judit), ugyancsak folytatódott a korábbi években már megismert *középkori templom* belső terének kutatása a XVI. ker. cinkotai evangélikus templom belső terében. A Belvárosban a Városház utca 9–11. udvarán *későközépkori temető sírjai*, valamint az V. ker. Szerb utca 21–23. sz. alatt *középkori templom* maradványai kerültek felszínre leletmentések során. Budaörsön a Naphegyen két *honfoglaláskori sírt* tártak fel (Irásné Melis Katalin).

GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

Új- és Legújabb kor

Várostartörténet

A *bútorgyűjtemény* Lingel Károly budapesti asztalos műhelyéből származó hét darabból álló szecessziós ebédlőgarnitúrával gyarapodott.

Az *ipartörténeti gyűjtemény* 91 db új szerzeményéből kiemelkedő jelentőségű a világ első tölcser nélküli 1907-ből származó gramofonja.

Az *iskolatörténeti* anyag Schickedanz Albert építész iskolai rajzfüzetével gazdagodott.

Eredményes gyűjtés folyt az *életmód történeti* kutatások tárgyi dokumentumaiból: 89 db üveg–porcelán, háztartási eszközök, melyek egy része a Százados úti lakótelepről származik. Ugyanitt a lebontásra kijelölt részen *életmódra* vonatkozó *interjúk* és *fotók* készültek.

A *kézirat, plakát és térképgyűjtemény* kiemelkedő új szerzeménye a Wekerle Állami Munkástelep különféle témájú iratai, egy 1824-ből származó polgáreskü, valamint Bárczy István polgármester hagyatékából származó néhány irat.

Képzőművészet

A *festmény-, grafika- és szoborgyűjtemények* gyarapítási elve azonos a több évtizede kialakított gyakorlattal. Változatlanul kiemelt szempont a Budapesthez való kötődés, amely nem egyezik meg a szűken értelmezett várostörténeti szemponttal, műfaji adottságok miatt.

Az év folyamán vásárolt műtárgyak közül kiemelkedő jelentőségű Galántai György: Átalakítás önmagával 1976, Anna Margit: Emlék 1935.

A *metszettár, éremtár és ezüstgyűjtemény* gyarapításánál a vásárlások jóval szerényebbek, mivel a gyűjtemények jellegükből fakadóan csak ritkán felbukkanó új műtárgyakkal gyarapíthatók.

A *Fővárosi Képzőművészeti Gyűjtemény (FK)* ebben az évben is több darabbal gyarapodott.

TUDOMÁNYOS MUNKA

Tudományos előadások

Előadások az ELTE-n:

Székely György egyetemi tanár: A nemzetté fejlődés kérdései a 15–17. századi Európában. – A Németalföld társadalma és művelődése a 15–17. században. – Gazdasági, politikai, tudati változások a középkor delelőjén: a 12–13. század. – Rómaiak és barbárok 476 után – A brit szigetek és Skandinávia az 5–11. században – A keleti kereszténység és az Iszlám. 6–12. században.

Gábori Miklós c. egyetemi tanár: „Paleolitikum”

Gerő Győző: Anyagismeret

Nagy Emese: Művészettörténeti gyakorlat

*

Póczy Klára: Történeti korok tervezési módszerei és szerkezetei I. (BME, Építészmérnöki Kar, meghívott előadóként).

Nemzetközi tudományos konferenciákon:

Csánk Vera: Die Erfolge der Ausgrabungen in der Remete-Oberen und die Problematik des Transdanubischen Szeletien. (H. Obermaier Társulat Konferencia, Erlangen, NSZK)

Gerelyes Ede: A Magyarországi Tanácsköztársaság emlékezete. (Varsói Egyetem)

Póczy Klára: Export-import problems in Roman Pannonia. (Anglia, Oxford)

Póczy Klára–Szirmai Krisztina: Neue Bronzefunde aus Aquincum. (Bulgár Tudományos Akadémia – Szófia)

Schreiber Rózsa: Beitrag zu den Beziehungen der frühbronzezeitlichen Nagyrév- und Maros-Kultur. (Jugoszlávia, Belgrád)

Schreiber Rózsa (Kalicz N.-al): Beiträge zur demographischen Wandelung und Wanderungshypothesen in der Kupferzeit und Frühbronzezeit Ungarns. (Görögország, Xanthi)

Szirmai Krisztina: Neue Funde aus Bronze aus der colonia und der canabae von Aquincum. (Jugoszlávia, Stara-Zagora VIII. Internationales Kolloquium über die antike Bronzen)

Hazai tudományos konferenciákon:

Altmann Júlia: 1984. évi ásatási beszámoló. (BTM)

Bánkúti Imre: Újabb eredmények a Rákóczi-szabadságharc kutatásában. (Továbbképzés pedagógusok részére, Fővárosi Pedagógiai Intézet) – Buda ostroma 1684-ben. (Noszvaj, 2. vártörténeti konferencia.) – Buda felszabadító ostroma 1684. (BTM)

Fenyvesi László: Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai (1641). (Noszvaj, 2. vártörténeti konferencián)

Gádor Judit: 1984. évi ásatási beszámoló. (BTM)

Gál Éva: Kézművesség az óbudai uradalomban (1686–1775). – (Veszprémi Kézművesipartörténeti konferencia)

H. Gyürky Katalin: 1984. évi ásatási beszámoló. (BTM)

Kaba Melinda: Thermae maiores (MRMT)

Kocsis László: Az aquincumi I. sz.-i sisaklelet. (MRMT)

Palovics Lajos: Torbágy és Törökbálint. Adatok és szempontok Buda környékének településtörténetéhez. (Dunántúli Településtörténeti Konferencia, Veszprém) – A Belváros településtörténete a reformkorig. A településszerkezet változásainak látható emlékei. (ELTE Tanárképző Főiskolai Kar)

Póczy Klára: Aquincum katonavárosa. (MRMT)

Székely György: Magyarok, bolgártörökök, avarok a Kárpátokon túli és inneni kapcsolataik hagyományában. Hozzászólás Szádeczky-Kardos Samu: Megjegyzések néhány őstörténeti vonatkozású forrás értelmezéséhez c. előadásához. (MTA Őstörténeti Munkabizottsága) – Európai népi játékok a középkorban. (Eötvös József Kollégium Olimpiai történeti sorozat.) – Hunyadi László kivégzése. (Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Magyar Jogtörténet Baráti Köre.)

- Szirmai Krisztina:* Az aquincumi 2–3. századi legióstábor úthálózata. (MRMT)
Szirmai–Hervainé–Gáspár: Búvár utcai ládika. (MTA Régészeti Intézet)
Németh Margit: Aquincum 1. sz.-i megszállásának kérdéséhez (MRMT) – Beszámoló az 1984. évi feltárásokról Óbudán. (BTM)
Zolnay László: 1984. évi ásátási beszámoló. (BTM)
Zsidi Paula: A Gazdagréti későrómai temető. (BTM)

Egyéb tudományos és népszerűsítő előadások:

- Altmann Júlia:* A középkori Óbuda. (BTM Tájak–Korok–Múzeumok sorozat keretében)
Baróti Judit: A múzeum rejtett kincsei c. sorozatban az Erzsébet nőiskoláról készült fényképek bemutatása. (Kiscelli Múzeum)
Gál Éva: Világváros születik. – Bp. fejlődése a 19. sz. második felében, (BTM) – Életmód Pest-Budán a reformkorban. (Kiscelli Múzeum)
Gergely Katalin: Kis magyar néprajz (rádióelőadás és TIT) – Történeti környezetismeret: viselet és öltözködéstörténet. (Iparművészeti Főiskola)
Gerelyes Ede: A századforduló Budapestje (BTM) – Pécs története c. kiállításának vitaülése (Pécs) – Budapest mai arculata. (HNF Budapesti Bizottsága)
Írásné Melis Katalin: Honfoglaláskori kutatások és emlékek. (BTM)
Gerő Győző: Török fürdő Magyarországon. (Eger, TIT)
Kaba Melinda: Thermae maiores (TIT, Ybl Főiskola hallgatói, kivitelező vállalatok)
Kocsis László: Vezetések a legios tábor ásátásainál. (MRMT, kivitelező vállalatok)
Létay Miklós: A múzeum rejtett kicsei c. sorozatban a céhes-, kézműipari és cégér gyűjteményekről. (Kiscelli Múzeum)
Németh Margit: Vezetések a legios tábor ásátásainál. (MRMT, kivitelező vállalatok)
Palovics Lajos: Bia és Torbágy nevének eredete. (Biatorbágy, Helytörténeti Kör) – Újjátelepülés a török kiűzése után. Magyarország népesség- és településtörténete a 18. században. (BTM) – Történeti földrajz, településtörténet, településföldrajz: a településtörténet segédtudományai. (BME Városépítési Tanszék)
Parragi Györgyi: Vallási élet Aquincumban – Kerámiagyártás Aquincumban – Halott kultusz és sírplasztika Aquincumban – Halott kultusz az ókorban – Művészeti élet Aquincumban – Óbuda 2000 éve. (TIT, Ybl Miklós Műszaki Főiskola, Postás Művelődési Ház)
Pető Mária: Ókori agrártörténet (Kaposvár, Mezőgazdasági Főiskola) – TIT előadások különböző ókori témákból. (BTM)
Póczy Klára: Pannóniai művészeti emlékek (TIT Szabadegyetem, Sopron) – Közlekedés és turizmus a Római Birodalomban. (TIT)
Topál Judit: The history of the Roman villa at Szentendre (Szabadtéri Néprajzi Múzeum) – Archaeological finds from the villa rustica. (Művelődési Központ, Szentendre)

Tóth Imre: A Fővárosi Nyomdaipar fejlődése a kezdetektől 1945-ig – Az Eufon szabadalom. (Rádió „ötödik sebesség”, VEAB, BTM)

Várostörténeti kutatások koordinációja

Folytatódott az előző évben meghatározott területek kutatása, illetve adatgyűjtések: a városi topográfia, városi infrastruktúra kiépülése 1850–1914. Jelentősen előrehaladt a feldolgozó munka a városi életmód változása 1890-től napjainkig témakörben.

Országos koordinációs feladataink során folyamatosan végeztük a különböző várostörténeti gyűjtemények felmérését, és előkészületeket tettünk egyes gyűjtemények állagjegyzékének kiadásához. A történész múzeológusok szakmai továbbképzésébe bekapcsoltuk a várostörténeti múzeológiai kutatások témáit. A várostörténeti gyűjteményeket ismertető tanulmányokból a „Történeti Múzeológia” c. kiadvány egy számát állítottuk össze.

Bánkúti Imre főigazgató-helyettes és Fenyvesi László történész kutatók részt vettek a noszvaji 2. várostörténeti konferencián, ahol előadást is tartottak.

Helytörténeti szakfelügyelet

A kerületi helytörténeti gyűjtemények vezetőit két alkalommal hívtuk össze szakmai továbbképzés, illetve az 1985. évi felszabadulási kiállítások elvi kérdéseinek megvitatása céljából. A szokásos évközi többszöri konzultálások mellett különösen az angyalföldi, albertfalvai és a XVIII. ker.-i gyűjtemények szakfelügyeletére, működési feltételeinek vizsgálatára fordítottunk nagyobb figyelmet.

Gerelyes Ede szakfelügyelő korábbi megbízatása alapján a fővárosi munkásmozgalmi gyűjtést kísérte fokozott figyelemmel. Ennek kapcsán vásárolta meg intézményünk részére egy 1931-ből származó Fürst Sándorra vonatkozó emléket.

Varsóban dr. Janusz Durkó-val, a Várostörténeti Múzeum igazgatójával, a két múzeum közötti kapcsolat lehetőségeiről, eredményes tárgyalásokat folytatott.

SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

Adattár

Az Adattár befejezte a Magyar Nemzeti Múzeum budapesti lelőhelyű régészeti tárgyainak nyilvántartási adatainak átvételét és az adatlapok megfelelő rendszerbe szerkesztését.

Ugyancsak befejezést nyert a BTM régészeti gyűjteményeinek adatfelvétele az őskortól a törökkor végéig. Megkezdődött a szakirodalmi adatgyűjtés is. Az Adattár az előző évek gyakorlatának megfelelően végezte gyűjtőtevékenységét, nyilvántartásainak bővítését és ellátta az adatszolgáltatást.

Könyvtár

A könyvtár revíziót végzett a könyvtári állományról, melyről részletes jelentés készült.

Az állománygyarapítás és restaurálás, köttetés a terveknek megfelelően történt. Jeletős segítséget nyújtott a Soros-Alapítvány, melynek könyvtári programjába sikerült bekapcsolódní és több amerikai egyetem kiadványát kedvezményes áron beszerezni. Könyvtárunk jelentős nemzetközi kapcsolatai révén Európa számos múzeumával és tudományos intézményével fennálló csere lehetőségek a könyvtár állományát évről-évre gyarapítják.

RESTAURÁLÁS

Restauráló műhelyeinkben az ásátásokból felszínre került régészeti leletből 3750 db-ot restauráltak, valamint 3 képzőművészeti alkotást. Ugyancsak restaurátoraink végezték a kiállítások rendezéséhez, valamint a régi kiállítások karbantartásához kapcsolódó munkákat.

KIÁLLÍTÁSOK

Ékszerek Ausztráliából. Március

Japán plakát kiállítás. Március

Védjük, hogy unokáink is lássák III. Április

Mikola Nándor festőművész finnországi kiállítása. Május

Fejezetek a képes-levelezőlap történetéből I. A kezdetektől 1904-ig. Május

Feszl Frigyes 1821–1884. Június

Terra sigillata a Római Birodalom luxusedényei tükrében. Július

Bánk Ernő festőművész kamarakiállítása. Szeptember

Fiatál építészek '84. Szeptember

NDK Iparművészeti kiállítás. November

Lengyel tájkép (Fotókiállítás). December

Új állandó kiállítások:

Aquincumi Fürdő Múzeum a „Thermae maiores”. November

Aquincumi legiós tábor és Óbudai középkori ásátások (Kiállítás a Flórián téri aluljáróban). Augusztus

KÖZMŰVELŐDÉS

A Közművelődési osztály 1984. évi tervének megfelelően végezte jó eredményekkel zárult munkáját.

Az *iskolai oktató-nevelő* munka segítése az osztály hangsúlyos feladata volt: a fővárosi honismereti pályázat gondozása, a Budapest felszabadulásának 40. évfordulójára kiírt pályaművek nyerteseinek alkotásaiból készülő kiállítás előkészítése, a szakmunkásképző intézetek történelem tantárgyi versenyének előkészítése, valamint a gimnáziumi történelem fakultációhoz kapcsolódó tematika kibővítése a IV. osztályos anyag kidolgozásával. Sikeresen folytatódott a tanári továbbképzés, az ELTE tanárképzős hallgatóinak speciális múzeumi kollégiuma.

Ebben az évben is nagy érdeklődés kísérte a szombat délelőtti családi programjainkat a „Hajdanában-danában” történelmi játékműhely keretében.

Eredményes munkája volt az osztálynak a VBKM gyár és a Magyar Néphadsereg felszabadulási vetélkedő anyagának összeállítása Magyar Károly régésszel közösen, a résztvevők felkészítése, valamint az I. ker. KISZ Bizottság, a Munkásmozgalmi Múzeum és a BTM közös vári vetélkedője.

Az *Aquincumi Múzeumban* öt nagyszerű előadás volt Platon: Szokratesz védőbeszéde címmel Haumann Péter tolmácsolásában.

Ugyanitt, Aquincumban irodalmi összeállítást mutattak be az Apáczai Csere János gimnázium latin szakos diákjai „Prometheus” címmel.

A felújított *Kiscelli Múzeumban* gyermekfoglalkozásokat tartottunk, múzeumi órákat, „Rejtett kincsek” sorozat felnőtteknek a nyomdatörténeti kiállításon, képzőművészeti filmvetítést és kórushangversenyt tartottunk.

BARTÓK BÉLA EMLÉKHÁZ

Az Emlékházban tartott gyermek- és ifjúsági, valamint a felnőtt foglalkozások, rendezvények hatékonyságát, gyakoriságát és a látogatottságot sikerült növelni az év folyamán.

Előző évekhez hasonlóan az iskolai zenei klubok programjainak is helyt adott az Emlékház. Az iskolai oktató-nevelő munka segítségével zenei-irodalmi vetélkedőket, nyári zenei táborokat szerveztek.

Több országos és fővárosi rendezvénysorozat szerepelt az emlékház programjában.

1984. decemberében dr. Székely György főigazgató elnöklétével megalakult a Bartók Béla Baráti Kör.

1984. augusztus 1-től az Emlékház vezetője Paálné Nyújtó Zsuzsa.

KÜLFÖLDI UTAK

Altmann Júlia, Gábor Judit, Gerő Győző, Kuczogi Zsuzsa és Nagy Emese egy napos ausztriai (burgenlandi) tanulmányúton vettek részt,

Berta István Moszkvában előkészítette a 40 éves jubileumi kiállítást,

Csánk Vera az NSZK-ban, Stuttgartban az Erlangen H. Obermaier Gesellschaft meghívására előadást tartott, Parisban a Musée de l'Homme-ban készült kiállítás magyar részét rendezte,

Gál Éva és Baróti Judit Bécsben tettek tanulmányutat, elsősorban kiállításokat látogattak,

Gergely Katalin résztvett Palermóban a III. Nemzetközi Szemiotikai kongresszuson,

Nagy Emese Észak-Erdélyben tett tanulmányutat,

Németh Mária Erfurtban az „NDK Iparművészet” c. kiállítást készítette elő,

Pető Mária az OÖT támogatásával olaszországi tanulmányutat tett,

Ritoók Ágnes részt vett a Poitiers-i nyári egyetemen,

Schreiber Rózsa kongresszusokon, konferenciákon vett részt, valamint ásatásokon konzultált és előadásokat tartott Görögországban Xanthiban, Jugoszláviában a Balkanológiai kongresszuson, és Ausztriában Nickenmarktban,

Szirmai Krisztina részt vett Bulgáriában a Stara Zagora VIII. Internationales Kolloquien über antike Bronzen c. programon ahol előadást tartott,

Topál Judit az OÖT támogatásával egyhónapos ösztöndíjas úton volt Indiában,

Zsidi Paula Münchenből kísért Budapestre kiállítási anyagot.

1985.

Múzeumunk-1985-ben megvalósult tervfeladatainak sorában elsősorban említjük sikeresen megrendezett *kiállításainkat*. Január 22-én Moszkvában és február 12-én Múzeumunkban nyíltak a „Budapest 1945–1985” című felszabadulási kiállításaink. Gazdag tárgyi anyag szerepeltetése mellett a kiállítások bemutatták fővárosunk életét, az 1945-ben romokban heverő város felszabadulás utáni újjáépülését, eredményeit. A moszkvai bemutató sikerét jól példázza, hogy a 12 napig nyitvatartó kiállításnak 125 000 látogatója volt. Másik igen jó sajtóvisszhangot is kapott kiállításunk a Palota földszintjén rendezett és 1985. május 12-én nyílt „350 éves a Tudományegyetem; 1635–1985” című kiállításunk. A kiállításon alapítólevél, oklevelek, korabeli metszetek, Pázmány relikviák, a névadó Eötvös Loránd ingái, nagyszombati eredetű tárgyak, a Karok (Teológiai, Jogi, Orvosi, Természettudományi, Bölcsész) gazdag írásos és tárgyi dokumentumai mellett, értékes festmények, berendezési tárgyak, ötvösművészeti remekök sokaságában gyönyörködhetett a látogató. A mai egyetemről és nemzetközi kapcsolatokról készült „Életkép”-fotók színesítették a gazdag témát. Linzben a „Magyar hét” keretében kiemelt elismerés mellett mutatta be Múzeumunk számos római- és középkori anyagát, valamint gyűjteményeink több képzőművészeti alkotását. Az 1984-ben rendezett párizsi Musée de l'Homme „Az őstörténeti kor vadászáinak művészete és civilizációja” című kiállítása 1985-ben is nyitva tartott. A kiállítást az év végéig 150 000 felnőtt látogató, ezen felül

iskolai tanulók tanáraikkal, tekintették meg. A kiállítás sikeréhez kiemelkedő jelentőségű régészeti leleteink több darabjának kölcsönzésével, rendezésével és a kapcsolódó tudományos munkával járultunk hozzá.

Ugyancsak külföldön, Augsburgban rendezett és igen sok érdeklődőt vonzó sikeres kiállítás „Die Römer in Schwaben” címmel – egyetlen külföldi résztvevője és aquincumi leleteinknek rendezője volt Múzeumunk.

Mind a hazai, mind a külföldi múzeumokkal fennálló tudományos kooperáció jó példája az 1985. év elején a Magyar Nemzeti Galériában rendezett „Barabás Miklós akvarelljei” című kiállításához kölcsönadott több, a BTM tulajdonát képező tájkép, városkép és arckép. Ugyanígy részt vettünk az *Országos Széchenyi Könyvtárban* létrehozott „Kódexek a középkori Magyarországon” című kiállításon kiváló értéket képviselő iparművészeti anyagunk kölcsönzésével, tudományos munkával, ismertető írásával.

Elsősorban a középkori, de az újkori osztály kutatói is jelentős mértékben dolgoztak az 1986-ban megrendezésre kerülő és minden bizonnyal élénk nemzetközi érdeklődésre is számot tartó „Buda visszafoglalásának 300 éves évfordulója” című jubileumi kiállítás előkészítésén.

Múzeumunk tudományos életének évről-évre emelkedő színvonalát a kutatók tollából itthon és külföldön megjelent *könyvek, tanulmányok*, kongresszusokon, konferenciákon elhangzott előadásai fémjelzik. Ezek sorából kiemeljük, hogy Múzeumunk főigazgatója dr. Székely György 1985. november 22-én tartotta a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagi székfoglaló előadását. Ugyancsak emelkedő tendenciát mutat Múzeumunk *külföldi kapcsolatainak* bővítése. Ez kifejezésre jut a már említett kiállítások rendezésén kívül a nemzetközi könyvcserénk eredményeként könyvtárainkat gazdagító értékes kiadványok beérkezésével is. Utóbbiak számát minden bizonnyal jelentősen növeli a fontos cserealapot képező – a rövidesen megjelenő – Budapest régiségei XXV. kötet.

Múzeumunkban rendezett *tudományos konferenciák* közül kiemeljük Csánk Vera az „Őskori kovabánya a budapesti Farkasréten” című előadását és Pattantyús Ábrahám Miklós, az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet tudományos munkatársának korreferátumát.

Múzeumunkba látogató számos külföldi vendég, szakember, politikus és turista érdeklődő közül megemlítjük az ELTE jubileumára érkezett külföldi egyetemek rektorait, felavatott külföldi díszdoktorokat, akik meglátogatták az egyetemtörténeti kiállításunkat.

Nagy elismeréssel nyilatkoztak a római kori műemlékekről az Aquincumba és a Flórián téri Thermae Maioresbe látogató olasz delegáció, az erlangeni Egyetem Régészeti Tanszékének vendégei, a Nemzetközi Restaurátor Konferencia résztvevői és a bochumi Egyetem tanárai és diákjai.

Múzeumunkban nagy érdeklődés mellett tartott előadást John Scofield „Ásatások és helyreállítások a London City-ben” címmel.

Az elmúlt év eredményei között megemlítjük még, hogy régészeti osztályaink ásatásainál kedvezően éreztette hatását ásatási munkásbrigád kialakítása. Így lényegesen több feladatot láttunk el, gazdaságosabb anyagi feltételek mellett.

1985. évi személyi változások:

dr. Zolnay László tudományos főmunkatárs meghalt, dr. Póczy Klára tudományos főmunkatárs nyugállományba vonult, Mohos Márta osztályvezető megvált a múzeumtól.

Kinevezések:

Király Elvira osztályvezető (Közművelődési Osztály), dr. Mérő Károlyné személyzeti vezető (új munkakör), Zádor Judit középkor szakos régész (Középkori Osztály), Wellisch Márta osztályvezető (Könyvtár).

Néhány munkatársunk ebben az évben is kitüntetésben részesült.

Szocialista Kultúráért kitüntetést kapott: Krómer Ágnes, dr. Rózsa Miklós és dr. Topál Judit, *Kiváló Dolgozó* kitüntetést kapott: Demjén Károlyné, Kuczogi Zsuzsanna, Nagy Jusztiina és Simon Sándor, *Miniszteri dicséretet* kapott: Balázs Miklósné, Tóth Éva, Török Ferencné és Sinkó Judit.

ÁSATÁSOK ÉS LELETMENTÉSEK

Óskori kutatásunk Farkasréten kovabánya feltárásának folytatásával, a lelőhely újabb értékes részeit hozta felszínre (Csánk Vera, Gábori Miklós). A Gellérthegyen az *eraviszkusz oppidum* védőfalazatának újabb részletei kerültek elő (Pető Mária, Kőszegi Frigyes és külső munkatársként Nováki Gyula).

A rákoscsabai Péczeli úti *kora-népvándorláskori temető* több sírjának feltárására és a temető határának kutatására nyílt lehetőség (Nagy Margit), Káposztásmegyeren 2–3. századi *szarmata település* házmaradványainak, gödörrendszerének feltárását eredményezte az ásatás nagy kiterjedésű területen (Nagy Margit, Endrődi Anna). Római kori feltárások az *ala tábor területén*, az Árpád fejedelem u.–Lajos u. térségében folytak az óbudai „Aquincum” szálló építkezését megelőzően (Németh Margit, Facsády Anna-mária). A Bécsi út 138–140., 166., 170–172. és 203. sz. házak térségében összesen 146 római kori és ókeresztény sír kibontására kerülhetett sor (Topál Judit), ugyancsak folytatódott a III. ker. *kaszásdűlői római kori temető* feltárása (Zsidi Paula), valamint óbudai házak pincéiben a Dugovics T. tér 13–17. sz. alatt, leletmentés során a *korai tábor* nyomait, valamint a *késő római erőd D-i falszakaszának* részletét kutathatták (Németh Margit).

A középkori ásatások ugyancsak több helyen hoztak felszínre eredményeket a fővárosban. Óbudán az *Árpád fejedelem útján* az említett „Aquincum” szálloda helyén a *középkori piactér* kutatásának folytatására nyílt lehetőség, a *Fő tér 1. sz.* alatt a Zichy kastély udvarán végzett leletmentés hozott felszínre *középkori maradványokat* (Altmann Júlia), a *Magyar Lajos utcában a klarissza kolostor melletti telken a beépítettséget kutathatták* (Altmann Júlia, Bertalan Vilmosné). A *Budavári palota területén a Szárazárok északi támfalánál, a palota É-i előterében és a keleti „hajtogatott várfal” mentén volt leletmentés* (Magyar Károly, Nyékhegyi Dorottya, Viemann Zsolt, Boldizsár Péter), a *Várnegyedben* a Sikló építkezéséhez kapcsolódóan *két középkori épület részletének* feltárására volt lehetőség. Pesten az *V. ker. Váci u. 1–3. sz. ház előtt a későközépkori városkapu* részletének feltárása folyt, valamint *régészeti megfigyelés a Váci utca teljes hosszában és a Szerb u. 21–23. sz. alatt földmunkákhoz kapcsolódóan* (Írásné Melis Katalin). *Budaszentlőrinci*

pálos kolostornál a templom területén folytak kutatások, valamint a helyreállítások ellenőrzése (Bencze Zoltán, Nyékhelyi Dorottya, Viemann Zsolt, Boldizsár Péter). A *kánai apátság* feltárásának folytatására is sor került: a keleti kolostorszárny északi, utolsó helyiségét és a középkorban elbontott épületek részleteit tárták fel (H. Gyürky Katalin), *Pesthidegkúton* a *Gercse-i* középkori templom körüli *temető és kerítőfal* részlete került felszínre (Irásné-Melis Katalin).

Vidéken is végeztünk kutatásokat Pécs-Püspökvár és városfalak *török* maradványa-
inak, Egerben a Valide szultana fürdő feltárásának folytatására, valamint Szászváron
ugyancsak törökkori nahije-központ ásatására került sor.

GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

Új- és legújabb kor

Várostartörténet

Az évi gyarapodások közül kiemeljük a városi társadalmi rétegek *életmódjára* jellemző tárgyak – elsősorban 1945 előtti lakáskultúrához tartozó emlékek – gyűjtését. A *nyomatvány-kéziratár* Bárczy István polgármesterré választása alkalmából írt levelezések (25 db) egy részét vásárolta meg, valamint 1948–49-ben kiadott *kereskedelmi, politikai és filmplakátokat*, melyek néhány hiánypótló jelentőségű. Hasonlóan fontos Kertész Árpád nyomdász életútját bemutató családi iratanyag, és az *Egyetemi Színpad plakátgyűjteményének* gyűjteményünkbe kerülése. Tervtárunk – többek között – Hauszmann Alajosnak az Igazságügyi palotáról készült és albummá összefűzött 20 db tervének megvásárolt példányaival gyarapodott. *Vegyes életmódtörténeti* gyűjteményünk 34 db *századeleji* – ez évben vásárolt – *játékai* nagy sikerrel szerepeltek a Kiscelli Múzeumban rendezett játékiállításán. *Fotótárunkat* nagyobb mennyiségű családi *fényképpel* gyarapítottuk, melyek mindegyike jelentős fővárosi művész felvétele *1870–1930 közötti évekből*. Ugyancsak hiánypótló szerepet tölt be 400 db rózsadombi felvétel. A „Budapest 40 éve” című kiállításunk részére vásároltunk 1910-ből származó hagyatékból *kézimunkákat, ruházati felszereléseket*. Hasonlóképp hagyatékból került gyűjteményünkbe egy józsefvárosi *szíjgyártó cégér*.

Képzőművészet

Kiemelkedő jelentőségű vásárlások voltak az év folyamán: Bálint Endre: Európai iskola kiállítási plakátterve, Önarckép1946, Altorjai Sándor: Könnyek, fiam, könnyek, Mattis-Teutsch János: Kompozíció a Lélekvirágok című sorozatból, valamint Bartha Lajos grafikai lapjai és szoborterve. Az FK gyűjtemény 7 db műtárggyal gyarapodott.

TUDOMÁNYOS MUNKA

Tudományos előadások

Székely György MTA rendes tagi székfoglaló előadás: Fekete-tengeri utak és kapcsolatkeresések az oszmán hatalom hátában – a XV. századi keleti magyar politika mozgásterének szűkülése a Mediterráneum eltolódásaiban.

Előadások az ELTE-n:

Székely György egyetemi tanár: Központosítás, abszolutizmus, köztársasági eszmény a XV–XVII. századi Európában. – A reformáció irányzatai. – A feudalizmus kialakulásának történelmi útjai és típusai, – Keresztések, muzulmánok, mongolok a XIII–XIV. században – Törés és kontinuitás a IV–VII. századi európai fejlődésben – Történeti prozeminárium,

Gábori Miklós c. egyetemi tanár: Paleolitikum.

Nemzetközi tudományos konferenciákon:

Csánk Vera: Természeti környezet a magyarországi paleolitikumban (A Hanoi Régészeti Intézet) – A természeti környezet vizsgálatának régészeti és természettudományos módszerei (A Hanoi Földtani Intézet),

Gábori Miklós: A régi kőkor Magyarországon – A pleisztocén természeti- és ökológiai környezete (A Hanoi Régészeti Intézet),

Gerő Győző: Die Freilegung des Sultana Valide Bades in Eger (V. Nemzetközi Turkológiai Kongresszus – Isztambul),

Kaba Melinda: Az aquincumi Thermae maiores helyreállítása (Nemzetközi Restaurátor Konferencia Veszprém),

Madarassy Orsolya: Das Wandgemälde in der Szőlőkert–Vörösvári Strasse (Nemzetközi Restaurátor Konferencia Veszprém),

Németh Margit: Az aquincumi legióstábor feltárásai (Nemzetközi Restaurátor Konferencia Veszprém),

Székely György: Die ungarische Staatsgründung im Lichte der Staatssymbole (Hamburg, Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, Katholische Akademie Hamburg, Ranke-Gesellschaft). – Les voies des rapports politiques et diplomatiques entre la Hongrie et la région du Caucase vers le XVe siècle (Neszabár, III. Symposium Bulgaria Pontica Medii Aevi),

Szirmai Krisztina: Wallpainting at Tavaszi Street (Nemzetközi Restaurátor Konferencia Veszprém) – Aquincum the capital of Pannonia Inferior (Ljubjanai Egyetem Régészeti Tanszék).

Hazai tudományos konferenciákon:

Csánk Vera: Geofizikai módszerek a régészetben (korreferátum az MTA felolvasó ülésén),

Fenyvesi László: A törökkori Kiskunságról (Kiskunfélegyháza, történész konferencia) – Erdély és a bolgár felkelők kapcsolata (Szeged, JGYTF) – A Duna-mellék és a Kiskunság pusztulása, tekintettel Buda ostromára (Szécsény, történész kongresszus),

Gádor Judit: A sályi és abaújházi ásatásokon végzett geofizikai vizsgálatok régészeti eredményei (A MTA II. és X. osztálya által szervezett „Geofizikai módszerek a régészetben” c. tudományos ülésen),

Székely György: A második magyarországi tatárjárás és megítélése a magyar történetírásban (BTM–MTA Elnökségi Közoktatási Bizottság) – A magyar egyetemek és a külföldi egyetemjárás szerepe az értelmiség formálásában (ELTE jubileumi előadás) – A lovagi műveltség és a világi értelmiség a Visegrádi Kongresszus országaiban (Visegrád, Tudományos ülésszak a Visegrádi Kongresszus 650. évfordulóján, Magyar Történelmi Társulat) – Eckhart Ferenc, az alkotmány- és jogtörténész (ELTE és MTA Történettudományi Intézete Dr. Eckhart Ferenc akadémikus, egyetemi tanár születésének 100. évfordulója alkalmából tartott ünnepi ülése).

Egyéb tudományos és népszerűsítő előadások:

Bánkúti Imre: Rákóczi-szabadságharc kutatásával kapcsolatos újabb problémák (2 előadás a Fővárosi Pedagógiai Intézetben a tanári továbbképzés keretében),

Csánk Vera: Őskori kovabánya Budapest-Farkasréten (BTM),

Erdei Gyöngyi: A főváros művelődéspolitikája Bárczy István polgármesteri működése idején az első világháborúig (BTM),

Gál Éva: A BTM legszebb térképei (Múzeumbarátok köre, Kiscelli Múzeum),

Gerelyes Ede: A mai helytörténeti gyűjtés feladatai (Pesterzsébet, Angyalföld),

Gergely Katalin: A „telepi” életforma és értékrend néhány jellegzetes vonása a Százados úti városi kislakásos telep példáján (BTM-ben és a „Kis magyar Néprajz” sorozat keretében a TIT-ben és a Magyar Rádióban),

Gerő Győző: Az egri Valide fürdő feltárása (MRMT) – A török építészet magyarországi emlékei (TIT Szabadegyetem) – A magyarországi török építészet a régészeti kutatások tükrében (BTM) – A török Pécs (TIT Szabadegyetem, Pécs) – A török Baranya és Pécs (TIT Szabadegyetem, Boly) – A török Pécs (Idegenvezetői tanfolyam, Pécs),

Irásné Melis Katalin: A pesti középkori városfal (BTM),

Kaba Melinda: Az aquincumi Thermae maiores helyreállítása (MTA Földrajzi szakosztálya),

Létay Miklós: Haraszthy Ágoston kalandos élete (Belvárosi Ifjúsági Ház),

Nagy Emese: A budai vár (Széchenyi Könyvtár),

Pető Mária: Az ókori agrártörténet (Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola) – A gellérthegy feltárások 1981–85. (BTM),

Póczy Klára: Aquincum élete (Numizmatikai Társulat) – Budapest fürdői (Országos Vízügyi Hivatal),

Székely György: A közoktatás helyzete Magyarországon a XVI–XVII. században (BTM),

Topál Judit: Beszámoló az indiai tanulmányútról (BTM) – A Bécsi úti római temető (BTM).

Várostarténeti kutatás koordinációja

Folytatódott 1985-ben a komplex anyaggyűjtés az alábbi témákhoz: 1. városi topográfia; 2. városi infrastruktúra kiépülése 1850–1914; 3. városi életmód változása 1890-től napjainkig (a MMM-al és a MNM-mal közösen). Ugyancsak tovább folyt a megyékben a várostarténeti gyűjtemények felmérése.

Pécs várostarténeti kiállítását a bizottsági tagok megtekintették és a témáról tudományos vitaülést tartottak Bánkúti Imre vezetésével.

Helytörténeti szakfelügyelet

A helytörténeti gyűjtemények második BTM-beli bemutatkozását 1986. évre tervezzük, ezért ebben az évben elkészült a kiállítás vázlatos forgatókönyve.

Szakfelügyeleti vizsgálatokat tartottunk: a XVIII. ker. Pedagógiai gyűjteményében, a rákospalotai múzeumban és az albertfalvai iskolai gyűjteményben. Megvizsgáltuk a kerületek által megszüntnek jelzett két gyűjtemény helyzetét a XVII. és XXII. kerületben. Gerelyes Ede szakfelügyelő előadást tartott a múzeumi törvényről a kerületi népművelési csoportvezetőknek, valamint Pesterzsébeten és Angyalföldön „A mai helytörténeti gyűjtés feladatai” címmel. A helytörténeti gyűjteménykezelők részére két alkalommal továbbképző tanácskozást szerveztünk.

SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

Adattár

Az év folyamán elkészült a BTM régészeti és a hozzátartozó fotó- és rajztári gyűjteményeinek topográfiai, valamint tárgy szerinti adatrendszere, ezzel párhuzamosan készültek adatkartonok a kronológiai kartonrendszer számára. Megkezdtek az adatgyűjtés befejezése óta leltározott tárgyak adatfelvételét az őskori gyűjteményben.

A vidéki múzeumok budapesti lelőhelyű tárgyainak adatait ugyancsak a megfelelő kartonrendszerbe szerkesztették.

Az Adattár a korábbi évek gyakorlatának megfelelően folytatta a gyűjtőtevékenységét, nyilvántartások vezetését és ellátta az adatszolgáltatást.

Könyvtár

A könyvtár az év folyamán főleg csere útján bővítette állományát. A megjelent BpR XXVI. kötet a hazai és nemzetközi cserekapcsolatokat jelentős mértékben fellendítette. Beszerzéseinket továbbra is segítette a Soros-Alapítvány könyvtári programja.

Könyvrestauráltatás és köttetés is folytatódott az előző évek gyakorlata szerint.

RESTAURÁLÁS

Műhelyeinkben több ásatás leleteinek évek óta tartó folyamatos feldolgozása, képző- és iparművészeti tárgyaink restaurálása, valamint kiállításaink tárgyainak kezelése történt az alábbi adatok szerint: régészet 1902 db, képzőművészet 34 db, történet 109 db.

Műemléki helyreállítások

Anyagi nehézségek miatt 1985-ben nem folytatódott az aquincumi polgárvárosi romok konzerválása. – A Mithras szentély padozatát hordozható panelre szerelték és folytatták a freskók restaurálását.

KIÁLLÍTÁSOK

Budapest négy évtizede 1945–1985. Felszabadulási emlékkiállítás. Február

Gyermekszemmel Budapestről. (Gyermekrajzkiállítás) Február

Tudománygyetem 1635–1985. Május

Fejezetek a képes-levelezőlap történetéből II. 1904–1914. Május

Tisztelet Bartóknak. Tavasz Noémi grafikus kiállítása. Szeptember

Szőlő, szüret, bor a régi Pest-Budán. Október

Kuny Domokos budai keramikus emlékkiállítás 1754–1822. Október

Budapest cégerei. December

KisCELLI Múzeumban

Ecc, pecc, bejöhetsz... 19. sz.-i gyermekjátékokat bemutató kiállítás. December

KÖZMŰVELŐDÉS

Az osztály az 1985. évi munkatervében meghatározott feladatokat sikeresen hajtotta végre.

Az időszaki kiállításokhoz kapcsolt előadásokkal és egyéb programokkal növeltük a Budapesti Történeti Múzeumnak és telephelyeinek látogatottságát.

Múzeumpedagógiai munkánkban az iskolai oktató-nevelő munka segítése terén elért eredményeket a csoportos résztvevők érdeklődése jelzi. A programok színvonalának emelése érdekében kutatóink előadásokat tartottak, kiemelve, segítve a történelemtanítást és a tanári továbbképzést. Az FPI, BTM, valamint több fővárosi intézmény jó együttműködése során eredményesen zárult a hazánk felszabadulásának évfordulójára emlékeztető gyerek-képzőművészeti pályázat kiírása. A beérkezett műveket zsűrizték és a legjobb munkákat díjazták és kiállításunkon is bemutattuk, melyet a TV és Rádió is ismertetett.

Ugyancsak sikeresek voltak a szabadidős gyermekfoglalkozások, történelmi *vetélkedők* stb.

Több vállalat részére ugyancsak rendeztünk jól sikerült vetélkedőket évfordulós és egyéb kiállításaink témáihoz kapcsolódva.

Rendezvénytársulatunkban új kezdeményezésünk volt az *Aquincumi Mozaikszínpad* létrehozása. A kiváló művészek közreműködésével zajló programokat élénk érdeklődés kísérte. Az irodalmi témák az ókor hangulatát idézték Aquincum emlékei között.

A *Kiscelesi Múzeumban* is megkezdődtek a több éve várt és igen kedvelt zenei programok a megjelenő szép számú hallgatóság elismerése mellett.

A Gondolat Kiadóval közösen rendezett két könyv premier is az eredményes együttműködés jó példája volt.

A *Bartók Béla Emlékház* kivált a Budapesti Történeti Múzeum szervezeti keretéből, és közvetlenül a Fővárosi Tanács VB. Művelődésügyi Főosztályához tartozik.

KÜLFÖLDI UTAK

Csánk Vera és Gábori Miklós a Vietnami Demokratikus Köztársaságba tettek tanulmányutat.

Mattyasovszky Péter, Németh Mária és Horváth Csaba a Linz-i Magyar Hetek kiállítás „Budapest” részét rendezték.

Németh Margit kísérte haza Linzből a kölcsönzött kiállítási tárgyakat.

Székely György Hamburgban a Katolikus Akadémián és a bulgáriai Neszebarban rendezett történész kongresszuson ugyancsak előadást tartott, hasonlóképp Stuttgartban a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság és a Tübingeni Nemzetközi Egyetem történeti Bizottság munkájában vett részt és előadást tartott.

Szirmai Krisztina Jugoszláviában ösztöndíjas tanulmányúton volt.

1986.

A Budapesti Történeti Múzeum 1986-ban megvalósult tervei és eredményei között kiemeljük a „*Buda visszavívása 1686*” című kiállításunkat. A saját gyűjteményeinken kívül különböző múzeumoktól kölcsönzött anyagok bemutatásával kiemelkedő sikerű tudományos eredményt regisztrálhatunk. A látogatókon kívül a hírközlő, információs szerek: sajtó, rádió és televízió igen pozitíven értékelték munkánkat. A rendezésben elsősorban az Újkori Várostörténeti Osztály és Középkori Osztály kutatói és munkatársai vettek részt, a kiállítás megnyitására katalógus is készült.

Külföldön is sikerrel rendeztünk kiállításokat „*Neue Ausgrabungen und Funde in Aquincum*” címmel az NSZK három városában: *Krefeldben, Freiburgban és Münsterben*. A kiállítás 788 tárgyat, közöttük falfestményeket, mozaikokat, kőemlékeket mutatott be, az elmúlt másfél évtized római kori ásatásai eredményeit reprezentálta, mellyel méltán aratott sikert az NSZK-beli szakemberek és a látogatóközönség körében. *Szófiában* „*Budapest köszönti Szófiát*” címmel nyílt kiállításunk, mely jelentős várostörténeti és képzőművészeti anyagot sorakoztatott fel nagy sikerrel.

Évi munkánk során jó eredményeket érthettünk el *régészeti feltárásoknál* is. Külön kiemelést érdemel, hogy lényegesen gazdaságosabban dolgoztunk a jól működő saját ásatási brigádjaink segítségével.

Tudományos munkáinkat összegező évkönyvünk a *Budapest régiségei XXV.* kötet megjelent 64,5 ív terjedelemben. Jelentősen előrehaladtak a *Zsigmond-kori oklevéltár* kötetének munkái.

Kutatóink közül többen tartottak *külföldön előadásokat*. Székely György, mint a BTM főigazgatója Krefeldben, Freiburgban és Münsterben, mint egyetemi tanár Hamburgban, Bloomingtonban Notre Dame, mint az MTA rendes tagja Varsóban, Moszkvában, Leningrádban. A Bécsben megrendezett XIV. Limes-kongresszuson résztvevő római szakos kollégáink közül Póczy Klára, Németh Margit, Zsidi Paula, Facsády Annamária, Kocsis László és Szirmai Krisztina tartottak előadásokat. Topál Judit Wormsban RCRF XV. Kongresszuson, Szirmai Krisztina a 9. „Tagung über antike Bronze” keretében tartott előadást, Schreiber Rózsa Gomolovában, Jugoszláviában, valamint Prágában, Csehszlovákiában ugyancsak konferenciákon tartott előadást. Törökországban Kütahyában az I. Nemzetközi Török Kerámia és Falicsempe Kongresszuson Gerő Győző tartott előadást.

Évi munkatervünkben szereplő *kiállításrendező* csoport létrehozásával kapcsolatban megtörtént a csoport vezetőjének, Héjjas Pálnak kijelölése, folyamatban van a csoport tagjainak megfelelő szakemberekkel történő létrehozása. Pénzügyi nehézségek miatt azonban a műhely megépítése későbbi időpontra halasztódott.

Ez év márciusától házi nyomdánk üzemelése szünetel, nyomdászunk egyidejű kilépésével. Azóta kiadványainkat különböző nyomdákban jelentetjük meg.

Restaurálási munkáinkat jelentősen segíti a Kiscelli Múzeumban elkészült önálló fémrestauráló műhely, melyben megkezdődött a tárgyak restaurálása.

Ugyancsak befejeződött a Kiscelli Múzeum tetőfelújítása.

Személyi változások: H. Gyürky Katalin nyugállományba vonult, de szerződéssel tovább dolgozik. Kiléptek: dr. Kálmán Mária múzeumpedagógus, Katona Edit múzeo-

lógus, Simon Sándor restaurátor csoportvezető, Beta Imre nyomdász, Csajághy Rezsóné gondnok. A szerződéses alkalmazásokat tovább csökkentettük.

Az év végén tartott vezetői értekezleten megállapodtunk az 1987. év végén esedékes nyugdíjazásokról. Ennek megfelelően a következő munkatársak vonulnak nyugállományba: Gerő Győző, Kaba Melinda, Nagy Emese, Parragi Györgyi, Schreiber Rózsa és Tóth Imre.

A Középkori Osztály vezetői állás betöltésére pályázatot írtunk ki.

Több dolgozónk részesült az év folyamán kitüntetésben: *Munka Érdemrend ezüst fokozatát* kapta: Holl Imréné. *Haza Szolgálatáért Érem ezüst fokozatát* kapta Marton Jenő. *Szocialista Kultúráért*: Berta István, Héjjas Pál, Litváné Gál Éva, Szirmai Krisztina, Zsidi Paula. *Kiváló Munkáért*: Bakos Margit, Bojár Ivánné, Bujdosó Sándor, Deák Mária, Komár Lajosné, Plutzer Mátyás. *Miniszteri Dicséretben* részesült: Czirják Pálné, Csikváriné Debitzky Katalin.

ÁSATÁSOK ÉS LELETMENTÉSEK

A gellérthegyi eraviszkusz oppidum kutatása során a település belsejében, valamint az erődítésrendszerrel folyt kutatás (Pető Mária). A *korarómai ala tábor* (Árpád fejedelem útja–Lajos utca–Névtelen utca) több részletét, védműveket, építményeket hoztak felszínre a kutatások, ugyanitt későrómai falak is mutatkoztak.

Folytatódott a kaszásdűlői–raktáréti temető római kori sírjainak feltárása, amely ismét értékes leletekkel gyarapította az aquincumi gyűjteményt (Zsidi Paula).

Rákocsabán a Péczeli úton *kora-népvándorláskori* temető 25 újabb sírja került felszínre. III. ker. Békásmegyeren a Pusztadombi u. 12. sz. alatt *kora avar kori* temető 23 sírja került elő, gazdag leletekkel (Nagy Margit).

A terveknek megfelelően folytak a középkori ásatások és leletmentések a *budai vár*, *budai várnegyed* (hajtogatott támfalnál, Tácsics Mihály u. 9. sz. alatt és az Erdélyi bástyánál) – (Magyar Károly és Bencze Zoltán). *Óbudán* az „Aquincum Szállóda” helyén, ahol 14–15. századi beépítés maradványai alatt korábbi településnyomok mutatkoztak (Altmann Júlia), a Magyar Lajos utcában a Klarissza kolostornál (Bertalan Vilmosné), valamint a *budaszentlőrinci pálos kolostor* templomának északi mellékszentélyénél (Bencze Zoltán) és a *kánai kolostor* területén (Holl Imréné).

Vidéken is a tervek szerint folytak a törökkori ásatások Pécssett, Szászváron, Siklósön és Egerben (Gerő Győző).

GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

Új- és legújabbkor

Várostörténet

A Várostörténeti Osztály kutatói témakörüknek megfelelően végezték vásárlásra, ajándékozásra felkínált, különböző szemléken bemutatott tárgyak értékelését és vásárlását. Éves gyűjtésük kiemelkedő darabja egy óbudai bizonyáglevél 1794-ből, egy díszkard 1809-ből, egy telefonhírmondó berendezés és 1500 negatív az 1950–1970 közötti évekből.

Képzőművészet

A *festménygyűjtemény* jelentős gyarapodásai között megemlítjük az 5 db Orbán Dezső, 2 db Ladányi Imre, valamint 1 db Kornis Dezső festményt, valamint Veszelszky Béla egy db festményét.

A *szoborgyűjtemény* kiemelésre méltó gyarapodása Pauer Gyula: Egy láda szobor c. kompozíciója, valamint Kósa Györgyné Molnár Mária 5 db alkotása.

A *festmény- és szoborgyűjtemény várostörténeti vonatkozású* műtárgy gyarapodása közül jelentős Johann Tobias Kaerling: Franz Xaver Glosst ábrázoló festménye, valamint Hűvös László: Lamotte Károlyt ábrázoló szobra.

A *grafikai gyűjtemény* gyarapodásánál ismét Kósa Györgyné Molnár Máriaat említjük, akinek néhány alkotása ajándékozással került a gyűjteménybe, illetve a Gödöllői Iskolához kapcsolódó 7 db grafika, amely jelentősen gyarapította a gyűjtemény eddig hiányosan képviselt századfordulós anyagát. Richard Rapaich Cantata Profana c. fali gobelinjét ajándékozta a Bartók Háznak.

TUDOMÁNYOS MUNKA

Tudományos előadások

Előadások az ELTE-n:

Székelly György: Az oszmán és a spanyol nagyhatalom fénykora és hanyatlása. – A tengerentúli kultúrák és a nagy felfedezések. – Egy korforduló a társadalomban és a művelődésben: a 12–13. sz. – A nemesség és parasztság típusai a 6–10. sz.-ban. – Nyelvek, vallások, kultúrák együttélése a Földközi-tenger partjain a 8–11. sz.-ban.

Hazai tudományos konferenciákon:

Fenyvesi László: A hódoltsági balkániak az 1680-as években (Történész konferencia, Esztergom). – Ozmanológiánk, a törökök berendezkedése és a hódoltsági terület élete (Történész konferencia, Nyíregyháza).

Gádor Judit: „Vörös sánc” konferencián VEAB Sopronban.

Gerelyes Ede: A munkásosztály városformáló szerepe a fővárosban (az Országos Honismereti Akadémián).

Magyar Károly–Palovics Lajos: A budai várnegyed közép- és törökkori maradványai (BTM).

Pető Mária: Agrártörténeti előadások a Kaposvári Mezőgazdasági Főiskolán.

Várostörténeti kutatás koordinációja

Bánkúti Imre irányítása mellett tovább folyt a megyékben a várostörténeti gyűjtemények felmérése. Megtartották az érdekeltek bevonásával az állagjegyzékek kiadásának módozatait szabályozó értekezleteket.

A BTM 100 éves fennállásának évfordulójára tervezett „Várostörténeti gyűjtemények és kutatások a magyar múzeumokban” c. tudományos konferencia megrendezésének szervezése megkezdődött, néhány külföldi előadó bevonásával.

Helytörténeti szakfelügyelet

A rendszeres szakfelügyeleti munka mellett Gerelyes Ede szakfelügyelő elkészítette az 1987. decemberében megrendezésre kerülő helytörténeti kiállítás előzetes tematikai tervét.

SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

Adattár

A terveknek megfelelően folyt az adatgyűjtés. Elkészült a régészeti leletek kronológiai kartonrendszere a törökör végéig. Nyilvántartási munka során folytatódott az Intézmény történetéhez kapcsolódó dokumentációk leltározása.

Terven felül készült el az adattárban tárolt archív igazgatási iratanyagról, valamint a Kiscelli Múzeum intézménytörténeti tárgyairól és a Fővárosi Levéltár Múzeumunkra vonatkozó iratanyagáról összeállított mutatók szerkesztése.

Könyvtár

Az év folyamán mind a központi, mind a két részleg a régészeti és újkori könyvtárak tervek szerint végezték az állománygyarapítási, feldolgozási, valamint állományvédelmi feladatokat.

A központi könyvtárban megkezdték a kurrens periodikák, folyóiratok és évkönyvek, kardex nyilvántartásának felállítását. Elkészült több módszertani, a könyvtári munkához szükséges, leírás.

A külföldi cserekapcsolatok is a tervek szerint folytak.

RESTAURÁLÁS

Műhelyeinkben restaurált tárgyak száma: régészet: 2646 db, képzőművészet: 34 db, történet: 118 db, ipartörténet: 39 db.

KIÁLLÍTÁSOK

A zenélő doboztól a sztereomagnóig. Február

Buda visszavívása 1686. Május

Fejezetek a képes-levelezőlap történetéből III. Július

Holland építészet és várostervezés. Október

„Stúdió '86” a Fiala Képzőművészek Stúdiójának éves kiállítása. December

Műemléki fürdőépületek Budapesten. December

Kiscelli Múzeum

Veszelszky Béla festőművész emlékkiállítása. Március

Diadal a XVII. sz.-ban. Március

Orbán Dezső kiállítása. Július

Új szerzeményeink 1980-tól. Július

Bolgár iparművészeti kiállítás. Szeptember

Társasági élvezetek Pest-Budán. Október

KÖZMŰVELŐDÉS

Közművelődési osztályunk az év folyamán elkészítette a kiállítások leporellóit, végezte propagálásukat.

Kiemelt feladat volt a Buda visszavívásának 300. évfordulója megünnepléséhez kapcsolódó programok rendezése. Több sikeres vetélkedőt, történelmi játékműhelyt tartottak középiskolások részére.

Ugyancsak az évfordulóhoz kapcsolódott két hangverseny is: Bakfark Bálint lanttrío és a Reneszánsz harsonaegyüttes „A törökkor muzsikája Európában” címmel, valamint az osztrák „Bella Musica” programja ebből a témakörből, melyet nagy érdeklődés kísért.

KÜLFÖLDI UTAK

Bánkúti Imre a magyar-lengyel kulturális egyezmény keretében utazott Varsóba a Történeti Múzeummal történő együttműködés kialakítására.

Bojár Ivánné Olaszországban két hetes nyelvi tanfolyamon vett részt.

Csánk Vera Olaszországban tett két hónapos tanulmányutat.

A bécsi XIV. Limes-kongresszuson részt vett római szakos régészek *Facsády Annamária*, *Kocsis László*, *Németh Margit*, *Póczy Klára*, *Szabó Klára*, *Szirmai Krisztina* és *Zsidi Paula*, akik előadásokat is tartottak.

Gábori Miklós Olaszországban tett két hónapos tanulmányutat.

Gál Éva Gerlingenben kiállítás rendezésében vett részt.

Gerő Győző Törökországban Nemzetközi Turkológiai kongresszuson vett részt és előadást tartott.

Gerelyes Ede az NSZK-ban járt tanulmányúton több városban.

Gergely Katalin részt vett Bécsben a Nemzetközi Hungarológiai kongresszuson, valamint Csehszlovákiában, Pöstyénben tett tanulmányutat.

Horváth Attila Ausztriában, Bécsben volt tanulmányúton.

Kőszegi Frigyes Olaszországban két hónapos tanulmányúton vett részt.

Létay Miklós részt vett a bécsi II. Hungarológiai Kongresszuson.

Marity Erzsébet Franciaországban volt tanulmányúton.

Nagy Emese az NDK-ban járt tanulmányúton.

Pető Mária Olaszországban volt egy hónapos OÖT támogatással tanulmányúton.

Póczy Klára, *Szabó Klára* és *Szirmai Krisztina* részt vettek Bécsben a 9. Nemzetközi bronz konferencián, ahol előadásokat tartottak.

Póczy Klára és *Topál Judit* Wormsban a XV. Nemzetközi római kerámia kongresszuson vettek részt és előadást tartottak.

Múzeumunk több római szakos kutatója és munkatársai részt vettek a Münsterben, Krefeldben, illetve Freiburgban rendezett „Neue Ausgrabungen und Funde in Aquincum” c. kiállítás előkészítésén, rendezésén és bontásán: *Póczy Klára*, *Németh Margit*, *Zsidi Paula*, *Héjjas Pál* és *Kurucz Katalin*.

Schreiber Rózsa Prágában Nemzetközi későrézkori- korabronzkori konferencián vett részt, valamint Jugoszláviában ugyancsak Nemzetközi konferencián, előadások tartásával.

Székely György részt vett a Magyar-Lengyel történész vegyes bizottság ülésén, mint elnök és előadást tartott Varsóban, hasonlóképp a Szovjetunióban a Magyar-Szovjet történész vegyes bizottság ülésén, ahol előadást tartott, az NSZK-ban Hamburgban a Katolikus Akadémián tartott előadást, ugyanúgy az USA-ban az Indiana egyetemen. Krefeldben, Freiburgban és Münsterben megnyitotta az ott rendezett kiállításunkat.

1987.

Az 1987. évben a múzeum vezetésében változás történt, július 30-án megvált a múzeumtól dr. Székely György főigazgató, ezt követően az intézmény vezetését dr. Bánkúti Imre általános főigazgató-helyettes vette át.

A múzeum 1987. évben is több jelentős feladatot teljesített. Ezek közül kiemeljük a „Zsigmond és kora a művészetekben 1387–1437.” c. kiállítást, amely 1987. május 29-től november 8-ig volt nyitva és amely számos hazai és külföldi intézmény támogatásával jött létre, a kiállítás katalógusának és egy tanulmánykötetnek a kiadását, valamint a júliusban rendezett három napos nemzetközi tudományos tanácskozást, melyet az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjával közösen valósítottunk meg. A 122 000 látogató és a rendezvények kedvező hazai és nemzetközi visszhangja tanúsította a kiállítás magas színvonalát.

Változatlanul nagy sikert aratott a „Neue Ausgrabungen und Funde aus Aquincum” c. vándorkiállításunk, melyet négy nyugatnémetországi szereplése után Ausztriában Klagenfurtban, majd azt követően még több ausztriai városban mutatunk be. Ugyancsak nemzetközi kapcsolatainkat gazdagította a bécsi „Nyitott kapuk” c. program keretében a bécsi városházán tartott tanácskozás és kiállítás, melynek rendezői és résztvevői voltunk.

A vártnál nagyobb feladatot és igénybevételt jelentettek az M0-s út építését megelőző régészeti feltárások. A munka volumenére jellemző, hogy számos jelentős őskori, szarmata lelőhely mellett 79 helyen figyeltek meg középkori jelenséget.

Az ismert, részben *nyomdai kapacitás*, részben anyagi nehézségek miatt kiadványaink szerényebb számban jelentek meg. Ezek közül kiemeljük az igen pozitív bel- és külföldi visszhangot kapott Kumorovitz L. Bernát: „Budapest történetének okleveles emlékei 1382–1439. I–II.” c. oklevéltári munkát, mely aktuálisan a „Zsigmond és kora a művészetekben 1387–1437.” c. kiállítás megnyitásának napjára készült el.

Az év folyamán több *személyi változás* történt. Osztályvezetői kinevezést kapott Lengyel János (Biztonsági osztály), osztályvezetői megbízást Irásné dr. Melis Katalin, osztályvezető-helyettesi kinevezést dr. Zsidi Paula kapott. Ugyancsak osztályvezető-helyettesi megbízással lépett be múzeumunkba Feld István és új múzeumpedagógusi kinevezést kapott dr. Koncz Erzsébet. Előzetes nyugdíjazási ütemterv alapján Gerő Győző, Kaba Melinda, Nagy Emese, Parragi Györgyi, Schreiber Rózsa és Tóth Imre tudományos kutatók nyugdíjazására került sor. Az eddig szerződéssel dolgozók közül kinevezést kapott Bencze Zoltán, Fenyvesi László, Gergely Katalin és Sepseyne Vigh Annamária. Nagy Emese *kandidátusi fokozatot* nyert, Kaba Melinda kandidátusi védését 1988. január 29-re tűzte ki az MTA TMB-a.

Kitüntetést kaptak: Szocialista Kultúráért: Altmann Júlia, Baróti Judit, Bertalan Vilmosné, Gerő Győző, Nagy Emese és Schreiber Rózsa. *Kiváló munkáért:* Felföldi Andrea, Kocsis László, Körösiné Mustó Magdolna, Magyar Károly, Sira Sándorné. *Miniszeri dicséretben* részesültek: Marosiné Soós Ágnes, Paál József, Tihanyi Bence.

ÁSATÁSOK ÉS LELETMENTÉSEK

A BTM 1987. évben is folytatta tervásatásait, leletmentéseit, elsősorban az M0-s munkálatokhoz kapcsolódóan. Az *ős-, római- és népvándorláskori* ásatások közül kiemeljük a II. ker. Farkasréti u. 1/a. sz. alatti kutatást, ahol *őskori kovabánya* feltárása folyt (Csánk Vera, Gábori Miklós). A III. ker. Mocsáros dűlő beépítés előtt végzett leletmentés során *korai-, középső neolitikus, szörványos középső rézkori, korai bronzkori és La-Teène kori* leletek kerültek felszínre (Endródi Anna, Schreiber Rózsa). Az M0-s autópálya több km hosszú szakaszán *Soroksáron középső- és későbronzkori* település részletei (Endródi Anna és Schreiber Rózsa), valamint a XXI. ker. Budatétényben *középsőbronzkori temető* újabb 28 urnasírját tárták fel (Debitzky Katalin). Folytatódott a gellérthegy *eraviszkusz oppidum lakóház* maradványainak feltárása (Pető Mária).

A római kori ásatások eredményeit gazdagította az *ala-tábor* területén végzett kisebb periódus kutatás a III. ker. Lajos u.–Árpád fejedelem útján (Németh Margit). Római kori *villa* maradványai, *téglaégető kemence, gazdasági udvar* maradványai kerültek felszínre a III. ker. Mocsáros dűlőben (Máry Erzsébet). Csillaghegyen *későrómai kori villa* részleteit találták (Pető Mária). A III. ker. Kórház u. 10–12. sz. telken i. sz. 2–3. sz.-i *legióstábor három kaszárnyaépületének* maradványai kerültek felszínre síkatorokkal és úttesttel (Szirmai Krisztina). A III. ker. Laktanya u.-ban i. sz. 1. sz.-i *sánc, vízesárok, településjelenségek és épületmaradványok* (Madarassy Orsolya). A III. ker. Timár u.–Fényes A. u.-ban pedig a *límes útnak részlete és a canabae épületeinek maradványai* gazdagították a leletmentések sorát (Kocsis László–Madarassy Orsolya). Ugyancsak az M0-s autópálya épülő szakaszán a XX. ker. Soroksári úton *szarmata telepmaradványokat, égetőkemencéket* figyeltek meg (Pető Mária). A XVII. ker. Péczeli úton az i. sz. 3–4. századi *germán temető sírjainak száma 269-re* emelkedett az évi feltárások során, ezen kívül 1–2. századi telepjelenségeket is megfigyeltek (Nagy Margit). A középkori ásatások és leletmentések a tervezettnél nagyobb időráfordítást igényeltek elsősorban a váratlanul felmerült mélyépítési munkák miatt. Ezek közül kiemeljük a *budai vár* feltárásait a palota É-i előudvarán és a Ny-i udvarban (Magyar Károly), a *budai várnegyedben* az I. ker. Kapisztrán téren, a Hadtörténeti Intézetnél és az udvarán *13. századi városfal* és későbbi, ugyancsak *középkori épület* részletei kerültek felszínre (Bencze Zoltán), valamint az I. ker. Táncsics u. 9. sz.-nál megtalált *14. századi városfal* részlete hoztak újabb eredményeket a korábbi kutatások kiegészítéseként (Bencze Zoltán, Magyar Károly). Óbudán kisebb leletmentés folyt a III. ker. Timár u.-ban és a leendő „Aquincum szálloda” területén a III. ker. Lajos utcában, ahol ugyancsak *középkori maradványokat* tártak fel (Altmann Júlia). Budakeszin a *budaszentlőrinci pálos kolostor háromhajós templomának É-i oldala és a temető további 23 sírja* került felszínre (Bencze Zoltán). Kamaraerdőben a Kána-i apátság kolostorának feltárása folytatódott (H. Gyürky Katalin). Jelentős *középkori maradványokkal* gazdagította a kutatást az M0-s autópálya nyomvonalán végzett leletmentés (Írásné Melis Katalin). Tervek szerint folytak a *törökkori* vidéki ásatások Pécsen, Szászváron, Egerben és Siklóson (Gerő Győző). Sárospatakon, Pácimban és Beneváron műemléki helyreállítással kapcsolatos dokumentációhoz végeztek helyszíni kutatásokat (Feld István).

GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

Új- és legújabb kor

Várostitörténet

A várostitörténeti osztály kutatói témakörüknek megfelelően végezték az eladásra, ajándékozásra felkínált tárgyak szemléjét, értékelését és vásárlását. Több kiemelkedő jelentőségű és értékű darabbal gazdagodott az üveg és kerámia gyűjtemény, az életmódtörténeti gyűjtemény, a kéziratár, valamint a fotótár.

Az 1945 utáni gyűjtésnél is a városkép változásainak dokumentálása volt a fő szempont melynek kapcsán legjelentősebben a fotótár gyarapodott a Pesterzsébeti Múzeumtól átvett 1947–48-as években készült negatív anyaggal (2700 db), valamint a városkép változását: bontásokat, új épületeket, rekonstrukciókat, stb. dokumentáló képekkel. A zászlógyűjtemény is e korból származó 3 db-al gyarapodott.

Képzőművészet

A szoborgyűjtemény jelentős gyarapodása 4 db Galántai György készítette szobor.

A festménygyűjtemény 5 db képpel gyarapodott: Lakner László: Manufakturális nyomda, Román György: Ólomkatonák, Román György: Múterem, Canczi Ágoston: Fialat férfi és Szalatnyai József: Mária Béla.

Az éremtárat 3 db, a grafikai gyűjteményt 25 db Tichy Gyula készítette művel gyarapították.

Az FK gyűjtemény 5 db-al gyarapodott: 4 db Pátzay és 1 db Mácsai Pál művel.

TUDOMÁNYOS MUNKA

Tudományos előadások

Előadások az ELTE-n

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán előadásokat tartott *dr. Székely György* egyetemi tanár.

Nemzetközi tudományos konferenciákon:

Csánk Vera: Une exploitation de sillex á Budapest. (Bordeaux, Nemzetközi sillex-konferencián)

Gál Éva: Tag der offenen Tür. (Bécs. Budapest és Bécs múlt századi kapcsolatai témakörből folytatott interjú.)

Kaba Melinda: La mise a jour et le conservation des thermes majurs d'Aquincum. (Corseul, Bretagne)

Nagy Emese: Sach- und technische Kultur am Sigismundischen Hofe. (BTM – Zsigmond konferencia) – Residenz- und Kirche zur Struktur der mittelalterlichen Städte. (NDK-ban, Berlinben a főváros 750 éves évfordulója alkalmával rendezett tört. tud. konferencián.)

Nagy Margit: Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Budapest. (Spoletoiban a Koraközépkori Tanulmányok Központja rendezvényén.)

Schreiber Rózsa: Die Kultur mit Glockenbecher in Ungarn. (NDK) – Die Glockenbecher in Ungarn. (Olaszország)

Székely György: A 13. sz-i közép-európai összehasonlító várostörténet. (NDK-ban, Berlinben a főváros 750 éves évfordulója alkalmával rendezett tört. tud. konferencián.) – 13–15. sz-i magyar városalapítások problémája. (Helsinki, Nemzetközi Várostörténeti Bizottság ülése)

Vígh Annamária: „Un intellectuel oublié, Benczúr József.” (Nemzetközi Felvilágosodás c. konferencián)

Hazai tudományos konferenciákon:

Gerő Győző: Siklós a törökkor végén. (Siklós, Tudományos konferencia a nagyharasanyi csata 300. éves évfordulója alkalmával.)

Feld István: Az ozorai középkori várkastély kutatása. (MRMT) – A Dunántúl városépítészeteinek korszakai. (Dunántúli településtörténeti konferencia, Veszprém)

Fenyvesi László: Buda ostromai és a Duna-mellék pusztulása egy 1687-es siralomvers tükrében. (3. noszvajai várostörténeti konferencia) – Elmagyarosodott délszlávok a Dunántúl törökellenes végvári rendszerében. (Dunántúli településtörténeti konferencia, Veszprém)

L. Szabó Klára: Római bronzművesség. (Ókortudományi Társaság szegedi csoportja. Szeged JATE)

Egyéb tudományos és népszerűsítő előadások:

Altmann Júlia: Középkori kutatások legújabb eredményei Óbudán. (Helyszíni ismertetés az „Aquincum” szálloda területén folyó ásatásokról.)

Bencze Zoltán: A budai királyi palota. (Pilis Parkerdő Gazdaság dolgozói részére.)

Feld István: Zsigmond-kor építészeti emlékei. (IBUSZ–TIT idegenvezetőknek.)

Gál Éva: Óbuda településtörténete. (III. ker. Hazafias Népfőnt „Óbuda baráti köre”-ben.)

Gergely Katalin: Kis magyar néprajz. (Rádió előadások)

Gerő Győző: Törökkori építészeti emlékek Magyarországon. (Eger várának visszafoglalása 300 éves évfordulóján rendezett előadás sorozat – Eger.) – Törökkori építészeti

emlékek Magyarországon (Egri Vár Baráti Kör – Eger) – A török építészet Magyarországon. (Kőrösi Csoma Társaság, Szeged)

Írásné Melis Katalin: Zsigmond király és a városok. (BTM)

Létay Miklós: Kis magyar néprajz. (Rádió előadások)

Magyar Károly: Zsigmond király építkezései. (BTM) – Középkori régészeti kutatások a budai várban. (BTM)

Nagy Emese: Esztergom István király korában. (I. István Közgazdasági Szakközépiskolában)

Németh Mária: Bútorok a Kiscelli Múzeum gyűjteményéből 1750–1850. – A faenzai kerámia hatszáz éve. (Riport a Rádió Péntektől péntekig műsorában.)

Pető Mária: Pannónia agrártörténete (Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola)

Várostörténeti kutatás koordinációja

A VII. ötéves tervben szereplő témák szerint folytatódott a munka az év folyamán. Komplex anyaggyűjtés folyt a városi topográfia és a városi infrastruktúra kiépülése 1850–1914, valamint városi életmód változása 1890-től napjainkig témakörben a MMM-mal és a MNM-mal közösen.

Hasonlóképp folytatódott a várostörténeti gyűjtemények felmérése a különböző megyékben.

Helytörténeti szakfelügyelet

A szakfelügyelő Gerelyes Ede az elmúlt évek során kialakított módszer szerint irányította és folyamatosan ellenőrizte a kerületek helytörténeti gyűjteményeinek, valamint az irodalmi topográfiának munkáit. Irányította és megrendezte a kerületek illetékes gyűjteménykezelőinek, valamint Lengyelne Kurucz Katalinnak közreműködésével az 1987. december 5-én megnyílt „A város peremén” c. kiállítást, valamint elkészítette a katalógusát is, majd részt vett a kiállítás megnyitásával egyidőben rendezett „Honismereti konferencia” szervezésében és lebonyolításában.

SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

Adattár

Az Adattár az éves és az 5 éves tervének megfelelően folytatta az adatgyűjtést a budapesti lelőhelyű tárgyakról és dokumentációs anyagokról, továbbá a régészeti szakirodalomból. Folyamatosan gyűjtötte és nyilvántartásba vette az intézmény történetéhez fűződő dokumentációkat. Terven felül készült el ennek az anyagnak téma és időrend szerinti mutató kartonrendszere.

Új feladatként végzi a főváros területén folyó földmunkákkal, építkezésekkel

összefüggő területfelhasználási engedélyekkel, továbbá a régészeti védettséggel kapcsolatos feladatokat.

Könyvtár

1987-ben a folyamatos napi könyvtári munkák mellett legjelentősebb eredmény a könyvtár új Szervezeti és Működési Szabályzatának előkészítése, elfogadása és életbelépése volt. Ugyancsak elkészültek a módszertani leírások is a Szabályzathoz szükséges kiegészítésként.

Számottevően növekedett a hazai és nemzetközi csere tevékenység, melyet növeltek új kiadványaink. A szerzeményezés legjelentősebb forrása a hazai és külföldi partnerektől érkező könyvek és folyóiratok.

RESTAURÁLÁS

Az év folyamán műhelyeinkben restaurált tárgyak száma: régészet: 7696 db, képzőművészet: 6 db és történeti gyűjteményből: 122 db.

KIÁLLÍTÁSOK

Zsigmond és kora a művészetben. Május

Fejezetek a képes-levelezőlap történetéből IV. 1920–1938. Május

Erdélyi Attila festőművész kiállítása (1934–1971). Október

A város peremén, (A budapesti helytörténeti gyűjtemények bemutatkozó kiállítása.) December

Kiscelli Múzeumban:

„Il Teatrino Rissone” olasz bábszínház a XIX. sz.-ból. Január.

Bútorok a Kiscelli Múzeum gyűjteményéből 1790–1850. Március.

Pest-budai városképek a XIX. században. Március.

A faenzai kerámia hatszáz éve. Június.

Utcák, terek a régi Belvárosban (fényképkiállítás). Október.

Ecc, pecc újra bejöhetsz, játéktörténeti kiállítás. December.

KÖZMŰVELŐDÉS

A Közművelődési osztály évi munkájának egyik legjelentősebb feladata volt a „Zsigmond és kora a művészetekben 1387–1437” c. kiállítás propagandájának széles körű és sok réttű megszervezése, plakátok, katalógusok készíttetése, a tömegkommunikációs eszközökkel a kapcsolattartás, szakmai bemutató megszervezése.

Előbbiekén kívül az év folyamán rendezett többi kiállításához kapcsolódó közművelődési munkát ugyancsak zavartalanul ellátta az osztály.

Sikeresek voltak az Idegenforgalmi Alap anyagi támogatásával is szervezett közép-kori programok a Mandel Quartett és a Camerata Hungarica közreműködésével 4 alkalommal, valamint a bécsi kamaragyűttes szereplése. Hasonló érdeklődés kísérte az egésznapos gyermekprogramokat, játék műhellyel, lovagi tornával.

Az előző évekhez hasonlóan zökkenőmentesen folytak az *iskolai történelemórák* múzeumi programjai (több mint 1000 iskolai csoport, 35 000 tanuló látogatott hozzánk). Kiemeljük a Vakok Általános Iskolája és Nevelőintézete tanulói számára megindított és szép sikerrel folyó történelemórákat. A kiállítások speciális ismertetését manuális foglalkozások kísérték.

Emelkedett a Tájak–Korok–Múzeumok Klub tagjainak száma, akik részére több alkalommal sikerült nagy meglepetést kiváltó kirándulást szervezni. Részt vettünk a „Barangolások hazai tájakon” c. TKM Egyesület vetélkedő rendezvényén is.

Folytattuk a több éve ismert és kedvelt programunkat a „Várzene”-i sorozatunkat és mellette a „Reneszánsz kórusmuzsika” programjait is.

A IV. Budapesti Honismereti Konferencia eseményeihez kapcsolódó helytörténeti kiadványok cseréje, valamint saját és más intézmények kiadványainak félárú értékesítése is igen sikeres volt.

KÜLFÖLDI UTAK

Altmann Júlia Münchenből kísért Budapestre és Budapestről Münchenbe kiállításra kölcsönzött tárgyakat.

Bánkúti Imre a Magyar–Lengyel Kulturális egyezmény keretében Varsóba utazott és a Múzeumok kiállításait látogatta, valamint együttműködési tárgyalásokat folytatott.

Berta István Csehszlovákiában kiállításához válogatott tárgyakat.

Gergely Katalin Dániában két hetes tanulmányúton volt OÖT támogatással.

Gál Éva Bécsbe utazott az MTA Soros alapítvánnyal támogatott Wallasky János hagyaték feldolgozása céljából, ugyancsak Bécsben vett részt a „Nyitott ajtók napja” c. kiállítás rendezésében.

Kaba Melinda a franciaországi Corseulben a Régészeti Társulat közgyűlésén előadást tartott, Schallaburgban a „Neue Ausgrabungen und Funde aus Aquincum” kiállítás megnyitásán vett részt.

Közegi Frigyes nyitotta meg az utóbbi kiállítást Kempenben.

Létay Miklós OÖT támogatással Finnországban tett két hetes tanulmányutat.

Magyar Károly Ausztriából Budapestre és Budapestről Ausztriába kölcsönzött tárgyakat kísérte, Londonban részt vett a York-i középkori ásatásokon.

B. Nagy Anikó az USA-ban (New York-ban) a The Secretariat Has Soros alapítvány segítségével fél éves tanulmányúton volt.

Nagy Emese részt vett az NDK-ban a berlini 750 éves jubileumi konferencián, ahol előadást tartott.

Nagy Margit Spoleto-ban előadást tartott „A steppe népei: hunok, avarok, magyarok” c. konferencián.

Schreiber Rózsa az NSZK-ban és Olaszországban (Viareggio-ban) vett részt Nemzetközi bronzkori konferenciákon és előadásokat tartott.

Székely György részt vett és előadásokat tartott az NDK-ban, Berlinben megrendezett 750 éves jubileumi konferencián, Finnországban a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság ülésén, valamint a Spoleto-ban rendezett „A steppe népei: hunok, avarok, magyarok” c. konferencián.

Műzeumunk több rómaiszakos kutatója és munkatársai vettek részt a „Neue Ausgrabungen und Funde aus Aquincum” c. vándorkiállításunk előkészítésén, megrendezésén és bontásán: *Póczy Klára, Kocsis László, Németh Margit, Pető Mária, Szirmai Krisztina, Topál Judit, Zsidi Paula, Héjjas Pál, Komjáthy Péter és Molnár Ilona.*

RÖVIDÍTÉSEK

BME	Budapesti Műszaki Egyetem
BMF	Budapesti Műemléki Felügyelőség
BTM	Budapesti Történeti Múzeum
BpR	Budapest Régiségei
ELTE	Eötvös Loránd Tudomány Egyetem
FK	Fővárosi Képzőművészeti Gyűjtemény
FPI	Fővárosi Pedagógiai Intézet
JATE	József Attila Tudomány Egyetem
JGyTF	Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
HNF	Hazafias Népfőnt
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MMM	Magyar Munkásmozgalmi Múzeum
MRMT	Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
OÖT	Országos Ösztöndíj Tanács
RCRF	Rei Cretariae Romanae Fautorum
TIT	Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
TMB	Tudományos Minősítő Bizottság
TKM	Tájak – Korok – Múzeumok
VBKM	Villamos Berendezés és Elektronikai Vállalat
VEAB	Veszprémi Akadémiai Bizottság

MELINDA KABA

JAHRESBERICHTE DES HISTORISCHEN MUSEUMS DER STADT BUDAPEST 1981–1987

1981

Die Tätigkeit des Museums war 1981 in erster Linie von der Durchführung der zunehmenden Ausgrabungen – namentlich in Óbuda –, einer Vermehrung der Sammlungen, der Planung und Veranstaltung zeitweiliger Ausstellungen sowie der Erledigung von kulturellen Aufgaben, die den sich steigenden Erfordernissen entsprachen und einer Vertiefung der wissenschaftlichen Forschungsarbeit dienten, bestimmt.

Ende des Jahres erfolgte eine wissenschaftliche Bewertung der archäologischen Tätigkeit von 9 Jahren im Rahmen von Vorträgen einer Konferenz. Teils vor, teils parallel zur Durchführung der Erdarbeiten im Zusammenhang mit der 1972 begonnenen Sanierung großen Ausmaßes in Óbuda unternahmen die Archäologen unseres Museums Ausgrabungen.

Ein bedeutendes Ereignis im Leben unseres Museums war die Eröffnung des Bartók Béla-Gedenkhauses an der letzten Wohnstätte des großen Tondichters in Ungarn (II. Bezirk, Csalán utca 29).

AUSGRABUNGEN UND FUNDBERGUNGEN

Von Oktober 1972 bis 31. Dezember 1981 betrug die für 338 Rettungsausgrabungen und Ausgrabungen in Óbuda auf einem Areal von 59 000 Quadratmetern aufgewandte Summe 75,691 Millionen Forint. Auch 1981 führten wir an zahlreichen Stellen erfolgreiche archäologische Forschungen durch. Von diesen seien einige hier erwähnt: Im Raum Csepel–Szigethalom wurden Teile eines *Gräberfeldes aus der Bronzezeit* freigelegt (Rózsa Schreiber), am Gellértberg wurde die *Schanze eines keltisch-eraviskischen Siedlung* durchschnitten (Mária Pető).

An den *nördlichen, westlichen, und östlichen Mauern* der südlichen Wehranlagen sowie an der *südöstlichen Ecke des Legionslagers von Aquincum* und auf dem *Gebiet der Principia* wurden bedeutende Forschungen durchgeführt (László Kocsis und Krisztina Szirmai), in der Prätentur erfolgten Fundrettungen, die sich dem *Mithräum des Tribunushauses* anschlossen sowie teilweise Erschließungen *sonstiger Gebäude*. Auch Teile der *südlichen Wehranlagen und Bauten der spätrömischen Wehrbauten* wurden ans Tageslicht befördert (László Kocsis, Katalin Kérdő und Ágnes Tóth).

Auf dem Gebiet des öffentlichen Militärbades, der *Thermae maiores*, waren parallel zu den Brückenbauarbeiten das ganze Jahr hindurch, ununterbrochen Rettungsgrabungen im Gange, in deren Verlauf es gelang, Teile eines sich in einer Breite von etwa 100

Metern hinziehenden Gebäudes, die Badesäle und die Palästra, freizulegen (Melinda Kaba). Aus der Periode vor dem Bau des Bades wurden westlich vom Objekt Gebäude sowie ein Teil der das Bad von Osten abgrenzenden Straße erschlossen (László Kocsis und Krisztina Szirmai). Im östlichen und westlichen Trakt eines *Hafengebäudes* aus der Römerzeit wurden Erschließungen durchgeführt, die eine Ergänzung des Grundrisses ermöglichten (Margit Németh, Katalin Kérdő und Ágnes Tóth). Im Laufe der Erforschung eines weiteren Gebäudes und eines Holz-Erde-Kastells aus der Römerzeit vermehrte ein Inschriftenfragment über den Bau eines Auxiliarskastells Alen-Lagers aus der Zeit des Vespasianus die Zahl der nennenswerten Funde; an der gleichen Stelle konnten auch keltische und urzeitliche Funde freigelegt werden (Katalin Kérdő und Ágnes Tóth).

Auf dem Areal der *canabae* gelang es, den Grundriß des Gebäudes in der Búvár utca zu vervollkommen, hier kam auch eine *fossa* ans Tageslicht (Krisztina Szirmai).

In der *Zivilstadt* von Aquincum wurden beim nördlichen Tor (Paula Zsidi) und am Treffpunkt der sog. „E-F“ Straße der Baudenkmalrestaurierung vorangehende Forschungen (Klára Póczy) durchgeführt. Die Freilegung der *Villa aus der Römerzeit* am Kaszás dűlő konnte beendet werden (Paula Zsidi).

Auf dem Gelände des römerzeitlichen Gräberfeldes in der Bogdáni út wurden weiter 164 Gräber ans Tageslicht gebracht.

In Óbuda wurden ebenfalls anschließend an die umfangreichen Bauvorhaben und Erdarbeiten im Laufe der Freilegung bedeutende *mittelalterliche Grabungsergebnisse* erzielt. Anhand der Forschungen in der *Stadt der Königin* fanden am *Marktplatz* und in der Umgebung der *Burg* sowie bei der Bestimmung der zur Burg führenden *Straßen* Erschließungen statt (Herta Bertalan und Júlia Altmann). Die Forschungen in der *Kapitelstadt* wurden fortgesetzt, die Grundrißteile der *Propsteikirche* aus dem 14. Jahrhundert konnten erweitert werden, plangemäß erfolgte die Erforschung der *einzelnen Punkte der Grenzbegehung vom Jahre 1355* und der Stelle des *Anlegeplatzes* (Herta Bertalan).

Außer in Óbuda kamen im II. Bezirk, im Gebiet der *Medve utca* frühkaiserzeitliche *Straßen- und Gebäudereste*, *Kanalisationsteile* sowie *Pfostenlöcher*, die auf ein frühes Holz-Erde-Kastell hinweisen, zum Vorschein (Margit Németh und Mária Pető), am gleichen Ort wurden *Siedlungsreste aus der Kupferzeit* (Anna Endrődi) und die *Spuren einer Siedlung um die Sankt-Peters-Kirche aus dem Mittelalter* gefunden (Márta Wellisch).

Auf dem Gelände der Burg von Buda wurden weitere Erschließungen an der *Westseite des Hunyadi-Hofes*, im *Csikós-Hof* und *neben dem Fehérvári Tor*, an der Stelle des im Bau befindlichen *Autoparkplatzes*, durchgeführt (László Zolnay und Ildikó Nagy).

Die in Pest, im V. Bezirk, im Haus Szerb utca 21–23, auf dem Gelände des *Klosters aus dem Mittelalter* vorgenommene Rettungsgrabung erweiterte unsere bisherigen Kenntnisse durch neue Angaben (Katalin Irás Melis).

In Budaörs auf dem Areal des *Kanaer Benediktinerklosters* wurden orientierende Forschungen unternommen (Emese Nagy und Katalin H. Gyürky).

Außerhalb der Hauptstadt nahm Győző Gerő in Pécs türkenzeitliche Forschungen vor.

NEUERWERBUNGEN

Neue und Neueste Zeit

Der Praxis der vergangenen Jahre entsprechend übten die Mitarbeiter unserer Abteilungen ihre Sammeltätigkeit fortlaufend aus und vermehrten die einzelnen Sammlungen um zahlreiche wertvolle Gegenstände. In einer thematischen Zusammenfassung wollen wir einige bedeutende, erwähnenswerte Gegenstände besonders hervorheben.

Stadtgeschichte

Unsere *Möbelsammlung* vermehrte sich um 10 Stück, von denen wir die durch Lajos Kozma entworfene *Sitzgarnitur* aus dem einstigen Atelier des Photographen József Plohn hervorheben wollen.

Die 47 Neuerwerbungen unserer Textilsammlung sind vom Gesichtspunkt der Dokumentation der Lebensweise von Bedeutung.

Für unsere *Kleingewerbesammlung* kauften wir eine aus 27 Stücken bestehende *Barbier-Gerät garnitur*.

Unsere *großindustrielle Technische Sammlung* vermehrte sich um 75 Gegenstände, darunter ein *Jacquard-Webstuhl*, eine *Linotyp-Setzmaschine* und eine *Flachdruckmaschine*.

In unsere *Photothek* gingen 650 Stück ein, darunter die *Hinterlassenschaft von György Klösz*. Als Spende erhielten wir die Budapest betreffende Hinterlassenschaft des Photographen *Kálmán Szöllösi*.

Der Zuwachs unserer *Handschriften-, Drucksachen-, Plakate- und Kartensammlung* betrug über 900 Stück. Ein wichtiger Zuwachs ist das *auf György Klösz bezügliche Schriftenmaterial*, eine *Tanzordnungsammlung aus der Jahrhundertwende* sowie eine *persönliche Schriftensammlung aus der Zeit nach der Befreiung Ungarns vom Faschismus*.

Unsere *Plänensammlung* vermehrte sich um 10 *Memorandenstücke* vom Stadtregulierungs-Preisausschreiben aus dem Jahre 1871.

Bildende Kunst

Unseres *Gemäldesammlung* vermehrte sich um 16 Gemälde, von denen 6 Gemälde von *Lili Ország* und ein Gemälde von *Pál Deim* hervorgehoben seien.

Der Zuwachs unserer *Skulpturensammlung* beträgt 4 Stück: je ein Werk von *Pál Deim* und *Ferenc Medgyessy* sowie zwei Porträts von *Pál Pátzay*.

Unsere *Kupferstichsammlung* vermehrte sich um 10 *Rohbock-Stiche*.

In die *Münzsammlung* gingen 10 neue Münzen ein, darunter eine mobile Münze aus dem Besitz von *István Haraszty*.

Unsere *Graphische Sammlung* vermehrte sich um 6 Stück, darunter 4 Graphiken von *Pál Deim*.

Ein wertvolles Stück des diesjährigen Zuwachses unserer *Silbersammlung* ist eine von *József Szentpéteri* angefertigte *Toilettengarnitur*.

Die *Hauptstädtische Bildkünstlerische Sammlung* (FK) vermehrte sich um 59 Stück. Dieses Material gehört zum Wirkungsbereich der Hauptabteilung für Kultur des Hauptstädtischen Rates, das Historische Museum der Stadt Budapest sorgt für die Inventarisierung und Lagerung.

WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT*

Wissenschaftliche Vorträge

An der Technischen Universität hielten *Miklós Horváth*, titl. Universitätsprofessor, und *József Németh*, Dozent, an der Loránd Eötvös-Universität *Miklós Gábori*, titl. Universitätsprofessor, Vorträge und *Klára Póczy* ein Spezialsseminar.

Internationale wissenschaftliche Konferenzen

Győző Gerő: Középkori város – török város a magyarországi török tartományban (Mittelalterliche Städte – türkische Stadt in der türkischen Provinz von Ungarn). IX. Kongreß der türkischen historischen Gesellschaft in Ankara

Sonstige wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Vorträge:

Júlia Altmann: Az óbudai királynéi vár (Die Königinnenburg von Óbuda). Konferenz für Denkmalpflege in Sopron

Herta Bertalan: Kutatások a középkori Óbudán (Forschungen im mittelalterlichen Óbuda). Konferenz für Denkmalpflege in Sopron

Miklós Gábori: Az ősember kora (Die Zeitalter der Urmenschen). Új ásatások Nyugat-Európában (Neue Ausgrabungen in West Europa). A pleolitikum kutatásának helyzete a Bükk-hegységben (Die Lage der Paläolithikumsforschung im Bükkgebirge (MKBT und für Schüler)

Miklós Horváth: Az 1956-os ellenforradalom története (Die Geschichte der Konterrevolution von 1965). An 37 Orten für Armeeeoffiziere

Melinda Kaba: A Flórián téri Thermae maiiores (Die Thermae maiiores vom Flórián-Platz). (MRMT) A római kori ásatások legújabb eredményei (Die neuesten Ergebnisse der römischen Ausgrabungen). (BTM)

* Die wissenschaftlichen Publikationen der Forscher des Historischen Museums der Stadt Budapest werden hier nicht angeführt, da diese in einer anderen Ausgabe aufgezählt werden, die in Kürze erscheinen wird: K. Schwarz: A Budapesti Történeti Múzeum kiadványai és munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1976–1987 (Pest–Budai Hírmondó 2. Red. Peter Havassy)

Margit Nagy: Hunok és germánok a Kárpát-medencében (Hunnen und Germanen in Karpatenbecken) – (Populärwissenschaftliche Gesellschaft der Freien Universität)

József Németh: Város a történelemben – történelem a városban (Stadt in der Geschichte – Geschichte in der Stadt). Konferenz der neuzeitlichen Museologen in Salgótarján

Klára Póczy: Scarabantia, Sopron zur Römerzeit. (Fremdsprachige Universität, Sopron) – Theatrum Amphitheatrum (Attila József Freie Universität. Populärwissenschaftliche Gesellschaft).

Ortsgeschichtliches Fachinspektorat

Im Jahr 1981 nahmen wir in 18 Bezirken der Hauptstadt Ermessungen vor, um festzustellen, was für Unterstützungen zwecke Förderung der Sammlungen notwendig sind.

In den Bezirken III, XV, XIX und XX legten wir das Gewicht hauptsächlich auf die Vervollkommnung der Inventare und die Liquidierung der Restanzen.

Im XV. Bezirk wurde die Ausstellung „700 Jahre des Bezirkes“ veranstaltet, zu der ein Expertenkollektiv unserer Institution Hilfe leistete, ferner vermehrten wir durch das Ausleihen von Material die Menge der auszustellenden Gegenstände. Wir halfen mit bei der Veranstaltung „Stiche“ *im XX. Bezirk*. *Im X. Bezirk* erhält die ortsgeschichtliche Sammlung ein neues Gebäude. Die Einrichtung und zukünftige ständige Ausstellung, vor allem aber das fachliche Bearbeitungssystem des Materials, werden die Mitarbeiter unseres Museums vornehmen. Bei der sachgemäßen Registrierung und Neuordnung der in der Schule *im XI. Bezirk, Albertfalva út* untergebrachten lokalgeschichtlichen Ausstellung waren wir fortlaufend und regelmäßig behilflich. In Abwesenheit Dr. Ede Gereelyes versah die Tätigkeit Dr. Melinda Kaba.

HILFSSAMMLUNGEN

Datensammlung

In unserer Datensammlung wurde die Datenerfassung der inventarisierten archäologischen Gegenstände (Ur-, Römerzeit und Mittelalter) sowie der Photo- und Zeichnungssammlung fortgesetzt.

Der vorjährigen Praxis entsprechend erfolgte die Sammlung und Registrierung der Dokumente.

In den äußeren Institutionen (Landesinspektorat für Denkmalpflege, Ungarisches Nationalmuseum) wurde die Datenerfassung der sich auf Budapest bezüglichen archäologischen, Denkmalschutz und historischen Dokumentationen fortgesetzt.

Unser Archiv sammelt das sich auf die Geschichte und die wichtigeren Begebenheiten der Institution bezügliche Material und registriert dieses. In diesem Jahr wurden

die neu eingegangenen Teile aus der Hinterlassenschaft von Bálint Kuzsinszky und die Hinterlassenschaft von Lajos Nagy aufgearbeitet.

Über das Material des Pressespiegels vom Jahr 1980 wurde ein Register angefertigt. Die Arbeiten des Archivs besorgten Katalin Végh, Ágnes Soós, Judit Zádor und Judit Sinkó.

Bibliothek

Die Auslese der die Archäologie betreffenden Artikel aus dem Zeitschriftenbestand der Mittelalterlichen Bibliotheksabteilung wurde beendet. Dies wird zugleich ein Teil des Katalogs der Bibliotheksabteilung Urzeit und Römerzeit sein.

Die Auslese der sich auf das Mittelalter beziehen den Artikel aus dem Zeitschriftenbestand der neuzeitlichen Bibliotheksabteilung wurde für den Katalog des Mittelalters abgeschlossen.

RESTAURIERUNG

Die Restaurierungsabteilung der Hauptabteilung Urzeit, Römerzeit und Mittelalter restaurierte im Laufe des Jahres 12 größere und einige kleiner Fundkomplexe. Das gesamte Metallmaterial der Aquincum-Ausstellung und das gesamte Material der Ruinenfeldausstellung in der Burg zu Buda wurde instand gesetzt. Es kam auch zur erneuten Restaurierung von Lagermaterial.

Es bot sich die Möglichkeit zur Modernisierung der keramischen Werkstatt, zur Anschaffung von Einrichtungsgegenständen und Arbeitsgeräten.

Die Restauratorabteilung Neuzeit unseres Museums kam Anfang des Jahres zustande, vorher gehörten die Restauratoren zur Bildkünstlerischen bzw. Stadtgeschichtlichen Abteilung. Die Restauratorabteilung Neuzeit wurde nach dem Muster der Archäologischen Restauratorabteilung des Museums errichtet.

Die Aufgaben der neuen Abteilung wurden im Laufe des Jahres in der Reinigung und Restaurierung des auszustellenden Materials bzw. der Versehung dessen mit Passpartouts und in den Bestandschutzarbeiten der Sammlung festgelegt.

Die im Laufe des Jahres verrichteten Restaurierungsarbeiten veranschaulicht die unten stehende Tabelle:

Stücke die archäologischen Gegenstände	2754
Stücke die bildenden Kunst	31
Stücke des Kunstgewerbes	47
Stücke die historischen Gegenstände	164
Stücke die industriehistorischen Gegenstände	7

DENKMALPFLEGE

Im Vorgelände des Museums von Aquincum wurde die Konservierung der Ruinen fortgesetzt. Der Schutzbau für das Dirke-Mosaik wurde fertiggestellt. Bedeutende Schutzvorrichtungsarbeiten wurden an den verfallenden Befestigungsmauern aus der Römerzeit auf dem Március 15. tér vorgenommen.

Unsere Forscher lenkten durch ständige Konsultationen die Denkmalschutzarbeiten auf dem Flórián tér und in der Folyamór utca im III. Bezirk sowie in anderen Teilen von Óbuda, bei den Wiederherstellungsarbeiten in der Burg von Buda, am türkischen Bad in Pécs und in der Burg von Esztergom

AUSSTELLUNGEN

- Alte Landkarten von Pest-Buda und Umgebung. Februar
- Lebkuchen- und Wachsformen. April
- Ausstellung des Ungarischen Verbandes für Bildende Kunst und Kunstgewerbe: I. Malerei, II. Graphik und Bildhauerei. Juni
- Momente vom Ende des Jahrhunderts. Juli
- V. Landesausstellung für Volkskunst. September
- Sowjetische Szenische Kunst. 1917–1980. November
- Sammelausstellung des Silberschmiedes József Szentpéteri. Dezember

KULTUR

Im Laufe des Jahres erfolgte ein bedeutender Fortschritt, es kam zu zahlreichen neuen Initiativen auf dem Gebiete der Förderung der Erwachsenenenerziehung, der Bildung am Arbeitsplatz. Gut besucht waren die „Museumsonntage der Betriebe“, die Kinderbeschäftigungen an den Museumvormittagen der Betriebswerkstätten.

Die Anzahl der Besuche seitens der Schulen nimmt zu, da der Museumbesuch im Lehrplan verankert obligatorisch ist. Für die Freizeit-Kinderbeschäftigungen erweist sich ein reges Interesse seitens der Pionierhäuser der Sommer- und Tageslager.

Die Notwendigkeit und den Erfolg einer Zusammenarbeit zwischen den verschiedenen Kulturinstitutionen bewiesen das mit dem Budapest Kulturzentrum gemeinsam organisierte archäologische Sommerlager sowie der im Herbst zusammen mit der Hauptstädtischen Ervin-Szabó-Bibliothek und dem Präsidium des Budapest Pionierverbandes ausgiebige erfolgreiche Wettbewerb „Unsere Freunde das Buch und das Museum“.

Erfolgreich waren unsere musikalische Aufführungen. Wir haben in Aquincum musikalisch-literarische Matinees zusammengestellt von György Bánosi – im Barock-Hof der Burg Kammerorchester-Matinees – und im Ausstellungsraum Chorprogramme veranstaltet.

BÉLA BARTÓK-GEDENKHAUS

In dieser Mehrzweckinstitution befinden sich außer den Gedenkzimmern und den Ausstellungsraum auch ein für 50 Personen bemessener Konzertsaal und ein Verkaufsraum für Musikwerke, der zum Anhören von Musikstücken Möglichkeit bietet. Somit ermöglichen die örtlichen Gegebenheiten eine auf Komplexität ausgerichtete künstlerische, musikalisch-populärwissenschaftliche Tätigkeit. Von den Aufgaben, die sich im Zusammenhang mit dem Gedenkhaus für unser Museum ergeben, seien die Aufbewahrung der als Deposit untergebrachten Bartók-Hinterlassenschaft, deren weitere Sammlung, Bearbeitung und Darstellung sowie die Vermehrung von musikalischen Dokumenten und Veranschaulichungsmaterialien, ferner die Veranstaltung von zeitweiligen Ausstellungen und die Organisation von regelmäßigen Programmen hervorgehoben.

AUSLANDSREISEN

Júlia Altmann und Katalin H. Gyürky brachten Material zu der im österreichischen Zwettl veranstalteten Ausstellung bzw. von dort zurück.

Éva Gál unternahm eine dreiwöchige Studienreise nach Wien.

Győző Gerő nahm 1 Woche an dem in Ankara veranstalteten IX. Historischen Kongreß teil.

Emese Nagy nahm an einer neuntägigen Studienreise durch Bulgarien und nach Istanbul teil.

Margit Németh befand sich im Oktober für einen Monat auf einer Studienreise mit Stipendium in Österreich.

Margit Németh – Klára Póczy nahmen vom 12. bis 15. Mai an dem an der Berliner Humboldt-Universität veranstalteten internationalem Kongreß „Römisches Portät“ teil.

Mária Pető befand sich von 1. bis 28. Oktober auf einer Studienreise in der Tschechoslowakei.

1982

Ein bedeutendes Ereignis im Leben des Museums war die in der Leitung erfolgte Veränderung. Im Juli starb Oberdirektor Dr. Miklós Horváth, der 10 Jahre lang an der Spitze der Institution stand. Die Ernennung Dr. György Székely, Mitglieds der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, zum neuen Oberdirektor erfolgte im September. Zu Beginn des Jahres verließ der allgemeine stellv. Oberdirektor Dr. József Németh das Museum.

Die Institution hat im Laufe des Jahres mehrere Fachaufgaben mit Erfolg gelöst. Hervorgehoben seien hierbei die Ausgrabungen im Zusammenhang mit der Rekonstruktionen in Óbuda. Für unsere Archäologen stellten die Erschließungsarbeiten im

Anschluß an die Erweiterung der Árpád-Brücke und die Bauarbeiten der Unter- und Überführungen eine fast ununterbrochene Geländearbeit dar.

Bei mehreren Objekten des Legionslagers, vor allem bei der Erschließung des großen Militärbades, wurden die im Vorjahr begonnenen Grabungen so fortgesetzt, daß sie die Bauarbeiten nicht behindern. Auf dem Gebiet der Kulturarbeit sind wichtige Ergebnisse zu verzeichnen, die Rekonstruktion des Kisceller Museums machte bedeutende Fortschritte.

Der Konzeption der neuen Leitung entsprechend, betrachteten wir die Verbesserung der wissenschaftlichen Tätigkeit bzw. die intensivere Gestaltung des wissenschaftlichen Lebens als primäres Ziel.

In diesem Rahmen stellten wir zwecks Förderung unserer wissenschaftlichen und Sammeltätigkeit aus dem Kreise der namhaften Forscher und Experten der neuen und neuesten Zeit sowie der bildenden Künste eine wissenschaftliche *Beratungskörperschaft* auf. Günstig wurde auch jene Initiative aufgenommen, wonach unsere grabenden Archäologen über ihre Jahresarbeit vor dem archäologischen Ausschuß der Ungarischen Akademie der Wissenschaften im Rahmen eines zusammenfassenden Vortrags Bericht erstatteten. Gelegentlich unserer *wissenschaftlichen Session* konnten wir zahlreiche Fachexperten begrüßen, die anhand ihrer wertvollen Diskussionsbeiträge die Lösung unserer weiteren Aufgaben positiv förderten.

Zur Zusammenstellung der Jahrbücher unseres Museums riefen wir einen *neuen Redaktionsausschuß* ins Leben.

Unsere Forscher verfassten im Laufe des Jahres 82 Studien und Mitteilungen.

AUSGRABUNGEN UND FUNDBERGUNGEN

Unsere Urzeitforschung wurde durch die Erschließung der *kupferzeitlichen Badener Siedlung* bzw. des *Gräberfeldes* in Káposztásmegyér bereichert (Anna Endrődi), ebenso setzten wir die Erschließung des *spätbronzezeitlichen Gräberfeldes* in der Vöröshadsereg út im III. Bezirk fort (Rózsa Schreiber).

Unsere Forscher nahmen an Grabungsarbeiten auf *Landesebene* teil, so an der Erschließung der *urzeitlichen Siedlung* und des *Gräberfeldes* von Aszód-Papi-földek (Rózsa Schreiber), im Rahmen einer ungarisch-sowjetischen Kooperation an der Erforschung der *urzeitlichen Siedlung* von Berettyóújfalu-Herpály (Rózsa Schreiber), ferner haben wir die archäologische fachliche Leitung der *Konservierungsarbeiten* einer auf dem Gelände des Ethnographischen Freilichtmuseums von Szentendre in den Jahren 1973/75 freigelegten *Villa aus der Römerzeit* übernommen (Judit Topál).

In dem einstigen Legionslager von Aquincum wurden die Forschungen fortgesetzt: im Raum des frühen *Alen-Lagers*, wo *Straßen- und Gebäudeüberreste* und unterhalb dieser Reste von früheren *Bauten mit Lehmwänden* zum Vorschein kamen (Katalin Kérdő und Margit Németh), bei den südlichen *Wehranlagen des Lagers* (László Kocsis), bei der *Prätoria* (László Kocsis), an der *Porta decumana* (László Kocsis), an der nördlichen Lagermauer (Margit Németh) sowie an der *Retentura* hatten wir die Möglichkeit, das Straßennetz zu klären (László Kocsis), hier kamen auch *Mauerreste* zum

Vorschein, die in die früheste Bauperiode eingereiht werden können. Auf dem Gelände der *Thermae maiores* mußten in der Prätentur infolge der Bauerbeiten teilweise verschüttete Stellen erneut freigelegt bzw. neue Ausgrabungen durchgeführt werden, in deren Verlauf weitere Räumlichkeiten, guterhaltene Ziegelmosaik-bodenbeläge, Hypocaustum-Überreste sowie Teile des Kanalsystemen zum Vorschein kamen (Melinda Kaba).

Auf dem Gebiet der *spätromischen Wehranlagen* an der Ostseite der zum südlichen Tor in nord-südlicher Richtung führenden *Hauptstraße* hatten wir die Möglichkeit, teilweise ein *Gebäude und Spuren eines Baues* mit *Lehmmauern* freizulegen. Im Anschluß an die mittelalterlichen Ausgrabungen am *Fő tér* konnten wir Teile des inneren Gebäudes der *Wehranlagen* und Mauerreste erforschen, welche die Wehranlagen einengten (Margit Németh).

In der *Zivilstadt von Aquincum* setzten wir die Erforschung der *nördlichen Stadtmauer* sowie die der Ruinenkonservierung auf dem das erschlossene Museum umgebenden Trümmerfeld vorangehenden *authentisierenden Grabungen* fort (Paula Zsidi). Auf dem Gelände des bisher bekannten größten Gräberfeldes der Stadt, in dem *Gräberfeld Benedek Elek utca* wurden bei den sich den Bauarbeiten anschließenden Rettungsgrabungen weitere Gräber freigelegt (Melinda Kaba).

Auf dem *Gellértberg* wurde die Erschließung des *Befestigungswalles aus der La-Tène-Zeit* (Mária Pető und Gyula Nováki) und des *völkerwanderungszeitlichen Gräberfeldes in Pécel* fortgesetzt und an der *Vöröshadsereg út* in *Békásmegyér* konnten Gräber aus der Zeit der *Völkerwanderung* freigelegt werden (Margit Nagy). Auf dem Gelände *Kaszásdűlő* im III. Bezirk kam ein Grab aus der *Zeit der Landnahme* zum Vorschein (Melinda Kaba und Margit Nagy).

Die Forschung auf dem *mittelalterlichen Marktplatz von Óbuda* und Umgebung lieferte neue Angaben für die Topographie. Unter den *Bauresten aus dem 15. und 16. Jahrhundert* fanden wir Mauer- und Pflasterreste aus dem 13–14. Jahrhundert. Die Freilegung von Bruchstücken eines steinernen Portalrahmens aus der Zeit um 1200 sowie graphierter Importkeramik aus dem 11. Jahrhundert seien hervorgehoben. Die in der Umgebung der *Propstei aus dem 14. Jahrhundert* durchgeführten Grabungen bereicherten das topographische Bild des südlichen Stadtteils um mehrere Einzelheiten, innerhalb der *Kirche aus dem 14. Jahrhundert* kamen weitere Gräber zum Vorschein, und der Grundriß der Kirche wurde um weitere Einzelheiten ergänzt. Die hier gefundenen Freskenfragmente sind von besonderer Bedeutung (Herta Bertalan).

Auf Grabungsgelände *in der Burg von Buda* verfolgten wir die im nördlichen Vorhof durchgeführten Bau- und Abbrucharbeiten mit besonderer Aufmerksamkeit. Aus dem Abbruchmaterial der Stallfundamente und der westlichen Festungsmauer gelangten mittelalterliche Steinskulpturen in das Museum. Die Überreste eines Hauses aus der Bronzezeit wurden freigelegt (László Zolnay – Ánges Marosi-Soós).

Auf dem Gebiet des *Benediktinerklosters von Kána* führten wir kurze Grabungen informativen Charakters durch, durch die wir unsere Kenntnisse bezüglich des Gebäudekomplexes aus der *Árpádon-zeit* um Angaben, die auf einen wiederholten Umbau des Klosters hinweisen, sowie durch einen zu 80 Prozent freigelegten Feuerherd bereichern konnten (Emese Nagy und Katalin H. Gyürky).

NEUERWERBUNGEN

Neue und Neueste Zeit

Stadtgeschichte

Der Bestand unserer *stadtgeschichtlichen Sammlung* an Kunstgegenständen hat sich im Laufe des Jahres bedeutend vermehrt. Als Ergebnis dessen, daß wir uns dem Photopreisausschreiben der Stadtschutzbewegung angeschlossen haben, hat sich die Photothek besonders augenscheinlich vermehrt.

Die Organisierung der *Photo-, Schriften-, Drucksorten und Gegenstandssammlung* der „Erzsébet Nőiskola“ gilt als hervorragendes Ergebnis des vergangenen Jahres.

In unsere *technische Sammlung* gelangten eine Taschenuhr aus dem 18. Jahrhundert und eine 1820 in Pest hergestellte Taschenuhr, eine Tisch-Stehuhr aus dem Jahr 1820 und ein 1850 hergestellter Polarplanimeter.

Unsere *Möbelsammlung* vermehrte sich um eine in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts gefertigte neugotische Speisezimmergarnitur.

In unsere *Handwerkssammlung* gerieten die Einrichtung und die Werkzeuge einer innenstädtischen Schneiderwerkstatt und Aushängeschilder sowie die Fahne der Pflanzölfabrik Lever und Hutter aus dem Jahr 1935.

Unsere *Lebensweisesammlung* vermehrte sich mit heutigen Gebrauchsgegenständen und einigen wertvollen Gegenständen aus dem vorigen Jahrhundert (Spiritus-Bügeleisen, Marmormörser, Kaffeemühle).

Das *Handschriften-, Drucksachen- und Landkartenmaterial* wurde um über 800 Stück reicher, von besonderem Wert sind eine Landkarte von Budapest aus dem Jahr 1882 und eine aus 50 Stück bestehende Tanzordnung-Sammlung.

Bildende Kunst

Unsere *Gemäldesammlung* wurde um je ein Werk von Jenő Barcsay und Ödön Márffy reicher.

Unsere *Skulpturensammlung* vermehrte sich mit drei Skulpturen von István Haraszty.

Unsere *graphische Sammlung* wurde um zehn Stück reicher, hiervon sind 9 Stück Kupferstiche von Gyula Derkovits.

Eine namhafte Bereicherung stellt das Taufgeschenk des Pester *Goldschmieds* Lajos Giergl dar.

WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT

Wissenschaftliche Vorträge

Internationale wissenschaftliche Konferenzen:

Júlia Altmann: Óbuda im XIII. Jahrhundert. Englisch–ungarisches archäologisches Symposium

Herta Bertalan: Óbuda–Vetus Óbuda. Englisch–ungarisches archäologisches Symposium

Győző Gerő: Türkische Befestigungen Ungarischer Burgen und Städte. IV. Internationaler Türkologischer Kongreß in Istanbul

Frigyes Kőszegi: The Urnfield culture and World History. Bozsok: „Bernstein“-Symposium

Emese Nagy: Az esztergomi vár kora árpádkori topográfiája (Die früharpadenzeitliche Topographie der Burg von Esztergom, Englisch–ungarisches archäologisches Symposium)

Emese Nagy: L'état actuel et les taches de recherches glyptographiques en Hongrie. Bildhauertechnische Konferenz in Zaragoza

Rózsa Schreiber: Die Verbindung zwischen der Umgebung von Budapest und dem Marosgebiet in der Frühbronzezeit. Novi-Sad. XVI. Frühbronzezeitliches Symposium

György Székely: La Hongrie entre Venise et Genes a l'époque de Sigismond. Neszebar Bulgarien. Pontica Medii Aevi II. Konferenz

György Székely: Growing boroughs, lost villages the dissolution of the medieval Hungarian settlement system in Ottoman era Budapest „Mittelalterliche Siedlungsformationen am Rande Europas“. Englisch–ungarisches archäologisches Symposium

Wissenschaftliche Konferenzen im Inland:

Margit Nagy: A Tisza vidéki sasos csatok és déloroszországi összefüggéseik (Die Zusammenhänge zwischen den Adlerschnallen aus der Theißgegend und aus Südrußland). Velem, Völkerwanderungszeitliche Konferenz

Klára Póczy: Porta Carnuntina, Scarbantia északi városkapuja (Nord-Stadtter von Scarbantia). Konferenz über Stadtgeschichte in Sopron

Imre Tóth: A Kiscelli Múzeum céhes óragyűjteménye (Die Zunft-Uhrensammlung des Kiscelli Museums). Veszprém, Zunfthistorische Konferenz

Sonstige wissenschaftliche und popularärwissenschaftliche Vorträge:

Vera Csánk: Élet az őskorban (Leben in der Urzeit). Für Geschichtslehrer

Ede Gerey: Napjaink honismereti mozgalma a fővárosban (Heimatkundliche Bewegung unserer Tage in der Hauptstadt). III. Heimatkundliche Konferenz

Melinda Kaba: Thermae maiores in Aquincum. Für Geschichtslehrer.
Mária Pető: Ókori agrártörténet (Antike Agrargeschichte). Agrarwissenschaftliche Hochschule, Kaposvár
Klára Póczy: Pannónia művészeti emlékei (Kunstdenkmäler von Pannonia). Pädagogische Hochschule
György Székely: A honismereti mozgalom elvi problémái, általános irányelvei (Die theoretischen Probleme und allgemeinen Prinzipien der heimatkundlichen Bewegung). III. Heimatkundliche Konferenz

Ortsgeschichtliches Fachinspektorat

1982 haben die ortsgeschichtlichen Sammlungen des III., IV., XIX. und XX. Bezirkes planmäßig funktioniert. Im X. Bezirk wurde eine ständige Ausstellung „Kapitel aus der Vergangenheit von Kőbánya“ eröffnet. Das Material wurde sorgfältig geordnet. Die Sammlungen des XI., XII., XVI. und XVII. Bezirkes sind weiterhin im Stadium der Organisierung. Im Laufe des Jahres wurden in den Sammlungen Kontrollen vorgenommen. Die Fachinspektorin war bis 1. Oktober 1982 Melinda Kaba und dann wieder Ede Gereelyes.

HILFSSAMMLUNGEN

Datensammlung

Die Datensammlung beendete seinen Jahresplan entsprechend die Datenaufnahme der Sammlungen des Historischen Museums der Stadt Budapest von der Urzeit bis zur Landnahme und ebenso erfolgte sie fortlaufend hinsichtlich der Gegenstände aus dem Mittelalter. Mit der Datensammlung des archäologischen Fundmaterials aus Budapest im Ungarischen Nationalmuseum wurde begonnen. Die mit der Geschichte der Institution verbundenen Dokumente haben wir durch die Festlegung von mehreren neuen Ereignissen vermehrt.

Bibliothek

Die Vereinheitlichung der Bibliotheken des Historischen Museums der Stadt Budapest haben wir nach dem Muster der zentralen Bibliothek mit Jahresschluß beendet. Auch die internationalen Beziehungen der Bibliothek sind günstig. Mit 38 wissenschaftlichen Institutionen sozialistischer Länder und mit 74 Institutionen und Museen kapitalistischer Staaten unterhält sie aktive Austauschbeziehungen, die Anzahl der inländischen Partner beträgt 44.

RESTAURIERUNG

Die im Laufe des Jahres verrichteten Restaurierungsarbeiten veranschaulicht die unten stehende Tabelle:

Stücke die archeologischen Gegenstände	3979
Stücke die bildenen Kunst	12
Stücke die historischen Gegenstände	157
Stücke die Numismatik	50
Stücke des Kunstgewerbes	3

DENKMALPFLEGE

An den Bauten des Ruinenfeldes der Zivilstadt von Aquincum wurden die Konservierungsarbeiten bei der Gebäudegruppe südwestlich vom Museum fortgesetzt. Unter Hinzuziehung eines auswärtigen Restaurators wurde mit der Restaurierung des die „Sühne der Dirke“ darstellenden Mosaikbodenbelages begonnen.

AUSSTELLUNGEN

Budapester Meister. Februar–I. Textilkünstler (Kollektivausstellung von fünf jungen Textilkünstlern)

Schützen wir es, damit es auch unsere Enkel sehen können... Juni–(Photoausstellung von der heutigen Népköztársaság-Straße)

Zoltán Kodály-Gedenkausstellung. September–Veranstaltet von Musikwissenschaftlichen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

Es gab einst ein Tabán... Oktober–(Photoausstellung unter Benützung der Aufnahmen vom einstigen Tabán)

Geständnisse vom Heimatland. September – Sowjetische Ausstellung der Bildenen Kunst. Veranstaltet vom Zentralrat der Gewerkschaften

BÉLA BARTÓK-GEDENKHAUS

Erinnerungen an Zoltán Kodály. September

KULTUR

Im vergangenen Jahr waren wir bestrebt, die Einschaltung der Arbeiterklasse in die Kulturarbeit unseres Museums noch intensiver zu fördern. Positiv kann bewertet werden, daß die Zahl der *Geschichtsstunden des Museums*, die in unserem Unterrichtssaal abgehalten wurden, zugenommen hat, die Thematik unserer Freizeit-Kinderbeschäftigungen beruhte auf dem Material unserer ständigen Ausstellungen.

In Zusammenarbeit mit den hauptstädtischen Museen regten wir ein einjähriges Museumspiel an.

Im Béla Bartók-Gedenkhaus bauten wir Beziehungen zu fast sämtlichen Kreisen *unseres musikalischen Lebens* auf.

Im Laufe des Jahres unterhielten wir reibungslos gute Beziehungen zu den Organen der Massenmedien.

AUSLANDSREISEN

Győző Gerő befand sich als Gast des The Great Britain East Europa Centre auf einer Studienreise in England

Győző Gerő nahm am IV. Internationalen Kongreß für Turkologie in Istanbul teil

Emese Nagy nahm am Kongreß für Steinbearbeitung in Zaragoza (Spanien) teil

Emese Nagy beteiligte sich an einer vom Landesinspektorat für Denkmalpflege veranstalteten Studienreise zwecks Besichtigung von Kunstdenkmälern in Südböhmen und Mähren

Klára Póczy nahm am 13. Internationalen RCRF-Kongreß in München teil

Klára Póczy war aufgrund des italienisch-ungarischen Kulturabkommens in Rom

Rózsa Schreiber nahm am Kongreß für Frühe Bronzezeit in Jugoslawien teil

Rózsa Schreiber war auf einer Studienreise in Prag

Judit Topál nahm am 13. Internationalem RCRF-Kongreß in München teil

1983

Nenneswerte Grabungen fanden in erster Linie auf dem Forschungsgelände aus der Römerzeit, gelegentlich der Ausgestaltung des Verkehrsknotenpunktes Árpád-Brücke statt, wobei weitere Räumlichkeiten der *Thermae maiores* ans Tageslicht kamen und sich so der Grundriß des umfangreichen Bades vergrößert hat. Gleichzeitig wurde auch mit den Konservierungs- und Rekonstruktionsarbeiten begonnen. Die im mittelalterlichen Óbuda und dem Komplex der einstigen königlichen Burg durchgeführten Grabungen beschränkten sich auf ein kleineres Gebiet, sind jedoch hinsichtlich ihres Ergebnisses von nicht geringerer Bedeutung.

Die beiden neuzeitlichen Abteilungen bereicherten unsere Institution gleichfalls mit bedeutungsvollen Kunstgegenständen. Das viele Jahre hindurch restaurierte Kisceller Schloß bietet nun eine würdige Umgebung, um das Fundmaterial von hervorragender Bedeutung ausstellen und lagern zu können, ferner wurden Forschungsräume und eine moderne Bibliothek eingerichtet. Am 21. Oktober 1983 wurde ein Teil der neu geordneten bildkünstlerischen und stadthistorischen Ausstellung wieder eröffnet.

Die Konzeption zu der geplanten großen, zusammenfassenden stadthistorischen Ausstellung wurde bereits ausgearbeitet.

Von unseren Forschern haben mehrere hohe Auszeichnungen erhalten:

Mit dem *Goldenen Verdienstorden der Arbeit* wurden László Zolnay (dem auch der Niveaupreis des Fernsehens zuerkannt wurde) und Ede Gereelyes ausgezeichnet.

Den *Silbernen Verdienstorden der Arbeit* erhielt Miklós Gábori.

Unser pensionierter Forscher Professor Lajos Kumorovitz gewann mit seiner Arbeit „Budapest középkori történetének okleveles emlékei“ (Urkundliche Denkmäler der Geschichte von Budapest im Mittelalter) den Preis der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

Unsere internationalen Beziehungen gestalteten sich rege. Unser Oberdirektor, Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften nahm an mehreren internationalen Kongressen und Konferenzen teil; unsere Fachforscher für Altertum, Türkenzeit und Neuzeit hielten Vorträge auf internationalen Kongressen und an ausländischen Universitäten. Ein Kollege der Abteilung Neuzeit erhielt ein ausländisches (BRD) Stipendium für drei Monate. In unserer Kulturarbeit brachten die Ausweitung der Themen unserer gruppenweisen Beschäftigungen, die Vielfältigkeit der musikalischen Programme im Bartók-Haus und die Organisierung von Burgspaziergängen ein neues Kolorit.

Zwecks besserer Verrichtung der Fachaufgaben des Museums sowie eines entsprechenden Kadernachwuchses wurden in die Abteilung Mittelalter zwei neue Geschichtsforscher eingestellt. Eine Veränderung in der Leitung der Institution sowie der Intensivierung der Forschung der Neuzeit und der Neuesten Zeit bedeutete die Ernennung Dr. Imre Bánkutis zum allgemeinen stellvertretenden Oberdirektor.

AUSGRABUNGEN UND FUNDBERGUNGEN

Die wichtigste Planaufgabe der Abteilungen Archäologie war die Durchführung der *Rekonstruktionsgrabungen* in Óbuda. Unsere Beziehungen zu den Investitions- und Durchführungsunternehmen sind bereits als gut zu bezeichnen, daher waren unsere Erschließungen – gegenüber den vorangehenden Jahren – planmäßiger. Unsere Grabungsarbeitsgemeinschaft von Óbuda nahm gemeinsam an den Freilegungsarbeiten in der *Militärstadt und im Legionslager* von Aquincum sowie den verschiedenen Denkmälern der *mittelalterlichen Stadt* teil (Júlia Altmann, Herta Bertalan, Melinda Kaba, Katalin Kérdő, László Kocsis, Margit Németh, Orsolya Madarassy und Krisztina Szirmai). Unter diesen sind die sich an die Verkehrsrekonstruktionen der Árpád-Brücke und am Flórián-Platz anschließenden Arbeiten, die Freilegung des *großen Militärbades (Thermae maiores)* besonders hervorzuheben. Eine Plangrabung von nennenswerter Bedeutung war die Fortsetzung der Erschließung der *Eraviskersiedlung am Gellértberg* (Mária Pető und Gyula Nováki) sowie des Gräberfeldes aus der *Zeit der frühen Völkerwanderung an der Péceli-Straße* (Margit Nagy).

Im Laufe des Planjahres vermehrten sich die *Fundmeldungen* und die sich daran anschließenden *Rettingsgrabungen*. Von diesen ist die völlige Freilegung der römischen *Begräbnisstätte an der Gazdagréti-Straße* besonders hervorzuheben, aber auch der wegen seines Reichtums ans Tageslicht beförderten Gräberkomplexe aus der Römerzeit *im Garten der Margit-Krankenhauses* (Judit Topál).

In Óbuda war eines der wichtigsten Grabungsgebiete des Mittelalters der Fő tér (Hauptplatz), wo nach der *ersten Propstei* und dem Königshaus geforscht wurde. Die gefundenen *Mauerreste aus der Árpádenzeit* sind bedeutende Bestandteile eines vorläufig nicht bestimmbareren Gebäudes oder mehrerer Bauten. Unter dem Gebäude auf dem Fő tér 6 wurden Ergänzungsforschungen zur *zweiten Propstei* durchgeführt (Herta Bertalan, Júlia Altmann, Ágnes Gopcsa).

Im Verlauf von kleineren Forschungen in sonstigen Teilen von Óbuda kam eine Ecke der äußeren Befestigungsmauer der *Königinnenburg* zum Vorschein. *Mittelalterliche Gebäude- und Straßenreste* in der Königinnenstadt, in der Umgebung des mittelalterlichen Anlegeplatzes und in der Magyar Lajos utca sowie im südlichen Teil der Kapitelstadt bereicherten unsere topographischen Kenntnisse (Herta Bertalan, Katalin Kérdő).

Auf dem *Gebiet des Burgpalastes in Buda* wurden die Forschungen in dem in 15. Jahrhundert abgerissenen Stadtteil vor dem mittelalterlichen Palast fortgesetzt und einige früher begonnene Fundortforschungen beendet (László Zolnay).

Im Zusammenhang mit den Gebäuderenovierungen im *Burgviertel* haben wir mit dem Hauptstädtischen Denkmalschutzinspektorat bzw. der Denkmalschutzabteilung des Hauptstädtischen Realitätenvermittlungsunternehmens (FIK) nach erfolgter Besichtigung an Ort und Stelle die Forschungspläne für die Jahre 1984–1985 ausgearbeitet. Es kam auch in *zwei Häusern* zu kleineren Forschungen (Emese Nagy, Katalin H. Gyürky).

Der Grundriß des *Benediktinerklosters von Kána* (XI. Bezirk, Kamaraerdő) konnte durch ein weiteres Detail ergänzt werden (Katalin H. Gyürky).

Rettungsforschungen erfolgten in Pest, im Hause *Szerb utca 21–23* (Mauersforschung in der Umgebung der Kirche aus dem Mittelalter) (Katalin Irás Melis) sowie im XI. Bezirk *Gazdagrét* (vielleicht Siedlungsspuren des Dorfes Nevegy), (Ágnes Gopcsa).

In der Provinz arbeiteten wir in der Bischofsburg von Pécs und auf dem Gelände der mittelalterlichen Burg in Szászvár (Győző Gerő).

NEUERWERBUNGEN

Neue und Neueste Zeit

Stadtgeschichte

Als langersehntes Stück gelangte ein Empireschrank in unsere Sammlung. Die Fabrikgeschichtliche Sammlung wurde durch drei Gegenstände, die Produkte der Budapester Granitwerke sind, vermehrt.

Der Zuwachs an technischen Gegenständen beträgt 224 St., von denen die Spindelgang-Taschenuhr von Cosper Hagen aus dem Jahr 1820, ein Barbier- und Wundarzt-Aderlasser aus der Zeit um 1820, ein astronomisches Fernrohr aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, ein ungarischer Kavalleriestutzen mit Feuersteinzündung aus dem Jahr 1789, ein nach dem Gemälde von Gyula Benczúr „Taufe des Vajk“ gefertigter

lithographischer Druckstock und persönliche Schriften des Buchdruckers Elek Szabó hervorgehoben seien.

Unsere Handwerkssammlung wurde durch eine Lebkuchenform vom Anfang des 19. Jahrhunderts bereichert.

Weiterhin seien bedeutende Gegenstände aus der Sammlung stadthistorischen Charakters angeführt: der Umbauplan des Rochus-Spitals von Mihály Pollack aus dem Jahr 1836, ein vom Oberförster der Batthyányschen Domäne in Bicske im Jahr 1790 ausgestellter Zeugnisbrief über die Erlernung des „Jäger“-Handwerks sowie schriftliche Hinterlassenschaften: Nachlässe von József Borsos, gewesener hauptstädtischer Tiefbauingenieur, von Ferenc Stepán, gewesener technischer Postbeamte, und von Dr. Ödön Wildner, gewesener Hauptstädtischer Magistratsnotar und Kulturrat.

Eine von Anfang der vierziger Jahre stammende Garnitur einer Majorsuniform mit Zubehör, ein Bocskai-Anzug aus den dreißiger Jahren, Stücke einer ungarischen Gala-tracht aus der Zeit um 1880, Zubehör der Galakleidung des ersten Budapester Vizebürgermeisters, Károly Gerlóczy, ein im Jahr 1908 erschienenes Album mit 65 Lichtdrucke von den neuesten Bauten in Budapest, das 1931 erschienene Album von Mór Erdélyi über das Gebäude der Hauptstädtischen Ervin-Szabó-Bibliothek.

Bildende Kunst

Beachtliche Ankäufe: Anton Einsle, Porträt einer jungen Dame, 1838; Farkas Molnár: Bühnenszene, 1922; László Méhes: Frauenakt, 1975; János Mattis Teutsch: 3 Linolschnitte zur Zeitschrift MA Graphik von Béla Kádár von 1920, Frauenporträt von Hugo Schreiber aus der Zeit um 1930 sowie das Relief Thanatos von Elza Kövesházi Kalmár.

Von dem vom Ministerium für Kultur mit Buchgutschrift erhaltenen Material war das graphische Material besonders bedeutungsvoll, von dem vieles in die Kisceller Bildkünstlerische Ausstellung gelangte, z. B. Werke von Róbert Swierkiewicz, Ferenc Banga, Endre Szász, Ádám Kéri und Károly Vagyóczy.

Zu Lasten des Einkaufrahmens der Hauptabteilung für Kultur des Hauptstädtischen Rates erwarben wir drei Gemälde von Ilona Keserű, die ebenfalls in die Kisceller Bildkünstlerischen Ausstellung kamen.

WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT

Wissenschaftliche vorträge

Vorträge an der Lóránd Eötvös-Universität:

György Székely, Universitätsprofessor: A reformáció útja Hus János Prágájától Luther Márton Wittenbergéig (Der Weg der Reformation vom Prag des Ján Hus bis zum Wittenberg Martin Luthers) – Agrár- és várostörténeti tényezők Svájc kialakulásában (Agrar- und stadthistorische Faktoren im Entstehen der Schweiz) – A Pireneusi

félsziget a Földközi-tenger és az óceánok között (Die Pyrenäenhalbinsel zwischen dem Mittelmeer und den Ozeanen) – Anglia és Németalföld a XV–XVII. században (England und die Niederlande im 15–17. Jahrhundert) – Nagy Károly birodalma és feudális utódállamai (Das Reich Karls des Großen und dessen feudale Nachfolgestaaten) – Történeti földrajz, városi helyrajz, földrajzi nevek (Historische Geographie, städtische Topographie, geographische Bezeichnungen) *Miklós Gábori*, titl. Universitätsprofessor: Európa és Ázsia paleolitikuma (Das Paläolithikum von Europa und Asien)

Emese Nagy: Ein Semester Praxis für Hörer der Archäologie. – Ein Semester Praxis für Hörer der Kunstgeschichte aus dem Themenkreis der Geschichte und der gegenständlichen Denkmäler von Budapest. Innerhalb dieser hielten Vorträge: Herta Bertalan, Katalin H. Gyürky, Katalin Irás Melis und László Zolnay

Margit Nagy: Materialkunde aus der Zeit der Völkerwanderung für Hörer des III–IV. Jahrgangs in einem Semester

Internationale wissenschaftliche Konferenzen

György Székely: Réseau urbain et campagnes (XIVe–XVIIe siècles). Hongrie. Linz, Internationaler Ausschuss für Stadtgeschichte

Vera Csánk: Die Behausungspuren von Dömös. Jungpaläolithische Siedlungsstrukturen in Europa. Internationale Konferenz, Günzburg, BRD

Miklós Gábori: Rezente Angaben zu den jungpaläolithischen Siedlungsstrukturen. Internationale Konferenz. Günzburg, BRD

Ede Gerelyes: A XX. századi magyar történelem nagy fordulói (Die großen Wendepunkte der ungarischen Geschichte im 20. Jahrhundert). I–III. Universität Köln

Győző Gerő: Die Frage der Keramik und des Ethnikum im türkischen Fundmaterial in Ungarn. Universität Wien. – Forschung und Methode in der türkischen Archäologie von Ungarn. Universität Wien. – Osmanisch-türkische archäologische Denkmäler in Ungarn. Universität Wien. – Die Keramik von Isnik in Kütahya in Ungarn. VII. Internationaler Kongress für türkische Kunst, Warschau

Rózsa Schreiber: Neuere Grabungsergebnisse aus der befestigten Siedlung von Aszód. Österreich, Laa a. d. Thaya

Auf dem 13. Internationalen Limeskongress in Aalen (BRD) gehaltene Vorträge:

Melinda Kaba: Thermae maiores in Aquincum.

László Kocsis: Ein neugefundener römischer Helm aus dem Legionslager in Aquincum.

Margit Németh: Zur Frage der Besetzung von Aquincum im 1. Jahrhundert.

Klára Póczy: Topographie der Militärstadt von Aquincum.

Krisztina Szirmai: The Network of Roads in the Legionary Camp of Aquincum (2nd–3rd cent. A. D.)

Wissenschaftlichen Konferenzen im Inland

Herta Bertalan: Óbuda középkori topográfiája (Mittelalterliche Topographie von Óbuda). Szeged, Ferenc-Móra-Museum, im Rahmen der Weiterbildung in der mittelalterlichen Archäologie

Katalin H. Gyürky: Az üveg használata a középkori Magyarországon (Die Anwendung des Glases in Ungarn im Mittelalter). Szeged, Ferenc-Móra-Museum, im Rahmen der Weiterbildung in der mittelalterlichen Archäologie

Miklós Létay: Külföldi múzeumi tapasztalatok (Museumserfahrungen im Ausland). Loránd Eötvös-Universität, Lehrstuhl für Ethnographie – A magyarországi mézeskalács formák (Lebkuchenformen in Ungarn). Internationale Freie Universität in Zalaegerszeg

Klára Póczy: Pannóniai városok (Städte von Pannonien). Sopron-Gesellschaft zur Verbreitung Wissenschaftlicher Kenntnisse (TIT), Fremdsprachige Freie Universität

György Székely: A várostörténet és a történelemoktatás komplex törekvései (Komplexe Bestrebungen der Stadtgeschichte und des Geschichtsunterrichtes). Historisches Museum der Stadt Budapest und Ungarische Akademie der Wissenschaften, Präsidialausschuß für Unterrichtswesen – Koronaküldések és királykreálások a X–XI. századi Európában (Kronenspenden und Kreierung von Königen in Europa im 10–11. Jahrhundert). Lóránd Eötvös-Universität, Professorenkonferenz des Lehrstuhls für Mittelalterliche Universalgeschichte – A reneszánsz és a reformáció hatása az egyetemes szellemi életre Közép-Európában. (Wirkung der Renaissance und der Reformation auf das Geistesleben der Universitäten in Mitteleuropa). Ungarische Akademie der Wissenschaften und Ungarische Medizinhistorische Gesellschaft gelegentlich der wissenschaftlichen Sitzung über Naturwissenschaften und Medizin zur Zeit der Renaissance und Reformation

Sonstige wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Vorträge:

Imre Bánkúti: A szécsényi országgyűlés (Der Landtag von Szécsény). TIT-Vortrag im Ferenc-Kubinyi-Museum in Szécsény – Újabb eredmények a Rákóczi-szabadságharc kutatásában (Neuere Ergebnisse in der Forschung des Rákóczi-Freiheitskampfes). Pädagogisches Fortbildungsinstitut der hauptstadt

Éva Gál: Budakeszi a XVII. sz. végén (Budakeszi am Ende des 17. Jahrhunderts. Rundfunk, in der Rubrik „Ha még nem tudná“ (Sollten Sie es noch nicht wissen)

Ede Gerelyes: A modern főváros létrejötte (Die Entstehung der modernen Hauptstadt). I–II. Kulturhaus Óbuda

Katalin H. Gyürky: Népszerűsítő előadás a középkori Budáról, különös tekintettel a domonkosok kolostorának feltárására (Populärwissenschaftlicher Vortrag über Buda im Mittelalter, unter besonderer Berücksichtigung der Erschließung des Dominikaner Klosters). Pensionistenklub der Pädagogen des VII. Bezirkes

Katalin Irás Melis: A II. ker. régészeti leletei és azok jelentősége (Archäologische Funde im II. Bezirk und deren Bedeutung). Pesthidegkút, Ortsgeschichtlicher Klub – A helytörténeti kutatások jelentősége, a kutatómunka főbb szempontjai (Bedeutung der

ortsgeschichtlichen Forschungen, die Hauptgeschichtspunkte der Forschungsarbeit). Pesthidegkút, Ortsgeschichtlicher Klub – Árpádházi Szent Margit élete és kora (Leben und Zeit der Heiligen Margarete und dem Hause der Arpaden). Vortrag und Fachgutachten für das Fernsehen

Melinda Kába: A Flórián téri Thermae maiores (Die Thermae maiores am Florian-Platz). Im Historischen Museum der Stadt Budapest für den Grabungsausschuß der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und für geladene Gäste, für dänische Universitätshörer, für Gäste des Weltbundes der Ungarn, für Hörer der Technischen Universität, für Hörer des Fernstudiums der Technischen Universität, im Gelehrten-Klub der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, in der Gewerkschaft der Pädagogen, der Abendschule für Werktätige, der Vereinigung der Burgfreunde, im Jugendzirkel (Marcibányi-Platz), im Gewerkschaftskomitee des Historischen Museums der Stadt Budapest, für die Pädagogen des Fazekas-Gymnasiums

László Kocsis: Óbuda római kori régészeti emlékei: Katonai emlékek (Archäologische Denkmäler aus der Römerzeit in Óbuda: Militärische Denkmäler). Ferenc-Móra-Fachoberschule – Óbuda története az ásatások fényében (Geschichte von Óbuda im Lichte der Ausgrabungen). Im Brückenbauunternehmen

Margit Nagy: Római és népvándorláskori leletek Szentes környékén (Römische und völkerwanderungszeitliche Funde in der Umgebung von Szentes). Vortragssitzung der stadtgeschichtlichen Monographie im József-Kosztá-Museum zu Szentes

Lajos Palovics: Középkori településeink folyamatosága (Kontinuität unserer mittelalterlichen Siedlungen). Auf der Sitzung der mittelalterlichen Arbeitskommission der Ungarischen Akademie der Wissenschaften – A térkép a régészeti munkában (Die Landkarte in der archäologischen Tätigkeit). Im archäologischen Sommerlager für Kinder, Historisches Museum der Stadt Budapest – Magyarország gazdasága a XVII. sz. második felében (Die Wirtschaft Ungarns in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts). Im Rahmen der Parteischulung des Historischen Museums der Stadt Budapest

Mária Pető: Állattartás és tenyésztés a római korban (Viehhaltung und Viehzucht zur Römerzeit). Kaposvár, Landwirtschaftliche Hochschule

Judit Szekeres Virág: Klasszicista építészet Pest-Budán (Klassizistische Architektur in Pest-Buda). TKM-Klub im Historischen Museum der Stadt Budapest

Judit Topál: Százhalombatta környékének régészeti lelőhelyei (Archäologische Fundorte in der Umgebung von Százhalombatta). Százhalombatta, Kulturhaus – The villa rustica of St. Andrew. Szentendre, Interstudex-Lager – A szentendrei római kori villa (Die Villa aus der Römerzeit in Szentendre). Szentendre, Kulturhaus

Imre Tóth: Életmód a XVIII–XIX. században fővárosunkban (Lebensweise im 18–19. Jahrhundert in unserer Hauptstadt). Für Pädagogen im Historischen Museum der Stadt Budapest

László Zolnay: Buda a középkorban (Buda im Mittelalter). Dunavecse, Kulturhaus – Budai művészet a középkorban (Kunst von Buda im Mittelalter). Debrecen, im Déri-Museum

Koordinierung der stadtgeschichtlichen Forschung

Mit den Vertretern von fünf Budapester und fünf Komitatsmuseen erörterten wir die zu erforschenden Themen, die vom stellv. Oberdirektor Imre Bánkúti im Rahmen der fachlichen Weiterbildung in Békéscsaba bekanntgegeben wurden. Mit dem Ungarischen Nationalmuseum und mit den an der Arbeit teilnehmenden Provinzmuseen haben wir die Forschungsergebnisse besprochen, die im finanziellen Rahmen zum Thema „Erforschung nationaler Traditionen“ auf dem Gebiet der städtischen Lebensweise im Jahr 1983 erzielt wurden und bestimmten zugleich auch die Aufgaben für 1984.

Orstgeschichtliches Fachinspektorat

In diesem Jahr führten wir in allen Sammlungen eine allgemeine, sich auf alles erstreckende fachliche Untersuchung durch. Das Ergebnis war positiv. Die auf dem Gebiet der Registrierung aufgedeckten Probleme, die mitunter ungleichmäßige Sammelstätigkeit stören das erreichte Niveau im wesentlichen nicht. Die Zweckkredit-Wirtschaftsführung der ortsgeschichtlichen Bezirksammlungen versah bzw. beaufsichtigte das Historische Museum der Stadt Budapest. Inspektor: Ede Gerelyes.

HILFSSAMMLUNGEN

Datensammlung

Die Datensammlung setzte 1983 den Vorschriften des Fünfjahrplans und innerhalb dessen dem Jahresplan entsprechen die Anfertigung des Kennzifferkartensystems der archäologischen Sammlungen unserer Institution sowie die Erfassung des Materials auswärtiger Institutionen, das sich auf Budapester archäologische Funde und Kunstdenkmäler bezieht, fort. Als einen bedeutenden Erfolg erachten wir, daß, über den Plan hinausgehend, die Datenerfassung der Sammlungen der Abteilung Mittelalter abgeschlossen wurde, und zugleich damit auch die Datensammlung über die in das Fachinventar des Historischen Museums der Stadt Budapest aufgenommenen archäologischen Gegenstands-, Photo- und Zeichnungssammlungen. Selbst bis zur Fertigstellung der maschinengeschriebenen Datenkarten und deren entsprechende systematische Einreihung stehen den Forschern die Daten von der Urzeit bis zur Türkenzeit zur Verfügung. Auch das halten wir für einen bedeutenden Fortschritt, daß wir die Datenerfassung der im Ungarischen Nationalmuseum befindlichen, in Budapest gefundenen Denkmäler archäologischen Charakters planmäßig abgeschlossen haben.

Die Datensammlung sammelte und registrierte auch in diesem Jahr fortlaufend die mit den Sammlungen des Museums sowie die mit der Geschichte der Institution zusammenhängenden Dokumentationen und Dokumente, ferner kam es seinen Aufgaben hinsichtlich der Datenlieferung nach.

Bibliothek

Wir wollen hervorheben, daß sich unsere Sammlung um Stücke vermehrte, die einen besonderen Wert repräsentieren. Aus der Alten Büchersammlung unserer Neuzeitlichen Abteilung (Schloß Kiscell) kamen aus den Einbänden Meßbuchfragmente zum Vorschein, die aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts stammen. Laut Feststellung von László Mezey stehen diese Fragmente dem Missale der Diözese Passau am nächsten. Die gefundenen Texte werden im dritten Band der *Fragmenta Codicum* veröffentlicht.

RESTAURIERUNG

Die im Laufe des Jahres verrichteten Restaurierungsarbeiten veranschaulicht die unten stehende Tabelle:

Stücke die archaeologischen Gegenstände	2646
Stücke die bildenden Kunst	34
Stücke die historischen Gegenstände	118
Stücke des Kunstgewerbes	39

AUSSTELLUNGEN

- Innere Theresienstadt. März
- Sofia, Hauptstadt der Bulgarischen Volksrepublik. Mai
- 100 Jahre bulgarischen Geld. Mai
- Stadtansichten von Pest-Buda auf Trinkgläsern aus dem vorigen Jahrhundert. Juni
- Ausstellung des Photokünstlers Béla Kálmán (USA). Juni
- Sammelausstellung des Graphikers Gábor Papp (1918–1982). Juli
- Sammelausstellung von István Beöthy. August
- Militärische Denkmäler aus dem Legionslager von Aquincum – Südportal des Lagers von 2–3. Jahrhundert. Oktober
- Humoristische Kunstwerke (1848–1945). November
- Ausstellung 1983 der Amateur-bildenden-Künstler und Kunstgewerbler. Dezember

Im restaurierten Kisceller Museum

- Künstlerische Denkmäler von Pest-Buda, 18–19. Jahrhundert. Oktober
- Kunst von Budapest, 19–20. Jahrhundert. Oktober
- Die Apotheke „Zom Golden Löwen“. Oktober
- Hauptstädtische Druckereien im 18–19. Jahrhundert. Oktober

KULTUR

Die kulturelle Abteilung Volksbildung hat ihre für das Jahr 1983 vorgesehenen Aufgaben erfüllt. Sie trachtete danach – außer den 3 ständigen Ausstellungen – auch den Besuch von 15 zeitweiligen *Ausstellungen* zu gewährleisten. Wir erarbeiteten einen Plan zur kulturellen Nutzung des Kisceller Museums. Unsere Arbeit ging bedauerlicherweise nicht mit einer nennenswerten Zunahme der Besucherzahl einher.

Wir bereiteten uns auf die Befriedigung der infolge der Strukturänderung der *Freizeit* zu erwartenden Ansprüche vor: Unter der Devise „Hajdanában-danában“ (Einst in alten Zeiten) kündigten wir ein Familien-Wochenende an, das sehr erfolgreich war. Reges Interesse bestand für die samstags und sonntags veranstalteten Spaziergänge in der Burg. Wir haben die Erfahrung gemacht, daß das aber nicht allein eine Dienstleistung, sondern auch eine Frage der anspruchserweckenden Bewußtseinsgestaltung ist. Die Museen bieten mit ihren Ausstellungen auch ohne besondere Veranstaltung eine kenntnisweiternde Möglichkeit auf hohem Niveau.

Auf dem Gebiet der *Förderung der Unterrichts – und Erziehungsarbeit in den Schulen* ist die Bereicherung einer inhaltlichen Verbesserung der Beschäftigungsformen von Bedeutung: Förderung des fakultativen Unterrichts, neue Möglichkeiten der weltanschaulichen, patriotischen und internationalistischen Erziehung, Steigerung der Anzahl von Facharbeiterschülern, Vielfarbigkeit der Formen der musikalischen Kenntnisbereicherung, Aufnahme der Foren, die einer methodischen Förderung des instrumentalen Musikunterrichts dienen.

Auf dem Gebiet der Erwachsenenenerziehung kann nach wie vor die Quizform mit dem größten Interesse rechnen; der Erfolg des Spieles von Museum zu Museum beruht auf dieser Erkenntnis.

BÉLA BARTÓK-GEDENKHAUS

Dem Gedenkhaus sicherten der Wechsel und die Erweiterung des ausgestellten Materials, gemeinsamen Veranstaltungen mit den Schulen, Buchpremierer, musikalische Vortragsserien, eigene und Rundfunkkonzerten einen ständigen Zuspruch.

Die Anzahl unserer Institutionsbeziehungen und erfolgreichen Kooperationen nahm bedeutend zu. Unsere Werbearbeit gestaltete sich abwechslungsreicher und farbiger.

AUSLANDSREISEN

Imre Bánkúti, Melitta Bach, Anikó Nagy, Pál Héjjas, Mária Kálmán, Edit Komjáthy, Emese Nagy, Márta Mohos, Tibor Tóth und László Zolnay Österreich, Studienreise

Miklós Gábori und Vera Csánk BRD, Günzburg

Győző Gerő Österreich – Schweiz, Studienreise Österreich, Einladung des Wiener

Instituts für Ur- und Frühgeschichte – *Polen*, VII. Internationaler Kongreß für Türkische Kunst

Melinda Kába, Margit Németh, Klára Póczy und Krisztina Szirmai BRD, Aalen, Teilnahme am XIII. Internationalen Limeskongreß

Emese Nagy, Julianna Altmann und Klára Póczy Österreich, Studienreise

Emese Nagy Griechenland, Studienreise

Rózsa Schreiber Österreich, Thaya, Internationale Konferenz

György Székely Österreich, Linz, Sitzung des Internationalen Stadthistorischen Ausschusses, Entsendung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Gast der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vortrag, Museumbesichtigungen; Polen, Jablonna, Polnisch-Ungarische Gemischte Kommission der Geschichtsforscher, Entsendung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Gast der Polnischen Akademie der Wissenschaften, ausführlicher Diskussionsbeitrag zum Vortrag des H. Samsonowicz im Themenkreis des Überganges vom Feudalismus zum Kapitalismus in Ost-Mitteleuropa, Arbeits- und bibliographischer Kommissionsbericht.

Katalin Szilágyi DDR, Teilnahme an der seitens des Hallenser Landesmuseums für Ur- und Frühgeschichte in Magdeburg veranstalteten Archäometrischen Konferenz

1984

Einige im Jahr 1984 verwirklichte Pläne und Ergebnisse unseres Museums verdienen besonders hervorgehoben zu werden. Namentlich ernteten unsere reichhaltigen Ausstellungsprogramme auf wissenschaftlicher und populärwissenschaftlicher Ebene Anerkennung. Im Burgmuseum zogen besonders drei Themen die Besucher an:

Die aus Anlaß des 100. Todestages der Architekten *Frigyes Feszli* veranstaltete Ausstellung bot Gelegenheit, der Öffentlichkeit bisher nicht zugängliche Projekte, auf sein Leben bezügliche Dokumente und persönliche Gegenstände zu zeigen.

Eine reichhaltige Kollektion der auf dem Gebiet des Römischen Reiches verbreiteten Luxusgefäße – die *terrae sigillatae* – wurde uns von der archäologischen Sammlung der Münchener Prähistorischen Staatssammlung überlassen, die wir mit dem Material aus Aquincum ergänzten und samt einem umfangreichen Dokumentationsmaterial (Landkarten, Fotos von beschrifteten Steinreliefs und Angaben bezüglich der Herstellung, dem Transport und dem Verkauf) mit großen Erfolg ausstellten.

In der Ausstellung „Junge Architekten 84“ stellten sich junge Architekten mit verwirklichten preisgekrönten oder mit Plänen im Rahmen des in Vorbereitung befindlichen Stadtregulierungsprogrammes vor.

Die Rekonstruktions- und Konservierungsarbeiten der *Thermae maiores* des Legionslagers von Aquincum wurden am 5. November gleichzeitig mit der neu aufgebauten Árpád-Brücke, Metro, sowie der Unter- und Überführung fertiggestellt. Das kontinuierliche vierjährige Programm der archäologischen Erschließung des Bades wurde abgeschlossen und ein in Europa einmaliger architektonischer Komplex verwirklicht: 48 Räume eines römischen Bades auf einer Fläche von 15 000 m² zu Füßen einer modernen Tragstruktur aus Eisenbeton, unter den Bögen der neuen Brücke zu sehen. Die in den

Mauern des Bades veranstaltete Ausstellung wurde in November eröffnet. Die nicht ganz ein Monat zugängliche Ausstellung konnte 15 000 Besucher verzeichnen.

Die Fotos und Steinkopien der aus den jetzigen und früheren Ausgrabungen stammenden antiken und mittelalterlichen Denkmäler wurden *an den Mauern der nord-südlichen Unterführung* angebracht. Die teilweise Rekonstruktion der *südlichen Lagermauer und des Tores* wurde beendet und die zeitgenössische Rekonstruktion der Ruinen des östlichen Tores in der Kórház utca im III. Bezirk stand vor der Vollendung. Außer den sich an die Neugestaltung der Árpád-Brücke und des Verkehrsknotenpunktes anschließenden weiter oben erwähnten Arbeiten wurden auch die archäologischen Freilegungen aus der Römerzeit und dem Mittelalter beendet. Die Aufarbeitung des während der verfloßenen 12 Jahre zu Tage gekommenen umfangreichen Fundmaterials wurde in Angriff genommen.

Die Mitarbeiter der Abteilung der neuen- und neuesten Zeit sowie die der Abteilung für bildende Kunst setzten die Vorbereitung zu den Gedenkausstellungen „Die Rückeroberung Budas im Jahre 1686“ bzw. „350 Jahre Universität“ fort.

Die Zusammenstellung der in Moskau und Budapest zu veranstaltenden Ausstellung aus Anlaß des 40 Jahrestages der Befreiung Ungarns vom Faschismus bedeuteten in erster Linie große Vorbereitungsarbeiten für die Mitarbeiter der Abteilung der neuen und neuesten Zeit.

Eine große Aufgabe war die Kunstgewerbeausstellung der DDR.

Der Tätigkeitsbereich der Restaurationswerkstatt der Abteilung für Mittelalter erweiterte sich um ein neues Arbeitsgebiet: Sie verrichtete das Abtragen, die Reinigung und Konservierung von Steinen, Fresken-Mosaiken und Stuck.

Als wissenschaftliche Arbeit unseres Museums erschienen 33 Studien, 56 Artikel wurden geschrieben. Band XXVI unseres Jahrbuches *Altetümer von Budapest*, mit einem Umfang von 26 Bänden, in einer gefälligeren Ausführung als die bisherigen zwei Bände, wurde ebenfalls herausgegeben.

Die Zahl unserer Mitarbeiter die über einen akademischen wissenschaftlichen Grad verfügen, wurde durch die Verteidigung der *Kandidaturdissertation* von László Zolnay bereichert.

Der Exekutivausschuß des Rates des I. Bezirkes erörterte in seiner September-Sitzung den Bericht über die Tätigkeit des Historischen Museums der Stadt Budapest, und nachdem er diesen zur Kenntnis genommen hatte, brachte er dem Museum für seine hervorragende Tätigkeit, seine Anerkennung und seinen Dank zum Ausdruck.

Der Oberdirektor Dr. György Székely führte bedeutende wissenschaftliche Konsultationen mit E. Potkowski, Direktor des Hauptarchivs für alte Schriften in Warschau, über die ethnischen, kulturellen und kirchlichen Verhältnisse der mittelalterlichen Städteentwicklung in Ungarn, in der Slowakei, und in Siebenbürgen sowie mit den Universitätsprofessoren G. F. Cushing und G. Fehérvári aus London über eine eventuell 1986 oder 1987 in London zu veranstaltende Ausstellung und eine wissenschaftliche Session zu dem Themenkreis „Rückeroberung von Buda“.

In unserer *Vervielfältigungsabteilung* wurden im Laufe des Jahres 115 verschiedene Druckwerke gefertigt. Ein bedeutender Teil davon waren Einladungen, Museumsprogramme, Informationen über unsere musikalischen und kulturellen Veranstaltungen.

Unsere *internationalen Beziehungen* waren ebenfalls fruchtbringend. Auslandsreisen, Vorträge, Konsultationen, hier empfangene Besucher steigern die Anerkennung unseres Museums und das Interesse an den von uns erzielten Ergebnissen. Wie erwähnt, stellten wir im Burgmuseum archäologisches Material aus München zur Schau, in Paris hingegen haben unsere Mitarbeiter im Musée de l'Homme als Teil der großzügigen internationalen Paläolithausstellung Material aus Ungarn ausgestellt.

Auszeichnungen. Einige unserer Mitarbeiter wurden auch in diesem Jahr ausgezeichnet. Júlia Altmann, Melinda Kaba und Margit Németh erhielten für ihre Arbeit in Óbuda (Altofen) einen geteilten „Niveaupreis“. Für ihre Volksbildungsarbeit wurde Marta Mohos Strack ausgezeichnet. Die Auszeichnung für Sozialistische Kultur erhielten: Ilona Cserhádi, Magdolna Gyulai, Erika Madudák, Piroska Sinai und Éva Székelyhidi.

Im Laufe des Jahres ernannte Mitarbeiter: Katalin Debiczky (Zeichnerin), Judit Gádor (Archäologin), Zsuzsa Nyujtó Paál (Leiterin des Béla Bartók-Gedenkhauses), Margit Gebhardt (Volksbildnerin), Etelka Juhász (Bibliothekarin), József Illés (Ingenieur), Judit Tóth (Verwalterin im Lager für Archäologischegegenstände), Csaba Horváth (Restaurator).

Irma Szálka, Leiterin der Zentralbibliothek, ging im Laufe des Jahres in den Ruhestand.

AUSGRABUNGEN UND FUNDBERGUNGEN

Von den Grabungen aus der Urzeit seien die im XXI. Bezirk (Csepel) am Dunadülő Weg vorgenommenen Forschungen hervorgehoben. Hier wurden beim Verlegen von Gasrohren Abfallgruben aus der Urzeit aufgewühlt und Überreste von drei *urzeitlichen Kulturen* wurden eingesammelt (Rózsa Schreiber, Katalin Debiczky und Judit Tóth). Entlang des Denevér Weges im XII. Bezirk wurde mit der Erschließung einer *urzeitlichen Kieselgrube* begonnen, wobei es gelang, deren topographischen Platz und Zeitpunkt festzustellen (Vera Csánk und Miklós Gábori). Die Erforschung des *Wälensystems der keltischen Niederlassung aus der späten Bronzezeit auf der südlichen Seite des Gellértberges* erstreckt sich auch noch auf die folgende Jahre (Mária Pető, Frigyes Kőszegi und Gyula Nováki).

Die größte Aufgabe der früheren Jahre bedeutete das römische Forschungsgebiet im Zusammenhang mit dem Bau der Árpád-Brücke. 1984 wurden nur noch Erdarbeiten in geringerem Ausmaßes im Zusammenhang mit der Ausgestaltung des Verkehrsknotenpunktes vorgenommen. Es galt mehrere termingerechte Arbeiten zwecks Straßenregulierung und Parkanlagen vorzunehmen. Auf dem Gelände des frühen Alen-Lagers wurden ergänzende Grundriß- und Periodenforschungen durchgeführt (Katalin Kérdő, Erzsébet Máriy und Herta Bertalan). Auf dem Gelände des Legionslagers wurden die Ausgrabungen bei der *porta praetoria* (Margit Németh und Orsolya Madarassy), in der *taberna*-Zeile an der östlichen Seite der *via principalis* (László Kocsis), dann westlich von hier im Offiziershaus im hintersten *scamnum* der Retentur in den Kasernenbauten (Orsolya Madarassy) fortgesetzt. In der *Thermae*

maiores wurden im Laufe des Jahres die abschließenden Freilegungsarbeiten sowie die Leitung und Kontrolle der Rekonstruktions- und Konservierungsarbeiten bewerkstelligt (Melinda Kaba). In der *canabae* erfolgte gleichzeitig mit der Erforschung des Alen-Lagers die Klärung der späteren Einbauten (Katalin Kérdő und Erzsébet Marity). Am Dugovits-Titusz-Platz kamen mit Wandmalerei geschmückte Details eines *Gebäudes* aus mehreren Perioden der Römerzeit zum Vorschein (Katalin Kérdő). Im *südlichen Teil der Zivilstadt* von Aquincum, auf dem Gelände des Transformators in der Szentendrei Strasse, hatten wir Gelegenheit zur teilweisen Erforschung von *Gebäuden* aus der Römerzeit. Reste eines *Gebäudes mit Lehmmauern* wurden während der Fundrettung auf dem Gebiet zwischen der Militär- und Zivilstadt in der Ladik-Gasse, im III. Bezirk freigelegt (Paula Zsidi). Durch die Periodenforschung im Zusammenhang mit der Ruinenkonservierung von Aquincum konnte im Gebäudekomplex östlich vom Macellum eine Gebäudegruppe geklärt werden, die sich als eine Fleischhauerei erwies (Klára Póczy). Im Laufe von Fundrettungsgrabungen gelang es, am Solymárvölgy Weg im III. Bezirk eine *Begräbnisstätte aus der späten Awarenzeit* festzustellen, in der Klauzalgaße im XX. Bezirk kam bei Fundrettungen ein „einsames“ *awarisches Grab* zum Vorschein (Margit Nagy).

Im Laufe der zutage gekommenen *mittelalterlichen Überreste* wurden die Forschungen der früher begonnenen Themen weitergeführt. In Óbuda wurden in der Calvingasse ein Teil des Sanktuariums der Kirche der *Königinnenburg* aus dem 14. Jahrhundert, am Hauptplatz im III. Bezirk die Überreste der Sakristei der *Marienkirche aus dem 14. Jahrhundert* sowie frühere Gebäudespuren und Steinplasterteile freigelegt (Júlia Altmann).

Auf dem Gelände des einstigen königlichen Palastes wurde *die Siedlung* aus der Zeit vor dem Bau des Palastes erforscht sowie die zum Befestigungssystem des Palastes gehörende Straße; durch eine Fundrettung kam ein weiteres Detail des *Szárázárók* (Trockener Graben) zum Vorschein (László Zolnay, Ágnes Ritoók und Zoltán Bencze). Im Zusammenhang mit der Renovierung der Wohngebäude im *Burgviertel* konnten bei 16 Häusern mittelalterliche Details bereinigt werden (Katalin H. Gyürky und Emese Nagy). Auch die Freilegung des *Klosters von Kána* wurde fortgesetzt. (Katalin H. Gyürky). Auf dem Grundstück Budakeszi út 93 wurde die Erforschung des *Paulanerklosters* vor der Geländeregulierung und Konservierung fortgesetzt (László Zolnay). Im Tabán (vor dem Hause Szarvas tér 1) wurde die Erschließung einer *Abfallgrube aus dem Mittelalter* im Laufe kommunaler Arbeiten ermöglicht (Judit Gádor). In der evangelischen Kirche von Cinkota im XVI. Bezirk wurde die Forschung eines schon vorher bekannten Kircheninnern aus dem Mittelalter fortgesetzt. Im Laufe von Fundrettungen kamen in der Innenstadt im Hofe Városház utca 9–11. Gräber eines *Friedhofes aus dem späten Mittelalter* sowie die *Überreste einer mittelalterlichen Kirche* in der Szerb utca 21–23 im V. Bezirk ans Tageslicht. In Budaörs am Naphegy wurden *zwei Gräber aus der Zeit der Landnahme* freigelegt (Katalin Irás Melis).

NEUERWERBUNGEN

Neue und Neueste Zeit

Stadtgeschichte

Die *Möbelsammlung* wurde durch eine aus sieben Stücken bestehende Eßzimmergarnitur im Jugendstil der Werkstatt des Budapester Tischlermeisters Lingen bereichert.

Unter den 91 Neuanschaffungen der *gewerbe-geschichtlichen Sammlung* ist das erste Grammophon der Welt ohne Schalltrichter aus dem Jahre 1907 von besonderer Bedeutung.

Das *schulgeschichtliche Material* wurde um das Schulzeichenheft des Architekten Albert Schickedanz bereichert.

In der Forschung der Geschichte der Lebensweise konnten mit gutem Erfolg gegenständliche Dokumente gesammelt werden: 89 Stück Glas und Porzellan, Haushaltsgeräte, ein Teil davon stammt aus der Wohnsiedlung in der Százados út. Hier wurden an den zum Abbruch gelangenden Stellen Interviews und Photos bezüglich der Lebensweise gefertigt.

Bedeutende neue Anschaffungen der *Manuskript-, Plakat- und Landkartensammlung* sind Schriften über verschiedene Themen der Staatlichen Arbeitersiedlung Wekerle, ein Budaer Bürgereid von 1824 sowie einige Schriften aus dem Nachlaß des Bürgermeisters István Bárczy.

Bildende Kunst

Das Prinzip der Vermehrung der Gemälde-, Graphik- und Skulptursammlungen ist mit der seit mehreren Jahrzehnten üblichen Praxis identisch. Unverändert hervorgehobener Gesichtspunkt ist die Bindung an Budapest, was aber der Kunstartgegebenheiten wegen nicht immer mit dem stadtgeschichtlichen Gesichtspunkt in engerem Sinn übereinstimmt.

Von dem im Laufe des Jahres erworbenen Kunstgegenständen ist von besonderer Bedeutung György Galántai: *Átalakítás önmagával* (Mathamorphose mit sich selbst), 1876 und Anna Margit: *Emlék* (Erinnerung) 1935.

Hinsichtlich der Vermehrung der *Stich-, Münzen- und Silbersammlung* sind die Ankäufe um vieles bescheidener, da die Sammlungen ihrem Charakter nach nur um selten auftauchende neue Kunstgegenstände bereichert werden können.

Die *Hauptstädtische Bildkunstsammlung* (FK) konnte auch in diesem Jahr um mehrere Stücke bereichert werden.

WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT

Wissenschaftliche Vorträge

Vorträge an der Lóránd Eötvös-Universität:

György Székely, Universitätsprofessor: Fragen der Entwicklung zur Nation in Europa im 15.–17. Jahrhundert. – Gesellschaft und Kultur der Niederlande im 15.–17. Jahrhundert. – Wirtschaftliche, politische Gesinnungsänderungen am Gipfelpunkt des Mittelalters: 12–13. Jahrhundert. – Römer und Barbaren nach 476 – Die Britischen Inseln und Skandinavien im 5.–11. Jahrhundert. – Das orientalische Christentum und der Islam im 6.–12. Jahrhundert.

Miklós Gábori: tit. Universitätsprofessor; Paläolitikum

Győző Gerő: Metarialkunde

Emese Nagy: Kunsthistorische Praxis

*

Klára Póczy: Planungsmethoden und Strukturen der historischen Epochen I. (BME, als geladene Vortragende)

Internationale wissenschaftliche Konferenzen:

Vera Csánk: Die Erfolge der Ausgrabungen in der Remete-Oberen und die Problematik des Transdanubischen Szeletien. Konferenz der H.-Obermaier-Gesellschaft, Erlangen, BRD

Ede Gerelyes: Erinnerung an die Ungarische Räterepublik. Universität Warschau

Klára Póczy: Export-import problems in Roman Pannonia. England, Oxford

Klára Póczy-Krisztina Szirmai: Neue Bronzefunde aus Aquincum. Bulgarische Akademie der Wissenschaften, Sofia

Rózsa Schreiber: Beitrag zu den Beziehungen der frühbronzezeitlichen Nagyrév- und Maros-Kultur. Belgrad

Rózsa Schreiber (und N. Kalicz): Beiträge zur demographischen Wandlung und Wanderungshypothesen in der Kupferzeit und Frühbronzezeit Ungarns. Xanthi, Griechenland

Krisztina Szirmai: Neue Funde aus Bronze aus der colonia und der canabea von Aquincum. VIII. Internationales Kolloquium über die antiken Bronzen. Jugoslawien, Stara Zagora

Wissenschaftliche Konferenzen im Inland:

Julia Altmann: Ausgrabungsbericht 1984. (BTM)

Imre Bánkúti: Neuere Ergebnisse in der Forschung des Rákóczi-Freiheitskampfes. Fortbildung für Pädagogen, Hauptstädtisches Pädagogisches Institut – Kampf um Buda im Jahre 1684. Noszvaj, 2. Burghistorische Konferenz. – Befreiungskampf von Buda 1684, (BTM)

László Fenyvesi: Balkanische Lehren über dem Feldzug nach Igal und die Verschleuderungen von Körmend (1641). Noszvaj, 2. Burghistorische Konferenz

Judit Gábor: Ausgrabungsbericht 1984. (BTM)

Éva Gál: Handwerk in der Domäne Óbuda (1686–1775). Handwerksgeschichtliche Konferenz in Veszprém

Katalin H. Gyürky: Ausgrabungsbericht 1984. (BTM)

Melinda Kaba: Thermae maiores. (MRMT)

László Kocsis: Helmenfund aus Aquincum vom 1. Jahrhundert. (MRMT)

Margit Németh: Zur Frage der Belagerung von Aquincum im 1. Jahrhundert. (MRMT). – Bericht über die Freilegungen im Jahre 1984 in Óbuda (BTM)

Lajos Palovics: Torbágy und Törökbálint. Daten und Aspekte zur Siedlungsgeschichte der Umgebung von Buda. (Transdanubische Siedlungsgeschichtliche Konferenz, Veszprém). – Siedlungsgeschichte der Innenstadt bis zum Reformzeitalter. Sichtbare Denkmäler der Änderungen der Siedlungsstruktur. (ELTE, Hochschulfakultät für Mittelschullehrer)

Klára Póczy: Militärstadt von Aquincum. (MRMT)

György Székely: Ungarn, Bulgar-Türken, Awaren in ihren Traditionsverbindungen jenseits und diesseits der Karpaten. Diskussionsbeitrag zum Vortrag von Samu Szádeczky-Kardos: Bemerkungen zur Erleuterung einiger urhistorischer Quellen, (Ungarische Akademie der Wissenschaften, Urgeschichtliches Arbeitskomitee.) – Europäische Volksspiele im Mittelalter. (József Eötvös-Kollegium. Serie der Geschichte der Olympischen Spiele.) – Hinrichtung von László Hunyadi. (ELTE, Staats- und Rechtswissenschaftliche Fakultät, Freundeskreis der Ungarischen Rechtsgeschichte)

Krisztina Szirmai: Das Straßennetz des Legionslagers von Aquincum im 2.–3. Jahrhundert. (MRMT)

Krisztina Szirmai–Judith Hervai–Dorottya Gáspár: Das Kästchen aus der Buvár Gasse. Archäologisches Institut der Ungarischen Akademia der Wissenschaften

László Zolnay: Ausgrabungsbericht 1984. (BTM)

Paula Zsidi: Das spätrömische Gräberfeld Gazdagrét. (BTM)

Sonstige wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Vorträge:

Julia Altmann: Das mittelalterliche Óbuda. Im Rahmen der Serie „Gegenden-Epochen-Museen“, (BTM)

Éva Gál: Demonstration der Aufnahmen von der Erzsébet-Frauenschule, im

Rahmen der Serie „Verborgene Schätze des Museums“. (Kisceller Museum.) – Lebensweise in Pest-Buda in Reformzeitalter. (Kisceller Museum)

Katalin Gergely: Kleine ungarische Ethnographie. Vortrag im Rundfunk und in der Gesellschaft zur Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse, (TIT) – Geschichtliche Umweltkunde: Trachten und Kleidungsgeschichte, Kunstgewerbehochschule

Ede Gerelyes: Budapest zur Jahrhundertwende. (BTM) – Diskussion über die Ausstellung „Geschichte von Pécs“. Pécs – Budapests heutiges Antlitz. Budapester Kommission der Vaterländischen Volksfront. (HNF)

Győző Gerő: Türkenbad in Ungarn. Eger, (TIT)

Melinda Kaba: Thermae maiores. (TIT, für Studenten der Ybl-Hochschule, ausführende Unternehmen)

László Kocsis: Führungen durch die Ausgrabungen vom Legionslager. (MRMT, ausführende Unternehmen)

Miklós Létay: In der Serie „Verborgene Schätze des Museums“ über die Innungs-, Handwerks- und Schildersammlungen. (Kisceller Museum)

Katalin Irás Melis: Forschungen aus der Zeit der Landnahme. (BTM)

Margit Németh: Führungen durch die Ausgrabungen des Legionslagers. (MRMT, ausführende Unternehmen)

Lajos Palovics: Ursprung der Namen Bia und Torbágy. Biatorbágy, Ortsgeschichtlicher Kreis – Neuensiedlungen nach der Vertreibung der Türken. Bevölkerung und Siedlungsgeschichte Ungarns im 18. Jahrhundert. (BTM) – Geschichtsgeographie, Siedlungsgeschichte, Siedlungsgeographie: Hilfswissenschaften der Siedlungsgeschichte. (BME, Lehrstuhl für Städtebau)

Györgyi Parragi: Kultisches Leben in Aquincum. – Keramikherstellung in Aquincum. – Totenkult und Gräberplastik in Aquincum. – Totenkult im Altertum. – Künstlerisches Leben in Aquincum. – 2000 Jahre Óbuda. (TIT, Technische Hochschule Miklós Ybl, Kulturhaus der Postangestellten)

Mária Pető: Agrargeschichte im Altertum. Kaposvár, Landwirtschaftliche Hochschule – TIT-Vorträge über verschiedene Themen des Altertums.

Klára Póczy: Kunstdenkmäler Pannoniens. TIT Freie Universität. Sopron. – Verkehr und Tourismus im Römischen Reich. (TIT)

Judit Topál: The history of the Roman villa at Szentendre. Ethnographische Freilichtmuseum – Archeological finds from the villa rustica. (Kulturzentrum, Szentendre)

Imre Tóth: Entwicklung des hauptstädtischen Druckgewerbes „Fünfte Geschwindigkeit“, (VEAB, BTM)

Koordinierung der stadtgeschichtlichen Forschungen

Auf den im vergangenen Jahr festgelegten Gebieten wurden die Forschungen bzw. Datensammlung fortgesetzt: städtische Topographie, Ausbau der städtischen Infrastruktur 1850–1914. Ein bedeutender Fortschritt kann in der Verarbeitung im Themenkreis der Veränderung der städtischen Lebensweise von 1890 bis in unsere Tage verzeichnet werden.

In Rahmen unserer Landeskoordinierungsaufgaben haben wir die Erfassung der verschiedenen stadtgeschichtlichen Sammlungen und die Vorbereitungsarbeiten zwecks Herausgabe des Bestandsverzeichnisse einzelner Sammlungen fortlaufend durchgeführt. In die fachliche Fortbildung der Historiker und Museologen haben wir die Themen der stadtgeschichtlichen museologischen Forschungen eingeschaltet. Von den die stadtgeschichtlichen Sammlungen erörternden Studien haben wir eine Folge der Publikation „Történeti Muzeologia“ (Geschichtliche Museologie) zusammengestellt.

Die Geschichtsforscher Imre Bánkúti, stellv. Oberdirektor, und László Fenyvesi haben an der 2. Stadtgeschichtlichen Konferenz in Noszvaj teilgenommen und auch einen Vortrag gehalten.

Ortsgeschichtliches Fachinspektorat

Die Leiter der ortsgeschichtlichen Sammlungen in den einzelnen Bezirken haben wir zwecks Besprechung der fachlichen Fortbildung bzw. der grundsätzlichen Fragen für die 1985 zu veranstalteten Ausstellungen aus Anlaß des 40 Jahrestages der Befreiung Ungarns vom Faschismus einberufen. Außer den üblichen, wiederholten Konsultationen während des Jahres haben wir der Fachaufsicht und der Prüfung der Arbeitsbedingungen der Sammlung in Angyalföld, Albertfalva und im 18. Bezirk besondere Aufmerksamkeit gewidmet.

Fachinspektor Ede Gerelyes hat aufgrund seiner früheren Beauftragung die Sammlung der Hauptstadtischen Arbeiterbewegung mit erhöhter Aufmerksamkeit verfolgt. Er erwarb für unsere Institution ein Gedenkstück an Sándor Fürst aus dem Jahre 1931.

In Warschau gelang es, ergebnisvolle Verhandlungen mit Dr. Janusz Durko, Direktor des Stadtgeschichtlichen Museums, über die Möglichkeiten der Beziehungen zwischen den beiden Museen zu führen.

HILFSSAMLUNGEN

Datensammlung

Die Datensammlung beendete die Übernahme der Registraturdaten der in Budapest gefundenen archäologischen Gegenstände des Ungarischen Nationalmuseums und die entsprechende Systematisierung der Datenkarten. Auch die Datenaufnahme der archäologischen Sammlungen des Historischen Museums der Stadt Budapest von der Urzeit bis zum Ende der Türkenherrschaft wurde abgeschlossen. Die Datensammlung der Fachliteratur wurde in Angriff genommen. Die Datensammlung hat seine Sammelarbeit gemäß der Praxis vergangener Jahre verrichtet, seine Registrierung ausgedehnt und den Datenabgabedienst ausgeübt.

Bibliothek

Die Bibliothek hat eine Revision des Bücherbestandes durchgeführt und das Ergebnis in einem eingehenden Bericht zusammengefaßt. Die Bereicherung der Bestände, die Restaurierung und das Einbinden der Bestandes wurde in großem Ausmass durch die Soros-Stiftung gefördert, da wir uns ihrem Bibliotheksprogramm anschließen durften und so Publikationen von mehreren amerikanischen Universitäten vorteilhaft beschaffen konnten.

Beachtenswert sind die internationalen Beziehungen der Bibliothek. Die mit den bekanntesten Museen und wissenschaftlichen Instituten Europas unterhaltenen Tauschmöglichkeiten bereichern den Bibliothekbestand von Jahr zu Jahr.

RESTAURIERUNG

In unserer Restaurierwerkstatt wurde die Restaurierung des durch die Ausgrabungen freigelegten archäologischen Fundmaterials sowie der stadthistorischen und bildkünstlerischen Schöpfungen in der in unserer Zusammenstellung verzeichneten Menge durchgeführt.

Stücke der archäologischen Gegenstände 3750

Stücke der bildenden Kunst 3

Die Aufgabe unserer Restauratoren waren auch die Verrichtung der mit der Organisierung von Ausstellungen verbundenen Arbeiten sowie die Instandhaltung alter Ausstellungen.

AUSSTELLUNGEN

Schmuckstücke aus Australien. März

Japanische Plakatausstellung. März

Bewahren wir sie für unsere Enkel III. April

Ausstellung des Malers Mikola Sándor (Finnland) Mai

Abschnitte aus der Geschichte der Ansichtskarte I. von den Anfängen bis 1904. Mai

Frigyes Feszli 1821–1884. Juni

Terra sigillata. Im Spiegel der Luxusgefäße des Römischen Reiches. Juli

Kammerausstellung des Malers Ernő Bánk. September

Junge Architekten '84. September

Kunstgewerbausstellung der DDR. September

Polnische Panoramas, Fotoausstellung. Dezember

Neue ständige Ausstellungen:

Das Badmuseums in Aquincum „die Thermae Maiores“ November
Legionslager von Aquincum und mittelalterliche Forschungen in Óbuda (Ausstellung in der Unterführung am Flórián-Platz) August

KULTUR

Die Abteilung Volksbildung verrichtete ihrem Plan entsprechend ihre Arbeit im Jahre 1984 mit gutem Erfolg.

Die Förderung des Schulunterrichts und der Erziehung was eine hervorragende Aufgabe der Abteilung: die Administration des Wettbeverbs über die hauptstädtische Heimatskunde, die Vorbereitung der aus den preisgekrönten Arbeiten des anlässlich des 40. Jahrestages der Befreiung Budapests vom Faschismus ausgeschriebenen Wettbewerbs zu veranstaltenden Ausstellung, die Vorbereitung des geschichtlichen Wettbewerbes der Facharbeiterschulen sowie die Ausweitung der sich an die geschichtliche Fakultation anschließenden Thematik, einschließlich der Ausarbeitung des Lehrstoffes der 4. Klasse des Gymnasiums. Erfolgreich waren die Fortbildung der Mittelschullehrer und die musealen Spezialkollegs für die Hörer der Mittelschullehrerbildung an der Lóránd Eötvös-Universität.

Auch in diesem Jahr waren unsere Familienprogramme am Samstag vormittag „Hajdanában-danában“ (in längsvergangenen Zeiten) im Rahmen einer geschichtlichen Spielwerkstatt von großem Interesse begleitet.

Eine ergebnisvolle Arbeit der Abteilung bildete die Zusammenstellung des Materials für ein Quiz aus Anlaß des 40. Jahrestages der Befreiung Ungarns vom Faschismus für die Fabrik für Elektronische Einrichtungen und Geräte (VBKM) und die Ungarische Volksarmee, gemeinsam mit dem Archäologen Károly Magyar, die Vorbereitung der Teilnehmer sowie das seitens des Kommités des Kommunistischen Jugendverbandes (KISZ) für den I. Bezirk, des Museums der Arbeiterbewegung und des Historischen Museums der Stadt Budapest gemeinsam veranstaltete Burgquiz.

Im *Museum von Aquincum* wurde gelegentlich von 5 Vorträge „Die Verteidigungsrede des Sokrates“ von Platon mit großem Erfolg vom Schauspieler Peter Haumann interpretiert. Ebenfalls in Aquincum haben die Lateinstudenten des János Apáczai-Csere-Gymnasium eine literarische Zusammenstellung unter dem Titel „Prometheus“ dargeboten.

Im renovierten Kisceller Museum haben wir Kinderbeschäftigungen, Museumstunden durchgeführt, im Rahmen der Druckereigeschichtlichen Ausstellung für Erwachsene in der Serie „Verborgene Schätze“ wurden Filmvorführungen über Bildende Kunst und Chorkonzerte veranstaltet.

BÉLA BARTÓK-GEDENKHAUS

Im Laufe des Jahres gelang es Effektivität, Häufigkeit und Besucherzahl der im Gedenkhaus für Kinder, Jugendliche sowie Erwachsene abgehaltenen Beschäftigungen und Veranstaltungen zu steigern. Im Rahmen mehrerer Landes- und hauptstädtischen Veranstaltungsserien fanden im Gedenkhaus musikalische Programme statt.

Zur Förderung der Unterrichts- und Erziehungsarbeit der Schulen wurden musikalisch-literarische Quiz, musikalische Sommerlager veranstaltet. Auch Programme der musikalischen Klubs von Schulen fanden im Gedenkhaus statt.

Im Dezember 1984 wurde unter dem Vorsitz von Oberdirektor Dr. György Székely der Béla Bartók-Freundeskreis gegründet.

Seit 1. August 1984 ist die Leiterin des Béla Bartók Gedenkhauses Zsuzsa Nyújtó.

AUSLANDSREISEN

Julia Altmann, Judit Gábor, Győző Gerő, Zsuzsa Kuczogi und Emese Nagy nahmen an einer eintägigen Studienreise nach Österreich ins Burgenland teil.

István Barta bereitete die 40-jährige Jubiläumsausstellung in Moskau vor.

Vera Csánk hielt in der BRD auf Einladung der H.-Obermaier-Gesellschaft in Stuttgart einen Vortrag und organisierte ungarischerseits in Paris die Ausstellung im Musée de l'Homme.

Éva Gál und *Judit Baróti* unternahmen eine Studienreise nach Wien und besuchten in erster Linie Ausstellungen.

Katalin Gergely nahm an dem III. Internationalen Kongreß für Semiotik in Palermo teil.

Emese Nagy unternahm eine Studienreise nach Nordsiebenbürgen.

Mária Németh bereitete in Erfurt die Ausstellung „DDR-Kunstgewerbe“ vor.

Mária Pető unternahm mit Unterstützung des OÖT eine Studienreise nach Italien.

Ágnes Ritoók nahm an der Sommer-Universität in Poitiers teil.

Rózsa Schreiber nahm an Kongressen und Konferenzen teil, konsultierte bei Ausgrabungen und hielt Vorträge in Griechenland, in Xanthi, auf dem Kongreß für Balkanologie in Jugoslawien sowie in Nickermarkt in Österreich.

Krisztina Szirmai nahm am VIII. Internationalen Kolloquium über antike Bronzen in Stara Zagora teil, wo sie einen Vortrag hielt.

Judit Topál war mit Unterstützung des OÖT auf einer einmonatigen Stipendienreise in Indien.

Paula Zsidi begleitete Ausstellungsmaterial von München nach Budapest.

1985

In der Reihe der 1985 verwirklichten Planvorhaben unseres Museums erwähnen wir an erster Stelle die erfolgreich veranstalteten *Ausstellungen*. Am 22. Januar wurde in Moskau und 12. Februar in unserem Museum die Ausstellung „Budapest 1945–1985“ eröffnet. Neben einem reichhaltigen gegenständlichen Material haben die Ausstellungen das Leben, den Wiederaufbau der in Trümmern liegenden Stadt und die nach 1945 erzielten Ergebnisse veranschaulicht. Welchen Erfolg die Ausstellung in Moskau hatte, zeigt, daß die 12 Tage lang geöffnete Ausstellung 125 000 Besucher zählte.

Einen sehr günstigen Widerhall fand in der Presse unsere im Erdgeschoß des Palastes veranstaltete und am 12. Mai 1985 eröffnete Ausstellung „350 Jahre Universität: 1635–1985“. Außer dem Stiftungsbrief, Urkunden, zeitgenössischen Stichen, Pázmány-Reliquien, Pendel des der Universität den Namen verleihenden Lóránd Eötvös, aus Nagyszombat (Tyrnau) stammenden Gegenständen, den reichhaltigen schriftlichen und gegenständlichen Dokumenten der Theologischen, Rechtswissenschaftlichen, Medizinischen und Naturwissenschaftlichen Fakultäten war eine Vielfalt von wertvollen Gemälden, Einrichtungsgegenständen und Prachtwerken der Goldschmiedekunst ausgestellt. Die über die heutige Universität und ihre internationalen Beziehungen verfertigten „Lebensbildaufnahmen“ verliehen dem Thema ein reiches Kolorit. Im Rahmen der „Ungarischen Woche“ in Linz zeigte unser Museum große Anerkennung erntende Stücke des Römischen und mittelalterlichen Materials Ungarns sowie mehrere Schöpfungen unserer Sammlung der bildenden Kunst. Die 1984 im Musée de l'Homme, Paris veranstaltete Ausstellung „Kunst und Zivilisation der Jäger in der Urzeit“ war auch 1985 noch geöffnet und wurde bis Ende des Jahres von 150 000 erwachsenen Besuchern, außerdem von Schülern mit ihren Lehrern besichtigt. Zum Erfolg der Ausstellung trugen wir mit der leihweisen Überlassung und Anordnung unserer archäologischen Funde von hervorragender Bedeutung und der sich daran anschließenden wissenschaftlichen Arbeit bei.

Einziger ausländischer Aussteller und Anordner der Funde aus Aquincum war unser Museum bei der in Augsburg veranstalteten und sehr viele Interessenten anziehenden erfolgreichen Ausstellung „Die Römer in Schwaben“.

Ein gutes Beispiel für die fruchtbare wissenschaftliche Kooperation sowohl mit ungarischen als auch mit ausländischen Museen ist, daß das Historische Museum der Stadt Budapest der Anfang 1985 in der Ungarischen Nationalgalerie veranstalteten Ausstellung „Aquarelle von Miklós Barabás“ mehrere Landschafts-, Städtebilder und Porträts leihweise überließ. Ebenso nahmen wir an der in der Landesbibliothek Széchenyi veranstalteten Ausstellung „Kodex im mittelalterlichen Ungarn“ teil, zu der wir leihweise wertvolles Kunstgewerbematerial zur Verfügung stellten, zusammen mit wissenschaftlichen Arbeiten und Rezensionen.

Vor allem die Forscher der Abteilung Mittelalter, aber auch der Neuzeit leisteten nennenswerte Vorbereitungsarbeiten für die 1986 zu veranstaltende und sicherlich mit regem internationalen Interesse rechnenden Jubiläumsausstellung „300. Jahreswende der Rückeroberung von Buda.“

Das von Jahr zu Jahr steigende Niveau des wissenschaftlichen Lebens unseres

Museums ist durch die in Ungarn und im Ausland erschienenen *Bücher und Studien*, durch die aus Kongressen und Konferenzen gehaltenen Vorträge unserer Forscher gekennzeichnet. Von diesen sei hervorgehoben, dass György Székely Oberdirektor des Museums, am 22. November 1985 seine Antrittsvorlesung als ordentliches Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gehalten hat. Eine steigende Tendenz ist auch in der Erweiterung der *ausländischen Beziehungen* unseres Museums zu verzeichnen. Dies kommt außer durch die schon erwähnten Organisierungen von Ausstellungen auch in den uns als Ergebnis unseres internationalen Bücheraustausches zugekommenen, unsere Bibliothek bereichernden wertvollen Publikationen zum Ausdruck. Die Anzahl letzterer wird der jetzt erscheinende 25. Band des Werkes Budapest Régiségei (Altertümer von Budapest), der eine wichtige Tauschgrundlage bildet, sicherlich bedeutend steigern.

Von den in unserem Museum veranstalteten *wissenschaftlichen Konferenzen* haben wir den Vortrag von Vera Csánk „Urzeitliche Kiesgrube in Budapest-Farkasrét“ und das Korreferat von Miklós Pattantyús Ábrahám, wissenschaftlicher Mitarbeiter des Geophysikalischen Institutes Lóránd Eötvös hervor.

Von den vielen ausländischen Gästen, Fachleuten, Politikern und Touristen, die unser Museum besuchten, seien die zum Jubiläum der Lóránd Eötvös-Universität eingetroffenen Rektoren der ausländischen Universitäten, die promovierten ausländischen Ehrendoktoren, die unsere Universitätsgeschichtliche Ausstellung besuchten, erwähnt.

Große Anerkennung zollten den Denkmälern aus der Römerzeit die italienische Delegation der Volkswirte, die Gäste des Archäologischen Lehrstuhls der Universität Erlangen, die Teilnehmer der Internationalen Restauratorenkonferenz und die Professoren und Studenten der Universität Bochum, die Aquincum und die Tharmae maiores besuchten.

Großes Interesse erregte der Vortrag von John Scofield „Ausgrabungen und Restaurationen in London City.“

Als Ergebnis des vorigen Jahres sei noch erwähnt, daß sich die Bildung einer Grabungsarbeiterbrigade in bei der archäologischen Abteilung günstig auswirkte, denn so konnte wesentlich mehr Aufgaben unter wirtschaftlichere Bedingungen bewerkstelligt werden.

Personelle Veränderungen:

Es verstarb László Zolnay, wissenschaftlicher Hauptmitarbeiter.

In den Ruhestand ging Klára Póczy, wissenschaftliche Hauptmitarbeiterin.

Aus dem Museum ausgetreten ist Márta Mohos, Abteilungsleiterin.

Ernennungen: Elvira Király, Abteilungsleiterin (Abteilung Kultur) Frau K. Mérő, Personalleiterin (neuer Arbeitskreis) Judit Zádor, Archäologin (Mittelalterliche Abteilung)

Márta Wellisch, Abteilungsleiterin (Bibliothek)

Auszeichnungen. Einige unserer Mitarbeiter wurden auch im diesem Jahr ausgezeichnet. Die Auszeichnung für Sozialistische Kultur erhielten: Ágnes Krómer, Dr. Miklós Rózsa und Dr. Judit Topál. Auszeichnung für hervorragende Arbeit erhielten; Gabriella Demjén, Zsuzsanna Kuczogi, Juszтина Nagy und Sándor Simon. Ministerielle Anerkennung erhielten; Erzsébet Balázs, Éva Tóth, Margit Török und Judit Sinkó.

AUSGRABUNGEN UND FUNDBERGUNGEN

Bei der Fortsetzung unserer urzeitlichen Forschung auf dem Gelände Farkasrét sind neuere wertvolle Teile zum Vorschein gekommen (Vera Csánk und Miklós Gábori). Am Gellértberg wurden neuere Teile des Schutzwalls des *eraviscus oppidum* ans Tageslicht gefördert (Mária Pető, Frigyes Kőszegi und als externer Mitarbeiter Gyula Nováki).

Es bot sich Gelegenheit zur Freilegung mehrerer Gräber des frühvölkerwanderungszeitlichen Gräberfeldes in der Péczeli út in Rákoscsaba und zur Erforschung der Grenzen des Gräberfeld (Margit Nagy), in Káposztásmegyér ergaben die auf einem ausgedehnten Areal durchgeführten Ausgrabungen die Erschließung von Hausüberresten und des Grubensystems einer sarmatischen Siedlung aus dem 2.–3. Jahrhundert (Margit Nagy und Anna Endródi). Freilegungen aus der Römerzeit erfolgten auf dem Gelände des Alen-Lagers im Raum Árpádfejedelem út und Lajos utca im Zusammenhang mit Båuvorhaben für das Hotel „Aquincum“ in Óbuda (Margit Németh und Annamária Facsády); im Raum der Häuser Bécsi út 138–140, 166, 170–172 und 203 konnten insgesamt 146 römerzeitliche und frühchristliche Gräber erschlossen werden (Judit Topál), die Freilegung des Gräberfeldes *Kaszásdülő aus der Römerzeit im III. Bezirk* wurde ebenfalls fortgesetzt (Paula Zsidi), weiters konnten im Laufe von Fundrettungsarbeiten in den Kellern der Óbudaer Häuser am *Dugovits Titusz tér* 13–17 Spuren eines frühen Lagers sowie die Einzelheiten des südlichen Mauerabschnittes der *spätromischen Befestigung* erforscht werden (Margit Németh).

Die mittelalterliche Ausgrabungen zeigten an mehreren Stellen der Hauptstadt Ergebnisse. In der *Árpádfejedelem út* in Óbuda bot sich Gelegenheit, an der Baustelle des schon erwähnten Hotels „Aquincum“ die Erforschung *des mittelalterlichen Marktplatzes* fortzusetzen, die im Hof des Zichy-Palais (*Fő tér 1*) durchgeführte Fundrettung brachte *mittelalterliche Gebäudeüberreste* zum Vorschein (Julia Altmann), in der *Magyar Lajos utca* konnte *auf dem Grundstück neben dem Klarissenkloster die Bebauung* erforscht werden (Julia Altmann und Herta Bertalan). *Auf dem Gelände des Burgpalastes in Buda* waren *an der nördlichen Stützmauer des Szárázárok (Trockener Graben)*, im nördlichen Vorraum des Palastes *und entlang der östlichen Burgmauer Fundrettungen im Gange* (Károly Magyar, Dorottya Nyékhegyi, Zsolt Viemann und Péter Boldizsár). *Im Burgviertel* war er möglich, im Anschluß an die Bauarbeiten zur Gleitbahn Teile von zwei

Gebäuden aus dem Mittelalter freizulegen. In Pest vor dem Haus Váci utca 1–3 im V. Bezirk wurde ein Teil eines Stadtttores aus dem späten Mittelalter freigelegt sowie entlang der Váci utca und im Anschluß an die Erdarbeiten unter der Szerb utca 21–23 archäologische Beobachtungen (Katalin Irás Melis) vorgenommen. Beim Paulanerkloster in Budaszentlőrinc wurden Forschungen auf dem Gelände der Kirche sowie eine Kontrolle der Restaurierungsarbeiten durchgeführt (Zoltán Bencze, Dorottya Nyékhelyi, Zsolt Viemann und Péter Boldizsár). Die Freilegung der Abtei Kána wurde fortgesetzt: Es konnte der letzte Raum im nördlichen der im Mittelalter Klosterflügels sowie die Überreste der im Mittelalter abgetragenen Bauten erschlossen werden (Katalin Holl Gyürky), in Pesthidegkút kam ein Teil des Friedhofes und der Einfriedungsmauer der mittelalterlichen Kirche von Gerecse zum Vorschein (Katalin Irás Melis).

In der Provinz wurden ebenfalls Forschungen durchgeführt: In Pécs kam es zur Fortsetzung der Freilegungsarbeiten der türkischen Überreste in der Bischofsburg und an der Stadtmauer, in Eger zu der des Bades der Sultana Valide, in Szászvár wurde im Nahije-Zentrum aus der Türkenzeit geforscht.

NEUERWERBUNGEN

Neue und neueste Zeit

Stadtgeschichte

Von den diesjährigen Bereicherungen wollen wir die Sammlung der für die Lebensweise der städtischen Gesellschaftsschichten charakteristischen Gegenstände – besonders die der Wohnkultur vor 1945 – hervorheben. *Die Drucksachen-Handschriften-sammlung* erwarb einen Teil, 25 Stück, der Korrespondenz gelegentlich der Wahl István Bárczys zum Bürgermeister sowie die in den Jahren 1948/49 herausgegebenen Handels-, politischen und Filmplakate, von denen einige von lückenschließender Bedeutung sind. Ähnlich wichtig ist, daß die den Lebensweg des Buchdruckers Árpád Kertész darstellenden Familienschriften und die *Plakatsammlung der Universitätsbühne* unserer Sammlung einverleibt wurden.

Das *Planarchiv* wurde u.a. durch 20 in ein Album gebundene Pläne vom Justizpalast, die Alajos Hauszmann fertige, bereichert. Die gemischte *Sammlung* über die Geschichte der Lebensweise wurde durch 34 Spielzeugstücke von Beginn des Jahrhundert bereichert. Diese Stücke wurden mit grossem Erfolg auf einer Spielzeugausstellung im Museum von Kiscell gezeigt. Unsere Photothek haben wir um eine größere Menge von *Familienbildern* bereichert, ausnahmslos durch Aufnahmen bedeutender Künstler aus den Jahren 1870–1930. Als Lückenschließer können auch die 400 Aufnahmen vom Rosenhügel (Rózsadomb) betrachtet werden. Für unsere Ausstellung „40 Jahre Budapest“ kauften wir aus einem Nachlaß von 1910 *Handarbeiten, Bekleidungsstücke*, ebenso aus einem Nachlass gelangte das Firmenschild eines Riemers aus Józsefváros in die Sammlung des Museums.

Bildende Kunst

Erwähnenswerte Käufe waren im Laufe des Jahres: Endre Bálint: Plakatenwurf zur Ausstellung Europäische Schule, Selbstporträt 1946. Sándor Altorjai: Könnyek fiam, könnyek (Tränen, mein Sohn Tränen), János Mattis-Teutsch: Komposition aus der Serie Lélekvirágok (Seelenblume) sowie graphische Blätter und ein Skulpturentwurf von Lajos Bartha. Die FK-Sammlung wurde um 7 Kunstgegenstände bereichert.

WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT

Wissenschaftliche Vorträge

György Székelys Antrittsvortrag als ordentliches Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Schwarz-Meer-Reisen und Suche nach Verbindungen im Rücken der osmanischen Macht – Einengung des Bewegungsraumes der ungarischen Orientpolitik im 15. Jahrhundert in den Verschiebungen des Mediterranäums.

Vorträge an der Lóránd Eötvös Universität

György Székely, Universitätsprofessor: Zentralisierung, Absolutismus, Republikideal im Europa des 15–17. Jahrhunderts. Richtungen der Reformation, Historische Wege und Typen der Ausgestaltung des Feudalismus: – Kreuzfahrer, Moslems, Mongolen im 13.–14. Jahrhundert. – Bruch und Kontinuität in der Europäischen Entwicklung im 4.–7. Jahrhundert. – Geschichtliches Proseminar.

Miklós Gábori, tit. Universitätsprofessor: Paläolithikum

Internationale wissenschaftliche Konferenzen:

Vera Csánk: Umwelt im Paläolithikum Ungarns. Archäologisches Institut, Hanoi. – Archäologische und naturwissenschaftliche Methoden der Umweltforschung. Institut für Erdkunde, Hanoi.

Miklós Gábor: Das alte Steinzeitalter in Ungarn. – Natürliche und ökologische Umwelt des Pleistizäns. Archäologisches Institut, Hanoi.

Győző Gerő: Die Freilegung des Sultana-Valide-Bades in Eger. 5. Internationaler Turkologischer Kongreß, Istanbul

Melinda Kaba: Restaurierung der Thermae maiores in Aquincum. Internationale Restauratorenkonferenz Veszprém

Orsolya Madarassy: Das Wandgemälde in der Szőlőkert–Vörösvári-Straße. Internationale Restauratorenkonferenz Veszprém

Margit Németh: Freilegung des Legionslagers in Aquincum. Internationale Restauratorenkonferenz Veszprém

György Székely: Die ungarische Staatsgründung im Lichte der Staatssymbole. Hamburg, Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, Katholische Akademie Hamburg, Ranke-Gesellschaft. – Les voies des rapports politiques et diplomatiques entra la Hongrie et la région du Caucase vers le XVe siècle. Nesebar, 3. Symposium Bulgaria Pontica Medii Aevi

Krisztina Szirmai: Wallpainting at Tavaszi Street. Internationale Restauratorenkonferenz Veszprém. – Aquincum the capital of Pannonia Inferior. Archäologischer Lehrstuhl der Universität Ljubljana

Wissenschaftliche Konferenzen im Inland:

Vera Csánk: Geophysikalische Methoden in der Archäologie. Korreferat in einer Vorlesungssitzung der MTA

László Fenyvesi: Über Kiskunság (Kleinkumanien) zur Türkenzeit. Historikerkonferenz, Kiskunfélegyháza. – Beziehungen Siebenbürgens zu den bulgarischen Aufständischen. Hochschule für Mittelschullehrer Gyula Juhász Szeged. – Die Verwüstung des Donaugebietes und der Kiskunság, unter besonderer Berücksichtigung der Rückeroberung Budas. Historikerkongreß, Szécsény

Judit Gábor: Archäologische Ergebnisse der geophysikalischen Untersuchungen an den Ausgrabungen von Sály und Abaújvár. Von der 2. und 10. Sektion der MTA organisierte wissenschaftliche Session „Geophysikalische Methoden in der Archäologie“.

György Székely: Der zweite Tatareneinfall in Ungarn und seine Beurteilung in der ungarischen Geschichtsschreibung. (BTM. – MTA Präsidialausschuß für Kultur). – Die Rolle der Ungarischen Universitäten und der Besuch ausländischer Universitäten bei der Gestaltung der Intelligenz. (ELTE, Jubiläumsvortrag). – Die Ritterkultur und die weltliche Intelligenz in den Ländern des Visegráder Kongresses. (Wissenschaftliche Session zur 650. Jahreswende des Visegráder Kongresses, Ungarische Historische Gesellschaft, Visegrád.) – Ferenc Eckhart, Verfassungs- und Rechtshistoriker. (Festsitzung des Geschichtswissenschaftlichen Institutes der ELTE und MTA, anlässlich des 100. Geburtstages von MTA-Mitglied, Dr. Ferenc Eckhart, Universitätsprofessor)

Sonstige wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Vorträge:

Imre Bánkúti: Neue Probleme im Zusammenhang mit der Forschung des Rákóczi-Freiheitskampfes 2. Vorträge auf Ansuchen des Hauptstädtischen Pädagogischen Institutes im Rahmen der Lehrerweiterbildung

Vera Csánk: Urzeitliche Kieselgrube in Budapest-Farkasrét. (BTM)

Gyöngyi Erdei: Die Kulturpolitik der Hauptstadt zur Zeit des Bürgermeisters István Bárczy bis zum Ersten Weltkrieg. (BTM)

Éva Gál: Die schönsten Landkarten des BTM. Kreis der Museumfreunde. (Kisceller Museum)

Ede Gerelyes: Aufgaben der heutigen ortsgeschichtlichen Sammlung. Pesterzsébet, Angyalföld

Katalin Gergely: Einige charakteristische Züge der Lebensform der Wohnsiedlungen, am Beispiel der städtischen Kleinwohnsiedlung an der Százados Straße. (BTM) Im Rahmen der Serie „Kleine ungarische Ethnographie“ – (im ungarischen Rundfunk)

Győző Gerő: Freilegung des Valide-Bades in Eger. (MRMT.) – Denkmäler der türkischen Architektur in Ungarn. (TIT, Freie Universität). – Die türkische Architektur in Ungarn im Spiegel der archäologischen Forschungen. (BTM). – Pécs zur Türkenzeit. (TIT, Freie Universität, Pécs.) – Das Komitat Baranya und Pécs zur Türkenzeit. (TIT, Freie Universität, Boly.) – Pécs zur Türkenzeit. (Lehrgang für Fremdenführer, Pécs)

Katalin Irás Melis: Die mittelalterliche Stadtmauer von Pest. (BTM)

Melinda Kaba: Restaurierung der Thermae maiores in Aquincum. (MTA, Geographische Sektion)

Miklós Létay: Das abenteuerliche Leben von Ágoston Haraszthy. Jugendhaus der Innenstadt

Emese Nagy: Die Burg von Buda. Széchenyi Landesbibliothek.

Mária Pető: Agrargeschichte des Altertums. Landwirtschaftliche Hochschule, Kaposvár. – Freilegungen am Gellértberg 1981–1985. (BTM)

Klára Póczy: Das Leben in Aquincum. (Numismatische Gesellschaft.) – Die Bäder von Budapest. (Landesamt für Wasserwesen)

György Székely: Stand des Unterrichtswesens in Ungarn im 16.– 17. Jahrhundert. (BTM)

Judit Topál: Bericht über die Studienreise nach Indien. (BTM.) – Das römische Gräberfeld an der Bácsi Straße. (BTM)

Koordinierung der stadgeschichtlichen Forschung

Die komplex Materialsammlung wurde 1985 in folgenden Themen fortgesetzt: 1. städtische Topographie, 2. Ausbau der städtischen Infrastruktur zwischen 1850–1914, 3. Änderung der städtischen Lebensweise von 1890 bis in unsere Tage (gemeinsam mit dem Museum der Ungarischen Arbeiterbewegung und dem Ungarischen Nationalmuseum). Die Ermessung der stadgeschichtlicher Sammlungen in den Komitaten wurde ebenfalls fortgesetzt.

Die Mitglieder der Kommission besuchten die stadgeschichtliche Ausstellung in Pécs, über das Thema wurde unter der Leitung von Imre Bánkúti eine wissenschaftliche Diskussion durchgeführt.

Ortsgeschichtliches Fachinspektorat

Die zweite Ausstellung der ortsgeschichtlichen Sammlungen des Historischen Museums der Stadt Budapest ist für 1986 geplant, daher wurde in diesem Jahr das skizzenhafte Drehbuch der Ausstellung fertiggestellt.

Wir hielten Fachinspektionen in der Pädagogischen Sammlung des XVIII. Bezirkes, im Museum von Rákospalota und in der Schulsammlung von Albertfalva. Wir überprüften die Lage der vom XVII. und XXII. Bezirk als eingestellt gemeldeten zwei Sammlungen. Fachinspektor Ede Gerelyes hielt vor den Bezirksleitern der Volksbildungsgruppe einen Vortrag über das Museumsgesetz sowie in Pesterzsébet und Angyalföld über das Thema „Die Aufgaben der heutigen ortsgeschichtlichen Sammlung“. Für die Verwalter der ortsgeschichtlichen Sammlungen organisierten wir zweimal Fortbildungsberatungen.

HILFSSAMMLUNGEN

Datensammlung

Im Laufe des Jahres wurde das topographische und gegenständliche Datensystem der archäologischen und der dazugehörenden Photo- und Zeichensammlung des Historischen Museums der Stadt Budapest fertiggestellt, parallel dazu die Datenkarten für die chronologische Kartothek. In der urzeitlichen Sammlung wurde mit der Datenaufnahme der seit der Beendigung der Datensammlung ins Inventar aufgenommenen Gegenstände begonnen.

Die Daten der aus den Budapester Fundorten stammenden Gegenstände der Provinzmuseen wurden ebenfalls in das entsprechende kartonsystem eingeordnet.

Das Archiv setzte seine Sammeltätigkeit der Praxis der früheren Jahre entsprechend sowie die Registrierung fort, ferner besorgte es die Datenlieferung.

Bibliothek

Die Bibliothek erweiterte ihren Bestand planmäßig, hauptsächlich im Tauschverkehr. Der 26. Band des Werkes „Budapest Régiségei“ (Altertümer von Budapest) trug zum Aufschwung der ungarischen und internationalen Austauschbeziehungen bei. Unsere Neuanschaffungen förderte das Bibliotheksprogramm der Soros-Stiftung.

Die Bücherrestauration und das Einbinden wurden gemäß der Praxis der früheren Jahre fortgesetzt.

RESTAURIERUNG

In unseren Werkstätten wurde die seit Jahren laufende Bearbeitung der Grabungsfunde, die Restaurierung von Gegenständen der bildenden Kunst und des Kunstgewerbes sowie die Behandlung der Ausstellungsgegenstände laut folgenden Angaben fortgesetzt:

Stücke der archaeologischen Gegenstände	1902
Stücke der historischen Gegenstände	109
Stücke bildenden Kunst	34

KULTUR

Die Abteilung hat die im Arbeitsplan für 1985 festgelegten Aufgaben erfolgreich durchgeführt.

Durch an die zeitweiligen Ausstellungen anknüpfende Vorträge und sonstige Programme wurde die Besucherzahl des BTM und seiner lokalen Ausstellungen gesteigert.

Die in der museumspädagogischen Arbeit auf dem Gebiet der schulischen Unterrichts- und Erziehungstätigkeit erzielten Ergebnisse werden durch die Teilnahme einer großen Anzahl von Gruppen wiedergespiegelt. Um das Niveau der Programme zu erhöhen, haben die Forscher des Museums Vorlesungen veranstaltet und damit den Geschichtsunterricht und die Weiterbildung der Lehrer gefördert. Als Ergebnis einer erfolgreichen Zusammenarbeit wurde die gemeinsame Aktion vom FPI, dem BTM und mehreren hauptstädtischen Institutionen, die Ausschreibung des Kinderwettbewerbes für bildende Künste aus Anlaß des Jahrestages der Befreiung Ungarns vom Faschismus abgeschlossen. Für diesen Wettbewerb wurden 161 Gruppen- und individuelle Wettbewerbsarbeiten mit den Themen: Heimatkunde, Schul- und Institutionsgeschichte, Lebensweise und Geschichte der Pioniergruppe gefertigt. Die besten, von der Jury bewerteten Arbeiten wurden preisgekrönt und ausgestellt. Diese Ausstellung wurde vom Fernsehen und im Rundfunk vorgestellt.

Die Freizeit-Kinderbeschäftigungen erfolgten im Rahmen von Sommertageslagern, historischen und archäologischen Themen sowie Museumsbesuchen.

Anknüpfend an das Programm der Ausstellung „Vier Jahrzente Budapest“ wurden für mehrere Unternehmen Quiz veranstaltet.

Eine neue Initiative innerhalb der Veranstaltungsserie unseres Museums war die Gründung der „Mosaikbühne von Aquincum“. Von den literarischen Programmen wurde von großem Interesse begleitet, ähnlich auch unsere Konzertveranstaltungen.

Mit monatlich einem Programm begann auch *das Museum von Kiscell* mit Hilfe des Jeunesses Musicales seine Sommerkonzerte.

Die Veranstaltung von zwei Buchpremierer in Zusammenarbeit mit dem Verlag Gondolat war erfolgreich und großem Interesse begleitet.

Das *Béla Bartók-Gedenkhaus* ist aus dem organisatorischen Rahmen des BTM ausgeschieden und gehört nun unmittelbar zur Hauptabteilung Bildungswesen des Rates der Hauptstadt.

DENKMALPFLEGE

Infolge materieller Schwierigkeiten konnte die Konservierung der Ruinen in der Zivilstadt von Aquincum 1985 nicht fortgesetzt werden. Der Bodenbelag des Mithras-Heiligtums wurde auf ein tragbares Panell aufmontiert und die Restaurierung der Fresken fortgesetzt.

AUSSTELLUNGEN

Vier Jahrzehnte Budapest, 1945–1985. Befreiungsgedenkausstellung, Februar

Budapest mit Kinderaugen (Kinderzeichnungsausstellung), Februar

Universität 1635–1985, Mai

Abschnitte aus der Geschichte der Ansichtskarten. II, 1904–1914, Mai

„Ehrenbezeugung für Bartók“. Graphische Ausstellung von Noémi Tavaszy, September

Weintrauben, Weinlese, Wein im alten Pest-Buda, Oktober

Gedenkausstellung des Budaer Keramikers Domokos Kuny, 1754–1822, Oktober

Aushängeschilder von Budapest, Dezember

Kisceller Museum

„Ein, zwei, drei und Du bist frei...“, Ausstellung über Kinderspiele im 19. Jahrhundert, Dezember

AUSLANDSREISEN

Vera Csánk und *Miklós Gábori* waren auf eine Studienreise in der Demokratischen Republik Vietnam.

Péter Mattyasovszky, *Mária Németh* und *Csaba Horváth* organisierten den „Budapest“ Teil der Ausstellung, der Linzer Ungarischen Wochen.

Margit Németh begleitete aus Linz die ausgeliehenen Ausstellungsgegenstände nach Hause

György Székely hielt einem Vortrag in Hamburg an der Katholischen Akademie, auf im Nessebar (Bulgarien) stattgefundenen Historischen Kongress und er nahm an der Arbeits des Anschlusses für Stadtgeschichte in Stuttgart und an der Internationalen Komitee für Universitätsgeschichte in Tübingen und hielt Vorträge

Krisztina Szirmai war auf eine Studienreise in Jugoslawien

Von den 1986 verwirklichten Vorhaben und Ergebnisse des Historischen Museums der Stadt Budapest sei die Ausstellung „Rückeroberung von Buda 1686“ hervorgehoben. Außer unserer eigenen Sammlungen konnten wir durch die Ausstellung des von verschiedenen Museen leihweise übernommenen Materials ein sehr erfolgreiches wissenschaftliches Ergebnis registrieren. Besucher, Nachrichtenmedien und Informationsorganen, wie Presse, Rundfunk und Fernsehen, bewerteten unsere Arbeit sehr positiv. Bei der Organisation nahmen in erster Linie die Forscher und Mitarbeiter der Abteilung Neuzeitlichen Stadtgeschichte und der Abteilung Mittelalter teil. Zur Eröffnung wurde ein Katalog angefertigt.

Auch im Ausland veranstalteten wir erfolgreiche Ausstellungen, so in drei Städten der BRD, Krefeld, Freiburg und Münster, unter dem Titel „Neue Ausgrabungen und Funde in Aquincum“. In der Ausstellung zeigten wir 788 Gegenstände, darunter Wandgemälde, Mosaiken, Steindenkmäler, welche die Ausgrabungsergebnisse aus der aus der Römerzeit der vergangenen anderthalb Jahrzehnte repräsentierten, womit sowohl seitens der Fachleute der BRD wie auch im Kreise des Besucherpublikums Erfolg erzielt wurde. In Sofia eröffneten wir die Ausstellung „Budapest begrüßt Sofia“, die bedeutendes stadthistorisches und Material der bildenden Kunst mit großem Erfolg veranschaulichte.

Im Laufe unserer Jahresarbeiten konnten wir bei den archäologischen Freilegungen gute Ergebnisse erzielen. Es sei besonders hervorgehoben, daß wir mit Hilfe unserer eigenen gut arbeitenden Grabungsbrigaden wesentlich wirtschaftlicher arbeiten konnten als bisher.

Band 25 unseres Jahrbuches „Budapest Régiségei“ (Altertümer von Budapest), das unsere wissenschaftliche Arbeit zusammenfaßt, ist im Umfang von 64,5 Bogen erschienen. Die Arbeiten des Bandes *Urkundensammlung aus der Zeit Sigismunds* verzeichnen bedeutenden Fortschritt.

Mehrere unsere Forscher hielten Vorträge im Ausland.

Im Zusammenhang mit der in unserem diesjährigen Arbeitsplan vorgesehenen Ausstellung einer Gruppe zur Organisierung von Ausstellungen erfolgte die Nominierung Pál Héjjas zum Gruppenleiter und die Auswahl der entsprechenden Fachleute. Wegen finanzieller Schwierigkeiten mußte jedoch die Errichtung dieser Werkstatt auf einem späteren Zeitpunkt verschoben werden.

Im März dieses Jahres wurde der Betrieb unserer Hausdruckerei bei gleichzeitigem Ausscheiden unseres Buchdruckers eingestellt. Seitdem erscheinen unsere Publikationen in verschiedenen anderen Druckereien.

Unsere Restaurierungsarbeiten wurden durch die Fertigstellung und Inbetriebnahme der selbständigen Metallrestaurierungswerkstatt im Kisceller Museum bedeutend gefördert.

Gleichzeitig wurde auch die Dachrenovierung des Kisceller Museum fertiggestellt.

Personelle Veränderungen:

Katalin Holl Gyürky ist in den Ruhestand getreten, sie arbeitet jedoch vertraglich weiter. Ausgeschieden sind: Dr. Mária Kálmán, Museum-Pädagogin, Edit Katona, Museologin, Sándor Simon, Restaurator-Gruppenleiter, Imre Beta, Buchdrucker, R. Csajághy, Verwalter. Die vertraglichen Anstellungen wurden weiter vermindert.

Gelegentlich der Leitungskonferenz Ende des Jahres einigten wir über die fälligen Pensionierungen. Demgemäß gehen folgende Mitarbeiter in den Ruhestand: Győző Gerő, Melinda Kaba, Emese Nagy, Györgyi Parragi, Rózsa Schreiber und Imre Tóth.

Zur Besetzung der Stelle des Leiters der Abteilung Mittelalter wurde ein Wettbewerb ausgeschrieben.

Auszeichnungen:

Mehrere Mitarbeiter wurde im Laufe des Jahres ausgezeichnet.

Sozialistische Kultur: István Berta, Pál Héjjas, Éva Gál Litván, Krisztina Szirmai, Paula Zsidi.

Hervorragende Arbeit: Margit Bakos, Ágnes Bojár, Sándor Bujdosó, Mária Deák, Mária Komár und Mátyás Plutzer.

Ministerielle Anerkennung: Éva Czirják, Katalin Debitzky.

Silberner Verienstorden der Arbeit: Katalin Gyürky Holl.

Silberne Medaille für den Dienst fürs Vaterland: Jenő Marton.

AUSGRABUNGEN UND FUNDBERGUNGEN

Im Laufe der Erforschung des *eraviscus oppidum* am Gellértberg wurden im Inneren der Siedlung sowie beim Befestigungssystem Forschungen durchgeführt (Mária Pető). Mehrere Teile (Bollwerke, Bauten) des *Alen-Lagers aus der frühen Römerzeit* (Árpádfejedelem út–Lajos utca–Névtelen utca) wurden ans Tageslicht gefördert (an derselben Stelle zeigten sich auch spätrömische Mauern).

Die Freilegung von *Gräbern aus der Römerzeit* im Gräberfeld Kaszásdűlő–Raktár-rét wurde fortgesetzt, dadurch konnte die Sammlung von Aquincum wieder um wertvolle Funde bereichert werden (Paula Zsidi).

Aus dem *frühvölkerwanderungszeitlichen Gräberfeld* in Rákoscsaba kamen in der Péczeli út 25. weitere Gräber zum Vorschein. Im III. Bezirk in Békásmegyér, Pusztadombi utca 12. wurden reiche Funde aus 23 Gräbern des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes ans Tageslicht gefördert (Margit Nagy).

Die *mittelalterlichen Ausgrabungen und Fundrettungen in der Burg und im Burgviertel* (bei der „gefalteten“ Stützmauer, Táncsics Mihály utca 9, sowie an der Siebenbürger Bastei) wurden planmäßig fortgesetzt (Károly Magyar und Zoltán Bencze).

In Óbuda zeigten sich am Bauplatz des „Hotels Aquincum“ unter den Überresten einer Bebauung aus dem 14.–15. Jahrhundert *frühere Siedlungsspuren* (Julia Altmann).

In der Magyar Lajos utca wurden die Forschungen beim *Klarissenkloster* (Herta Bertalan), in *Budaszentlőrinc* an dem nördlichen Nebeneratorium der *Paulaner Klosterkirche* (Zoltán Bencze) und auf dem Gelände des Klosters zu Kána (Katalin Holl Gyürky) fortgesetzt.

In der Provinz verliefen die Ausgrabungen aus *der Türkenzeit* in Pécs, Szászvár, Siklós und Eger planmäßig.

NEUERWERBUNGEN

Neue und Neueste Zeit

Stadtgeschichte

Die Forscher der stadtgeschichtlichen Abteilung führten ihren Themenkreis entsprechend die Bewertung und Erwerbung der an verschiedenen Stellen zum Kauf oder als Geschenk angebotenen Gegenstände durch. Die bedeutendsten Stücke sind eine Zeugniskunde von 1794 aus Óbuda, ein Galadegen von 1809, ein Drahtfunkapparat und 1500 Negative aus den Jahren 1950–1970.

Bildende Kunst

Von den bedeutenden Neuerwerbungen der *Gemäldesammlung* seien 5 Gemälde von Dezső Orbán, 2 von Imre Ladányi und ein Gemälde von Dezső Kornis sowie eines von Béla Veszelszky erwähnt.

Erwähnenswerte neue Stücke der *Skulpturensammlung* sind die Komposition „Eine Kiste Skulpturen“ von Gyula Pauer sowie 5 Werke von Frau György Kósa, geb. Mária Molnár.

In stadtgeschichtlicher Beziehung ist als bedeutende Neuerwerbung der *Gemälde- und Skulpturensammlung* ein Gemälde von Johann Tobias Kaerling „Porträt des Franz Xaver Gloss“ sowie die Skulptur „Károly Lamotte“ László Hűvös zu erwähnen.

In die *Graphische Sammlung* gelangten einige Werke von Frau György Kósa, geb. Mária Molnár als Geschenk. 7 Graphiken, die sich der Gödöllőer Schule anschließen und das nur spärlich repräsentierte Material von der Jahrhundertwende bedeutend bereicherten. Richard Rapaich schenkte dem Béla Bartók-Gedenkhaus ein Wandgobelin mit dem Titel „Cantata Profana“.

WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT

Wissenschaftliche Vorträge

Vorträge an der Lóránd Eötvös-Universität

György Székely: Glanzzeit und Zerfall der osmanischen und spanischen Großmacht. – Kulturen in Übersee und groß Entdeckungen. – Ein Wendepunkt in der Gesellschaft und Kultur im 12.–13. Jahrhundert. – Typen des Adels und Bauerntums im 6. – 10. Jahrhundert. – Das Zusammenleben von Sprachen, Religionen und Kulturen an den Ufern des Mittelmeeres im 8. – 11. Jahrhundert.

Wissenschaftliche Konferenzen im Inland

László Fenyvesi: Die eroberten Balkaner in den 1680er Jahren (Historiker-Konferenz, Esztergom). – Osmanologien, Einrichtungen der Türken und das Leben in den eroberten Gebiet (Historiker-Konferenz, Nyíregyháza)

Judit Gádor: Auf der „Roten-Wall“-Konferenz, (VEAB Sopron)

Ede Gerelyes: Die stadtformierende Rolle der Arbeiterklasse in der Hauptstadt (Ungarische Akademie für Heimatkunde)

Károly Magyar – Lajos Palovics: Die mittelalterlichen und türkenzeitlichen Überreste im Budaer Burgviertel (BTM)

Mária Pető: Agrarhistorische Vorträge in der Landwirtschaftlichen Hochschule in Kaposvár.

Koordinierung der stadtgeschichtlichen Forschung

Unter Leitung von Imre Bánkúti wurde die Erfassung der Stadtgeschichtlichen Sammlungen in der Komitaten fortgesetzt. Unter Einbeziehung der daran Interessierten wurden Versammlungen über die Regelung der Publikationsweise der Bestandverzeichnisse abgehalten.

Die Organisierung der geplanten wissenschaftlichen Konferenz „Stadtgeschichtliche Sammlungen und Forschungen in den ungarischen Museen“ anlässlich der 100 Jahresfeier des Historischen Museums der Stadt Budapest wurde unter Einbeziehung einiger ausländischer Vortragender begonnen.

Ortsgeschichtliches Fachinspektorat

Außer der regelmäßigen Fachinspektion erstellte Fachinspektor Ede Gerelyes den thematischen Entwurf der im Dezember 1987 zu veranstaltenden Ortsgeschichtlichen Ausstellung.

HILFSSAMMLUNGEN

Datensammlung

Die Datensammlung erfolgte planmäßig. Das chronologische Kartensystem der archäologischen Funde wurde bis zum Ende der Türkenzeit fertiggestellt. Im Laufe der Registrierarbeit wurde die Inventaraufnahme der Dokumentationen im Zusammenhang mit der Geschichte der Institution fortgesetzt.

Über unser Planvorhaben hinaus wurde die Zusammenstellung der Indizes der in der Datensammlung verwahrten archivalischen Verwaltungsschriften sowie der institutionengeschichtlichen Gegenstände des Kisceller Museums und des Schriftenmaterials des Hauptstädtischen Archivs bezüglich unseres Museums fertiggestellt.

Bibliothek

Im Laufe des Jahres versahen sowohl die Zentralbibliothek als auch deren beide Abteilungen, die archäologische und neuzeitliche Bibliothek, ihre Aufgaben der Bestandsbereicherung, Verarbeitung und des Bestandschutzes planmäßig.

In der Zentralbibliothek wurde mit der Kardex-Registrierung der kurrenten Periodika, Zeitschriften und Jahrbücher begonnen. Mehrere methodische für die Bibliotheksarbeit erforderliche Beschreibungen wurde abgeschlossen.

Auch die ausländischen Tauschbeziehungen verliefen plangemäß.

RESTAURIERUNG

Die im Laufe des Jahres verrichteten Restaurierungsarbeiten veranschaulicht die unten stehende Tabelle:

Stücke die archäologischen Gegenstände	2646
Stücke die historischen Gegenstände	115
Stücke die industriehistorischen Gegenstände	39
Stücke der bildenden Kunst	34

AUSSTELLUNGEN

Von der Speildose bis zum Stereo-Tonbandgerät. Februar

Rückeroberung von Buda 1686. Mai

Abschnitte aus der Geschichte der Ansichtskarten, III. Juli

Holländische Architektur und Stadtplanung, Oktober

„Studio '86“, Studioausstellung der Jungen Bildenden Künstler, Dezember

Bäder-Baudenkmäler in Budapest. Dezember

Kisceller Museum

Gedenkausstellung des Malers Béla Veszelszky. März
Triumph im 17. Jahrhundert. März
Ausstellung von Dezső Orbán. Juli
Unsere neuen Erwerbungen seit 1980 juli
Bulgarische Kunstgewerbeausstellung. September
Gesellschaftsgenüsse in Pest-Buda. Oktober

KULTUR

Die Abteilung Kultur ließ im Lauf des Jahres die Einladungen und Leporellos der Ausstellungen anfertigen und sorgte für deren Propagierung.

Eine hervorragende Aufgabe war die Organisierung der Programme im Zusammenhang mit der Feier zur 300. Jahreswende der Rückeroberung von Buda. Es wurden mehrere erfolgreiche Quize im Rahmen der geschichtlichen Spielwerkstatt „Es war einmal...“ für Oberschüler veranstaltet.

An das Jubiläum knüpft sich das Konzert des Bálint Bakfark-Lautentrio und des Renaissance-Posaunen-Ensembles: „Musik der Türkenzeit in Europa“ sowie das Konzertprogramm der österreichischen „Bella musica“ aus diesem Themenkreis, das von großem Interesse begleitet war.

AUSLANDSREISEN

Imre Bánkúti reiste im Rahmen des ungarisch-polnischen kulturellen Abkommens nach Warschau, um über die Zusammenarbeit mit dem Historischen Museum zu verhandeln.

Ágnes Bojár nahm an einem zweiwöchigen Sprachlehrgang in Italien teil.

Vera Csánk unternahm eine zweimonatige Studienreise nach Italien.

Annamária Facsády, László Kocsis, Margit Németh, Klára Póczy, Klára Szabó, Krisztina Szirmai und *Paula Zsidi*, Archäologen der Römerzeit, nahmen am XIV. Limeskongreß in Wien teil und hielten dort Vorträge.

Miklós Gábori befand sich auf einer zweimonatigen Studienreise in Italien.

Éva Gál nahm an der Organisierung einer Ausstellung in Gerlingen teil.

Győző Gerő hielt auf dem Internationalen Kongreß für Turkologie in der Türkei einen Vortrag.

Ede Gerelyes weilte im Rahmen einer Studienreise in mehreren Städten der BRD.

Katalin Gergely nahm am Internationalen Kongreß für Hungarologie in Wien teil und unternahm eine Studienreise in die CSSR.

Attila Horváth befand sich auf einer Studienreise in Österreich, Wien.

Frigyes Kőszegi nahm an einer zweimonatigen Studienreise nach Italien teil.

Miklós Létay nahm am II. Internationalen Kongreß für Hungarologie in Wien teil.

Erzsébet Marity war auf einer Studienreise in Frankreich.

Emese Nagy befand sich auf einer Studienreise in der DDR.

Mária Pető war mit Unterstützung der OÖT auf einer einmonatigen Studienreise in Italien.

Klára Póczy, Klára Szabó und *Krisztina Szirmai* nahmen an der 9. Internationalen Konferenz „Antike Bronzen“ in Wien teil, wo sie Vorträge hielten.

Klára Póczy und *Judit Topál* nahmen am XV. Internationalen Kongreß für römische Keramik in Worms teil und hielten dort Vorträge.

Mehrere Forscher der Römerzeit und Mitarbeiter des BTM nahmen an der Vorbereitung, Abwicklung und Abbauung der Krefeld bzw. Freiburg veranstalteten Ausstellung „Neue Ausgrabungen und Funde aus Aquincum“ teil: *Klára Póczy, Margit Németh, Paula Zsidi, Pál Héjjas* und *Katalin Kurucz*.

Rózsa Schreiber nahm an der in Prag veranstalteten Internationalen Konferenz für Spätkupfer- und Frühbronzezeit teil, desgleichen in Jugoslawien, wo sie auf einer Internationalen Konferenz Vorträge hielt.

György Székely nahm als Vorsitzender an der Sitzung des ungarisch-polnischen Ausschusses für Historiker in Warschau teil und hielt dort einen Vortrag, ähnlich auf der Sitzung des ungarisch-sowjetischen Ausschusses für Historiker in der Sowjetunion, in Hamburg hielt er an der Katholischen Akademie einen Vortrag, ebenfalls an der Indiana Universität in den USA, in Krefeld, in Freiburg und in Münster eröffnete er die dort veranstaltete Ausstellung des BTM.

1987

Im Jahre 1987 trat eine Veränderung in der Leitung des Museums ein, am 30. Juli ist Oberdirektor György Székely ausgeschieden und Imre Bánkúti, allgemeiner stellv. Oberdirektor, hat die Leitung der Institution übernommen.

Das Museum versah auch 1987 mehrere bedeutende Aufgaben. Von diesen seien die Ausstellung „Sigismund und seine Zeit in der Kunst, 1387–1437“, die vom 29. Mai bis 8. November 1987 geöffnet war und durch Unterstützung zahlreicher, ungarischer und ausländischer Institutionen zustandekam, die Herausgabe des Ausstellungskatalogs und einer Studienarbeit sowie die im Juli für drei Tage anberaumte internationale wissenschaftliche Konferenz, die wir gemeinsam mit der kunstgeschichtlichen Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie der Wissenschaften verwirklicht haben, hervorgehoben. 122 000 Besucher sowie die günstige heimische und internationale Aufnahme bewiesen das hohe Niveau der Ausstellung.

Unverändert großen Erfolg konnte unsere Wanderausstellung „Neue Ausgrabungen und Funde aus Aquincum“ verzeichnen, die wir nach 4 Städten in der BRD in Klagenfurt und in mehreren Städten Österreichs eröffneten. Die von uns im Wiener Rathaus, im Rahmen des Programmes „Offene Tore“ abgehaltene Tagung und Ausstellung, bereicherte auch unsere internationalen Beziehungen.

Eine größere Aufgabe und Inanspruchnahme als erwartet, bedeuteten die archäologischen Freilegungen im Zusammenhang mit dem Bau der Autobahn M0. Für das

Volumen der Arbeit ist charakteristisch, daß außer den bedeutenden urzeitlichen und sarmatischen Funden, an 79 Stellen mittelalterliche Phänomene beobachtet werden konnten.

Teils aus Mangel an Druckkapazität, teils aus materiellen Gründen konnten unsere Publikationen nur in bescheidener Zahl erscheinen. Von diesen sei die urkundenarchivalische Arbeit von Bernát L. Kumorovitz „Urkundliche Denkmäler der Geschichte Budapests von 1382–1439“, I. und II, die sowohl im In- wie auch im Ausland sehr positive Aufnahme fand und sehr aktuell zum Tag der Eröffnung der Ausstellung „Sigismund und seine Zeit in der Kunst 1387–1437“ erschienen ist, besonders erwähnt.

Im Laufe des Jahres erfolgten mehrere *personelle Veränderungen*. Zum Abteilungsleiter (Sicherheitsabteilung) wurde János Lengyel ernannt, Katalin Melis Írás wurde zur beauftragten Leiterin, Paula Zsidi zur stellv. Abteilungsleiterin ernannt. Mit der Beauftragung eines stellv. Abteilungsleiters nahm István Feld die Arbeit in unserem Museum auf und Erzsébet Koncz wurde zur neuen Musealpädagogin ernannt. Dem vorangehenden Pensionierungsplan entsprechend gingen die wissenschaftlichen Forscher Győző Gerő, Melinda Kaba, Emese Nagy, Györgyi Parragi, Rózsa Schreiber und Imre Tóth in den Ruhestand. Von den bisherigen vertraglichen Mitarbeitern wurden Zoltán Bencze, László Fenyvesi, Katalin Gergely und Annamária Vigh Sepsey eingestellt.

Emese Nagy hat 1987 den Kandidatenrang erlangt, der TBM der MTA setzte für den 29 Januar 1988 die Verteidigung der Kandidatur von Melinda Kaba an.

Ausgezeichnet wurden: Für Sozialistische Kultur: Julia Altmann, Judit Baróti, Herta Bertalan, Győző Gerő, Emese Nagy und Rózsa Schreiber.

Für hervorragende Arbeit: Andrea Felföldi, László Kocsis, Magdolna Mustó Körösi, Károly Magyar, Vera Sira

Ministerielle Anerkennung erhielten: Ágnes Marosi Soós, József Paál, Bence Tihanyi

AUSGRABUNGEN UND FUNDBERGUNGEN

Das Historische Museum der Stadt Budapest setzte auch 1987 die geplanten Ausgrabungen und Fundrettungen in erster Linie im Zusammenhang mit den Erdarbeiten der Autobahn M0 fort. Neben den urzeitlichen Ausgrabungen und jenen aus der Römer- und Völkerwanderungszeit heben wir die Forschung im II. Bezirk, Farkasréti utca 1/a hervor, wo die Freilegung einer *urzeitlichen Kiesgrube* erfolge (Vera Csánk und Miklós Gábori). Im Laufe der Fundrettung vor der Bebauung des Geländes Mocsáros dűlő im III. Bezirk wurden Funde aus dem *frühen und mittleren Neolithikum*, sporadisch aus der *mittleren Kupfer-, der frühen Bronze- und der La-Tène-Zeit ans Tageslicht gefördert* (Anna Endrődi und Rózsa Schreiber). An dem einigen Kilometer langen Abschnitt der Autobahn M0 wurden in Soroksár Teile einer Siedlung aus der *mittleren und Spätbronzezeit* (Anna Endrődi und Rózsa Schreiber) sowie im I. Bezirk, in Budatétény, 28 *Urnengräber* eines Gräberfeldes *aus der mittleren Bronzezeit* freigelegt (Katalin Debitzky). Am Gellértberg wurde die Erschließung der Überreste eines Wohnhauses des *eraviscus oppidum* fortgesetzt (Mária Pető).

Die Ergebnisse der Ausgrabungen wurden um die Ausgrabungen *aus der Römerzeit* um die kleinere Periodenforschung auf dem Gelände des *Alen-Lagers* im III. Bezirk, Lajos utca – Árpádfejedelem útja (Margit Németh) bereichert. Die Überreste einer *Villa aus der Römerzeit*, eines *Zigeleiofens* und eines *Wirtschaftshofes* kamen im III. Bezirk im Gelände Mocsáros dűlő ans Tageslicht (Erzsébet Máriy), in Csillaghegy wurden Überreste einer *Villa aus der späten Römerzeit* gefunden (Mária Pető). Im III. Bezirk wurden auf dem Grundstück Kórház utca 10–12 Überreste von drei *Kasemengebauten* eines *Legionslagers* aus dem 2.–3. Jahrhundert u.Z. mit kleinen Stäben und einer *Fahrbahn* (Krisztina Szirmai) freigelegt. Im III. Bezirk wurde in der Laktanya utca das Material der *Fundrettungen* um ein *Wall* aus dem 1. Jahrhundert, einen *Wassergraben*, *Siedlungsspuren* und *Baureste* (Orsolya Madarassy), im III. Bezirk, Tímár utca – Fényes A. utca um Teile *der Limesstraße* und *Überreste der Gebäude der canabae* bereichert (László Kocsis und Orsolya Madarassy). Ebenfalls an der im Bau befindlichen *Autobahn M0*, im XX. Bezirk Soroksári út, wurden *sarmatische Siedlungsüberreste*, *Brennöfen* beobachtet (Mária Pető). Im XVII. Bezirk, in der Péczeli utca erreichte die Zahl der Gräber eines *germanisches Gräberfeldes* aus dem 3.–4. Jahrhundert u.Z. im Laufe der jährlichen Freilegungen 269. Außerdem wurden auch *Siedlungsanzeichen* aus dem 1.–2. Jahrhundert beobachtet (Margit Nagy). *Die mittelalterlichen Ausgrabungen und Fundrettungen* beanspruchten größeren *Zeitaufwand* als geplant, in erster Linie infolge der unerwartet erforderlich gewordenen *Tiefbauarbeiten*. Von diesen seien die *Freilegungen in der Burg von Buda*, *im nördlichen Vorhof des Palastes* und *im westlichen Hof* hervorgehoben (Károly Magyar), im *Burgviertel von Buda* wurden im I. Bezirk am Kapisztrán tér beim *Kriegshistorischen Institut* und in dessen Hof Teile *der Stadtmauer* aus dem 13. Jahrhundert uns *spätere*, ebenfalls *mittelalterliche*, *Gebäudereste* freigelegt (Zoltán Bencze). Die im I. Bezirk, Táncsics utca 9 gefundenen Überreste der *Stadtmauer* aus dem 14. Jahrhundert haben neuere Ergebnisse als *Ergänzung* der früheren Forschungen *gezeitigt* (Zoltán Bencze und Károly Magyar). In Óbuda wurden kleinere *Fundrettungen* im III. Bezirk, Tímár utca und auf der Baustelle des geplanten Hotels „Aquincum“, Lajos utca, wo auch *mittelalterliche Überreste* freigelegt wurden (Julia Altmann) vorgenommen. In Budakeszi kamen sie *nördliche Seite der dreischiffigen Kirche des Paulanerklosters von Budaszentlőrinc* und weitere 23 *Gräber des Friedhofes* zum Vorschein (Zoltán Bencze). Im *Kamaraerdő* wurde die *Erschließung* des Klosters der Abtei Kána fortgesetzt (Katalin Gyürky Holl). Um bedeutende *mittelalterliche Überreste* bereicherte die *Forschung* die auf der *Spurlinie der Autobahn M0* durchgeführte *Fundrettung* (Katalin Irás Melis).

Planmäßig verliefen die *Ausgrabungen aus der Türkenzeit* in der Provinz: in Pécs, Szászvár, Eger und Siklós (Győző Gerő). In Sárospatak, Pácim und Benevár wurden zur *Dokumentation im Zusammenhang mit Baudenkmalrestaurierungen* *Forschungen an Ort und Stelle* durchgeführt (István Feld).

NEUERWERBUNGEN

Neue und Neueste Zeit

Stadtgeschichte

Die Forscher der Abteilung Stadtgeschichte verrichteten ihrem Themenkreis entsprechend die Besichtigung der zum Verkauf oder zur Schenkung angebotenen Gegenstände, deren Bewertung und Ankauf. Die Glas- und Keramiksammlung, Lebensartgeschichtliche Sammlung, Handschriftensammlung sowie die Photothek wurde um mehrere bedeutende und wertvolle Stücke bereichert. Bei der Sammelarbeit aus der Zeit nach 1945 galt das Hauptaugenmerk der Dokumentation über die Veränderungen des Stadtbildes. Die Bereicherung der Photothek war durch die Übernahme des Negativmaterials (2 700 St.) von 1947/48 des Pesterzsébeter Museum sowie Bilder, welche die Änderung des Stadtbildes, die Abtragungen, Neubauten, Rekonstruktionen usw. dokumentieren, am bedeutendsten. Die Fahnenammlung wurde durch 3 Fahnen aus dieser Zeit vergrößert.

Bildende Kunst

Die *Skulpturensammlung* wurde durch 4 Skulpturen von Galanta bedeutend bereichert.

Die *Gemäldesammlung* ist um 5 Bilder reicher geworden: László Lackner: Manufaktur-Druckerei, György Rózsa: Bleisoldaten, György Román: Atelier, Ágoston Canczi: Junger Mann und József Szalatnyai: Béla Mária.

Die *Numismatische Sammlung* wurde um 3 Stück, die *Graphische Sammlung* um 25 Werke von Gyula Tichy bereichert.

Die FK-Sammlung durch 4 Werke von Pál Páczay und eines von Pál Mácsai vergrößert.

WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT

Wissenschaftliche Vorträge

Vorträge an der Lóránd Eötvös-Universität

An der Philosophischen Fakultät der Lóránd-Eötvös-Universität hielt Universitätsprofessor *György Székely* Vorträge.

Internationale Wissenschaftliche Konferenzen:

Vera Csánk: Une explication de sillex a Budapest. Internationale Silex-Konferenz, Bordeaux

Éva Gál: Tag der offenen Tür. Wien. Ein Interview aus dem Themenkreis der Beziehungen zwischen Budapest und Wien im vorigen Jahrhundert

Melinda Kaba: La mise a jour et la conservation des thermes majeurs, d'Aquincum. Corseul, Bretagne

Emese Nagy: Sach- und technische Kultur am Sigismundischen Hofe. Sigismund-Konferenz (BTM) Residenz und Kirche zur Struktur der mittelalterlichen Städte. Geschichtswissenschaftliche Konferenz anlässlich des 750jährigen Jubiläums der Hauptstadt, Berlin, DDR

Margit Nagy: Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Budapest. Als Veranstaltung des Zentrums für frühmittelalterliche Studien, Split

Rózsa Schreiber: Die Kultur mit Glockenbecher in Ungarn. DDR – Die Glockenbecher in Ungarn. Italien

György Székely: Vergleichende Stadtgeschichte des Mittelalters des 13. Jahrhunderts. Geschichtswissenschaftliche Konferenz anlässlich des 750jährigen Jubiläums der Hauptstadt, Berlin, DDR – Probleme der Städtegründungen in Ungarn im 13.–15. Jahrhundert. Sitzung der Kommission für Internationale Stadtgeschichte; Helsinki

Annamária Vigh: Un intellectuel oublié, Benczur József. Konferenz für Internationale Aufklärung

Wissenschaftliche Konferenzen im Inland:

Győző Gerő: Siklós am Ende der Türkenzeit. Wissenschaftliche Konferenz anlässlich der 300. Wiederkehr der Schlacht bei Nagyharsány, Siklós

István Feld: Erforschung des mittelalterlichen Burgschlosses von Ozora. (MRMT) – Epochen des Städtebaus in Transdanubien. Konferenz über die Siedlungsgeschichte Transdanubiens, Veszprém.

László Fenyvesi: Die Kämpfe um Buda und die Verwüstung der Donaugegend im Spiegel eines Klageliedes von 1687. 3. Stadtgeschichtliche Konferenz in Noszvaj. – Ungarisierte Südslawen in den gegen die Türken errichteten Grenzfestungssystem in Transdanubien. Konferenz über die Siedlungsgeschichte Transdanubiens, Veszprém

Klára L. Szabó: Römische Bronzeschmiederei. Szegeder Gruppe der Gesellschaft für Altertumswissenschaft, Attila József-Universität, Szeged

Sonstige wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Vorträge:

Júlia Altmann: Die jüngsten Ergebnisse der mittelalterlichen Forschungen in Óbuda. Bericht über die auf dem Gelände des Hotels „Aquincum“ stattfindenden Ausgrabungen

Zoltán Bencze: Der Königspalast von Buda. Für Werktätige Parkforstwirtschaft Pilis

István Feld: Baugeschichtliche Denkmäler aus der Zeit Sigismunds. Für die Fremdenführer von IBUSZ, (TIT)

Éva Gál: Siedlungsgeschichte von Óbuda. Óbudaer Freundeskreis der Vaterländischen Volksfront des III. Bezirks

Katalin Gergely: Kleine ungarische Ethnographie. Rundfunkvorträge

Győző Gerő: Baudenkmäler aus der Türkenzeit in Ungarn. Vortragsserie aus Anlaß des 300. Jubiläums der Rückeroberung der Festung Eger, Eger – Baudenkmäler aus der Türkenzeit in Ungarn. Freundeskreis der Festung Eger, Eger – Türkische Architektur in Ungarn. Kőrösi-Csoma-Gesellschaft, Szeged

Katalin Irás Melis: König Sigismund und die Städte. (BTM)

Miklós Létay: Kleine ungarische Ethnographie. Rundfunkvorträge

Károly Magyar: Die Bauten des Königs Sigismund. (BTM) – Mittelalterliche archäologische Forschungen in der Burg von Buda

Emese Nagy: Esztergom zur Zeit des Königs Stephan. In der Volkswirtschaftlichen Fachoberschule István I.

Mária Németh: Möbel aus der Sammlung des Kisceller Museums, 1750–1850. – 600 Jahre Faenzer Keramik. Reportage aus dem Radioprogramm von Freitag bis Freitag

Mária Pető: Agrargeschichte Pannoniens. Landwirtschaftliche Hochschule, Kaposvár

Koordinierung der stadsgeschichtlichen Forschung

Die Arbeit wurde im Laufe des Jahres laut den im 7. Fünfjahrplan enthaltenen Themen fortgesetzt. Eine komplexe Gegenstandsammlung erfolgte in den Themenkreisen: Stadttopographie und die Entwicklung der städtischen Infrastruktur, 1850–1914, sowie die Veränderungen der städtischen Lebensweise von 1890 bis in unsere Tage, gemeinsam mit dem Museum der Ungarischen Arbeiterbewegung und dem Nationalmuseum.

Ähnlicherweise erfolgte die Aufnahme der stadsgeschichtlichen Sammlung in den verschiedenen Komitaten.

Ortsgeschichtliches Fachinspektorat

Fachinspektor Ede Gerelyes leitete und kontrollierte fortlaufend gemäß der in den vergangenen Jahren entwickelten Methoden die Arbeiten der ortsgeschichtlichen Sammlungen der Bezirke sowie der literarischen Topographie. Er leitete und veranstaltete unter Mitwirkung der zuständigen Verwalter der Bezirkssammlungen und von Katalin Lengyel-Kurucz die am 5. Dezember 1987 eröffnete Ausstellung „A város peremén“ (Am Stadtrand) und fertigte auch dazu den Katalog. Gleichzeitig mit der

Eröffnung der Ausstellung nahm er an der Organisation und Abwicklung der „Heimatkundlichen Konferenz“ teil.

HILFSSAMMLUNGEN

Datensammlung

Die Datensammlung setzte das Sammeln der Daten gemäß des Jahres und des Fünfjahrplanes der in Budapest gefundenen Gegenstände und deren Dokumentationsmaterial, weiters der archäologischen Fachliteratur fort. Es sammelte und registrierte fortlaufend die mit der Geschichte der Institution zusammenhängende Dokumentation. Überplanmäßig wurde das Kartensystem dieses Materials in thematischer und chronologischer Ordnung fertiggestellt.

Als neuen Wirkungskreis befaßt das Archiv sich mit den Flächenverwendungsbeurteilungen die zu den auf dem Gebiet der Hauptstadt durchgeführten Erdarbeiten, Bauvorhaben erforderlich sind, ferner mit den Aufgaben im Zusammenhang mit dem archäologischen Schutz.

Bibliothek

Neben den laufenden alltäglichen Bibliotheksarbeiten war das bedeutendste Ergebnis die Vorbereitung, Gutheißung und Durchsetzung der neuen Organisations- und Funktionsvorschriften der Bibliothek. Gleichfalls wurden die methodischen Beschreibungen als erforderliche Ergänzung der Statuten ausgearbeitet.

Erheblich steigerte sich die inländische und internationale Austauschätigkeit, die unsere neuen Publikationen bedeutend förderten. Als bedeutendste Aquisitionsquelle dienten die von ungarischen und ausländischen Partnern gesandten Bücher und Zeitschriften.

RESTAURIERUNG

Die im Laufe des Jahres verrichteten Restaurierungsarbeiten veranschaulicht die unten stehende Tabelle:

Stück der archaeologischen Gegenstände	7696
Stück der historischen Gegenstände	122
Stück der bildenden Kunst	6

AUSSTELLUNGEN

Sigismund und seine Zeit in der Kunst, 1387–1437. Mai

Abschnitte aus der Geschichte der Ansichtskarten, IV, 1920–1938. Mai

Ausstellung des Malers Attila Erdélyi (1934–1971). Oktober

Am Stadtrand, Erstaussstellung der Budapester historischen Sammlungen. Dezember

Kisceller Museum

„Il Teatrino Rissone“, italienisches Marionettentheater aus dem 19. Jahrhundert.
Januar

Möbel aus der Sammlung des Kisceller Museums, 1790–1850. März

Stadtbilder von Pest-Buda aus dem 19. Jahrhundert. März

600 Jahre Faenzaer Keramik. Juni

Gassen Plätze in der alten Innenstadt (Photoausstellung) Oktober

„Eins, zwei, drei und Du bist frei...“ Spielgeschichtliche Ausstellung. Dezember

KULTUR

Eine der bedeutendsten diesjährigen Arbeiten war die umfassende und vielfältige Organisierung der Propaganda für die Ausstellung „Sigismund und seine Zeit in der Kunst, 1387–1437“, die Besorgung der diesbezüglichen Plakate und Kataloge, Unterhaltung der Beziehungen zu den Massenkommunikationsmedien (bei 72 Gelegenheiten) und die Organisierung einer Fachvorführung.

Außerdem versah die Abteilung reibungslos ihre Kulturarbeit in Zusammenhang mit den sonstigen im Laufe des Jahres veranstalteten Ausstellungen.

Erfolgreich waren die mit materieller Unterstützung des Fremdenverkehrsfonds organisierten mittelalterlichen Programme unter Mitwirkung des Mandel-Quartetts und der Camerata Hungarica bei 4 Gelegenheiten sowie das Auftreten des Wiener Kammerensembles am 6. Juni. Ähnliches Interesse erweckten die ganztägigen Kinderprogramme mit Spielwerkstätten und Ritterturnieren.

Ähnlich den früheren Jahren verliefen die Museumsprogramme des Geschichtsunterrichts reibungslos (über 1000 Schulgruppen mit 35 000 Schülern haben uns besucht); besonders hervorgehoben seien die für die Schüler der Volksschule und des Erziehungsheimes der Blinden begonnenen und mit gutem Erfolg durchgeführten Geschichtsstunden. Die speziellen Vorführungen der Ausstellungen waren von manuellen Beschäftigungen begleitet.

Die Mitgliederzahl des Klubs Landschaften, Zeiten, Museen erhöhte sich, es gelang, für sie mehrere Ausflüge zu veranstalten, die von großem Erfolg begleitet waren. Auch an den Quiz-Veranstaltungen des Vereins Landschaften, Zeiten, Museen „Wanderungen in heimischen Gegenden“ nahmen wir teil.

Die seit mehreren Jahren bekannten und beliebten Programme unserer Serie „Burgmusik“ und die Programme „Chormusik der Renaissance“ wurden fortgesetzt. Das Auftreten des dänischen Kammerchors im Königskeller fand begeisterte Aufnahme.

Der sich an die Veranstaltungen der IV. Budapester Heimatkundlichen Konferenz anschließende Austausch von ortsgeschichtlichen Publikationen sowie der Verkauf von eigenen und Veröffentlichungen anderer Institutionen zum halben Preis hatten großen Erfolg.

AUSLANDSREISEN

Julia Altmann begleitete leihweise überlassene Exponate von München nach Ungarn zurück.

Imre Bánkúti reiste im Rahmen des ungarisch-polnischen kulturellen Abkommens nach Warschau und besuchte dort Museumsausstellungen sowie führte Verhandlungen über eine Zusammenarbeit.

István Berta besuchte Ausstellungen in der CSSR und wählte Stücke für Ausstellungen aus.

Katalin Gergely war mit Unterstützung des OÖT auf einer zweiwöchigen Studienreise in Dänemark.

Éva Gál war mit Unterstützung des Soros-Fonds der Ungarischen Akademie der Wissenschaften zwecks Aufarbeitung der János-Wallasky-Hinterlassenschaft in Wien und nahm an der Arrangierung der Ausstellung „Tag der offenen Türen“ in Wien teil, wo auch ein Interview gefertigt wurde.

Melinda Kaba nahm an der Generalversammlung der Archäologischen Gesellschaft in Corseul, Frankreich teil und hielt dort einen Vortrag. In Schallaburg nahm sie an der Eröffnung der Ausstellung „Das römische Budapest“ teil.

Frigyes Kőszegi eröffnete die Ausstellung „Das römische Budapest“ in Kempten.

Miklós Létay weilte mit Unterstützung des OÖT auf einer zweiwöchigen Studienreise in Finnland.

Károly Magyar begleitete leihweise überlassene Exponate von Österreich nach Ungarn zurück – in London nahm er an mittelalterlichen Grabungen in York teil.

Anikó B. Nagy war mit Unterstützung des Soros-Fonds ein halbes Jahr in New York.

Emese Nagy nahm in der DDR an der Konferenz „750 Jahre Berlin“ teil, wo sie einen Vortrag hielt.

Margit Nagy nahm in Spoleto an einer Konferenz teil, wo sie einen Vortrag hielt.

Rózsa Schreiber nahm in der BRD und in Italien, in Viareggio an Internationalen Konferenzen für die Bronzezeit teil und hielt Vorträge.

György Székely nahm in der DDR an der Konferenz aus Anlaß des 750jährigen Bestehens von Berlin teil und hielt dort Vorträge. In Finnland nahm er an der Sitzung des Internationalen Ausschusses für Urbanisation und an der in Spoleto abgehaltenen Konferenz teil.

Mehrere Forscher für die Römerzeit und Mitarbeiter des BTM nahmen an der

Vorbereitung der Wanderausstellung „Neue Ausgrabungen und Funde aus Aquincum“
teil, arrangierten diese und bauten sie wieder ab: *Klára Póczy, László Kocsis, Margit Németh, Mária Pető, Krisztina Szirmai, Judit Topál, Paula Zsidi, Pál Héjjas, Péter Komjáthy und Ilona Molnár.*

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁI

1. *Schoen Arnold*: A budapesti központi városháza. 1930
2. *Schoen Arnold*: A budai Szent Anna templom. 1930
3. Tanulmányok Budapest múltjából I. 1932
4. Tanulmányok Budapest múltjából II. 1933
5. Tanulmányok Budapest múltjából III. 1934
6. *Horváth Henrik*: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. 1935
7. Tanulmányok Budapest múltjából IV. 1936
8. Tanulmányok Budapest múltjából V. 1936
9. *Horváth Henrik*: Zsigmond király és kora. 1937
10. Tanulmányok Budapest múltjából VI. 1938
11. Tanulmányok Budapest múltjából VII. 1939
12. Tanulmányok Budapest múltjából VIII. 1940
13. Tanulmányok Budapest múltjából IX. 1941
14. Tanulmányok Budapest múltjából X. 1943
15. *Horváth Henrik*: Árpád-házi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. 1944
16. *Lestyán Sándor*: Az ismeretlen Táncsics. 1945
17. *Nagy Lajos*: Az Eskü-téri római erőd, Pest város őse. 1946

BUDAPEST VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁI

- XVIII. Tanulmányok Budapest múltjából XI. 1956
- XIX. Tanulmányok Budapest múltjából XII. 1957
- XX. *Huszár Lajos*: A budai pénzverés története. 1958
- XXI. Tanulmányok Budapest múltjából XIII. 1959
- XXII. Tanulmányok Budapest múltjából XIV. 1961
- XXIII. *Bónis György*: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után. 1962
- XXIV. Tanulmányok Budapest múltjából XV. 1963
- XXV. Tanulmányok Budapest múltjából XVI. 1964
- XXVI. Tanulmányok Budapest múltjából XVII. 1966
- XXVII. Tanulmányok Budapest múltjából XVIII. 1971
- XXVIII. Tanulmányok Budapest múltjából XIX. 1972
- XXIX. Tanulmányok Budapest múltjából XX. 1974
- XXX. Tanulmányok Budapest múltjából XXI. 1979
- XXXI. Tanulmányok Budapest múltjából XXII. 1988
- XXXII. Tanulmányok Budapest múltjából XXIII. 1991
- XXXIII. Tanulmányok Budapest múltjából XXIV. 1991

A XVIII – XXXIII. kötetek megrendelhetők:
Budapesti Történeti Múzeum, H – 1250 Budapest, pf. 4

Die Bände von XVIII – XXXIII. sind im Historischen Museum
der Stadt Budapest erhältlich: H – 1250 Budapest, pf. 4.

A nyomás a Statisztikai Kiadó Vállalat nyomdaüzemében készült
Felelős vezető: Beleczy Benedek igazgató

Formátum: B/5

Terjedelem: 31,5 (A/5) ív

Példányszám: 550

66-11-41-0482-0

